

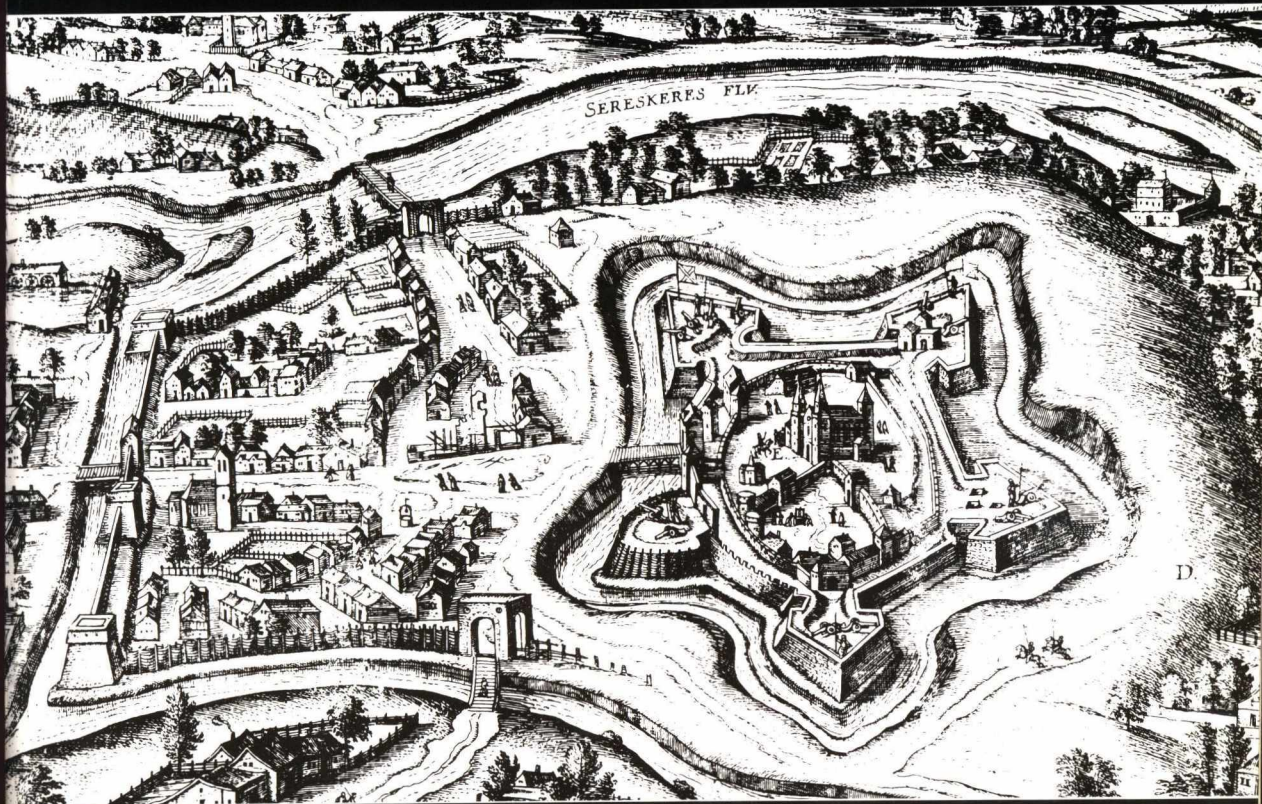
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
FÜZETEK 13/2
Cahiers d'histoire de l'art
AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Balogh Jolán

VARADINUM

★

VÁRAD VÁRA

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK

A MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK 1. KÖTETÉNEK TARTALOMJEGYZÉKE

1. A MŰVÉSZET TÖRTÉNETI ALAPJAI

2. A MŰVÉSZET TÖRTÉNETI ALAPJAI

3. A MŰVÉSZET TÖRTÉNETI ALAPJAI

4. A MŰVÉSZET TÖRTÉNETI ALAPJAI

5. A MŰVÉSZET TÖRTÉNETI ALAPJAI

6. A MŰVÉSZET TÖRTÉNETI ALAPJAI

7. A MŰVÉSZET TÖRTÉNETI ALAPJAI

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK 13/2
CAHIERS D'HISTOIRE DE L'ART

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÓ CSOPORTJÁNAK KIADVÁNYAI

Főszerkesztő

ARADI NÓRA

Szerkesztő bizottság

ARADI NÓRA, DERCSÉNYI DEZSŐ, MIKLÓS PÁL,
POGÁNY Ö. GÁBOR, VAYER LAJOS

Technikai szerkesztő

ENTZ GÉZA ANTAL, SZABÓ JÚLIA

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1982

VARADINUM * VÁRAD VÁRA

Írta

BALOGH JOLÁN

2. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1982

ISBN 963 05 2900 9 (13/1—13/2. kötet)

ISBN 963 05 2902 5 (13/2. kötet)

© Akadémiai Kiadó · Budapest 1982 — Balogh Jolán

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Balla Imre és Nagy Tiborné

Műszaki szerkesztő: Csákvári András

Terjedelem: 34,6 (A/5) ív

AK 1890 K 8185 HU ISSN 0324—7791

9831 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

Printed in Hungary

TARTALOM

Adattár	9
I.a) Levéltári források	10
I.b) Forrás- és oklevélkiadványok	11
I.c) Általános irodalom	14
II. Történeti adatok	22
III. Rajzok, modellek, metszetek, fényképek	249
Appendix I.	273
A középkori székesegyház	273
Története	273
Titulusa	273
Felépítése —	273
hajója — szentélye — tornyok — kapuk — sekrestyék — oratorium Sancti Ladislai — orgonakarzat — kápolnák — egyéb topográfiai adatok	
Oltárok —	276
az oltárok topográfiai rendje — az oltárok betűrendben	
Szobrok	278
Falfestmények	279
Táblaképek	280
Berendezés —	280
szószék — püspöki stallum — kanonoki stallumok — orgona — kandeláberek — toronyóra — harangok	
Síremlékek —	282
a források adatai — sírkómaradványok	
Ásatások —	285
ásatási jelentések és közlemények — rajzok	
Kőfaragványok (töredékek) és falmaradványok —	289
jelentések, jegyzékek — szórványleletek — töredékek az 1911–1912. évi ásatásokból — a jelenlegi állomány rövid jegyzéke	
Gyűjtemények a székesegyházban és a püspöki palotában —	296
levéltár — könyvtárak — kincstár — püspöki gyűjtemények	
Szent László fejedelmek-teremtője	303
Sírleletek	304
Szűz Mária kisebb egyháza	304
Keresztelő Szent János egyháza	305
A középkori püspökvár	305

A középkori püspöki palota	306
A középkori város —	307
a város jellemzése — városrészek — templomok —	
a káptalani iskola — ispotályok — házak — utca-	
nevek — hegynevek — folyónevek	
Váradai kézművesek a középkorból	309
Bányák —	309
ezüsbánya — rézbánya — kőbánya	

Appendix II.

A bronzszobrok — Márton és György kolozsvári szob-	
rászok munkássága	310
Váradai szobrok —	310
királyszobrok — lovas szobor	
A prágai Szent György-szobor	311
Nagybánya város ezüst pecsételője, typariuma	311
Bronzöntés Váradon	311
Irodalom	312

Appendix III.

Az újkori vár	317
A külső vár —	317
neve — története — felépítése — leírásai — mére-	
tei — a bástyák nevei — feliratok és címerek — a	
bástyák felépítése — várkapu nyugaton — kapu-	
bástya — morgószín — torony — harangos vagy	
óratorony — conservatorium vagy levéltartó ház	
— földházak — kutak — vízvezeték, csatorna —	
malmok — a külső vár építkezésének időrendje	
A belső vár (középkori)	325
A belső vár (újkori) —	325
méretei — leírása — ábrázolásai — a fedelmi lak-	
osztály — nagyterem — tárház — pincék — a vár-	
templom — kőfaragványok — alabástromfarag-	
vány — ablaküvegezés — stukkók — falfestmé-	
nyek — fából faragott mennyezet — asztalos mun-	
kák, festett mennyezetek — lakatos- és kovács-	
munkák — kályhák — a belső vár beosztása (a	
fejedelemség korában — 1752 körül — 1775/76-	
ban) — a belső vár építésének időrendje	
Az újkori város. XVI—XVII. század	334
Aváros helyrajza —	334
leírásai — rajzok — erődítései — utcanevek —	
szőlőhegyek — templomok — hospitale—ispotály	
— kollégium — nyomda — házak — sírkövek	
Kézművesek Váradon és környékén a XVI—XVII.	
században	338
Bányák —	339
kőbányák Várad környékén — kőbányák Kolozs-	
vár környékén — alabástromkövek bányászása	
Kalotaszegen — rézbányák	

Appendix IV.	341
Fejedelmi fundátorok	341
Domenico da Bologna	341
Giovanandrea Gromo	341
Orbay Miklós főpallér	341
Névtelen fundátor (architectus Italus)	342
Domenico Ridolfini da Camerino	343
Fogarasi fundáló	345
Simone Genga	345
Vicelius	355
Achille Tarducci da Corinaldo	355
Jacopo Resti (Giacomo Resti)	355
Olasz fundátor	360
Maurizio Vieneri	360
Koemives Márton olasz (?) fundáló	360
Franciscus Guiott	360
Pálóczi Horváth János	361
Orbán Mihály főpallér	362
Giovanni Landi	362
Lindner Márton eperjesi építőmester	364
Német Sánta János fundáló	364
Olasz fundálómester 1632–1634-ben	364
Joannes Olasz alias Bobik de Ragusia, Fundalo de Alba Iulia	365
Debreczeni Tamás sárospataki prefektus	365
Német fundáló György (Sánta fundáló)	366
Kassai fundáló	367
Ibrányi Mihály váradi vicekapitány	367
Váradi építőmester	368
Pig Thomas német fundálómester	368
Hallerkeői Haller Gábor főkapitány	368
Névtelen fundáló	371
Sárdi Imre — Fundáló Imre deák	372
Fundáló Mátyás mester	376
Kurlandiai kőművesek	378
Fundáló János	378
Fundáló 1644-ben	378
Német fundáló 1646-ban	378
László deák építőmester	379
Fundáló Kőműves Benedek	379
Agostino Serena, velencei fundáló és munkatársai	379
Bartholomaeus Maxell vagy Maul, a pattantyúsok prefektusa, építőmester	393
Dési András mester	394
Gyulay Ferenc váradi főkapitány	394
Német fundáló (Herman Mihály sáncz fundáló német)	394
Olasz fundáló Bécsből 1659-ben	395
Utószó	396

ADATTÁR

Beosztása: I. a) Levéltári források

I. b) Forrás- és oklevélkiadványok

I. c) Általános irodalom

II. Történeti adatok

III. Rajzok, modellek, metszetek, fényképek

Appendix I. A középkori székesegyház, vár, város

Appendix II. A váradi bronzszobrok

Appendix III. Az újkori vár, város

Appendix IV. Fejedelmi fundátorok

Az anyag összegyűjtésében, hosszan tartó munkámban sokan segítettek, bel- és külföldön egyaránt. Szíves készségükért, fáradozásaikért fogadják valamennyien hálás köszönetemet. Az Országos Levéltárban dr. Maksay Ferenc és dr. Trócsányi Zsolt főlevéltárosok voltak segítségemre, az Urbaria et Conscriptioes idevágó anyagát dr. Baranyai Bélánénak köszönöm. Az Egyetemi Könyvtárban levő fontos Ibrányi-másolatokra dr. Izsépy Edit hívta fel a figyelmemet, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának váradi anyagára dr. Bibó István. A bécsi Kriegsarchivban az egyes gyűjtemények vezetői nagymértékben támogatták munkámat ismételt is (1964, 1965, 1969 tavaszán és őszén), különösen a Kartensammlungban. A kolozsvári számadáskönyvek gazdag anyagáért ez alkalommal is mély hálám illesse Kelemen Lajos emlékezetét. Szenczi Kertész Ábrahám címereslevelének fényképmásolatát dr. Alexandru Avram múzeumigazgatónak köszönöm. A váradi céhlevél fényképét dr. Ivan Chalupecky levéltári igazgató szívességéből közölhetem. Hálás köszönettel tartozom még a következő intézményeknek: Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Országos Műemléki Felügyelőség, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Képcsarnok, Hadtörténelmi Intézet; Bécs, Österreichische Nationalbibliothek; Bécs, Finanz- und Hofkammerarchiv; Firenze, Uffizi, Gabinetto dei Disegni e Stampe; Karlsruhe, Badisches General Landesarchiv; Milano, Biblioteca Ambrosiana; München, Staatsbibliothek; Paris, Bibliothèque Nationale. Végül hálásan köszönöm a nagyon gondos lektori véleményeket mind id. dr. Entz Gézának, mind dr. Trócsányi Zsoltnak.

A gyűjtött terjedelmes anyag technikai feldolgozásában R. dr. Tombor Ilona támogatott. Odaadó segítsége nélkül ez a kötet nem valósulhatott volna meg.

A tervtári anyag (OMF) felkutatásában Bardoli István és dr. Horváth Alice segítettek. Könyvtári munkámat Kákay Szabó Ildikó és dr. Török Gyöngyi könyvnyitették meg.

I. a) LEVÉLTÁRI FORRÁSOK (rövidítésekkel)

(Az őrzési helyek betűrendjében)

Budapesti gyűjtemények

OL.	Budapest, Magyar Országos Levéltár Dl. = Diplomatikai Levéltár Magy. Kamara = Magyar Kamara Archivuma Acta Publica Urb. et Conscrip. = Urbaria et Conscriptiones Neoregestrata Acta Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak Gyulafehérvári Kápt. Orsz. Ltára = Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára Erdélyi fejedelmi kancellária Lymbus Erdélyi Fiscalis Levéltár – Erdélyi Kamara Archivum Familiae Rákócziánae Filmtár
Egy. Ktár	Budapest, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár Ibrányi Mihály jelentései, a gyulafehérvári Batthyaneumban levő eredeti levelek másolatai
Széchenyi Ktár	Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Középkori kódexek, újkori kéziratok
Tört. Képcs.	Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

Egyéb gyűjtemények

Gyulafehérvár	Gyulafehérvár (Alba Iulia), Batthyaneum, Ibrányi Mihály iratai az Egy. Ktár másolatai alapján
Karlsruhe	Karlsruhe, Badisches General-Landesarchiv. Kar- tensammlung – Glaser Lajos katalógusa alapján (1933)
Kvár Akad. Ltár	Kolozsvár (Cluj-Napoca), Román Tudományos Aka- démia Kolozsvári Levéltára (Archiva al Academiei de științe sociale și politice al RSR filiala Cluj- Napoca) egykor Erdélyi Nemzeti Múzeum Levél- tára
Kvár Áll. Ltár	Kolozsvár (Cluj-Napoca), Állami (régebben városi) Levéltár (Archiva statului filiala Cluj-Napoca) Kvár szkve = Kolozsvár város számadáskönyvei. Je- lezve köteg (csomó), kötet és lapszám szerint: a kö- teg (csomó) és kötet római számmal (pl. VIII/XV. =

- VIII. köteg, XV. kötet), a lapszám arab számjeggyel. Ahol a kötegszám kérdéses, ott az évszámot is jelzem a kötethez. – Az adatokat Kelemen Lajos kézírata alapján közlöm. A számadáskönyvek tartalmára, sajátosságaira és felhasználási módjára nézve l.: Balogh J., Későrenaissance kőfaragó műhelyek. II. Közl. *Ars Hungarica*. 1974. 347–349. Kvár Iratok = A városi iratok és levelek fascikulusokba rendezetten. OL. Filmtár
- Milano, Bibl. Milano, Biblioteca Ambrosiana. Kézirattár. Olasz jelentés az 1598-i ostromról
- Paris, Bibl. Nat. Paris, Bibliothèque Nationale. Cabinet des Estampes
- Wien (Bécs) Wien (Bécs), Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv
- Wien (Bécs) Kriegsarchiv Wien (Bécs), Kriegsarchiv Hofkriegsrat
- Index Reg. (Registratur)
- Index Exp. (Expediit)
- Index in Publicis
- Prot. (Protocollum). Reg. (Registratur)
- Prot. (Protocollum) Exp. (Expediit)
- Feldkarten
- Kartensammlung
- Wien (Bécs), Öst. Nat. Bibl. Wien (Bécs), Österreichische Nationalbibliothek Handschriftensammlung. Várak látképeit, alaprajzait tartalmazó kéziratos kötetek

I.b) FORRÁS- ÉS OKLEVÉLKIADVÁNYOK (rövidítésekkel)

(Korszakok szerint csoportosítva, azon belül időrendben. Az elbeszélő források mindegyik korszakban a rovat végén található.)

Középkor

- S.R.H. *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore Ducum Regumque Stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus Szentpétery. I. Bp. 1937.; II. 1938.
- Szentpétery I/1. 1923 *Szentpétery I.*, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I/1. Bp. 1923; I/2. 1927; II/1. 1943; II/2–3. 1961. Az utolsó kötet Borsa Iván kiadásában.
- I/2. 1927
- II/1. 1943
- II/2–3. 1961
- Kereszturi I–II. 1806 *Kereszturi, J. A.*, Compendiaria Descriptio foundationis et vicissitudinum episcopatus et capituli M. Varadiensis. Magno-Varadini 1806.

- Fejér: Cod. Dipl. *Fejér, G.*, Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. Buda 1829–1844.
- Anjoukori Okmánytár *Anjoukori Okmánytár.* – Codex Diplomaticus Hung. Andegavensis. I–VI. köt. Szerk. Nagy Imre. VII. köt. Szerk. Nagy Gyula. Bp. 1879–1920.
- Bunyitay 1886 *Bunyitay V.*, A váradi káptalan legrégebbi statutumai. Nagyvárad 1886.
- Csánki I. 1890 *Csánki D.*, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp. 1890.
- Bossányi I. 1916 *Bossányi, Á.*, Regesta supplicationum. I. Bp. 1916.; II. 1918.
- Lukcsics I. 1931 *Lukcsics P.*, XV. századi pápák oklevelei. I. Bp. 1931.; II. 1938.
- Zsigmond-kori Oklevéltár *Zsigmond-kori Oklevéltár.* (Szerk. Mályusz E.) I–II. Bp. 1951., 1958.
- Györffy 1966 *Györffy Gy.*, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. köt. 2. kiadás. Bp. 1966. (1. kiadás 1963.)

A fejedelemség kora

Általános munkák

- Erd. Orsz. Eml. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.* (Szerk. Szilágyi S.) I. Bp. 1875.; II. 1876.; III. 1877.; IV. 1878.; V. 1879.; VI. 1880.; VII. 1881.; VIII. 1882.; IX. 1883.; X. 1884.; XI. 1886.; XII. 1887. – Mon. Hung. Hist. III. Osztály.
- Urb. et Conscript. II. 1967 *Urbaria et Conscriptioes.* II. Bp. 1967.; IV. 1975. (Baranyai Béláné gyűjtése.) – Művészettört. Dokumentációs Csoport (illetve MTA Művészettört. Kutató Csoport) Forráskiadványai. IV., XI. (Szerk. Henszlmann L.)

A XVI. század

- Koncz 1889 *Koncz J.*, Beszterce Naszód vármegye illetőleg Beszterce város levéltára. Századok. 1889.
- Veress 1909 *Veress E.*, Basta levelezése. Bp. 1909.
- Veress I. 1911 *Veress E.*, Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából. I. Bp. 1911.; II. 1913. – Fontes Rerum Transylvanicarum. I., II.
- Veress 1918 *Veress E.*, Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai. Bp. 1918. – Fontes Rerum Hungaricarum. III.

- Veress 1921 *Veress E.*, A Jézus-társasága évkönyveinek a jelentései a Báthoryak korabeli erdélyi ügyekről. Bp. 1921. — *Fontes Rerum Transylvanicarum V.*
- Veress II. 1930 *Veress, A.*, Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. II. București 1930.; IV. 1932.; V. 1932.
- IV. 1932
V. 1932
- Kárpáthy-Kravjánszky 1933 *Kárpáthy-Kravjánszky M.*, Rudolf uralkodásának első tíz éve. Bp. 1933.
- Veress I–II. 1944 *Veress E.*, Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I–II. Kolozsvár 1944.
- Veress 1948 *Veress E.*, Báthory István levélváltása az erdélyi kormányal. Bp. 1948. — *Mon. Hung. Hist. I. osztály. Diplomataria.* 42. köt.
- Lukács – Polgár I. 1959 *Lukács, L. – Polgár, L.*, Documenta Romana historica Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis. I. Roma 1959.; II. 1965.; III. 1967. (A III. köt. Lukács László szerkesztésében.)
- II. 1965
III. 1967
- Szamosközy I–II. 1876 *Szamosközy István* történeti maradványai 1566–1603. Kiadta Szilágyi S. I–II. köt. 1876.; III. 1877.; IV. 1880. — *Mon. Hung. Hist. II. osztály. XXI., XXVIII., XXIX., XXX. köt.*
- III. 1877
IV. 1880

A XVII. század

- Török-magyar államokmánytár I. 1868 *Török-magyar államokmánytár I.* Bp. 1868. Szerk. Szilády Á.–Szilágyi S. — Török-magyarkori Tört. Emlékek. I. osztály. III. köt.
- Nagy Iván 1871 *Nagy Iván*, Rédei László történeti maradványai. Magy. Tört. Tár XVII. 1871.
- Szilágyi 1875 *Szilágyi S.*, A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Bp. 1875. — *Mon. Hung. Hist. I. osztály. 24. köt.*
- Deák 1878 *Deák F.*, Nagyvárad elvesztése 1660-ban. Akad. Értek. a tört. tud. köréből VII. Bp. 1878.
- Szilágyi 1879 *Szilágyi S.*, Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Bp. 1879.
- Szilágyi 1887 *Szilágyi S.*, Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Bp. 1887.
- Radvánszky 1888 *Radvánszky B.*, Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Bp. 1888. — *Udvartartás és számadáskönyvek. I.*
- Fraknói 1892 *Fraknói V.*, Várad felszabadítása 1692-ben és XII. Ince pápa. Róma 1892.
- Mika 1892 *Mika S.*, I. Rákóczy György levelezése a brassai bíróval és tanáccsal. Tört. Tár 1892.
- Teleki-levelezés *Teleki Mihály levelezése.* (Szerk. Gergely S.) 1656–1660. Bp. 1905.; II. 1661–1663. Bp. 1906.

- Szalárdi *Szalárdi János* Siralmas Magyar Krónikája. Kiadta br. Kemény Zsigmond. Pest 1853. — Újabb Nemzeti Könyvtár. II. köt.
- Szalárdi János* Siralmas Magyar Krónikája. Szakály Ferenc kiadása. Bp. 1980. — Mivel az új kiadás két évvel a kéziratom leadása után jelent meg, munkámban változatlanul hagytam az 1853-as kiadás szövegét.
- Kraus 1864 *Kraus, Georg*, Siebenbürgische Chronik. II. Wien 1864. — Fontes Rerum Austriacarum. I. Abt. IV. Bd.
- Bethlen Gábor emlékezete 1980 *Bethlen Gábor* emlékezete. Szerk. Makkai L. Bp. 1980.
- Bethlen krónikásai 1980 *Bethlen Gábor* krónikásai. Szerk. Makkai L. Bp. 1980.
- Pap G.-né 1980 *Pap Gáborné*, Bethlen fejedelemségének magyarországi forrásai. — Bethlen Gábor állama és kora. Szerk. Kovács K. Bp. 1980.

E jegyzék csupán a legterjedelmesebb kiadványokat sorolja fel, a rövidebb forrásközlések az Adattár regesztáiban találhatóak.

I. c) ÁLTALÁNOS IRODALOM (rövidítésekkel)

A bibliográfiai adatok rendszerezésében a tudománytörténeti nézőpont volt az irányadó. A címszavak ezért időrendben következnek, egy-egy néven belül betűrendben. A rövidítések feloldása: a kérdéses cím először évszám szerint keresendő, ezen belül a szerző nevek betűrendjében. Rövidítve csak a gyakrabban előforduló kiadványok vannak.

- Pray 1774 *Pray, G.*, Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao Rege. Posonii 1774.
- Gánóczy, A.*, Dissertatio historico-critica de S. Ladislao Hungariae Rege Fundatore episcopatus Varadiensis. Viennae 1775.
- Gánóczy, A.*, Episcopi Varadienses. Viennae 1776.
- Pray: Epistolae Exeg. 1784 *Pray, G.* — *Katona, St.* — *Cornides, D.*, Epistolae Exegeticae in disputationem Antonii Gánóczy. Pest 1784. 105–118.
- Korabinszky, Joh. M.*, Geographisch-Historisches und Produkten Lexicon von Ungarn. Pressburg 1786. 211–212.
- Miller, J. F.*, Nachrichten eines Augenzeugen aus dem XVII. Jahrh. von der Grosswardeiner Festung. Zeitschrift von und für Ungern. V. Pesth 1804. 84–93.
- Karaczay F.*, Nagy-Váradnak ostromlása 1660-adik Esztendőben. Tud. Gyűjt. 1821. XII. 48–51.

- Podhradczky I–II. 1836 *Podhradczky J.*, Szent László királynak és viselt dolgainak historiája. I. Buda 1836. – Szent László király tetemeinek historiája. II. Buda 1836.
Tud. Gyűjt. 1836. VII. 44. (A török kapitulációs pontok.)
Hügel O., Nagyvárad és környéke. Nagyvárad 1872.
Thaly K., Adalékok a váradi ostromzárlat történetéhez. Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve I. 1875.
Angeli, Moritz Edlen von, Major, Die kaiserliche Armee unter dem Ober-Commando des Markgrafen Ludwig von Baden in den Feldzügen 1689–1692 gegen die Türken. C. Die Feldzüge 1691–1692. Mitteilungen des K. K. Kriegs- Archivs. II. Wien 1877. 271–274. (Die Belagerung von Grosswardein.) 280–282. (Die Einnahme von Grosswardein.)
Rómer F., A tatárjárás előtti falazott várakról Magyarországon. Arch. Ért. 1877. 74.
- Deák 1878 *Deák F.*, Nagyvárad elvesztése 1660-ban. Akad. Értek. a Tört. Tud. köréből. VII. 1878.
Cséplő Péter, A nagyvárad vár vázlatos története. Nagyvárad r. k. Gymnasium Értesítője. 1878.
Wenzel G., Négy egykorú Thurzó püspök. Bp. 1878. – Értekezések a tört. tud. köréből. VII.
Rómer Fl., Várad helye a magyar könyvészeti irodalomban. Magy. Könyvszemle. 1879. 7.
- Bunyitay 1880 *Bunyitay V.*, A váradi őszekesegyház. Arch. Közl. XIII/II. 1880. 7–32.
Klopp, O., Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkrieg. Graz 1882. 487.
- Bunyitay I. 1883 *Bunyitay V.*, A váradi püspökség története. I–II. Nagyvárad 1883.; III. 1884.
- II. 1883
III. 1884
- Bunyitay 1885 *Bunyitay V.*, A mai Nagyvárad megalapítása. Bp. 1885. – Értekezések a tört. tud. köréből. XII/VI.
K. Nagy Sándor, Biharország. Nagyvárad 1885.
Bunyitay V., A menyői keresztút és a renaissance Szilágy megyében. Századok. 1886. 894.
Szilágyi S., Adalék két tüzérszertár történetéhez. Hadtört. Közl. I. 1888. 182.
- Csánki I. 1890 *Csánki D.*, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp. 1890.
- Bunyitay 1892 *Bunyitay V.*, Nagyvárad a török foglalás korában. Bp. 1892.
Bunyitay V., Szent László király emlékezete. Nagyvárad 1892.

Fraknói 1892

Fraknói V., Várad felszabadítása 1692-ben és XII. Ince pápa. Bp. 1892.

Koncz J., Nagyvárad kapitulációja 1660-ban. Hadtört. Közl. V. 1892.

Rónai Horváth J., Nagyvárad visszavívásának kétszázados emlékünnepére. Hadtört. Közl. V. 1892. 469–492.

Kropf L., Nagyvárad kapitulációja 1692-ben. Hadtört. Közl. 1895. 548–550.

Fraknói V., A Hunyadiak és a Jagellók kora. – A Magyar Nemzet Története. (Szerk. Szilágyi S.) Bp. 1896. 594.

Schematismus historicus ven. Cleri Dioecesis Magnovaradiensis Latinorum. (Bunyitay Vincétől) Nagyvárad 1896. 13.

Zsák J., Nagyvárad ostroma 1556–1557-ben. Bihar-megyei Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve. 1896–1897.

Gyalókey J., Nagyvárad vára. Nagyvárad 1899.

Bihar vármegye és Nagyvárad. Bp. 1901. – Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky S.

Fraknói V., Possevino nagyvárad látogatása 1583-ban. Tiszántúl (várad napilap). 1901. Ugyanez a cikk megjelent a Bihar-megyei Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyvében (1901–1902.) és a Kath. Szemlében (1902).

Naményi L., A nagyvárad nyomda története. Bp. 1901. – Különnyomat a Magy. Könyvszemléből. 1901. 170–182, 280–296, 364–386.

Lakos J., Nagyvárad múltja és jelenéből. Nagyvárad 1904.

Tóth-Szabó 1904

Tóth-Szabó P., Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában. Nagyvárad 1904.

Gerecze 1906

Gerecze P., A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Bp. 1906. 226, 227, 228. h. – Magyarország Műemlékei. Szerk. Forster Gy. II.

Scholtz 1907

Scholtz, Adalbert, Geschichte der Festung Nagyvárad. Nagyvárad 1907.

Scholtz Béla, Nagy-Várad várának története. Nagyvárad 1907. (Ford. Krajcsovics János.)

Karácsonyi J., Szent László és Bihar megye benépesítése. Bihar-megyei Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve. 1909. 56.

Gyalókey J., Nagyvárad ostroma 1660-ban. Hadtört. Közl. XII. 1911. 31–48.

Gyalókey J., Új adatok a régi Várad helyrajzához.

- A Biharvármegyei Régészeti és Történelmi Egylet
Évkönyve. Biharvárad. I. 1913. 19–31.
- Györffy István*, A Feketekörös-völgyi magyarság.
Földrajzi Közl. 1913. – Különnyomatban: A Feketekörös-völgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete. Bp. 1914.
- Balás 1917 *Balás Margit*, A váradi kapitányság története. Nagyvárad 1917.
- Lukinich I.*, Erdély területi változásai. 1541–1711. Bp. 1918. 333–334.
- Balogh 1926 *Balogh J.*, Andrea Scolari váradi püspök mecenási tevékenysége. Arch. Ért. XL. 1923–1926. 173–188.
- Hoffmann 1929 *Hoffmann Edith*, Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929.
- Balogh 1930 *Balogh J.*, L'arte italiana in Ungheria. Le Vie d'Italia (Milano). 1930. 668–670.
- Bascape 1931 *Bascape, G.*, Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI. Istituto Europa Orientale. Roma 1931.
- Banfi 1932 *Banfi, F.*, Olasz katonai építészek Erdélyben. Erdélyi Múzeum. 1932. 299–305.
- Balogh 1933 *Balogh J.*, A renaissance építészet Magyarországon. Magyar Művészet. IX. 1933. 18.
- Gyalókey 1933 *Gyalókey J.*, A nagyváradi vár 1692. évi átalakítási terve. Magy. Katonai Szemle. 1933. 205–214.
Gyalókey J., Nagyvárad középkori vára. Akadémiai Értesítő. XLIII. 1933. 84–86.
- Balogh 1934/I *Balogh J.*, Márton és György kolozsvári szobrászok. Erdélyi Múzeum. XXXVIII–XXXIX. 1934. Különnyomatban: Erdélyi Tud. Füzetek. 71. sz. Cluj-Kolozsvár 1934.
- Balogh 1934/II *Balogh J.*, A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. Magyar Művészet. X. 1934. 5. sz. (májusi szám).
Csermák B., A ref. egyház Nagyváradon. Nagyvárad 1934.
- Bunyitay–Málnási 1935 *Bunyitay V.*–*Málnási Ö.*, A váradi püspökség története. IV. A váradi püspökök a száműzetés és az újjraalapítás korában. Debrecen 1935.
Maggiorotti, L. A., A hadi építészlet Magyarország történetében. Hadtört. Közl. XXXVI. 1935. 31–38.
- Maggiorotti 1936 *Maggiorotti, L. A.*, Architetti e architetture militari. Roma 1936. II. 372–385.
- Balogh 1937 *Balogh J.*, Magyar mecenások Transzilvániában. Hítel. Cluj-Kolozsvár 1937.
- Balogh 1939 *Balogh J.*, A késő-gótikus és a renaissance-kor mű-

- vészte. — Magyar Művelődéstörténet. (Szerk. Domanovszky S.) II. Bp. 1939. 579.
- Balogh 1940 *Balogh J.*, A késő-renaissance és a kora-barokk művészet. — Magyar Művelődéstörténet. (Szerk. Domanovszky S.) III. Bp. 1940. 543–548.
- Banfi, F.*, Salve Varadino felice. Corvina. N. S. 1940. 842.
- Herepei J.*, A nagyváradi kálvinista iskola külföldi származású professzora. Magy. Pedagógia. 1940. 48–51. — Új bővített kiadás: *Herepei, J.*, Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak a történetéhez. II. Bp. — Szeged 1966. 118–126.
- Horváth 1940 *Horváth J.*, Várad freskó — Nagyvárad története. Bp. 1940.
- Jakó 1940 *Jakó Zs.*, Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940. 379–384. — Település és népiségtörténeti értekezések. 6. sz.
- Széll 1940 *Széll S.*, Nagyvárad, Szent László városa. Bp. 1940.
- Biró B.*, Erdély művésze. Bp. 1941. 77, 80, 84.
- Banfi 1941 *Banfi, F.*, Báthory István és Dominico Ridolfini. Hadtört. Közl. 1941. 22–37.
- Veress 1941 Veress E., Matricula et Acta Hungarorum. Bp. 1941.
- Dercsényi 1942 *Dercsényi D.*, A nagyváradi vár. Építészet. II. 1942. 119–122.
- Gyalókey 1942 *Gyalókey J.*, A váradi vár. Hadtört. Közl. 1942. 62–93.
- Hlatky E.*, Nagyvárad Szent Lászlója. Tükör. 1942. 360–363.
- Horváth 1942 *Horváth J.*, Nagyvárad története. Nagyvárad 1942.
- Balogh 1943 *Balogh J.*, Az erdélyi renaissance. I. Kolozsvár 1943. — Erdélyi Tudományos Intézet.
- Kertész J.*, Nagyvárad t. j. város bibliográfiája. Bp. 1943. 36.
- Mezősi 1943 *Mezősi K.*, Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején. Bp. 1943.
- Balogh 1947 *Balogh J.*, Vég-Várad vára. Kolozsvár 1947. — Kolozsvári Bolyai Tudomány Egyetem, Erdélyi Tudományos Intézet.
- Csemegi 1948 *Csemegi J.*, Hol állott egykor Szent László nagyváradi lovasszobra? Antiquitas Hungarica. II. 1948. 189–205.
- Balogh 1953 *Balogh J.*, A magyar renaissance építészet. Bp. 1953. — Mérnöki Továbbképző Kiadványok.
- Balogh 1956 *Balogh J.*, Kora-renaissance és Késő-renaissance c. fejezetek. — A magyarországi művészet története

- I. köt. (Szerk. Dercsényi D.) Bp. 1956. 278, 301, 305–308.
- Vătăşianu 1959 *Vătăşianu, V.*, Istoria artei feudale în Țările Române. Bucureşti 1959.
- Balogh 1961 *Balogh J.*, Kora-renaissance és Késő-renaissance c. fejezetek. – A magyarországi művészet története I. köt. II. kiadás. Bp. 1961.
- Szőke 1962 *Fehér Géza–Éry Kinga–Kralovánszky Alán*, A Közép-Duna medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. (Szerk. Szőke Béla.) Bp. 1962. 776. sz. – Régészeti Tanulmányok. II.
- Sebestyén 1963 *Sebestyén, Gh.–Sebestyén, V.*, Architectura Renaşterii în Transilvania. Bucureşti 1963. 40, 104–107.
- Balogh 1964 *Balogh J.*, Kora-renaissance és Késő-renaissance c. fejezetek. – A magyarországi művészet története I. köt. III. kiadás. Bp. 1964. 304, 339–340, 344–345, 352.
- L'art du Gothique et de la Renaissance. 1300–1500. – Bibliographie. Red. par *M. Boskovits*. I. Bp. 1965. Nr. 1070–1072, 1655–1662.
- Balogh 1966 *Balogh J.*, A művészet Mátyás király udvarában I. Bp. 1966. 784. (Név- és tárgymutató.)
- Györfly 1966 *Györfly Gy.*, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. köt. II. kiadás. Bp. 1966. – Az első kiadás 1963-ban jelent meg.
- Herepei 1966 *Herepei J.*, A váradai kollégium és a Rákócziak. – Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez II. Bp. – Szeged 1966.
- Nagy Géza 1966 *id. dr. Nagy Géza*, Czeglédi György. Református Szemle (Kolozsvár). 1966. 3. sz. 145–156.
- Balogh 1967 *Balogh J.*, I mecenati ungheresi del primo rinascimento. Acta Historiae Artium. XIII. 1967. *Művészeti Lexikon*. III. Bp. 1967. 452–453.
- Călători I. 1968 *Călători străine* despre Țările Române. I. (1331–1551). Bucureşti 1968. 547.; II. (1551–1583). Bucureşti, 1970. 431, 670.; III. (1583–kb. 1596.) Bucureşti 1971. 738.
- Istoria I. 1968 *Istoria artelor plastice în România*. I. Bucureşti 1968. 417.; II. Bucureşti 1970. 161, 184.
- Balogh 1970 *Balogh J.*, Kora-renaissance és Késő-renaissance c. fejezetek. – A magyarországi művészet története. IV. kiadás. Bp. 1970. 208, 217, 238, 240, 242, 244, 253.
- Balogh, J.*, Die ungarische Mäzene der Frührenaissance. Jahrbuch des Kunsthists. Institutes der Universität Graz. Bd. 5. 1970.

- B. Nagy 1970 *B. Nagy Margit*, Reneszánsz és barokk Erdélyben. Bukarest 1970.
- Balogh 1971 *H. Takács M.*, Magyarországi udvarházak és kastélyok. Bp. 1970. 39, 46, 53.
- Györfly 1971 *Balogh, J.*, *Influssi veneziani nell' arte della Transilvania. — Studi di storia dell' arte in onore di Antonio Morassi.* Venezia 1971.
- Détschy 1972 *Györfly Gy.*, Szent László egyházpolitikája. Emlékkönyv a Turkevei Múzeum fennállásának 20. évfordulójára. Turkeve 1971. 65.
- Muzeul—Oradea 1972 *Détschy M.*, I. Rákóczy György fundálói. Építészettudomány. III. 1972. 348—378.
- Anghel 1973 *Lăzărescu, G. — Stoicescu, N.*, Țările Române și Italia pînă la 1600. București 1972. 202—204.
- Balogh 1973 *Muzeul Țării Crișurilor. Ghidul expoziției — Sectie de Istorie.* Oradea 1972.
- Kovács 1973 *Nagy László*, Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Bp. 1972.
- B. Nagy 1973 *Anghel, Gh.*, Középkori várak Erdélyben. Bukarest 1973. 112—114.
- Balogh 1974 *Balogh J.*, Kora-renaissance és Késő-renaissance c. fejezetek. — A magyarországi művészet története. V. kiadás. Bp. 1973. 210, 219, 240, 242, 245, 246, 250, 255.
- Gerő 1974 *Kovács, A. — Țoca, M.*, Arhitecti italieni in Transilvania. Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Series Historiae. Fasc. 2. Cluj 1973.
- Avram — Godea 1975 *B. Nagy Margit*, Várak, kastélyok, udvarházak. Bukarest 1973.
- Balogh 1975 *Balogh, J.*, Italienische Pläne und ungarische Bauten der Spätrenaissance. Acta Technica. 1974.
- Garas 1975 *Csorba Cs.*, Adatok a X—XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról, erődítményekről. Déri Múzeum Évkönyve. 1972. Debrecen 1974. 221.
- Drăguț 1976 *Gerő, L.*, Die Entwicklung der ungarischen Festungsbauten im XVI—XVII. Jahrhundert. Acta Technica. 1974. 185.
- Avram — Godea 1975 *Avram, A. — Godea, J.*, Monumente istorice din Țara Crișurilor. București 1975. 24—33.
- Balogh 1975 *Balogh J.*, Olasz tervrajzok és hazai késő-renaissance épületeink. — Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk. Galavics G. Bp. 1975. 55—135.
- Garas 1975 *Garas K.*, Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása. — Ugyanott. Bp. 1975.
- Drăguț 1976 *Drăguț, V.*, Dicționar enciclopedic de artă medievală românească. București 1976. 219.

- Dumitraşcu 1976 *Dumitraşcu, S.*, Monumente restaurate în judeţul Bihor. Oradea 1976. Fig. 10.
- Jakó 1976 *Jakó Zs.*, Írás, könyv, értelmiség. Bukarest 1976.
- Trócsányi 1976 *Trócsányi Zs.*, Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Bp. 1976. — Értekezések a tört. tud. köréből. Új sorozat. 76. sz.
- Fügedi 1977 *Fügedi E.*, Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp. 1977. — Értekezések a tört. tud. köréből. Új sorozat. 82. sz.
- Balogh 1979 *Balogh J.*, Későrenaissance kőfaragóműhelyek. VI. Közl. Ars Hungarica. 1979. 183, 188. — VIII. Közl. 1980. 262.
- 1980
- Avram 1979 *Avram, Alexandru*, Die Erbauer der Grosswardeiner Festung im letzten Drittel des 16. Jahrh. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. 1979. 159–184.
- Drăguţ 1979 *Drăguţ, Vasile*, Artă gotică din România. Bucureşti 1979.
- Kovács 1979 *Kovács A. – Toca, M.*, Adalékok a váradi fejedelmi palota építéstörténetéhez. — Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest 1979 (Románul: Biharea 1976.)
- Tonk 1979 *Tonk S.*, Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest 1979. 378.
- Athleta Patriae 1980 *Athleta Patriae*. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk. Mezey László. Bp. 1980.
- Bobrowszky 1980 *B. Bobrowszky I.*, A XVII. századi mezővárosok iparművészete. Bp. 1980.
- Dercsényi–Zádor 1980 *Dercsényi D. – Zádor A.*, Kis magyar művészettörténet. Bp. 1980. 186.
- Kovács 1980 *Kovács András*, Szabályos alaprajzú olasz bástyás várkastélyok Erdélyben. — Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest 1980. 85–86.
- Trócsányi 1980 *Trócsányi Zs.*, Erdély központi kormányzata. Bp. 1980.
- Varga 1980 *Varga Á.*, A váradi káptalan hiteleshelyi működése. — Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest 1980. 20–35.
- Curinschi 1981 *Curinschi, Gh.*, Istoria arhitecturii in România. Bucureşti 1981. p. 221–223. fig. 86, 87.
- Izsépy 1981 *Izsépy E.*, Székelyhíd építéstörténete a XVII. században. Művészettörténeti Értesítő. 1981. XXX/4. 266–270.
- Makkai 1981 *Makkai L.*, Bethlen és az európai művelődés. Századok. 1981. 696.
- Kat. Schallaburg 1982 *Schallaburg 1982.* — Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. Katalog. Wien 1982. (J. B. = Jolán Balogh közlései.)

II. TÖRTÉNETI ADATOK

Az itt közölt adatok elsődlegesen a várnak és épületeinek a történetét világítják meg az elérhető teljesség szerint. A szemelvényes művelődéstörténeti, helytörténeti adatok csupán a vár életét és környezetét szemléltetik.

*

X. század. Kisebb *földvár* épülhetett a Körös bal partján. Erre utal a település neve: Várad, azaz a magyar vár szónak kicsinyítő képzős alakja.

A vár szó iráni eredetéről és a földvárak építésére nézve l.: Györffy Gy., Vezéri szálláshelyek és földvárak. — Középkori régészeti tudományos ülészek 1970. dec. 8–10. Bp., Magy. Nemz. Múzeum, 1971. 72. — Régészeti Füzetek. Ser. II. 14. Györffy korábbi tanulmányában, a Fajsz fejedelem 948 körüli szállásrendjét ábrázoló térképen várként jelezte Váradot (Györffy Gy., A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Arch. Ért. 1970. 206. l. 4. kép). A korai magyar földvárak (X–XI. század) topográfiai helyzetéről Nováki Gyula tartott előadást 1974. nov. 25-én a Régészeti Társulatban, és ebben a következő sajtóságot emelte ki: stratégiai jelentős hely, folyómenti település mocsaras környezetben, viszonylag alacsony emelkedésen, legelők közelében. Ez a jellemzés tökéletesen ráillik a Körös-parti Váradra, fontos útvonalak csomópontjára. (Az előadás utóbb megjelent. Nováki Gy., A magyarországi földvárak. Építés és Építészettudomány. VII. 1975. 335–338.; Nováki Gy., Die topographischen Eigentümlichkeiten der ungarischen Burgen von 10–11. Jahrh. am nördlichen Randgebiet der grossen Tiefebene. Acta Archaeologica. 1976. 362–363.)

A névből és a topográfiai helyzetből (108. a. kép) levonható következtetést megerősíti conte Giovan Marco Isolani tüzérparancsnok alaprajzi vázlata (1598–103. kép), valamint Cesare Porta hadimérnöknek a rajza (1599–105. kép). Mindkettőn a középkori várövezet tisztán mutatja a kör alakú alaprajzot. A régi (a középkori) várról Szalárdi János (XVII. század közepe) azonos értelemben nyilatkozott: „a vár a városnak közepette kerekded formában nagy erős kőrákással és kőfallal lévén megkerítve . . .” (363. h.). A középkori castrum nyilván követte a földvár alakját.

Váradon honfoglalás kori lelet is előkerült (Szőke 1962. 776. sz.).

1000–1031 körül. *Szent István* korában Várad várának katonai jelentősége volt; erre mutatnak — Györffy megállapítása szerint — a Várad körüli törzsi eredetű helynevek: Tarján, Megyer, Jenő, Kér és két Besenyő. (Györffy 1966. 573.)

1031 előtt alapította *Szent István* a bihari püspökséget a dukátus székhelyén; I. Endre halálakor (1061) már fennállott (Györffy 1966. 603.). Ez utóbb beleolvadt a Szent Lászlótól alapított váradai prépostságba, illetve püspökségbe.

1064 után. *Feljegyzés a namuri St. Alban-székesegyház krónikájában*: „Lieduinus episcopus Bichariensis genere Lotharinsis”, mikor rokoni látogatásra ment, az épülő St. Alban-templomnak Szt. György és Szt. Miklós ereklyéjét adományozta. Az ereklyéket még Szent István szerezte meg a bolgárok elleni hadjáratában, később a püspökhöz került. (Gombos, A. F., Catalogus fontium historiae Hungaricae. II. Bp. 1937. p. 969–970. Nr. 2354.)

1077 előtt *László herceg* (Szent László) a bihari dukátus ura. (Györffy 1966. 603.)

1077 – 1095. *Szent László* uralkodása. Első építkezése Váradon az 1598 – 1599-i váradi leltárban leírt toronykápolna lehetett: „Est enim circa culinam magnam et in opposito domus supradictae Provisoris Capella vna instar turris per Sanctum Ladislaum facta; quae eiusdem Diuj Ladislaj oratorium seu deuotizatorium uocatur, ibj enim Priuatim semper orasse dicitur.” (OL. Urb. et Conscrip. Fasc. CXVI/3. – A külső várnak a leírásában, a nyugati oldalon, a székesegyház közelében, szemben a provisor házával.) Ez az építkezés feltehetőleg megelőzte a székesegyház alapítását, – talán még László herceg dukátusának az idejéből származhatott. Lakótorony lehetett, és benne kápolna állott. Ezt a feltételezést megerősíteni látszik a zágrábi püspökvárról 1344. febr. 18-án kelt feljegyzés: „Pallacium seu castrum domini regis iuxta portam.” (Tkalčić, J. B., Documenta historica civitatis Zagrabiae. I. Zagreb 1889. 170.) A váradi toronykápolna, illetve lakótorony nyilván azonos volt azzal a toronnyal, amelyet a Statutumokban (1375) a káptalan tulajdonának neveznek: „turris posita iuxta portam.” Schels kapitány jelentése (1598. okt. 12.) szintén megnevezi: „Sz. László magas tornya a vár belsejében leomlott.” Ugyanerre vonatkozhat Istvánffy feljegyzése is. A török ágyúzás azonban – az 1598/99-i leltár tanúsága szerint – csak a felső emeletet rombolta széjjel.

1083 – 1092 között. *Szent László* Váradon először prépostságot, majd püspökséget alapított, és felépíttette a „monostort” (monasterium = székesegyház). Építkezéseiről, oltáralapításairól az 1375 körül készült váradi Statutumok tudósítanak (Bunyitay 1886): „Ante omnia est nota dignum, quod ecclesie nostre Waradiensis fundator est beatissimus Ladislaus, olim Ungarie rex, cuius translationis festum colitur quinto kalendas Julii (junius 27) et eius depositio repletur anno Domini millesimo nonagesimo quinto quarto kalendas Augusti (julius 29). Fundavit autem ipsam ecclesiam et dedicavit in honorem beatissime matris Marie virginis, instituens primo in ea prepositum et canonicos viginti quatuor, computato preposito, et tandem erexit ipsam in episcopalem et multis possessionibus, iuribus et prerogativis dotavit . . .”, de ezek az oklevelek 1241-ben elpusztultak (6–7.). – „Erat autem eadem Ecclesia ex prisca fundatione sui speciosa satis, sed tandem fecit eam amplioem Andreas Episcopus . . .” (7–8.). – „. . . altare sancti Stephani regis et altare sancti Emerici ducis sunt instituta tempore fundationis” (70.). Ezeket az oltárokat csupán szenttéavatásuk, azaz 1083 után emelhették. Ez az évszám a székesegyház alapítására nézve is tájékoztató. Ez idő tájt – kevéssel előbb vagy utóbb – kezdődhettek a munkálatok. A helyi hagyomány is úgy tudta, hogy az alapítás ideje 1080 volt (1598 – olasz tűzértiszt jelentése). A Képes Krónika szerzője viszont az 1091-es kun háború után mondja el az alapítás történetét. Terminus ante quem-nek pedig nagy valószínűséggel 1092. május 20-a tekinthető, amikor „in civitate Szabolch” (Váradtól kb. 120 kilométerre) zsinatot (synodus) tartottak Szent László személyes jelenlétében, nyilván a Tiszántúlt érdeklő kérdésekben. (Corpus Juris Hungarici – Magy. Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás. I. Bp. 1899. 50.) – A fent említett két oltáron kívül kétségtelenül Szent László alapítása volt a főoltár „maius altare beate Virginis” (Bunyitay 1886. 70.), jöllehet a Statutumok az oltár alapítóját nem nevezik meg. – Az ala-

pítás sorrendjét (először prépostság, utána a püspökség alapítása) megerősíti a Statutumoknak az a megjegyzése, hogy a vár „licet totum castrum in nostro [azaz a káptalan] territorio sit fundatum”. (Bunyitay 1886. 59.) – Szent László a püspökség élére unokaöccsét, a papnak nevelt Könyves Kálmán herceget nevezte ki. (Podhradczky 1836. I. 84–85.; Györffy 1966. 603.; 1971. 65.) – Imre király oklevele (1198) szerint Szent László a bihari vár vámját adományozta a püspökségnek és a káptalannak (Adattár 25. l.).

1095. júl. 25. *Szent László* meghalt Zólyom várában. (Szentpétery I–II. 1923. 643, 751. sz.; Mollay K., Középkori soproni naptárak. Soproni Szemle. 1962. 302–303.) – Eltemették Váradon. Erről a legrégebbi tudósítás a XII. század második feléből való. A székesegyház akkor – 1095-ben – már kétségtelenül állt, ha talán az építése még nem is fejeződött be teljesen.

II. Paschalis pápának 1106-ban kelt oklevele szerint – melyben megerősíti a somogyvári bencés apátság kiváltságait – Szent Lászlót, a kolostor alapítóját Somogyváron temették el. Feltűnő azonban, hogy erről egyetlen hazai forrás sem szól, a nagyon gondosan megszerkesztett váradi Statutumok sem. E kérdésre vonatkozólag I.: Dercsényi D., A somogyvári Szent Egyed apátság maradványai. Bp. 1934. 11–12. (a régebbi irodalommal); Bakay K., Második jelentés a somogyvári bencés apátság feltárásáról. Somogyi Múzeumok Közleményei. II. 1975. 205.

1111. *Kálmán király* oklevelében a püspökök névsorában szerepel: „Sixtus Bichariensis.” (Fejér: Cod. Dipl. VII/4. 1837. 59.; Szentpétery I/1. 1923. 43. sz.)

1116–1131. II. *István* uralkodása, aki 1130 körül a premontrei kanonok-rend első prépostságát alapítja Váradon, a Körös jobb partján emelkedő hegyen. Erről a premontrei rend „Annales”-e (XIII. század?) így ír: „Praepositura S. Stephani primaria est, et mater ceterorum Hungariae Monasteriorum suam Stephano II. Regi originem debet, et hanc Stephano I. sanctorum adscripto fastis nuncupari voluit, ut cognomine regni sui possessorem faceret eiusdem patronum, tutelaremque fortalitii, quod propugnaculi instar exererat adversus imminentes aut invidentis inimici irruptiones. In promontorio, quod arci incumbebat, fundamenta posuit huius coenobii ab arce per intermedium alluentis chrysi alveum separati et Varadino imminentes. Ad praeposituram fundis locupletem evocavit Rex Stephanus circa annum 1130.” (Kereszturi I. 1806. 139–140.) – Pecsétjük viaszlenyomatból (1283 – Dl. 2882.) ismeretes (14. kép).

XII. századi feljegyzés *esztergomi hártya-kéziratban* (Főszékesegyház, könyvtár) a magyar királyok temetkezési helyéről: „... Ladislaus Varod ... Stephan[us] minor Varod.” (Hist. Hung. Fontes Domestici. IV. Bp. 1885. 88.).

1134. ápr. 26. után. *Felicianus* esztergomi érsek ítéletlevele birtokügyben, melynek során az egyik fél „in concilio Waradiensi tempore Walterii episcopi” megújította a pert, mások pedig 1134. május elsején „Super sacrum altare Waradiensi ecclesie in presencia Canonorum iurauerunt, augustino Strigoniensi ecclesie canonico existente pristaldo.” (Mon. Eccl. Strig. I. 1874. 86.) – Ez az oltár csak a főoltár lehetett.

(1185). III. *Béla* jövedelmeinek az összeírása, valamint felsorolás a püspökségeknek a pénzverésből származó jövedelméről: „episcopus Biarch cuius sedes dicitur Orosiensis [Varadiensis] habens mille marcas.” (Ez az összeg a többi püspökségek jövedelméhez képest mintegy közepes volt.) – XIV. századi másolat.

Paris, Bibl. Nat. Cod. 6238. (Békefi R., III. Béla és a magyar nemzet művelődése. – III. Béla király emlékezete. Szerk. Forster Gy. Bp. 1900. 140.)

1192. *I. László király* szentté avatása. A Statutumok (1375) szerint a translatio június 27-én ment végbe (Bunyitay 1886. 6.). Ez a dátum a székesegyház felszentelésének vagy a befejezésének a centenáriuma lehetett. (Dávid K., *Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája*. Bp. 1974. 66.) – Ekkor III. Celestinus pápa követei jöttek Váradra „ad examinandum sanctitatem beati Regis Ladislai, ut catalogo Sanctorum adscriberetur”. (Oswaldus de Lasko, *Biga Salutis*. Hanau 1499. 49. prédikáció. – Podhradczky 1836. I. 84–85.)

1192 vagy röviddel utána. Várad. *Szent László király verses zsolozsmája*:

Hungarorum gens congaude
noua noui regis laude
pulsans tintinabula
felix aue Varadinum:
cuius augens forma signum
resonat per secula.

(Dankó J., *Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Bp. 1893. 176.)

1192 után. Várad. *Sequentia* Szent László királyról:

O quam felix, quam preclara
varadini fulget ara
tuo claro nomine. (Uo. 185.)

Mindkettő magyar fordításban: László király emlékezete 1977. 28, 30. – Mezey László feltételezése szerint a legkorábbi Szent László-versek Váradon keletkezettek, talán Elvinus püspök irányításával. (*Athleta Patriae*. Bp. 1980. 45–46.)

XII. század végi feljegyzés az ún. *Annales Posonienses*-ben, azaz a Pray-kódex naptári részében (Széchényi Ktár. Quart. Hung. 387.; ez a kódex a XIII. századtól 1813-ig a pozsonyi káptalan könyvtárában volt): „1192. Eleuacio S. Ladizlay.” (S.R.H. I. Bp. 1937. 121, 122.)

1192 után a *Szent László-oltár* alapítása. Erről a Statutumok 1375 körül így emlékeznek meg: „Post canonisationem autem sancti regis Ladislai institutum fuit ad eius sepulchrum sub eius titulo altare . . .” (Bunyitay 1886. 71.)

1198. *Imre király*: „Tributum castri bychor de Kewres ad usum episcopi et fratrum [káptalan tagjai] ecclesie varadiensis ex donatione beati Ladislai regis tempore sue foundationis collatum . . . confirmamus.” (Hazai Okmánytár. VII. 1880. 2.; Szentpétery I/1. 1923. 176. sz.)

1192–1204 körül a szentté avatás alkalmából Bunyitay feltételezése szerint (III. 1884. 24–27.) építközhettek a székesegyházon. Miskolczy István (1609) a székesegyház belső oszlopainak egyikén 1204-es évszámot látott. Ennek alapján Bunyitay az építkezést vagy renoválást a lotharingjai származású Elvinus püspöknek (1189–1200), illetve utódának, Simonnak (1202–1218) tulajdonítja. – Az évszám értelmezését l. Adattár 58. l.

1203. *Imre király* a váradi egyháznak (varadiensis ecclesie) adja a Byhor és Zaránd körüli falvak és vásárok vámjának kétharmad részét. Átírta IV. Béla

(1261. márc. 23.), Nagy Lajos (1342. december 8. körül) és Mátyás 1477-ben (OL. Dl. 24. 438). (Szentpétery I/2. 1927. 67. Nr. 207.)

XIII. század eleje. *Szent László király legendája*: „legenda maior” és a rövidített szövegű „legenda minor”, amelyek közös ősforráson alapulnak; ez pedig – Bartoniek Emma feltevése szerint – Váradon készülhetett. (S.R.H. II. 1938. 509, 511–513.) A váradi székesegyházra vonatkozó részek: „Quadam siquidem nocte monasterium Waradiense iuxta consuetudinem subiit [Szent László], ut oraret.” (519.) – „Dum vero de corpore eius Waradinum transferendo, ubi scilicet sepeliri se mandaverat [Szent László] . . .”; a kíséretnek azonban a hosszú út és a nagy forróság miatt úgy tetszett, hogy Székesfehérvárra vigyék; mikor pedig a pihenőhelyükön elaludtak: „Cumque sopori gravati essent, currus in quo positum erat corpus eius, sine subvectione cuiuslibet animalis recto itinere Waradinum ultro ferebatur . . .” A kíséret hosszas keresés után „inveneruntque currum versus Waradinum ultro currentem et sanctum corpus in eo positum. Videntes itaque miraculum, quod videlicet corpus beati confessoris ad locum, ubi sepulturam ipse sibimet elegerat, divinitus portaretur, ei, qui mirabilis est sanctis suis, gratias agentes, iter suum sine omni hesitatione versus Waradinum reduxerunt . . .” Ott pedig, amikor „sepulture ipsius assisterent”, valaki a holttestről tiszteletlenül szólt, majd mikor az isteni ítélet utolérte, „procidens ad sepulchrum Sancti Ladislai regis, misericordiam eius ut sanaretur, inplorabat” (522–523.).

Következik a csodák leírása, amelyek a sírnál (sepulchrum) történtek. Majd pedig 1192-ben „sanctum corpus eius gloriose est canonizatum” (525.). Ugyanekkor „sydus preclari fulgoris stetit supra in directo monasterii, ubi sanctum corpus ipsius positum erat” (526.). – A legenda magyar szövege az Érdy-kódexben (1524–1527) maradt fenn. (Nyelvemléktár. V. Bp. 1876. 71–94.)

1208–1235. A *Váradi Regestrum*, a váradi székeskáptalan első ismert jegyzőkönyve, mely kisebb részében az előtte mint hiteles helyen végbement ügyek kivonatait tartalmazza, nagyobb részében a váradi székesegyház előtt végzett tüzesvaspróbákat foglalja lajstromba. Kiadatta Martinuzzi György a következő címen: *Ritus explorandae veritatis*. Kolozsvár, Heltai Gáspár nyomdája, 1550. A címfeliratban megjegyzés: „in sacario summi templi Varadiensis reperta.” Kiadta: Karácsonyi János–Borovszky Samu, *Regestrum Varadiense*, az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Bp. 1903. – A regestrumban számos eskütétel található „super sepulchrum sancti Regis Ladislai” (Nr. 110, 111, 140, 241, 247, 345, 366.); a legkorábbi 1216-ból (Nr. 241.), a legkésőbbi 1235-ből (Nr. 140.).

1226. A *Váradi Regestrum* feljegyzése: „Tecus filius Dionisij artificis, qui aperuit in eleuatione sepulchrum sancti Ladislai Regis, & a gloriosissimo Rege Bela, dato pro eo artifice [recte: artificio], perpetua libertate donatus est cum omni generatione ab eo successura, sentiens dissolutionem sui corporis . . . úgy rendelkezik „ut singulis annis apud ecclesiam de Beseneu celebrarent exequias cum duabus missis.” (Regestrum Varadiense. Bp. 1903. Nr. 341.)

1235. *II. Endrét* – a Budai Krónika szerint – Váradon temették el, Thuróczy János szerint Egresen a cisztercita templomban (Bunyitay I. 1883. 100.). – Az egresi apát követelte ki a holttestet (Györffy 1966. 685.).

1242-ben a tatárok feldűlják Várad városát, a püspökvárat és a székesegyházat.

1244 körül. *Rogerus* levele (Epistola) *Jacobus Pecorarius*hoz, Praeneste püspökéhez a magyarországi tatárjárásról, melynek ő mint váradi főesperes (archidiaconus) szemtanúja volt. Művét később, mikor 1488-ban a *Thuróczy Krónika* függelékeként kinyomtatták Brünneben és Augsburgban, két részre osztották: az Epistola-ra és az ún. *Carmen Miserabile*-re. — *Rogerus* a XIII. század elején született Apuliában, Torre Maggiorében; *Jacobus Pecorarius* kardinálisnak, Praeneste püspökének a káplánja volt; mikor püspöke pápai legátusként 1232-ben Magyarországra ment, elkísérte őt, és itt is maradt mint váradi főesperes; 1243-ban tért vissza a pápai udvarba; 1249-ben spalatói érsek; meghalt 1266-ban. (S.R.H. II. 1938. 545–547.)

Rogerus művének 34. fejezete: „*Quomodo Tartari Waradiensem civitatem expugnauerunt . . .*” A tatárok Radna bevétele után „*prope Waradinum civitatem subito advenerunt. Et, quia civitas multum erat in Hungaria nominata, undique illac nobiles tam domine quam mulieres populares innumerabiles convenerant. Et, licet episcopus cum quibusdam canonicis exinde recessisset, ego [Rogerus] tamen cum remanentibus eram ibi. Et, cum castrum ex una parte dirutum cerneretur, amplexu muro illud fecimus reparari, ut, si civitatem defendere non possemus, ad castrum refugium haberemus. Et, cum uno dierum subito advenissent et esset in civitate sub quodam dubio mora mea, castrum intrare nolui, sed auffugi in silvam; diu, prout potui latitavi. Ipsi tamen subito civitatem capientes et pro maiori parte comburentes tandem nihil extra muros castris penitus dimiserunt et receptis spoliis tam viros quam feminas minores et maiores interfecerunt . . . Quibus peracti subito exinde recesserunt et omnia in recessu receperunt et longe a castro se per quinque miliaria posuerunt et ad castrum per multos dies nullatenus accesserunt sic, quod illi de castro cogitabant eos propter castris fortitudinem recessisse. Nam magnis munitum erat fossatis et turribus ligneis super muros et multi lorcati milites erant ibi ita, quod, dum Tartari ad respiciendum interdum accederent, milites Hungari velociori cursu eos insequi procurabant.*” Mivel pedig a tatárok több napon át nem jelentkeztek, abban a hiedelemben, hogy végleg eltávoztak, többen elhagyták a várat, és visszatértek a városi házakba. „*Et sic in aurora eos Tartari, qui, ubi essent, nescire poterant, invadente magnam ipsorum partem, qui nequierunt ad castrum fugere, necaverunt et castrum illico circumdantes ex opposito ad murum novum septem machinas posuerunt et die noctuque cum eis emittere lapides, quousque novus murus dirutus est ex toto, nullatenus cessaverunt et turribus dirutis atque muris congressum dederunt et castro per violentiam occupato ceperunt milites et canonicos et alios, qui non fuerunt in occupatione castris gladio interempti. Domine vero, domicelle et puelle nobiles se in ecclesiam kathedralem recipere voluerunt. Ipsi vero Tartari fecerunt arma a militibus sibi dari et per tormenta durissima, quicquid habuerunt, a canonicis extorserunt. Et, quia kathedralem ecclesiam subito intrare nequierunt, igne apposito ecclesiam et dominas et quicquid erat in ecclesia, combusserunt.*” . . . „*Post hec sanctorum sepulchra totaliter everterunt et pedibus sceleratis reliquias calcaverunt, turribula, cruces et calices aureos et vasa aurea et alia debita ad altaria ministeria comminuerunt.*” (576–578.)

Rogerus feljegyzése az első írott dokumentum a váradi várról (castrum). Ez idő tájt a püspöki székesegyházak, illetve székhelyek várszerű megerősítése — úgy

látszik – általános volt. Rogerius Vácról így ír: a lakosok „ad ecclesiam et ad pallatia ecclesie, que erant quasi castrum munita recursum habuerunt.” (S.R.H. II. 1938. 565.) A gyulafehérvári püspökvárat a XIII. század közepén Péter erdélyi püspök kezdte építtetni. (Szeredai, A., Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transylvaniae. Gyulafehérvár 1790. 20.) A püspökvárak természetesen magukban foglalták a püspöki palotát is, amelyet többnyire a székesegyháztól délre építettek fel. Így volt ez Váradon is. – A XI–XII. századi francia példákra nézve l.: Crozet, R., Le rôle du clergé episcopal dans la vie artistique de France. – Stil und Überlieferung in der Kunst des Abendlandes. [1964. évi bonni nemzetközi kongresszus előadásai.] Berlin 1967. II. 26–27. Pl. 5/6. Narbonne.

XIII. század közepe, legkésőbb 1258 körül. A káptalan és a püspök – a Statutumok (1375) szerint – a *Szent Kereszt-oltárt* alapították: „altare sancte Crucis quod per nos et episcopum institutum”, amelynek utóbb István ifjabb király (1258–1270) bőséges adományt juttatott „ratione misse que in dicto altari pro defunctis celebrari consueverunt, prout infra in privilegio Lodomeri episcopi [1268–1279] et nostro ac eiusdem regis Stephani [1270–1272] clare patet.” (Bunyitay 1886. 71.) – Lehetséges, hogy az adományozás 1263-ban történt, amikor István ifjabb király a farsangot Váradon töltötte Zozimas püspöknél. (Bunyitay I. 1883. 108. l.)

1273. *Lodomerius* váradi püspök oklevele arról, hogy a püspöki és káptalani közös birtokok ügyében az összehívottak „super Sanctissimum Caput Beatissimi Regis Ladislai . . . praestito huiusmodi corporali iuramento” ünnepélyes nyilatkozatot tettek. (Kereszturi I. 1806. 135.)

1276. ápr. 5. Húsvét. Várad. IV. László Szöllős falut adományozza a váradi székesegyháznak, mivel „quod nos cum summa devotione et singulari affectione accedentes personaliter ad Ecclesiam Varadiensem primum post adepta regni nostri gubernacula et assumptum regium diadema, ob remedium . . . nostrorum et ad devotionem, quam ad gloriosam Virginem Dominam nostram et ad Beatum Regem Ladislaum Sanctissimum, Progenitorem nostrum in terris, et patronum in coelis habemus, hanc Ecclesiae Varadiensi duximus Elemosynam faciendum . . .” (Kereszturi I. 1806. 136–137.; Fejér: Cod. Dipl. V/2. 1829. 333.; Szentpétery II. 1961. 2700. sz.)

1279. jan. 30. s. l. IV. *László*: „accedentes igitur Waradinum de Byhorino vna cum quibusdam Baronibus nostris in septem Comitatibus, videlicet in Byhor, Zonuk, Zathmar, Crazna, Bekes, Zarand et Zabouch nominatis Generalem Congregationem Waradynum fecimus publice proclamari . . .” (Wenzel G., Árpádkori új okmánytár. XII. Bp. 1874. 251.)

1282. febr. 25. A *váradi káptalan* oklevelén a káptalan legrégebb pecsétje (OL. Dl. 1117. – 2. és 4. kép). Erről a Statutumokban (1375) így írnak: „Habebamus olim unicum sigillum forme oblonge, continens in sculptura ymaginem beate Marie virginis sedentem et coronam habentem in capite et ymaginem filii sui in dextro brachio baiulentem, in manu sinistra tenentem similitudinem lili et circumferentialiter istas litteras [gótikus majusculákkal]: † CAPITULI WARADIENSIS ECCLESIE. Sed isto vetustate consumpto data et autentica fuerunt . . . alia duo sigilla . . .”, éspedig 1291-ben. (Bunyitay 1886. 23–24.)

1290 előtt. *Kézai Simon* krónikája (Magister Simon de Keza, IV. László papja):

„Post Geicham vero regnavit Ladislaus XXX. annis et tribus mensibus. In Warod requiescit.” (S.R.H. I. 1937. 182.)

1291. febr. 14. és márc. 28. között a *váradai káptalan* új pecsétet csináltatott. Erről 1375 körül a Statutumokban így írnak: „... data et autenticata fuerunt... alia duo sigilla, quorum unum est rotundum ad privilegia, aliud vero oblongum ad causas. Rotundum autem habet in medio ymaginem sancti regis Ladislai dimidiam, quasi usque ad umbilicum, habentem coronam in capite et in dextera bipennem, in sinistra vero pomum cum cruce desuper erecta; in superscriptione vero istas litteras [gótikus majusculákkal]: † S·MAIUS CAPITULI WARADIENSIS ECCLESIE AD PRIVILEGIA. Oblongum autem habet figuram ymaginis beate Virginis sedentis in trono et tenentis puerum, erectum sive stantem super genu sinistra et habentem figuram pomi in manu dextra, continente in suprascriptione has litteras (gótikus majusculákkal): † S·MINUS CAPITULI WARADIENSIS ECCLESIE AD CAUSAS.” Ugyancsak a Statutumok szabályozzák a pecsétnyomók őrzését és használatát: legkevesebb hat kanonok jelenlétében nyithatták fel a lepecsételt szekrényt, illetve ládát (scrinium), és vehették ki „ex pixide” a pecsétnyomókat, majd a sekrestyében elvégezhettkék a pecsételést, és utána visszahelyezték a pecsétnyomókat a pixisbe és a scriniumba, amelyet újból lepecsételtek. Mindkét pecsétről számos nyomat található a káptalan oklevelein. (Bunyitay 1886. 24–25.; Varga 1980. 31.) – A pecséteteket a következő oklevelekről közöljük: a káptalan nagy pecsétjét 1342-ben kelt oklevélről (OL. Dl. 4270. – 6. kép), kis pecsétjét 1384-ben kelt oklevélről (Dl. 7077. – 3. kép).

1281–1296 között. *II. Benedek váradai püspök* beszéde Szent Lászlóról; bevezető sora: „Beata terra cuius rex nobilis est.” (Eccl. 10. 17.) A beszéd szövege közölve: Bunyitay III. 1884. 116–118. Benedek püspök kapcsolatban állt magister Benedictus padovai jogász professzorral (Professor Decretorum). – Mon. Eccl. Strig. II. 1882. p. 420. Nr. 435.

1291. jan. 8. *Várad. III. Endre* oklevele Léta birtoklásáról, amikor az érdekelt személyek megjelentek „in congregatione nostra generali, quam varadini unacum nobilibus illarum parcium post coronationem nostram habuimus”. (Hazai Okmánytár. VI. Bp. 1876. 360.)

XI–XIII. század. A *váradai káptalan és püspökség* Árpád-kori birtokai jelezve Györfly György térképén (1966. 581.)

1291–1294. A *váradai püspökség* három fő esperesi kerületének *tizedjegyzéke*, melyet részben Benedek váradai püspök jegyzett fel, részben pedig Péter nevű dézsmarovójával íratott be. Bécs, Öst. Nat. Bibl. Cod. 1062. fol. 109/b, 110/b, 111/b. (Jakubovich E., A váradai püspökség XIII. századi tizedjegyzéke. Magyar Nyelv. 1926. 220, 298, 357.)

1292. *Andreas váradai kanonok* Bolognában tanult. (Veress E., Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. Bp. 1941. 19.) – Valószínűleg azonos Báthory Andrással, a későbbi püspökkel.

1296. Chanadinus de Telegd kanonok Itáliában tanult. (Veress 1941. 393.) 1320-ban váradai prépost. (L. a 30. lapon.)

1297–1317. *Imre váradai püspök* felépítette a debreceni Szt. András-templomot, melynek jövedelme a püspöki asztalt szolgálta. (Györfly I. 1966. 611.) – Imre püspök pecsétje ismeretes az 1299-i oklevélről (OL. Dl. 2216. – 26. kép). – Ki-

állítva másolatban: Székesfehérvárt, az „Árpád-kori kőfaragványok” című kiállításon 1978-ban.

1304. jún. 2. A *váradí káptalan* oklevele birtokügyben, mely szerint: „comes Ivanka cum filio suo et Laurentius ac Nicolaus iurare debebant in altari beate virginis ecclesie nostre Cathedralis, uel in sepulcro sancti ladislai . . .” (Mon. Eccl. Strigoniensis. II. Strigonii 1882. 541.) – A káptalan 1313. márc. 8-án kelt oklevelében hasonlóképpen említve „sepulchrum beati regis Ladislai” (OL. Dl. 40.343.).

1306–1316 körül. *Kopasz nádor* (a Barsa nembeli Tamásfiak egyike, Bihar megyei várak ura) oltárt alapított a Statutumok feljegyzése (1375) szerint: „Novissimis autem temporibus altare sancti Vincentii, quod est iuxta altare sancti Crucis a meridie, erexit et dotavit Copaz palatinus.” (Bunyitay 1886. 71.; Györffy 1966. 579.)

1317–1329. *Ivánka püspök* oltáralapításáról a Statutumok (1375) feljegyzése: „Altare autem sancte Elisabeth in sacristia nostra construxit Iwanka episcopus, qui ibi iacet tumulatus.” (Bunyitay 1886. 71–72.)

1319-ben – Gyöngyösi Gergely pálos szerzetes 1526-os feljegyzése szerint – „Quidam frater Aegidius fundavit capellam in insula aquae Hernad circa villam Kewzeepnemeti in comitatu Abaujvariensi, ubi reposuit unum articulum digiti sancti Ladislai regis, quem ipse reperit, quando quidem reverendissimus dominus Emericus episcopus Waradiensis [1300–1317] in villa Calidae Aquae per oblivionem reliquerat (sic!).” Az ereklye később a regéci pálos kolostorba került. (Gyérffy B., Documenta artis paulinorum. I. Bp. 1975. 216.) – Gyöngyösi feljegyzését mindenben megerősíti Tamás esztergomi érseknek 1320. jún. 3-án kelt oklevele, amelyben a Hernád szigeti Szt. László-kápolnának az egri püspök által 1319-ben adott búcsúlevelét megerősíti. (Anjoukori okmánytár. I. 340–341.)

1319. *Károly Róbert* feleségét, Luxemburgi Beatrixot a Statutumok szerint (1375) a váradí székesegyházban temetteti el és ugyanott Szent Vincentius oltárát Szent Lajosnak dedikálja „pro remedio anime domine Beatricis consortis sue, que ibidem sepulta extitit”. (Bunyitay 1886. 71.)

1320. márc. 20. A *váradí káptalan* jelenti Károly Róbertnek, hogy a királynak 1320. febr. 7-én Temesvárt kelt rendeletére kiküldte megbízottját „sacerdotem capellanum altaris beate virginis Katharine de ecclesia nostra”. (OL. Dl. 30604.)

1320. júl. 2. Avignon. *XXII. János pápa* Csanád váradí prépost (chanadinus prepositus ecclesie Waradiensis), királyi titkár, kancellár (Secretarius, Cancellarius et Comes Capelle . . . Caroli regis Ungarie) folyamodványából megtudván, hogy Csanád „cupiens terrena in celestia et transitoria in eterna” változtatni, öröklött és szerzett javaiból „in eadem ecclesia quinque altaria ad laudem divini nominis fundaverit, sufficientibus eis dotibus assignatis, et insuper in ecclesia beate Marie Virginis Waradiensis, que est filia eiusdem ecclesie Cathedralis, de bonis propriis sex canonicos et septimum prepositum eorumdem institui inibi canonicè procurarit sufficientibus eisdem redditibus assignatis;” – ezért a pápa a templomot és az oltárokat látogató bűnbánó híveknek bizonyos feltételekkel 60, illetve 40 napi búcsút engedélyez. (Theiner, A., Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I. Roma 1859. 467–468. Nr. 709.). – Csanád prépost oltáralapításairól 1375 körül a Statutumokban így írnak: „Edificavit etiam et dotavit tria altaria sita in dicta ecclesia nostra: sancti videlicet Dominici sub

campanili dextro occidentali; sancte Anne iuxta aram sancte Crucis; et sancte Elene ex opposito altari sancti Luce.” (Bunyitay 1886. 72.)

Csanád prépost alapítványáról, a kisebbik Szűz Mária-templomról a Statutumok 1375 körül: „Item Chanadinus, olim prepositus ecclesie nostre tandem archiepiscopus Strigoniensis de consensu episcopi [Ivánka], atque nostro, ecclesiam beate Virginis minorem de juxta porticum, ecclesiam nostram erexit in collegiatam, instituens in ea prepositum et sex canonicos ut eidem et ecclesie nostre serviant.” (Bunyitay 1886. 72.)

1321. jan. 5. A *váradi káptalan* oklevelében említve mint a káptalan megbízottja: „Egidium sacerdotem capellanum altaris beati Georgij martiris.” (OL. DI. 50583.)

1321. júl. 1. A *váradi káptalan* oklevele: „vinea honesti magistri Johannis decani ecclesie nostre . . . scilicet prepositi ecclesie minoris beate Virginis.” Az aláírók között: Chanadinus prepositus. (Mon. Eccl. Strig. III. 1924. 3.)

1322. nov. 25. A *váradi káptalan* oklevelében említve mint a káptalan megbízottja: „Johannem sacerdotem capellanum altaris beati Nijcolai confessoris in ecclesia nostra cathedrali existentis.” (OL. DI. 96093.)

1323. jún. *Károly Róbert* oklevele kelt: „Datum Waradini.” (Mon. Eccl. Strig. III. 1924. 27.)

1324. okt. 31. A *váradi káptalan* oklevelében említve mint a káptalan megbízottja: „Egidium scilicet Sacerdotem chori Nostrae Ecclesiae Magistrum et Rectorem Altaris Sancti Georgii Martyris in eadem Ecclesia Nostra.” (OL. DI. 95524. – másolat 1785.)

1325. okt. 12. Avignon. *XXII. János pápa* Johannes Ladislai váradi kanonok beiktatásáról, amellyel a budai, váradi és a krakkói prépostot bízta meg. A váradiról így ír: „. . . sancti Ladislai Waradiensis Prepositus.” (Theiner, A., Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I. Róma 1859. 504.)

1326 előtt. *Magister Alexander de Nechke* de genere *Aba* a váradi székesegyházban temettetett el. L. erről *Károly Róbert* 1326. okt. 14-én kelt oklevelét.

1326. okt. 14. *Károly Róbert* megengedi tárnokmesterének „Demetrius filius Alexandri de Nechke de genere *Aba*”-nak, hogy Szolnok megyei birtokát végrendeletileg a váradi egyháznak adományozza „eidem venerabili Ecclesiae B. Virginis Waradiensis, in qua Beatissimi Ladislai Regis et Confessoris nostri progenitoris sacra tumba, aliorumque plurimorum Sanctorum reliquiae sunt mirifice conditae, continuis divinitus corruscantes miraculis . . . in perpetuam elemosynam et suae et Parentuum suorum, nec non ipsius Magistri Alexandri Patris sui, sub ipsius Ecclesiae ala in domino quiescentis animarum ob remedium.” A király az engedélyt adja „ob devotionem praesertim, quam habemus ad ipsum Beatum Regem Ladislaum . . .” (Fejér: Cod. Dipl. VIII/3. 1832. 66–70.) – Demetrius de Nechke tárnokmester címerével ékes az az olasz mestertől illuminált Biblia, amely Washingtonban, a Library of Congress-ban őriztetik. (Dercsényi D., Néksei Dömötör Bibliája. Magy. Könyvszemle. 1942.; Harsen, M., The Néksei-Lipócz Bible. Washington 1949.) Személyéről: Fügedi 1977. 155. l. 155. sz.

1326. *Alexander iudex* oklevelében: „ad octavas B. Martini confessoris [nov. 18.] in quibus regia maiestas de visitatione sepulchri Beatissimi regis Ladislai in Wysegrad est reversus.” (OL. DI. 40492. – Györffy 1966. 684.)

1329–1345. *Báthory András* püspök a Statutumok feljegyzése (1375) szerint a Szent András-kápolnát építtette „quam idem [Báthory] construxit cum magistratu altaris sancti Briccii, qui pertinet ad sacerdotes chori, ubi etiam, scilicet in capella sancti Andree apostoli est altare sancti Michaelis . . .” (Bunyitay 1886. 73.) Az oltárt Báthory püspök Bereczk nevű apja emlékére szentelte Szt. Bereczknek, míg a kápolnát saját névadó szentjének, Szent Andrásnak. Ez egyben családi sírkápolna lehetett. — Báthory püspök másik nagy építkezése a székesegyház új, megnagyobbított szentélye volt, amelyhez 1342-ben kezdett. (L. alább az 1342-es évszámnál a 33. lapon.) — Pecsétjének lenyomata 1340-ből fennmaradt (Dl. 3247. — 25. kép).

A Báthory nemzetség felemelkedése ez idő tájt kezdődött. András püspök testvérei, János, Lőrinc, Miklós, „Briccius de genere Guthkeled” fiai a Tamásfiak lázadásának leverésében szereztek érdemeket. Ezért kaptak 1334-ben Károly Róberttől engedélyt arra, hogy az ecsedi lápon várat építhetnek, mely „in perpetuum memoriam fidelitatis predictae Fidelitas quod in vulgari Hywseg dicitur, ab omnibus et ubique nominatur.” (Anjoukori okmánytár. II. Bp. 1883. 60–61.)

1329–1333 körül. *Stephanus filius Thome* (a Barsa nembeli Tamásfia Istvánnak hasonló nevű fia, Kopasz nádor unokaöccse) Széplak falut adományozta a káptalannak és a püspöknek, akik ezért két oltárt alapítottak „ad honorem sancte Trinitatis et sancti Johannis evangeliste, pro salute anime Stephani filii Thome, qui sepultus erat ad ipsam altare sancte Trinitatis, obiit autem XI. mensis Januarii anno Domini MCCCXXXtertio . . .” (Bunyitay 1886. 72.)

1331. ápr. 5. Avignon. *XXII. János pápa* Dominicus Velik-et kinevezi egeri kanonoknak és egyben megengedi „ut mediam prebendam in ecclesia Varadiensi et quoddam altare S. Catharinae, situm in eadem ecclesia, quod magistratus inibi nuncupatur” és más Várad-egyházmegyei javadalmakat megtarthasson. (Theiner, A., Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I. Roma 1859. 548. Nr. 855.)

1332. jan. 22. Várad. „Magister *Demetrius prepositus* minoris ecclesie beate Marie virginis Waradyensis”, Báthory András váradi püspök vikáriusa perben ítéletet mond. (OL. Dl. 86615. — elpusztult. — Iványi B., A széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged 1937. 78. I. 22. sz.)

1333. *Károly Róbert* király Nápolyba ment Endre és Johanna eljegyzésére. Kíséretében voltak — Thuróczy feljegyzése (1488) szerint — Báthory András váradi püspök és Telegdi Csanád esztergomi érsek. (Schwandtner, I. 1746. 165.; Katona, St., Historia critica regum Hungariae. VIII. Buda 1795. 463.)

1334. Az ún. *Chronicon Zagradiense* feljegyzése a zágrábi káptalan statutumait tartalmazó kéziratban, úgyszintén a váradi káptalan Statutumaiában levő ún. *Chronicon Waradiense*-ben, mely 1375 körül készült, mindkettő pedig közös, régebbi forrás nyomán. „Post hec regnavit rex Stephanus secundus annis XVIII. obiit autem anno Domini M^o centesimo XXX° I^o, cuius corpus requiescit Waradini.” (S.R.H. I. 1937. 209.)

1337. jan. 14. Visegrád. *Károly Róbert* király a váradi egyház kiváltságáról: „Libertas Ecclesiae seu monasterii Sanctissimi Regis Ladislai Varadiensis per primogenitores nostros concessa”, amelyet megerősít. (Kereszturi 1806. 144.)

XIV. század 2. negyede. A *váradí káptalan olasz tagjai*: Bertrandus ostiai püspök (1338–1346), Boniohannes de Campello Firmanus kanonok (1342–1348) és Ladislaus de Eugubio kanonok (1345), aki Andreas de Eugubiának, Károly Róbert orvosának a fia volt. (Bossányi I. 1916. 307.; Balogh 1934. 22. Balogh 1943. 20.) — A *váradí káptalan tagjai* közül Bolognában tanultak: Thomas főesperes (1321), Ladislaus Georgii (1345) és Gregorius (1356) örkanonok „capellanus regis Ludovici Hungarie”. (Veress 1941. 24, 27, 28.)

1338. aug. 1. A *váradí káptalan* előtt Paulus Magnus, Nicolaus dictus Chuha és Paulus Pelliparius „in vico de Venetiis” leégett házuk telkét 42 márkáért eladták András püspöknek „pro loco monasterii monialium ad honorem et laudem B. Annae de novo construendi et ordinandi.” (Bunyitay II. 1883. 487.)

1341. jan. 20. Várad. *Báthory András* püspök megerősíti Elisabeth consors comitis Blasii végrendeletét, mely szerint: „Item unum pallium . . . lego cuidam puellae Chaka vocate, quae est filia uxoris Arnoldi Lapididae.” (Kereszturi I. 1806. 151.)

1342. ápr. 10. Várad. *Báthory András* püspök alapítólevele: „ecclesiam lapideam in vico de Venetiis ad honorem beate Anne matris virginis gloriosae construxerimus et parochiam instituerimus.” (OL. Dl. 3478. — Bunyitay II. 1883. 488–491.)

1342. *Báthory András* püspök kibővítette a székesegyházat. Erről az 1375 körül készült Statutumokban így írnak: „Erat autem eadem ecclesia ex prisca fundatione sui speciosa satis, tandem fecit eam amplioem in longitudine Andreas episcopus et multipliciter decoravit sicut patet intuentibus. Novissimis vero diebus idem anno Domino millesimo tricentesimo sexagesimo secundo (recte 1342) inchoavit aliam Ecclesiam que priorem sua magnitudine circumcinxit et pulchritudine exuperat, et consummavit omnes cellas circa chorum preter testudines.” (Bunyitay 1886. 7–8.)

1342. dec. 10. Visegrád. *Nagy Lajos*: „Cum nos post discessum charissimi Patris nostri favente divina clementia ad solium regiminis Hungarici adepta nostra coronatione fuissemus sublimati, ad visitandum sepulchrum sanctissimi regis Ladis'ai, a quo diuinum auxilium summa cum fiducia quotidie postulamus, cum fidelibus Baronibus regni nostri, decenti cum honore Varadinum accessimus, licet etiam deuotio nostra ad id nos coarctasset, vt eidem Ecclesiae Varadiensi, in qua ipse Sanctissimus Rex Ladislaus nutu diuino variis coruscans miraculis feliciter requiescit . . .” Ezért a váradí egyháznak elődeitől (Ladislaus, Stephanus II., Bela, Henricus, Karolus) kapott privilegiumait megerősíti és új adományban részesíti. Azaz a váradí egyháznak adományozza Bihar, Zaránd és Békés vármegyék vásári vámjövödelmét — négy község kivételével. (Kereszturi 1806. I. 153–155.; Fejér: Cod. Dipl. IX/1. 1833. 58.; Anjoukori okmánytár. IV. 1884. 292.)

1343. máj. 9. *Erzsébet anyakirályné* Demeter budai kanonoknak javadalmat kér a pápától, jöllehet bírja „Magistratum altaris sancti Privandi in Waradiensi ecclesia.” (Bossányi I/2. 1916. 16.)

1344. ápr. 2. A *váradí káptalan* előtt Ladislaus filius Mathei Hewlges dictus telkének egy részét „in vico Venecia vocato situati a parte stube balnei pro eodem claustris sancte Anne edificando applicandam eidem stube” az apácáknak eladja. (Anjoukori okmánytár. IV. 1884. 411–412.)

1345. nov. 10. *Egidius Valentini* váradi kanonok javadalmat kér a pápától az erdélyi püspökségben, jóllehet bírja „Magistratum altaris sancti Thome martiris in dicta ecclesia Waradiensis”. (Bossányi I/2. 1916. 139.)

1345–1372. *Futaki Demeter* Várad püspöke. Régebben Meszesi Demeternek nevezték Bunyitay feltevése alapján (I. 1883. 182–183.), mígnem Karácsonyi (Turul. 1903. 106–108.) és Bossányi (I/1. 301.) bebizonyították, hogy Futakról származott. A Statutumokban (1375) így írnak Demeter püspök tevékenységéről: „testudines [Ecclesiae], quas perfecit Demetrius episcopus de rapina pauperum, qui obiit anno Domini millesimo tricentesimo ... [1372] die septima mensis Decembris et sepultus est in una earundem capellarum novarum, quam ipse sufficienter dotavit et in honorem Sancti Demetrii martyr, dum viveret, dedicavit.” (Bunyitay 1886. 8.) Továbbá négy oltárt alapított: Szt. Katalin, Szt. Demeter, Szt. Dorottya, Szt. Gergely tiszteletére: közülük a névadó patrónus oltára: „altare sancti Demetrii, quod est in capella nova, ubi sepultus requiescit”. (Uo. 75.) – Demeter püspök Nagy Lajos követeként járt Itáliában Endre nápolyi királysága ügyében: erről megemlékezik Nagy Lajos 1355-i oklevele. (Bunyitay I. 1883. 185.)

1346. jún. 23. *Egidius Valentini* váradi kanonok javadalmat kér familiarisa, Valentinus Johannis Bente váradi klerikus részére, jóllehet már bírja „in ecclesia Waradiensis magistratum altaris Beati Petri apostoli”. (Bossányi I/2. 1916. 148.)

1348. máj. 8. A *váradi káptalan* előtt „vir discretus Ladislaus sacerdos prebendarius ecclesie nostre et rector capelle beati Andree apostoli” a váradi hegyen levő szőlejt, melynek szomszédja a „magistratus altaris sancti Nicolai confessoris”, a Szt. Anna-kolostor apácáinak adományozza: „collegio sororum in claustrum ipsius beate Anne habitancium in vico Veneciarum existenti.” Aláírók: Philippus prepositus, Ladislaus rector, Ladislaus cantor, Gregorius custos kanonokok. (OL. Dl. 3987. – Anjoukori okmánytár. V. 1887. 177.)

1349. jún. 11. A *váradi káptalan* oklevelében említve mint a káptalan kiküldötte „magistrum Nicolaum rectorem altaris beati Thome Martyris”. (OL. Dl. 96303.)

1355. máj. 3. A *váradi káptalan* oklevelében említik: „nostro testimonio videlicet viro discreto paulo sacerdote Chori ecclesie nostre etiam rectore altaris Beati Demetrii martiris ... ac viro discreto Ladislao sacerdote Chori ecclesie nostre etiam rectore altaris Beate Elizabeth.” – A váradi káptalan átiratában: 1521. febr. 11. (OL. Dl. 97915.)

1357. dec. 10. A *váradi káptalan* jelenti Nagy Lajosnak, hogy parancsára az erdélyi püspök Kapus nevű birtokának a határjárására kiküldte: „Magistrum Turul rectorem altaris Sancte Crucis de ecclesia nostra.” (Anjoukori okmánytár. VI. 1891. 633.)

1358 körül. *Marcus filius Marci de Kalt* székesfehérvári örkanonok (custos) krónikája, 1368–1370 között készülhetett illuminált példánya az ún. Képes Krónika (régebben Bécsi Képes Krónika – Chronicon Pictum Vindobonense. – Orsz. Széchényi Könyvtár. Cod. Lat. 404.): „De constructione Waradiensis ecclesie et de morte regis Ladislai, Post hoc [a lengyelországi hadjárata után 1093–1094 körül] in parochia castri Bihor inter flumen Keres in venatione sua invenit locum, ubi angelico amonitu proposuit constituere monasterium in honore (!) Virginis Marie, quem locum Varad nominavit.” (S.R.H. I. 1937. 416.) – „Sancti-

tate igitur et gratia plenus transit ad consortia angelorum anno regni sui XIX-o et sepultus Waradini in monasterio suo anno Domini M-o XC-o V-o III-o Kalendas Augusti feria prima” — azaz 1095. július 19-én. (Uo. 420. — ugyanott a Chronicon Budense hasonló szövege.) — „Sed cum esset in articulo mortis [II. István], monachalem habitum relicto regno suscepit anno regni sui X-o VIII-o [1131-ben] et sepultus est Varadini.” (Uo. 445.) — „Anno Domini M-o. CCC-o XVIII-o accepit rex [Károly Róbert] dominam Beatricem, filiam regis Romanorum [VII. Henrik] sororem regis Bohemorum [János] de terra Luchumburgensi, que in revolutione eiusdem anni obdormivit in Domino et Waradini in cathedrali ecclesie tumulatur.” (Uo. 490.)

A Krónika miniatúrái közül kettő váradi vonatkozású: Szent László építteti a váradi székesegyházat (fol. 50. — *I. kép*); Szent László temetése (fol. 52. — *7. kép*). — A miniatúrákra vonatkozó legújabb irodalom: Dercsényi D. — Vajay Sz.: La genesi della cronica illustrata ungherese. Acta Historiae Artium. XXIII. 1977. 3–20. (a régebbi irodalommal). Balogh J.: Az Anjou-kor kérdéseiről. Művészettörténeti Értesítő. 1981/2. sz. 145–147.

1358–1375 körül. *Henricus de Mügelin* krónikája: „Und wart begraben [Szent László] zu Wardein in das munster.” (S.R.H. II. 1938. 192.) — „Darnach starb der Kunig [II. István] und ligt begraben czu Wardeyn.” (Uo. 195.) — „Der selb kunig Stephan [IV. István] herst zway iar und starb und ligt begraben zu Waradein.” (Uo. 208. — Más krónikákban „in insula Budensi”) — „Darnach uber ein Jar nam der Kunig Karl von Vngern des romischen kunigs tochter, die hiesz Beatrix. Die starb in dem selben Jar und ligt begraben zu Waradein.” (Uo. 217.)

XIV. század 3. negyede (?). *Anonymi Dubnicensis Liber* de rebus gestis Ludovici regis Hungariae 1345–1355 (az Illésházy könyvtárból). Nagy Lajos tatár harcai idején 1345-ben „caput sancti Regis Ladislai in ecclesia Waradiensi non inveniebatur. Mira certe res! Cum igitur Subcustos eiusdem ecclesiae, causa requirendi ipsum caput, sacristiam ingressus fuisset, reperit ipsum caput in suo loco iacere, ita insudatum, ac si vivus de maximo labore, vel calore aestus aliunde reversus fuisset.” Egy tatár fogoly pedig vallotta, hogy a magyarokat és székelyeket egy koronát viselő, nagy lovas harcos segítette a győzelemre. — Nagy Lajos 1352-ben az orosz háború után „inde veniens versus Waradinum, pro visitandi limina beati Regis Ladislai, circa cuius tumbam humiliter se ad terram prostravit, Deo et beato Ladislao gratias egit, qui ipsum de faucibus mortis eripiendo licet laboriose, tamen reduxerat cum sospitate, ibidemque mansit tribus diebus, et ecclesiae beati Ladislai munificentia plura contulit.” (Podhradezky 1836. I. 84.; II. 16.; Toldy F., *Analecta monumentorum Hungariae*. I. Pest 1860. 97–98, 111.)

1360–1370 között. *Futaki Demeter* váradi püspök bronz királysobrokat csináltatott az egykorú „tabella” felirata szerint: „anno d. MCCC40 Serenissimo Principe regnante Domino Lodovico Rege hungarie XXXX venerabilis dominus Pater Demetrius episcopus Varadiensis fecit fieri has sanctorum imagines per Martinum et Georgium filios magistri Nicolai pictoris de Colosvar.” (Miskolczy István feljegyzése 1609-ből. — A tévesen feljegyzett dátum értelmezésére l.: Balogh 1934/I. 47.)

1366. jún. 29. *Georgius, a görög császár kancellárja és követe* pécsi javadalmat kér a pápától Dominicus Jacobi királyi káplán részére, jóllehet „canonicatum

ecclesie Waradiensis, et quandam capellam sancti Andree in eadem ecclesia obtinet”. (Bossányi II/2. 1918. 449.)

1366. jún. 29. *Ladislaus Pauli váradi presbiter részére* javadalmakat kérnek a pápától, jóllehet „in dicta Waradiensis ecclesia quoddam altare sancte Katherine obtinet”. (Bossányi II/2. 1918. 450.)

1367–1370 körül. *László oppelni herceg* (dux Opolie), nádor a Statutumok (1375) szerint: „Altare sancte Elizabet iuxta aram minorem beate Virginis instituit et dotavit Ladislaus dux Opolie, olim palatinus Hungarie pro anima consortis sue, filie Alexi Andri vayvode Transalpine, que ibi est sepulta.” (Bunyitay 1886. 73.) – A havasalföldi vajda neve helyesen nyilván Alexander, aki Nicolae Alexandru Basarab (†1364) vajdával azonos. Leánya, Erzsébet 1367 előtt halt meg. (Karácsonyi J., *Az oláhországi vajdák családfája*. Századok. 1910. 181.)

1367. máj. 26. *Miklós erdélyi vajda* oklevelében: „rectorem altaris sancti Bartholomei de choro ecclesie vestre . . . rectorem altaris sancti pauli de choro ecclesie nostre.” (OL. Dl. 96428.)

1368–1375 között. *Jakab örkanonok* a Statutumok (1375) szerint oltárt alapított: „altare Sancti Jacobi maioris per Jacobum custodem modernum.” (Bunyitay 1886. 74.)

1369–1375 körül. *Simon horvát bán* (1369), Szatmár megyei birtokos *felesége* a Statutumok (1375) szerint a Szent Lélek-oltárt állíttatta: „altare Sancti Spiritus per dominam consortem Simonis bani.” (Bunyitay 1886. 74.)

1371. okt. 11. A *váradi káptalan* oklevelében: „Gregorium presbiterum rectorem altaris beati Emerici ducis in Choro ecclesie nostre.” (OL. Dl. 41853.)

1373. jún. 12. *Dominicus (Bebek Domokos)* váradi püspök oklevele kelt: „Datum, actum, lectum et publicatum [sic!] Varadini in palatio nostro in die festi Sancte Trinitatis [jún. 12.] anno Domini millesimo tricentesimo septuagesimo tertio.” – Közölve az 1375 körül készült Statutumokban. (Bunyitay 1886. 78.)

1373–1374. *Bebek Domokos* váradi püspök oltáralapításáról a Statutumok (1375) feljegyzése: „Altare vero sancti Domini, situm in alia Capella nova instituit Dominicus episcopus, qui ibidem est sepultus.” (Bunyitay 1886. 75.)

1375 előtt, feltehetőleg a XIV. század második felében. *Váradi polgárok* oltáralapításai a Statutumok (1375) szerint: „altare sancti Demetrii per Benedictum Magnum et altare sancti Sigismundi regis per Georgium dictum Vamos civis (!) Waradiensis (!) [recte: cives Waradienses] existunt instituta.” (Bunyitay 1886. 74.)

1375 körül. [A kéziratban az utolsó dátum 1374. okt. 31., a benne levő későbbi kiegészítés első dátuma 1376. Ebből az következik, hogy az 1375-ös év az eredeti kéziratban benne volt, csak a másolatból maradt ki.] *Emericus lector, váradi olvasó kanonok* régebbi iratok alapján megszerkeszti az *un. Statutumokat*, amely XVI. század elejéről való másolatban maradt fenn (Gyulafehérvár, Batthyaneum). Ez a kézirat Lőcséről származik, ahová Henckel János váradi kanonok, utóbb lőcsei plébános (1513) vihette. Kiadásai: Batthyány, I., *Leges ecclesiasticae regni Hungariae*. III. Kolozsvár 1827. 218–259.; Bunyitay 1886.; Szentpétery Imre a székesegyházról szóló részt *Chronicon Waradiense* címen – párhuzamba állítva az 1334-ben készült *Chronicon Zagrabiense*-vel – újra kiadta: S.R.H. I. 1937. 203–205. A Statutumok a váradi káptalanra és püspökségre vonatkozó oklevelek, frott

források gyűjteménye; ezért Bunyitay Chartularium-nak nevezi. (Bunyitay I. 1883. 7.)

1375 körül. A *Statutumok a püspökség alapításáról, az első székesegyházról és a XIV. századi bővítésről* (Bunyitay 1886. 6–8.). A jelen tanulmányban idézve: 1083–1092, 1342, 1345–1372. dátumok szerint (23., 33., 34. 1.).

1375 körül. A *Statutumok a székesegyház kápolnáiról és oltáiról* (Rubrica XXXIX.): „Capellarum et altarium ecclesie nostre magistratus diversis et sub diversis temporibus noscuntur esse instituti, ut enim creditur. Capella sancti Joannis evangeliste, ubi etiam est altare sancti Bartholomei, qui est magistratus distinctus ab eadem; — nam capella sancti Johannis baptiste, Privardi [Pelbárt] Martyris: — nam altare maius beate Marie virginis duorum magistratum; — nam a latere dextro altare sancti Martini sub campanili; — altare sancti Pauli; — altare sancti Nicolai; — altare pendens sancti Adalberti annexum archidiaconatui de Zekhalom; — altare sancti Georgii; — altare sancte Marie virginis; — nam in sinistro latere altare sancti Petri sub alio Campanili duorum magistratum; — altare sancti Luce sub gradibus; — altare pendens sancti Thome martyris; — altare sancte Katherine virginis iuxta sepulchrum sancti regis Ladislai; — altare sanctorum omnium; — et ibidem superius ad arcum altare sanctorum Cosme et Damiani; — necnon altare sancti Salvatoris supra chorum; — nam superius in pulpito eundo ad oratorium sancti Ladislai altare sancti Gerardi martyris, annexum archidiaconatui de Bekes; — altare sancti Stephani regis et altare sancti Emerici ducis sunt instituta tempore foundationis ecclesie nostre.” — A következőkben a Szűz Máriának szentelt főoltár szolgálatáról ír és annak javadalmáról, majd így folytatja: „et preter altare sancte Crucis, quod per nos et episcopum institutum, primo competenter, postmodum vero uberius per Stephanum iuniorem regem Hungarie [V. István] est dotatum ratione misse, que in dicto altari pro defunctis celebrari consueverunt, prout infra in privilegio Lodomerii episcopi et nostro ac eiusdem regis Stephani clare patet. — Post canonisationem autem sancti regis Ladislai institutum fuit ad eius sepulchrum sub eius titulo altare; et annexum officio sue custodie, et tandem procedente tempore per Ladislaum regem [IV. László 1276-ban] dotatum tertia parte proventuum ville Sceulews . . . — Novissimis autem temporibus altare sancti Vincentii, quod est iuxta altare sancte Crucis a meridie, erexit et dotavit Copaz palatinus [1306–1316], demum vero manente memoria sancti Vincentii, fuit dedicatum per regem Karolum ad honorem sancti Lodovici pro remedio anime domine Beatricis consortis sue, que ibidem sepulta extitit, sique altare ipsum est distinctum ad duos magistratus. — Altare autem sancte Elisabeth in sacristia nostra construxit Iwanka episcopus [1318–1329], qui ibi iacet tumulatus. — Item Chanadinus olim prepositus ecclesie nostre, tandem archiepiscopus Strigoniensis, de consensu episcopi atque nostro, ecclesiam beate Virginis minorem de iuxta porticum, ecclesiam nostram erexit in collegiatam . . . Edificavit etiam et dotavit tria altaria sita in dicta ecclesia nostra: sancti videlicet Dominici sub campanili dextro occidentali; sancte Anne iuxta aram sancte Crucis; et sancte Elene ex opposito altaris sancti Luce. — Nos vero cum episcopo ereximus, et sufficienter dotavimus duo altaria: ad honorem sancte Trinitatis, et sancti Johannis evangeliste, pro salute anime Stephani filii Thome, qui sepultus erat ad ipsum altare sancte Trinitatis; obiit

autem XI. mensis Januarii anno Domini MCCCXXX. tertio, et legavit nobis et episcopo communiter villam Sceplak cum suo districtu tempore Andree episcopi; – (capella sancti Andree), quam idem [Báthory András püspök] construxit cum magistratu altaris sancti Briccii, qui pertinet ad sacerdotes chori, ubi etiam, scilicet in capella sancti Andree apostoli, est altare sancti Michaelis, per Ladislaum olim archidiacon de Karotha [Kalota] institutum. – Nam sub turri leva occidentali est altare Spiritus Sancti duorum magistratum distinctorum, quorum unum instituit Nicolaus archidiaconus dictus Syron, alium vero Benedictus lector, diversis tamen temporibus. – Instituit etiam idem Nicolaus archidiaconus altare preciosi corporis Christi. – Altare sancte Elizabet iuxta aram minorem beate Virginis instituit et dotavit Ladislaus dux Opulie, olim palatinus Hungarie, pro anima consortis sue, filia Alexi Andri (sic!) vayvode Transalpine, que ibi est sepulta; sed idem dux disposuit ut transferatur ad unam capellam novarum, que est iuxta capellam sancti Demetrii. – Item altare sancti Laurentii, per Martinum archidiaconum Bychoriensem, – altare sub titulo sanctarum Margarithe et Dorothee virginum unius tamen magistratus, per Johannem dictum Puser; – altare sancti Jacobi maioris, per Jacobum custodem modernum, – et altare Sancti Spiritus, per dominam consortem Simonis bani [Simon szatmármegyei birtokos, horvát bán 1369-ben], – nam altare sancti Blasii, per Jacobum filium Kunczel; – altare sancti Demetrii, per Benedictum Magnum, – et altare sancti Sigismundi regis per Georgium dictum Vamos civis Waradiensis existunt instituta. – Petrus sacerdos dictus de Padua ordinavit magistratum sancte Marie Magdalene, sed altare nondum habet. – Ceterum Demetrius episcopus erexit et dotavit altare sancte Katherine supra ianua occidentalem, et altare sancti Demetrii, quod est in capella nova, ubi sepultus requiescit; pro altari autem ad honorem sancte Dorothee virginis construendo, dotem congruam deputavit, et insuper in dicta ecclesia nostra magistratum sancti Gregorii sine ara, cui Gregorius olim custos ecclesie nostre tandem episcopus Chanadiensis legavit unam vineam, post mortem Andree canonici Zagradiensis ad ipsum magistratum devovendam. – Altare vero sancti Dominici situm in alia capella nova instituit Dominicus episcopus, qui ibidem est sepultus.” A továbbiakban a kápolnák és oltárok rektorainak a szolgálatairól ír. (Bunyitay 1886. 68–76.) – Bunyitay a Statutumok és más oklevelek alapján 52 oltárt sorol fel. (Bunyitay 1880. 19–27.; Bunyitay III. 1884. 41–43.; Bunyitay 1886. 68–76.) Időrendben Bunyitay így osztályozza az oltárokat: 1241 előtt 22 oltár; 1241–1333 között 6 oltár; 1342–1374 között 17 oltár; 1374 után újabb 7 oltár (Bunyitay III. 1884. 41–43.)

1375 körül. A *Statutumok a püspöki várról és a püspöki palotáról*: „... ramusculus [Crisii] infra vadum, quo itur ad dictam villam Zewlews, reflectitur quasi contra septemtrionem et transiens iuxta claustrum sancte Anne monialium et demum iuxta hortum cervorum [Vadkert] coniungitur alio ramusculo eiusdem fluvii penes fossatum castris et ex opposito palatii Episcopalis transeuntii.” (Bunyitay 1886. 33.) – „Debetur etiam succentori [másodéneklő kanonok] dimidia pars domus lapidee, que est in Castro retro minorem ecclesiam beate Virginis a porta septemtrionali consistens, nam alia pars eiusdem, que est a meridie idest iuxta curiam Episcopalem, debetur succustodi [másod őrkanonok], ad usum enim succentoris et succustodis ab initio illa est constructa.” (Uo. 97–98.) A vár eleinte

a püspök és a káptalan közös birtoka volt. Erről a Statutumokban így nyilatkoznak: „Optinemus . . . primo scilicet medietatem munitiois seu castrı, que est a parte ecclesie sancte Crucis, cum uno cellario et suis edificiis sub et supra, necnon cum turri posita iuxta portam; licet totum castrum in nostro territorio sit fundatum.” (Uo. 59. — A szövegben az „ecclesia sancte Crucis” megjelölés valószínűleg tévedés a másoló hibájából, mivel a Szent Kereszt templom nem a várban volt, hanem a város nyugati végében Szombathelyhez közel.) A szövegben említett torony azonos lehet Szent László toronykápolnájával. — A XIV. század vége felé a káptalan lassan kivonult a várból. A XV–XVI. században a püspökök a várat sajátjuknak nevezik; leveleiket így keltezik: „in castro nostro”. (Bunyitay II. 1883. 248.)

1375 körül. A *Statutumok* a kanonokok jövedelmeiről szólva felsorolják *Szent László ereklyéit*: „. . . solum tempore earundem festivitatum [Penthecostes, translatio S. Ladislai] ad caput, ad utramque manum sancti regis, nam illa que ad eius sepulcrum et orarium [szemfedél] vel in lucernis aut dupplerıis [szövétnek] pro tunc offeruntur, dicuntur manualia et inter canonicos solum . . . equaliter dividuntur.” (Bunyitay 1886. 89.)

1375 körül. A *Statutumok a kanonoki házokról*: „Et licet antiquitus XXIII curiarum numerus iuxta numerum canonicorum in nostro fuerit territorio institutus: nulla tamen ex hiis certis canonicatibus vel dignitatibus est annexa preter unam, que est dignitati prepositure deputata. . . . Verum ex dictis viginti quatuor curiis non restant plures, quam viginti: reliquis quatuor extraneis usibus indebite applicatis: duas enim, que erant in vico Venetia, detinet prelatus noster occupatas; tertiam, que est prope scholas, Andreas episcopus applicavit magistratui capelle sancti Andree, et in area quarte curie constructum est Hospitale” [a Körös közelében a bal parton]. (Bunyitay 1886. 20.) A subcantor és a subcustos háza a várban volt; erre vonatkozólag I. a püspökvárról szóló feljegyzést a 38. lapon. — A prépost házának középkori neve *Hidaspalota* volt (Kereszturi I. 1806. 264.; Bunyitay II. 1883. 271–273. — továbbá Adattár 46. l.)

1375. A *Statutumok az olvasó kanonok köteleességeiről*: a misék alkalmával vigyázni a Szentírás helyes olvasására és éneklésére, nehogy hibásan mondják, továbbá a diákok tanítása, nevelése (item regere scholas). Következik a tanítói feladatok részletezése. Az iskolai tantárgyak: grammaticalia, logicalia, declamationes, poeticalia, philosophicalia. Az olvasókanonok helye „in levo choro in Capite.” (Bunyitay 1886. 90–92.)

1375 körül. A *Statutumok az éneklő kanonok (cantor) köteleességeiről*: „Hic [a chorus jobb oldalán] preest omnibus ministris in divino officio, quod canendo publice in maiori ecclesia expeditur, tales enim cantus orationes sunt, que fiunt in persona totius capituli, et dicuntur orationes vocales.” Az énektanítást a succinator (subcantor) végezte. (Bunyitay 1886. 94–98.)

1375 körül. A *Statutumok Várad városának a kézműveseiről*: „artifices civitatis nostre, cuiuscunque professionis existant, res artis sue tenentur nobis vendere remissius, iuxta conventionem habitam inter nos et eosdem.” (Bunyitay 1886. 55.)

1382. szept. 29. A *várad káptalan* oklevelében említve: „paulum plebanum similiter chori ecclesie nostre et rectorem altaris sancti Salvatoris.” (OL. DL. 96578.)

1383–1453 között 60 *várad*i diák és 7 *várad*i kanonok tanult a bécsi egyetemen. (Schrauf K., Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp. 1892. 333–334, 352.) – A magyar nemzet anyakönyvében az első bejegyzés váradi diákról 1419-ből való. (Schrauf K., A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. Bp. 1902. 511.)

1383. *Aquila János* falfestménysorozata Szent László legendájával: az utolsó előtti jelenet a váradi székesegyház építése ezzel a felirattal: „hic beatus Ladislaus edificavit ecclesiam.” Bántornya (Turnišće), r. k. templom. (Rómer F., Régi fal-képek Magyarországon. Bp. 1874. 31.)

1387. *A várad*i káptalan oklevelében: „Capella S. Andreae apostoli in palatio episcopali sita.” A kápolnának volt egy szőlleje a váradi hegyen, Szent László szőlleje mellett. (OL. Kincstári Osztály. Acta Paulinoreum. Kápolna. I. 10. – Bunyitay II. 1883. 232.)

1390. május 20. *Szent László király várad*i lovas szobrának felirata Miskolczy István 1609-es feljegyzése szerint: „anno M390 die XX mensis May Rege Sigismundo & Maria Regina feliciter regnantibus hoc opus fieri fecit Reverendus in Christo pater d. Ioannes Episcopus Varadinensis (!) per Magistros Martinum & Georgium de Colosvar in honorem S. Ladislai Regis.” – A püspök Zudar III. János volt.

1390. szept. 10. *Zsigmond* oklevele kelt „Datum Varadini die Dominica proxima post festum Nativitatis Virginis gloriosae Anno Domini MCCCXC°.” (Fejér, G., Cod. Dipl. X/1. Buda, 1834. 575.) – Feltehetőleg Zsigmond ott-tartózkodása idején szentelték fel ünnepélyesen a Szent László-szobrot.

1390. nov. 2. Róma. IX. *Bonifác pápa* Istvánnak a váradi Szt. János-kápolna rektorának javadalmat ad. (Mon. Vat. I/3. 1888. 77.)

1390. nov. 2. Róma. IX. *Bonifác pápa* Andrásnak a váradi Szűz Mária-oltár rektorának váradi kanonokságot ad. (Uo. 80.)

1391. jan. 4. Róma. IX. *Bonifác pápa* Terebesi Lőrinc váradi kanonoknak a váradi Szt. Katalin oltár javadalmát adja. (Uo. 123.)

1392. febr. 9. Róma. IX. *Bonifác pápa* Jánosnak a váradi Szűz Mária-oltár rektorának aradi kanonokságot ad. (Uo. 236.)

1392. nov. 15. A *budai káptalan* átírja a váradi káptalan részére IV. László, Lodomér és Imre püspökök 1273-ban és 1297-ben kelt okleveleit. (Zimmermann, Fr. – Werner, C., Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen. III. Nagyszeben 1902. 45.)

1394. máj. 29. Róma. IX. *Bonifác pápa* a váradi Szt. Katalin-oltár rektorságát, melyet csak pap nyerhet el, Pozsegai Jánosnak, a Szt. István-oltár rektorának adja. (Mon. Vat. I/3. 1888. 258.)

1394. dec. 14. Róma. IX. *Bonifác pápa* az elhunyt Lőrinc fia János váradi kanonokságát a váradi Mindenszentek oltára rektorának adja. (Uo. 281.)

1495 „die Lunae decima septima Maii *Maria Hungariae Regina* . . . Budae moritur.” (Fejér: Cod. Dipl. X/2. 1834. 286.) – Bunyitay szerint (III. 1883. 212.) Kanizsay János esztergomi érsek temette el Váradon, Szent László sírja közelében.

1396. jan. 6. A *várad*i káptalan előtt a váradi Szent Anna-kolostor apácái megbízottjuk, Gregorius által sérelmezik, hogy „Ladislaus Paruus aurifaber de vico

Venetiarum” házat épít tiltakozásuk ellenére. (OL. Dl. 8124. — Dr. Pataki Vidor közlése.)

1397. ápr. 10. Róma. IX. *Bonifác pápa* engedélye „Stephano rectori capelle sancti Johannis Baptiste, site in castro Waradiensi” gyóntató választására. (Mon. Vat. I/4. 1889. 11.)

1397–1406. *Lukács Várad* püspöke. Előzőleg 1395–1396-ban a budai egyetem kancellárja. Szétágazó családjának a tagjai részben Órévnyek nevezték magukat, részben Morhathy–Szántaynak. (Karácsonyi J., Két váradi püspök vezetékneve. Turul. 1903. 108–110.) — Pecsétjének lenyomata 1398-ból fennmaradt (OL. Dl. 8313. — 65. kép).

1398. jún. 26. A *váradi káptalan* oklevelében: „Gregorius Rector altaris beati Georgij martiris filius Gregorij magni de Chengerfalua notharius ecclesie nostre.” (OL. Dl. 70696.)

1400-ban Gallus de Ungaria váradi kanonok, 1402/3-ban pedig Johannes de Ungaria váradi kanonok Padovában tanult. (Veress E., A paduai egyetem magyar tanulói. Bp. 1915. 5, 6.)

1400. máj. 10. Róma. IX. *Bonifác* javadalmat ad „Jacobus Johannes de Layban rectori altaris sancte caterine superius”. (Mon. Vat. I/4. 1889. 212–213.) — Máj. 12-én a pápa megismétli adományát Jacobus de Laybannak, a váradi Szűz Mária társas káptalan kanonokjának. (Uo. 213.)

1400. máj. 12. és jún. 15. Várad. *Michael* „prepositus minoris ecclesie beati Marie virginis in castro Waradiensi ac canonicus ecclesie cathedralis” kötelezvényei. (Zsigmondkori Oklevéltár. II/1. 1956. 266. és 545. sz.)

1400. máj. 25. Róma. IX. *Bonifác* bizonyos feltételekkel búcsúlevelet ad azoknak, akik felkeresik: „altare maius beate Marie Virginis in corpore ecclesie Waradiensis prope sepulchrum sancti Ladislai regis.” (Mon. Vat. I/4. 1889. 214.)

1400. dec. 5. Róma. IX. *Bonifác*, mivel „altare sanctorum Milium Millitum situm in ecclesia Waradiensi, reparatione indigere noscatur non medicum sumptuosa”, búcsút engedélyez bizonyos feltételekkel azoknak, akik felkeresik és „ad reparationem et conservationem predictas manus adiutrices porrexerint”. (Mon. Vat. I/4. 1889. 283.)

1401. febr. 17. s.l. *Zsigmond* adománylevele a Kanizsai családnak, amelyben így ír: „Inclita Princeps Domina Maria et Regina felicitis remiscenciae, condam conthoralis noster praeclara, Domino coeli imperante rebus exempta est humanis, Waradinique telluris gremio extitit commendata.” (Fejér: Cod. Dipl. X/4. 1841. 54–55.)

1401. aug. 5. Róma. IX. *Bonifác* búcsút engedélyez azoknak, akik a váradi székesegyház bizonyos ünnepnapokon felkeresik. (Mon. Vat. I/4. 1889. 367.)

1401. aug. 25. Róma. IX. *Bonifác* a váradi székesegyháznak „in qua . . . corpus sancti Ladislai regis diversis miraculis coruscans, requiescit”, illetve a székesegyház látogató híveknek bizonyos feltételekkel a velencei Szt. Márk-bazilika és az assisibeli S. Maria Portiuncula-templom búcsúengedélyét adományozza. (Uo. 347–348.)

1401. szept. 12. Róma. IX. *Bonifác* oklevelében: „altare sancte Crucis in ecclesia Waradiensi”. (Uo. 373.)

1402. dec. 12. Róma. IX. *Bonifác* Petrus Nicolai kerepesi plébánosnak adományozza a Szt. Demeter-kápolna javadalmát: „capelle sancti Demetrii martiris site in novo sanctuario ecclesie Waradiensis.” (Uo. 477.)

1402. dec. 13. Róma. IX. *Bonifác* Johannes Bartholomei de Chrethannak, a kisebbik Mária-egyház kanonokjának javadalmakat adományoz azon felül, hogy Johannes máris bírja „canonicatum et prebendam dicte ecclesie minoris necnon capellam Sancti Spiritus, sitam in dicta ecclesia Waradiensi”. (Uo. 479.)

1403. jan. 1. *Zsigmond* Bajoni György vádja miatt Lukács váradi püspököt arra kötelezi, hogy tegye le a tisztító-esküet „in sua ecclesia Waradiensi et in suo stallo indutus vestibus suis pontificalibus”. (Zsigmond-kori Oklevéltár. II/1. 1956. 2172. sz. – Mivel az eskü elmaradt, Zsigmond 1405-ben kártérítésre ítélte. Uo. 3942. sz.)

1403. febr. 28. Róma. IX. *Bonifác pápa* megerősíti a Szűz Máriáról nevezett társaskáptalan alapítását, azaz Csanád váradi prépost egykori alapítványát. (Mon. Vat. I/4. 1889. 508–509.)

1406. aug. 1. Zólyom. *Zsigmond* Liptó vármegyét Garai Miklósnak és Jánosnak adományozza, felsorolva érdemeiket. Ennek során írja, hogy míg ő Csehországban járt testvérének, Wenceslausnak a megsegítésére (1403) „quidam prelati et Barones necnon Proceres, maior scilicet pars dicti Regni nostri Hungarie . . . in vnum conspirantes Waradinum conuenerunt, vbi prestito Juramento super capite sancti Regis Ladislai corporaliter facto”, az ő trónfosztására és nápolyi László behívására szövetkeztek. (Hazai Okmánytár. VII. 1880. 349–440.)

1406. okt. 18. *Zsigmond* „quibusdam diebus in venationum Solatiis jocunde deductis, mentem nostram salubri et fructuosa affectione movente, nos personaliter Varadinum accessimus gloriosissimi Regis Ladislai sepulchrum, et reliquias venerandas visitaturi . . .” (Uo. 204.) „. . . locum illum tam gloriosi Corporis iugi praesentia radiantem, multorum aliorum Sanctorum reliquiis honorabilem visitationis nostrae participem facientes concupitum condam cordis nostri propositum sequente monstrarem effectum, facta nempe electione nostrae sepulturae in Basilica Cathedrali Varadiensi ac eidem condignis donariis, dotibus atque dispositionibus, uti regalem decet libertatem, decenter adhibitis, prout in diversis aliis literis nostris lucidius claret.” (Uo. 204–205.) Ezután következik az adományozott birtokok felsorolása. Megemlékezik továbbá arról, hogy a váradi egyház oklevelei és privilégiumai (literae et privilegia) a sekrestye égésekor elpusztultak „quum alias Sacristia seu conservaculum ejusdem Ecclesiae in quo privilegia, jura et thesaurus ipsius conseruabantur, inopinabili casu combusta esse contigisset . . .” (Uo. 206.) Majd részletesebben is szól a sekrestye égéséről: „ante annos quosdam elapsos Sacristia seu conservatorium ejusdem Ecclesiae Varadiensis, in qua venerabiles reliquiae ipsius gloriosi Regis Ladislai, una cum thesauro videlicet crucibus, calicibus, thecis aureis et argenteis, libris, imaginibus, gemmis, et paramentis ornatibus, et jocalibus ipsius Ecclesiae recondita fuerunt antiquaque privilegia praetacti Capituli super donationibus, libertatibus, gratiis immunitatibus et iuribus suis emanata tanquam in loco tutissimo reposita servabantur, inopinati casus eventu quadam candela ardente in eadem Sacristia per oblivionem remanente, et tandem inter vestimenta, et asserias tabulas inflammata validus ignis excrevit, et cum praedictis universis thesauris, paramentis et bonis ecclesiasticis ibidem habitis etiam

dicta privilegia et literalia monumenta, quod merito nec sine dolore in audientiam revolvitur, combusta et in cineres redacta fuere. Nam universa, quae suis viribus cedentia reperit, vorax ignis absorbit. Unum tamen, ejusdem gloriosissimi Regis meritis adtribuendum, relinquere virtute sanctitatis est coactus. Singulare quippe miraculum, et cunctis admirandae novitatis eventus, nec ullis unquam saeculis obliviscendum, quod cum in eadem Sacristia ignis ipse furtivis augmentis, nullo sciente succreverit, caeterisque combustibilibus demolitis, etiam thecas capitibus, et reliquiarum ipsius sanctissimi Regis in liquidum resolverit, ita tamen naturae suae vires ignis amisit, vim propriae virtutis oblitus, ut ejusdem reliquias nedum de combustione servaverit illaestas, imo nec aliqua tetigit fumositatem, procul abiliens intactas reliquit velut quondam Moysi rubus, volantibus flammis . . . incombustus apparuit . . .” (Uo. 208–209.) – 1415. (helytelenül 1405.) júl. 17. *Zsigmond* „Thomas praepositus majoris ecclesiae B. M. V. Varadiensis” és kanonoktársai kérésére átírja és megerősíti régebbi adományait, a fent idézett 1406. október 18-án kelt első adománylevelét és ugyanezen napon kelt második adománylevelét is. (Kereszturi I. 1806. 202–216.; Fejér: Cod. Dipl. X/4. 518–525.)

1407. júl. 13. s. l. *Zsigmond* Aszaló birtokát (Abaúj vm.) a váradi káptalannak adományozza, mivel a váradi egyházat „olim per gloriosissimum Principem Sanctum Ladislaum Regem . . . pie et Laudabiliter fundata, inter ceteras regni nostri Ecclesias delectabili splendore corruscat, ardentiori Zelo nostra spirat intentio, dum etiam cumulata dulcedine ad eius exaltationem desideria nostra porrigimus.” (A váradi káptalan levéltárából közölte: Fejér: Cod. Dipl. X/4. 613–614.) – Bunyitay azonos dátumú, és részben hasonló tartalmú adománylevelet közöl, de jóval bővebb szöveggel: l. a köv. regesztát.

1407. júl. 13. Buda. *Zsigmond*: „statuimus et disposuimus, ut praefati capitulum et canonici cunctis diebus saeculi in altari sub nomine Praecelsae Dei Genitricis Virginis Mariae in eadem Ecclesia ex novo constructo ac per nos pie ac celebriter fundato horis debitis et congruentibus unam Missam pro peccatis et aliam pro Defunctis dicere et legere, tertiam vero de die occurrenti pulchre et sincera devotione decantare teneantur et debebunt, postquam autem divina officia peracta fuerint . . . Psalterium seu Psalmi Davidis alternatis vocibus in medio Ecclesiae praedictae per decem et octo Clericos . . . per praefatos Capitulum et Canonicos ad id deputatos et substitutos sine interruptione et intermissione aliquali . . . decantentur.” Ezért a váradi káptalannak adományozza Szalacs, Aszaló és Zsolca birtokokat. (Bunyitay I. 1883. 227.)

1412. júl. 24. s. l. *Zsigmond* átírja és megerősíti Imre váradi püspöknek 1297-ben és Bertalan püspöknek 1285-ben kelt oklevelét: „ob spem et singularem nostre deuotionis affectum, quos in beatissima . . . virgine Maria . . . In cuius nomine suauissimo Monasterium Waradiense extitit dedicatum, nec non in beatissimo Ladislao Rege cuius corpus sanctissimum in eodem monasterio amene conquiescens diuersis corruscat miraculis, efficacissime gessimus et gerimus.” (Teleki J. gr., A Hunyadiak kora Magyarországon. XII. Pest 1857. 18.)

XV. század első felében *olaszok Váradon*: Andrea Scolari püspök (1409–1426), Conradus de Cardinis de Florentia, Scolari rokona, kanonok (1411–1421), majd prépost (1424–1440), Cargniani de Scolaribus kanonok (1420), Matteo Scolari, a temesi gróf Filippo Scolari testvére (1426); továbbá András püspök udvarában

Jeronimus de Sancto Miniato artium et medicine doctor, Alexander Antonii de Florentia medicus, Simon Andree de Montabonis, Simon de Melanesibus de Prato, Johannes Andree de Lamberteschis, Petrus Andree de Lamberteschis, Baldinacus Catellini de Infangatis de Florentia stb. — Andrea Scolari utóda 1426-ban rövid időre Giovanni Milanese da Prato, a prépostságban pedig Conradus de Cardinis utóda Branda szabin püspök, aki 1442-ben lett prépost. (Balogh 1926. 174.; Balogh 1943. 29–30. irodalommal.)

1412. *Ulászló lengyel király* (Anjou Hedvig férje, I. Ulászló magyar király apja) zarándoklása Váradra. Erről Johannes Dlugoss feljegyzése (1450–1480 körül): „feria 5 post Dominicam Palmarum [márc. 31.] Wladislaus rex Poloniae limina S. Wladislai [Ladislai] Hungariae Regis, cuius corpus in Varadino requiescit honoraturus pedibus iter conficiebat, Sigismundo Rege Hungariae eum itinere equestri praecedente. Quindecim diebus reges ambo apud Varadinum morati, pascha Domini illic agunt.” (Dlugoss, J., *Historiae Poloniae Libri XII*. Lipsiae 1711. Tom. I. 326.) — Várad püspöke akkor Andrea Scolari volt (1409–1426).

1418. máj. 3. *Pippo de Ozora*, comes Themesiensis supplicatioja V. Márton pápához: „de indulgentia cappellam Corporis Christi in ecclesia Waradiensi visitaturis.” (Lukcsics I. 1931. 77. sz.) — Ugyanekkor az általa építtetett Szt. László kápolnának „in ecclesia Albensi” is búcsúengedélyt kér. (Uo. 78. sz.)

1418. júl. 1. *V. Márton pápa* oklevelében említve: „altare Sancte Crucis.” (Uo. 108. sz.)

1419. aug. 14. *Andrea Scolari* váradi püspök supplicatioja „in persona Antonii Nicolai de Nagmihal [Érmihályfalva] presbyteri Waradiensis diocesis familiaris et sigilliferi sui” V. Márton pápához kanonoki javadalom elnyerése végett, „non obstante officio prebendatus seu rectorie armarii librorum seu capelle S. Catharine Virginis in prefata ecclesia”. (Uo. 200. sz.) — Jakó Zs., Országunk legrégebb könyvtáráról. Könyvtári Szemle. Bukarest 1969. 1. sz. 25–28.; Jakó Zs., Könyv és könyvtár művelődésünkben. Korunk. Kolozsvár 1972. 12.; Jakó 1976. 153.

1419. aug. 14, és 1420. ápr. 20. *V. Márton pápa* okleveleiben említve: „altare Beati Marie Magdalene.” (Uo. 220, 278. sz.)

1420. ápr. 20. *V. Márton pápa* oklevelében említve: „altare S. Cosme et Damiani.” (Uo. 279. sz.)

1421. jún. 4. Várad. *Andrea Scolari* püspök a pálosok Mária kápolnájának — „prope civitatem Waradiensem” — egy szőlőt adományoz. (OL. DI. 11218. A püspök függő pecsétjével, amely 1926-ban ép volt, de most már törött, jobb felső része hiányzik. — 69. kép.)

1422. szept. 6. Várad. *Andrea Scolari* püspök oklevele kelt: „Datum Waradini In Sala seu domo nostre habitationis.” (OL. DI. 11020.)

1423. aug. 18. *A váradi káptalan* oklevelében: „Johannem de Zederhey rector-em altaris sancti Sigismundi regis in ecclesia nostra predicta.” (OL. DI. 97021.)

1424. *Zsigmond* császár-király Szent Zsigmond ereklyéjét a husziták elől Váradra viteti. (Pray: *Epistolae Exeg.* 1784. 116–117. — külföldi forrásokra hivatkozva; Podhradczky 1836. II. 42.)

1426. *Philippus de Scolaribus* de Florentia donavit quoddam pratium in territorio prati Rontho ad altare Sanctae Apolloniae, quod in hoc monasterio funda-

vit Andreas, episcopus Waradiensis [a pálosoknak].” (Gyéressy B., Documenta artis paulinorum. I. Bp. 1975. 192.)

1426. jan. 14. *Andrea Scolari* váradi püspök végrendelete kelt: „Actum Varadinj in nostro palacio episcopali.” Örököse és végrendeleti végrehajtója Filippo Scolari temesi főispán. Temetéséről így rendelkezik: „in ecclesia Waradiensi Cathedralj iuxta altare quod construi et hedificari volo.” Tervét azonban csak örököse valósíthatta meg, mivel jan. 18-án meghalt. Végrendeletében 300 forintot hagy „ecclesie parochialj sancti michaelis in Vatchert de Varadino . . . pro reformatione dicte ecclesie. Item fratribus sancte Marie extra Varadinum unum pannum intextum et pictum de Istoria sancte Apollonie. Item legavj dictis fratribus pro uno altarj, quod ego hedificavij in dicta ecclesia pecuniam pro emendo uno molendino et calice et paramentis necessarijs ad missas ibidem celebrandas.” Pénzadómányokat hagy a váradi minoritáknak, ágostonosoknak, a klarisszák Szt. Anna kolostorának, a Szt. Erzsébet-ispotálynak. Szülővárosában, Firenzében kolostort alapított a kamalduliaknak. (Balogh 1926. 185–188.) Ugyanígy végrendelekezett rokona Matteo Scolari egy nappal hamarabb, január 13-án Váradon. (Uo. 186. 1. jegyzet.) A két örökség egyesítéséből építették Brunelleschi tervei alapján a kamalduliak kolostorához az „Oratorio degli Scolari agli Angeli”-t., mely csonka épület-tömbként (castellaccio) maradt fenn. Egykori külsejéről Marco Rustici miniatúrája (70. kép) ad fogalmat. (Sanpaolesi, P., Brunelleschi. Milano 1962. tab. IX. 88–91.) Bonyolult nyolcszögletű alaprajza a kora renaissance centrális építkezésnek kimagasló példája. — Scolari sírköve fennmaradt (71. kép); ismertetése: Appendix I. 284. l.

1426. ápr. 20. *Zsigmond* Ozorai Pipó temesi grófot bízza meg azzal, hogy vizsgálja meg a váradi-velencei klarisszák ügyét, akik azt panaszolják, hogy az elhunyt Andrea Scolari püspök a Hévíj folyását (quendam fluvium hewijo vocatum) más mederbe (in quendam alium rivulum) vezettette és ezzel az apácák malmát tönkretette. (OL. Dl. 11783.) — Nb. a Hévíj a vár és város erődítményeinek egyik fő-tényezője volt.

1429. márc. 5. *V. Márton* pápa oklevelében említve: „altare S. Trinitatis.” (Lukcsics I. 1931. 1153. sz.)

1429. dec. 18. *Zsigmond* — mivel a váradi kanonokok alapítványának feltételeit nem teljesítik, azaz a kívánt miséket, közöttük az elhunyt Mária királynőért rendelt miséket nem celebrálják — kéri V. Márton pápát, hogy erre a feladatra más egyházi férfit küldjön ki. (Lukcsics I. 1931. 1328. sz.)

1430. jún. 7. *Zsigmond*, mivel a váradi kanonokok a király akaratát nem teljesítik, kéri V. Márton pápát, hogy megfelelő papot küldjön, egyben engedélyt kér arra, hogy a káptalantól a nekik adományozott javakat visszavonja és a kijelölendő „comes capelle”-nek adományozhassa. (Lukcsics I. 1931. 1338. sz.)

1434. jan. 21. *IV. Jenő pápa* Zsigmond kérésére „concedit indulgentiam ecclesiam Waradiensem in festo S. Ladislai regis, quando corpus eiusdem Sancti ostendatur, visitantibus.” (Lukcsics II. 1938. 333. sz.)

1434. szept. 22. *IV. Jenő pápa*: „concedit indulgentiam cathedralem Waradiensem, ubi corpus S. Ladislai requiescit visitantibus. Ad hanc ecclesiam multitudo populi magna pelegrationis causa confluat.” (Lukcsics II. 1938. 347. sz.)

1435. júl. 1. A *váradí káptalan* határjárásra kiküldi „Virum discretum Emericum chori Ecclesiae nostrae Presbiterum . . . nec non Magistrum Andream Canonicum minoris Ecclesiae Beatae Mariae Virginis Collegiatae.” (OL. Dl. 37134. – átirat 1770-ből.)

1435. júl. 11. Firenze. *Zsigmond* király kéri IV. Jenő pápát, hagyja meg a váradí püspöknek, káptalannak, kanonokoknak, „intentionem constitutionis exponentis observent, videlicet missas dicant, psalteria legant in ecclesia Waradiensis, ubi corpora progenitorum eius recondita sunt, et ut emolumenta dictae ecclesiae non in alios usus convertantur.” (Lukcsics II. 1938. 378. sz.)

1435–1438. *Johannes de Curzola* Várad püspöke. (Bunyitay I. 1883. 257–261.; Bunyitay V., Schematismus Historicus ven. cleri dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum. Nagyvárad 1896. 83.)

1436. júl. 25. A *váradí káptalan* oklevelén a káptalan köralakú magánpecsétje: Szt. László koronás félalakja köpeny nélkül, bárdal a jobbában. Zöld viaszba volt nyomva, de csak lenyomata maradt meg. (OL. Dl. 12938. – Bunyitay II. 1883. 29–30.; Varga 1980. 311, 270/96.) Igen rossz állapotban maradt fenn.

1437. dec. 9. *Zsigmond* király Znaimban meghalt. Váradí temetéséről nem maradt fenn részletes tudósítás (Bunyitay I. 1883. 260–261.), csak Thuróczy említi röviden Krónikájában 1488-ban (caput XXIV. – Schwandtner I. 1746. 237.). – *Zsigmond* állítólagos sírfelirataként humanista epitaphium verset közöl Zeiller (Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn. Ulm 1660. 314.) nyomán Podhradczky 1836. II. 60–61.

1438. jan. 18. Várad. *V. János váradí püspök* Hosszuasszai István váci, majd váradí kanonok házát, melyet Várad-Velencében vett Zenyth civis Italicus-tól 125 magyar arany forintért, a püspöknek mint földesúrnak fizetendő adó alól felmenti. (Bunyitay I. 1883. 261.)

1438. máj. 25. Ferrara. *Johannes de Sores* supplicatioja IV. Jenő pápához: „Supplicat Johannes de Sores ytalicus in civitate Waradiensis commorans ut confirmetur resolutio episcopi Waradiensis, qui quandam domun lapideam Hidaspalota vocatam, sub obligatione reparationis Johanni dicto contulit, privato prius Corrado praeposito Waradiensis, ad quem domus lapidea pertinet, qui praepositus contra intentionem fundatoris dictae domus eam ad ruinam neglexit.” (Lukcsics II. 1938. 562. sz.) – Valószínűleg azonos azzal a „nagy fundusu kőházzal”, amely a Péntekhely utcában állott; Bethlen idejében a török kereskedők szállása volt, később Gyulay Ferenc főkapitány kiépíttette, de 1658-ban leomlott. (Szalárdi 585. h.)

1439–1440 körül. *Vépi Péter* váradí olvasókanonok újjászervezi a káptalani iskolát, és a tanulóknak bentlakására alapítványt tesz. (Bunyitay I. 1883. 125.) Régi feljegyzés Vépi kanonok ispotályalapításáról (Nagyajtai Kovács István gyűjteményében): „honorabilis vir dominus Petrus de Wep Lector et Canonicus Ecclesiae Waradiensis et fundator hospitalis Sancti Spiritus iuxta Scolas dicte Civitatis Waradiensis fundati.” (Bunyitay I. 1883. 254.)

1440–1444. Várad püspöke a dalmát származású *Johannes de Dominis* (*Dominici*), aki előzőleg Zengg püspöke volt; Várnánál esett el. (Bunyitay I. 1883. 262–268.)

1444. *Johannes de Cordova* kódexet másolt „in scola Varadiensis”. (Fejérpatak L. közlése. Magyar Könyvszemle. 1888. 110. – Adattár 298. 1.)

1443. ápr. 7. *A földrengés* a székesegyház keleti tornyait ledöntötte, az északkeleti torony alatt levő sekrestyét a benne levő kincsekkel együtt elpusztította, kivéve Szent László fejereklyetartóját. Erről I. Ivanich Pál tudósítását 1451-ből.

1443. okt. 13. *A váradí káptalan* oklevelében említve mint a káptalan kiküldötte „discretum virum demetrium presbyterum Rectorem altaris sancte Margarethe in dicta ecclesia fundata”. (OL. Dl. 70.892.)

(1444.) *Hunyadi János* levele IV. Jenő pápához: „Dum, diebus superioribus, post conflictum memoratum, plurimorum comuniter aures fama peruolasset, de casu quondam Reuerendi Patris Domini Iohannis de Dominis, Episcopi Waradiensis [elesett Várnánál]”, sokan igyekeznek jelölteket ajánlani, vagy pedig a püspökség javait elidegeníteni, ő azonban „affectione praecipua, quam ad beatissimam Virginem, et Sanctum Ladislaum Patronum nostrum gero; quorum alterius nomini dedicata, alterius vero sacre in ipsa Ecclesia, quiescunt reliquiae. Caeterum, compatiendo etiam statui eiusdem Ecclesiae, quae, dirutis iam et collapsis turribus, stallis et choro, quotidianam intransibus minatur ruinam; volui, pro eligendo idoneo ipsi Ecclesiae Pastore, magis publico ordine procedere.” (Vitéz Jánosnak Ivanics Pál váradí kanonok által összegyűjtött epistolariumában. – Schwandtner II. 1746. 22–23.)

1445–1465. Zrednai (Szerednye) *Vitéz János Várad püspöke*, korábban (1442–1445) váradí prépost. (Bunyitay I. 1883. 270.; II. 1883. 49.) Feltételezett itáliai tanulmányútról: Veress 1941. 39–42. – Vitéz váradí udvara a magyar humanizmus első központjává, kirepítő fészkevé alakult. A külföldi humanisták, tudósok közül felkeresték váradí udvarát: Pietro Paolo Vergerio, Filippo Podocatharo, Gregorius Sanocki, Nicolaus Machinensis (Miklós modrusi püspök), Gregorius Peurbach, aki neki ajánlotta „Tabulae Varadiensis” című csillagászati művét. (Bunyitay I. 1883. 280–281.) Vitéz váradí könyvtáráról Janus Pannonius és Nicolaus Machinensis írt (l. az 50., 51. lapon), az udvarban folyó irodalmi vitákról Callimachus Buonacorsi, Sanocki közlése alapján. (Sanocki Gergely életrajzában. – Ábel J.: *Analecta*. Bp. 1880. 163–164.) Vitéz udvarához tartozott Ivanich Pál kanonok, aki összegyűjtötte Vitéz leveleit (78 db), Zokoli (Szakolyi) János kanonok, utóbb (1466) csanádi püspök, zrednai Vitéz Mihály kanonok (Bunyitay II. 1883. 163.). Olasz egyetemekre küldte ki környezetének tehetséges fiatal tagjait: Janus Pannoniust (Ferrara, Padova); Kosztolányi Polycarpus Györgyöt (Ferrara), Garázda Pétert (Ferrara), Váradí Pétert (Bologna), aki váradí kanonok lett (1475), majd kalocsai érsek (1481); ifj. Vitéz Jánost, a későbbi váradí prépostot (1472), aki utóbb a szerémi, majd a veszprémi püspöki székebe emelkedett; és Simon Hungarust (Ferrara). – Fraknói V., *Vitéz János élete*. Bp. 1879.; Hoffmann 1929. 57–69.; Balogh 1943. 50–51, 205–206, 312–314.; V. Kovács 1971. 153–154.; Domokos L., *Ecclesiastical Patrons as a Factor in the Hungarian Renaissance*. *New Review of East-European History*. XIV. 1974. 102–103.; Nagy Z., *Il circolo umanistico di Nagyvárad*. – *Rapporti veneto-ungheresi*. Bp. 1975. 73–75.; Kat. Schallaburg 1982. S. 138–140, 143–145, 337.

1446. máj. 4. *A váradí káptalan* oklevelén egyszerű initiale. (OL. Dl. 13918. – Varga 1980. 31.)

1449. ápr. 2. *Hunyadi János* kormányzó és *Vitéz János* váradí püspök búcsúengedélyt kérnek a pápától a váradí székesegyház látogató hívek részére. Ugyanis

Zsigmond király „eandem ecclesiam, quae inter alias regni praedicti ecclesiarum plurimum sollempnis existit, sic de novo coeptam construi fecit opere nimium sumptuoso. Cumque praefatus rex opere huiusmodi minime completo fuerit vita functus et ad perfectionem huiusmodi operis ecclesiae ipsius facultates non suppetant”. (Lukcsics II. 1938. 1059. sz.)

1450. ápr. 12. V. Miklós pápa Hunyadi János kormányzónak, aki éppen a jubileumi esztendőben Rómát nem keresheti fel, továbbá „uxori necnon filiis eius concedit easdem indulgentias, si vere poenitentes et confessi cathedralem ecclesiam Waradiensem per tres dies continuos visitaverint, quales obtinent basilicas Urbis maiores visitantes.” (Lukcsics II. 1938. 1102. sz.)

1450. ápr. 12. V. Miklós pápa a főpapok, főurak és Hunyadi János kormányzó kérésére az ország hívő lakosainak, akik a török háborúk miatt Rómába nem záródhatnak, „concedit easdem indulgentias, si vere poenitentes et confessi cathedralem Waradiensem aut collegiatam B. Mariae Albensem, Vespreniensis dioecesis ecclesias visitaverint, quales basilicas visitantes Urbis principales obtinent.” (Lukcsics II. 1938. 1100. sz.)

1451. jan. 12. *Ivanich Pál* váradi kanonok (Paulus de Iwanich Dioeceseos Zagrabiensis Presbyter, Rector Altaris S. Pauli Apostoli in Eccl. Waradiensis) előszava Vitéz János leveleinek gyűjteményéhez, amelyet Pál esperesnek ajánlott (Pál főesperes 1445-ben a királyi kancellária jegyzője, 1449-ben Hunyadi János főjegyzője. Ő vetette fel a leveleskönyv megszerkesztésének gondolatát.) – 1451. dec. 16. „Data et finita Waradini.” A kézirat végén *Ivanich Pál* utószava Pál espereshez. – Az eredeti pergamen kézirat: Bécs, Öst. Nat. Bibl. Cod. 431. (Kat. Schallaburg. 1982. Nr. 18.) (Schwandtner II. 1746. 7–8, 105–106. – V. Kovács Sándor, Magyar humanisták levelei. Bp. 1971. 55–56.)

1451. *Ivanich Pál* jegyzete Hunyadi Jánosnak 1444-ben kelt leveléhez Vitéz János leveleskönyvében: „Harum turrium Ecclesiae Cathedralis Waradiensis, vna cecidit in Dominica Iudica [ápr. 7.], recte circa horam sextam, quae erat hora prandii Anno Domini 1443 tempore dicti Domini Iohannis Episcopi, qui in praetacto bello periit. Vbi nota vnum miraculum, recte meo iudicio memoria dignum. Erat sub ipsa turri Wolta quaedam, seu sacristia Woltata, in qua reliquiae Sanctorum, et praesertim caput (54. kép) et vtraque manus S. Ladislai, solebant conseruari, et ibidem etiam a populo visitari, cumque praetacto die, ad Ecclesiam ipsam, atque ad visitandas easdem reliquias, maxima populi multitudo conuenisset, tandem post multum concursum populi, succustos vel expectatione fatigatus, vel forte, ne horam prandii negligeret, non reposuit caput ipsum ad locum, seu armarium, pro eius conseruatione deputatum, sed dimisit simpliciter in Altari, in ipsa sacristia habito, ad quod exponi seu collocari consueuerat, dum a peregrinis visitabatur, nullumque tegumentum aliud capiti ipsi adhibuit, nisi quoddam tenuissimum peplum, et eo coopertum ibidem reliquit, ac clausa sacristia, ad refectionem exiuit. Quo exeunte, vix quidem media hora transierat, cecidit et corruit turris praetacta, rupitque casu suo sacristiam ipsam subtus se habitam, omnemque murum eius, vsque ad terrae superficiem subuertit, capito ipso et caeteris reliquiis in ipsa sacristia existentibus, inter ipsam ruinam, et aeruos, ac magnam molem lapidum, circumclusis. Fit rumor primum in curia Episcopi, dehinc mox in ciuitate; rumori additur clamor, fit denique tristis concursus ad castrum . . .”

Az összegyűlt sokaság nagy munkával eltakarítván a romokat, napnyugtakor „*loca ipsarum reliquiarum et Altare, in quo caput praetactum dimissum extiterat, attigerunt. . . finaliter repertum est, armaria, et cistas, seu scrinia omnia, ne confracta solum, sed quasi omnino contrita. Reliquias autem cum perquisissent, inuenerunt primum caput S. Ladislai in eodem loco, et altari, in quo relictum fuerat, eodem, quo supra dixi, peplo coopertum, sane et integre ab omni ruptura conseruatum; immo, quod maioris apparet miraculi, stabat supra caput illud immediate lapis quidam ita grandis, vt humanis brachiis non poterat circumplecti, qui propter ruinam et molem praetactam, potens naturali ordine, et sufficiens fuisset, ad ipsum caput vna cum theca, in qua consistit, ad partes minimas conterendum, sed diuino nutu disponente, nec lapis ipse pergrandis, sed nec impetus tantae molis, ipsi capiti, aut ossibus reliquiarum aliarum eiusdem sancti, ne solum fracturam nullam, sed neque rimam aut scissuram minimam, incutere seu intorquere valuerunt. Specialiter vero manus, seu brachium vtrumque ipsius sancti, item etiam brachium S. Agathae, quod propter metum et incursum Turcorum, ab Ecclesia Orodien. per capitulum loci eiusdem, ad Ecclesiam Waradiensem, pro tutiori conseruatione assignatum fuerat, integra simul cum ipsorum thecis argenteis, desub eadem ruina leuata sunt. Quibus omnibus cum magna Dei laude habitis, et visis, Episcopus praetactus, raptu capite ipso in sinum suum, item aliis reliquiis praetactis ad manus aliorum collocatis, vna cum populi multitudine, post solis occasum, eodem die egerunt processionem ad vicinas Ecclesias, laudando et magnificando Deum, qui glorificat Sanctos suos, et glorificatur in eis. Paulus.” (Schwandtner II. 1746. 23.)*

1451. ápr. 29. V. *Miklós pápa* Vitéz János püspöknek engedélyezi, hogy „*Petrum dictum Galicum, fratrem hospitalis S. Johannis Jerosolimitani, artis musicae peritum, qui chorum Ecclesiae Waradiensis regit ac certos pueros instruit, apud se retinere et eidem unum beneficium sine cura conferre valeat.*” (Lukcsics II. 1938. 1225. sz.)

1453. júl. 26. V. *László* meglátogatta Szent László sírját. (Bunyitay I. 1883. 282. – hivatkozás nélkül.)

1454. ápr. 27. A *váradí káptalan* jelentése V. László királynak április 23-án végzett határjárásáról, amelyben megnevezi kiküldöttjét: „*rectorem altaris Cappelle nostre Johannis Evangeliste in Castro waradiensi fundate.*” (OL. Dl. 31147. – átirata 1770-ből: Dl. 37134.)

1455. *Briccius de Polanka* névjelzése Vitéz János Tertullianus kódexében (Salzburg, Stiftsbibliothek. Cod. A. VII. 39.): „*Ex Waradinum per Briccium Presbyterem de Polanka anno domini M ect. 55 Joanni de Zredna Episcopo Sacre Dioecesis Waradiensis.*” – Briccius 1464–1466-ban váradí őrkanonok volt. (Bunyitay II. 1883. 287.) – A díszítetlen kézirat kötése (80. kép) feltehetőleg Váradon készült. (Koroknay É., Magyar reneszánsz könyvkötések. Bp. 1973. 97, 107., 293. sz. 1. kép.) – Polánkai Bereczk még két kéziratot másolt Vitéznek (Jakó 1976. 158.).

1456. *Felirat* a székesegyház homlokzatán (in fronte templi statim sub fornice): „1456. Joannes Episcopus Waradiensis.”

1 R 5 6. I E W

Vitéz János restaurálásának az emlékfelirata, melyet Miskolczy jegyzett fel 1609-ben. — A várnagy 1456-ban Garázda János. (Theiner, A., Vetera monumenta Hung. II. Roma 1880. 284.)

1459 előtt nagy tűzvész pusztított a várban Janus Pannonius költeményének (1459) a tanúsága szerint. (L. az alább közölt vers második strófáját.)

1459. *Janus Pannonius* váradi kanonok kinevezése pécsi püspökké és távozása Váradról. Ebből az alkalomból írta „Abiens valere jubet sanctos reges Waradini” c. költeményét. (Jani Pannonii Poemata. Trajecti ad Rhenum, 1784. 643–645.)

Ac tu, bibliotheca, jam valetō,
Tot claris veterum referta libris,
Quam Phoebus Patara colit relictā,
Nec plus Castalios amant recessus,
Vatum Numina, Mnemonis puellae.

.....
Aurati pariter valetē reges
Quos nec sacrilegus perussit ignis,
Dirae nec tetigit fragor ruinae,
Flammis cum dominantibus per arcem,
Obscura latuit polus favilla;

.....
At tu, qui rutilis eques sub armis
Dextra belligeram levas securim,
Cujus splendida marmorum columnis,
Sudarunt liquidum sepulcra nectar,
Nostrum rite favens iter secunda.

A költemény újabb magyar fordításai közölve: Kortárs. Bp. 1972. 3. sz. 434–483.; Korunk. Kolozsvár 1972. 3. sz. 389. (Csávossy Györgytől.)

1459. márc. 22. A *váradi káptalan* jelenti Mátyás királynak, hogy Dersi Péternek Sziget nevű birtokba való beiktatására kiküldte „virum discretum Laurentium prepositum rectorem altaris sancti Jacobi in dicta ecclesia fundata.” (Debrecen, Városi Levéltár. Okl. gyűjt. 184. sz. — Dr. Balogh István közlése.)

1460–1539 között a *bécsi egyetem magyar nemzetének az anyakönyvében* 12 váradi diák neve van bejegyezve. (Schrauf K., A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. Bp. 1902. 511–512.)

1460–1510 között *számos váradi kanonok* folytatta tanulmányait olasz egyetemeken. *Padovában*: ifj. Vitéz János prépost (1467–1468), Handó Gergely kanonok (1466–1468), Alattyáni Miklós prépost (1476), Vitéz Mihály kanonok (1484), Fülöp váradi főesperes (1504) és még számosan a váradiak közül, *Ferrarában*: Petrus Oroz prépost (1489), Emericus Pannonius kanonok (1501), Ladislaus Pannonius prépost (1501). (Veress E., A paduai egyetem magyar tanulói. Bp. 1915. 13, 14, 16, 17, 22, 24.; Veress E., Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók. Bp. 1941. 167, 258, 376, 382, 383.) — *Bolognában*: ifj. Vitéz János prépost (1463–1466), Váradi Péter kanonok (1465), Szakolyi János — Johannes de Zokol — kanonok (1467), Joannes Henckel kanonok (1509), Székesfehérvári Fülöp főesperes (1516–1517), Magyi Sebestyén kanonok (1513 körül). (Veress 1941. 11, 48–51,

73, 77–79, 79–80.) – Továbbá a váradi papok és szerzetesek közül *Rómában*: Benedek Mihály váradi pap (1490), Bak Barnabás (1493). (Veress 1941. 253, 254.) – *Perugiában*: Thomas conventus Varadiensis (1511); *Nápolyban*: Thomas de Varadino domonkos (1512). (Tonk 1979. 2359., 2363. sz.)

1463 tavaszán. s.l. *Mátyás király* levele II. Pius pápához: „Preterea meminisse me olim scripsisse sanctitate vestre pro collegio nove foundationis ad sepulchrum sancti Ladislai regis in ecclesia Waradiensi Supplico iterum ut ea res sub meliori forma bullarum apostolice auctoritatis robore fulceatur.” (Fraknoi V., *Mátyás király levelei*. I. Bp. 1893. 37.)

1463–1464 telén vagy 1463 előtt. *Nicolaus Machinensis* modrusi püspök levele Vitéz Jánoshoz váradi tartózkodásáról: „At nobis contra visum est praecipue ab illa foelicissima et a me semper memoranda hyeme, quam apud te Waradini cum plurimis viris doctissimis in bibliotheca illa tua dignissima inter innumera clarissimorum virorum volumina saepius residentes iocundissimam amoenissimamque transegimus.” (Ábel, J., *Analecta ad historiam renascentium in Hungaria spectantia*. Bp. 1880. 168.)

1464 körül. *Georgius Peuerbach* bécsi professzor ajánló levele művéhez „Prohemium in tabulas Waradienses ad reverendissimum Johannem episcopum Waradiensem”. Ebben magasztalja Vitéz János tudománypártolását és könyvtárát: „pretiosissima bibliotheca quasi suppellectili praeclarissima Daciam Pannoniasque locupletaturum . . . Codices enim ad sapientiam informandam instrumenta sunt loquentia, eos tua vigilantia sumptibus magnis e diversis regionibus ad te adductos esse palam est . . .” Kiemeli továbbá Vitéz érdeklődését a matematika és a csillagászati tudományok iránt. (Ábel, *Analecta*. 1880. 176–177.)

1470. okt. 25. *Várad város bíráinak és esküdt polgárainak* oklevele: „Nos Ladislaus Literatus et alter Ladislaus Zem Judices Juratique ac Vniversi Cives Civitatis Waradiensis.” (OL. DI. 29297.)

1471–1475. Ez időben a püspöki szék betöltetlen. Ugyanekkor *Egerváry László* bihari főispán a váradi püspökség jövedelmeinek az adminisztrátora. (Bunyitay I. 1883. 304, 308.) Életére, mecenási tevékenységére nézve l.: Balogh 1966. I. 700.

1472. okt. 24. *A gyulafehérvári káptalan* oklevele a váradi káptalan birtokügyében, ebben megnevezve: „Johannes Wijthez decretorum doctor prepositus et canonicus ecclesie Waradiensis”, valamint „Jacobus, Clemens, Bartholomeus, Laurentius, Michael, Mathias, Benedictus, Urbanus Canonici collegiate Ecclesie beati Johannis Baptiste de castro waradiensis.” (OL. DI. 17. 384.) – Bunyitay feltételezése szerint Ker. Szt. János temploma a XIV. század után épült, mivel a Chartularium (Statutumok) nem említi; talán a vár nyugati kapuja közelében volt. (I. 1883. 429.; II. 1883. 204–207.; III. 1884. 120–121.) Bunyitay feltételezi, hogy társaskáptalant 1472-ben kapott. (II. 1883. 404.)

1474. jan. 20. *A váradi káptalan* oklevelében mint kiküldöttjét említi: „Michaelem presbiterum rectorem altaris sacratissimi Corporis christi in dicta ecclesia nostra fundati.” (OL. DI. 97. 357.)

1474. febr. 6. vagy 7. *A török támadása* Ali bég vezetésével Várad ellen. Erről tudósít a dubniczi krónika 1480 körül, valamint Nyirkállói Tamás, illetve Magyi János formularéjában található feljegyzés. Mindkét szöveg közölve: Domanovszky S., *A dubniczi krónika. Századok 1899. 442–444.* Bonfini csupán röviden említi

a támadást. Gyöngyösi Gergely pálos szerzetes pedig 1526-ban kelt feljegyzéseiben 1473-ra teszi a támadást, amikor: „Civitas Waradiensis per Turcas desolatur Monasterium autem prope Warad de Kapolna fuit devastatum.” (Gyéressy B., Documenta artis paulinorum. I. Bp. 1975. 193.)

1474. jún. 1. A *váradai káptalan* oklevele Benedictus és Michael de Czaak ügyében: „contra egregium Ladislaum de Egerwara, castellanum castris Waradiensis.” (OL. DL. 17.578.)

1475. febr. 16. A *váradai káptalan* oklevelében mint kiküldöttjét említi: „nostrum hominem virum discretum Nicolaum presbiterum Rectorem altaris sancti Laurentij martyris in dicta ecclesia nostra fundati.” (OL. DL. 97. 363.)

1475. júl. 1. Buda. *Mátyás király* átírja a váradai káptalannak 1475 áprilisában kelt oklevelét, amely mint a káptalan kiküldöttjét említi: „Bartholomeum presbiterum Rectorem altaris Sancti Lodovicj confessoris in dicta ecclesia nostra fundati.” (OL. DL. 97. 376.)

1476. okt. 16. A *váradai káptalan* oklevelében mint kiküldöttjét említi: „Nicolaum presbiterum Rectorem altaris omnium sanctorum in dicta ecclesia nostra fundati”; továbbá „Gregorium Rectorem altaris Sanctorum Cosme et Damiani martyrum in eadem ecclesia nostra fundati.” (OL. DL. 70. 981.)

1476–1490. *Filipecz János* Várad püspöke. Mátyás király kedvelt diplomatája volt, követként járt Urbinóban, Rómában, Nápolyban (1476), Milánóban (1487), Párizsban (1487). Váradai építkezéseiről és a székesegyház gazdagító ajándékairól *Petrus Ranzanus* írt 1488–1490 körül: „Struebat enim Waradini arcem inexpugnabilem, cuius ingens murus, turresque et idoneae tanto operi mansiones satis plane ostendunt magnitudinem animi conditoris. Sacram, cuius est Antistes, aedem ditavit pretiosis tum sacerdotum vestibus tum argenteis vasis, libris praeterea magnis quos vocant graduarios et antiphonarios omni ex parte adeo mire exornatos, ut magni ac ditissimi alicui regis dicata Deo dona possunt non inmerito iudicari.” (Ransanus, P., Epitome Rerum Hungaricarum. – Hist. Hung. Fontes Domestici. IV. Bp. 1885. 152.) Mecenási tevékenységére nézve l. még: Balogh 1943. 180–182.

1477. máj. 19. Buda. *Mátyás király* átírja Zsigmondnak 1412-ben kelt oklevelét, amely megerősíti Imre váradai püspöknek 1297-ben kiadott oklevelét. (Teleki J., A Hunyadiak kora Magyarországon. XII. Pest 1857. 15–21.)

1478 előtt (illetve 1468–1478 között). „*De Sancto Ladislao*” című latin és magyar ének:

1. Salve benigne rex Ladislac,
Unnicae plebis dulcis patrone,
Regis regum gemma praeclara,
Siderum coeli praeifulgidum sidus.

6. Tu residisti Biar-Varadini,
Urbis futurus dulcis patronus,
Tu construxisti templum Mariae,
Quo nunc quiescis omni honore.

7. Te circumcingunt imperatores,
Praesules, reges, clari barones:
Oleo sudat sacrum sepulcrum,
Ossa teguntur auro fulgenti.

8. Te venerantur cultu divino
Sacer clerus et plebs devota,
Te adhonorant regna terrarum,
Etenim laudant astra te coeli.

9. Tu gloriaris regio throno,
Tua imago sita est in muro alto,
Splendet ut sol, fulget ut aurum,
Haud sat est visu te contemplari.

*

1. Idwezleg kegelmes zenth lazlo keral'
magyarorsagnak edes oltalma
zent keral'ok kőzth dragalatws gong
cyllagok kőzöth feńesseęes cyllagh . . .

6. Le telepedel bihar waradon
ah warwsnak lől edes oltalma
templomoth rakatal zyz marianak
kyben mosth ńywgozol menden thystessegwel

7. Kőrńol fekesnek tęged chafarok
pńwpőkők keralyok ees Iobbagy wrak
olay zarmazyk zenth koporsodbol
tetemed foglaltak az zeph sar arańbol

8. Tęged dychernek zent zolozmawal
papok dyakok ees varwsnepek
tęged földnek kerekseghe
merth tęged dychernek ystennek angely

9. Te dychekedel keraly seekedben
keped fel tőttek az magas kő zalra
fenlykh mynth naph salyog mynth arań
nem eleęezyk senky teread nezny . . .

A magyar és a latin szöveg fennmaradt a Peer-kódexben. Közölve: Régi Magyar Költők Tára. I. köt. 2. kiadás. Szerk. Horváth Cyrill. Bp. 1921. 220–225.

1478. febr. 17. Pozsony. *Mátyás király* oklevele: „Ideo nolentes Ecclesiam Waradiensem ob honorem et reverentiam Sanctissimi Regis Ladislai, specialis huius Regni nostri patroni, qui eius Ecclesie fundator, et certissimus apud Deum

pro nobis intercessor est, suis iustis iuribus destitui”, ezért Filipecz János püspök kérésére a váradi egyházat illető vásárvám ügyében intézkedik. Azaz megerősíti Országh Mihály nádor ítéletlevelét, melyet a nádor a szászok panaszára a váradi vámtételekről adott ki. A név szerint felsorolt áruk között szerepelnek: szövet és vászonfélék, flandriai és kölni szövetek, különféle bőrök, közöttük kordován bőr, róka és nyestprémek, bőrködmönök, pokrócok (de minoribus lodicibus cherge vocatis), fegyverek, lószerszámok, süvegek, női övek, nyergék díszítéssel „angusteriis depictis”, edények stb. (Kereszturi I. 1806. 16, 234.; Bunyitay II. 1883. 293–294.)

1478. Mosóczy András 1724. évi adatgyűjtéséből: magister *Andreas de Thorda* prothonotarius és fia magister Ladislaus de Thorda váradi kanonok Kis-Zemplénben levő földjüket 1478-ban „pro edificio claustris B.M.V. in promontorio Varad fundati, per saevissimos Turcas combusti et desolati” a pálos szerzeteseknek adományozták. (Gyéressy B., *Documenta artis paulinorum*. I. Bp. 1975. 195.)

1478-ban *Filipecz János* püspök harangot öntetett a székesegyháznak. Felirata – Miskolczy István közlése (1609) szerint:

I. € W. 1 R 78. Maria I.

Ez volt a nagyobbik harang. – A kisebbik harang felirata: „Lucas, Marcus, Mateus, Joannes. magister Albertus.” Feltehetőleg ez is a XV. században készült.

1479. aug. 11. A *váradi káptalan* oklevelében mint kiküldöttek említve: „nostros homines vires discretos presbiteros phylipum beatorum decem milium militum . . . nec non Stephanum sancti Gerardi martiris . . . altorum rectores in dicta ecclesia nostra fundatorum.” (OL. Dl. 97. 406.)

1481. A *váradi káptalan* megújítja a váradi kovácsok, sarkantyú- és kardgyártók céhlevelét, amely az 1474-i törökűlésben megsemmisült. – János Zsigmond fejedelemnek 1570. jan. 29-én Gyulaféhevárt kelt átírata. Ebbe a céhbe tartoztak „curiferi de Chyetnek”. (Nagyvárad, Városi Levéltár. – Bunyitay III. 1884. 139.)

1482. jún. 25. Róma. *IV. Sixtus* megengedi Filipecz Jánosnak, hogy a törökök által elpusztított váradi-hegyfoki premontrei prépostság javadalmait püspöki javadalmaihoz csatolhassa, mivel az utóbbiak „propter turcarum impetus et guerrearum turbines” igen megkevesbedtek. (Czaich A. G., *Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból* II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből. Bp. 1889. 37. – Kny. a Tört. Tár 1889. évi kötetéből.)

1484–1485 körül. *Johannes Pannonius* (Váradi János) levele Marsilio Ficinohoz. (Ábel, E. – Hegedüs, St., *Analecta Nova*. Bp. 1903. 278.; Huszti J., *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*. Minerva. II. 1924. 216–218.; Banfi, F., *Joannes Pannonius – Giovanni Unghero – Váradi János*. Irodalomtört. Közl. 1968. 194–200.; Jakó 1976. 145–146.; A magy. irodalomtörténet bibliográfiája. I. Bp. 1972. 239.) Ioannes de Varadino ágostonos szerzetes volt, 1463-ban Firenzében tanult. (Veress 1941. 322–323.)

1488. febr. 22. Bécs. *Mátyás király* oklevelében említve „Egregius Johannes Nagh de Pesth Magister domus . . . domini Johannis Episcopi Ecclesie Waradiensis Cancellarij nostri.” (Hazai Okmánytár. II. Győr 1865. 369.)

1488. *Rogierius* Siralmas Éneke megjelent Thuróczy Krónikájának brünni kiadásában, feltehetőleg Filipecz János kívánságára. A kézirat nyilván a váradi káptalan könyvtárában őriztetett. (Bunyitay I. 1883. 318.)

1488. *Thuróczy János* feljegyzése krónikájában: „Post haec [a rutén háború után] in parochia castri Bihor inter fluvium Kewres, in venatione sua invenit locum, vbi angelico admonitum proposuit construere monasterium in honorem virginis Mariae, quem locum Warad nominavit.” — „Sepultus est Waradini in monasterio suo.” (Pars I. caput LIX. — Schwandtner I. 1746. 133, 134.)

1488–1496 körül. *Antonio Bonfini* feljegyzései: „Neque procul hinc Bioriensis [vármegye], ubi Varadinum est eiusque basilica, ubi divi Ladislaiv regis corpus requiescit, spectatur etiam ex ere equestris illius statua, statueque nonnullae.” (I. 37.) . . . „Cum post tot bella se in otium revocasset, in Bihoriensi agro inter venandi celesti admonetur internuncio, ut ad Chrysen fluvium dive virgini basilicam dicaret, quem locum magne matri gratissimum futurum esse significabat. Divina statim mandata prestitit, magnificentissimam edem erexit atque pontificem prefecit, oppidum fundavit Varadinumque iussit appellari, pontificiam edem amplissima donatione divini cultus gratia exornavit.” (II. 88.) . . . Szent László temetése Váradon, a csodák felsorolása. (II. 91–92.) . . . Mátyás koronázása alkalmával Vitéz János váradi püspököt „amplissimo illo ditissimoque comitatu donavit, ut ille posterique pontifices legitime frueretur. Qua quidem donatione basilica Varadiensis dive genitrici a divo Ladislao rege dicata plurimum aucta et ditata est.” Az adományozást Mátyás ünnepélyesen hirdette ki, hangsúlyozván, hogy „ob singularem, qua in divam genitricem et Ladislai numen afficimur, religionem” és Vitéz János érdemeiért cselekedett. (Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum Decades*. Ed. J. Fögel–B. Iványi–L. Juhász. I–II. Lipcse, 1936.; IV/1. Bp. 1941.)

1489. Buda. *Ráskai Balázs* budai várnagy privilegialis levele a váradi szabóknak; bemutatták 1614-ben. (Adattár 138. l.) — 1495-ből ismeretes „Barnabas sartor de Wadkerth”. (Gyéressy B., *Documenta artis paulinorum*. II. Bp. 1976. 393.)

1490–1495. Várad püspöke *Farkas Bálint*. Korábban váradi kanonok (1481–1483), majd prépost (1487). Filipecz János kedvelt embere volt. Összeköttetésben állott Várad Péterrel, a humanista kalocsai érsekkel. Végrendeletében a váradi káptalannak adományozta könyveit és egy aranyozott ezüst domborművet. (Balogh 1943. 180.)

1491. *Emericus de Varadino* harangot öntött Nagy-Mihály (Mihályfalva) templomának (82. kép). A harang első felirata, feloldva a gótikus minuszkulákat: „regnante rege Ladislao coronationis eius anno secundo videlizet 1491 hoc opus factum est ad laudem dei et beati georgii martiris per m[anus] emerici de varadino.” A második felirat gótikus majuszkulákkal: „Lucas, Marcus, Matheus, Johannes tempore Mathie Veres ministeri huius ecclesie.” (Bunyitay III. 1884. 271. — képpel.)

1491. aug. 5. *Farkas Bálint* püspök oklevele kelt: „in castro nostro Waradiensii.” (OL. Dl. 86. 723. — Szilágyi László közlése.) — Ugyanígy keltezte oklevelét 1493. júl. 2-án (Dl. 46. 231.).

1493–1535 között 15 *váradi diák* tanult a krakkói egyetemen. (Schrauf K., *A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke*. Bp. 1893. 141.)

1494. *Gyöngyösi Gergely* ezzel az évszámmal ír a pálosok történetében (1526) Szakolyi János (Ioannes Zakoly) csanádi püspökről, aki belépett a pálos rendbe. „Item prioratum S. Hieronymi prope Waradinum assumpsit, quod refertissime exornavit. Tandem Gewr ut vicarius laudabiliter et religiose vitam finivit.” (Documenta artis paulinorum. I. Bp. 1975. 71.). Szakolyi Vitéz János idejében váradi kanonok volt. Bécsben és Bolognában tanult. Csanádon a püspökvárat építtette újjá, a diósgyőri pálosoknak márványoltárt faragtatott Giovanni Dalmatával. (Balogh 1966. 727.)

1494. febr. 28. Buda. II. *Ulászló számadásai*: Rasone Italus florentinus budai kereskedőtől 23 rőf atlasz és 41 rőf bársonyt vettek a király parancsára a lőcsei diétára induló váradi püspök (Farkas Bálint) részére. (Balogh 1943. 345.)

1495. máj. 22. *Az aradi (orodi) káptalan* oklevele arról a vallomásról, amelyet előtte „Nicolaus Episcopus Sebastensis ac Praepositus Maior et Canonicus Variensis (Alattyáni Miklós püspök) és társai – az elhunyt Farkas Bálint püspök végrendeletének a végrehajtói – tettek. Ennek értelmében az elhunyt püspök földjeit, könyveit „ducentos et tres libros diversarum materiarum propriis sumptibus comparatos et dispositos nec non unam tabulam ex toto argenteam et desuper deauratam mirifico opere fabricatam et laboratam per prefatumque . . . episcopum pro trecentis florenis auri propriis suis pecuniis emptam”, a váradi káptalannak hagyta „ut in Capella S. Joannis Evangelistae in corpore dictae Ecclesiae Variensis constructa, ubi corpus suum summo cum honore et reverentia tumulatum esset et sepultum”, minden nap misét mondjanak lelki üdvéért. (Kereszturi I. 1806. 257–258.) 1609-ben Miskolczy István így írta le a síremléket: „Ex rubro marmore monumentum Valentini Pontificis Variensis vidi qui obit anno a salute parte 1495 quarta calendas Majas.” (Zeitschrift von und für Ungern. Pesth 1804. 88.)

1495–1501. Várad püspöke *Kálmáncsehi Domokos*. Korábban Székesfehérvárt a főegyház prépostja (1474–1495), ahol kápolnát építtetett, és szép könyvtárt gyűjtött. (Balogh 1943. 188.)

1495. szept. 1. *Kálmáncsehi Domokos* püspök oklevele kelt „in castro nostro Waradiensis”. (OL. Gyömrői Teleki levéltár O. I. Elenchus XVI. fasc. I. Nr. 3. Elégett. – Szilágyi László közlése OMF.)

1496. febr. 17. *Kálmáncsehi Domokos* oklevele kelt „in castro nostro Variensis”. (Kereszturi I. 1806. 259.)

1497. aug. 21. A váradi káptalan oklevelében említve: „Ambrosius literatus de Pesth, provisor curie castri Waradiensis.” (OL. Dl. 97.541. – Vay család lvt. 1442. – Oszvald Ferenc közlése. MTA Művészettört. Kutató Csoport. Levéltári gyűjteménye.)

1497. aug. 21. A váradi káptalan peres ügyben kiküldi: „discretum Oszvaldum presbiterum, canonicum novi collegii beati Ladislai regis, in dicta ecclesia nostra fundati . . .” (OL. Dl. 97. 541. – Oszvald Ferenc közlése uo.)

1498. *Pelbartus de Temesvar* beszéde Szent Lászlóról, melyben megemlékezik arról, hogy Szent László két székesegyházat alapított (Várad, Zágráb), valamint temetéséről Váradon, úgyszintén felemeltetéséről (elevatio) és csodáiról. (Pelbartus de Temesvar: Pomerium de sanctis. Pars aestivalis. Hagenu 1498. Sermo XIV.)

XV. század vége (1490 körül). *Erdélyi író* bejegyzése Thuróczy Krónikájának brünni kiadásában (Bp. Egy. Ktár. Ősnyomtatványok. 338. sz.): „In anno domini 1474 civitas Varadiensis per Turcos igne et gladio consumpta fuit exploratione Bel-Mestwyth, qui tandem Hungaris clara servicia fecit.” (Mályusz Elemér közlése. Erdélyi Múzeum. 1946. 118.)

XV. század. *Chronicon Monacense* (München, Staatsbibliothek, Cod. lat. 5309.) a Képes Krónika nyomán: „Rex igitur in venatione iuxta flumen Keres invenit locum, ubi proposuit construere monasterium in honore (!) Virginis, quem locum Warad nominavit . . . Mortuus est autem rex Ladislaus anno regni sui XIX. sepultus Waradini anno Domini M. XCV. III. Kal. Augusti.” — II. Istvánról: „cum esset in articulo mortis monachalem habitum relicto regno suscepit anno regni sui XVIII. et sepultus est Waradini.” — Károly Róbertről: „Anno XVIII. [1318] rex duxit Beatricem filiam regis Romanorum . . . de terra Luczelburgensi, que nondum anno lapsa obdormivit in Domino et Waradini sepelitur.” (S.R.H. II. 1938. 79, 81, 86.)

Hasonló feljegyzést tartalmaz a *Chronicon Possoniense* (Pozsony, Káptalani Ktár. Cod. 84. — Uo. 40.) és a *Chronicon Budense* (Széchényi Ktár. Cod. Lat. 406. — Uo. 420, 434.)

XV. század vége. A *Dubniczi Krónika* feljegyzése a török támadásról: „feria secunda post festum beate dorothee virginis [febr. 7] In Anno domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo quarto, Agili cursu ante diluculum surgentis aurore Civitatem illam opulentissimam Waradiensem, Civibus diuicys omnibus plenam, cui inter ceteras Regni vrbes in rebus vix erat par, insidiosae inuadendo, eam penitus expoliantes innumerabilem Thesaurum atque copiosum tam in auro quam in argento . . . Depredata igitur et spoliata Civitate predicta, Que prius felix Civitas vocabatur. Non tamen felix, sed infelicissima dici potest. Feria Tercia sequenti capta preda Turci predicti eandem Ignis voragine funditus combusserunt. Ruunt Claustra et Ecclesie in ea constructe. Modo non apparent nisi lapides exusti. Detulerunt eciam quasi vniversa ornamenta Ecclesiarum predictarum, puta indumenta Sacerdotalia gemmis atque lapidibus preciosis Regis facultate conserta, Cruces, Calices, Reliquias, Tabulas et Reliquiarum diuersarum Capsas ex auro et argento factas proieceruntque abhominabiliter tam Reliquias dominici corporis in pixidibus repertas, quam Sanctorum in eisdem repositas. Quid modo restat Nisi Castrum et Monasterium Ecclesie Basilice, non tamen integrum, quia metu ignitarum telarum Tectura est privatum.” — A szöveg végén a következő „Epitaphium”:

Dor febru sanctis succumbit
plebs pia treucris
Peccatum populi plangit
clades varadini.

MCCCCLXXIII.

(Domanovszky S., *A Dubniczi Krónika*. Századok. 1899. 442–444.)

XV. század vége. Feljegyzés Nyirkállói Tamás, illetve helyesen *Magyi Sebestyén* formuláskönyvében (Pécs, Egyetemi Ktár.): „Epitaphium super Excisione urbis Varadiensis” címen közli a *Dubniczi Krónika*ban fentebb idézett verset. A szövegrészben a következőket írja: „. . . Turci . . . illam opulentissimam civitatem

Varadiensem, quae felix appellabatur et nuncupata erat, cui in tota Pannonia vix par erat invadendo . . .” A lakosságot részben rabul ejtették, részben lemészárolták, másnap pedig „die cuius tertio Dorotheae transacto festo ignis voragine combussere . . . O Varadinum virgineae sobolis iam tot labentibus annis milesimus, quadringentesimus septuagesimus quoque quartus dum scribebatur annus Alibeg Varadinum devastavit Turcus, adventus ejus primus, quem notat festum Dorotheae die cuius tertio transacto abindeque recessere, praedam fecit.” (Kovachich, M. G., *Scriptores minores Rerum Hungaricarum*. II. Budae 1798. 11 – 12.)

XVI. század. *Chronicon Knauzianum* (Zágráb, Egy. Könyvtár, Metropolitana 11301.) régebbi források (*Chronicon Pictum*, *Chronicon Budense*) alapján: „Sepultus est [Sz. László 1095-ben] in ecclesia Waradiensi, ubi dies noctesque apud sepulcrum eius decantantur in laudem Dei psalmi Davidis.” (S.R.H. I. 1938. 333.) – „Sepultus est [II. István 1131-ben] Waradini.” (Uo. 334.) – „Haec dum esset mortua [Mária királynő 1395-ben] sepulta est Waradini.” (Uo. 345.)

1501 – 1505. Várad püspöke *Szathmáry György*, aki előzőleg a veszprémi püspöki széket töltötte be, a váradi után pedig a pécsit, végül az esztergomi érseki székre emelkedett. Humanista műveltségű főpap, aki számos magyar és külföldi, főként olasz humanistával állott kapcsolatban. Bibliofil hajlamai már váradi püspöksége idején megmutatkoztak: Thurzó Zsigmond leveléből tudjuk, hogy Aldus Manutius híres velencei nyomdájának klasszikus kiadványait nagyon kedvelte (Balogh 1943. 198 – 199.). Mecénási tevékenységéről, építkezéseiről pécsi püspöksége (1505 – 1522) és esztergomi érseksége (1522 – 1524) idejéből vannak adatok, úgyszintén emlékek.

1503. dec. 26. *Szathmáry György* püspök oklevele kelt „in castro nostro Waradiensi”. Ebben átírja Farkas Bálint püspöknek 1491. aug. 5-én Váradon kelt oklevelét. (Iványi B., *A széki gróf Teleki család gyömrői levéltára*. Szeged 1931. 191. l. 423. sz.)

1503 – 1504. Helias Lapidida de Baradino Bécsben tanult, a „natio Hungarorum” tagja. (Tonk 1979. 761. sz.)

1504. Podhradczy (1836. II. 18.) a Miskolczy István által 1609-ben feljegyzett évszámot (1204), melyet Miskolczy a székesegyház hajójának egyik oszlopán látott, 1504-es évszámnak értelmezi, arra hivatkozva, hogy „A XVI. század elején az ötös szám a mostani hetes szám képében használtatott”. Miskolczy a feliratot így jegyezte le:

I § 2 § 0 4

Podhradczy feltevését a következő epigrafiai sajtóságok támogatják: 1. a XIII. század legelején az arab számokat még nem használták (Cappelli, A., *Lexicon abbreviatarum*. VI. kiadás. Milano 1961. p. LV.); 2. a számok közötti elválasztó jelek formája a XVI. század elejére vall (vö. a sírkőfeliratokat: Balogh 1943. 257, 263, 264.); 3. az 5-ös számjegy írása a XVI. század elején valóban a mostani 7-eshez volt hasonló (Balogh 1943. 257, 264.); 4. a 4-es számjegy írása eltér a gótikában használatos 8 formától (Cappelli op. cit. 425.). Feltűnő, hogy Miskolczy az 1478-as harangfeliraton a 4-es számot 8 alakban jegyezte le, de az oszlopon levőt nem, tehát megkülönböztette.

1506–1512. Várad püspöke bethlenfalvi *Thurzó Zsigmond*, aki korábban (1504–1506) Erdély püspöke volt. Valószínűleg Itáliában tanult. Várad udvarában számos humanista fordult meg. Támogatta Oláh Miklóst, Gerendi Miklóst, Henckel Jánost. Vendége volt Paulus Crosnensis, Magyi Sebestyén, Antonius Gazius, aki egyik munkáját neki ajánlotta. Kapcsolatban állt Aldus Manutius velencei nyomdással, aki őt nagyra becsülte. (Balogh 1943. 200–201.) — Korábbi olasz kapcsolatairól: Veress 1941. 431–436.

1507. „Nobilis *Dionisius literatus de Varadino*” szőlőt ajándékoz „*in monte Thawr*” a Várad melletti Szt. Jeromos-beli pálosoknak. (Gyöngyösi Gergely, Bullarium. Egy. Ktár. Cod. lat. 115. — Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1508. szept. 4. *Thurzó Zsigmond* levele Frangepán Beatrixhoz, Corvin János özvegyéhez, melyet keltezett „*Ex castro nostro Waradiensis*”. (OL. Dl. 37.840. — A püspök papírfelzetes gyűrűs pecsétjével.)

1508. dec. 14. Várad. *Thurzó Zsigmond* püspök kiadja a Szent László sírjánál alapított új káptalan (novi collegii sive sepulchri beatissimi regis Ladislai) rendszabályait. A káptalan alapítójának (auctor novi collegii) Kálmáncsehi Domokos püspököt nevezi meg. (B. V.: Szent László király sírjának káptalana Váradon. Tört. Tár. 1879. 181–186.)

1509. *Névtelen tudósítás*: „... fine missae maioris exeunte domino Reverendissimo [Thurzó Zsigmond] de ecclesia, secuti sumus eum usque ad gradum aulae superioris noviter constructae, ubi cum multitudine suorum ministrorum constitit ... ab hinc ascendens ad aulam suam pulchram.” (Bunyitay I. 1883. 360. 1. jegyz.; 362. 2. jegyz.)

1509. *Paulus Crosnensis* verse Szent Lászlóról (Panegyricum ad diuum Ladislaum ...). Megjelent Bécsben 1509-ben Johann Winterberger nyomdájában, Perényi Gábor főlovászmesternek ajánlva. A címlap metszete: Szent László XVI. századi páncélban, lóháton, és alatta a Perényi-címer. (Széchényi Ktár.) — Paulus Crosnensis Váradon *Thurzó* püspök vendége volt.

1512. szept. 4-én *Thurzó Zsigmond* meghalt. Sírkövének maga költötte verses felirata így nevezi: „*loci princeps, autorque sacelli dormio.*” Nyilván sírkápolnát építtetett, és ebben állították fel a sírkövét (*91. kép*). Felirata, feloldva a ligatúrákat és a rövidítéseket:

SIGIS[MVNDVS]·THVRZO·ANTIS[TES]·WARAD·[IENSIS]
DE·SE·AD·LEC[TOREM]
HVIVS·THVRZO·LOCI·PRINCEPS·AVTHOR·QVE·SACELLI·
DORMIO·DV[M]·TOTO·PERSONHET·ORBE·TVBA·
PARCE·MEVM·QVIS·QVIS·LEGIS·HEC·EPITAPHIA·SOMNV[M]·
RVPERE[!]·NA[M]·NV[ME]RVS·TV·QVOQVE·ERIS·
MDXII·PRI[DIE]·NO[AS]·SEP[TEMBRIS]·FATIS·CONCESS[IT]
VI·IDVS·TVMVLATVS·EST·

Az epitaphium-vers két utolsó sora nyilván utólagos pótlás. A sírkő ismertetése: Appendix I. 284. l.

1513. jún. 13. Bologna. *Magyi Sebestyén* levele Szathmáry Györgyhöz, melyben a püspök pártfogoltjai között említi Fehérvári (Székesfehérvári) Fülöp váradi fő-

esperest, a kiválóan tehetséges ifjút, „aki az irodalomban sem vall szégyent”. (Magyar fordításban közölve: V. Kovács S., Magyar humanisták levelei. Bp. 1971. 460.)

1514. A *keresztes hadak* Lőrinc pap vezetésével megostromolják a várat, amelyet Pöstyény Gergely védelmez, majd a vár felmentésére Tomori Pál, Fogaras kapitánya érkezik. Az ostromról Szerémi György és Verancsics Antal tudósítanak. (Bunyitay I. 1883. 368–369.)

1515–1526. Várad püspöke *Perényi Ferenc*. Humanista nevelésben részesült. Leveleinek stílusát igen magasztalja Celio Calcagnini és Brodaries István. Várad udvarához tartozott Magyi Sebestyén várad kanonok (1516–1522), aki 1513-ban Bolognában kiadta Janus Pannonius verseit. (Balogh 1943. 195–196.)

1518-ban kelt oklevélben említve „fluvium Pecze”, tehát a régi Hévíj elnevezést ez idő tájt hagyhatták el. (Gyéressy B., Documenta artis paulinorum. I. Bp. 1975. 193.)

1520-as évek. *Johannes Literatus* rationista proventuum castris Varadiensis szolgál a püspöki udvarban. (Egyháztört. Eml. I. 1902. 29, 149, 413 stb.)

1521. febr. 11. A *várad káptalan* oklevelében (95. kép) átírja a köv. oklevelet: 1521. febr. 2. „Datum In Castro Waradiensis.” Báthory István nádor felszólítja a várad káptalant, hogy Ladislaus de Warda özvegyének, Judithnak, Johannes Wythez de Kalló feleségének adjon oklevélmásolatot, mivel Judith asszonynak bizonyos határjáró oklevelei (littere metales) elkallódtak, de ezek másolatai: „Quarum paria in vestra Sacristia sew conservatorio ecclesie vestre more solito reposita haberentur et locata.” (OL. Dl. 97.915. Hártya-oklevél.) – A keresett oklevél 1355-ben kelt. (Anjoukori okmánytár. III. 1891. 310–311.)

1524. jún. 7. *Drágffy János* első végrendelete: „hagyok az warady egyházba az en oltharomhoz, hogy tablat chenalyanak rea fl. 50.” (Mészöly G., Drágffy János 1524. végrendelete. Magy. Nyelv. 1917. 121–123.; Balogh 1943. 178.)

1525. aug. (Buda). *Vincenzo Guidoto* velencei követ Perényi Ferenc várad püspökről: „Ha il corpo de Santo Wladislao fo Re de Hungaria in la sua gesa alla sepultura dilqual vltra tutte le hore diurne et nocturne de di et de nocte sempre se cantano psalmi.” (Egyháztört. Eml. I. 1902. 214. l. 209. sz.)

1525. okt. 10. A *várad káptalan* beiktatás végzésére kiküldte „virum discretum Ladislaum presbiterum de varadino Rectorem altaris Beate Soppie vidue in dicta ecclesia nostra fundati”. (OL. Dl. 26. 692.)

1526. jún. 23. Buda. *II. Lajos* elrendeli, hogy a várad egyházmegye valamennyi temploma és kolostora pénzkészletük felét, valamint arany–ezüst edényeinek és ékszereinek felét a török háború céljaira adja át biztosainak, Csáky Mihálynak és Serédy Gáspárnak. (Egyháztört. Eml. I. 1902. 267–269. l. 237. sz.)

1526. júl. 7. Buda. *II. Lajos* parancslevele a várad káptalanhoz, melyben megintti őket, hogy a kincseket megbízottainak nem adták át és újból elrendeli, hogy a várad egyházmegye templomai a pápai engedély alapján szolgáltatassák be „res argenteas et aureas, pecunias et alias res vt ab ipsis [Csáky Mihálytól és Serédy Gáspár örkanonoktól] plenius Intellexitis”. (OL. Dl. 24. 308. II. Lajos saját kezű aláírásával. – Kereszturi I. 1806. 268–269.)

1526–1527. Az *Érdy-kódexban* Szent László legendája: „Mikoron azért látta vóna az kegyes szent királ, hogy Ur Isten vóna vele, rakattata egy jeles szent

monostort az Fekete Kőrös partján, kit Várad-főnek nevezte Asszonyunk Szűz Máriának tisztességére, hol ott végre temetést is választott magának.” Temetése „Bihar-Váradon”. A sírjánál történt csodák felsorolása. (Kardos T., Legendák könyve. Bp. 1943. 167, 169–170. — Betűhív másolatban közölve: Nyelvemléktár. V. Bp. 1876. 71–94.)

1526 után, Ferdinánd váradi püspökké teszi *Macedoniai Lászlót*, a pécsi prépostot, aki azonban székhelyét nem foglalhatta el, mivel Várad Zápolyai János kezében volt. (V. Kovács S., Magyar humanisták levelei. Bp. 1971. 606–607.)

1528. aug. 24. Buda. Az *egri püspök* jelenti I. Ferdinándnak, hogy Czibak Imre és Ártándi Balázs, Várad védelmezői, vesztett csata után elmenekültek. „Civitas Varadiensis que hoc in regno insignis ac precipua est Maiestati Vestre se dedidit.” Kerekit, Ártándi várát elfoglalták. Ezután „arce Varadiensem vi aut aliis artibus capiendam aggrediantur.” (Egyháztört. Eml. I. 1902. 396. I. 404. sz.)

1528. aug. 31. Buda. A *helytartó* és a tanácsosok jelentik I. Ferdinándnak, hogy Várad városát elfoglalták, de „castro nondum potiti essent”. Mivel ebből veszedelem származhatik, meghagyták a tiszántúli csapatoknak, hogy a várat is foglalják el. (Uo. 399. I. 407. sz.)

1528. „*Dionysius Kewmyes*” nevezetű kézműves váradi lakos. (Archivum regnicolare Capituli Varadiensis. Lad. I. — Jakó 1940. 381.)

1529. máj. 25. *Czibak Imre* választott váradi püspök levele Szalaházi Tamás veszprémi püspökhöz kelt „in arce nostra Waradiensi”. (Egyháztört. Eml. I. 1902. 460. I. 463. sz.)

1529. *Giovanni Bonzagno* da Regio váradi prépost. Korábban az egri püspökség kormányzója (1512) és Zápolyai János király titkára és követe Velencében (1527–1529). Utóbb csanádi püspök. Meghalt 1539-ben. Kapcsolatban állt Brodarics Istvánnal. (Bunyitay II. 1883. 54–55.; Veress 1941. 420–421.)

1531–1539. A *váradi Ágoston-rendi kolostorba* belépő tagok fogadalma nevek szerint felsorolva. 1531-ben öten léptek be, 1534-ben és 1535-ben egy-egy. Régebbi, de hasonló bejegyzés 1524-ből. — Valamennyi feljegyzés az ágostonosok bulláiról szóló római nyomtatványban (1508), mely a váradi kolostoré volt. Bp. Egy. Ktár. Ac. 4r. 816. (Mályusz E. közlése. Egyháztörténet. I. 1943. 432–433.)

1533. ápr. 24. Várad. *János király* Giovanni Antonio da Pordennone festőnek címeres nemeslevelet adományoz. A címer az oklevél szövege szerint „artificis manu in medio litterarum nostrarum depicta . . . cerni datur.” (Balogh 1943. 322.)

1533. jún. 22. *Czibak Imre* váradi püspök levele a váradi tanácsshoz kelt „Ex arce nostra Waradiensi.” (Bunyitay I. 1883. 383.)

1533. *Oláh Miklós* levele Gerendi Miklós erdélyi püspökhöz: „Dum una olim Varadini [Thurzó Zsigmond idejében, 1505–1512] litteris operam daremus, meminime legisse τὸν ἀπολογὸν τοῦ ἠσοποῦ de cassia, de qua et Aulus Gellius mentionem facit.” (Ipolyi A., Nicolai Olahi Codex epistolaris I. Bp. 1875. 544.; Bunyitay II. 1883. 20. I. 2. jegyzet.)

1533 után. *Verancsics Antal* feljegyzése az 1514-es eseményekről: „Lőrinc pap Szilágyságban igin nagy dulást titeti szillel, és Váradot megigettevin, nagy erős dulást benne teve.” (Verancsics Antal összes munkái. II. Közli Szalay L. Pest 1857. 7.)

1535 körül. *Francesco della Valle* leírása: „Varadino è città piccola in pianura senza alcun altra Serraglia di muro, ne d'altra sorte, et è vescovato di grandissima importanza . . . Ha in essa città [ti. a püspök] il suo castello il quale è assai forte, e di bellissimo edificio, dove e la stanza, e chiesa cathedrale di esso Vescovo.” — Ezután Szent László életéről szól, majd így folytatja: „appresso sopra il cimiterio di essa chiesa vi è drizzata una gran statua sopra una collona.” (Nagy Iván, Emlékiratok Gritti Alajosról. MTT III. 1857. 24–26.)

1536. *Oláh Miklós* leírása: „Orientem versus est Varadinum sedes Episcopi, ecclesia cathedrali, sepultura divi Ladislai regis miraculis clari et Sigismundi imperatoris inclyta, in qua die, noctuque, ex eiusdem caesaris fundatione, psalmi Davidici ad eius tumbam mutatis per vices personis concinuntur. Arx huius conspicua est tum statua equestri divi Ladislai aere ingentis molis, tum aedium magnificentia quas Sigismundus Turzo episcopus, meus olim nutricius aedificaverat.” (Nicolaus Olahus, Hungaria – Athila. Ed. C. Eperjessy – L. Juhász. Bp. 1938. 27.)

1538. *Fráter György* a következő címekkel élt: Electus Waradiensis, Thesaurarius et Consiliarius Regiae Maiestatis, Comes perpetuus comitatus Bihoriensis, Capellanus et Provisor Castri Budensis. (Bunyitay I. 1883. 396.)

1538. *János királynak adott ajándékok jegyzéke*: Reminiscere vasárnapján „domini capitulares Waradienses miserunt m. r. cupas iij, quarum minor cum floribus”. — 1540-ben „cives Waradienses portaverunt m. r. cupam unam deauratum.” (Kemény L.: János király számadása. Tört. Tár. 1889. 191, 192.) — A Nemzeti Múzeumban hat serleg van téves felirattal („Serenissimo Principi Stefano urbs Varadina vovet 1540 VI. cyathos” — azaz civitas helyett tévesen urbs), össze nem illő díszítő motívumokkal, nyilván hamisítványok. (Bock, Fr.: Das Ung. Nat. Museum. Mitt. der K. K. Central-Comission für Denkmalpflege. XII. 1867. S. 112–113.)

1541–1551 között. *Martinuzzi* megerősíti a püspökvárat. Erről Mossóczy András 1724. évi adatgyűjtésében így ír: „Fr. Georgius Martinusius dictus, Ord. S. Pauli I. Eremiti, postea S. R. E. cardinalis, arcem Varad suis magnis sumptibus a potiori extruxit et optime munivit.” (Gyéressy B.: Documenta artis paulinorum. I. Bp., 1975. 195.) — Bunyitay szerint (1883. 401.) megővítette a püspöki palotát, Giovanandrea Gromo és az 1598-ban kelt névtelen olasz jelentés viszont arról tudósít, hogy a várat erősítette meg. Scholtz (1907. 90–91.) feltételezi, hogy Martinuzzi idejében kezdődhetett a vár átalakítása az olasz bástyás rendszer szerint. Ugyanez időben ágyúkat is öntetett. Az 1602-i leltár két címerdíszes ágyúját sorolja fel. Egy harmadik ágyúja a XVIII. században Sztropkó várában volt. (L. az 1546. évi regestát.)

1544. *Szkhárosi Horvát András* „kétféle hitről” szóló versének a befejező sora: „Váradon ezt szerzék, kele az kaptalan szerben”. (RMKT II. 1880. 187.)

1545–1548 körül. *Szerémi György* feljegyzése az 1514. évi eseményekről: „. . . sacerdos Laurencius pap . . . et erat cum turma sua juxta opidum Bihar, et multa deuastaciones et spolia ac sanguinem defundens inter fideles Waradiensis expugnauerat . . . et Laurencius pap adherebat per voluntatem suam de Waradino occurendo ad Kerestzegh.” (Szerémi György emlékiratai. Kiadta Wenzel G. Pest 1857. 68–69. — Mon. Hung. Hist. II. oszt. 1. köt.)

1546-ban *G. (Georgius vagy Gregorius) Gál* Curiae Varadiensis provisor ágyút öntött Martinuzzi címerével. Erről tudósít a varannói pálos konvent feljegyzése 1751-ből, mely szerint priorjuk harangöntés céljára ágyúkat kért Gersei Pethő Zsigmond gróftól. Ezeket az ágyúkat akkor Sztropkó várában őrizték. „Inter quae Primum, et Majus Centenariorum circiter 34 esse ominemur, Insigne effusum in facie Tormenti habetur Corvus cum duplici Pane, et Unicornu, Supra hoc insigne autem Tyara Episcopalis, Subscriptionem subtus Insigne arte fusoria expressatam demonstrat hanc:

FRATER GEOR · EPS · WARAD · THESAV · LOCVMT · E · IV · GEN · ANNO MDXLVI ·

(FRATER GEORGIUS EPISCOPUS WARADIENSIS THESAURARIUS LOCUMTENENS ET JUDEX GENERALIS ANNO 1546).

Ad calcem vero eiusdem Tormenti continuatio Tituli Sui, seu officiorum prosequitur contextum sequentibus litteris:

CAD · EC · E · CO · WARS · A · G · GAL CURIAE WARAD · PROVISO ET AGENS FUSA SU[M] ·

(OL. E. 153. Acta Paulinorum, Liber Varanoviensis. 102–103. – Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1547. *Ilosvai István* váradi kanonok Fráter György helynöke (suffraganeus). 1552–1555-ben váradi prépost, 1557-ben eltávozott Váradról. A hazai törvényeket gyűjtötte, evégből kutatta át a levéltárakat. Kézirata a halála után Telegdi Miklós esztergomi kanonok birtokába került (1561), aki 1583-ban kinyomtatta. Ilosvai kézirata Bécsbe került, Öst. Nat. Bibl. Cod. Lat. 8496. (Bunyitay II. 1883. 55–57. l.) – (Ilosvai 1524-ben mezőtelegdi plébános volt, a Thelegdi család bizalmasa, 1552-ben id. Thelegdi Miklós árvájának a gyámja Varkocs Tamás bihari főispánnal együtt.)

[1547. Az irodalomban ismételtelen előfordul olyan adat, mely szerint Francesco de Spazio 1547-ben Salm Miklós hívására többek között Várad várát is felülvizsgálta. (Gerő 1955. 334. stb.) Ez a teljesen valószínűtlen adat – lévén Erdély 1547-ben Ferdinándtól független – félreértésen alapul. Spazio ugyanis nem Váradot, hanem Varasdot (Varasdin) vizsgálta felül. (Détshy M., Végvárrendszerünk . . . Hadtört. Közl. 1976. 574. 25. jegyzet.)]

1549. június 9. Várad. A *ferencesek gárdiánja* értesíti Báthory András tárnokmestert, hogy az ácsmester frátereket (fratres carpentarii) a batori [nyírbátori] klostrom javítására elküldik, de csak 3 hétre, mert saját klostromuk is javításra szorul. (Bunyitay II. 1883. 439–440.) Báthory III. András Báthory II. András fia volt. L.: Kat. Schallaburg 1982. Nr. 652.

1549. Tállya. *Szkhárosi Horváth András* verse. (RMKT II. 1880. 159.) Megjelent először 1560-ban Huszár Gál énekeskönyvében (RMK I. 1879. 40. sz.; RMNy I. 1971. 160. sz.). Címe: A második psalmus. Kezdősora: „Minde világnak ím esze veszett . . .” Ez csupán írott feljegyzésből volt ismeretes, példánya újabban került elő (Dr. Czeglédy Sándor közlése). Megjelent továbbá az 1566-os váradi énekeskönyvben (Bibliotheca Hungarica Antiqua IX. Bp. 1975. 45–47.); és Bornemissza Péter énekeskönyvében (Enekec három rendbe külömb-külobb felec. Detrekeo Varaba 1582. 193–195.). Az 1560-as kiadás szövege:

Varad nagy kart teszsz mind ez orszagnac
hogy véget nem vettz a soc vaksagnac,
csak zabot pallasz az nagy ertz lonac,
hiszen az Istent alitod vaknac.

Olly igen féltém az Töröc Czászárt,
meg ne iargalná szent Laszlo louat,
Fogua ne vinné soc köuer papiát,
az kic kirengic szép koporsoiát.

.....
Szent Laszlo feiét ti imadgyatoc,
szépen ezüstben foglaljtatoc,
olay az teste mind azt mondgyatoc,
ezuel a nép közt ti komplarkodtoc.

.....
Tallyan ez kele uy esztendőben
ezer ött szazban neguen kilentzben,
hogy fel ebredyön minden Istenben.
senki ne élylen már téuelgesben

(P 6, P 8. — Dr. Czeglédy Sándor közlése.)

1550. *Martinuzzi György* saját költségén kinyomtatta az ún. Várad Regestrumot „Ritus explorandae veritatis” címen Kolozsvárt, valószínűleg Georg Hoffgreff nyomdájában (RMNy I. 1971. 87. sz.). Az előszó szerint: „Georgius episcopus Varadiensis . . . exemplum seu ritum explorandae veritatis . . . una cum certis eius testimoniis in sacrario summi templi Waradiensis repertis a singulari diligentia collectis, bonaque fide descriptis suis sumptibus typis excudi et in lucem edi curavit.” A kiadvány a várad püspöki székhelyen tartott istenítéletek jegyzőkönyve, amely 389 oklevelet tartalmaz 1209–1235-ből.

1550. *Georgius Reychersdorffer* feljegyzése: „Civitas praedicta Varadiensis est amplissima et nullis moenibus circumducta, in planitie existens. Hic frater Georgius, Transilvaniae Regni Thesaurarius, istius loci Episcopus residet, et insignem tenet arcem, magnis sumptibus extructam et optime munitam, vbi diuus olim Ladislaus Rex Hungariae, felicis memoriae, suam habet sepulturam marmore eleganter excussam, tanto Principe dignam.” (Georgius a Reychersdorf, Chorographia Transilvaniae. Vienna 1550. — Schwandtner I. 1746. 788.)

1551-ben, Castaldo uralma idején Várad kapitánya *Varkocs Miklós* volt, később ebben a tisztségben testvére Varkocs (Varkocz) Tamás követte. (Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. N. F. II. 1855. 67.) Gromo feljegyzése szerint Varkocs Miklós „creato de fra Giorgio già Cardinale”. (Apulum. II. 1946. 196.)

1551. júl. 23. Várad. Warkocz Tamás felesége *Zólyomi Klára* magyar nyelvű végrendelete. Aláírta frater Jakob domonkos szerzetes. (Levéltári Közlemények 1938. 209–210.)

1552. jún. 9-én kelt oklevélben *Varkocs Tamás* mint „bihari főispán és a királyi felség kapitánya” szerepel. (Bunyitay 1883. 412.) Erre a tisztségre I. Ferdi-

nánd nevezte ki. Egyben a váradai püspökség kormányzója is volt egy darabig, míg I. Ferdinánd vissza nem hívta. (Bunyitay – Málnási 1936. 17, 22.) – Korábban, 1541-ben egri kapitány volt, Tinódi Sebestyén éneke szerint „Varkuch Tamas ideiben leot chyatak Egerbeol”. (Tinódi S., Cronica. Kolozsvár 1554.)

1552. aug. 10. Szászsebesi tábor. *Castaldo* értesíti a királyt, hogy a török Váradot akarja megtámadni. Varkocs 200–400 emberrel Váradon van, de ez nem elégséges a védelemre. (Barabás S., Erdély történetére vonatkozó regeszták. Tört. Tár. 1892. 281.)

1552. aug. 17. Várad. *Varkocs Tamás* kéri Miksa főherceget, járjon közbe a királynál, hogy pénzt küldjön őfelsége, amellyel embereket szerezhetne Várad és a vidék védelmére. A törökök több községet, közöttük Belényest, elpusztítottak. (Uo. 282.)

1552. dec. 14. Várad. *Varkocs Tamás* bihari főispán és váradai kapitány értesíti *Castaldót*, hogy hat megye nemessége összegyűlt dec. 8-án és a védelem érdekében conventiculumot tartott Szánthó városában. (Uo. 656.)

1552. A *váradai adókönyv* (Dica) feljegyzése a Budáról és Pestről menekült polgárokról, akik a subsidium fizetése alól fel voltak mentve: „... fabrorum et aliorum ... Seriparorum ... Pesthienses et Budenses sunt multi in platea Olazi manentes ... sequuntur tamen nomina Pesthiensium et Budensium ... in platea Civitatis Waradiensis domos habent lapideas et resident.” Névsorukban a következő kézműveseket említi: pajzsgyártó, szíjgyártó, két szűcs, három ács, három molnár, szabó, asztalos (mensipar), kovács, lakatgyártó, sarkantyús, varga, ónkorsós, kádas, továbbá Pesti Ferenc deák és Budai Miklós deák. (Bunyitay I. 1883. 405.; Jakó 1940. 381–382.)

1552. *Regia Conscriptio* I. Comitatus Bihariensis; ebben falcént felsorolva az egyházi birtokok. A váradai püspöki uradalomhoz 61 faluban 2307 porta tartozott, közöttük a legjelentősebbek: Püspökladány, Keresztes, Püspöki, Bihar, Belényes és tartozékai, Széplak és tartozékai. A káptalan birtoka 43 faluban 685 porta, a nagypréposté 3 faluban 56 porta, a kispréposté 3 faluban 20 1/2 porta. Várad városában a püspöké Vadkert, Velence, Új utca, Olaszi, összesen 166 porta; a káptalané a civitas Varadiensis (320 porta), Új Bécs, Vicus S. Petri, összesen 368 porta. (OL. Magy. Kamara. Acta Paulinorum. Fasc. 619., XVIII. századi másolat. – Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1552-ből származó *feljegyzés* Mossóczy András 1726-os adatgyűjtéséből a *váradkapolnai pálos kolostorról*: „Clastrum fuisse supra civitatem Várad, Septemtrionem promontorii seu montis, cui adiacebat idem clastrum ... Clastrum fuisse in fine civitatis Várad ... mons tamen ille olim Mizesmal, postea Nád-mizes, Nádas, Barátok hegye dictus, cui adiacebat idem clastrum a ponte viae publicae ducentis ad Bihar, ubi actu fons et rivulus Csurgo haberetur.” (197.) – Mossóczy András 1724-es adatgyűjtése hasonlóképpen jelöli meg a kolostor helyét: „Sufficienter constat ex litteris ... item continua traditione, voce populi, fundatum extitit inter civitatem Varad et villam, postea oppidum Püspöky, media quasi via in promontorio, territorio Varadiensis, prope, extra civitatem Várad, a parte viae publicae ducentis ad villam Bihar, sub monte actu Baráthege, olim Nádas hegye »allat«. Ut clarissime patet ex quadam antiqua Hungarica descriptione, anno 1723 ex capitulo Varadiensis authentice extracta hunc in modum:”

„... Az Püspöky és Varad Hegy között Ország Uttja, az mellj egyenesen megyen Varadra. Első hegyének neve Törkölymérő, második Nádas hegyének hivattatik, az mellj Hegynek alatta volt az fejr barátok calastroma a Csergő forrásnál, az klastromból jött ki az forrás.” „Prout actu ibidem fons testatur foras per publicam viam, quae ducit ad Bihar, decurrens, paulo infra ponticulum, supra eiusdem fontis rivulum stratum rursus in terram mirabiliter absorbetur . . .” (195.) – Gyéressy B., Documenta artis paulinorum. I. Bp. 1975. 191–197. – 1725-ben pedig Csáky Imre kardinális így ír a pálos javakról: „az melly Hegynek [Nádas hegynek] alatta volt az feir Baratok Calastroma a Csergő Forrásnál . . . Residentialis domus Varadiensis.” (OL. E 153. csomó 17. fasc. 146–147. p. 17. – Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1553. márc. 10. Bátor. *Castaldo* jelenti a királynak, hogy Varkocs felmentését kéri a váradi kapitányságból, mert nem tud megegyezni a kanonokkal. (Barabás 1892. 478.)

1553. ápr. 22. *Franciscus de Meggyes* vicarius a török háborúról híreket közöl Varkocs Tamás váradi kapitánnyal: „Thomas Warkuch capitaneus Varadiensis.” (Veress: Doc. I. 1929. 532.)

1553. aug. 1. Várad. *Zabárdy Mátyás* püspök Tahy János főkapitányt kéri, hogy a török mozgolódása miatt „ut Magnifica Dominatio vestra properet quantocius”. Megjegyzi, hogy az erdélyiektől nem kapott segítséget. (Pray, G., Epistolae Procerum. II. Posonii 1806. 347–348.)

1553–1554. I. *Ferdinánd*, illetve a *Magyar Kamara* pénzkiutalásai a Váradon állomásozó katonaság részére. – 1553. I. Ferdinánd utasítja a Magyar Kamarát „de pecunia Varadinum versus mittenda”, éspedig 4000 forintot. – 1553. szept. 8. *Zabárdy Mátyás* püspök nyugtája 1000 forintról, amit I. Ferdinánd küldött. – 1554. szept. 7. I. Ferdinánd utasítása a Magyar Kamarához a császári katonaság solutiójáról, amely „Datur ex Claustro S. Jeronimi”. – 1554. júl. 2. *Henyei István* elismervénye 462 forintról. – 1554. *Georgius Spyranthy* capitaneus gentium Waradiensis elismervénye 100 forintról. (OL. E. 554. Fol. Lat. 2019. Várad. – Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1554. okt. *Bornemissza Tamás* pozsonyi polgár kérelme a királyhoz a váradi őrség fizetésére hitelbe adott posztó ügyében. Mellékelve *Zaberdinus Matthias* püspök és *Wernher György* levelei. (OL. Lymbus III. ser. fasc. 8. [B. 2263], fol. 734–739. – Dr. Détszy Mihály közlése.)

1554. Várad, *Kenéz Szücs András* pesti bíró sírköve. Lelőhelye: a várfalak tövében találták 1777-ben „als man mit einem Sparren die Festungsmauern wider den Anfall der Keoreos beschützen wollte”. (J. M. v. Miller közlése. – Zeitschrift von und für Ungarn. 1804. S. 90.) Helye – Bunyitay idejében – Várad-Olaszi, az Országút keleti házsorának északról számított hatodik háza udvarán. Anyaga valószínűleg mészkő. Mérete: 120 × 40 cm. Felirata (Bunyitay):

HIC SEPVLTV

VS EST AN

DREA^S KENEZ

SIVE ZEVcH
IVDEX CIVIT
ATIS PE^STiEN^S
IS QUI OBÿT
IN DiE XVIII
MEN^SIS SEPTEM
BRIS A 1554

Más olvasás, illetve J. F. v. Miller közlése:

HIC SEPVLTVS EST
ANDREAS KENEZ SIVE ZEVCH
IVDEX CIVITATIS
PESTIENSIS
AD
ISABELLAM REGINAM LEGATVS
QVI OBIIT
IN DIE XVIII. MENSIS SEPTEMBRIS
1554.

(Zeitschrift von und für Ungern. 1804. 90.)

1555. A magyar kamara formuláskönyve: „Mandatum Regium pro munienda Arce. Formula mandati ad Comitatus Hungariae, ut ad requisitionem Episcopi Varadiensis supremi partium Hungariae inferiorum Capitanei, et Casparis T. Arcis Gyula Praefecti pro munienda hac ipsa Arce concurrunt.” (Kovachich, M. B., Formulae solennes styli. Pesthini 1799. p. LIX. Nr. 9.)

1555. máj. 23. *Michael Literatus* Arcis Varadiensis Provisor engedélyt kap malomépítésre a Sebes-Körösön. (Uo. p. LIX. Nr. 18.)

1555. szept. 25. Waradini. *Franciscus Pesthy* levele Miksa osztrák főherceghez, melyben közli, hogy a váradi püspök négy kapitánnyal szeptemberben lustrát tartott a katonaság felett. A püspök alá tartozó katonaság és zsoldos sereg azonban nagyon nyomorúságos állapotban van, fizetést nem kapnak, és ezért a falusiakat zaklatják, pusztítják, károsítják. A püspök nem akar a várban maradni, csak a három kapitány: Patasich Gáspár, Hennyey István, Horváth György. Pesthy a főherceg támogatását kéri. (OL. Lymbus III. ser. fasc. 8. B. 2263. fol. 727–728. – Dr. Détsy Mihály közlése.)

1556. Várad főkapitánya az I. Ferdinándtól kinevezett *Ghimesi Forgách Simon* (Tóth-Szabó 1904. 83.). Ugyanő védte a várat 1556–1557-ben Varkocs Tamással szemben.

1556. márc. 8. *Zabárdy Máttyás* püspök oklevele kelt: „Datis in arce nostra Waradiensis.” (Bunyitay I. 1883. 414.)

1556. aug. 23. Ecsed. *Pesthy Ferenc* a Magy. Kamara elnökének és tanácsosainak: Varkocs Tamás a tiszántúli megyék nemességével és jobbágyaival elfoglalta

Várad városát, a király csapata a várba vonult vissza, a várost felgyújtotta. A vár védelméhez segítséget kér: „timendum est, ne aliqua scistio inter eos oriatur, unde arx ipsa (quod Deus avertat) peribit. Licet omnibus bene munita et provisa sit, solummodo homine praecipuo caret.” (Hadtört. Közl. 1912. 643–644.)

1556. okt. Varkocs Tamás ostromolja a várat, hogy Izabella részére elfoglalja. 1557. januárjában Báthory Györggyel együtt folytatta az ostromot. 1557. április 10-én az őrség 3 havi ostrom után kapitulált. Izabella Varkocsot kinevezte Várad főkapitányává. (Bunyitay I. 1883. 423, 424.; Veress E., Izabella királyné. Bp. 1901. 429–430, 434.; Tóth-Szabó 1904. 9, 14.) Az ostromról tudósítanak Szentlélek Kastellanfy Kristóf (1557. máj. 31-én kelt levele Nádasdy Tamás nádorhoz – Zsák 1896. 97. 20.), Forgács Ferenc (Simon testvére) és Verancsics Antal. – Scholtz (1909. 112.) feltételezi, hogy az ostrom a várat erősen megrongálta.

1557–1572 körül. *Forgách Ferenc* feljegyzése az 1557. évi ostromról: „Varadium porro in deditonem venire coactum est; nam alimenta humana omnia defecerant, et stipendia miles per obsidionem nulla habuerat; quas ob causas supra alias obsidionis varias et maximas necessitates multi ex peditibus ad hostes transfugiebant . . . salvis ergo Corporibus atque equis et singulorum armis tum arx dedita est, cum modiorum farinae non amplius quam tres, ceterum alterius alimentum penitus nihil reliquuum esset.” (Forgách Ferenc Magyar Históriaja. Közli Mejer Fidél és Toldy Ferenc. Pest 1866. 157. – Mon. Hung. Hist. II. oszt. 16. köt.)

1557–1575 körül. *Verancsics Antal* feljegyzése az 1557. évi eseményekről: „Warkoch Tamásnak egy kevesi hóta előtt adá királyné asszony Váradot tisztól, ki Váradon mind elrontatá az egisz káptalomházakat, és a sok szentegyházokat, szent Ferenc kalastromat, Szentjakabot, Szentmihályt, Vadkertben Mindszentet, Szentkeresztet, az ispitályt, az várban Szentjánost, Bódogasszont, a szigin Szentistvánt, Szentpétert, Szentleket, sicarius templorum Dei, mind eltörteteti, pusztitá, és simmittivé.” (Verancsics A., Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt. – Verancsics Antal összes munkái II. Közli Szalay L. Pest 1857. 100.)

XVI. századi *bejegyzések* egy Bibliában (Venezia, Franz Renner, 1482–1483. – Esztergom, ferences rendház könyvtára) Várad ostromáról: 1.) „Hunc librum donat conventui Venerabilis Dominus Petrus Tegzes Canonicus Varadiensis.” – 2.) „Is liber donatus est Mathie presbytero a Vasarhel a Relligioso (!) domino Jósa fratre ordinis predicatorum sub obsidione arcis Varadiensis anno a nato Xpto 1557. quarto nonas Aprilis.” (Koroknay É., Magyar reneszánsz könyvkötések. Bp. 1973. 139. sz.)

1557. jún. 1–10-i *tordai országgyűlés törvénycikkei* Izabella megerősíti. Mivel az ország rendjei a kolostorokat három helyen iskolákká akarják alakítani, mégpedig „Waradini in claustro omnium sanctorum”, a királyné megengedi „scholas illis tribus locis erigi, ita tamen vt Waradini relinquereantur duo claustra quorum in altero monachi nigri in altero grisei tuto inhabitarent.” – „Rectificacionem et complanacionem bonorum ecclesiae Waradiensis et capituli paribus votis et consilijs cum dominis regnicolis in id tempus differendam duximus, quo nos filiusque noster serenissimus in Hungariam deo duce egrediemur . . . Interim cure

habebimus ne res ecclesiarum aut claustrorum auree, argentee, serycee juxta obsequentem municionem et prudentem deliberationem dominorum regnicolarum dispergantur et in vsus necessarios ac ornamenta publica officiose conseruentur.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 80–81.)

1557–? *Nyakazó Antal* váradi főkapitány Bihar megyei főispán (Budai Ferentz: Magyarország polgári históriájára való Lexicon. II. Nagy-Várad, 1805. 745.; Balás 1917. 18.). Valószínűleg igen rövid ideig volt főkapitány, Budai szerint ő űzte ki a várból a papokat; ugyanő tévesen feltételezte, hogy Kendi Antallal (†1558) lenne azonos, mivel Gromo 1565 körül mint „soldato veterano”-t és mint a lovasság generálisát jellemzi. (Apulum. II. 1946. 196.)

1557. júl. 10. Sáros. *Tordai Zsigmond* jelentése a királynak a tordai országgyűlésről: „Fuisse in conventu tres chausios seu oratores Turcicos, per eos postulasse imperatorem Turcarum a regina Waradinum cum pertinentiis omnibus, et metam statuisset ad pagum Feketeto id est nigram paludem, qui distat a Colosvar quatuor aut quinque milliarijs.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 83.)

1557. júl. 15. Gyula. *Mágochy Gáspár* levele Nádasdy Tamás nádorhoz: „Thomas Warkocz praefectus, ac supremus capitaneus per reginam Waradini constitutus est.” (Pray, G., Epistolae Procerum. III. Posonii, 1806. 121.) – Varkocs főkapitányságáról: Tóth-Szabó 1909. 83. – XVIII. századi feljegyzések szerint Varkocs a kápolnai pálosok kolostorából kastélyt építtetett „monasterium . . . ex quo domum instar Castelli aedificavit”; 1703-ban kelt két tanúvallomás a városon kívül említi „Varkoch udvarát”. (Bunyítay III. 1885. 8.)

1557. szept. 25. Bécs. *I. Ferdinánd* oklevele Kisvárdai Mihály ügyében: „cum in praesentiarum Capitulum Ecclesiae Varadiensis propter occupatam a Regina Isabella arcem Varadiensem sit dispersum.” (Bunyítay I. 1883. 426.)

1558. márc. 27–ápr. 9-i *tordai országgyűlés törvéncikkeli*: amikor a királyné „Waradinum deo duce egredietur . . . Nec de templo sancti Spiritus nouis Christianis ob diuina officia exercenda deputando nouam aliquam deliberacionem facere potest, cum autem ad generalem supplicacionem dominorum regnicolarum et ipsorum Waradiensium in vsum pauperum clementer deputauerit”. (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 90.)

1558. jún. 6. Gyula. *Mágochy Gáspár* kapitány levele Nádasdy Tamás nádorhoz: Kendy Ferenc és társai arra törekednek, hogy „reginam Isabellam a filio separent, ita, quod filius in Transsilvania, mater vero Waradini habitet. Non enim possunt reginam sustinere isthic propter ingentes expensas, quas facit. Nunc ea ratione Waradini domos et palatia aedificant, ut isthic regina habitet.” (Pray, G., Epistolae Procerum. III. Posonii 1806. 132.)

1558. jún. 21. Gyulafehérvár. *Izabella királyné* megerősíti az 1558. jún. 5–21-i országgyűlés törvéncikkeli: „Deliberatum est autem vt interim Maiestates suae vel Thordae vel Coloswari vel Monostor vel Gyalw, ubi videlicet sacris Maiestatibus magis libuerit maneant, vbi vero egrediendum erit in Hungariam Maiestas Reginalis simul erit cum filio serenissimo etiam Waradinj.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 94–95.)

1558. jún. 5–21. A *gyulafehérvári országgyűlés törvéncikkeli*: Izabella királyné kimenetelét Váradra egyelőre elhalasztották (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 34–36.). Ezenközben „militari ac bellico ornatu sese instruunt, ita vt Waradinum pro digni-

tate regia et bono modo egredi queant.” Egyelőre azonban maradjanak Erdélyben, Tordán vagy Kolozsvárt, Monostoron vagy Gyaluban, ahol nekik tetszik, „vbi vero egrediendum erit in Hungariam Maiestas Reginalis simul erit cum filio serenissimo etiam Waradinj”. (Uo. 94–95.)

1558. *Benczédi Székely István*: „Laszlo kiral a Körös mellett Varadon fundala es a monostort, a ki most is ot vagion, rakatá; kinec az ő teste mind e napiglan ot vagion, a papoknak nag kereskedesekre, es Istenec boszusagara.” (Benczédi Székely István, *Cronica ez vilagnac jeles dolgairól*. Krakko 1559. 170. – *Bibliotheca Hungarica Antiqua* III.)

1558-ban a *váradai reformátusok* a Körös bal partján levő Szentlélek templomot kéri istentiszteleti célra. (Nagy Géza 1966. 145.)

1559 július havában a *protestánsok* értekezletet tartanak Váradon. (Nagy Géza 1966. 147.)

1559. Izabella királyné *somlyói Báthory Istvánt* Várad főkapitányává nevezte ki. (Veress 1944. XVI. I. 35. jegyzet.) Más adatok szerint 1562-ben lett Várad főkapitánya, és ezt a tisztséget 1571-ig töltötte be. (Tóth-Szabó 1909. 83.; Balás 1917. 18.) – Szamosközy így ír Báthory kinevezéséről: „Johannes secundus Princeps Transylvaniae Variadiensem praefecturam non magis honoris, quam oneris gerendi causa illi imposuit; qua quidem provincia nullum e Transilvanis muneribus est uel negociosioris curationis, uel honoratioris maiorisque dignitatis. Quippe cum duplicem hostem habeat Varadinum, Germanum et Turcam . . .” (I. 1876. 121.)

1560. *Sasvári Gergely* görög nyelvtant és költészetet tanított a váradai ref. iskolában. Erről és a gymnasium varadiense-ről: Tóth-Szabó 1904. 72–73.

1560–1565 körül. Várad főbírája *Ötvös Demjén*. Ő adta ki a kovácsok céhszabályait, melyet Báthory Zsigmond később megerősített. 1653-ban pedig a váradai kovács céh átiratban megküldte a kecskemétieknek. (Hornyik J., *Kecskemét város története*. II. Kecskemét 1861. 300.)

1561. okt. 12. Gyula. *Kerecsényi László* Nádasdy Tamásnak: „Ez télre ide várják Váraddá a királ fiát telelni, mi szándéka legyen, még nem tudom, ha mit meg értek, Nagyságod tudtára adom.” (Tört. Tár. 1906. 261.)

1563. dec. 2. A *váradai ötvösök* válasza a kolozsvári ötvösök kérdéseire. Aláírók: Gywlay Ewtves Ferencz és Athynay Ewtves Márton. (Szádeczky L., *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon*. II. Bp. 1913. 71–72.)

1565 előtt. *János Zsigmond* a váradai kovácsoknak, lakatgyártóknak, csiszároknak céhszabályokat ad. Az oklevél a püspöknek végzendő munkákat is felsorolja. Intézkednek arról is, hogy a céh tagjai vegyenek részt az úrnapi gyertyás körmenetben és a misén. Név szerint említett mesterek: Ágoston kovács Olasziban, Sarkantus Benedek, Ciszár Oswald céhmesterek. (Hornyik J., *Kecskemét város története*. II. Kecskemét 1861. 293–298.)

1565 előtt. *Leonhardus Uncius* (Unch) verse Szent László sírjáról:

Ossa Ladislai, quod struxerat ipse labore
Exequiis, templum Variadiense tegit.

(Uncius, L., *Poematum de rebus Hungaricis Libri VII*. Cracoviae 1579. – Bod

Péter, Hungarus Tymbaules. Enyed 1764. — Podhradczky 1836. II. 43.) — Uncius erdélyi származású volt, Padovában tanult, Gálffy János támogatásával, Gálffy fiával, Istvánnal. Verses kötetét Báthory Istvánnak és Kristófnak, valamint Gálffynak és Berzeviczynek ajánlotta (1579). (Veress 1941. 205, 269, 313–315, 567.)

1565-ben Várad kapitánya *Apafi György* (Tóth-Szabó 1909. 83.), nyilván abban az időben, amikor Báthory István Bécsben tartózkodott mint János Zsigmond követe (1563. 1565–67). Veress Endre szerint Báthory távollétében Hagymásy Kristóf volt Várad kapitánya. (Veress 1944. I. XXVI. 1.)

1565. máj. 2. Bécs. *Báthory István* követ Miksa császár-királynak: „Cum vero ipse interim mandatum Ser^{mi} Principis mei accepissem, Dominum Zay per specialem meum servitorem requisivi, rogans, et adhortans, ut castellum erectum demolirentur, et a talibus factis supersederent, ne ex hoc plurima mala orirentur; respondit, quemadmodum ego Varadinum demoliri nollem, sic nec ipsi quoque castellum aedificatum demoliri vellent.” (Veress 1944. 56.)

1565–1570. *Giovanandrea Gromo* feljegyzése „Compendio della Transilvania” c. művében: „La terza parte di tal Regno è quella che propriamente si chiama Vngheria, oue prima la Città di Varadino si troua, alla bocca della uale in un bel piano uicina ad un colle dal quale disturbo alle case ma non alla muraglia da artiglieria si puo hauere, cinta di grosso argine di terra circondata dal fiume Chos, detto anticamente Chriso, quale con gran commodita della terra passa pel mezo et ui si piglia gran quantita delli sudetti delicati pesci. Dentro a detta citta è una machina grande di un Castello con un commodo alloggiamento. Questo è tenuto molto forte, per la grossa et forte muraglia, buona fossa, con la contrascarpa et largo terrapieno che ella ha dentro, di forma giustamente ouata, ma senza fianco che uaglia; è fornito di grosso numero d’artiglieria, ma tutta uecchia e mal tenuta. Ui sono ancora due monasterii di frati e 1-mo fuori sul monte, del quale come ho detto si possono offendere le case ma non la muraglia della terra, per esser fuori di batteria; ui è il duomo dal quale uolendo alcuni vgonotti battere alcune delle tauole et altari in questo mio ultimo passaggio, che fu al principio di Giugno 1565, che fui contra il Suendi [Schwendí], generale dell’Imperadore, et uenuto richiamo al Re quale armato si trouaua a cauallo, che tal dispregio si facesse a Dio, corso al rumore, a colpi di maza egli stesso caccio quella mala-detta turba che uoleua diradicare quella Chiesa, et da quel tempo ancora che grauemente tormentati sieno i sacerdoti che ui sono, pur si rimangono nella fede cattolica et ui stanno i frati ne monasterij loro, et i Preti nel Duomo. Dentro di tal Castello ui è il sontuoso sepolcro del Re Ladislao tutto di finissimi marmi sottilmente intagliati.” — Ugyancsak 1565-ben János Zsigmond, mikor távollétében a gyulafehérvári székesegyházból a képeket, szobrokat eltávolították: „Di che ancora che mostrasse dispiacere . . . che tale atto habbia hauto a male, lo dimostra prima la prohibitione da indi un mese fatta à Varadino, per la quale fino ad hora li catolici officiali di quella sono in piedi.” — Gromo továbbá a megerősített városok között említi a következőket: „Cibigno, Corona, Bistritia et Varadino Città grosse et opulente sono . . .” (Apulum. II. 1946. 157–159, 175, 206.) Gromo művének eredeti olasz szövegét teljes egészében kiadta Aurel Decei a gyulafehérvári Múzeum folyóiratában: Apulum. II. 1943–1945, Alba Julia 1946.

140–214. (jegyzetekkel). – Gromo műve német fordításban, jegyzetekkel: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. N. F. II. 1855. 1–74.; román fordításban, jegyzetekkel: Călători II. 1970. 305–371. – Gromo eredeti kéziratát (Firenze, Archivio di Stato) Veress Endre még 1914 előtt lemásolta, de munkája nyomtatásban nem jelent meg (Erdélyi Múzeum 1943. 408.). – Gromo diplomáciai tevékenységéről: Kárpáthy-Kravjanszky M., Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya. Regnum. 1936. 34–141.

1565–1570. *Giovanandrea Gromo* Várad környékéről: „Il contado di questa Citta contiene molti belli et uagli castelli et uille confinanti con Lippa e Giulia uerso mezzogiorno, uerso Ponente con contrado d’Agria.” (Apulum. II. 1946. 159.)

1565. június 22-én Szent László sírját feltörték, a csontokat kiszórták. (Podhradzky J., Szent László király tetemeinek históriája. Buda 1836. 44–45.; Bunyitay I. 1883. 441.)

1565-ben megkezdí működését a *váradí nyomda*, vezetője Hoffhalter Raphael 1565–67-ben, Török Mihály 1567–68-ig, Hoffhalter Rudolf 1570, 1584–1585-ig. (Régi magyarországi nyomtatványok. I. Bp. 1971. 213., 222., 238., 258., 259., 293., 559., 560., 572. sz.) – A nyomda története: Jakó Zs., A Hoffhalterek váradí és gyulafehérvári nyomdája. – Művelődéstört. Tanulmányok. Bukarest 1979. 51–68. (Működési idejük 1565–1568, 1570, 1584–1585. Kilenc nyomtatványuk ismeretes, közöttük öt Melius Juhász Péter írása.)

1565. *Weres Balázs* Várad főbírája, Bihar vármegye jegyzője lefordította Werbőczy István Tripartitumát. Nyomtatásban megjelent Debrecenben 1565-ben János Zsigmondnak ajánlva. (RMNY. I. 1971. 207. sz.)

1566-ban „A kerestyeni gyülekezetbe való isteni dicséreték” címen megjelenik az ún. *váradí énekeskönyv*. (Raphael Hoffhalter – RMNY I. 1971. 222. sz. – Bibliotheca Hungarica Antiqua. IX. Bp. 1975.)

1566. márc. 10. A *tordai országgyűlés törvénycikke*: „Végezetre miért, hogy az Ur Isten jóvoltából az Evangéliomnak világosítását az Eő Felsége Birodalmába mindenüt felgerjesztette, és kíványa, hogy az hamis tudomány, és tévelygések az Anyaszentegyházbul ki irtassanak. Egyenlő akarattal végeztetett, hogy a’féle renden való egyházi Személylek, kik az pápai tudományhoz, és emberi szerzésekhöz ragaszkodtanak, és abbul kitérni nem akarnak, az Eő Felsége Birodalmából mindenünnen ki igazittassanak, az Váradí Káptalannak Eő Felsége ez jövendő Virág Vasárnapján [ápr. 7.] hadta, kik ha megtérnek, házokban, szőlejekben, marhájokban (Jóságoktul megváltván kiket Eő Felsége magának akar tartani) békességben maradhatnak. Ha pedig Isten Igéjét nem akarják venni, Személylekben, marhájokkal egyetemben valahová akarják, szabadon el bocsátassanak.” (Kereszturi II. 1806. 219–220.; Erd. Orsz. Eml. I. 1875. 302.)

1566. június 2 után. *Feljegyzés* Szent László ereklyéjéről: „Anno Domini 1565 22. Junii sepulchrum S. Regis Ladislai Varadini permittente ac jubente Sigismundo Joanne Joannis Regis filio, effractum erit, ossaque ejus ibi inventa, post multa ludibria, disjecta sunt. Quo tempore casu quodam in templum veniens, V. Benedictus Zegedi, Canonicus S. Stephani de Promontorio Varadiensis, hanc partem reliquiarum ejusdem divi regis occulte sustulit, eamque Magnifici D. Comiti Andree de Bathor donavit, idemque D. Comes anno 1566 die 2. Junii,

Ecclesiae Strigoniensi dedit conservandam, ad honorem et gloriam nominis Divini, cujus praeclarum organum, dum viveret, S. Ladislaus extitit, Domine Jesu Christe vindica injuriam sancto Tuo illatam.” Pergamen kézirat „in ecclesia Strigoniensi – in statua argentea S. Ladislai.” (Pray: Epistolae Exeg. 1784. 117.; Katona, St., Historia critica regum Hungariae XXIV. Budae 1793. 96.; Podhradczy II. 1836. 44–45.; Ipolyi A., Magyar ereklyék. Arch. Közl. III. 1863. 82–83.) A XVIII. században ezt az ereklyét a nagyszombati templomban, az esztergomi érsekség akkori székhelyén őrizték, később a XIX. században az újonnan épült esztergomi székesegyházban. (Prokopp Gy., Szent László esztergomi ereklyéje. Vigilia. 1968. 535–539.) – Megjegyzendő, hogy ami a pergamenfeliraton János Zsigmondról olvasható, az ellentétben van Gromo naplófeljegyzésével, aki mint szemtanú írja, hogy 1565. június elején János Zsigmond személyesen akadályozta meg a rombolást.

1566. dec. 13. A *szebeni országgyűlés törvénye*: „Ez is végeztetett, egyenlő akarrattal, hogy az Váradí Káptalan helyében miért hogy azok megrontattak az eő bálványozásoknak okáért, ez dologért az Nemzetségnék Igazsága meg ne fogyatkozzék, sött az Erdélyi Országnek módgyához képpest tartassék, most két Pap Kanisay János, és Fóris Pap, kik most is ugyanott Váradon vannak, azok mellé választassék egy jámbor tudós és tökéletes ember az Vármegye Nótáriussával egyetemben, kik az Leveleket oltalmazák, őrizzék, és minden Levél keresésnek, kiadásnak, és törvény szerént való Executionnak az Eő Felsége parantsolattyára gongyát visellyék, és önnön petséttyek által Eő Felséginek minden dolgokat hiven megirjanak.” (Kereszturi 1806. II. 220.; Erd. Orsz. Eml. I. 1875. 302.) Ettől az időtől kezdve a váradí káptalan világi testület a levéltár megőrzésére és hiteles hely oklevelek kiadására. A váradí káptalan requisitorainak a névsorát 1568-tól 1642-ig közli: Bunyitay–Málnási 1936. 135. Az utolsó levéltáros a történetíró Szalárdi János volt 1660-ig.

1566. A török elfoglalja *Gyula várát*. Kapitánya Kerechényi László (Báthory István sógora, Báthory Ilona férje) török fogságba kerül, majd kivégzik. A gyulai bástyás földvárat Kerechényi saját tervei alapján építtette. (Takáts S., Rajzok a török világból. II. 1915. 18–19.) Korábban Szigetvárt erősítette meg. – Várépítő kapitányokról, földvárakról, a várak rendtartásáról: Takáts S., A magyar vár. Századok. 1907. 736–737, 743, 817.; Takáts S., A magyar erősségek. – Rajzok a török világból. II. Bp. 1915.

1566. *János Zsigmond* a Halottak oltárának a házát és szőlejét Melius Juhász Péter debreceni lelkipásztornak adományozta. (Bunyitay II. 1883. 227.)

1566 után a *reformátusok* kezébe került a Szentlélek ispotály, mely később még kórházzal, szeretetotthonnal gyarapodik. (Nagy Géza 1966. 147.)

1567-től néhány éven át *Hagymási Kristóf* Várad főkapitánya (dr. Trócsányi Zsolt közlése). A várbeli rombolásokat a helyi hagyomány (dicitur) neki tulajdonította. (1609. Miskolczy István feljegyzése. – Adattár 137. l.) Giovanandrea Gromo kedvező jellemzése Hagymásiról: Apulum. II. 1946. 196.

1568. aug. 2. (vagy 22.) A *váradí disputa* Melius Juhász Péter és Dávid Ferenc között. (RMNy I. 1971. 258. sz.)

1568. aug. 20. *Ábrámfy István* meghalt Váradon. A Csolt nemzetségből származott. Atyja, István Békés vármegye főispánja volt. Ő maga 1560 és 1566 között

a török ellen küzdött, Gyula eleste után János Zsigmond híve lett, így került Váradra. Özvegye, Spáczay Klára sírkövet állíttatott neki, amelyből két töredék 1913-ban előkerült. (Karácsonyi János, Az Ábrámfy család sírboltja a Sztaroveczky utcán. Biharvárad. I. 1913. 71–73.)

Ábrámfy (Ábránfy) István sírköve (101. kép). Nagyvárad, Múzeum. Lt. sz. 6165. Anyaga mészkő. Méretei: 66 cm magas, 72 cm széles, 24 cm vastag. A sírkő alsó keretszegélyén levő felirat:

NOBILITATE GENER[is]
ANTIQUISS[imi] PIETATE ET VIR
TVTIBVS BELLICIS ILLVSTRI
D[omino] STEPHANO ABRAMFI EX HAC
VITA EVOCATO XX AVG[usti] MDLXVIII
CLARA SPACAI CONIVNX
MARITO AMANTISS[imo]

A sírkő jobb oldali keretszegélyén levő distichonos emlékvers (Karácsonyi János olvasata szerint):

Conditur hoc Stephani corpus mortale sepulchro
Qui generis fecit stemmata clara sui
Labenti patriae domus hunc Abramfia misit
Tutantem fines Pannoniae ora tua
Et Mavorte et ferro qui nulli pietate secundus
Tenet aetherea sidera . . .

A sírkőlapra utólag és később vésték be a feliratokat, nincsenek belekomponálva. Az utólagos bevésés idejét jelezheti a sírkőtöredék felső végén látható évszám 1570. Karácsonyi feltevése szerint a Szent László ispotály kápolnájából származhatik.

1568. okt. 18. Gyulafehérvár. János Zsigmond Ábrámfy István árváinak adományozza Nyárády Demeternek (az utolsó váradhegyfoki prépostnak) a házát az Új-Bécs utcában. (Karácsonyi i.m. 1913. 72.)

1569. ápr. 3. Báthory György végrendelete: „hagyok neki eo maganak [leányának Erzsébetnek] wj arany lanczot kettőt az kit varadon chjaljtk.” (OL. Magy. Kamara. Neoregestrata Acta. Fasc. 843. Nr. 11.)

1569. máj.–nov. Szeben város számadásai: május 7-én „schickt man den Balog Matthias ken Reissmarkt sy zu vermanen, drey mauer kegen Wardein, vom stull hinaus zu schicken, auf Königs mandat”. – Június 6-án két kőfaragót küldtek Váradra, akiknek útravalóul két-két forintot adtak. Augusztus 25-én 4 kőművest és egy kőfaragót küldtek; október 15-én és 16-án a megszökött kőműveseket kerestetik a segesvári és a reussmarkti székben; november 11-én kiutalások a visszatérő kőműveseknek, akik „sehr schwach gelohnet” voltak, mégpedig a következőképpen: „aus Willen eines Ersamen Radt, einem ieden, darnach er lang, oder kurzte Zeit auff der arbeit gewesen war, wie folgt Michel Krauss und Lukas Maurer, jedem 6 fl., dem Cuirino steinmetz fl. 4, Stentzel Stein-

metz fl. 4, dem Velten maurer samt seinem Knecht ieden fl. 4, Crestel Witch fl. 3, Lucas maurer fl. 3, gegeben hat.” (Avram 1979. 163.)

1569. A *református lelképásztorok* Váradon aláírták az Orthodoxa Sententia-t.

1569. okt. 20. Disputa Meliusz Juhász Péter és az unitáriusok között. (*Zoványi J.*, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977. 433.)

1569. aug. 3. Gyulafehérvár. *János Zsigmond* nyugtája Feoldwari Mátyás Bihar megyei adószedő (exactor contributionum) részére. Ebben elismeri, hogy Feoldwari 42 és 1/2 mázsa és 61 font salétromot adott át húsvét táján: „manibus fidelis nostri Nobilis Melchioris Kenderessy Racioniste arcis nostre Waradiensis, in usum eiusdem Arcis nostre.” (OL. Neoregestrata Acta. Fasc. 853. Nr. 3. — Kenéz Győző közlése — MTA Művészettört. Kutató Csoport levéltári gyűjt.)

1569. *Varjassy Boldizsár* a váradi vár kapitánya felépítteti a délkeleti, az ún. Királyfia bástyát. Varjassy ugyanis 1570-ben azzal mentegette elmaradását egy törvényszéki tárgyalásról, hogy a váradi vár bástyájának építtetésével nagyon el volt foglalva. Az oklevél röviden említi: Karácsonyi J., Békés vármegye története III. Gyula 1896. 155–156. A jegyzetben együttesen említi a Varjassyra vonatkozó összes oklevelek levéltári jelzeteit. Hangsúlyozza, hogy a fenti adatból kitűnik, hogy a váradi Királyfia bástya 1569-ben Varjassy Boldizsár felügyelete alatt készült. (111., 112., 124. kép).

1569. december. *János Zsigmond* hosszabb ideig tartózkodott Váradon. (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 274.) A vár újjáépítésének a terve ekkor nyilván készen volt.

1569–1570 körül. *Pázmány Miklósnak*, Pázmány Péter apjának háza volt Váradon. (Fraknoi V., Pázmány Péter. Bp. 1886. 5.)

1570. jan. 6. Medgyes. *János Zsigmond* megerősíti az 1570. jan. 1–6-i medgyesi országgyűlés törvénycikkeit: „Az Várad építésére való segítségről miért hogy értjük hogy felségednek minden gondviselése vagy az mi jónkra és megmaradásunkra, mi sem kedvezhetünk mind ennyi szükség és drágaságban községünknek, annak építésére az erdélyi nemesség ígér felségednek ravás szerint husz-husz pénzt. Az székely és szász uraimék is azonképen egyenlő terhet viselnek abba is. Az magyarországi nemes uraim pedig kapuszám szerint ugyan azon építésre adnak egy-egy forintot és az felett ugyanazon magyarországi nemes uraink adnak szükséges szekereket és apró miesekeket, kiknek jó rendelés szerént az megmondott segítségből felséged fizetést tegyen. Melynek bészolgáltatása napja ez jövő szent Gergely pápa napja [márc. 12.] legyen, kiből senki exemptus ne legyen.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 367.)

1570. ápr. 9. *Szeben város* jegyzőkönyvei: „9-ten Tag Aprilis als königliche Majestät Stinmetz, Maurer und Zigler zum Baw gegen Wardein begehret, schickt man von der stadt wnd aus Schencker wnd Rüpserstull maurer, ieden pro fl. 2 vnd Stenzel steinmetz fl. 2. d. 50 wnd seiner mitgesellen auff zerung geben thuet fl. 30. d. 50.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 278.)

1570. április–október. *Szeben város számadáskönyvei*: április 9-én Szebenből és a sinki meg a kőhalmi székéből 14 kőművest, 9 téglavetőt, közöttük Michael Krisele kőművest, Peter Mühner téglavetőt és Stenzel kőfaragót küldik; júliusban a fejedelem július 8-án kelt rendeletére Szeben városából és a szebeni székéből 15 téglavetőt és két kőfaragót küldenek; augusztus elsején pedig egy kőfaragót és három kőművest; október 11-én 9 hazatérő téglavetőnek, akik április 9-től

szeptember 25-ig Váradon dolgoztak kifizetnek 4–4 forintot, 11 téglavetőnek, akik két és fél hónapig dolgoztak 2–2 forintot; október 22-én a hazatérő Kiren kőfaragó öt forintot kapott. (Avram 1979. 165.)

1570. máj. 26. Torda. *János Zsigmond* megerősíti az 1570. máj. 21–26-i tordai országgyűlés törvénycikkeit: „(2) Továbbá az mennyibe az felséged kívánsága nézi az szekerek dolgát, kiket az Várad építésére kíván, az felséged hivei ezt itilik, hogy noha az drágaság éhség köztünk vagyon, de nem nézhetik mind azt is, hanem ebben is akarván felségednek engedelmesen szolgálni, igirnek felségednek kapu szám szerint tizenöt-öt pinzt azon szent János napjára (jún. 24.) beszolgáltatni. Az magyarországbéli hivei azonképen egy terhet viselni akarnak. Azonképen az székely és szász uraink egyenlő terehet viselni akarnak.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 371.)

1570. júl. 15. Az *egri káptalan* előtt néhai Páztóhij János özvegye Baionij Zsófia a maga és gyermekei nevében tiltakozik az ellen, hogy a király hozzájáruljon ahhoz, hogy néhai Pelsőczy Bebek György özvegye, Pathóchj Zsófia a néki adományozott Zawath Bihar megyei birtokot, amely a magtalanul elhunyt „Vitalis magister architectus” tulajdona volt, Melius Juhász Péter debreceni lelkipásztornak ajándékozza. (OL. Neoregestrata Acta Fasc. 856. Nr. 35. – Zakariás G. Sándor közlése.) – Az „architectus” szó a régi magyar nyelvben főácsmestert jelentett. (Calepinus szótára. 1585. – Melich J. kiadása. Bp. 1912. 19.)

1570. okt. 10. *Szeben város* jegyzőkönyvei: „10-ten Tag Octobris als etlich maurer von Wardein entrunnen war, welche ir Majestätt hinab zu schicken begehret, schickt man gegen Weissenburg ir fünff und gab zufuhr fl. 2. d. 20.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 278.)

1571. jan. 14. Marosvásárhely. *János Zsigmond* megerősíti az 1571. jan. 14-i marosvásárhelyi országgyűlés törvénycikkeit: „Az Várad építésére igir felségednek azonképen rovás szerint harmincz pénzt az nemesség. Az székely uraim is ezen igirettel igirik magokat felségednek, mint kegyelmes urunknak. Az szász uraim is egyenlő tereh viselésre ajánlják magokat. Az magyarországbeli uraink és atyáinkiai is ezen hűséges igirettel igirik magokat mind kességekkel egyetembe miképen mi felséged hivei, kik Erdélyországban laknak.” – „Annak utána az magyarországbeli hivei felségednek az Várad építéséhez tartják magokat azon módon, miképen annak előtte, egyéb teher viselésre ne kényszeritessenek.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 379.)

1571. január – június. *Szeben város* számadásai: január 11-én két hónapra pénzt küldenek a Váradon dolgozó szebeni, medgyesi, sinki, szászsebesi szekereseknek; március 9-én 60 forintot fizetnek a Váradon dolgozó szász (Medgyes, Sink, Leschkirch) kézműveseknek. (Avram 1979. 165.); június 25-én Báthory István fejedelem a szász universitástól 200 téglavetőt kíván; ezek júliusban Medgyesen gyülekeztek. (Avram 1979. 167.)

1571–1576. Várad főkapitánya *somlyói Báthory Kristóf*. (Balás 1917. 18.)

1571. szept. 17. Gyulafehérvár. *Báthory István* fejedelem meghagyja a szász universitásnak, hogy akit réz kicsempészésén kapnak rajta, annak árúját „id totum confiscare et auferre, cuius tertia parte vobis reservata, duas partes nobis ad aedificium Varadiensem reservare modis omnibus debeatis et teneamini”. (Veress 1944. 141.)

1571. nov. 15. Kolozsvár. *Báthory István* fejedelem levele Miksa császár-királynak: „Siquidem Summus visir diu multumque conquestus de excursionibus, quae per ditionem administrationi meae subiectam subinde fierent, quesivit tandem an Varadinum adhuc edificaretur; quo affirmante, cur – inquit – edificant, si potentissimus Imperator contra Germanos ipsos tentaturus est: An vero contra vires tanti Imperatoris eam durare posse sperant? Renuncies, ait, haec domino tuo, caveat, ne excursiones per ditionem suam fiant, nisi velit indignationem Imperatoris subire, eamque terram amittere.” (Veress 1944. 152.)

1571. dec. 1. Kolozsvár. *Báthory István* megerősíti az 1571. nov. 19–dec. 1-i kolozsvári országgyűlés törvénycikkeit:

„(3) ... az Várad építésére ígérnek annakfelette ötven-ötven pénzt, melyet az jövő Reminiscere vasárnapra [márc. 2.] az ispánok kezében szolgáltatnak. Az székel uraim is ezen ígéretre ígérük magukat nagyságodnak mint kegyelmes uroknak. Az szász uraim is egyenlő tereh viselésre ajánlják magokat. Az Magyarországi uraink és atyánkfiai is ezen hívséges ígérettel kötelezik magokat mind kösségekkel egyetemben, miképpen mi nagyságod alázatos szolgálói, kik Erdélybe lakunk. Ezt hozzá tévén, miért hogy az Várad az magyarországi nemes uraim ótalmokra kiváltképen hasznosnak láttatik, hogy az tavalyi mód szerént minden kaputul egy szekér követ ez jövő pinkest napig [máj. 25.] vitetnek, és mindenben az tavalyi végezés szerént cselekednek.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 495–496.)

(17) A gonosztevők kegyelmet nyernek oly feltétellel, hogy ki-ki „tizenkét forintot adjon az jövő purificatio napjára [febr. 2.], azt az ispánok urunk ő nagysága kezében adminisztrálják, urunk az Várad építésére fordítsa. Ha pedig afféle ki adott embernek pénze nem volna, avagy fizetni nem akarna, valamiképpen tehát az ispánok levelével afféle ember Váraddá menjen az jövő szent Gergely pápa napjára [márc. 12.], és ott az vár mivén szent Márton napig [nov. 11.] dolgozzék, penitentiát tartson bünéről, és onnet az vice kapitán levelével jűjön haza Szent Márton nap után, azt megmutatván az ispánoknak menedékül tartsa magának, ha pedig az felől megmondott dolgokat efféle ki adott ember nem akarná felvenni, tehát az olyan embert az ispánok, szolgabírák, királybírák és városbeli bírák az articulusok szerént megbüntessék, meg ne öljék, sarczoltatni ne merjék.” (Uo. 500–501.)

(18) A Hunyad megyei vétkesek kegyelmet nyernek oly feltétellel, „hogy először peresével megbékéljék afféle ember, ha megbékélhetik, az megbékélésnek utána negyven forintot adjon az vice ispánok kezében, azok az ő hitek és kötelek alatt igazán az ur ő nagysága kezében szolgáltatassák, az ur az Várad építésére fordítsa. Ha pedig peresével meg nem békélt, avagy meg békélt és neki meg nem fizetett, és az negyven forintot is az vice ispánok kezébe nem adta, vagy nem akarta adni, avagy nem adhatta, az olyan embert az ispánok mindenütt keressék az elébbi articulus szerént, és halállal megbüntessék.” (Uo. 501.)

(29) „... Az több székel kösség pedig, kik ez felül megirt gonosz emberek izgatására fel támadtak, azoknak így legyen gratiájok, hogy ez jövő szent Gergel pápa napjára [márc. 12.] az királybírák levelével Váraddá menjenek és ott az vár mivén szent Márton napig [nov. 11.] dolgozzanak, bünökről így tartsanak penitentiát; ha kik ezt nem akarnák felvenni, azok az ő érdemek szerént büntettesse-nek meg.” (Uo. 504.)

1571. dec. 14. Kolozsvár. *Báthory István* levele Miksa királyhoz: „Et primum quidem consultum est necessitatj, quae non est una sed multiplex, nec parua sed maxima, munitio Varadini magnam uim pecuniae requirit, quam Deo adiuuante absoluere decreuimus.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 512.)

1571. dec. 17. Kolozsvár. *Báthory István* fejedelem Beszterce város tanácsának: „Cum ad consumandum opus propugnaculorum arcis Waradiensis Magistris lapicidis siue politoribus lapidum plurimum indigeatur, Mandamus vobis”, hogy városukból „duos magistros lapicidas et non muratores statim sine vlla cunctatione et dilatione” küldjenek Váradra. (Veress 1944. 158.)

1572. jan. 7. Marosvásárhely. *Báthory István* fejedelem Marosvásárhely és Csík-szereda lakosait felmenti minden adózás alól „hoc tamen adiecto, ut in subsidiis quoque ad praeparandum castrum Waradiense faciendis aequalem cum caeteris ferant conditionem.” (Veress 1944. 167.)

1572. április–december. Szeben város számadásai: áprilisban *Báthory István* fejedelem téglavetőket kíván Szebentől, akiket májusban a sinki székéből gyűjtöttek össze; májusban 6 kőművest küldtek Szebenből Váradra; július 1-én a városi tanács küldötte megy Váradra a kézművesek felől érdeklődni; a megszökött kőműveseket Brassóban keresik; július 5-én *Báthory* fejedelemhez követet küldenek, hogy a városi tanácsot kimentse a megszökött kőművesek dolgában; július 15-én a megszökött téglavetőket keresik; december 18-án a hazatérő Maurer Stentzel, aki 11 hónapot dolgozott Váradon, 8 forintot kap; ugyanekkor tért vissza Michael köfargaró 26 hónapi szolgálat után. (Avram 1979. 167–168.)

1572. máj. 1. Torda. *Báthory István* Beszterce város tanácsához: „Verum diligentiam etiam in mittendis Varadinum laterum confectoribus, qui in portionem Vestram cedunt, secundum limitationem vestram prestare dedetis”; a halasztás iránti kérésüket azonban nem teljesítheti, mivel oly nagy a szükség „que multorum indiget opera”. (Veress 1944. 197.)

1572. máj. 12. Torda. *Báthory István* Giczy Jánost kinevezi váradi vicekapitánynak. „Instructio az vitézlő Ghitz Jánosnak”, a fejedelem saját kezű aláírásával. „Megttekintvén Ghyczy Jánosnak hűséges emberségét, tekelletességét és az gondviselésre elegendőségét fogadtam meg az váradi vicekapitányságra és minden külsőbelső dolognak gondviselésére.” Fizetése egy évre 600 forint, 25 ló tartása és bőséges természetbeni juttatások, valamint „az varban leszen tisztessege asztala”. (Tört. Tár. 1892. 581–582.; Veress 1944. 202.)

1572. máj. 22. Gyulafehérvár. *Báthory István* Beszterce város tanácsának: „Cum in edificationem Arci waradiensis Muratoribus et lapicidis summopere indigemus, Committimus vobis harum serie firmiter, vt ad decimum diem a die datarum praesentium computandum, huc ad nos in oppidum Thorda quatuor Muratores et lapicidas ex illa Ciuitate Bistriciensi Waradinum emittendos mittere et expedire debeatis, quos nos hinc statim emittere curabimus. Secus igitur ne feceritis.” (Veress 1944. 205.)

1572. júl. 6. Gyulafehérvár. *Báthory István* Miles Simon és Szócs Ágoston szebeni polgármestereknek: „Dominus frater noster Varadino perscripsit ad Nos”, hogy, bár a szebeni kőműveseknek a fizetése rendben folyt „e lateri paribus in vsum aedificationis propugnaculorum Waradiensium,” néhányan megszöktek, munkájukat félbenhagyván. Hagyjuk tehát, hogy levelünket látván, őket ott fel-

kutassátok és Váradra visszaküldjétek, a Váradon maradtakat pedig segítsétek aratási munkájukban. (Koncz 1889. 44.; Veress 1944. 211.)

1572. júl. 9. A *szebeni tanács* meghagyja a beszterceieknek, hogy a téglavetőket, kővágókat és a kőműveseket a fejedelem rendelete szerint küldjék Váradra. (Koncz 1889. 44.)

1572. júl. 12. Gyulafehérvár. *Báthory István* Beszterce város tanácsának: „Intelligimus laterarios Waradienses” távozni akarnak, de mivel ott az erődítési munkálatok nem nélkülözhetik a munkásokat, rendeljük, hogy helyükbe másokat küldjétek „ad oppidum Meggyes”, ahonnan majd továbbmennek. (Koncz 1889. 44.; Veress 1944. 211.) A szebeni tanács 1572. júl. 16-án ebben az értelemben intézkedik. (Koncz 1889. 44.)

1572. aug. 25. Gyulafehérvár. *Báthory István* Szeben város tanácsának: „Intelligimus laterarios ac Muratores ad Edificationem arcis Waradiensis ordinatos” részint útközben, részint Váradról megszöktek. „Cum autem ipsam Edificationem Waradiensem Communis Salus patrie certis de Causis maturet”, rendeljük, hogy vidékekről másokat küldjétek oda a ti embereitekkel, de ne legyen köztük brassai, mivel ott jelenleg pestis dül s nem akarjuk, hogy azok „peste infecti ceteros sua contagione inficiant”. (Koncz 1889. 44.; Veress 1944. 214.)

1572. Az Aranyos bástya (111., 113–117. kép) ormán oroszlántól tartott *Báthory-címeres emléktábla* van befalazva 1572-es év számmal. – Scholtz (1907. 116.) az Aranyos bástyát tévesen Ottavio Baldigara munkájának véli. Baldigara 1584-ben dolgozott Váradon.

1573. jan. 6. Kolozsvár. *Báthory István* megerősíti az 1573. jan. 1–6-i kolozsvári országgyűlés törvénycikkeit:

„(4) Az Várad építését, kit az megholt kegyelmes fejedelmünk kezdetett, urunk ő nagysága is nagy költséggel, gondviseléssel continuált, miért hogy látjuk szükségesnek lenni hazánk oltalmára, hogy elvégeztessék az építés, azért annak építésére azon erdélyi kapu szám szerént ötven-ötven pénzt igirünk, mind erdélyi három nemzetül, mind magyarországi uraink atyánkfiaitul, melyet ez jövőndő virág-vasárnap [márc. 15.] egyszermint beszolgáltattjuk. Ő nagysága az urakkal is egyenlő terhet viseltessen. – Az szász uraim szorgalmatosan gondot viseljenek kőművesekre, téglavetőkre, hogy fogyatkozás miattok ne legyen. Az apró művesek dolgából könyörgünk, hogy az elébbi articulusok tartassanak meg. – Az kő hordás dolgából Várad építésére azon terhet viseljenek ennek utánna is az magyarországi uraink és atyánkfiai, mint ennek előtte az végezés szerént viseltek; az urak ne hagyattassanak ki közülök, és az szegény népet ne verjék, se erőltessék vagy késleljék. Továbbá az végezésnek ez mellett legyen oly gondviselés, rendtartás, hogy az szegény népnek ne kellessék oda hétéjába menni és esmét vissza-jöni, mint ez előtt történt.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 533.)

1573. febr. 10. Bécs. *Miksa király* levele *Báthory István*hoz. Kivonatos magyar közlése: „Ezután *Báthory* ama kérésére, hogy egy építész és 20 kőművest küldjön neki Várad erődítésére, azt tanácsolja, hogy ámbár van neki Tokajban egy építész, de a kőműveseket jobb lesz, ha *Báthory* maga szedeti össze, nehogy a török megtudja, hogy Maximiliántól kapta.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 536–537.)

1573. febr. 28. Gyulafehérvár. *Báthory István* Beszterce város tanácsának: „Meminisse optime potistis”, hogy az elmúlt országgyűlésen is szóba hoztuk

hanyagásgtokat, hogy „ad aedificationem propugnaculorum” Waradra jó mesterek helyett „incertos et rudes quosdam Juuenes” kőműveseket küldtetek, amiből kettős baja származott a kincstárnak: hogy hiába ment rájuk a költség és hogy „opus tam pernecessarium imperitia et insolentia eorum retardatum est”. Rendeljük tehát, hogy levelünket véve „statim magistros Lapididas et Muratores” küldjétek, „qui tam in poliendis et cidendis lapidibus, quam in extruendis muro peritiores esse censentur etc. — Porro hoc quoque sedulo vobis Jniungimus vt Lateripares etiam eo quoque Numero, quo anno praeterito Waradinum emiseratis” — amint arra felhívunk. (Veress 1944. 239.)

1573. márc. 20. Gyulafehérvár. *Báthory István* Beszterce tanácsának: „Significauit nobis Egregius Blasius Tholdalagy prouisor noster in Arce Georgen”, hogy négy kőműves mestert vitt hozzátok, hogy azokat Váradra küldjétek. „Pro eo committimus vobis firmiter, vt dictos quattuor Magistros lapididas ab eodem nominandos” mielőbb „waradinum emittere” igyekezzetek. (Veress 1944. 247.)

1573. március–október. *Szeben város* számadása: március 24-én Váradra küldik Jakab és Péter Aranyossót és még néhány kőművest (etliche Maurer), közöttük név szerint ismeretes Thies és Casper; április 30-án *Báthory Kristóf* téglavetőket kért, ezeket a szebeni tanács Brassótól igyekezett megszerezni; május 11-én kőműveseket küldenek több városból (Brassó, Medgyes, Sink, Alzen), kísérőjük a szebeni tanács megbízásából Nagy Miklós és Jörg Leitscher; augusztus 21-én téglavetőket keresnek Medgyesen, Segesváron, Brassóban; szeptember 1-én 4 téglavetőt küldenek. (Avram 1979. 169.)

1573-ra teszi Scholtz a nyugati várkapu építését (1907. 116.) Valójában 1581. után épült (Adattár 86. l.)

1574. jan. 6. Kolozsvár. *Báthory István* megerősíti az 1574. jan. 1–6-i kolozsvári országgyűlés törvénycikkeit:

„(2) Az mi az Várad építése dolgát nézi, tetszik országul, hogy ennyi sok számtalan nagy költséget, mely ez ideig annak építésére költ, héába nem kell elhadni, az nagyságod kegyelmes intése szerint. Jól lehet ez mostani drágaságnak idején kösségünk nagy szükségben vagyon, de miért látjuk az helt nekőnk ótalmunkra lenni, ha Isten segítségével megépölhetne, annak épületire azokat az módokat, mellyeket szegin megholt fejedelem szerzett volt, megakarván tartani, az erdélyi nemesség igir kapu szám szerint ötven pinzt ez jövő szent Bálint napjára [febr. 14.] beszolgáltatni híven, fogyasztás nélkül. — Az székely uraim ezen ígrettel ajánlják magokat. — Az szász uraim is egyenlő terhet akarnak viselni. — Az magyarországi uraim is kapu szám szerint ötven pénzt és szokott miveseket adni igyekeznek minden fogyasztás nélkül. Könyörgenek nagyságodnak fejenként az nagyságod hivei, hogy nagyságod viseljen oly gondot az mire, hogy mint ez ideig volt és történt, fogyasztások ne legyenek benne, hanem Isten segítségével jó módon vitesse véghez, hogy az nagyságod nevét mi és utánunk valók is örökké dicsirhessük és magasztalhassuk ez féle gondviselésért.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 548–549.)

1574. április–október. *Szeben város* számadásai: április 4-én a fejedelem parancsára kőműveseket és téglavetőket küldenek Váradra több székéből (Medgyes, Segesvár, Sink, Leschkirch, Kőhalom), a szebeniek 3 kőművest és 19 téglavetőt.

vetőt küldenek, az utóbbiak közül kettő megszökött; május 25-én a megszökött téglavető helyett másokat küldenek, közöttük a szebeni „Lőrincz”-et, továbbá Lőcsei Györgyöt és egy orvost; júliusban 4 téglavető visszatér, a többi októberben. (Avram 1979. 161.)

1574. dec. 18. Segesvár. *Báthory István* megerősíti az 1574. dec. 13–18-i segesvári országgyűlés törvénycikkeit:

„(4) Értjük az nagyságod kegyelmes intését az váradi építés felől, kit megmaradásunkra szükségesnek itélünk. Megszolgáljuk nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak, hogy nagyságod megtekintvén községünknek mostani szükségét, fogyatkozását, az nép adással nem terhel bennünket; mi es mint ilyen szükségben, fogyatkozásban, igirünk nagyságodnak, kapu szám szerint, Várad építésére ötven-ötven pénzt, kit ez jövendő szent Gergely napjára [márc. 12.] beszolgáltattunk, könyörögvén, hogy a szükséghez képest vegye kegyelmesen nagyságod.” —

„(8) Az váradi palánk éppítéséről ilyen rendelést szabtuk, hogy minden nemes és szolgáló ember, ki Váradon lakik és házat bir, két-két szál palánkot állasson és építsen, azon kivől jószágáról is az vármegyéről minden nemes ember, minden két-két kaputul egy-egy szál palánkot tartozzék építeni, az ki attul megmarad, az város építse.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 554–556.)

1575. márc. 23. Gyulafehérvár. *Báthory István* Beszterce város tanácsának: „Cum iam tempus mittendorum Lapidarij, Muratorij et Laterariorum ad ceptum opus waradiense continuandum instet”, rendeljük, hogy jó, tanult mesterembereket küldjetez szerszámostól annyi számban, mint tavaly „ad primum diem futuri mensis Aprilis Thordam”, mégpedig most „numero videlicet in toto Septuaginta et quinque”, hogy amíg azok ott dolgoznak, a másik hasonló rész a nyári mezei munkát végezhesse, hogy azután ezeket a mostaniakat felcserélhessék. (Veress 1944. 317.)

1575. máj. 13. Torda. *Báthory István* Szebentől és a hét szász széktől téglavetőket kér a váradi építkezésekhez. (Nagyszeben, Városi Levéltár, lad. 65. Nr. 842. — Gustav Gündisch közlése.)

1575. dec. 10. Beszterce. *Báthory István* megerősíti az 1575. dec. 6–10-i besztercei országgyűlés törvénycikkeit:

„(5) Ez mellett könyörgünk te nagyságodnak, hogy az váradi elkezdett mivet az mi költségünkkel szorgalmatosan continuáltassa te nagyságod, és ne csak az szomszéd nemesség jószágát, hanem az urakét is személyválogatás nélkül az nagyságodéval egyetembe reá erőltesse az közönséges tereh viselésre és haszonra, mert ezen állapattal, mint ekkéig volt, félő hosszú késedelemtől, és hogy jó módon véghez ne menjen, kiből sok fogyatkozás, a földnek is romlása eshetik, kit Isten távoztasson.” — „(7) Azonképen az váradi ház építésére adunk országul ez három nemzet magyarországi atyánkfiával ravás szerént ötven-ötven pénzt, kit ez jövendő szent Gergel pápa napjára [márc. 12.] az espánok beszolgáltassanak, és az adó beszolgáltatásba az irt articulusokat obseruálják, különben ne cselekedjenek.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 571–572.)

1575. *Fassio perennalis* egy almáskert eladásáról „super pomifero . . . horto in civitate Varadiensi vicoque Velenceze utcza . . . existente”, mely Albertus Literatus de Ujlak és Hubich Anna árváinak a tulajdonában volt. (OL. E. 148. Magy. Kamara. Neoregistrata Acta. Tom. II. Fasc. I. Nr. 25. 10–11.)

1575. *Heltai Gáspár* feljegyzései Váradról: „35.[ik] vármegye a bihari: ebben vagyon Várad, a püspekséghely, holott jeles két torony vagyon és az előtt egy igen nagy templom egy erős várban, holott is az sz. László teste nyugszik, és Zsigmond királyé és császáré. Ott láthatni e szent László szép réz képét is, mely egy nagy réz lovon ül, és egyéb réz királyi képeket.” (80.) – „És idő mulva [a csehországi hadjárat után], mikoron vadászna [Sz. László] Bihar vármegyében, ott valami jelenséget látta, ki azt mondá néki: hogy a Körös mellett, ott nem messze, egy nagy monostort épütene a Bódog-Asszonnak, és hogy várast ültetne környüle: ez igen kedves lenne a Bódog-Anyának. És mindjárást engede László király az jelenségnek és jeles nagy és szép monostort épüttete és püspekséget szörze oda, és nevezé azt a várast Váradnak, és sok jószágokkal és drága marhákkal megajándékozá azt az egyházat, és püspekséget és nagy isteni szolgólatot szörze oda.” (183. h.) – „Lön kedig halála, mikoron irnának 1095 Kisasszon Havának 30-ik napján. Az ő testamentombeli hagyásából elvivék őtet Váraddá, és nagy tisztességgel eltemeték ott őtet a monostorba, melyet épüttötött vala Bódog Asszonnak nevére.” (81. h.) (*Heltai Gáspár, Chronica az magyaroknak dolgairól. Kolozsvár 1575. – Ujabb Nemzeti Könyvtár III. Pest 1854. Kiadta br. Kemény Zsigmond.*)

1575. *Lakatgiarto Oswald* váradi főbíró, Károlyi Péter váradi ref. lelkész kiadványának (RMNY. I. 1971. 358. sz.) az egyik támogatója.

1576. Báthory Kristóf fejedelem *Hagymási Kristóft*ot – aki korábban Huszt kapitánya volt – Váradra küldi kapitányi rangban „zur Herstellung der Ruhe”. (*Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. N. F. II. 1855. Jegyzetek Gromo emlékiratához.*)

1576. márc. 16. Kolozsvár. *Báthory Kristóf* a váradi Szt. Egyed-templomnak adományozza Tóttelek falut „ad usus predicatorum rectorumque scholae et ceterorum ministrorum ecclesiae . . . atque etiam ad alios usus et fabricam ecclesiae divi Egidii . . . in vico . . . Olazy vocato fundatae.” (Veress II. 1930. 108.; Bunyitay–Málnási 1935. 389.) – 1576. szept. 25-én pedig a Dorongós hegyi szőlőt adományozta a váradi jezsuitáknak. (Uo.)

1576–1585. *Géczy (Giczy) János* váradi főkapitány (Balás 1917. 18.). – Géczy János először a gyulai várban volt mint hadnagy Kerecsényi László mellett, majd Váradon Báthory Kristóf mellett. 1572-ben váradi vicekapitány. 1585. május elsején Báthory István lengyel király a kiskorú Zsigmond mellé Erdély gubernátorává nevezte ki. Erről a tisztségről betegsége miatt 1588-ban lemondott, de tovább viselte a „generalis regni capitaneus” címet. Néhány héttel a lemondása után meghalt.

1576. máj. 26. Kolozsvár. *Báthory Kristóf* megerősíti az 1576. máj. 20–26-i kolozsvári országgyűlés törvénycikkeit: „Magyarországi uraink s atyánkfiai, Bihar, Kraszna, Szolnok vármegyebeli uraim ravás szerént tiz-tiz kapuról igrnek egy-egy embert az váradi földbástyáknak környül való fája felállítására, sövény fonására és tapasztására két hétig az váradi kapitány rendelése szerént, az mennyi számot kíván; kihez éléssel ugy hozzá készítsék, hogy az mivet continuálhassák azon büntetés alatt.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 107.)

1576. okt. 26. Kolozsvár. *Báthory Kristóf* megerősíti az 1576. okt. 21–26-i kolozsvári országgyűlés törvénycikkeit:

„(5) A mi a Várad épületire való segítséget nézi, miért hogy mindenkoron hasznosnak itültük annak véghez vitelit, sőt károsnak, veszedelmesnek annak félbeállítását, azért annak is épületire három nemzettől Erdélyből magyarországi atyánkfiaival igirünk ravás szerént ötven-ötven pénzt ez jövendő szent Gergel pápa napjára [márc. 12.] nagyságodnak beszoigáltatni. — Könyörgünk, hogy nagyságod azt fordítsa arra az épületre, mert ez idén is azt értjük, hogy igen kevés kőből való épület volt rajta.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 114.)

1576–1606. A *jezsuiták* Váradon működnek. (Bunyitay—Málnási 1936. 59–79.)

1576-ban végezték el a *földbástya* építését Scholtz feltevése szerint (1907. 116.)

1577. márc. 16. *Kvár szkve*: „Eodem die varadi Kocsys Matias hozá ide négy lovon az fundátort, hogy Tordára vinné. Attam fl. 1.” (X/1577. 61.)

1577. márc. 28. *Kvár szkve*: „Az fundator Fejérvárról jöve vissza és 4 lovon viszik Hunyadig.” — Bánffyhunyadig. (X/1577. 62.)

1577. jún. 13. Nagyszombat. *Derecskey János és Garay Márton*, egykori váradi kanonokok vallomása arról, hogy 1556-ban a váradi kincseket ötezer magyar forint értékben átadták megőrzésre Báthory Andrásnak és Miklósnak, és azok most is a kezükben vannak. Ezért Derecskey és Garay „inhibuerunt ut ne dissiparent illas res, aut alteri darent, sed ecclesiae varadiensi conservarent”. — Nb. Ecsed várába vitték. (Bunyitay I. 1883. 423.)

1577. okt. 25. Torda. *Báthory Kristóf* megerősíti az 1577. okt. 12–25-i tordai országgyűlés törvénycikkeit:

„(3) Az mi illeti az váradi építést, mely elkezdett dolgot így vég nélkül hagyni mi is mindenkor ártalmasnak és veszedelmesnek itültük lenni, ennek continuálására igirünk nagyságodnak rovás szerént ötven-ötven pénzt beszoigáltatnunk ez jövendő virágvasárnapra [márc. 23.], ki hogy mentül hamarébb nagyságod gondviselése által véghez mehessen, nagyságodnak könyörgünk.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 122.)

1578. jan. 13. *Kvár szkve*: „Turi Boldizsár viszi négy lovon az váradi fundátort Hunyadra [Bánffyhunyadra]. Attam fl. 2.” (XIV/1578. 65.)

1578. Pataki Vidor feltételezése *Ottavio Baldigaráról*: „meg kell említeni Nagyvárad újjáépítését, melyet úgy látszik, olaszországi szabadsága (1578) után kezdett meg.” (Pataki 1931. 126.) Megjegyzendő, hogy erről az erdélyi iratokban semmiféle említés nincsen. A bécsi Hofkriegsrath aktáiban Baldigaráról csupán ennyi található: 1578. febr. 12-én Baldigara egrri működéséről, fizetéséről és itáliai útjáról írnak (Bécs, Kriegsarchiv. Prot. Expedit. 1578. Bd. p. 26-26^v); 1578. júl. 5-én a Hofkammernek meghagyják, hogy Baldigarának fizessék ki a kocsját Egerig „sonnsten ist sein raiss In Italien angestelt”. (Uo. Prot. Expedit. 1578. Bd. 166. p. 219^v.) Hasonlóképpen tévesen írja Gerő László, hogy Baldigara 1578–1584 között Váradon dolgozott. (Gerő L. a bástyás várakról: Várépítészetünk. Szerk. Gerő L. Bp. 1975. 342. l. 15. jegyzet.)

1578. okt. 26. Kolozsvár. *Báthory Kristóf* megerősíti az 1578. okt. 21–26-i kolozsvári országgyűlés törvénycikkeit:

„(3) Jóllehet nyilván vagyon mennyi sok esztendeje vagyon immár a nagy szükségnek, drágaságnak, mindazáltal megtekéntvén a nagy szükségét a Várad

építésébe a szegény országnak, adunk mind Erdélybe és Magyarországra azon kapu szám szerint e jövődő gyertyaszentelő bódogasszony napjára [febr. 2.] huszonöt pénzt.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 139.)

1579. máj. 25. *Kvár szkve*: „Ugyan akkor az fejedelem parancsolattyára küldött biró uram 7 kőmiesseket Váradra az fejedelem miére. Vitte őket Zekely Imreh mind Váradig; fizettem neki 6 lovára fl. 10. den. 50.” (XVI/1579. 59.)

1579. júl. 17. *Kvár szkve*: egy váradi gyöngyfűzöt küldenek Viszolyába. (1579/ XVI. 65.)

1579. okt. 24. Torda. *Báthory Kristóf* megerősíti az 1579. okt. 21–24-i tordai országgyűlés törvénycikkeit:

„(4) Az mi peng illeti az váradi elkezdett épületre való subsidiumot, kinek félbeállítását itéljük és esmérjük magunk is nagy fogyatkozásnak lenni és károsnak, noha az Uristen ez sok szűk időt bocsátá az szegénségre, kösségre, de mégis mind ennyi fogyatkozásba ígérünk nagyságodnak ötven pénzt ez jövődő szent Gergel pápa napjára [márc. 12.] bészolgáltatni.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1878. 143.)

1580. márc. 10. Gyulafehérvár. *Báthory Kristóf* ismerte Várad kiválóságát „facile agnoscamus ejus ornamentis, adque commodis plurimum nos debere, ut cuius vetustatem illius taceamus, ac veterem a tot saeculis famam, qua in hunc usque diem jam inde ab initio Hungarici nominis floruit, ut Sancti illius, ac digni perpetua memoria Regis nostri Ladislai praecipua in eam beneficia, quorum praecleara nunc etiam monumenta videmus, ut foundationis illius primordia, ut loci situsque amoenitatem, pulchritudinem regionis, denique tot tantaque fidei antiquae ac pietatis vestigia certe Civium ipsorum, qui omnibus temporibus in ea extiterunt, egregia instituta, ac pacis juxta, bellique studia silentio praeterire non possumus.” Továbbá hangsúlyozza Várad lakosainak hadi érdemeit a küzdelmes években, valamint Báthory István és Kristóf iránt tanúsított hűségét és áldozatkészségét. Ezért valamennyi lakosát a nemesség rendjébe emeli, és ennek jeléül címert adományoz: „scutum scilicet triangulare coelestini coloris in cujus basi diadema regium gemmis adque unionibus ornatum positum, cui leo duobus posterioribus pedibus divaricatis insistit, reliquo vero corpore per mediam scuti regionem erectus, capite coronato, ore hiante, lingua erecta, caudaque bifurcata ad dorsum elevata depictus prioribus pedibus securim militarem vulgo baltam nuncupatam longo manubrio affixam, acie sursum elevatam ungvibus stringere visitur, eidemque a dextro scuti latere Angelus albo amictu indutus alis rubris in altum expansis oppositus utraque manu praedictam securim fortiter comprehensam tenere conspicitur. Scuto demum incumbentem galeam militarem craticulatam seu apertam regia corona Leonem priori per omnia similem pubetenus emergentem dextro pede praefatam securim, sinistro vero globum ignitum, et fuman-tem tenentem praefereute ornatam a summitate vero seu cono galeae laciniis, sive lemniscis utrinque aurei seu Coelestini coloris in scuti extremitates placide se se diffundentibus illudque decenter exornantibus.” (Kereszturi II. 1806. 221–227. — „Ex Archiv. Civit.”)

1580. jún. 27. (elevatio) vagy júl. 29. (depositio). *Telegdi Miklós* püspök prédikációja Szent Lászlóról: „Kit meg iregeluen a pokolbeli ördög, es banuán hog’ a mi Istenűnc az hiuek nec eppületekre, e szent kiral tetemit nem szűnnejec

szamtalan ielekkel ekeseteni, fel indeta ellene egynehan alnac szolgait, kikcel koporsóiat többől ki rontata, es chontyait soc karomlással es chufólással testoua hanata. De az naptul fogua, hog azt miueléc, nem sokaig éle (a még éleis kedig ingen nem ele hanem vaiuuec) az a ki fő oka lón a szent koporso tóreséne. Es vg' hala meg, hog' benne szakada magua az ű nemzetsegéne. (Telegdi Miklós püspök prédikációjának II. része. Nagyszombat 1580. 365. — RMK I. 176.; RMNY I. 1971. 474.)

1580. szept. 2. In castris nostris Velicolumnensibus. *Báthory István* király oklevele Domenico Ridolfini kitüntetéséről, kinevezéséről. Bevezetésképpen a következőket írja Ridolfini meghívásáról: „posteaquam Nobis ab illustribus quibusdam Italiae viris Nobilis Dominicus Rudolphinus Camerinus, ob eximiam virtutem et in re militari singularem scientiam et usum, diligentius fuisset commendatus, Nos adductos et commendatione et forma eundem Dominicum Rudolphinum per nostros in Italia agentes, opera studioque ejus in re militari utendi causa, ad Nos evocasse; cumque ita evocatus ad Nos prompte in Regnum Nostrum ex Italia venisset, a Nobis in numerum servitorum ac aulicorum Nostrorum receptum atque adscriptum esse.” Ridolfini nagy hadi érdemeket szerzett az orosz háborúban, ezért „in Columnellum militum reciperamus”, azaz ezredessé nevezi ki. (Banfi 1941. 35–36.)

1580. nov. 6. Torda. *Báthory Kristóf* megerősíti az 1580. nov. 1–6-i tordai országgyűlés törvénycikkeit:

„(3) Továbbá az váradi ház építésére is miérthogy látjuk annak is szükséges voltát az ötven pénz segítséget készek vagyunk megadni mindhárom nemzettel kapuszám szerént. Azon tereh viselésére ajánlják magyarországi atyánkfiai es magokat, kinek beszédésére az jövő gyertyaszentelő bódogasszony napját [febr. 2.] hagyjuk.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 153.)

1581. jan. 23. Varsó. *Domenico Ridolfini* levele sógorához Giov. Batt. Lillius-hoz, melyben István király pártfogásáról és szándékáról ír, amiképpen erről őt a lengyelországi nuntius értesítette. „Questo medesimo di mi ha fatto intendere che mi metta in ordine per Transilvania, per veder una sua città alli confini del Turco, dove vuole il mio consiglio. Poi bisogna che torni in Russia, per fortificare la città del Signore Gran Cancelliere alla guerra . . .” (Banfi 1941. 34.)

1581. január. *Báthory István számadásai*: „Georgio Váradj cubiculario in Hungariam Varadinum usque cum capitano Italo Dominico Ridolfini a Maiestate Regio misso, in expensis itineris et podwodarum (viaticum) dati sunt fl. 50.” (Veress 1918. 132.)

1581. jan. 31. Varsó. *Báthory István* levele Giczy János váradi kapitányhoz: „Quando quidem, Nobilis Dominici Rudolphini Columnelli Nostri industriam, fidem non modo in re militari, sed etiam in muniendis arcibus peritiam superiori anno in ipsa Moscovitica expeditione non minus laudabilem quam necessariam comperimus, ejus opera in perlustranda quoque Arce Nostra Varadiensi in eaque munienda, peritorum virorum militarium iudicium libenter sequenti, adhibendam esse duximus. Quare eum ad fidem tuam misimus et injunximus, ut posteaquam illum locum diligenter investigavit et illius arcis forma confecta, cum fide tua de rebus omnibus, quae ad edificationem illius permittere videbuntur consilium communicaverit, ad Nos in Poloniam revertatur. Qui, cum ad fidem tuam per-

venerit, patefacias illi ad ipsam arcem aliaque loca aditum; non secus facies.” (Banfi 1941. 36.)

1581. febr. 2. *Báthory István* utasítása Ridolfini váradi kiküldetéséhez. „Instructione data dal Ser.mo Re di Polonia al Colonello Domenico Ridolfini da Camerino, sopra la fortezza e munitione di Varadino, il primo di febrajo a Varsavia, 1581.

1. Comanda S. Sacra Maestà ch’ egli deva considerar bene la fortezza, sito e fossa di essa.

2. Veder se l’intentione dell’Architetto defonto sia stata ben intesa o no; e se si deve seguitare l’ordine di lui lasciato.

3. Veder gli Baloardi, s’ hanno alcun difetto; et havendolo, come si devano emendare, massime le casematte dell’ultimo.

4. In che luogo la porta del castello deva esser più comodamente collocata.

5. Se la Chiesa si possa mettere in tal sesto, che la parte da basso serva per le munitioni, e quella di sopra per una piazza dell’artiglieria, in guisa d’un cavaliere per discoprire la campagna.

6. Riveder tutte l’artiglierie e munitioni che sono dentro detto castello.

7. Se li parapetti della fortezza si devano fare di terra ovvero di pietra.

8. Che avendo visto e considerato bene la fortezza e sito di essa, deva portarne modello di legno della detta fortezza, e quanto prima tornarsene, se si può per tutto il mese di marzo e di aprile.

9. Trovare nella fortezza un luogo tale da tenere la Polveriera. — Stephanus Rex.” (Banfi 1941. 36–37.)

1581. márc. Bécs. A *Hofkriegsrat* utasítja az udvari kamarát, hogy Ioannes Paulus Cataneónak az erdélyi útja költségéből csak azt fizesse ki „das die Besichtigung des Tabors betrifft”. (Bécs, Kriegsarchiv. Protokoll des Hofkriegsrates. Bd. 169. Jahr 1581. Fol. 236^r. — OL. Filmtár. W 840/1. számú doboz. — Dr. Joan Filipovič közlése, Zágráb.) — Kérdés, hogy vajon nem járt-e Váradon is?

1581. márc. 21. Szeben város számadása: a szász kőművesek készülnek, hogy a fejedelem hívására Váradra menjenek. (Avram 1979. 173.)

1581. máj. 20. Vilna. *Giovan Andrea Caligari* püspök, lengyelországi nuncius jelenti a Vatikánnak: „... mi cascò in propositio di pregare Sua Maestà a volere fare un’ altro collegio in Varadino, città sua et propagare quanto più si può la religione cattolica. Sua Maestà venne in tanta dolcezza del frutto di questa sua opera che mi disse: Certo, lo voglio fare, et replicando io, se si contentava che lo scrivesse a Sua Santità disse: Scrivetelo indubitatamente; et così con quello di Riga, Colosvar et Polozco saranno quattro propugnacoli della nostra santa fede, piantati in mezzo de gli heretici et scismatici.” (Veress I. 1911. 123.)

1581. szept. 1. Kolozsvár. *P. Szántó István* P. Claudio Aquaviva jezsuita generálisnak: „Item Varadini (quod oppidum in communi termino Transylvaniae et Ungariae situm est) rex Poloniae collegium nobis se erecturus promisit.” (Uo. 184.)

1581. szept. 20. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1581. szept. 20–26-i fehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „Könyörögven te nagyságodnak megtekintvén te nagyságod, hogy mi azt jó szivvel ultro offeráljuk te nagyságodnak, ennek az két adónak valami részét, az mennyit akar, fordítsa az váradi épületre te nagyságod.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 163.)

1582. márc. 13. *Kvár szkve*: említi Várad Lantos Mátét. (1582/VIII. 40.)

[1582. márc. 5. *Kvár szkve*: „A várad mestert” Tordára viszik. (III/VIII. 9.) –

1582. máj. 2. *Kvár szkve*: A várad mestert viszik Hunyadra. (III/VIII. 11.) – Avram feltételezi, hogy a „várad mester” elnevezés építész jelöl. (Avram 1979. 173.) Sokkal valószínűbb azonban, hogy ez az elnevezés a várad tanítómesterre vonatkozik.]

1582. máj. 4. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1582. ápr. 29–máj. 4-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „(3) Az mi az Váradra való subsidiumot illeti, ennekelőtte való gyűlésünkben proponálta volt nagyságod egyébkori szokás szerént, melyet akkor te nagyságodnak megígértünk és beszolgáltatunk.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 167.)

1582. június elején a szász universitas 75 téglavetőt és kőművest készül küldeni Báthory Kristóf parancsára Váradra. Szeben város számadása szerint június 20-án indultak a téglavetők, akiknek 80 forintot fizettek ki. (Avram 1979. 173.)

1582. aug. 25-én *Ridolfini* Váradra érkezett, szept. 14-én kelt levele szerint.

1582. szept. 14. Várad. *Ridolfini* levele sógorához: „Arrivai alli 26 di Agosto in Varadino in Ungheria, tutto pesto dal cocchio . . . con una terzana poi che mi ha tenuto fino alli 7 Settembre, ma fiacco talmente che hoggi, che siamo alli 14. non mi posso rihavere . . . Sua Maestà mi ha mandati in mal tempo; et in ogni modo per adesso non si puo far niente, attesochè li villani attendono a ricorbiade, e poi viene il ricorre le uve . . . tanto che bisogna aspettare a primavera per far qualche lavoro.” (Banfi 1941. 29.)

1582. szept. 16. Várad. *Ridolfini* levele sógorához: „. . . Qui son benissimo visto mediante la lettera scritta dal Serenissimo Re. Mi si da alloggiamento come anche di tutto che fa necessario per me e servitori e cavalli! e mi danno 76 talleri ogni mese, a 35 grossi per tallero. Scrivo questi particolar che sono più da mercanti che da soldato, ma solo perchè V. S. vede come tratta con me questo Serenissimo Re, che non fa così con li altri. Ma non so che sia, non posso più star di qua in modo alcuno. Io ho grandissimo desiderio di servire la Signoria di Venetia, e sono chiamato da loro Signorie per terza mano. Ma non dica niente. Voglio dire a Vostra Signoria di questo paese la bontà e fertilità. Qui il paese è pieno di fiumi grossissimi, piani fertilissimi da frumenti, e molte biade; la natura ha fatto a tutte le città e ville certe colline pieno di vigne . . . Hanno gran copia di meloni e buoni, persiche, prugni damasceni, tutti in gran copia; peri e meli bellissimi come in Italia; e tutti ripongono e seccano come persiche, prugni e meli che se ne serve tutta Polonia in gran copia. Hanno ancora di meli cotogni gentili, e grandissima copia di pesci e grandi . . .” (Banfi 1941. 34–35.)

1582. szept. 20. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* jóváhagyja az 1582. szept. 16–20-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „Annak utánna számlálja előnkbe te Nagyságod különb különb féle szükségit . . . és az várad ház építésére való költségét, ígérvén bennünket, hogy mind ezekre méltó subsidiumot országul végeznénk és rendelnénk. Te Nagyságodnak azért, ezeket a szükségeket megtekintvén, és Nagyságodhoz való engedelmességünket és szeretetünket akarván declarálnunk, ígérünk te Nagyságodnak ravás szerint segítségül kilenczven kilencz pénzt, és az várad ház építésére azonképpen kapu szám szerint ötven pénzt, mely kilenczven kilencz pénznek beszolgáltatását az jövendő szent Márton napját

[nov. 11.] rendeltük, az ötven pénzt pediglen ad festum purificationis Mariae [febr. 2.] ígérjük fogyatkozás nélkül Nagyságodnak beszolgáltatni.” (Erd. Tört. Adatok IV. 1862. 323–324.; Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 170.)

1582. nov. 25. Várad. *Domenico Ridolfini* levele Alberto Bolognetti lengyelországi nuntiusnak: „Non ho voluto mancare di venire in Ungaria, essendo che molto importava alla Maestà Sua di rimediare a questi castelli, essendo qui vicini duoi inimici, cioè il Turco e l'imperatore. Poi fatto questo sarò a Camerino.” (Banfi 1941. 29.)

1582. *Pázmány Péter*, Pázmány Miklós fia, tizenharmadik életévében Váradon Szántó István jezsuita hatására katolikus hitre tért. (Fraknói V., Pázmány Péter. Bp. 1886. 6.)

1582. *Báthory Zsigmond* parancslevele Szebenhez, melyben a járandó téglameny-nyiséget követeli és újabb téglavetőket kíván a váradi vár építéséhez. (Nagyszeben, Városi Levéltár. Lad. 70. Nr. 1391. – Dr. Gustav Gündisch közlése.)

1583. *Báthory István* király számadásai: „Muratoribus quatuor Transilvaniam missis in expensas itineris per manus domini Berzeviczy fl. 57.” (Veress 1918. 209.) – Mivel ebben az időben Erdélyben Váradon folytak a legnagyobb méretű építkezések, lehetséges, hogy a négy kőművest ide küldték.

1583. ápr. 4. A *szebeni bíró* és tanács meghagyja a beszerceieknek, hogy a váradi vár építéséhez 20 kőművest és 75 téglavetőt küldjenek. (Koncz 1889. 45.)

1583. ápr. 18. *Szeben város számadásai*: a Váradra induló 6 szebeni kőművesnek 18 forintot fizetnek ki, azaz fejenként 3-at. (Avram 1979. 173.)

1583. *Tommaso Piazza* jezsuita jelentése Antonio Possevinóval közösen megtett erdélyi útjukról: „Postridie eius diei Varadinum appropinquantibus, eius arcis, quae munitum propugnaculum est, sedesque episcopi non ita multos ante annos fuerat. Praefectus [Giczy János főkapitány] cum 130 equitibus ad duo passuum millia nobis obviam venit. Omni cum dignitate et reverenter exceptos (alienus licet a catholica fide) in arcem introduxit hospitio praeparato, in quo sacro facto (quod ab expulsis catholicis per aliquot annos non erat oblatum), ubi pransi sumus . . . architecto viro primario Italo suadet [Possevino] ut mihi quemadmodum cum altero fecit confiteatur ante quam discedamus . . .” Mikor eltávoztak Váradról „nos expectabat simul cum trecentis equitibus, cum quibus, licet invitos, ad tria passuum millia nos deduxit, tribusque adolescentulis, patruelibus suis, qui Romam studiorum causa venient commendatis”. (Veress 1921. 209–210, 212.; Magyar fordításban közölve Fraknói, Possevino nagyváradi látogatása 1583-ban. Tiszántúl c. lap, 1901. húsvéti melléklet; Fraknói nyomán Bunyitay–Málnási IV. 1935. 52.) – Piazza említi még, hogy „deinde et 70 cives ac 20 circiter pueri, cum pyris, pomis et uvis (quibus rebus pulcherrima ea regio abundat)”, hoztak nekik ajándékba. (Veress 1921. 210.)

1583. aug. 7. Krakkó, P. *Antonio Possevino* jelenti Alberto Bolognetti nuntiusnak: „Promise poi Sua Maestà di mandare due dei nostri a Varadino per fare qualche principio di bene in quel cantone vicino ai turchi. Darà carro, poi libri ungheri, viatico loro et commissione che si restauri la chiesa dei cattolici. Et andaranno post dimani colla beneditione di V.S.R.ma.” (Lukács III. 1967. p. 290. Nr. 151.)

1583. őszén. *Antonio Possevino* jelentése erdélyi útjáról: „L'altro capitano è verso l'Ungheria inferiore et verso i Turchi in Varadino, nobile città, benque senza mura, con segnalata et grande et murata cittadella.” Az őrség nyolcszáz lovasból és nyolcszáz gyalogusból áll. Az egykori püspökség javait elkobozták, „si pensa essere con qualche giusto pretesto lecito a spenderle in fortificare quella fortezza e tenerla munita, come importantissima frontiera contro i turchi. Or il capitano adesso è Giovanni Geczi, huomo nobile e dotato di alcune buone qualità, però immerso negli errori del calvinismo, se bene, havendomi ricevuto con ogni onore e riverenza, per rispetto di Vostra Santità et del Re, et raccomandatomi due suoi parenti, i quali a Roma dovevano venire per essere instituti . . .” A katolikusok a városon kívül gyűlnek össze. „Però Stefano re di Polonia mi ha promesso di fare restituire una chiesa la quale serve alle munizioni di quella cittadella et è anchora intera, acciochè destramente di nuovo vi si introduca la fede cattolica.” (Bascapè 1931. 86.) – Báthory Kristóf a székesegyház helyett a Szt. Egyed-templomot adta a katolikusoknak. (Uo. 115.)

1583. szept. 20. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1583. szept. 15–20-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „(4) Az Várad építését is miért hogy ismerjük hasznosnak continuáltatni, igirünk nagyságodnak arra ennek előtte observáltatott segítségünket, kapu szám szerént minden nemzetség ötven-ötven pénzt, az jövendő vizkereszt napjára [jan. 6.] bészolgáltatni.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 198.)

1583. okt. 20. Kassa. *Antonio Possevino* levele Galli bíboros államtitkárnak: „Un architetto dell'Imperatore, che vidde la fortezza di Varadino, considerò alcuni errori di lei. Et perciochè non volle allhora rispondere, se non a quel che fu ricercato dal capitano di Varadino, mi ha, come è molto catolico et ha preso qui il Giubileo per l'Ungheria in camera nostra, ch'è la nostra chiesa, detto alcuni punti importanti. Et se bene non posso dubitar' che il Signor Ridolfini havra considerato il tutto, nondimeno perchè anco questo importa al bene della christianità ho pensato che non può errarsi ad abondare in cautela. Gli mando dunque a V.S. Rev^{ma} supplicandola, che gli dia al Re con questo che Sua Maestà non scuopra al Ridolfino, acciochè stiamo in pace.” (Veress 1930. 281.)

1583. okt. 20. Kassa. *Antonio Possevino* jelentése Como kardinálishoz: Kassán találkozott Baldigara császári hadimérnökkel, aki figyelmeztette a váradi vár fogyatékoságaira. Kéri a bíbornokot, hasson Báthoryra, hogy Baldigarának alkalma legyen Váradon megtenni észrevételeit a kereszténység érdekében. (Kárpáthy-Kravjánszky 1933. 191.)

1583. okt. 20. Krakkó (?). *Bolognetti* nuncius jelentése: Báthory István királyt egy olasz mérnök figyelmeztette a váradi építkezések hibáira. (Veress 1944. II. 249.)

1583. nov. 3. Brześć. *Báthory István* király Reszka Szaniszló apátnak: „Opus habemus ad corrigenda cassamatarum, ipsarumque munitionum in arce nostra Varadiensi vitia insignibus architectis adque eiusmodi, qui non modo scientiam architecturae in scholis hauserint”, hanem akiknek a várépítésben kellő gyakorlatuk van, s e téren valamit már felmutathatnak. Ezeknek egyenként évi 600 tallér fizetést biztosítunk, csak küldje őket mielőbb: „hac omnino hieme” legalább egyet. (Veress 1944. II. 249.)

1583. nov. 4. Brześć. *Báthory István* király levele (102. kép) Rudolf császár-királynak: „Aliquot iam annis ad Arcem nostram Varadiensem muniendam incumbimus; in eamque rem magnos sumptus fecimus. Cum autem post nostrum e Transsylvania discessum multa praeter artem et ordinem muniendique normam ibi extracta esse intelligamus eaque corrigi necesse sit, petendum a Maestate Vestra duximus, ut quem habet, nobilem Architectum Baldigaram cum bona venia Varadinum proficisci permittat ibique per aliquot tempus commorari, ut quae in propugnaculis caeterisque munitionibus sint vitia animadvertere, et quo facto e sententia illius corrigi debeant nobis significare possit.” (Veress 1944. II. 250.)

1583. nov. 16. Brześć. *Báthory István* király levele az erdélyi hármastanácsnak: „Irya kegielmeteok, hogy kewanna Gyczy Janos kegielmetek keozzwl egynek oda ky tekinteseth. Melly dologrol my az eleöttis gondolkottwnk. De mierthogy az oda menesnek az eggik oka lenne az warepitesnek megh latasa: Im yrtunk Romay Chazarnak, kerywk theölle egy keves [időre] az eő fundalo mesteret Baldigarath. Akarnok hogy annak ott letekor esnek kegielmetek keozzwl egyiknek kymenese, hogy erthetne kegielmetek mi itelety lenne annak a feő mesternek, mind az eddigh walo eppitesről, s mind ez wtan walorul. Kewannok pedigh, hogy mind az eppitest, es arra walo keöltsegeth s mind az zolgalo nepnek zamath, fizeteset, s ahoz walo yeőwedelmeth megh latwan, lenne ez wtan, mind az eppitesbe yo mod es serenysegh s mind az zolgalo nep tartasban, az yeőwedelemhez kepest, yo rendtartas.” (Veress 1948. 116.)

1583. dec. 5. Prága. *Hieronimo Lippomano* velencei követ jelentése: a lengyel király tudatta a császárral a török betörését Erdélybe, és Várad megerősítésére egy hadimérnököt kért. (Kárpáthy-Kravjánszky 1933. 254.)

1583. dec. 9. Prága. *Rudolf* császár-király válasza *Báthory István* királynak: „Praefato architecto nostro id negotii dabimus, ut Varadini adsit, inspectisque eius propugnaculis et munitionibus” tapasztalatairól „Serenitati Vestrae” jelentést tegyen „ita, ut post duos menses, quos istic commorari poterit, redeat”, a szükség es erődítési munkálatok elvégzését ottani építőmesterekre bízván. (Veress 1944. II. 255.)

1583. dec. 13. Prága. *Hieronimo Lippomano* velencei követ jelentése: „Cosi quel Re [Báthory István] sta molto travagliato et attento a casi suoi, et havendo ricercato all' Imperatore l'Ingegnero Baldigara Venetiano per fortificar Varadino, come scrissi, Sua M. Cesarea s'è risoluta di compiacerlo et scriverà a Cassovia, dove si trova esso Baldigara, perche vadi quantoprima in Polonia per sodisfare al desiderio di quel Re.” (Kárpáthy-Kravjánszky 1933. 191.)

1583. dec. 19. Bécs. A *Hofkriegsrat* döntése: „Idem V. Baldigara gehn Wardein zuerlauben.” (Bécs, Kriegsarchiv. Prot. Exp. 1583. Bd. 173. S. 1.)

1583. dec. 22. Gyulafehérvár. *Az erdélyi tanácsurak* (Kovacsóczy Farkas, Kendi Sándor, Gálfi János) *Báthory Istvánnak*: „Az Várad építését a mi nézi, arrul az előtt is emlékeztünk levelünkbe Felségednek; most is Felségednek egyebet nem írhatunk, hanem hogy látjuk naponként és szánjuk mi nemü nagy költség csak kárba és hijába rea megyen. Az sok különb különb féle fundálók mit használtak légyen rajta még eddig nem tapasztaltuk, mert a mit egyik épét rajta, azt a másik elrontja és így vége nincsen dolgoknak, sőt egyéb károk fölött. Csak

Isten tudja micsoda fogatkozására eshetik annak a földnek olyan épületnek újabb extendálása miatt ilyen vég nélkül való állása: talám jobb volna azért, Kegyelmes Urunk, az mi erőnkhöz és értékünkhez képest és az időt is meg tekintvén benne errül úgy gondolkodnunk, hogy ha szintén adamussim az ácsnak prae-scriptuma szerint mindent el nem végezhetnének is, még is építtetnék és végeződnék úgy el, hogy így félben és végtelenül ne köllténék állani; kihez, ha azok a mesterek, kik ebben tudósok az ő nevekért és reputatiokért nyulni nem akarnának ebben nem köllene annyira az ő kívánságukat vagy ambitiokat tekénteni, mint az helynek és háznak nyilván való veszedelmét és kárát, kiváltképpen, hogy ez is vagyon benne, hogy mi nekünk azt az opust ennyi ideig urgeálnunk, kihez elégtelenségünket jól látjuk és kihez egy aetas sem elég, nem tudjuk, mint köllésék és illyék, sőt ha kényszer volna is, úgy mint rula fantáziálkodnak az olaszok, ítélje Felséged kivel és mint köllene az kész házat is az ellenségtül megoltalmazni, melik valami erőt Erdély tehet igaz szolgáló népét nem tudjuk, ha elég volna, azon képpen ágyuink, hadakozó szerszámink. Ha pedig azt a Baldigarát Felséged ide küldi az helynek meglátására, abbul is mi következhessék mind az török felől, kinél omnia plena sunt suspiciones, mind az németek felől, kik az mi javainknak, hasznunknak nem örülnek és tanácsukat is ezekhez képest hordozzák, te Felséged bölcs ítélete szerint megláthatja, jóllehet az Felséged kegyelmes tetzésére mindeneket örömetst submittálunk.” (Veress 1930. 292–293.; Veress 1948. 128–129. betűhív közlés.)

1584. jan. 16. Bécs. *A Hofkriegsrat feljegyzése*: „Imperator den Baldigara dem Kunig von Polen zulassen.” (Bécs, Kriegsarchiv. Prot. Exp. 1584. Bd. 175. S. 1.)

1584. febr. 18. Grodnó. *Báthory István* Reszka Szaniszló kanonoknak Rómába: „Scripseramus iam aliquoties et Nepoti nostro et Devotioni Tuae, ut curarent nobis architectum aliquem praestantem. Non eius generis, qui in Schola aut ex libris artem didicit theoreticusque sit solum, talium enim ubique turbam facile invenias, sed practicum atque ab ipso continuo potius usu in ea professione exercitatum et peritum. Conducatque illum Devotio Tua in Servitium nostrum annuo stipendio sexcentorum talerorum, si insignis fuerit. Dataque ipsi aliqua pecunia pro viatico, ipsum omnino, primo . . . commoditatem recipiente eum secum in reditu ad nos suo expectat.” (Veress 1944. II. 268–269.)

1584. febr. 26. Brześć. *Báthory István* levele a hármás kormánytanácsnak: „Az Warad eppitese felewl, mi legyen az kegielmetek ertelme ertem, de en nem assencialhatok annak, hogy anny sok kewlcheggel chenalt munkath most az wegebe valami informis structurawal megh chwffollywk, ut humano capiti ceruicem equinam inponamus kewaltkeppen hogy nem oly hewen kewtitek meegh reank. Idewt ad Isten elwegezesehez. Az mi illeti Gyczy Janos itiletet az fundator Dominicus felewl, ha nem esmertem wolna Dominicust, el hinnem, de miertthogy esmerem, chwdalom inkab[b] Gyczy Janos uexallia ki semmit nem twd hozza. Im oda kwltem leweleth Dominicusnak, megh erti kegielmetek az ew mentsetgetis. De hogy inkab[b] constallyon ez dologh, Im megh engedte Chazar hogy az ew fundatora Baldigara kett holnapigh ott lehessen, felette yo wolna ha kegielmetek keozzeól ki mehetne ak[k]orra, megh tecczik ha azys ollian twdatlannak itilli Dominicust mint Gyczy Janos, ottan mast kereswnk heliebe, ha penigh elegh

embernek itili rea, az Gyczy Janos dolga chak az wolna, hogy az miwest, es materiat suppeditalna. Attwl sem kell felny hogy Theórek azt megh erchie, de ha megh erteneis abbol semmi nehesegeh nem yewne, merth regen erti hogy olasz fundatorok wadnak es chenalliak, azt penigh nem kell hyrdetni hogy Chiazare, hanem eleegh wy fundator neweth neki adny. Awal Dominicust senki sem wadolhattia hogy walamit el rontott wolna ez egy hitwan feöld bastianal egiebeth, kit mygh el nem bontottak wolna, akar ki sem chenalhatoth wolna wyob[bat].” (Veress 1948. 144–145.)

1584. márc. 3. Várad. A *várad katolikus polgárok* kéri P. Claudio Aquaviva jezsuita generálist, hogy erősítse meg „hic apud nos mansionem R. P. Stephani Aratoris . . . ac demum patiatum hic suis fratribus a Serenissima Regia Maestate collegium excitare, de quo iam et ad Suam Maestatem litteras dedimus”. (Lukács III. p. 410–411. Nr. 209.) – Ugyanerről Nr. 216 (p. 421–422.); Nr. 218 (p. 423.).

1584. márc. 8. Bécs. A *Hofkriegsrat* utasítása: „Octavio Baldigara mit auf die Reisse geen Wardein mit Zerung Zuversehen. In der Hof-Cammer die Kaij. M. haben genädigist bewilliget das er solche rais geen Wardein wann der Kunig von Poln nach ime schickhen wirdet thuen solle, die Herrn haben ihm Zu bedenckhen, Vnnd etwas zuerteilen, auf das er auch den seinen hie was lassen Vnnd auff diese reiss auch mit nemen Kunde. Martij 8-ten.” (Bécs, Kriegsarchiv. Prot. Exp. 1584. Bd. 175. S. 213.)

1584. máj. 27. *Kvár szkve*: „Az várad fundator hetedmagával, ugyanazon várad kocsisok vivék Tordára.” (III/XVIII. 7.)

1584. máj. 31. Kalisz. P. *Joannes Paulus Campani* provincialis Bolognetti kardiális nunciának: „In Varadino fui et mi raccomandono anche a me molto quel suo negotio del collegio et il P. Skarga dice che Sua Maestà ha risposto che lo vuole fare per ogni modo; ma, motteggiando soggiunse: ma di grazia non si procede in questo con la tardità di quello di Bresta . . .” (Veress II. 1913. 75.)

1584. jún. 2. *Kvár szkve*: „Az várad fundator jöve vissza Fejérvárról, ugyanazon várad két kucsis vivé Hunyadig” [Bánffyhunyadig]. (III/XVIII. 7.)

1584. *Antonio Possevino* feljegyzése Váradról: „nobile città, benchè senza mura, con segnalata et grande murata cittadella.” (Possevino, A., Transilvania. Kiadta Veress II. 1913. 54. – Bascapè [1931. 85.] ugyanezt a jelentést 1583-as évszámmal közli. L. az Adattár 89. lapján.)

1584. aug. 13. Gyulafehérvár. Az *erdélyi hármastanács* jelentése Báthory Istvánnak: a várad kapitány a török készülődéséről írt és „keer wala ynneth Capitan wram walamy nebely segetsegeth, oda Waradda, ez mostany allapatban feökeppen az bastia eörzesere kepest, ki most bontakozasba wagion Dominicus fundatornak nagy malitiaia, wagy tudatlansaga myath, de my nem iawalwan azth, hogy igaz most oda propter certas rationes wy nepeth bochassonk, egyeb modoth prescribalank kapitan wramnak, az ott walo gondwiselesre, kire in omni rerum eventu hyzzok hogy gongya lezen, noha azth nem gondollywk, hogy az oda walo Theórek, most semmi wthon az derek dolgoth keserchen”. (Veress 1948. 177–178.) – „Baldigara fundator adventusatis felsegednek akarok megh ielejteny, ky wgy minth harom hettel ez eleöth el ywth Waradda, es megh latwan az Dominicus fundalasath, es megh emendalwan, anny haznot teött, hogy az menni hozzan Dominicus fundalta wolt az bastiat, Baldigara tizen kilencz eölliel hozza bell-

ieb[b] az oromzattiath. Az Zelessegeth egy feleöl hat eölliel hozza bellieb[b], mas feleöl eött eölliel, es walameniwel teöbbel. Az Dominicus fundalasa zerenth, az teöb[b] bastiaknakis bontakozasa leött wolna, ky mondhatatlan nagy karos leött wolna. Az Baldigara yntezese zerenth, penigh az Bastiaknak sem lezen bontakozasok. Melly Baldigara wgy megh demonstralata az intezeseth, hogy wgyan eömagais Dominicus approbalta, es youa hatta. Ezt ez Baldigarath igen dychiri kapitan wramis, es multis nominibus commendallia. Egy az hogy twdos, masik hogy yambor es emberseges ember. Magyar nielwethis erth, zabadon conferalhat eö magais wele, kit mikor pro necessitate loci et temporis az eö dolgat ott az fundalásban elwegezy, megh tekintwen hogy felseged kerte yde, es aztis ky bochatta, wgy contentalywk pro facultate nostra, hogy mind the felsegednek, mind wrwnknak ew Nagysaganak yo hire es dycherety lehessen erette, tytkolwykis a mennyire lehet, hogy ne erchie az Theörek honneth yewth.” (Uo. 179–180.)

1584. szept. 5. Bialowierze. *Báthory István* levele a hármás tanácsnak: „Octavius Baldigaranak Waradda meneset es az dologhoz latasat, erteottwk wala ez kegyelmeteök levele eleöth, Gyczy Janos lewelebeölis, ky Baldigaranak embersegeth s twdomanyat igen commendallia. Ninchis ketsegeönk benne, hogy ieleös ember ne legyen ky anny es ollyan few helyek epyteseben few Mester wolt. Mynekeleötte nem ertettwk Baldigaranak Waradon leteth, yewtt wala hozzank olaz orzagbol egy Architectus, kit noha sokan commendaltak nekeönk, de myerthogy mestersegeth nem experialtwk, chak illien instructiowal kwldénk Gyczy Janoshoz hogy mygh eö oda ywth Baldigara megh mondotta lézeön az eö itileyth, kyhez képest el inditottak az opust azth megh ne waltoztassak, ha penigh ollykor yutna, hogy consultatioban wolna a dologh, zollyon ewys hozza, de wgy, hogy Gyczy Janos azerth Baldigara tanachan maraggyon megh ha megh nem alkuthatnanakis. Jollehet az my yleti az mostany emendaciot, gondollywk hogy nem annyra nezy az derek mestersegből walo correctioth, minth az keölchegnek kemelleseth, kyert nekwnkis tecczyk. De Dominicust azert ebből wgyan nem ytilleök twdatlannak, kynek ertelmeth my sok dologban nalwnk leteben megh probalthwk. Nem chudallywk azth, ha wagy ew mastol wagy mas ew theöle kwleombez, merth minth egieb thwdományokban, azonkeppen ebbenis, kweömb kweömb respectusra nezwen opinioy wadnak az thwdos Mestereknek, kiknek eök kweömb kweömb respectusra nezwen, mind okayt aggyak. De az my nezy Dominicus dolgath, ha az ew ott walo maradasa zwksegh lezen, es eö magays megh akar maradny, yo, ha penigh nem megh yrtwk Gyczy Janosnak, hogy bochiassa hozzank, megh lattywk, ha el kellesseeke bochiatanonk, wagy ytt walo zolgalatwnkra tartanonk. Meghyrok Gyczy Janosnak, hgy egy három zaz arany nyomo lanczot, es kett wagy három zaz forintho adgyanak Baldigaranak. Mellyeth ha kegyelmetek augealny akar, my es az atyankfia tekintetyerth, tecczik azis nekwnk.” (Veress 1948. 192–193.)

1584. szept. 24. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1584. szept. 20–24-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „(5) Annak utánna az Várad épületire az porta szám szerint ötven ötven pénzt, melyet az jövendő Vizkereszt napjára [jan. 6.] nagyságodnak éppen beszélgáltatunk.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 209.)

1584. okt. 22-én kezdte meg *Simone Genga* a szolgálatát Báthory István hívására, először Lengyelországban. L. az 1586. aug. 22-én kelt kifizetést. (96–97. l.)

1584. dec. 1. Bécs. A *Hofkriegsrat* protokollum-bejegyzése: „Gyczi Janusch ad Com. D. Nogarol. pro Baldigara lengern erlaubnus zu gross Wardein. B. Der Herr Graf mag dem Gyczi Januschen hierauf in antwort vermelden, das dem Baldigara sein Erlaubnus byss auf Liechtmess erströckht sei, doch das Er Zur vber dieselb Zeit weitter nit aufhalten, sondern wider heraus zu seinem Dienst wölle khumen lassen. prima Decemb. 84.” (Bécs, Kriegsarchiv. Prot. Exp. 1584. Bd. 175. S. 316.)

1584. dec. 14. Gyalu. Az *erdélyi praesesek* jelentése Báthory Istvánnak: „A Baldigararól hisszük, hogy kapitány uram [Géczy János] bővebben ir Felségednek mίνemő nagy emberséggel viselte ott magát, mennyi hasznot tött abban az épületben, mint reformálta és megigazította, ki az, mint kapitány uram írja vala, el fogott immár onnan menni, mert, eddig is látván az szükségét, többet késett annál, a mennyi időre szabadsága volt. Mi innen urunk nevével tisztességes ajándékot küldtünk neki, háromszáz arany nyomó egy arany lánczot, ötszáz forintot, egy száz forint érő lovat, negyven nesztet és egy kupát. Ugy tetszik, hogy mind az te Felséged s mind urunk böcsületiért ennél kevesebbet nem köldhettünk neki, talám pedig ezután is kölletik valaha szolgálatja, és örömebben jó másszor hozzánk, ha most jó kedvvel bocsátjuk.” (Veress 1930. 322.; Veress 1948. 218–219. betűhív közlés.) A praesesek (a kormánytanács tagjai) akkor Kendi Sándor, Kovacsóczy Farkas, Sombory László.

1584. dec. 31. Grodno. *Báthory István* levele a hármastanácsnak: „Hogy Baldigarat oly humaniter complectalta kegyelmetek ygen iol chelekette, így beneficys et humanitate devinctus, ha mazzor zwksegh lenne, eöis eöreömesben elyeönne, maiorique cum studio et fructu ygyekeznek zolgalny.” – „Az armamentariumnak teöbbytesere, mind Varadon, mind Feierwarat legyen gongya kegyelmeteknek, hogy az eztendeökent newekegyek es eöreöghbitessek. Faltereö algyw minekeönk úgy tecczik, hogy nem annyira zykseges, hanem azok heliet[t] inkab[b] fel algyukat, vagy eöreögh falkonokat chenaltasson kegyelmetek, kik tizen kett, tizen három, tizen negy, vagy tizeneött font wassal yarok legyenek, merth kewaltkeppen az az Varady bastyakra azok wolnanak zwksegesek, holott azfele eöreögh bastyak igen haszontalanok es ereötlenek, mykoron algyuk avagy falkonok, kik oltalmazhattnak beöwen ninchenek raytok. Pornak golobysnak chenaltatasarais legyen gongya kegyelmeteknek, merth alkalmatos ydeöbely gondviseles affelyre igen haznos.” (Veress 1948. 234, 236.)

1585. jan. 15. Várad. *P. Szántó István* P. Claudio Aquaviva generálisnak: „Mandavit praeterea idem Serenissimus Rex noster P. Campano, ut hic Varadino collegium fundaret, promittens se redditus daturus sufficientes: quod ne Tua Reverentia impediatur, sed potius promoveatur, vehementer rogo. Erit hoc collegium multo fructuosius, quam duo aut tria alia, et facilem quoque habebit progressum.” (Veress II. 1913. 82.; Lukács III. 1967. 449–450. Nr. 236. Függelék: Szántó jelentése az 1584. évi váradai disputáról.)

1585. eleje. s. l. *P. Thomas Sailly* jezsuita jelentése Antonio Possevinónak: „Arx [Varadiensis] Transylvaniae Principis munitissima, quae frequentes incolas habet, atque eius provinciae metropolis erat, in qua praeter praesidiarios pedites octin-

genti equites a turcarum excursionibus fines tuentur.” (Lukács III. 1967. p. 446. Nr. 235.)

1585. ápr. 7. Niepolomice. *Báthory István* a Szt. Egyed-templomnak adományozza Nagykér falut; aug. 14-én megismétli és kiegészíti adományát, hogy a Váradon hasznosan működő jezsuitákat támogassa. (Bunyitay – Málnási 1935. 390–391.)

1585. máj. 1-én *Giczy János* Erdély kormányzója lett. Utóda a váradi főkapitányságban *Sibrik György*. Sibrik Báthory István szolgálatában az orosz hadjáratokban szerzett kiváló érdemeket, az 1583. márc. 24-i országgyűlésen Báthory István követe. (Szádeczky L., Kovacsóczy Farkas. Bp. 1895. 29–30.) Sibrik György 1585–1589-ig volt Várad főkapitánya.

1585. máj. 12. Niepolomice. *Báthory István* király végrendelete: „Sic etiam . . . Varadiensem [ti. collegium] non solum conservent, sed augeant ad eorumque incrementa aliquid adjiciant.” (Veress II. 1944. 299.)

1585. jún. 23. *Kvár szkve*: „Urunk parancsolt vala biró uramnak, hogy az kőműveseket Váradra külgye. Attunk 2 szekeret alájok. Egy szekeres Maros Gergelyé, 6 lóra fizettem fl. 3. Az másik szekeres Tömösvárij Andrásé, fizettem Hunyadig néki fl. 3. Item ugyanazon nap az lovas legényt biro uram el külte vellek Mártont Hunyadig, higy tovább ne vigyék az szekereket. Fizettem d. 50.” (III/XXII. 9.)

1585. jún. 23. *Kvár szkve*: „Fejedelem parancsolta vala, hogy az kőműveseket ki külgyük Váraddá.” Költséget adnak nekik, 2 frt.-ot. (III/XXII. 60.)

1585. jún. 27. *Kvár szkve*: „Ugyanazon napon jöve az váradi fundáló az olasz. Attunk 4 lovat alája. Ugyan váradi kucsisnak Borgyütő szolgálja István 4 lóra. Fizettem fl. 1.” (III/XXII. 10.)

1585. júl. 5. *Kvár szkve*: „Jöve vissza az fundalo ugyan azon kocsin. Borgyütő Fábián 4 lova. Fizettem Hunyadig [Bánffyhunyadig] fl. 2.” (III/XXII. 11.)

1585. aug. 1. *Kvár szkve*: „Jövének az segesvári téglavetők. 13-nak attunk egy szekeret, 6 lovat alájok, Tömpe Jánosét. Fizettem Hunyadig fl. 3.” (III/XXII. 13.)

1585. aug. 22. *Kvár szkve*: „Ugyanazon napon jövének az meggyesi kőművesek. Váraddá vivék őket. Attunk biro uram akarattyából szekeret, 6 lovat alájok Bewl Mihályét. Fizettem tülle fl. 3.” (III/XXII. 14.)

1585. aug. 23. *Kvár szkve*: „Item ugyan azon napon hozták az szebeni kőműveseket két szekeren, négy-négy lovon. Egyik szekeres Symó Boldizsár, a másik Puha Simon. Fizettem az kettőnek nyolc lóra Hunyadig fl. 4.” (Uo.)

1585. aug. 26. Niepolomice. *P. Joannes Paulus Campani* provincialis *P. Claudius Aquaviva* generálisnak: „Postea coepit [rex] agere de Varadinensi fundendo collegio; sed quia facultatem non habebam a P. V. Reveranda post multam ultro citroque conversationem factam et verbo et schaedis datis, eo rem adduxi, ut donationem, quam fecerat collegio Varadinensi, faceret in genere ecclesiae Varadinensi pro sustentandis sacerdotibus catholicis Societatis Jesu, qui illic degunt.” (Veress II. 1913. 130.)

1585. aug. 29. Nipolmickij. *Gyulay Pál* levele, melyben tanácsokat ad az új váradi kapitánynak, Sibrik Györgynek tisztségének a betöltésére. Belefoglalva I. Rákóczy Györgynek 1640. aug. 14-én kelt instrúciójába (6–17.) ilyen címen: „Az Istuan Kiralj Instructioia pedig Gyulaj Pál által betw szerint, ez uolt.” –

Abafáji Gyulay Pál Ugron (Ughron) István leveléből értette, hogy „az Kegielmed kapitansaganak elei minden rendeknel kedves uolt.” De inti, hogy erre a szerezetre „ighen keues okot adhatott”; és semmi sem nehezebb „mint az emberek szeretetít megh tartanunk”. Scipio és Annibal életére hivatkozik és az emberek állhatatlanságára, háládatlanságára. „Nekem azért ugy teczik, hogy kegielmednek az mostani Tiztuisseleeben mindenkor elmeiében foroghion, es ugian zengedezzen ez három szoo: „Vy ember vagiok, Varadot birom, Géczy Janos uolt eleöttem.” A váradi kapitányságról pedig úgy ír, mint amelynél az erdélyi birodalomban sem nagyobb, sem gondosabb tiszt nincsen. — Gyulay intő-buzdító levele igen szép magyarsággal, jó stílusban megírt és antik példákkal illusztrált, tartalmas és bölcs parainesis. (OL. Magy. Kamara. Acta Publica. Tom. I. Fasc. 20. No. 65. — Tanácsi Tükör. [Csepregi Turkovich Mihály magyar fordítása.] Szeben 1663. — RMK. I. 1006. sz. — L. továbbá: Stoll B.—Varga I.—V. Kovács S., A magy. irodalomtört. bibliográfiája. I. Bp. 1972. 305—306.; Szabó Gy., Abafáji Gyulay Pál. Bp. 1974. — Humanizmus és reformáció 3.)

1585. szept. 10. Prága. *Matheo Zane* velencei követ jelentése: Augusztus 31-i levél szerint csasz jött a krakkói udvarba, hogy Báthory rontassa le az oroszországi új várakat és Váradot. A király őt gazdagon megajándékozva azzal küldte vissza: hogy Várad régi vár, az oroszországiakat, ha előbb figyelmeztették volna, nem építi fel, de most már készek. (Kárpáthy-Kravjánszky 1933. 260.)

1585. szept. 24. Torda. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1585. szept. 19–24-i tordai országgyűlés törvénycikkeit: „(2) Az mi nézi peniglen az Várad épületire való subsidiumot, mely felől nagyságod minket országul int, hogy abban is meg ne fogyatkoznánk nagyságodnak, vöttük kegyelmes urunk azt is szemünk elejibe, meggondolván hogy az elkezdett mivnek nem jó volna félbe maradni. Azért Várad épületire és egyéb szükségére nagyságodnak igirünk kapu szám szerint bészolgáltatni nemességütül székely urainkkal és az százsággal egyetembe kis karácson napjára [jan. 6.] harmincöt pénzt. Magyarországi uraink igirik azonképen azon megírt napra bészolgáltatni.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 216.)

1585. okt. 20. *Kvár szkve*: „Jövének haza Váradról meggyessij kőművesek. Attunk két szekeret . . . Tordáig. Fizettem fl. 1. d. 75.” (III/XXII. 18.)

1585. okt. 28. *Kvár szkve*: „Az segesvári kőművesek jövének. Attunk alájok 3 szekeret. Egyik szekér Feyer Benedeké, 6 lova. Fizettem fl. 1. d. 50. Másik szekér Vayda Mihályé, Menyhárté 6 lova. Fizettem Tordáig nekik fl. 1. d. 50. Harmadik szekér Tömpe Jánosé, 5 lova. Fizettem Tordáig neki fl. 1. d. 25.” (III/XII. 19.)

1585. *A lengyel jezsuita provincia évi jelentése a váradi rezidenciáról* (Residentia Varadiensis in Hungaria): „Donavit hoc anno Rex non modo bibliothecam anti-quam varadiensem, aestimatam bis mille florenos, verum etiam villas sex attribuit et vocato Provinciali donationem illarum ipsi dedit.” (Lukács III. 1967. p. 536. Nr. 275.)

1586. máj. 21. Várad. P. *Petrus Szydłowsky* levele a lengyel provincialishoz, ebben említve: „Georgius Kiral vicecapitaneus”. (Uo. 563.)

1586. aug. 22. *Báthory István* király számadásai: „Simoni Genga architecto. A die 22. Octobris 1584, susceptionis et assignationis illius, ad diem similem Augusti 1586, pro mensibus 22 per fl. 75, cedunt fl. 1600. Ad rationem harum

In Transilvania soluti fl. 675. Niepolomiciis 1585 fl. 300..." (Veress 1918. 221.)

1586. szept. A pestisben elhunyt jezsuiták névsora: „P. Petrus Sydlowsky confessorius hungaricus et praefectus ecclesiae S. Aegidii Varadini; obiit 17 iunii peste.” (Lukács III. 1967. 643.)

1587. szept. 21. Gyulafehérvár. Báthory Zsigmond méltatva Simone Genga munkásságát megállapítja évi stipendiumát. Oklevelében kiemeli Genga tudását és buzgalmát, amelyet különösen Várad építésében (in arcis nostrae Varadiensis aedificatione) tanúsított. (Appendix IV. 346. l.)

1587. okt. 12. Gyulafehérvár. P. *Szántó István* P. Claudio Aquaviva jezsuita generálisnak: „Templum harae potius quam ecclesiae similius erat, ruinam intus et foris minabatur, quod prius auxilio regis Stephani pavimento stravi, deinde ruinas intus et foris refeci, et dealbari curavi, et altare accomodavi in meliorem formam; indumenta fere a vermibus corrosa erant, reficienda curavi; et aliquot novas casulas et antipendia fieri curavi; similiter et calices atque ampullas argenteas deauratas ex elemosyna bonorum virorum confeci. Cum templa Varadiensia haeretici depraedarentur, multos libros et tapetia templorum in quendam capellam in arce convexerant: rogavi regem ut nostrae ecclesiae illa donaret, donavit et exportavi Antiphonaria et Gradualia 9 maxima quibus similia nunquam vidi, aureis litteris in multis litteris scripta, unum illorum 600 aureis constituisse scribitur: exportavimus et tapetia 15, tria maxima, quae cingunt sanctuarium. Item candelabra aenea maxima ad 33 et duo plaustra onusta variis libris invidentibus et foedantibus haereticis. Libris igitur et tapetibus ornavimus et ditavimus templum et domum” [ti. a rezidenciát]. Mivel fenntartásukra csupán csak egy falujuk volt, kérték a királytól az elhunyt Thelegdi Miklós faluját, amihez a király hozzájárult, sőt „Vix duae aut tres hebdomadae praeterierunt, sponte pius rex misit ad me litteras donatorias sex aliorum pagorum, qui erant supradicti Magnifici [Thelegdi Miklós]. Qui multo plura, si vixisset, constitueret dare, et collegium cum templo magnificum in media civitate extruere. Nunc autem spes collegii cecidit, donec princeps adolescat. Interim tamen ex bonis, quae acquisivi, possunt aedificare aliquot cubicula, et ali 20 aut 25 patres.” (Veress II. 1913. 221–222. – Az elhunyt Thelegdi Miklós javait, 7 bihari falut 1585. aug. 14-én adományozta Báthory a jezsuitáknak. – Uo. 127.)

1587. okt. 28. Kolozsvár. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1587. okt. 22–28-i kolozsvári országgyűlés törvénycikkeit: „Az Várad épülésére penég kapu szám szerént ötven pénzt ez jövedő szent Pál fordulása napjára [jan. 25.] fogyasztás nélkül bészolgáltatni.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 231.)

1588. máj. 18. *Kvár szkve*: téglavetőket visznak hat-hat lovon, öt szekeren Hunyadi (IV/I. 7.).

(1588. Kassa.) Kelet és címfelirat nélküli *jegyzék a váradí székesegyház felszereléséről* (OL. Magy. Kamara. Miscellanea Eccl. et Relig. fasc. 2. p. 104.). – (1588. Kassa.) A váradí székesegyház kincsei között található drágakövek jegyzéke (uo. p. 105.). – 1588. Kassa. *Aestimatio*, forma magnitudo et pretium rerum Ecclesiasticarum Episcopatus Varadiensis (uo. p. 107.).

1588. máj. 24. Kassa. *Aestimatio Clenodiorum Episcopatus Varadiensis* (uo. p. 112.). Valamennyi adat Baranyai Béláné közlése. A jegyzékben szerepel a Mátyás

király címerével ékes, aranszövésű miseruha, melynek drágakövekkel és gyöngökkel díszített keresztjére a keresztre feszített Krisztus, Mária és János apostol alakjai voltak kihímezve. (Balogh 1966. 389.)

1588. jún. 6. *Kvár szkve*: „Hajdu János vitte az olaszokat 3 lovon Hunyadra. fl. 1. d. 50. Szász György vitte az olaszokat 4 lovon Hunyadig. fl. 2. d. 50.” (IV/VI. 104.)

1588. júl. 17. *Kvár szkve*: „Zep Istvan viszi az itt való kőmieseket Váraddá. A szekeresnek Kis Mihálnak attam 6 lovára Hunyadig fl. 3. A fejedelem kőmiese is vele volt; mindenestől voltak 13. Ezeket vitte Váradig 3 kucsi. Attam egyik-egyik kucsira fl. 2. d. 5. Teszen fl. 6. d. 15.” (IV/I. 9.) – 1588. júl. 17. *Kvár szkve*: „Zep Istwan az keömyeseket hogy Varadda vitte, az itt valo Ceh Mesternek az teob keömyesekel együtt Biro Uram akarattyabol attam keolcsegbe nekik fl. 3.” (IV/I. 34.)

1588. aug. 17. Cege. *Wass György* szerződése „Coloswaratt lakozo keomijes Varadi Georgiel” és Keomijes Gergellyel ajtók és ablakok faragására. (Balogh J., Későrenaissance kőfaragó műhelyek. *Ars Hungarica*. 1975. 44.)

1588. okt. 9. *Kvár szkve*: a város gazdálkodik az odaérkező olaszoknak: „Volt az fundáló és Fabius Gyniga.” (1588/IV. 45.)

1588. okt. 10. *Kvár szkve*: „Biró uram parancsára vitték el az ő nagysága fundátorát Tordára, Kuchys János Váradí 4 lóval. Attam nekie fl. 1. d. –” (IV/VI. 112.)

1588. dec. 19. A *jezsuiták jelentése* a megyesi országgyűlésről: „decretum promulgarunt quo nos Albaulia, Varadino et Claudiopolitano collegio spoliabant . . . Templum, quod nos Varadinj habebamus, quo solebant ad 12.000 catholicorum conuenire et quod antea catholicorum semper fuit, haereticis statim permisit.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 254, 257.)

1588. Várad kapitánya *Király György*. (Bunyitay – Málnási 1936. 64.)

1589. máj. 3. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* adománylevele: „Donatio Generosi ac Egregij Georgij Kijrálij Capitanei Varadiensis super possessione Mehés [Méhes].” (OL. F. 1. Gyfnehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Erdélyi fejedelmi kancellária. II. Liber Regius Sigismundi Báthory. 477.)

1589. máj. 9. *Kvár szkve*: „Az fejedelem fundálóját vitte Zente Bálint 4 lovon Huniadra. Attam neki fl. 2.” (IV/X. 67.)

1589. máj. 27. *Kvár szkve*: „Az téglavetőket vitte Antal Pál Hunyadra 5 lovon fl. 2. d. 50.” – „Török Benedek ugyan téglavetőkett vitt Hunyadig 3 lovon.” – Ugyancsak téglavetőket visznek, ekkor öten 3–3 lovon és egy két lovon, tehát összesen 8 szekérrel. (IV/X. 68.)

1589-től 1592-ig Várad főkapitánya *somlyói Báthory István* (Báthory Boldizsár öccse). 1592-ben lemondott a főkapitányságról, 1594-ben pedig Lengyelországba menekült, testvéréhez, Báthory Andráshoz. (Bethlen Farkas, *Historia de rebus Transylvanicis*. III. Cibinii 1782. 23, 479.) Tisztségei: 1581-től 1594-ig tanácsúr, Bihar és Kraszna megye főispánja, 1593-ban főgenerális. (Trócsányi 1980. 24.)

1589. okt. 27. Nagyenyed. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1589. okt. 21–27-i enyedi országgyűlés törvénycikkeit: „Látván penig az váradí épületnek is szükségés voltát, igirünk annak az épületnek continuálására kapu szám szerént ötven pénzt, ez jövendő gyertyaszentelő bódogasszony napjára [febr. 2.] beszolgáltatni.

Mely tereh viselésre a székely uraim is ígrik magokat. Egyenlőképpen az szász uraim is ezenképpen az ő módjok szerint.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 367.)

1589. nov. 11. Kassa. *Pethe Márton* váradí püspök elismervénye arról, hogy a szepesi kamarától leltár szerint átvette „omnes res et clenodia episcopatus Varadiensis”, amelyek az elhunyt Bornemissza Gergely váradí püspöknél voltak. (Komáromy A., Hova lettek Szent László váradí székesegyházának műkincesi. Századok. 1902. 406–411.)

1590. ápr. 1. *Kvár szkve*: „Biró uram parancsára vitték el az fundálót és pattanyust az váradit, Désre, szolgástól; Zambó Gergely és Zabó Márton 10 lóval az terheket is vitték. Fizettem fl. 5.” (IV/XXI. 80.)

1590. ápr. 4. *Kvár szkve*: „Az fondalót és az pattanyust szolgástól, marhástól, hogy elvitték Váradig, biró uram parancsára italokra és ételekre költöttem . . .” Következik a költségek jegyzéke. (IV/XXI. 14.)

1590. ápr. 19. *Kvár szkve*: „Biró uram parancsolattýára az fondálónak vacsorára, ételére, italára Borbély Mártonnétól vöttem . . .” Következik a költségek jegyzéke. (IV/XXI. 22.)

1590. ápr. 19. *Kvár szkve*: „Biró uram akarattyából Kepeljes János vitte Tor-dára az váradí fundálót 6 lovon. Fizettem fl. 1. d. 50.” (IV/XXI. 81.)

1590. júl. 18. Debrecen. A *debreceni ötvöscéh* confoederalionalis levele a váradí ötvöscéhvel, illetve a régebbi levél megújítása. (Ballagi A., Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. Arch. Ért. 1884. 237.)

1590. szept. 1. *Kvár szkve*: „Biró uram akarattyából az váradí fondátornak küldtettem ételére, italára . . .” Következik a költségek jegyzéke. (IV/XX. 16.)

1590. szept. 24. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1590. szept. 21–24-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „Az Várad épületit, mint-hogy a nagyságod intése szerint mi is szükségesnek itéljük, annak continuálására ígérünk nagyságodnak kapu szám szerint 50 pénzt e jövendő szent Pál fordulására [jan. 25.] adminisztrálni, mely tereh viselésre a székely uraim atyánkfiái is azonképpen ígrik magokat, a szász uraim is, az ő módjok szerint, a magyarországi uraink atyánkfiái is, a másfél forintot a feljül megírt napokra nagyságodnak kapu szám szerint, fogyatkozás nélkül bészolgáltatni.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 374.)

1590. nov. 10. *Kvár szkve*: „Eodem die Biró uram parancsára vitte Kádár Zsigmond fia az fundátor fiát Hunyadra, 4 lovon.” (IV/XXI. 90.)

1591. máj. 15. *Kvár szkve*: „Benessy Balás vitte az fejedelem fondátorát, Hunyadig 6 lovon, fl. 3.” (V/X. 45.)

1591. nov. 20. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1591. nov. 1–20-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „Az váradí épületre azonképen, kit kívánunk hogy te nagyságod annak módja szerint jó gondviseléssel continuáltasson, ígírünk te nagyságodnak kapu szám szerint ötven pénzt.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 387.)

1592. máj. 1. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* utasítása Bocskay István váradí főkapitánynak kinevezése alkalmából: „Az háznak építésére is, mikor annak ideje vagyon az elrendeltetett mód és szokás szerint szorgalmatos gondot viseltesen, és mindent, ahoz való dolgosokkal idején megszereztesen, hogy az épületben semmi dolog, késedelmet avagy fogyatkozást ne szerezen.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 408.) Bocskayt 1592 júniusában iktatták be a váradí főkapitány-

ságba. (Bethlen Farkas III. 1782. 23.) Bocskay ezt a tisztséget 1596-ig viselte, 1595-ben helyettese Kornis Gáspár. (Tóth-Szabó 1904. 83.; Balás 1917. 18.) Bocskay Báthory Zsigmond fejedelem anyai nagybátyja volt.

1592. júl. 18. *Kvár szkve*: „Baniai András Gingát, az fundatort vitte 6 lovon Hunyadig fl. 3.” – „Hunyady Mátyás is ugyanezen féle olaszokat, kik Gingával voltak, vitte 6 lovon Hunyadig, fl. 3.” (V/XV. 86.)

1592. szept. 24. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1592. szept. 20–25-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „Azonképpen az váradi épültre is, kít kívánunk, hogy nagyságod continuáltasson és egyéb szükségekre igirünk nagyságodnak kapu szám szerént hetvenöt pénzt ez jövő vizkereszt napjára [jan. 6.] fogyatkozás nélkül beadni.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 411.)

1593. szept. 10. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1593. szept. 1–10-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „Az mellett az váradi háznak szükséges épületit, arra is igirünk kapu szám szerént ötven-ötven pénzt ez jövő szent Lucza asszony napjára [dec. 13.] bészolgáltatni, kire igirik magokat az székely uraim is, szász uraim, magyarországiakkal egyetemben. Könyörögvén nagyságodnak, hogy nagyságod azt annak az háznak olyan szükséges épületire fordíttassa, és egyéb odavaló dolgokra is, melyek afféle végházakban kívántatnak, viseltessen szorgalmatos gondot.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 420–421.)

1593. dec. 10. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* levele Bocskay István váradi főkapitányhoz, Topay Péter váradi provisorhoz és helyetteseikhez. A fejedelem a váradi bíró és esküdt polgárok panaszából megtudta, hogy „non deesse plerisque ex libertinis et opificibus manuariis, in medio ipsorum commorantes, qui clientelam quorundam nobilium in ibi degentium sese insinuant, sub eo praetextu, quod interdum diversis usibus dictae arcis nostrae Varadiensis inservirent”, akik az adófizetéstől szabadulni kívánnak a város kárára. „Cum tamen huiusmodi opifices et mechanici pro laboribus suis ex proventibus arcis nostrae Varadiensis condignam reciperent mercedem, supplicatum itaque est nobis in persona dictorum civium Varadiensium, ut cum tales opifices nec nobilitati, nedum exempti a nobis sint, sed sub certorum nobilium patrocínio delitescerent, eosdem in ordinem ipsorum redigendi ipsi facultatem concedere dignaremur.” A fejedelem engedve a kérésnek, felhatalmazza a várost, hogy „universos libertinos, opificesque manuarios, utpote lapicides, muratores, fossores, molitores et rotipares, aliosque cuiusvis artis et conditionis mechanicos, in eadem civitate Varadiensis commorantes, nullasque de nobilitatione et exemptione ipsorum a nobis litteras habentes”, adófizetésre kötelezzék. A főkapitány és a provisor pedig legyenek ebben a város segítségére. (Veress IV. 1932. 44–45.)

1594. febr. 4. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* a váradi kőfaragók és kőművesek kérésére – tekintetbe véve a váradi vár építésénél tanúsított buzgalmodat – régi adómentességüket megújítja. Ennek értelmében felmenti őket mindenmű adózás alól azzal az elkötelezéssel, hogy a vár építésében továbbra is kötelesek részt venni. (1760. április 6-án kelt másolat. Nagyvárad város Levéltára, a Bihari Állami Levéltárban. Inv. Nr. 141. Fasc. 65. p. 1–2. – Német fordításban közölve: Avram 1979. 181.) – Megjegyzendő, hogy ebből az esztendőből Báthory Zsigmond Liber Regius-a nem maradt fenn.

1594. aug. 18. Regensburg. *Carrillo pápai követ* jelenti Aquaviva jezsuita generalisnak: Báthory Zsigmond fejedelem „meo hortatu constitit in arce Kuřuar, unde etiam servavit pro se arcem Huszt et arcem nobilissimam Varadiensem, quem coniurati dolo voluerunt occupare”. (Veress E., Carrillo Alfonz jezsuita levelezése. II. Bp. 1944. 114.)

1594. szept. 1. Kolozsvár. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1594. aug. 17–szept. 1-i kolozsvári országgyűlés törvénycikkeit: „(4) Az Várad építésére is azonképpen kapu szám szerint ígürünk nagyságodnak ötven pénzt ez jövendő Szent-András napjára [nov. 30.] beadni. Mely tereh viselésre az székely uraink atyánkfiai is ígirik magokat. Az szász uraim is az ő módjok szerint. Az magyarországi uraink atyánkfiai is az feljül irt napokra azokat nagyságodnak bészolgáltatják.” (Erd. Orsz. Eml. III. 1877. 447–448.)

1594. nov. 19. „Datum ex arce Varadiensis.” *Kornis Gáspár*, a fejedelem tanácsosa „ac substitutus Arcis Varadiensis Capitaneus et supremus Huztiensis nec non Comes Comitatus Maramarosiensis” parancslevele, melynek értelmében a fejedelemhez induló Amady Györgynek mindenütt postakocsit adjanak. (Hazai Okmánytár. I. 1865. 415.)

1595. jan. 21. Gyulafehérvár. *Pietro Busto* muzsikus levele testvéréhez: Báthory Zsigmond hűséges tanácsosa „il Signor Stefano Bogeni (Bocskay), governatore di Varadino et hora generale capitano dell' esercito”. (Bascapè 1931. 172.)

1595. jan. 24. „*Regestrum* az huzad embereknek szama melliet vrunk eő fge parancholtyt hogy megh szamlalunk az eő felsege Joszagaban.” – A falvak szerint felsorolva a fejedelem jobbágysai. – „Az rezbaniahoz ualo faluknak newek: Kisbania Jobbagi No. 20.; Fenaczi Jobbagi No. 40.; Zimpan (?) Jobbagi No. 60.; Segesttie Jobbagi No. 17.; Poian Jobbagi No. 20.” – „Az Waskohoz ualo faluknak nevek.” 12 falut sorol fel részben magyar nevekkal: Feketefalva, Magyarremete, Kápolnásgyanta, Széplak. Az utóbbiban 28 jobbágy volt, „Ennek soka szabados drabantty”. (OL. Magy. Kamara. E. 148. Neoregistrata Acta. Fasc. 1633. No. 21.)

1596–1598. Várad főkapitánya *Király György* (Tóth-Szabó 1904. 83.; Balás 1917. 18.) Várad ostromakor 1598. okt. 17-én megsebesült, de tovább harcolt a földbástya védelmében, ahol okt. 24-én sebeibe belehalt.

1596. dec. 8. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* megerősíti az 1596. nov. 30–dec. 8-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „(19) Miért hogy az minémü helyen Várad vagyon, ez mostani időben kiváltképpen való épétést kíván, végeztük, hogy Közép-Szolnok és Kraszna vármegyében mind az ő felsége, urak és nemesség jószága személy válogatás nélkül Várad építésében minden segítséggel legyen, valamikor az várad kapitán uraim által requiráltaknak fellöle; ha különben cselekednének, ő felsége per omnia opportuna remedia rea kinszerittesse őket.” (Erd. Orsz. Eml. IV. 1878. 108.)

1597-ben a *jezsuiták* megvették Francesco Castaldo olasz származású várad polgárnak belvárosi házát, és a telken templomot akartak építeni. (Tóth-Szabó 1904. 64.)

1597. dec. 1. „*Inventarium arcis Varadiensis.*” A várban levő élelem, továbbá a vasak, zsindelyek stb. leltára. (OL. Magy. Kamara. Urb. et Conscrip. Fasc. 116. No. 1. – Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1597. dec. 1. „*Prima solutio* peditum portariorum Arcis Waradiensis.” Kifizetések 6 decurio részére, általában 4–4 forint, továbbá az alájuk rendelt 9–9 gyalogosnak, általában 3–4 forint. A decuriók névsora: „1. decurio Andreas Medij; 2. decurio Gregorius Kaijtho; 3. decurio Joannes Palffy; 4. decurio Petrus Zalay; 5. decurio Stano (Stephanus) Hydassy; 6. decurio Stano Pribek.” (OL. Magy. Kamara. E. 554. Fol. lat. 1381. 30. rksz. — Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1598 előtt. *Báthory Zsigmond* a váradi kovácsok, név szerint Thuri Tamás és Böjti László céhmesterek kérésére átírja és megerősíti a céhszabályaikat, melyeket János Zsigmond adott ki. (Hornyik J., Kecskemét város története. II. Kecskemét 1861. 293–294.)

1598. *Kifizetések* január 1-től december 1-ig, a váradi gyalogosoknak azonos módon. Továbbá április 1-én 6 Bombardariusnak, május 1-től szeptember 1-ig hat-hat Bombardariusnak, május 1-től október 1-ig egy „Cupri Timpanista”-nak. Október 1-én és november 1-én „Franco Paller”-nak kifizetés 2–2 forint. (OL. Magy. Kamara. E. 554. Fol. lat. 1381. — Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1598-ban Várad parancsnoka *báró Rödern Menyhért* császári tábornok. (Tóth-Szabó 1904. 83.)

1598. szept. 23. Várad. *Conte Giovan Marco Isolano* levele Ferrante Rossi tokaji kapitánynak: „Illustrissimo Signor et Patron osservandissimo. Questa mattina sono arrivato in questa fortezza, et subito dopo desinare son stato a riconoscere la piazza sì dentro, come fuori; la quale per così dire è un chaos assai grande di cinque baloardi, ma di gran lunga inferiore di Giaverino di grandezza, come d’ogni altra qualità. Ha li baloardi fatti in diversi modi, et la maggior parte voti di terreno, però tutti incamisciati di muro eccetto uno che è riparato tutto intorno di palizata. Le cortine non hanno anch’esse quasi niente di terrapieno. La fossa è assai larga, variamente però, in alcuni luoghi 40 passi andanti, in alcuni poco più, et in alcuni meno. E’ bassa oltremodo di contrascarpa, che in alcuni luoghi non ne ha duoi piedi, et in pochi cinque o sei al più; di modo che il recinto viene scoperto di fuori sino ai piedi. Però, se bene questa piazza ha le dette imperfettioni e altre ancora, che saria lungo dire, a me pare che per qualche tempo si possi difender honoratamente, servendosi di ritirate buone, delle quali ci è comodità di parlar per un recinto antico principalmente che è dentro al nuovo (se ben di poco momento) et in altri modi, et per esser quasi voti i baloardi meglio a’ incontraranno li formelli, et tutte queste cose si faranno, se si provederanno legni et materia dentro a tempo, della quale se ne può cavar gran copia nel d’intorno del fosso, arrivando gl’alberi, le case, le siepi et li horti sin sopra quello per tutto all’intorno della piazza, le quali cose, se non si levaranno, facilitaranno l’approccio all’inimico . . . Il disegno (*103. kép*) l’ho fatto in fretta, senza compasso. Ne potrà mandar una copia al Re . . . Quasi tutte le cortine sono senza terrapieno o ne han poco. La fortezza è quasi tutta circondata dalla terra.” (Veress V. 1932. 195.) — *Isolani* megírta az 1594–1599. évi török hadjárat történetét, kézírata Bolognában van (Maggiorotti 1936. 436.). Székesfehérvár elvesztésekor török fogságba került, a Héttoronyban halt meg (Banfi 1932. 305.)

1598. szept. 20.–nov. 3. *Omár basa* ostromolja Váradot.

1598. okt. 30. Kassa. *Miksa főherceg* levele Bastanak: ha Váradot felszabadítja a török alól „ne quisquam Ungarorum vel Transylvanorum cuiuscunque partis fuerat, Varadini in arcem intromittatur”. (Veress 1909. 108.)

1598. nov. 5. Várad. *Melchior von Rödern* báró várparancsnok naplószerű jelentése Miksa főherceghez Várad török ostromáról (szept. 20–nov. 3.). Először is német katonaságot vitt a várba, amibe Király György kapitány (Obrist) belegeyeztet, és mind a várban, mind a városban két zászlót tüzetett ki (106.). „Den 2 Oktober hat der Feind . . . die zwei Haupttürme an der Kirchen in der Festung zu beschiessen angefangen” (109.). – „Diesen Tag hab ich die Wehren austheilen lassen, und ist die erderne Wöhr dem Király Georg Obristen, die Királyfi beim Palatio dem Herrn Niary Paul, und die anderen drei Wöhren als die Tschunke, die Goldene und Venetiarin Gottfrieden Ribisch Obristlieutenant zu verteidigen befohlen werden” (109.). – A török támadás irányvonala: a földbástya többszöri felgyújtása, az árokból a víz elvezetése, aknaásás, a bástyák ágyuzása a szőlőhegyek felől is, de ez utóbbi „der Schaden ist gar gering gewesen, den er uns zugefügt, dann der Berg weit abgelegen” (111.). – Október 17-én a Csonka bástya felrobbantása és a török betörés a várba (111.). – „Den 20 hat der Feind um 10 Uhr die Wöhr bei dem Palatio, Királfí genannt, gesprengt, welche über die massen ein stark Gemeuer gehabt” (112.). – Október 21-én a Csonka bástya újabb felrobbantása (112.) és mindhárom bástya ostromlása (113.). – „. . . ist auf der Királfí gleich im härtesten Sturm unser Feuerwerk, so wir in der Retirada gehabt, aus Unvorsichtigkeit eines Büchsenmeisters . . . angegangen” (113.). – A következő napokon ismételt aknaásás és robbantás több helyen (114–115.). – November 1-én újabb támadás „hat uns der Feind also die ganze Zeit über . . . niemals auf halben Weg an die Retirada kommen mögen” (115.). – (Dudik B., Rödern Menyhért császári tábornagy tudósítása Nagyvárad 1598-i ostromoltatásáról. Tört. Tár. 1878. 106–116.) – Hieronymus Ortelius Rödern jelentését használta fel a következő munkájában: *Chronologia oder Historische beschreibung aller Kriegsempörungen . . . in . . . Ungern auch Siebenbürgen mit dem Türcken*. Nürnberg 1603. 416.; Nürnberg 1620. 416.

1598. „*Warhafftige Beschreibung*, welcher massen . . . Herr Melchior von Redern Frey Herr die gewaltige Vestung Gross Waradein in Ober Vngern mit 2000 Soldaten erhalten . . . Nürnberg 1598. (Hubay I., Röplapok, újságlapok, röpiratok. Bp. 1948. 408. sz.)

5198. szept.–nov. *Az olasz tüzerparancsnok jelentése* a város ostromáról (Relazione dell'assedio del Castello di Varadino in Ungheria, scritta da un luogotenente generale d'artiglieria che intervenne allo stesso assedio). A bevezetésben szól ennek az országrésznek a sajátságairól és az előkészületekről, amelyeket tettek a várható ostromhoz szept. 12-től szept. 30-ig. Szept. 30-án a török egy mérföldre van Váradtól. Ekkor felégették a várost, nehogy azt a török felhasználhassa a vár ellen. Következik a vár leírása, azután okt. 2-től nov. 22-ig naplószerű feljegyzések az ostromról. „. . . Castello di Varadino posto principale della Transilvania piazza se non fortissima, almeno tale che sarebbe stata insuperabile à i Transilvani.” (Fol. 180^v.) – „. . . cosi alli 12 settembre il G. Redern, accompagnato per ordine di S.A. dal S. Niarij Paulo et dal Raubisch parti da Casovia

per Varadino . . ." (Fol. 181^v.) — „ . . . il Királj Giorgio Castellano della Piazza . . ." (Fol. 182.) — „Parve piu bene a tutti, che sendo una gran parte del fosso uerso la contrascarpa seno, si uedesse di metterui tant'acqua dentro, che si cuoprisse ogni cosa, e cosi à riscontro dell'angolo del Baloardo Kyralfia" (Fol. 183^v.) — „ . . . la prima parte di Varadino che si troui è il Castello, che fu fabricato circa l'anno mille ottanta da Vladislao il santo Rè de' Vngheria, per occasione della Chiesa, che u' è dentro la quale per comandamento della Vergine, che gl'apparue, mentre che andaua a caccia lungo il detto fiume, egli fabricò in honor di quella, per quei tempi molto magnificamente. Il Castello ha doi recinti di muri antichi ma debolissimi, et di forma quasi circolare, senza torri, ò fiancò di sorte alcuna; in una parte di questo uerso la Città à' incontro della porta, u'è il principio di un'altro recinto di muro gagliardo, con una porta forte, et al lato destro di quella un torrione à faccie assai grandi, la qual opera fu fatta da fra Giorgio vescovo della Città, principal cagione della rovina del Regno. Appresso alla Chiesa, sopra tre colonne di marmo sono tre statue d'alcuni Re d' Vngheria, di grandezza ordinaria di huomo, fatte di bronzo dorato, senza alcuna inscrizione; ma piu in fuori di queste e la statua del Re Vladislao edificator del'luogho et della Chiesa, sopra una gran base di marmo, à cauallo d'un corsiero molto grande, egli et il Cauallo di bronzo dorato. la qual statua come narra l'inscrizione fu fatta fare Da un Vescouo della Città, chiamato Martino à i tempi dell' Imperator Sigismondo, gia Ducento quaranta otto anni sono, et l'artifice fu da Colosuar Transilvano, opera certo molto bella, et quasi incomparabile per quei tempi. (Fol. 186^v—187.) „Questo Castello è la piu antica parte di Varadino. dopo la edificatione del quale hauendolo il Re eretto un vescouato, et dotato di amplissime entrate, si cominciò correndoui di ogni parte gli Huomini ad habitar la Città; ma per occasione delle guerre, c'ebbe Steffano Vaiuoda di Transilvania [helyesen: János Zsigmond] quello che fu filiuolo del Re Giovanni, conte di Sepusio, con Massimiliano secondo Imperatore all' hora che il Suendi auesse Toccai, Schacmar, Bania, Echet et altri luoghi pertinenti ad esso Vaiuoda, sospettava egli di perder ancora Varadino cominciò a fortificar detto Castello, et fece il Baloardo accanto al Palazzo episcopale, che a ancora si chiama da gl'Vungheri Kyralfia Bastia, cioè baloardo del figliuol del Re. Morto poi Steffano vaiuoda [helyesen: János Zsigmond], et creato il suo loco Steffano Battori, esso Steffano per i sospetti c'hauea de gli Imperiali et anco per meglio assicurarsi de Turco, seguito detta fortificazione et fece altri doi baloardi, cioè quello, che si dimanda Chiunca, che uol dir imperfetto per non esser finito, et l'altra Aragnas, cioè dorato per una grande arma messa ad' oro di Casa Battori c'ha nella punta. Essendo poi stato detto Re di Polonia Stefano, si mise à uoler finir questa fortezza, et ridurla à maggior perfettione, accomodando li baloardi sin hora fatti da uomini, che lauorauano al modo antico, pero chiamò Francesco Baldigar, Ingegnero Italiano, che ha lauorato quasi in tutte le Piazze di questi paesi, huomo per quanto si uede dalli opere assai intelligente. Costui seguendo la forma pentagonale irregolare gia data alla Piazza, fece un baloardo molto grande, chiamato il Venetiano, per guardar verso una (Fol. 187.) Piazza della Città, chiamata Venezia, il qual non è finito di terrapienare, cominciò ancora ad accomodar gli orecchioni et i fianchi de gl'altri tre baloardi fatti; ma quest'opera

non fu finita di sorte che questa Piazza hà come si uede cinque baloardi delli quali quattro, et tre cortine, sono fatte con alquanto di raggione, ma il quinto è di legno et terrà, fabricato da un muratore senza giudicio alcuno, et che per esser molto più in dentro de gl'altri, ditende non col fianco, ma con la parte più in fuori dell'orecchione, le faccie dei baloardi laterali, et della parte di dentro tutto uoto di terreno, eccetto che alla punta dov'era un poco di piazza alta, nella quale poteua stare un pezzo grosso. il resto delle faccie e di palizzata doppia, disposte l'vna dall'altra circa a dodeci piedi, et fra mezo riempito di terreno. hà dalla parte di fuori all'intorno una banchetta bassa, et larga cinque piedi, sustentata da alcuni pali piantati nell'acqua per difendere il fondamento di quella. le cortine che sono de ambi i lati di questo baluardo sono parti del recinto antico di murò, et pero debolissime, et quasi fracide, la onde dalla parte di dentro al di lungo di quelle, u'è sta fatta una palizzata doppia, et terra zienata (?), se bene non mult' altra à man destra di questo baluardo nel mezo fra quello, et il Ciunca è la Piazza antica anch'essa, et posta nel recinto antico; in quanto poi al resto nella piazza non u'è Caualliero in nissun luogo, le cortine ò non han terrapieno, ò non son finite di terrapienare; i fianchi sono fuor ch'il dosso (?) del baluardo venetiano; ò cattivi ò imperfetti et alcuni specialmente quelli del Chiunca doue ne anco si possono adoprar l'artiglierie ma sopra il tutto il fosso si malissimo conditionati alli tre baloardi, Venetiano, Aragnas et Chiunca, et alle cortine che sono fra di loro, perche oltre che non è finito di cauare, è basso molto di contrascarpa, di modo (Fol. 187^v.) che il recinto della Piazza uiene dalla parte di fuori molto di lontano . . . ; però al baluardo di legno, e al Kyralfia, il fosso e tutto cauato et al largo sino allo spatio di cento cinquanta piedi di Vienna et molto profondo. Questo è quanto mi souiene necessario di dire intorno alla fortezza. al mezo giorno della quale, fra il sodetto fiume Cheres, et un'altro chiamato Pezen che uiene da bagni uicini, è posto la città chiamata Varad grande assai et molto ben fabricata. la fronte di questa arriua dall'vno et l'altro fiume et e serrata di mura et palizzata. han due Porte, ma ambi i lati che uengono distesi sopra i fiumi non hanno muro, ne difesa alcuna, e i fiumi si guazzano per tutto. Dall' una et l'altra parte della detta Città di Varad di qua dal Cheres è una grande habitatione di case che si dimanda Olasi, ouero Italia, et di la del Pezen ve n'è un'altra piu grande, che si dimanda Vorpercht [Vadkert] oue è il parco di fiere. ambe due le quali habitationi se bene hanno diuerso nome, sono parti della Città di Varadino aperte anch'esse, et senza riparo alcuno, tal che computato ogni casa insieme hanno l'aspetto d'una grandissima città. di fuori della quale uerso leuante et mezo giorno sono campagne aperte se non quanto in alcune parti uengono impedita da boschi et da paludi . . ." (Fol. 188.)

Következék az ostrom naplószerű leírása. (Fol. 188^v – 203.) Az ellenség november 3-án elvonult. „In questa maniera hauendo l'inimico nel modo c'ho detto ostinatamente combattuto 35 giorni continui questo Castello et essendo l'assedio dal primo comparir dei Tartari, durato in tutto 50 giorni, noi per singolar gratia d'Iddio, et con quasi nuouo esempio ne siamo stati liberati, senza hauer mai, non che riauuto soccorso, ma ne anche un minimo auiso, in tanto spatio di tempo da i nostri . . ." Az 1700 magyar és német gyalogoszól 533 maradt élve. Egy részük fegyvertől, más részük betegségtől halt meg „per il gran patimento de' sol-

dati, non solo di cose da uiuere (Fol. 203.) et specialmente di uino, ma ancora d'alloggiamento, perche nella fortezza ui sono pochi edificij coperti, et se ancora ui fossero stati non se ne poteuano seruire, perche essendo in tanto poco numero et attaccati. in tre luoghi era partita la gente in tre parti et ogni terza parte a'pene era bastare per guarda ordinaria, et continuoua d'un baloardo; tal che ogn'uno alloggiuua sotto le gole di quelli, et nelle strade, lungo i terrapieni nel fango sino a ginocchi, et sotto tende di tela; non potendo noi hora solo come gl'altri assediati godere in quella piouosa et humida staggione il coperto delle case, ma erano in assai peggior conditione di quelli che stauano alla Campagna, hauet la carestia ancora d'un puoco di terreno asciutto, et netto da metterui le tende. li altri doi baloardi, perche non erano attaccati cioè Aragnas et Venetiano, facciamo guardare per mostra delle donne et infermi, et appoggiauamo a'i parapetti di quelle molte picche et bandiere per ingannare l'inimico." (Fol. 203^v.) Következik a tüzérségi anyag veszteségeinek felsorolása: a 22 ágyuból 14 maradt, a megrepedt és megromlott ágyuk között „un falcone antico detto il Bibek”. (Milano, Bibl. Cod. S. 103. SUP. Fol. 182–204. – OL. Filmtár. 19.047. sz. doboz. – A jelentés jelentését közölte Bascapè 1931. 197.)

1598. *Schels kapitány* jelentése az ostromról (okt. 3. – nov. 1.). Magyar fordításban, szabad átdolgozásban, idézet és jelzet nélkül közölve: Kis Károly: Nagy-Várad. 1598. Kapitány Schels után. Felsőmagyarországi Minerva. 1831. 518–531. Részletes, naplószerű feljegyzések – Rödern jelentésével és az olasz relazioneval megegyezően – a katonai eseményekről. Szól a Pecze vizének az elvezetéséről (okt. 3.), a Királyfia és Csonka bástyák többszörös aknázásáról, a Csonka, valamint a Fa-bástya és a Királyfia bástya ostromlásáról. Okt. 12-én aknázták először a Királyfia és a Csonka bástyát, ugyanezen a napon „Szt. László magas tornya a vár belsejében leomlott, benne fent őrizeten volt Magyarokat romjai közé temette”.

1598. nov. 15. Podiebrad. *Rudolf császár* levele Miksa főherceghez, melyben kéri, hogy küldje fel Prágába a váradi bronzszobrokat. Úgy tudja, hogy az egyik közülük Mátyás királyt ábrázolja. (Bécs, Österreichisches Haus-Hof- und Staatsarchiv. Abt. „Ungarn”. Fasc. 132. – Pontatlan regestákban közölve MTT IX. 1861. 85. – Balogh 1934. 86.)

1598. dec. 1. Kassa. *Miksa főherceg* levele Rudolf császárhoz, melyben értesíti, hogy négy bronzszobor van Váradon, három gyalogos, melyek a három szent királyt ábrázolják és Szent László lovas szobra. A szobrokat nem szállíthatatja Prágába, mert a nép ragaszkodik hozzájuk. (Uo.)

1598. dec. 14. Podiebrad. *Rudolf császár* levele Miksa főherceghez, melyben értesíti, hogy lemond a váradi szobrokról, tekintve hogy ezek nem világi emlékek, hanem szenteket ábrázolnak. (Uo.)

1598. dec. 29. – 1599. jan. 1. „*Inuentarium uniuersarum rerum in Arce Waradiensi* Anno 1598 die uero 29 mensis Decembris repertur.” [Darum Waradinj 1 januar Anno 1599.] Aláírások: Nicolaus Micatius episcopus Variadiensis ac praefectus m. pr., Nicolaus Pellio m. pr., Martinus Keöueskutj m. pr.; és három papírfelzetes gyűrés pecsét. (OL. Urb. et Conscrip. Fasc. CXVI/3. Eredeti. – Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1.

Domus Rationaria

	Fornax integra	No	1
	Fenestra quadrata vitrea	No	1
	Porta cum ferreo pessulo ac propria clauē, nec non exteriorum clausura vulgo retez vocata	No	1
	Mensa quadrata cum suis pedibus	No	1
deficit	Sedilia minora	No	4
	Almare in pariete cum sua clausura	No	1
	Almare simplex cum sua clausura	No	1
	Candelabrum magnum aereum cum candelarum extensionibus pro Palatio necessariis	No	1
	Candelabrum minus aereum in similj forma	No	1
	Conclauē siue conseruatorium Papierj et Regestorum sine simplicibus asseribus compactum sine janua	No	1
	Panni Wratiszlaiuienses Rubrj in vna Parte domus		
	Parietis affixj ulnarum	No	5
	In altero Pariete circa spondam pannj Morauicj Vlnae	No	2
	Vna teges vulgo Gieken supra mensam affixa	No	1
	Scamna oblonga Comunia [!]	No	2
	Sponda simplex	No	1
	Candelabrum fereum [!] simplex	No	1
defici Vnus	Item 3-a pocula Argentea unum ponderat fl. 12, secundum fl 7 tertium similiter (áthúzva!)		

2

In conclauē siue pretorio eiusdem Domus

	Mensa quadrata cum Pedibus	No	1
	Mensa nigra longa pro Calculandis rationibus apta	No	1
	Fenestra cum ferreis cancellis	No	1
deficiunt 3	Sedes longiores pro tribus Personis	No	4
	Singula earum		
	Item Cantarus ligneus fa kupa	No	1
	Janua cum simplicj ferreo pessulo	No	1

3.

Domus specierum seu Aromatorum

	Mensa quadrata cum suis pedibus	No	1
	Fornax integra	No	1
	Almarium in Pariete	No	1
	Almarium simplex ex asseribus erectum	No	1
deficiunt Sc. 2	Scamna comunia [!] circa Parietes	No	5
	Mortarium aereum magnum cum solito suo tegumento et pistillo	No	1
defici	Sine Pistillo eiusdem qualitatis	No	1

	Ferrum Pro importando fumo instar coc earis oblongum	No	1
	Lagene Plumbee Magne, singula capit Viginti medias cum suis claus(ulis)	No	2
	Cribrum Pro contusis Piperibus et alijs aromatibus expurgandis	No	1
	Cerej seu faces viridj coloris	No	7
	Minores faces Crocej coloris	No	7
	Candelabrum ferreum	No	1
	Cingulus correus albus pro timpana Necessarius duplatus	No	1
	Ligna quibus Pulsatur timpanum	No	2
	Fenestra oblonga duplex Vitrea	No	1
	Candelabrum aeneum	No	1
	Cuparus minor vulgo Magiario hagima corena (?)	No	51
defici lib. 10.	Plumbj albj . . . . . Libra	No	20
	Timpana pro Peditibus	No	2
defici	Lampades lignee comunes	No	2
	Lampas una ferrea tempore obsidionis pro lumine exigendo	No	1
	Tunellae parue pro conseruandis speciebus	No	13
	Pro conseruandis candelis uacua Necessariae	No	4
	Rete pro capiendis piscibus vulgo gialom uocatum	No	1
	Ollae aerae	No	2
	Cantarus plumbeus [!]	No	2
	Semina Peponum	No	1
	Pondus seu libra Mensurae	No	1
	Patina Plumbea	No	1
	Sedile simplex	No	1
	Lagena pro oleo oliuae	No	1
	Maiores et minores anphorae Pro oleo Oliuae	No	9
	Candele siue acerae in una ladula	No	500
	Ligna ferramentorum seu cuspidorum aut lancearum Germanicarum	No	16
	Tunellae pro conseruandis limoniarum fructibus	No	2
	Sunt limonia in una tunella	No	20
	Trium fenestrarum minorum tegumenta instar vitrij excutibus Bouinis fierj solitae, etiam lampades ex ijsdem conficj solent	No	3
	Anphora [!] simplex Pro Olea	No	1

4.

Ex domo eadem speciaria cubiculum unum aperitur

	Candelabrum vnum magnum quod olim Monacorum uocabatur ferreum	No	1
--	---	----	---

Instrumentum pro seriparis quo Mandibulas equorum et alia plumbo albare solent necessarium	No	1
Clavj scandularum	No	2000
Craticula ferrea	No	1
<i>Temones</i> calibis Viennenses	No	2
Funes pro trahendis Vinis	No	1

5. *Domus Architectj*

Mensa simplex quadrata	No	1
Sedile simplex pro una persona	No	1
Almare simplex circa fornacem suos pedes habens erectum cum clausura ferrea simplicj	No	1
Fenestra Vitrea ad sex Partes aperitur	No	1
Janua cum suo pessulo	No	1
Lignum apensum (!) supra quod vestes ad siccandum aponuntur (!)	No	1
Superficies domus ex asseribus depicta	No	1

6. *Domus in qua Provisor prandere solebat*

Fenestrae duae magnae quatuor partium vitreae	No	2
Almare magnum simplex	No	1
Fornax simplex cum nigris fodulis	No	1
Scamna simplicia Comunia (!)	No	2
Janua domus simplex	No	1

7. *Eiusdem domus
Pretorium*

Duos Centenarios ponderans	Frustum Vnum longum ferri	No	1
	[decem librarum áthúzva!] vnum Centenarium		
	Pro conseruandis Pixidibus in Pariete affixus ex asseribus locus vulgo fogas vel talas	No	1

8. *Domus Pistorum*

Mensa longa coadmandis libonibus	No	1
Mensa pro pistando pane	No	1
Capistra Magna	No	2
Fornax	No	1
Duo Mensalia ad Mensam sterna solita quando Panis Pistatur simplicia	No	2
Fenestrae simplices cum earum exterioribus claudj solitis tabulis	No	2
Scafia magna pro importanda aqua	No	2

Scafium minus	No	1
Pro cremando sublimato fornax	No	1
		cum ahenis
Sacci pro farina	No	2
Securis magna	No	1
Ola (!) cuprea pro calefacienda aqua maior ahenum	No	1
Fornaces pistoreae	No	2
Instrumentum ligneum quo imponuntur in fornacem		
libones vulgo lapat	No	1
Praetorium sine Janua	No	1
Cophinus quo importantur libones	No	1

Penes Rubram

Turrim

9

Duae magnae Pistoriae fornaces	No	2
Capisterium Magnum pro pane pistando Necessarium	No	1
Mensa Pro faciendis libonibus	No	1
Scafia pro aqua importanda magna	No	2
Scafium minus	No	1
Scala simplex, quod si in arce ignis emergeret per eam ascendi possit	No	1
Olla cuprea pro tepe facienda aqua magna sine pedibus ahenum uocatur	No	1

10.

Culina quae Lengiel kapunál ualó koniha uocatur

Dolium vacuum simplex	No	1
Ollae cupreae mediocres	No	5
Ollae maiores et minores	No	15
Mortarium aereum magnum	No	1
Pistillum eiusdem ferreum	No	1
Duo cultellj pro secandis carnibus et alijs rebus neces- sarii	No	2
Securis pro secandis carnibus	No	1
Culter pro secandis piscibus aut id genus alijs . . .	No	1
veru ferreum magnum	No	1
et Minora	No	2
Anchora super qua ligna ad cremandum ponuntur . .	No	3
Anchora super qua assantur carnes	No	1
Saphium magnum quo aqua portatur ad culinam . .	No	1
Lignum super quo scinduntur carnes simplex	No	1
Scamnum simplex	No	1
Scamnum ad sedendum comune (?) aptum	No	1
Dolium pro aqua in culina seruarij solita necessarium	No	1
Mensa longa cum pedibus	No	1

Craticulae ferreae	No	3
Scaphium minus	No	1
Coclearia ferrea magna	No	2
Coclear ferreum ubique perforatum	No	1

11. *Domus Pistorea Fekete czipó swtó haaz uocata*

	Mensa quadrangularis longa	No	1
	Fenestra Papiro obducta	No	1
	Fornax intrinsecus calefacitur	No	1
	Ex utraque Parte Mensae scamna communia	No	1
	Janua simplex	No	1
	Fornax Pistorea magna	No	1
defici vnum	Capistra magna	No	2
	Dolia	No	2
	Olla Cuprea magna	No	1
	Mensa pro conficiendis Libonibus longa	No	1
	Janua in pretorio cum simplicj vecte	No	1
	Tabulae ex asseribus super eadem fenestra	No	1

12. *Domus Lotricis*

	Janua duplata cum pessulo simplicj	No	1
	Fornax	No	1
	Fenestra Papiro obducta	No	1
	Mensa simplex	No	1
	Scamna circa Mensam comunia[!]	No	3

13. *Domus dispensatoris*

	Janua duplata cum Pessulo et extinsecus cum vecte clauditur	No	1
	Simplex Almarium	No	1
	Mensa simplex	No	1
	Sedile simplex	No	1
	Vascula parua	No	2
	Lampas magna nocturno tempore in obsidione quasi supra hastam Portarj solita obducta	No	1
	Ollae mediocres cupreae	No	2
	Funis unum simplex	No	1
	Capistrum mediocre	No	1
	Metreta	No	1
	Vas medium vacuum	No	1

defici 85	Exungiae in duobus Vasis	No 119, 216
	Vas tertium continet exung.	No 141
	Vas quartum tenet exung. Summa 307	No 41
	Larida	No 74
	Exungiae in domo dispensatoris	No 6
	Ibidem Porta in duas Partes diuisa cum ferrea Clausura	No 1
	Ibidem ianua per quam ad domum clauigeriam itur simplex sine Pessulo et vectis	
	Torcular ligneum pro vinis tempore	No 1
	Vindemiarum Necessarium cum omnibus suis Perti- nentÿs	No 1
	Infundibulum ligneum ad idem tempus Necessarium	No 1
	Scamnum pro secandis carnibus simplex	No
	Dolia vacua	No 7
	Dolium unum cum caulibus salsatis	No 1
	Vasa vacua integra	No 31
	Scala per quam vina immituntur	No 1
	Cophinus per quem Vuae exprimuntur	No 1
	Scofinum (Scaphium?) vnum circulis ferreis confectum	
	Vrna vocatum	No 1
	Vrna ferrea magna	No 1
	Bodonj wres	No 11
	In vasis antiquis butirj antiquj	No 4
	Item in uno vasculo ad medietatem	No 1
	Vas simplex pro butiro aptum	No 1
	Capisterium simplex	No 1
	Cutes Vaccinae Recentes	No 4

	Porta quae ad aream Arcis aperirj solet et ad duas Partes diuiditur	No 1
	Mensa simplex	No 1
	Almaria magna cum Pessulis	No 6
	Dolia simplicia pro conseruandis libonibus	No 2
	Vasa simplicia	No 2
defici vnum . . .	Scamna comunia	No 2
	Mortarium ligneum pro contundendo sali	No 1
defici Bodonj 3	7 Bodonj	No 7
	Ladula antiqua Pro Conseruandis libonibus	No 1
	Sartago	No 1
	Candelabrum ferreum parietj imprimi solitum	No 1
	Sera ferrea vna	No 1

16.	<i>In praetorio domus Clauigeris</i>	
	Sine clausura porta seu ianua Portis antiqua	No 1
	Olla cuprea pro sublimato vino distillando Necessaria	No 1
	Scamnum unum comune (!)	No 1
defici vnum	Candelabra ferrea	No 2
	Ladula simplex	No 1
defici duo	Cantari pro importando Vino communes Lignej Kupa vocati	No 4
	Veru Paruum ferreum	No 1

17.	<i>In domo Clauigeri</i>	
	Simplex porta cum vecte ferrea	No 1
	Cophinus pro Portandis libonibus siue feretrum . . .	No 1
	Mensa quadrata	No 1
	Scamna simplicia circa Mensam	No 3
	Almarium in pariete cum ferreo Pessulo	No 1
	Fornax	No 1
	Almarium similiter in Pariete cum vecte	No 1
	Cantarus ligneus fa kupa	No 1

18. *Celarium Aceti*
(összesen: 101 vasa, 896 cubulorum kanta 203 P. 19.)

19. *In cellario Isztopán*
(No) 102–105 vasa Aceti összesen cubulorum 85, Kanta 5 1/2 P.

20. *In cellario Czatar*
(összesen: 4 vasa aceti Cubulorum, 74 Kanta 5 P.)
Vniversa Summa aceti in vasis et vasculis 109
facit Manebuntque pro usu Arcis 1097 1/2 Cub.

<i>In eodem Cellario</i>	
Circulus ferreus	No 1
Scala pro trahendis vinis	No 1
Vasa acetaria vacua	No 9
Safia magna Pro Portando vino	No 2
Vasculum Vacuum	No 1
Cantarus ligneus magnus Kupa uocatus	No 1
Funis frustum pro extrahendis uinis	No 1

Janua qua ad aream aperitur ad duas Partes	No	1
Janua altera inferius eundo in Cellarium Clausura ferrea	No	1

21.

Celarium Isztepan

Janua cancellata lignea cum vecte sua ferrea	No	1
Janua lignea magna cum clausura etiam sera est ei apensa (!)	No	1

Domus ferramentoria

Vasas Haaz

Janua antiqua cum ferrea vecte et sera	No	1
Scamnum ad secundas Carnes aptum	No	1
Almare antiquum in Pariete sine Janua	No	1
Capisteria pro depilandis Porcis Magna	No	3
Capistrum magnum	No	1
Capistrum minus	No	1
Janua noua cum Vecte ferrea	No	1
Catena ferrea antiqua	No	1
Mallej ferrej Vngarice Pereol pro frangendo ferro in fodinis aptj	No	352
Globoj Machinarum ferrej magnj	No	5
Bodoni vacuj	No	3
Scafium maius	No	1
Coclear ferreum magnum pro Melle extrahendo aut diuidendo aptum	No	1
Tunella uacua	No	1
Capisterium paruuum melius valoris	No	1
Cunej ferrej Pro frangendo ferro	No	396
Temones ferrej Pro frangendo ferro	No	36
Sales lapidej	No	236
Vuae (?) salsatae in tunellis 4 putrefactae	No	4
Vomer ferreus pro arando	No	1
Conca ferrea Csigna	No	1
Ad idem ferreum vnum Necessarium	No	1

sales 74

23.

Domus Doleatoris

Janua simplex cum sua ferrea vecte	No	1
Scamna seu truncj super quibus Doleatores secant ac fabricant	No	2
Colis circularis ad acuenda Instrumenta ferrea ordinant	No	1
Cultri doliatorj curuj ferrej	No	10
	defici	1

	Cultri alię rectj vono kes uocatj	No	5
		defici	1
f ű r ő	Ferra duo <i>Szűged-uas</i> uocata	No	2
	Terebrum magnum pro orificys vasorum faciendis necessarium	No	1
	Terebra alia magna simplicia	No	2
	Aliud oblongum tenue	No	1
(Az 1600-asban fentes furo)	Aliud pro orificio vasorum excindendo magnum duplicatum, Fintes furó vocatur	No	1
	Dolabra magna	No	4
	Terebra ferrea quibus Vasorum tabulae anteriores intrahuntur Tekereő furó	No	1
	Sera minor	No	1
	Circalium ferreum	No	1
	Circalia lignea	No	2
	Cultri Doleatorum pro findendis seu scindendis Circulis	No	2
	Ferra quibus atrahuntur Circulj ad vasa	No	2
	Scamnum super quo lignej Circulj parantur	No	1
	Colis minor circularis pro acuendis cultris curuis	No	1

24.

Officina Fabri

	Janua simplex cum sua vecte	No	1
	Fenestra simplex cum sua tabula lignea	No	1
	Camina conflatorium seu fornaces fabriles	No	2
	Folles duae magnae	No	2
	<i>Includes magnae</i>	No	3
	Incus cornutus	No	1
	Cuspis Perforatorius	No	1
defici vnus	Malei (!) maiores	No	3
	Malei (!) mediocres	No	3
defici 3	Forpices ferrej	No	9
	Instrumenta putatoria	No	7
	Instrumentum singh szegh feiezeő	No	1
	Ferra quibus stringuntur forpices	No	4
	Flabella conflatoria	No	2
	Coclear conflatorius	No	1
	Cuspides perforatorj	No	4
	Colis magna ante officinam	No	1
	Formae Globorum tormentarum	No	3
	Compedes ferrej	No	25
	Forpices eximendis globis tormentarys	No	1

25.

In palatio Reginae

defici 3	Cribrā ferrea	No	5
	Cribrā lignea Simplicia	No	2
	Cutes vaccine	No	13
	Cutes agninae et Caprinae Recentes	No	126
	Lapat szoro palae	No	6
	Scala longa ad tectum domus per eam ascenditur	No	1
	Funes hars keötöl Nominatj	No	173
defici 13	Salaj Centenarj non liquefactj	No	24

26.

Domus Caseorum

	Janua nimis antiqua	No	1
	Fornax globis destructa	No	1
	Fenestra ferreis Cancellis confecta	No	1
	Cubile inde aperitur cuius tectura et fenestra et omnia globis destructa sunt	No	1
	Ibidem ianua simplex	No	1
	Casei mediocres et Maiores in eadem domo	No	60
	Formagia	No	9
	Almarium simplex erectum	No	1
	Bodon Brenza Casei	No	4
	Almare in quo casei conservari solent ad duas partes aperitur	No	1
	Butiri Mediae	No	68
	Antiqui Casei Brenza vnum Bodon	No	1
	Anphorae octo continentes antiqui Butiri Medias	No	44
	Simplices asseres pro siccandis formagiis	No	25
	Scamnum magnum circa parietem conueniens	No	1
	Candelabrum ferreum simplex	No	1
	Ex correis lignorum toce: confectae Bodon vocatae vacuae	No	9
	Ollae simplices comunes pro Butiri	No	10
	Anphorae pro butiro seruando	No	6
	Janua in sequentj domo in qua bona Pars Triticj con- seruatur cum sua pessula	No	1
	Lapat szoro palae	No	7
	Mensura Triticj Beczw . . . Med. duae lignae	No	2

27

Domus farinae

	Dolia vacua	No	21
	Vasa uacua	No	12

28

Balnei domus

Fornax aerea tota cum suo aheno	No	1
Janua domus duplata	No	1
Egy Bodon abronczos	No	1

29

Secunda domus farinaria

Asseribus ad duas Partes divisae domus Conseruato- riae in quibus farina ea quae Praesens est tota Putre- facta, continens Beczŵ	No	5
Lapat szoro	No	3
Fenestra ferrea et Cancellis ferreis confecta	No	1
In altera Parte conseruatory asseribus diuisa est, farina quam misit Dominus Zoliomy Beczŵ seu Cubulos	No	10
Ligo	No	1

30

Quarta Domus farinae

Fenestra ferrea cancellata	No	1
Janua sine pessulo	No	1
Tres palleae szoro lapath	No	3

31

Domus avenae

Janua cum pessulo et sera	No	1
Octauale mesure seu Cubulj pars octauam partem faciens ligneum	No	2
Palleae szoro lapat	No	2

32

In praetorio

In duobus angulis pro conseruando tritico loca lignis magnis adapta	No	2
Vasa vacua	No	4
Doleum vacuum	No	1
Janua simplex cum Pessula	No	1

33

Domus bladorum seu laridorum

Janua antiqua cum pessulo et sera	No	1
Fornax quae intrinsecus calefacitur	No	1
Dolia in quibus lentescunt et id genus alia seruari solent vacua	No	11
Vasa vacua	No	9
Bodon	No	4

	Hastae integrae	No	10
	Janua super terram iacens	No	1
	Cutes Agninae Recentes cum Pilis	No	25
	Cutes Vaccinae Recentes cum Pilis	No	4
	Carnes Bouinae exsiccatae Centenari	No	2
defici 5	Hastae seu cuspidorum signa longa	No	39
	Bodon	No	10
	Fructus exsiccataj Poma, Pruna Vnius Cubulj	No	1

34

Domus Avinaria

	Capisterium magnum	No	1
	Nuces antiquae nullius (!) valoris Cub.	No	1
	Fenestra ferreorum Cancellorum	No	1
	Dolium	No	1
	Vasa	No	12
	Bodon	No	2
	Funes Hars Keótel uocatae	No	50

35

Domus dispensatoris

	Janua cum claue et pessula	No	1
	Fornax	No	1
	Fenestra quadrata vitrea integra	No	1

36

*Cellarium Feold Bastia alat alias
Kencztarto pinze uocatum*

	Janua prima cancellata	No	1
	Janua secunda integra cum sua vecte	No	1
	Funes magni Pro trahendis vasis cum eorum ferra- mentis	No	3
	Lapat vas	No	1
	Fundibulum ex cucurbita aptum	No	1
	Scafium magnum	No	1
	Fundibulum magnum ligneum	No	1
	Capisteria parua quae sub vasis ne vinum ad terram ex- eat non nunquam ponj solent	No	14
	Vasa vacua	No	16
	Fundibulum ferreum	No	1
	Vacula	No	5
	Scalae per quas immititur (!) vinum	No	4
	Circulj lignej Nouj	No	5

Gradus ligneus	No	1
Puteus	No	1
Vas Cziga super Puteum	No	1
Timpanum pro Peditibus	No	
Vasa vacua	No	16
Follis fabrilis	No	1
Vascula pro pulueribus tormentarys conseruandis apta	No	3
Kis fa ad vehenda Tormenta	No	3
Safia magna	No	3
Palae fa lapath	No	23
Sarculj ferrej	No	6
Fossoria ad exstirpanda virgulta	No	2
Ferrea Pala	No	1
Lampades obtectae	No	2

38.

Kapoztas Pincze

Janua simplex cum vecte sua	No	1
Currus confractus quatuor Rotae	No	1

39

In nouo Cellario

Circulus ferreus pro vasis aptus	No	1
Funis pro trahendis uinis cum vnguibus ferreis . . .	No	1

40

*Supra anteriorem arcis portam domus
Castellani Gyeörgi Korlatonecz (?)*

Gradus ligneus per quem ascenditur	No	1
Cubiculum ex asseribus constructum	No	1
Janua domus duplex cum Pessula	No	1
Mensa simplex	No	1
Fornax intrinsecus calefit	No	1
Fenestra quadrata Papiro tecta	No	1
Sedile vnum	No	1
Scamnum simplex	No	1
Conclauē vnā portam simplicem habens	No	1
Ex eodem aperitur porta altera per quam ad Propugna- culum Kencztarto uocatum transitur		

*Domus altera Castellani supra primam arcis portam,
Benedicti Thorma, Castellanj*

41

Mensa bona quadrangularis	No	1
Gradus	No	1

	Ex saepibus in praeterio cubiculum factum	No	1
	Fornax intrinsecus calefacitur	No	1
	Fenestra duae papiro tectae	No	2
	Sub hac domo est testudo Primae Portae arcis Per quam ad Pontem itur. Habet portam adtractoriam cum duabus Catenis ferreis quibus eleuarj solet Serae Magnae	No	4
	Timpana pro peditibus	No	7
defici 6	Timpanum aereum quod mane et vesperi pro signo pulsatur	No	1
	Item duo Paria Timpanorum aeneorum unum par ex jis non est tectum	No	2

42

*In oppositu prioris Castellani domus in Arce circa
templum*

Est domus noua Per modernum Prouisorem annis
superioribus aedificata, in qua ista sequentia reperi-
untur.

	Janua domus bona cum pessula ferrea	No	1
	3 fenestrae vitreae quadratae integrae	No	3
	Fornax bona Cancellis ligneis circumdata	No	1
	Mensa quadrata	No	1
	Circa Mensam in Pariete Panni Mora [viens] Vlnarum	No	1
	Ex asseribus conclauē seu Cubiculum ad unam fene- stram habetur	No	1
	Item cubile habet ianuam cum noua optima pessula .	No	1
	Scamna duo singulum tres personas capiens cum sub- sellis	No	2

43

Culina

	Janua cum vecte	No	1
	Caminum per quem calefacitur fornax domus	No	1
	Vas uacuum	No	1
	Circa Culinam cubiculum vnum in quo 1 Janua . .	No	1
	1 Sponda et Viminibus	No	1
	Scamna duplicia circa Parietes, vlnas continentes . .	No	3
	Ibidem sequitur aliud cubiculum ad aream cum fenestris	No	1
	Janua cum pessulo	No	1
	Fenestrae vitrae integrae	No	2
	Caminum	No	1
	Mensae	No	2
	Locus Necessary — Supra orificum Cellary huius domus est habitatio Magistrij excubiarum nunc Primum ex lateribus cum duabus fenestris simplicibus, fornace Janua et Mensa, edificata.		

Ad sinistram manum vertendo exstat S. Ladislaj Regis ex aere vera effusa Imago supra equum in Sella sedentis securim tenens in dextra cum Regio Diodematae gladio et Pugione accinctus.

Ad dextram autem manum circa Cellarium huius domus in tribus lapideis columnis exstant similiter tres effusae aerae Imagines in quantitate unius hominis. In prima Columna est S. Emericus dux Sceptrum habens in dextra.

In secunda Columna S. Stephanus Rex cum Regalij Diademate et Pomum cum cruce seruans in dextra, cernitur.

Super tertiam columnam est supradictus Sanctus Ladislaus sine Equo Positus quij securim habet in dextra.

In oppositum horum sunt duo stabula, in quibus sunt camina ex lateribus constructj pro agazonibus ad Calefaciendum se aptj. Haec Stabula et etiam tertium quod habetur veniendo in arcem a dextris, sunt in saepibus facta, et luto poluta. Januas eorum aptas, et Capisteria Pro Equis habentia. Primum Stabulum capit equos 20, Secundum 30, Tertium 12.

Duae Stabula
destructa per
Germanos

45.

In primo Stabulo

Capisteria ex quibus Equi pabulari solent	No	2
Ligo	No	1
Pala szoro lapat	No	1

46.

In altero

Capisteria Equorum	No	4
Palae	No	4
Taliga	No	1
Villa	No	2

47

In tertio Stabulo

defici 1

Capisteria Equorum	No	3
Aliud Capisterium pro depilandis porcis	No	1
Caminum lapideum pro Agazonibus	No	1

48.

In hac area est templum maius

quod Sanctj Ladislaj Regis vocatur.
Januam habet Primam duplicem ad duas videlicet

Partes diuisam cum pessula ferrea magna.

Posterior Janua est Simplex

Altaria omnia destructa. Corus in quo Regina olim audire solita fuit missam, exstat vna cum corpore organj

Hoc Templum lateribus quadratis per totum erat olim tectum: cuius media Pars vna cum testudine Templj iam diu est collapsa; Medietas tamen ea quoque Globis ex Vetustate satis lacera exstat.

Habet hoc templum optimas duas easque coniunctas Turris quarum vna non nullis in locis. Praesertim circa fenestra Per hostes globis est vtj satis cernentibus patet, pulsata, forma tamen manet. In hac sunt Tres Campanae duae mediocres, tertia minor . . . . . No 3

In altera Turri cuius crux deaurata cum natus fuisset Princeps Transylvaniae cecidisse dicitur, collapsa adhuc ad praesens dependet et exstat in Cacumine eiusdem Turris. Habentur hic duae Campanae maiores.

— Vna est unius cubitj seu orgiae latitudinis: altera paulo minor . . . . . No 2

49 *Est etiam Capella* circa hoc idem templum, in quo instrumenta Bellica continentur.

49-a *Secundum templum est in oppositu huius templj magni,* quod etiam clausum propter tormentorum instrumenta quae in eo seruantur manet . . . . . No 1

50 Est etiam circa culinam magnam et in oppositu domus supradictae Provisoris *Capella vna* instar turris per Sanctum Ladislaum facta; quae eiusdem Diuj Ladislaj oratorium seu deuotizatorium uocatur, ibj enim Priuatim semper orasse dicitur. In hac quoque Capella armamentariae Res seruantur . . . . . No 1

51 *In Arce interiorj*

Gradus lapideus magnus per quem ad domus seu habitationes et Palatia superiora ascenditur . . . . . No 1

52 Ascendendo per hunc gradum ad dextram incipit *domus maior* quam Capitanej olim inhabitasse dicuntur No 1

Janua nulla, fenestrae omnes nudae . . . . . No 3

Camini lapideum . . . . . No 1

Paries huius domus ad Moenia uersus aliqua in Parte

Per hostem globis est destructus et Perforatus.
 Tectj medietas tempore obsidionis detracta.
 Ex hac domo itur in aliam, ubi Capitanej Prandere
 solitj fuisse dicuntur.
 Parietis magna Pars est globis destructa.
 Fornax una magna cuius Pars Media est globis de-
 structa . . . . . No 1

53

In praetorio huius domus

Caminum . . . . . No 1
 Janua cum Pessula
 Fenestra magna Nuda . . . . . No 1
 Fenestrae alterius quarta pars bona vitrea . . . . . No 1

54

Vltima parua domus in hac serie

Caminum optimum . . . . . No 1
 Janua duplex cum Pessulo . . . . . No 1
 Fenestrae medietas bona vitrea . . . . . No 1
 alia nuda ad moenia versus . . . . . No 1
 Locus necessarius cum Janua et Pessulo . . . . . No 1
 Domus istae sunt lateribus pauimentatae

55

Capella superior circa gradus

In praetorio huius capellae est Scala Per quam ascen-
 ditur ad tecta domorum seu Pinacula . . . . . No 1
 Porta . . . . . No 1
 In capella altare supra quod exstat tabula in qua
 Beata Uirgo est depicta . . . . . No 1
 Scamnum unum . . . . . No 1
 Fenestrae longae vitreae . . . . . No 4
 Januae duae cum suis clausuris . . . . . No 2

56

Ex eundo ex capella ad sinistram est stuba una; ubj
 habentur fornax . . . . . No 1
 Fenestra uitrea cuius medietas est asseribus per germa-
 nos complicata . . . . . No 1
 Janua . . . . . No 1

57

*Redeundo ex praetorio Sacelli in oppositu est testudo
 una quod conseruatorium olim erat*

Janua bona . . . . . No 1
 Fornax parua . . . . . No 1
 Fenestrae ferreae craticulares . . . . . No 2

Fornax bona	No	1
Janua bona	No	1
Fenestra papiro obducta	No	1

59

Sequuntur habitationes quas Regina inhabitabat

In domo maiorj huius seriej sunt

Fornax bona	No	1
Fenestra nuda	No	1
Janua sine Pessulo	No	1
Scamnum circa Parietem duplatum Vlnarum	No	15

60

Ex hac domo itur in aliam vbi prandebatur

Janua cum vecte	No	1
Fornax	No	1
Caminum	No	1
Fenestrae medietas restat uitrea	No	1
Sponda pro una persona	No	1
Scamnum ad Parietem Vlnarum	No	10
Aliud Vlnarum	No	6
Scamnum tertium Vlnarum	No	3
Sarculus ferreus Cziakan	No	1
Locus Necessarius cum ianua	No	1
Sponda simplex	No	1

61

Interior habitatio, Belseđ szoba uocata

Janua duplata bona cum pessulo	No	1
Fornax magna virideas fodulas habens rubro colore Partim depicta	No	1
Scamna duplicia Vlnarum	No	9
Fenestra uitrea magna bona	No	1
Caminum in angulo	No	1
Velum huius habitationis seu Pinaculum ex asseribus fabricatum est optime depictum		

62

*Sequitur domus alia in qua Princeps Transylvaniensis
natus fuisse dicitur*

Janua duplata bona	No	1
Domus hac est permedium asseribus et cancellis lig- neis divisa		
Caminum	No	1

	Fornax parua ad idem Caminum applicata	No	1
	Pinaculum seu Velum domus utj Prioris depictum . . .	No	1

63 *Séquitur ex hac domo praetorium domus, in qua uirgines
Reginae habitabant*

	Locus Necessaryus	No	1
	Caminum	No	1
	Fornacis destructae ferrea Camina	No	32

In Stuba uirginum

64	Fornax una intrinsecus calefacitur pro pane pinsando optima	No	1
	Mensa circularis	No	1
	Janua duplex	No	1
	Lancearum germanicalium Ligna	No	6
	Tectum harum duarum domorum destructum		

64 a) *Hinc descenditur ex praetorio per gradus cancellatos
ad Domus quas Dominus Nyari inhabitat*

65	Praetorium habet fenestram uitream	No	1
	Januam simplicem	No	1

66 *Domus in qua prandere solet idem Dominus Niary*

	Janua cum clausura	No	1
	Caminum	No	1

67 *Cubiculum*

	Mensa una	No	1
	Fenestra vitrea lacera	No	1
	Janua bona	No	1

In propugnaculis arcis diuersis in locis tempore obsi-
dionis sunt non nulla uasa uacua ex cellarys exportata,
ex quibus non nisi 21 dispersa hinc inde per Moenia
sunt reperta.

Sequuntur terrae arabiles seu alodiaturae

In territorio Beszeniensi
Vreogdiensi
Machaniensi
Wamasiensi

Reghenensi et Pataijensi
exercebatur alodiatura, quae terrae an sint inseminatae
dubitatur.

In territorio Waradiensi similiter habentur terrae hoc
Anno non seminatae quadraginta tres.

Vineae ad Arcem Waradiensem ab antiquo spectantes

Vinea S. Ladislaj	No	1
Regh Misses	No	1
Beranto	No	1
Sarkad zeóleo	No	1

Molendina

Molendinum Zigeti uocatum cum 4 rotis	No	1
Kemenies malom 3 Rotarum	No	1
Leókes Hazÿ 4 Rotarum	No	1
Bihari 4 Rotarum	No	1
Haiovensì 5 Rotarum	No	1

Triticum

in domo Auenae Tritici	Bechu	43
In praetorio eiusdem		57
In domo per quam ad Caseos itur		225 1/2
In palatio magno Reginali circa templum maius in primo cumulo	Bechu	221 1/2
Ibidem in altero cumulo		42
Ibidem in tertio cumulo		43
Ibidem in quarto cumulo		22 1/2
In praetorio domus Prouisoris		51
In propugnaculo Arantias Bastia		10
In domo farinaria		29 1/2

*Summa totius huius Tritici in arce Waradiensi
repti facit* Bechu 750

*Ex his pro purgamento computati Bechu
100, qui nihilo minus per Annonarium
diligenter cribrari debebunt.*

Ex supra dicta Summa 750 Cubulorum Mensuratj
sunt Prouisori Tritici Bechu 39, quos sibi concessimus
excipiendos.

NB Manebunt itaque puri Triticj pro usu arcis 611 Bechu
facientes Cassovienses Cubulus 2135 1/2

Más kézzel:

Datum Waradinj 1 Januar
Anno 1599
(3 gyűrés pecséttel.)

Nicol. Micatius   Nicolaus Palló (?)   M. Keóueskutj
Eps Varadiensis
ac Praefectus
(Hátlapon: „1598”.)

1598. dec. 30. Várad. *Basta* levele Miksa főhercegnek, melyben hangsúlyozza, hogy igen szükséges „rimediare alle imperfettioni di questa fortezza, che sono infinite; nè so come sia stata tanto ben difesa, perchè non ha in se altro di buono che la forma. Tra tanto di necessità conviene trovar almeno quindici mille taleri, per metterla quantoprima in termine, che si possi difendere; altramente, se l'inimico venesse con solo vinti pezzi di batteria, saria impossibile che si potesse diffendere”. (Veress 1909. 156.)

1599. márc. 6. Prágában kelt *jelentés*: Váradot erősítik; 1040 német van benne. (Marczali H., Regesták a külföldi levéltárakból. Tört. Tár. 1878. 905.)

1599. ápr. 13. Kassa. *Giorgio Basta* levele Miksa főherceghez: „Dall' altro canto conviene anco pensare al stato di Varadino, perchè oltre all' esser per se debolissimo è anco tanto lontano, che il mantenerlo sarà a Sua Maesta di molto spese e travaglio.” Nem védhető sem az erdélyiekkel, sem a törökkel szemben; legjobb lenne „del tutto rovinare e distruggere”. (Veress 1909. 193.)

1599. jún. 20. Várad. *Cesare Porta* levele a szepesi kamarának, melyben panaszkolja, hogy nem kapott segítséget és „a bissognato pigliar fabri forestieri, et altri marangoni, et altri artististi (!) con il denaro della fabrica, et prouedere de carpone, et altre cose tutto per punto de dinari, che si haueria poduto (!) far dimeno, anci sperle piu di quello si faria, se hauesse con me le genti et instramenti da lauorare, che jo, ho, alimentato in Cassouia. in scritto, et in uoce; ma no son stato inteso et non è stato confidato in me però mene protesto non essere colpa mia et perche non posso scriuere più alungo hauendo smosso il dito grosso della man destra, mando Mj^{ro}: Ambrosio tagliapietra Italiano dal qual le v.s. Ill^{me}: se informara come passano le cose, et houe si lauora et quello ho fin hora fatto.” (OL. Szepesi Kamara. Repr. inf. inst. f. 29. E-254 – 1599. jún. No. 52. – Dr. Détschy Mihály közlése.) – Cesare Porta ebben az időben rajzolhatta le a várat (105. kép).

1599. jún. 29. Kassa. *Német katonai commissarius* jelentése Várad erősítéséről, a vár körüli házak lebontásáról: „Ist wol der Ort und gelegenheit einem Irdischen Paradeiss zu vergleichen . . . demnach wir 200 Centner Pulver und grosse Menge Schanz- und Pawzeug, darüber ich commissarij gewesen, hinein geschicket, sein wir unverhofft verrathen worden.” Az összevont török csapatok elől a várba vonulhattak, „denn wir aber einen Tag zuvor in die Vestung khomben”. (Tört. Tár. 1878. 907.)

1599. júl. 1. Prága. *Basta* levele Miksa főherceghez: „Il conte Isolano partira meco fra due giorni per andare a Varadino per repararlo quanto potrà; ma le provisioni son state tanto tarde, che difficilmente potrà far cosa di momento.” Ha elvész, Felső-Magyarország is elvész. Újból javasolja a lebontását, mert, ha akár Erdély, akár a török kezébe kerülne, abból nagy veszedelem támadna. (Veress I. 1909. 222–223.)

1599. júl. 27. Róma. *Cinzio Aldobradini* h. államtitkár *Germanico Malaspina* prágai nunciussal: prágai tudósítás szerint a császár úgy nyilatkozott „che riceverà il Signor cardinal Bathori in gratia et in amititia, ogni volta che gli ceda Varadino, et restituisce la fortezza di Huszt con qualch' altra piazza, almeno a tempo”. (Veress, A., *Relationes nuntiorum apostolicorum*. Bp. 1909. 328. – Mon. Vaticana. Ser. II. Tom. 3.)

1599. okt. 25. *Kakas István* Báthory András fejedelem érdekében *Filippo Spinelli* pápai nunciussal tárgyal Kutttembergben. A nuncius javasolja, hogy Báthory András hagyja a császár kezén Váradot. (Veress E., *Zalánkeményi Kakas István*. Bp. 1905. 85.)

1599. nov. *Kakas István* oratioja a császár előtt Pilsenben Báthory András szövetségi ajánlatáról és feltételeiről: Váradot öfelsege adja vissza a tervezett szerződés szentesítésétől számított két esztendő alatt. (Uo. 88–89.)

1599. dec. *Conscriptiones decimarum comitatus Bihariensis* (bordézsmajegyzék). Kézművesek Várad városában: Vicus Zombathelj: Molnar; Vicus Supos: Aztalos; Vicus Olazij: Acz, Aztalos; Vicus Wybecs: Keomiwes, Keomyues; Vicus Vadkertt: Keomyues; Vicus Zentmiklós: Molnar. (Jakó 1940. 382–383.) – A XVI. század második felében számos ács és molnár működött Bihar megyében, éspedig a következő községekben: Diószeg, Margitta, Petlend, Mólnospetri, Püspöki, Szalacs, Szalárd, Szentandrás, Telegd, Tárkány, Tépe. (Jakó 1940. 234, 295, 321, 322, 327, 345, 349, 364, 365, 367.) – 1600-ban Belényesen a következő kézművesek működtek: Alcz, Aztalos, Keomiwes, Molnar. (Jakó 1940. 209.)

1599 után. A *váradai katolikusok* levele *Alfonso Carillo* jezsuita provinciálisnak. Hálásan köszönik a gondoskodását, az egyházi emberek küldését. De fájlalják, hogy a pátereket Erdélybe küldte, mert „Ielki kenier nélkwl szükösök lesvñk”. Kéri a páterek visszaküldését. „Végezetre azonis kérwk kegyelmeteketh, mint tisztelende lelki Atiánkath, ha lehetséges uolna az Váron kiwll szerzene helieth, holot az Isteni szolgálath buzgóbban és szorgalmatosban lehetne, melj dologh az keresztieneknek is nagy hasznukra és szaporodasokra lenne, merth az Varban nem mindenkor boczatnak be mindeneketh . . .” (OL. E. 152. Magy. Kamara. *Acta Jesuitica* irregistrata. 207. sz. doboz. – Dr. Baranyai Béláné közlése.) – 1598-ban a váradai katolikusok papja és temploma a szomszédos Szöllőson volt. (Veszely K., *Erdélyi egyháztörténeti adatok I.* 1870. 229.)

XVI. század. *Az orosz évkönyvek* feljegyzése a váradai Szent László lovasszoborhoz fűződő legendáról a *tverji* (1534), a *Nikon* (XVI. század II. fele) és a *voskresenski* (XVI. század vége) kéziratokban. (Hodinka A., *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Bp. 1916. 462–467, 472–483.)

1600. febr. 24. A *belényesi vár* (castellum) és a *vasbányák* (fodinae ferri), meg a *rézbányák* (fodina cupri in Polyan habita, minor fodina Vas Bánya vocata) inventariuma. (Tört. Tár. 1901. 468–471.)

1600. márc. 21. Prága. *Rudolf* császár-király a váradiak kérésére megerősíti régi kiváltságleveleiket, címerüket pedig kibővíti. Az eredeti oklevél Váradon, a Városi Levéltárban őriztetett. (Tóth-Szabó 1903. 37.)

1600. ápr. 1. *Urbarium Varadiensium*: 44 felégetett falu felsorolása, közöttük oppidum Püspöki és oppidum Bihar, a többi pagus. (OL. Magy. Kamara. Urb. et Conscrip. Fasc. 90/4. – Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1600. ápr. 1. „*Inventarium Vniversale rerum omnium in Arce Varadiensi in Anno Sexcentesimo die vero primo Mensis Aprilis repertur, Provisore existente Egregio Jacobo Beregzászy Assignatur Factum per Egregios Georgium Varasdj et Petrum Besenicy velut ad id Specialiter transmissos Comissarios dicet Anno supra Scripto.*” A leltár lényegileg megegyezik az 1598/99-es leltárral, bár helyenként rövidebb. A helyiségek felszereléséből imitt-amott hiányzik egy-egy darab, például a sáfárházból (*Domus Rationaria*) a nagy ércchandaláber. Az épületek állapota sem változott, javítási munkálatoknak nincs nyoma. Néhány pótlás azonban mégis található a leltárban. Ezek a következők:

Domus Rationaria

Candelabrum ligneum simplex

Sedes una oblonga vulgo Karosszék

Culina Prouisoris

In opposita prioris Castellanj Domus in Arce circa templum

Est Domus nova per Martinum Keöveöskuty aedificata.

Culina Arcis

Officina Fabrj (kovácsműhely)

In palacio Reginae

In arce interiorij est in medio areae Arcis interioris puteus magnus Lapideus cum solita ferrea Catena et hidrys quibus extrahitur acqua. Gradus lapideus magnus per quem ad domos superiores seu habitationes et palatia superiora ascenditur.

Capella superior circa gradus: a Mária-kép még az oltáron van.

Domus Farinae et Balnej. Item secunda, tertia; quarta domus una cum domibus Avenae et Bladorum nec non Avenae similiter et domus Dispensatoris per omnia nec eodem statu existant, et manent sicutj Inventarium Annj praecedentis nonagesimj nonj in se continet.

Item est in oppido Varadj in platea Velence vocatur Telonium.

Item est hortus.

Item sunt duo Molendina Sicca in Arce, est bonum.

Item in Debreczin sunt lapides Molares . . . no. 6.

Item Sequitur Inventarium rerum Martinj Literatj Keöueöskuty de mortuj olim Provisoris Varadiensis.

Sequitur Domus eiusdem in Oppido Varadj in platea Pintek ucza vocatur existente . . . Ugyanitt leltároztuk egy dobozban: „antiquas monetas Argenteas.” (OL. Urb. et Conscrip. Fasc. XXXVI/34. — Dr. Baranyai Béláné közlése: Urb. et Conscrip. IV. 1975. 166–175. — Részben közölve: Bunyitay II. 1883. 235–236.)

1600. ápr. 22. Gyulafehérvár. *Freiherr David von Ungnad és Michael Zekel* császári commissariusok jelentése az uralkodónak. Herberstein provisor a Mihály vajdának Miclosch nevű szolgájával idejött: „Derselbe khombt von Wardein, hat unverholen vermelt, das Schloss oder Vestung Gross-Wardein sey gar übel versehen, die wenigen Teutschen, so darinn, sind unbezahlt, auch kein Profiantd vorhanden, das Haus wär gar leicht einzunemen . . .” A commissariusok kérik a császárt, hogy Husztot és Váradot „dieselben Häuser mit rechten treuen Häuptern, Profiantd und Munition treulich zu versehen, ehe ein unwiederbringliches

Unglück erfolgt, was Gott verhütete.' (gr. Kemény J., Mihály vajdát érdeklő okmányok. MTT 1857. 150.)

1600. máj. 18. „*Regestum seu Inventarium rerum et paramentorum in Ecclesia Maiore Albensi contentorum et repositorum. Anno Domini 1600. 18. Maii. Caput S. Ladislai Regis hungarorum argenteum cum reliquijs, eiusdem Corona argentea cum floribus quatuor.*” (Pozsony, Kápt. Ltár. 63. l. 9. – Knauz N., Régi egyházi ékszerek. Magy. Sion. I. 1863. 711.)

1600. aug. 22 Bécs. *Mátyás főherceg* utasítja a szepesi kamarát, hogy a megroggalt váradi bástyák helyreállításáról gondoskodják. (OL. Benignae Resolutiones. IV. No. 113. – Kapossy János hagyatéka.)

1600. aug. 1. A *váradi vártartomány összeírása* (címfelirat nélkül): felsorolnak 48 falut és 2 mezővárost, azaz oppidumot (Püspöki és Bihar). „Csigeren nevű faluról írják:” „*Labores ad Arcem praestant, ligna ferant*” (p. 38). (OL. Urb. et Conscrip. Fasc. 36/34.)

1600. aug. 1. Váradi. A *Belényesi uradalom* összeírása: „*Pertinentia Bellenes.*” Felsorolnak 68 falut és Belényes mezővárost (Oppidum). Fejezetcímek: „*Sequentur pagi ad fodinam Cupri pertinentes*” (7 falu – p. 68–70). – „*Magistri fodinari et sertores*”, magyar és német nevek felsorolása (p. 80). – „*Magistri Cupri Michael Rezmives, Albert Meister*” (p. 82–83). – „*Nicolaus Literatus Curator inter laboratores*” (p. 83). (OL. Urb. et Conscrip. Fasc. 17/6.)

1600. A *belényesi bányák összeírása*: „*Fodina ferrea – fodina cupri in Poyan – minor fodina cupri Kis Bána vocata – fornax distillatoriae cupri, Rez Koh Kemencze vocata.*” (OL. Urb. et Conscrip. Fasc. 106/4. – Dr. Baranyai Béláné közlése.)

XVII. század eleje (1600–1603 körül). *Szamosközy István* különféle feljegyzései a váradi várról és a váradi eseményekről: „Az mely esztendőben született Váradon **B á t o r i S i g m u n d**, az Váradi fő templomnak az gombja ledől, ugy hogy aláhanyatlott, mely még most is azonképpen áll.” (II. 22.) – „**S t e p h a n u s B o c s k a i u s** ipsius Principis Sigismundi avunculus, summae auctoritatis et prudentiae compos vir, cuius sollertia et virtus totam rem Transylvanicam, ne rueret, per id tempus moderabatur, et qui praefectura Varadiensi superioribus annis multa cum laude functus erat.” (II. 146.) – Az 1598 szeptemberi eseményekről: Báthory Zsigmond Erdélybe visszatérve Sennyey Pongrácot és Toldy Istvánt küldte Váradra, hogy a váradiakat visszavonja hűségére. Beszédükből Szamosközy a következőket idézi: „*Huius Principis patris, fratrum, patruisque diligentia cum summa sapientia coniuncta, arx Varadiensis immensis sumptibus, diversis temporibus extracta, firmata, munita, feliciter gubernata, quietem vobis et otium peperit.*” (II. 141.) Király György „*praefectus arcis*” azonban, akit a Báthoryak emeltek ki alacsony sorból, ellenállt. Váradi „*munitissima urbs*” (II. 145.) Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok megyékkel Rudolf birtokába került. Toldy második követsége is hiábavaló volt, Bocskayé szintén. Közben megérkeztek Rudolf csapatai Melchior Redern és Nyáry Pál vezetésével, és a váradiak felesküdtek Rudolf hűségére. Zsigmond újabb követét, aki a közeledő török veszedelemre akarta őket figyelmeztetni, őrizetben tartva visszaküldték anélkül, hogy szólhatott volna. (II. 146–147.) – Leírja a *lovas*

szobrot, a várost és a környékét, valamint a várat: „A divo Ladislao Rege Vngariae, quem sacerdotum centuriae Sanctitatis dignatione affecerunt, et in coelitum album inscripserunt, civitas condita memoratur. Equestris statua eius memoriae dicata Varadini adhuc superest, quam Ioannes eiusdem urbis Episcopus, Sigismundo Rege et Maria imperantibus, ponendam curavit; ea ex aere fusa, auroque tota olim superfusa, iustam equitis magnitudinem habet, quantus Antonius Imperator in arce Capitolii Romae, Gatta Melata Patavii, Bartholomaeus Coleoneus Venetiis conspiciuntur; licet haec nostras rudioris sit artificii, quippe ab indigenis Polycleletis Colosvariensibus, Martino et Georgio, ut ibidem titulus indicat, elaborata. Ipse Rex sublimis amazonicam securim dextra sustinet, cui tres proxime assistunt aerei itidem reges pedestri figura, Magorum simulacra, qui primi omnium ex gentibus infantem Messiam donis cohonestarunt. Ibidem sepulcrum quoque eiusdem divi Regis reverentissime, dum prisca religio stetit, cultum est. Nec Sigismundus Caesar et Rex Vngariae, tot regnorum dominus, licet peregre mortuus, alium sibi sepulturae locum testamento legit, quam Varadinum. Thermas perennes habet, quinque millibus passuum supra urbem, uberrimo fluxu, atque ad multos morbus salubres... Urbis est non ad usus modo humanos, sed ad delicias etiam condita. Nec vinetis optimi vini feracibus, nec latissimus arvis destituitur... Quae res facit, ut cives habeat humanissimos, solertes et facillime agentes, feminas eximia specie, sexum omnem atque aetatem generosa indole, negotiatores opulentos, tota denique civitas virorum morumque dignitate nulli urbium in Vngaria atque Transyluania postferenda. Quae tamen omnia hac Turcici belli tempestate extrema pene clade sunt deformata. Opulenti Episcopatus sedes a principio fuit. XLVII episcopus ad haec usque tempora ea urbs habuit. Primus Colomannus, Geyzae II. Regis Vngariae filius fuisse traditur, qui postea in summa regiae stirpis orbitate a Pontifice resecuratus, sceptrum et coronam accepit. Hunc postea alii per seriem secuti sunt, illustris prosapiae viri. Nostra tempestate Martinus Pete, cancellarius regius eius dignitatis titulum habet... Arcem urbs habet in medio, domibus quaquaversum remotis validissimam, amplis, vastisque propugnaculis, tum vero fossa excultam. Ioannes, divi Ioannis Regis filius, et qui postea secuti sunt Transylvaniae Principes, singularem in ea munienda collocarunt operam, et novissime ab Octavio Baldagara, caesareo architecto, Stephani Poloniae Regis studio, ad eam normam est redacta, ut ad omnes casus pene inexpunabilis fieret, et quod a natura non haberet, ab opere et industria acquireret munimentum. Quaterna circiter in circuitu stadia arx continet, ac quinque propugnaculi instructa, ab aquilone, portae (nam unicam tota arx habet) proximum propugnaculum bino nomine est: alii siquidem mancum vocant, quod in altum non usque adeo sit surrectum, alii Nyilas, eo quod a Michaele cognomento Nyilas id est Sagittario fuerit conditum. Hoc a Turcis pulvere sulphurato in cuniculos adacto pene totum eversum fuit. Confine huic Aranyas, id est Auratum nuncupatur, a divo Stephano Poloniae Rege aedificatum, ideoque dictum, quod gentilitium insigne Batoriorum Principum, tridentes lupini, in aurato opere isthic fuerit asculptum. Hoc Chrysium ad bina stadia praeterfluentem respicit. Tertium ab oriente, Magni Thomae propugnaculum est, a conditore credo denominatum, id Venetias prospicit; ita ea

suburbia vocantur, quod humecto loco sedeant. Regium propugnaculum austro obiacet, et nomen habet, quod ab Ioanne Transylvaniae Principe Ioannis Regis filio fuerit extractum. Id amniculum quendam qui Pece vocatur, e thermarum acquis ad agendas molas isthuc corrivatum, proxime intuetur. Hoc quoque a Turcis cuniculariis insidiis et puluere tentatum, atque etiam clade nonnulla affectum est. Quinto Terreno propugnaculum nomen est, idque occidenti obvertitur. In huius intestinibus fundamentis egesta alte humo Turcae penitus inhabitaverunt.” (Szamosközy III. 167–169.) – Leírja a 35 napos ostromot, melynek során Király György kapitány elesett, comes Ioannes Marcus Isolanus Boloniensis megsebesült. Végül a török a nagy esőzés és a folyók kiáradása miatt felhagyott az ostrommal és elvonult. (III. 174–179.) „Quae omnia ita divina benignitas Cristianis amica, barbaris infesta fecerat, ut coelum pariter ac terra in profanae gentis cladem conspirasse viderentur . . . Fama est, ex vero vel vano hausta incertum, apud Turcas rumore promulgatum fuisse (ut est huius gentis ingenium admodum religiosum) a reum equum divi Regis, quem diximus, hinnitus edidisse, itque Turcarum auribus exceptum, laetum, et victoriam obsessis prodigium eos interpretatum fuisse. Quae res efecerit ut ab obsidione desperatione magis capiendae arcis impulsi, quam viribus exhausti, in tempore recesserint.” (III. 179.)

1601. Várad főkapitánya *bedeghi Nyáry Pál*. (Balás 1917. 18.)

1601. márc. 10. Nagybánya. A *nagybányai és a váradi ötvösök* egyezsége. Az aláírók között „Eötveos Pál váradi”. (Tört. Tár. 1893. 171–173.)

1601. máj. 29. Bécs. *Mátyás főherceg* utasítja a szepesi kamarát, hogy a Váradon dolgozó robotmunkások kenyérjárandóságának kiutalásáról gondoskodják. (OL. Benignae Resolutiones. IV. No. 119. – Kapossy János hagyatéka.)

1602. márc. 5. *Andreas Wassali bauschaffer* jelentése a Szepesi Kamarának: „. . . Dieselben wissen sich gn: vnd gunstig zuerInnern, was massen wegen des Hochnotwendigen Paue, der eingangenen Hullzenen Jetz Offenstehendenn Pastein alhier, eine Commission wegen erLegung 300 fl Pauegelldt an den Abraham Diack der hiesigenn Spannschaften Dicatori, Jungs ertheilt, die Ich Ime alsपालdt alhier zuegesteldt, vnd dieselben von Ihme ohne Dilation zuerlegen, auch Mundtlich gefordertt.” Ennek ellenére semmit sem kapott és a dicator visszatért Kassára. A vár és a hely veszélyeztetésére való tekintettel könyörögve sürgeti a költségek megküldését. (OL. Repr. inf. inst. Fasc. 33. E-254-1602. márc. No. 6. – Dr. Détsy Mihály közlése.)

1602. jún. 4. Bécs. *Mátyás főherceg* utasítja a szepesi kamarát, hogy a vár katonai épületeinek a helyreállításáról gondoskodják. (OL. Benignae Resolutiones. IV. No. 121. – Kapossy János hagyatéka.)

1602. dec. 20. Gyulafehérvár. *Basta György* olasz nyelvű levele Rudolf császárkirályhoz: „Hogy Várad mi, arról más alkalommal szóval s teljesen értesült Ő Felsege, s egyszersmind megkéretett, hogy ne méltóztassék bízni abban, hogy az ellenségnek nem sikerült egyszer azt bevenni. Ha ez állana, birtokunkban volna még most is Eger és sok más magyarországi hely. Ha ezen vár elvesz, elveszett Felső-Magyarország Erdéllyel együtt.” Kéri a királyt, hogy 25 000 köből gabonát küldessen Váradra, úgyszintén lószert és ágyukat, „miután ezen tartományban

6 vagy 8 darab nagyobb ágyunál többet nem lehetne kapni”. Ír a török várható támadásáról, aki „felette jól értesülhetett Várad gyengeségéről, és hiányairól, jelentéktelen őrségéről és ellátásáról”. (id. gr. Teleki Domokos, Basta György emlékirata. Századok. 1868. 554–556. – Közli magyar fordításban.)

1603. ápr. 21. Hely nélkül. *Melith Pál* levele a császárhoz: „Dimidietas ista Coronae sequestrata est ex Corona S. Ladislai”, amelyet száműzetésében viselt. „Haec autem Corona asservabatur in scrinio Capituli Varadiensis.” Zabárdy Mátyás püspök testvére Ecsed várába vitte és Szokoli György kapitánynak adta át. Szokoli halála után két fia megosztozott rajta. Az egyik részt az ifjabb Szokoli Györgytől megvette, és felajánlja a császárnak. (Palócz, a várkastély levéltára. – Horváth Mihály közlése, Századok. 1871. 662.)

1603. *Szamosközy István* feljegyzése a váradi földrengésről május idusán, mely a házakat súlyosan megrongálta. Februárban a Csonka bástya mellett, a vár árkában a kapuhoz közel, a bemeneteltől balra „putumque cruorem ab imo terra ebullijt”, és a vizet megfertőzte. (III. 1887. 54.) – A földrengésről Zeiller is megemlékezik könyve 1690-es kiadásában.

1603. *Kvár szkve*: „Az Váradj Kapitannak Nijari Palnak kwldeottenek aijan-dekon fl. 100.” (1603/XII. 25.)

1603. *Hieronymus Ortelius* leírása az 1598-i ostromról: okt. 2. „hat der Feind seine Geschütz . . . für die Vestung bracht vnd angefangen die zween Haupt Thurm an der Kirchen der Vestung zu beschiessen.” – okt. 20. „Hat der Feind . . . die Wehr bey dem Palatia die Kiralyfi genannt, so über die massen ein starcks Gemewr gehabt, gesprengt.” (Ortelius, H., Chronologia oder Historische beschreibung aller Kriegsempörungen . . . in . . . Ungern auch Siebenbürgen mit dem Türcken. Nürnberg 1603. 416.; Nürnberg 1620. 416.)

1604. Váradot újabb földrengés pusztítja. (Martinus Zeiller könyve 1690-es kiadásában, 102.)

1604. Várad főkapitánya Giovanni Giacomo Barbiano di Belgioioso császári tábornok (Tóth-Szabó 1904. 83.). – Ugyanez évben Belgioioso elhagyta Váradot és Kassára ment. Ciprianus a Concin és Johann Baptist Petzen maradtak vissza az őrséggel. (Bunyitay – Málnási 1936. 76–77.)

1604. Nagykereki. *Asztalos György* váradi főbíró és az esküdt polgárok, akik a csásászári csapatok elől Kerekibe menekültek, Bocskay védelmét kérik. (Benda K., A hajdúk a magyar történelemben c. emlékkiállítás rendezőkönyve: Masits L., Műemlékek – Múzeumok Hajdú-Biharban. Debrecen 1978. 368. – Kny. a Déri Múzeum 1976. évi Évkönyvéből.)

1604. *Rudolf* császár-király XV. decretuma, articulus 8.: „Limitatio laborum gratuitorum ad confinia praestandorum per status et ordines regni hoc modo facta: Ad Varadinum, quatuor illuc pertinentes comitatus.” (Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás. III. köt. Bp. 1899. 946.) – Korábbi általános – tehát nem közvetlen Váradra vonatkozó – intézkedések a gratuitus labor-ról: 1599. 28. tc. (864.) és 1600. 15. tc. (886.)

XVII. század eleje. *Istvánffy Miklós* feljegyzései az 1598. évi ostromról. A török „ad domum lapideam. quam Johannes Gicius [Giczy] ad lapidis iactum prope arcis fossam superioribus annis aedificaverat, aggeres erigi iussit”. (730.) – „Nam et praealtam templi turrim ingenti ruina decusserant, arcis campanis

ruptis et cum magna tinnitu et strepitu decidentibus, iisque, aliquot militibus, qui in statione erant, oppressis et interfectis.” (731.) – „... statuum equestrem D. Ladislai Regis Ungariae, eius nominis primi, quae in vestibulo maiori templi, miro et eleganti artificio, ex aere fusili conflata, marmoreaeque basi superposita est, illaesam atque intactam permansisse, quam quam parietes circum, supraque et infra plurimis passim ictibus pertusi esse conspicerentur.” (731.) – (Isthvanfi, Nicolaus, Historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae 1622. Lib. XXI.) – Megjegyzendő, hogy a török nem a templomtornyokat, hanem a toronykapolnát rongálta meg súlyosan.

1605. márc. 6. *Regestum seu Catalogus rerum et clenodiae Ecclesiae Posonien-sis*: „Nr. 35. Item caput S. Ladislai Regis argenteus deauratus cum corona regali salua et integra decem lapidibus maioribus et decem minoribus exornata, cum theca sua. Item cornu argenteum deauratum, quo utebatur praedictus rex tempore belli.” Szélgjegyzet: „Rs. Napragj accepit.” (Poór A., A pozsonyi társas-káptalani egyház leltára. Tört. Tár. 1885. 774.)

1605. *Gyulaffi Lestár* feljegyzése: „Cyprianus Konczin az váradi kapitánknak neve. Ennek adta volt Basta az Gyulay Ferencz jószágát itt Erdélben, sőt immár az egész orszaggal mind felosztanak vala az német uraim. Ez a Konchin szakmári kapitány vala azelőtt, hanem hogy Nyáry Pál fölment, úgy vitték Váradra heliben.” (Tört. Tár. 1893. 145.)

1605–1606. *Bocskay István fejedelem csapatai* ostromolják a várat, melynek főkapitánya Joh. Bapt. Pecz (Petzen) császári tábornok. (Tóth-Szabó 1904. 83.)

1606. jan. 9. Kassa. *Bocskay István fejedelem levele Illésházy Istvánhoz*: „... ha ő felsége Ujvárbán [Érsekújvárbán] németet akar szállítani, Váradból vigye ki: tessék az mintha cserében esett volna a dolog, mellyel ő felségének nem kellene késni sok okokért. Most anélkül is Várad oly nyavalyás állapotban vagyón és fogyatkozásban, bizonyosan irhatjuk kegyelmednek és ő felségének is megmondhatja, hogy Pecz uram is fürhus gyanánt egeret eszik Váradban. Minthogy az ő felségének a nélkül is de necesse mi kezünkben kell adni, reméljük is, hogy nem sokára, ha szintén ő felsége nem adná is, kételenek lesznek a benne valók mi kezünkben adni, hiszen jobb s hamarosabb ő felségének most Ujvárért cserében ide adni, hogyesem mint semmi nélkül nem sokára mienknek lenni ... hogy ha ő felsége ugyan minden uton németet akar Ujvárbán szállítani, mennél hamarább lehet ő felsége Váradot adja mingyárost mű kezünkben és az német praesidiumtól üresítse meg, kivel az magyar nemzetiség szüvének sokképen eleget teszen és az tractatusnak jó folyását is meg nem háborítja.” (Szilágyi S., Bocskay István és Illésházy István levelezése. Tört. Tár. 1878. 52, 53.)

1606. máj. 5. *Forgách Zsigmond* értesíti Thurzó Györgyöt, hogy az a hír járja: Bocskay magát Kassán Szent László koronájával megkoronáztatta. (Frankl V., A bécsi békekötés 1606-ban. Győri Tört. és Régészeti Füzetek. III. 1865. 161. l. 2. jegyzet; Bunyitay 1880. 20. [halotti korona lehetett]). – Megjegyzendő, hogy ez a korona nem lehetett azonos a fejedeklyetartó koronájával, mert az akkor már Naprágyi Demeter püspöknél volt Pozsonyban.

1606. nov. 6. Kassa. *Bocskay István fejedelem megállapítja a váradi vár feladásának a feltételeit*. Az okmány bevezetésében Bocskay kiemeli „Quod posteaque spectabiles Magnifici Generosi Egregij et Nobiles ac Strenui Sacrae Caesareae

Regiaeque Maiestatis praesidarij in arce nostra Varadiensi constituti milites per integrum biennium animo forti et infracto in specimen laudatissimorum et fortissimorum militum obsidionem nostram satis angustam et duram fidelitatem suam Caesareae Maiestati illibate conservando non exiguo gentis Hungaricae et totius Regni huius nostri Hungaricae ac etiam proprio ipsorum malo et periculo sustinissent.” De mivel élelmük elfogyott és segítséget nem remélhettek, a kapituláció megtárgyalására kiküldték megbízottaikat: Cyprianus a Concin váradi főkapitányt, Valtherus praefectust, Ioannes Tamstel zászlóst és Tobias Stimmer gyalogsági parancsnokot, akik előterjesztették azokat a feltételeket, amelyekre Cyprianus a Concin és Ioannes Baptista a Petzen valamint a katonák átadják a várat. Bocskay miután tanácsosaival együtt megtárgyalta az előterjesztett articulusokat és azokat kiegészítette, a kapituláció feltételeit 27 pontba foglalta. A második pontban közli megbízottai nevét: Bánffy Dénes, Sennyey Miklós kassai kapitány, Rákóczy Lajos hajdú generális, Imreffy János tanácsos, Széchy György testőrkapitány és gömöri főispán, homonnai Drugeth György ungi főispán, Alaghy Ferenc és Serényi Ferenc tanácsosok. A kivonuló csapatokat Rákóczy Lajos kíséri az országhatárig. A 4. pontban Ioannes Baptista Peczennek szabad elvonulást ígér – letéve minden haragot. – „Quinto. Quaecunq̄ue iniuriae conuitia et diffamationes ultro citroque sunt admissa, ea omnes perpetuae traduntur obliuioni.” – A 8. pontban engedélyezi minden ingóságaik elvitelét. „Res tamen et bona nostra ac Magistri Gabrielis Haller quae ab arce Zent Job abstulerant, spectabilis item ac Magnifici Domini Pauli Nijarij, quae in arce Varadiensi relictæ fuerant ac Generosi Ioannis Imreffy quae nunc ibidem habentur, integre et plenarie restituant.” – A 23. pontban kiköti: „Et neque per suffusionem sulphurei pulveris hominibus ingressuris, aut munitioni arcis quicquam malimachinatur . . . absque instrumentorum quorumcunq̄ue confractatione aut damnificatione, etsi quae postea etiam de meliore adnexa aut aedificata sunt, ea omnia integre et absque omni defectu, quantum fieri poterit, nobis et manibus commissariariorum nostrorum traditur.” – Egyben kijelenti, hogy az országgyűlés határozata szerint a jezsuitáknak és „aliis sacerdotibus pontificiis in praedicta arce nostra Varadiensi existentibus regno hoc nostro exire necessum sit”. Ezért meghagyja, hogy őket javaikkal együtt (cum omnibus secum habitis rebus) engedjék békében elvonulni. – A záradékban Bocskay a pontokat ratifikálja és megerősíti. Aláírtások: Stephanus, papírfelzetű pecséttel, és Simon Pechi secretarius. – Az okirat 10. lapján Imreffy János feljegyzései nov. 22-től dec. 2-ig a kivonuló császári őrség kíséréséről Tokajig. (Eredeti okmány. – OL. Magy. Kamara. Acta Publica. Tom. I. Fasc. 24. Nr. 14. – Kiállítás 60. sz.)

1608. jan. 5. Várad. *Rákóczy Zsigmond* Jenei Sebestyénnek hűséges hadiszolgálatá jutalmául címeres nemeslevelet ad és Váradon, a Várad utcában levő házát, melynek szomszédjai „providus Stephanus Asztalos” és „nobilis Benedictus Kovács”, minden adó alól felmenti. (Sándor I., Címerlevelek. I. Kolozsvár 1910. 39. sz.)

1608. jan. 31. Gyulafehérvár. *Zamoskeőzy Istvan* levele György Deákhhoz: „Bánfi Dienes letötte az váradi kapitányságot, Rhédei Ferenczet rendelték helyébe . . . Az tudom, hogy ennekelőtte erdélyi tős gyökeres ur birta mindenkor ezt a kapitányságot.” – Címzés: „Ez levél adassék Kolozsvárott György Deák uramnak, az

konventnek Monostor utcában bizodalmas uramnak.” (Erdélyország történeti tára. II. Kolozsvár 1845. 124, 126.) — Rhédey Várad főkapitánya 1608-tól 1621-ig. (Trócsányi 1980. 33.)

1608. máj. 28. Gyulafehérvár. *Báthory Gábor* címeres nemeslevelet ad Gyulai Balázsnak és Váradon a Szombathely utcában levő házát, melynek szomszédai Botos Tamás és Jáz (Jász) György, minden adó alól felmenti. (Sándor i. m. 1910. 41. sz.)

1609. máj. 5. Kolozsvár. *Báthory Gábor* megerősíti az 1609. ápr. 26–máj. 5-i kolozsvári országgyűlés határozatait: „(25). Az Somlyóhegye erdejével, mésznek való kövével, kőbányájával, minthogy mind éltig az váradi várhoz való volt, s nincsen is seholt, az hol mésznek való követ vághatnak az várhoz, sem egyéb épületre valót, sőt oly erdeje nincsen, az kit közel érhetnének, [maradjon] az várhoz, minthogy felséged is olyan conditioval adta a falut Nagy Gergelynek.” (Erd. Orsz. Eml. VI. 1880. 123.) — A hegyet mai napig Somlyó-hegynek vagy Bánya-hegynek nevezik kőbányájáról. (Fáklya. Nagyvárad 1980. júl. 11.)

1609. jún. 27. *Diarium Stephani Miskolczy V. D. M. & Senioris per Tractum Zempliniensem*, azaz Miskolczy István feljegyzései a váradi várról: „Anno Christiano 1609. 27. Junii tempore generalis Synodi Varadini Celebratae arcem Varadiensem perlustrando haec sequentia notavi.

In ipso Arcis ingressu ad dextram aenea S. Ladislai Regis imago aeneo equo insidens, quondam integra. & tota auro splendens, in dextra habet asciam lignariam quasi sectionem minitans. Equi dexter testiculus grandior est altero. Subtus equum in aenea tabella haec leguntur:

»anno M. 390. die XX. mensis May Rege Sigismundo, & Maria Regina feliciter regnantibus hoc opus fieri fecit Reverendus in Christo pater d. Joannes Episcopus Varadinensis per Magistros Martinum, & Georgium de Colosvar in honorem S. Ladislai Regis.«

E regione tres homines ibidem aenei pedes stantes. Primus ad sinistram habet ense in catena ex collo pendentem, cum securi, calcaribus, & tabella cum hac Inscriptione:

»anno d. MCCC40, Serenissimo Principe regnante Domino Lodovico Rege hungarie XXXX venerabilis dominus Pater Demetrius episcopus Varadiensis fieri fecit has sanctorum imagines per Martinum & Georgium filios magistri Nicolai Pictoris de Colosvar.«

Secundus habet pomom aureum, cum Cruce gladio non evaginato catena ligato: habet quoque calcaria.

Tertius imberbis est tenens sceptrum regale: qui habet gladium pugionem, calcaria, & tabellam cum nota duplicatae crucis.

Horum nomina vulgo circumferentur, quod sint Ladislaus, Stephanus ac Emericus.

Templum in longitudine habet 82 passus, in latitudine 56 passus, columnae ex pulitis lapidibus duplici serie in longitudine, caeque erasae sunt, XII; quarum una hanc habet inscriptionem:

I S 2 S O 4

Templi padimentum tegulis colore flavo, cerulao, viridi nitentibus fuit stratum. In fronte templi statim sub fornice hic numerus legitur:

I R 5 6. I € W

Ex rubro marmore monumentum Valentini Pontificis Varadiensis vidi, qui obiit anno a salute parta 1495 quarta calendas Majas.

Joannis Siberdini quem alias Jano Püspöknek hittanac, ossa ibidem visuntur, qui obiit XI. April. 1407.

Sanctuario tunc temporis caruit Templum hoc Varadiense.

Supra fores Sacelli Sancti Ladislai trium Evangelistarum effigies visitur, quarti effigies furto dicitur ablata: capita demolitus dicitur Christophorus Hagymási qui Joannis Regis filii tempore Capitaneus arcis Várad fuisse perhibetur. Idem dicitur Sanctuarium quoque Templi perfregisse.

Ante templum duae turresex quadro lapidibus visuntur, ad quarum unam ab imo ad superius podium gradu 79. passibus longo, & scala 14. passibus longa ascendi: tecta turrium testis colore flavo, viridi, rubro nitentibus splendent: desuper aurati sunt globi, & cruces: turris, quae horologium habet, globus, & crux terram versus inclinis fuit.

Campanae maioris interior ambitus seu circumferentia lata 18 palmorum, & quinque digitorum, haec servit horologio, cum hac inscriptione:

I. € W. I R 78. Maria

minoris interior circumferentia 17 palmorum, exterior 23. cum inscriptione: Lucas. Marcus. Mateus. Joannes. magister Albertus.

Arx ampla cum quinque propugnaculis magnis conspicua. Propugnaculum primum Rubeum vocatur: maius est omnibus aliis, angulus unus ad alium in longitudine habet 120. passus, angulus vineta spectans passus 139. Aliud propugnaculum vulgo Aranas bastia vocatur. Tertium Chionka bastia. Quartum Kapu-bastia. Quintum Királyfi bastia, quod tempore obsidionis Turcicae anno 1598. nitrato pulvere fuit disiectum.

Narrant hic quinque olim Sacella fuisse, sextum vero Monasterium.

Reginae Palatium fuit quondam nobile, cuius adhuc laqueare regium splendorem prae se ferre videtur.

Castellanus arcis tunc fuit Stephanus Gardon.”

(Miskolczy István kézírata 1804-ben Keresztessy József szalacsi ref. lelkész birtokában volt. Sinay Miklós hitelesített másolata [1799] után közölte Jakob Ferdinand von Miller. Zeitschrift von und für Ungern. Hgg. Ludwig v. Schedius. Pesth, 1804. S. 84–87.)

Jakob Ferdinand von Miller Miskolczy feljegyzéséhez írott jegyzetében a Csonka bástya építését Nyilas Mihály kapitánynak tulajdonítja, de forrását nem nevezi meg. A Csonka bástyát – feltehetőleg Miller illetve Szamosközy nyomán – Scholtz is Nyilas Mihály mérnöknek tulajdonítja, a Veres bástya építését pedig Nagy Tamásnak. (Scholtz 1907. 116.)

1610. máj. 4. *Kvár szkve*: „Az varadi kaptalan ala Biro Vram adata Keresi Gergelj 2 louat, Louas Balasnak is 2 louat Thordaigh, attam Posta pénzt fl. 1.” – 1610. máj. 10. *Kvár szkve*: „Az varadj kaptalannak attuk Zilagj Pal 4 louat Hunjadigh [Bánffyhungyadig] fl. 2.” (1610/V. 335, 336.)

1612. nov. 11. *Kvár szkve*: „Jöue Vrunktol Veres Marton es Kwrti Istuan az varadi Hadnak Capitannia es hadnagia.” Gazdálkodnak nekik. (1611–1612. évi köteg, Tölcséres Ádám regestruma 109.)

1613. okt. 27. Várad. *Géczi András* jelentése az erdélyi rendekhez Báthory Gábor haláláról és az utána következő eseményekről: „az vár kapuit az városbéli nemességgel és bennevalókkal felvonatván, az egész várban mindenféle rendet, nemességet, fizetett népet, városbéli embert és parasztságot ezen eskettünk meg, hogy az várat senki feje fennállásáig meg nem adja; hanem minthogy ilyen szép végházat az mi eleink és atyáink Erdélynek jövedelméből az keresztyénségnek megmaradására építette volt, életünk fogytáig Erdélyországnak megtartjuk.” (Erd. Orsz. Eml. VI. 1880. 363–364.)

1613. nov. 7. Linz. *II. Mátyás császár-király* levele Nagylucsei Dóczy Andrásához, barsi főispánhoz, Szatmár kapitányához (Obristen zu Sathmar), melyben Báthory Gábor halála utáni helyzetben vigyázásra inti, kiemelve „welche sich zu unser intention wegen Wardein, und in ander . . . gebrauchen lassen . . .” (OL. Magy. Kamara. Neoregistrata Acta. Fasc. 1037. Nr. 30. Eredeti, s. k. aláírással, papírfelzetes pecséttel.)

1613. nov. 8. Kolozsvár. *Bethlen Gábor* levele Nagylucsei Dóczy Andrásához, melyben tiltakozik Várad elszakítása ellen: „Nem kételkedhetik mi bennünk az keresztyénség, ha mi módgyát találjuk, hogy mi Váradot magunk kezével országunk számára megtudgyuk tartani, Isten velünk lévén, külömb gondviselésünk is lévén reá, hogy sem Báthory idejében volt, mind vitézlő néppel, mind egyéb állapottal. Nincsen is ahhoz az erősséghez sem császár urunknak, sem Magyarországnak semmi igazsága, az erdélyi pénzzel, adózással épített ház az, ok nélkül penig az másét kíváni Isten és világi igazság ellen vagon.” (Szilágyi 1886. 6.)

1614-től (vagy 1611-től, valójában 1608-tól) 1621-ig Várad főkapitánya kiserdei *Rhédey Ferenc*, aki felesége, Károlyi Kata révén Bethlen Gábor sógora volt. (Tóth-Szabó 1904. 84.; Balás 1917. 18.) Szamosközynek 1608-ban kelt leveléből arra lehet következtetni, hogy erre a tisztségre már korábban is jelölték. Rövid életrajza és végrendeletének teljes szövege közölve: Molnár József, Nagyréde története. Bp. 1966. 64–69. – Vörös márvány síremléke – fedőlapján az elhunyt páncélos alakjával – az általa újjáépített szentjobbi ref. templomban állt, mígnem a Rhédey család a XIX. század elején Nagyváradra vitette, és az ún. Rhédey-kertben felépített mauzóleumban állíttatta fel, ahol most is megvan – jóllehet hozzáférhetetlenül, mert a mauzóleum kapuja be van falazva. A szentjobbi templom két boltozati zárókőve Rhédey Ferenc és Károlyi Kata címerével (1621) a váradi Múzeumba került. Síremlékének felirata közölve: Századok. 1874. 355.

1614. febr. 12. Várad. „. . . quo die hora decima matutina ingens terrae motus ibidem Varadini factus est, *Stephanus Varsanij Judex* primarius caeterique iurati cives et universi (!) senatus Civitatis liberae Varadiensis” előtt a váradi szabó céh nevében „Ioannes Et Laurentius Szabó iurati magistris cehae” a következő privilegiális okleveleket mutatták be: 1489. Buda, Ráskai Balázs budai várnagyé;

1516. Buda, Brandenburgi Györggyé; 1543. Valentinus Farkas gyulai bíróa. Ezeknek a privilegiumoknak az értelmében kiadják a szabócéh szabályait (articulos). Ennek során említik a négy sokadalmat: „Vizkeresztben, Bőjtelőben, Pünkösdben és Szent Egyed napján” (szept. 1.), amikor „külső mivét” (kívülről hozottat) is szabad volt árulni. „Továbbá, ha váradi szabók az várban avagy Fejedelem számára vagy kapitán számára mivelnek, az udvarbíró tartozzék az ő miveknek érdeme szerint megfizetni.” (Komáromy A. közlése. Tört. Tár. 1901. 127–137.)

1614. febr. 5. Budweis. *II. Mátyás* levele Nagylucsei Dóczy Andrásához, Szatmár várának kapitányához, melyben Váradról ezeket írja: „Commendum item erit, ut omnibus oportunitis medijs adhibitjs Praesidjū Varadiense ad deuotionem et fidem Coronae adduceretur.” Ennek a véghezvitelére inti, jöllehet: „Et licet literae Redeij ad te datae diuersum ostendunt, quam quot te speravis . . . Redeio tamen per responsum ad literas eiusdem rescribere debetis, Consecutionem hanc Arcium et praesidiorum quae aliquin etiam omni iure ad Sacram Regnj nostrj Coronam spectant.” (OL. Magy. Kamara. Neoregstrata Acta. Fasc. 1037. Nr. 30. — Eredeti, s. k. aláírással, papírfelzetes pecséttel.)

1614. febr. 10. Szeben. *Bethlen Gábor* levele Rhédey Ferencnek: „Azok penig az jövedelmek [Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék jövedelmei] jó gondviseléssel és vigyázással harminczkét ezerre is mennek, ugy hogy minden esztendőben az vár építésére is convertálhatni nyolcz avagy tiz ezer forintot . . . Épültre való palánk fa hordására is irtunk commissioikat mind az három vármegyére, kegyelmednek legyen gondja az szorgalmaztatására. Mi nekünk Váradon, ha lehetséges volna, nem különb vigyázásunk lenne, mint az magunk személyére; kegyelmedet is, elhittük, Isten abban minden jóra segíti.” (Török-magyar államokmánytár I. 1868. 12, 13.)

1614. *Segesvári Bálint* feljegyzése: „12. feb. lött nagy földindulás Váradon.” (Erd. Tört. Adatok. IV. 1862. 183. — Tört. Tár. 1901. 137.)

1614. júl. 8. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* megerősíti az 1614. jún. 23–júl. 8-i fehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „II. Art. A végházak építésére minden kaputól egy-egy forintot rendel — Bihar vármegyén kívül, mivel ő kegyelmek Váradot építik.” (Erd. Orsz. Eml. VIII. 1882. 235.)

1614. *Borsos Tamás*, a marosvásárhelyi tábla assessora, fejedelmi követ feljegyzése: „Ezen közben nagy hirtelen megszállá Váradot az török, de Isten segítségéből meg nem veheté, hanem elméne alóla” — 1598-ban. (Vita et totius peregrinatio Thomae Borsos. — Erdélyország Történeti Tára. II. Kolozsvár 1845. 22.)

1615. febr. 1. *Az Ecsed várában őrzött kincsek leltára*, felvették Osztopáni Pereszki Gábornak, az ecsedi vár főkapitányának és a megbízott delegátusnak, Besenyei Jánosnak, valamint Czeglédi János ecsedi lelkipápszturnak és a két ecsedi várnagynak a jelenlétében. A kincsek akkor négy nagy ládában és egy záros kis ládában voltak. (Majláth B., Az ecsedi egyházi szerelvények. Egyházművészeti Lapok. 1881. 105–114, 147–150, 166–170.; Bunyitay III. 1884. 76–93. — A kincsekről Forgách Ferenc esztergomi érsek (1607–1615) értesült, és II. Mátyásnak ajánlatot tett, hogy azokat megveszi. A király erre Forgách Zsigmond kassai főkapitányra, az érsek testvérére bízta a kincsek összeírását és Kassára szállítását.

1615. máj. 3. *Bethlen Gábor* országgyűlési propozíciói a rendek elé: „14. Országunknak fő Végháza Várad minemű nagy fogyatkozásban legyen, váradi kapitán

uram Bihar vármegyei követ uraimmal bőségesen declarálhatják. Ha az mi jó emlékezetű eleink országunknak oltalmára főbástyának számtalan sok költségekkel építették, tartották; szükségesképpen kívántatik, hogy Kegyelmetek is országul annak minden szükségére, építésére, megtartására, mint szeme fényére oly szorgalmatos gondot viseljen.” (Erd. Orsz. Eml. X. 1884. 505–506.) — „20. Kívántatik az is, hogy az mies emberek mijének limitatioja ne csak végeztetnék és articulusokat töltene, hanem valóban exequáltatnék is minden helyeken magistratusoktól, adjiciálván az ácsok, kőmiesek, téglavetők emberinek limitatioja is, kik az építő embereknek látván szükségeket felettebb keztek sarczoltatni.” (Uo. 507.)

1615. máj. 19. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* megerősíti az 1615. máj. 3–19-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „(5) Látván Váradnak is ez elmúlt sok rendbeli romlások miatt nagy fogyatkozását, melynek subleválására sok előttünk álló szükségek miatt mivelhogy mostan el nem érkezhettünk, végeztük országul, hogy Nagyságod az bor korcsomát Váradon esztendőnként bizonyos időben négy holnapig arra conuertálja, kivel azért az város priuilegiuma ne abrogáltassék, hanem Isten jobb állapotot adván, priuilegiumok helyén maradván, abban megtartassanak.” (Erd. Orsz. Eml. VII. 1881. 253.)

1615. júl. 26. *Kvár szkve*: váradi molnárok dolgoztak hárman Fogarasban; érkeznek Fogarasból és indulnak vissza Váradra. (XIII. b./V. 221.)

A magyar faragó molnárokról és sokoldalú tevékenységükről Takáts Sándor írt. (Rajzok a török világból. Bp. 1915. 422–463. A magyar faragó molnárok című fejezet.) Feladatuk volt a malomépités (lisztelő malom, fűrészmalom, portörő malom, papíros malom), gátkötés, folyók szabályozása, hídépítés, ácsolás, olykor asztalosmunka is.

1615. aug. 5. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* Nagylucei Dóczy Andrásnak: Báthory Gábor a váraktól „minden jószágokat úgy abalienált és dissipált”, hogy Váradon „tizezer jobbágyból 150 jobbágnál több nem volt immár.” (Szilágyi S., *Bethlen Gábor levelei*. Tört. Tár. 1885. 244. l.)

1615. szept. 25. *Kvár szkve*: „Két kűmües legént küldött bíró uram urunk parancsolattyára Váradra . . .” (XIII. b./V. 296.)

1615. nov. 17. *Kvár szkve*: „Váradról jöven 3 besztercei kőmies urunk parancsolatja náluk lévén, Bíró uram parancsolatjából attam nekik ételre, italtra, cipóra nr. 6, den. 6. hust attam lib. 4., den. 8. Egy ejtel borra attam den. 6.” — Nov. 18-án újra gazdálkodás nekik: cipóra, húsrá, borra den. 20. — Nov. 19-én: „Hogy haza menjenek vele fl. 1.” (XIII. b./VIII. 61.)

1616. jan. 9. Szászváros. *Bethlen Gábor* részletes utasítása Rhédey Ferenc váradi főkapitánynak a vármegyei mustrálására: január 25-ére „Váradra hívasson minden rendeket personaliter”. A mustráról csináltasson „egy derék regestumot”. (Szilágyi i. m. Tört. Tár. 1885. 254–256.; Szilágyi 1886. 46–48.)

1616. szept. 17. Déva. *Bethlen Gábor* levele Rhédey Ferencnek: „Az mint feljebb is irám kegyelmednek, ha lehetne uram, bizony én Váradnak szükségeire milliót sem szánnék rendelni, csak volna honnét, mert magam is munkálkodnám s munkálkodom is örömost én Várad építésén és megtartásában. Az Uristen minden nemes embert oly igaz szeretettel áldjon meg Váradhoz, aminémüvel én vagyok; de bizony nem a váradi deák és kalmár nemes emberekben találhatik az meg, a mint

eszembe vöttem. Minden ember az maga privátumát ügyekezi promoteálni, és Váradtól elidegenített sok szép jószágokból, dézmáknak exemptiójából, melyekből az előtt Váradban nyolc száz lovast és hat száz gyalogot az fő kapitán asztalát fejedelmi, nem urí módon tartották, igen sokan meggazdagodtak, az parasztok főnemesekké löttenek, de, a mint látom, senki közölök nem találtatik, a ki segítségére Váradnak az övéből csak keveset is kiadna.” (Török–magyar államokmánytár. I. 1868. 78–79.)

1616. szept. 19. Vajdahunyad. *Bethlen Gábor* levele Rhédey Ferencnek: „Az váradi állapatot a mi illeti uram, immár arról való censurámat sokszor megirtam, az vigyázás abban az helyben igen kívántatik, valamire én elérkezem, az gondviselésben én miattam fogyatkozás nem léssen, nem kell kegyelmednek Váradtól elidegenedni, mert ha Várad nem léssen, Szent Jób és a többi sem léssen uram; őrizzük Váradot, mert ugy maradhat kegyelmed is szép keresett javaiban s mi is Erdélben.” (Uo. 82–83.)

1616. nov. 14. Nagyszombat. *Pázmány Péter* levele Thurzó Györgyhöz annak hírére, hogy Bethlen átengedi Váradot a töröknek: „Mi fog tehát történni, ha a törökök csakugyan hatalmokban akarják kerítani a várost? Vajjon akkor is eltiltjuk a hajdukat, kik Magyarország ama kitünő részét önvészélyökkel védelmezik, hogy az igaztalan erőszakot jogos fegyverrel visszaverjék? Én részemről Váradot méltónak itélem, hogy megtartásáért akár az egész kereszténység harcra keljen.” (Fraknoi V., Pázmány Péter. Bp. 1886. 93.)

1617. jan. 20. „Datum in Arce Nostra Varad.” *Bethlen Gábor* megemlékezve „fidelibusque seruitijs Egregij Petri Olazz alias Zabo de Radamas”, melyeket a fejedelemnek és elődeinek „magna cum animi sui dexteritate et constantia, tam foris quam domi” végzett, szölejét az adózás alól felmenti. (OL. F. 1. Gyfehévári Kápt. Orsz. Ltára. Erd. Fejedelmi kancellária. VIII. Liber Regius Gabrielis Bethlen. 214.)

1617. márc. 7. Kassa. *Németh Jakab* kassai jezsuita levele Pázmányhoz, mellélkelve az ecsedi kincsek leltára. (Knauz N., Régi egyházi ékszerek. Magy. Sion. II. 1864. 218–227.; Bunyitay II. 1883. 441, 455–456.)

1617. márc. 13. *Kvár szkve*: „Juta Varadról Farkas Péter ácsmester, melly az váradi toron gombját csinálta fel másodmagával. Biró uram hagyásából attam hust lib. 3. d. 6., kenyeret d. 3., bort d. 8 . . . d. 17.” — Márc. 15. *Kvár szkve*: Farkas Péter feje sebes, ellátják. — Márc. 21. *Kvár szkve*: Farkas Pétert Tordáig küldik. (XIV. a./XVIII. 20, 21.)

1617. ápr. 13. *Kvár szkve*: „Eodem die Farkas Péter Marosujvárból érkezvén, mely az váradi tornyot felczinálta, biró uram hagyásából gazdálkodtam neki . . .” (XIV. a./XVII. 26.)

1618. jan. 22. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* Rhédey Ferencnek: „Az föld bástyának megépítése gyakran forog elmémben, melyet Isten segítségéből véghez is akarnék vinni, ha ő felsége békességünket és életemet megtartja. Hogy azért idején provideálhassak minden fogyatkozásokról, az fundálót a végre kiküldtem; mivel az víz is mostan megfagyott, jobban mérsékelhet most mindenütt; az veres bástyának minden állapatját kívül belül megmérvén, hogy annak formájára és öregségére veresse fel az föld bástyának is czövekeit, meghagytam. Kegyelmed az porkolóbotkat és udvarbirót hivatván parancsoljon nekik, a fundáló mellett jelen legyenek

mindenütt, és minden eddig vágott s hordott köveket, téglát, meszet megmutassanak neki, mind amit behordtak s mind az ki az bányában vágva vagyon, és a menyit még mondani fog hogy kelletik hozzá, annyi meszet égessenek, követ annyit hordjanak. Fát állásoknak most hordjanak; és az vizet, legyen minden uton azon kegyelmed, miképpen bocsáthassák ki az egész árokból, hogy az árkot is tisztíthatnák meg, és az sok faragott követ is szedhetnék ki belőle. Az bástya szegeletekre és az közép gömbölyeg párkány s az felső részen való párkány köveket ez télen készíttesse, faragtassa meg az udvarbiró. Kegyelmed nekem írjon mindenek felől, mit mond az fundáló az dologhoz. Az fundálónak gazdálkodjék az udvarbiró.” (Török-magyar államokmánytár. I. 1868. 94.)

1618. jan. 29. *Kvár szkve*: „Eodem juta urunktól az fundalo mester 4 magával, Váradá megyen . . .” Gazdálkodnak neki ebédre és vacsorára. (XIV. b./XVIII. 27.)

1618. jan. 30. *Kvár szkve*: „Biró uram hagyásából atták az fundalo mester alá Taligás György négy lovát. Vitte szintén Váradig. Attam neki fl. 6.” (Uo. 27.)

1618. febr. 16. *Kvár szkve*: „Eodem die Váradról érkezvén az fundalo mester Bernei Jacob, negyedmagával.” Gazdálkodnak neki. (XIV. b./XXI. 21.)

1618. febr. 24. Fogaras. *Bethlen Gábor levele (121–122. kép)* Rhédey Ferencnek: „Kegyelmed levelét ma hozák, melyből értem, hogy a fundáló kérézésekor Váradon nem találkozott lenni, mind azáltal értem magátul is az fundálótól, az bástyához való készületit az udvarbirónak, de az felére sem elég a mint mondja, kívántatik azért, hogy kegyelmed az udvarbirónak serio injungálja, az bástyához valóban készüljön, mivel az nem gyermeki dolog leszen, követ hordasson valóban sokat, meszet égettessen igen sokat, az mely követ hordat, a mint a fundáló jelenti, felette nehéz kövek, a hordása szaporátlan igen, és későre nehezen vágthatják a bányában is. Telegd felé mond nem tudom micsoda követ, azt mondja, hogy az igen könnyü kő, mind hordása szapora lenne, mert sokat rakhatnának szekerre fel benne, rakni is igen szapora volna, ha itélnék talán jobb volna azt hordatni, hol vagyon. . . . Isten velünk lévén, és valami akadályunk ha nem leszen, magam is ad 1. vagy circa 4. diem May Váradra ki akarok menni az uj bástyának elkezdésére.” (Török-magyar államokmánytár. I. 1868. 198.)

1618. ápr. 25. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor megerősíti az 1618. ápr. 12–25-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit*: „Váradí vár építésére ezen küüül minden kapu szám után ez egyszer igirünk ötven-ötven pénzt ez feljül megirt napokra Nagyságodnak beszolgáltatni. Könyörgünk Nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak fejedelmünknek, vegye elég neven tőlünk. — Az magyarországi uraink atyánkfiai ezen tereh viselésére igirik magokat. Az szász uraink atyánkfiai is hasonlóképpen.” (Erd. Orsz. Eml. VII. 1881. 477.)

1618. máj. 3. *Kvár szkve*: „Eodem érkezének Vásárhelyről 40 szekér deszkával nro 2000, melyet urunk parancsolattyára Várad épületére kellett szállítani . . .” — Ezeket május 7-én szállítják tovább kolozsvári szekereken. (XIV. b./XVIII. 41, 43–44.)

1618. máj. 5. Vajdahunyad. *Bethlen Gábor Rhédey Ferencnek*: „Kegyelmed levelét ezen órában adák meg itt, melyből értem az árokból való kimenését a viznek, csak kívántatnék az apró mives a fundamentom ásáshoz és árok tisztításhoz, melyhez eddig is az udvarbiró hozzá fogatott volna, de nem volt s nincsen kívül;

pénzért találnának, de pénz az udvarbirónál nincsen. Hogy az fundamentom ásáshoz kezdhetnek uram, azt igen nagy örömmel hallok; mert az uraim rettenetes rémitéséhez képest, az víznek ki nem vehetése miatt, én azt tudtam, hogy velenzei módon kelletik az fundamentom felvetéséhez fogni; de ha száraz a föld bástya alja, többire csak semminek tartom azt az nagy épületet, Isten segítségével velünk lévén, végben vinni. Az mi pedig az apró mivesek dolgát illeti, és pénzt, látom hogy az ott való tisztviselő emberek teljességgel az régi sok jószághoz és számtalan sok lopáshoz szoktak, a mikron tizezer ház jobbágyot közel hallok Váradhoz löttnek lenni, számtalan jövedelme volt, s mégis Erdélből tonnakkal kérték az pénzt az építésre; holott abban az időben azzal az váradí akkori értékkel bátor felakasztánának, ha egy pénz költsége nélkül az fejedelemnek végben nem tudnám vinni. Az mostani fogyatkozott érték állapot akkorihoz képest én is tudom hogy csak koldusság többire; mindazáltal ha ember volna udvarbíró uram, ugyan különben nyithatná fel a szemét, és különben érkezhetnék is reá; melyet, az Uristen kivívén, megmutatok én neki, és el fogom vele hitetni, hogy igazat mondtam eleitől fogva neki; nem láttam soha udvarbírótságot pénztlenebbet az váradinál. De hogy az panaszolkodást ebben hagyjam, kegyelmed parancsoljon neki, az fundamentomot ásassa minden nap, száz ember egy héten nagy fundamentomot áshat; oda fel tót emberekért küldjön el mindjárt, hívasson valami százig valót fizetésre, kikkel az árkot tisztíthassák, és az hol kívántatik ásathassák. Isten velem lévén Déváról által költözöm én is, pénteken Belényesben fogok érkezhetni, valamire Isten segít uram, meglátja kegyelmetek, Várad építésétől költségemet nem szánom, noha nem magamnak építem. Könnyű volna nekem is úgy nézmem, mint némely emberek, és az reá menendő költséget ládámban tartanom; de hazámért nem pénzemet, de véretem is, sőt életemet is, ha kívántatik, megbizonyítom akkor, hogy kész leszek elfogyatni. Csak mives ember legyen, ha ezért találnak is napszámost, Isten oda vivén, mind megkelletik fogadni, és árkot mentől hamarább meg kell tisztítani s vizet kelletik bele bocsátani; mert az kegyelmed írása szerént nem jó úgy sokáig állani. Ha ezer napszámost találnak reá, csak egy hétig is sokat kitisztíthat ezer ezer ember; ne féljen oly igen udvarbíró uram, viszek annyi pénzt ki, hogy három bástyát is megcsinálhatna vele a jámbor. Az kőmivesek ötvenen fognak lenni, kik velem vadnak és együtt mennek ki is. Az kívántatnék, hogy addig az fundamentom ásását elvégeznék, ne ülnének héában ennyi kőmivesek.” (Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Kiadta Szilágyi S. Bp. 1879. 95–96.)

1618. máj. 20. Szatmár. *Ankreiter Mihály* jelentése Nagylucsei Dóczy Andrásnak, barsi és szatmári főispánnak Bethlen váradí tartózkodásáról: „Az erdélyi fejedelem Váradon vagyon, az épülethez hozzá fogott, mivese felcs vagyon, — nem sokad magával vagyon, az udvar népe vagyon vele és négyszáz gyalogja, az Török István serege, az ország fő népe is, mintegy másfél zászlóval vadnak vele. Az kisebbik szentegyházat Váradon az várban bontatja az bástya épületire, az épjebb volt az nagy szentegyháznál.” (Erd. Orsz. Eml. VII. 1881. 484.)

1618. jún. 27. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* Rhédey Ferencnek: „Az bástya építését kegyelmed szorgalmaztassa, és a hajdu városok segítségével ha eltelik, az Kraszna vármegyebeli gratuitus laborért küldjön idején kegyelmed, irasson nekik, hogy ígéretek szerént mindan kaputól két két gyalog mivest bocsássanak, azoknak két hétig kelletik ott lenni éppen, azoknak idejek eltelvén Közép-Szolnokot hívassa

a szerént kegyelmed, azok is két hétig való segítséggel igírték magokat, minden kaputól két két embert. Az Kraszna vármegye kapu számáról nem fog 200 embernél több lenni, Közép-Szolnokról 386 ember fog lenni. Ha 200 apró mives nem elég, kegyelmed az kőmivesektől végére menvén rendelje ugy, hogy 300 embert a mivel meghalad azon a vármegyén való kapuszám, rendeljék Kraszna vármegye mellé, és annak felette az egy házhelyi nemeseket is hogy azokból az vármegyéből oda küldjék, megíratom én magam nekik. Juliusban megtart az két vármegye segítése.” (Bethlen Gábor levelei. 1879. 99.)

1618. júl. 8. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* Rhédey Ferencnek: „Most az bástya rakásának jó ideje vagyok, csak valahogy ne mulatnék heában idejeket az tisztviselők; de félek rajta, hogy meg kezdenek némelyikében fogatkozni; kegyelmedet kérem, maga is mind gyakor írása izenetei által serkentgesse őket. Bátor csak öt ölnyi magasan vihetnék ez esztendőben Szent Demeter napig [okt. 26.] mind rakni kell uram, valameddig vihetik addig.” (Bethlen Gábor levelei. 1879. 100.)

1618. júl. 9. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* Rhédey Ferencnek: „Az váradi bástya építésére (118–120. kép), hogy kegyelmednek szorgalmatos gondja vagyok, igen örülök, és igen kedvesen veszem kegyelmedtől; az eső miatt hogy hátramaradás vagyok dolgokban, arról nem tehetünk; ide ki is uram mindenütt az szörnyü eső jár, oly árvizek voltak néhul, hogy házakat, embereket vitt el, semmit nem takarodhatunk mi is. Mindazáltal, a mikor az üdő engedi uram, szorgalmaztassák őket az pallérok, és az bástya rakásától Szent Mihály napig [szept. 29.] meg ne szünjenek, valamikor az üdő szolgál, hanem rakton rakják, bár csak öt ölnyi magasan vihetnék ez esztendőben fel, nem maradna félben télre. Ezt azért írom kegyelmednek, mivel az fundaló csak ezenben akarná hagyatni, azt írta vala udvarbiránk: de ebből az ő akaróján én járni nem akarok, az vár erősségére nézek én, nem félttem én azt az nagy molest ledőléstől, ha tiz ölnyire rakatnák is.” (Bethlen Gábor levelei. 1879. 100–102.)

1618. júl. 18. *Kvár szkve*: „Eodem juta Váradról az fundaló mester 4 magával. Urunk hivatta Fogarasban. Biró uram hagyásából attam . . .” — Gazdálkodás. (XIV. b./XVIII. 64.)

1618. szept. 3. *Kvár szkve*: „Urunk commissiojából biró uram küldé Tasnádi Pétert Czegében Kőmives Bred Mártonért . . .”

1618. szept. 6. *Kvár szkve*: „Eodem die ugyan urunk mandátumára biró uram az Váradról haza szökött két kőmieseket Bred Mártont küldé vissza Váraddá ugyan Váradon lakó Zabó János szekerén.” (XIV. b./XXI. 119–121.)

1618. szept. 29. *Kvár szkve*: „Juta az fundaló mester Fogarasból. Biró uram hagyásából attam neki . . .” Gazdálkodás. — „Zabó Ábrahám négy lovát adatta alája Biró uram Váradig fl. 6.” (XIV. b./XXI. 132.)

1619. ápr. 4. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* értesíti a kolozsvári tanácsot, hogy megengedte, hogy „Colosuari Keomiues Pall Mestert” bocsássa Erdélyi Istvánhoz munkája befejezésére. „Ha hol pedig Varad fele indult volna, hivassa vissza es küldgiön mast helieben ki ottan szolgálion az fellwlll meg irt wdő alat.” (Kvár Áll. Ltár. Városi iratok. Fasc. III/216. — Kvár Iratok. OL. Filmtár, 11.543. sz. doboz.)

1619. ápr. 8. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* levele Gellien Imre kolozsvári bíróhoz: „Eleobbi paranchiolatunk szerint a keömiuesek Colosuarrul oda ki Varadda

Indulo felben lewen, salus (!) conductusunkat kultwk nekiek, megh lassad azert biro Uram ugy ne iariunk vellek mint az el mult nyaron, hanem minden feleöl a keo miues Mestereket legenieket egyben kerestetwen tisztet a Mesterek keozzwl Varadda ki bochias, a teobbit penigh egienessen Feiervarra ala külgied . . .” (Kvár Áll. Ltár. Városi iratok. Fasc III/219. – Kvár Iratok. OL. Filmtár, 11.543. sz. doboz.)

1619. ápr. 15. *Kvár szkve*: „Urunk ő felsége parancsolattyára vitték Hunyadig 4 szekeren kőmieseket, faragott köveket.”

1619. ápr. 22. *Kvár szkve*: „Veres Márton 8 ökrön szekeren viszen kőmieseket és faragott köveket Hunyadig . . . fl. 2.” (XV. a./XI. 183–184.)

1619. jún. 3. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* a kolozsvári tanácsnak: „Kis Baniaj Rez Baniankbwl hoztak uolt Kett Masa s Egi Fertalij Rezet, meliet Varadra ualo kj menetelwnkkor paranczioltunk uolt hogj utannunk Colosvarra hozzak.” Ezt rakassák szekerre és küldjék Fehérvárra. (Kvár Áll. Ltár. Városi iratok. Fasc. III/256. – Kvár Iratok. OL. Filmtár 11.543. sz. doboz.)

1619. júl. 7. *Kvár szkve*: „Az fundaló mester Fejervarrol megyen Varadda har-mad magaval. Biro uram hagyasabol attam neki . . .” – Gazdálkodás.

1619. júl. 8. *Kvár szkve*: „Urunk ő felsége fundáló mesterét viszi Kuczis Máté négy loán, szekeren szintén Váradra. fl. 6.” (XV. a./XII. 85, 153.)

1619. júl. 18. *Kvár szkve*: „Juta vissza az fundáló mester Váradról hatod magá- val. Biró uram hagyásából attam . . .” – Gazdálkodás.

1619. júl. 18. *Kvár szkve*: „Eodem urunk fundáló mesterét, visszajövéen Váradról, viszi Pap István Enyedig 4 loán szekeren fl. 2. d. 50.” (XV. a./XII. 88, 155.)

1619. szept. 5. Komjáti. *Forgách Zsigmond* nádor levele Pázmány Péterhez: „ő [Bethlen Gábor] azt írja énnekem, hogy Váradra csak az épületnek okáért jó ki.” (Hazai Okmánytár. I. 1865. 424.)

1619. szept. 6. *Kvár szkve*: „Juta urunk fundaló mestere 6 magaval.” – Gazdál- kodás. (XV. a./XII. 105.)

1619. *Szepszi Laczkó Máté* Bethlen 1619. évi őszi hadjáratáról: okt. 20-án a pozsonyi győzelem alkalmával, mikor a vesztes német csapat a saját ágyúit a Dunába dobta, a fejedelem „az ágyukat a Dunából nagy munkával fölvételé, az egyiket Thurzó Szaniszlónak adá ajándékon, a ketteit pedig Váradra küldé, a magától építettött uj bástyára erősségért és emlékezetért.” (Bethlen krónikásai. 1980. 128.)

1619. *Háporthoni Forró Pál* Bethlen építkezéseiről Q. Curtius fordításának elő- szavában: „annak utanna ottan hamar az Varadí föld bastyanak kövel es teglaval valo fel epittetésehez . . . kezdetven . . .” (Háporthoni Forró Pál, Quintus Curtius Nagy Sándor históriája. Debreczen 1619. – Az előszó 14. lapján.) – 1622. ápr. 26. *Kvár szkve*: „Forro Pal urunk historicussa jöve Fejervarrol . . .” (XV. b./XXI. 41.)

1619. *Háportoni Forró Pál* verse a Bethlen bástya befejezéséről: „Prosopopeia arcis Varad de finali suo aedificatione

Illa Ladislai tumulo qua clareo Regis

Arx Varadina prius corpore manca fuit.

Bethlenii perfecta duo nunc Principis aere

Qui susceptum alij rite peregit opus
Jam licet ipse globis quatiat mea moenia Mavors,
Nil metuo, muris undique tuta meis.
Ergo Semiramio Babylon dum clara labore
Urbs erit, ipsa etiam nota ero Bethlenio.

In Pontem ad vicum Varadgya extractum.

In officinam cusoriam Albae Juliae.” (Háportoni Forró Pál Curtius fordítása. Debrecen 1619. – RMK. I. 485. sz.)

1619 után. *Sepsi Laczkó Máté* krónikájában latin nyelvű feljegyzés Várad 1598. évi ostromáról. A 2000 főnyi őrségből 700 maradt élve. „Nyári Pál volt főkapitány benne és Melchior Redern a németek kapitánya.” (Erd. Tört. Adatok. III. 1858. 36.)

1620. jún. 6. *Kvár szkve*: „Juta urunk fundalója, megyen Váraddá.” – Gazdálkodás. – 1620. jún. 7. A fundalónak gazdálkodnak ebédre és vacsorára. (XV. a./XXI. 43.)

1620. jún. 22. *Kvár szkve*: „Juta urunk fundalója; Váradról Fejérvárra megyen.” – Gazdálkodás. (XV. a./XXII. 74.)

1620. aug. 30. Gyulafehérvár. *Bethlen István*: „Fejerwaratt lako Deesij Istvannak eo Felsege Captalannianak Instructioja.” – „Az eő Felsege kegyelmes akarattija s parancjolattija, az mely hatt ezer forintot Soldosok fogadasara keziben adatott kijtt Waradda kelletik Pettniehazij Istuan uram eő kegyelme kezibe Vagj penigh a hon nem leven Waradij Vice Capitan Czjomaközij Andras Urammal eggijett . . . mind gjalogot, Lovast igj kell conducalnij.” (OL. F. 12. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus 4. V. csomó. 19. d. Nr. 23.)

s. d. (kb. 1620–1640. között). „Ad serenissimum Celsitudinem Vestram Generosi *Melchioris Machikasij* Castellani Arcis Varadiensis humillima supplicatio.” (Kvár, egykor Erd. Nemz. Muz. Ltára, később a Román Akadémia kvári ltára, Gróf Bánffy ltár. Fasc. 195.33. – OL. Filmtár. 20499. sz. doboz.) – Macskásy Menyhért I. Boldizsár fia, testvére Ferenc szamosújvári kapitány. (Nagy Iván, Magyarország családai. VI. Pest 1870. 219, 221.) Az utóbbi fia, György 1660-ban Váradnál esett el. (Szalárdi 539. h.)

1621. máj. 2. *Kvár szkve*: a Gubernátor parancsot küld, hogy Várad építésére kőműveseket küldjenek. Két szekéren indítják őket. (XV. b./XI. 277.)

1621. júl. 8. *Révay László* (Révay Márton és Esterházy Zsófia fia) naplója: „. . . érkeztünk Váraddá. Szt. László királyt öntette egy kolozsvári ötves anno 1390.” (MTT II. 1857. 250.)

1621. szept. 28. *Kvár szkve*: „Asszonyunk őfelsege parancsolá, hogy bíró uram küldene Váraddá két tölcsérest. Bíró uram küldé el Király utcai Theolchyeres Lőrinczet és a másik Theolchyeres Lőrinczet Közép utcában lakót, Nagyfaluiú fl. 2.” (XV. b./XI. 256.)

1621. okt. 3. *Kvár szkve*: Érkezik Mészáros Balázs Váradról „kőmiesekért”. Itt van okt. 4-én is. (XV. b./IX. 90.)

1621. okt. 4. *Kvár szkve*: „Asszonyunk Ófelsege parancsolattyára küldvén bírák uraim Várad éppítésére kőmies mestereket, melyeket Zabó Mihály vitt hat ökre, szekeren Hunyadiig, attam neki fl. 1. d. 50.” (XV. b./IX. 166.)

1621. okt. 7. *Kvár szkve*: „Juta az fundaló. Biro uram hagyasabol attam neki 2 magaval étére itára d. 12.” (XV. b./IX. 91.)

1621. okt. 19. *Kvár szkve*: viszik az asztalosokat Váradra. (XV. b./IX. 168.)

1621–1632. Várad főkapitánya *ifj. iktári Bethlen István*, Bethlen István gubernátor fia. (Szalárdi 64. h.; Tóth-Szabó 1904. 84.; Balás 1917. 19.)

1622. ápr. 23. Datum in arce nostra Varad. *Bethlen Gábor* fejedelem a váradi várhoz tartozó mezővárosok és birtokok felülvizsgálatára ad instructiót, illetve parancslevelet a kiküldötteinek: „Akarván ide való váradi házunknak minden . . . az állapotira szorgalmatos gondot viselni, mindenekelőtt hozzá tartozó jószágink számának és azoknak egyéb állapotinak kelletvén szükségképen végére mennünk, melyekhez képest tudhatnánk ezután is az reá való gondviselésről alkalmasban provideálni.” (Szilágyi 1886. 217–219.)

1622. jún. 8. *Kvár szkve*: „Jövének Várad felől kőmiesek nro 11 feleségestől; két váradi darabant lévén vellek, bíró uram hagyásából attam nekik fél báránt d. 15. — Egy kenyeret d. 17. — Serre attam d. 10. . . . Facit d. 27. — Vacsorára is attam azon szerént étekre, italokra d. 42.

1622. jún. 9. *Kvár szkve*: „Azon német kőmieseknek attam bíró uram hagyásából ebédre mivel hogy betegesek lévén benne, el nem mehetének egy fertály bárán-hust d. 6. — Pecsényét lib. 8. . . . d. 8. — kenyeret, sert d. 26.” (XV. b./XXI. 49.)

1622. jún. 10. *Kvár szkve*: „Eodem az urunk két fundalója érkezvén Fejérvárról Váradra akarván menni, bíró uram hagyásából attam . . .” — Gazdálkodás.

1622. jún. 11. *Kvár szkve*: „Az két olasz fundalónak, el akarván menni és bíró uramat megtalálván, attam ő kegyelme hagyásából . . .” — Gazdálkodás az útra. (XV. b./XXI. 49, 50.)

1622. jún. 11. *Kvár szkve*: „Az két olasz fundaló alá atták Horti István 6 lovát Váradig, maguk kucsiján lévén . . . fl. 9.” (XV. b./XXI. 95.)

1622. jún. 14. *Kvár szkve*: „Urunk parancsolván, küldi bíró uram az kőmieseket Váraddá. Atták alájok Brassai György 4 lovát . . .” (XV. b./XXI. 95.)

1622. jún. 18. *Kvár szkve*: „Juta Fejérvárról kilencz téglavető, egy darabont vélek. Váraddá mennek.” — Gazdálkodás. Mivel siettek, lovat, szekeret adtak nekik. (XV. b./XX. 51.) — 1622. jún. 18. *Kvár szkve*: „Kilencz téglavetőt és egy darabontot küld urunk Váradig . . .” (XV. b./XXI. 96.)

1622. jún. 29. *Kvár szkve*: „Eodem die. Urunk ő felsége parancsolatlyából viszik Váraddá az ajtó és ablak köveket, Hunyadig.” — 21 darab 8 ökrös, 8 darab 6 ökrös, és 11 darab 4 ökrös szekeren. Tehát összesen 40 szekeren szállították el a köveket. (XV. b./XXII. 211.)

1622. júl. 11. *Kvár szkve*: „Az fundaló mester jövéen Váradról hamarsággal, ő felsége parancsolatlyából, attam ebédre bíró uram hagyásából . . .” (XV. b./XXII. 144.)

1622. júl. 12. *Kvár szkve*: „Az fundaló Váradról jövéen sietséggel megyen Fejérvárra. Attam alája 4 lovát, szekeret.” (XV. b./XXII. 218.)

1622. júl. 19. *Kvár szkve*: „Urunk ő nagysága küldeti az eperjesi kőműveseket Váraddá, nyolczad magokkal.” — Két szekéren viszik őket Hunyadig. (XV. b./XXII. 219.)

1622. aug. 5. *Kvár szkve*: faragott köveket visznek Váradra 10 darab 8 ökrös, 10 darab 6 ökrös és 6 darab 4 ökrös szekéren — tehát összesen 26 szekéren.

1622. aug. 6. *Kvár szkve*: ismét faragott köveket visznek Váradra 11 darab 8 ökrös, és 5 darab 6 ökrös szekéren — tehát összesen 16 szekéren. (XV. b./XXII. 215.)

1622. aug. 12. *Kvár szkve*: „Urunk parancsolván vitet bíró uram 4 szekeren Váraddá való faragott köveket Hunyadig.” (XV. b./XXI. 100.)

Tehát június 29-től augusztus 12-ig összesen 86 szekér faragott követ szállítottak Kolozsvárról Váradra.

1622. aug. 17. Homoródszentpál. *Bethlen Gábor* fejedelem Sepsí szék kapitányai, nak, bírának: „Mivel váradi végházunknak derék építéséhez mostan kezdettünk-mely az hazának is edgyik fő bástyája, Hüségteket azért kegyelmesen requiráljuk és szeretettel intjük . . . az mely két ezer deszkát Kézdi és Orbai szék ezen végház-nak szükségére metszetett, fogatkozás nélkül szálléttassa mentől hamarább Prás-márra . . .” (Szilágyi 1886. 228.)

1622. aug. 18. *Kvár szkve*: „Nyolcz eperjesi kőmiveseket küld ő felsége Váraddá.” — Gazdálkodás. (XV. b./XXII. 147.)

1622. aug. 20. „*Nos requisitores* literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio capituli ecclesie Waradiensis repositorum et locatorum” oklevelet ad ki Zólyomi Erzsébet ügyében. (Torma K., Oklevelek Erdély történetéhez. Tört. Tár. 1885. 39.) — Ekkor még állhatott a székesegyház északkeleti tornya és benne a sekrestye a levéltárral.

1622. aug. 25. *Kvár szkve*: „Urunk parancsolván küldé bíró uram öt kőmiest Váraddá.” (XV. b./XXI. 103.)

1622. szept. 6. *Kvár szkve*: „Ő felsége parancsolt Várad épületire küldeni 3 kőmiest.” — Két ökrös szekéren küldik őket Hunyadig. (XV. b./XXII. 221.)

1622. szept. 8. *Kvár szkve*: „Eodem jöve Fejérvárról urunk ő felsége postája Zabó György, ki által parancsol ő felsége, hogy bíró uram tiz kőmieseket külgyön Váraddá ujobban, Bíró uram találván meg, hogy költségét Fejérváratt hatta, kérte, ő kegyelme, hogy én velem adasson fl. 1. Azért az ő kegyelme hagyásából attam fl. 1.” (XV. b./XXII. 162. a.)

1622. szept. 9. *Kvár szkve*: „Eodem az mely kőmieseket ujólan parancsolt ő felsége Váraddá menni, vetették alájok az Keomies Barthos szekerét 4 lóval. Attam neki Hunyadig fl. 2.” (XV. b./XXII. 221.)

1622. szept. 9. *Kvár szkve*: „Az eperjesi kőmivest bíró uram erőltetvén hogy az több kőmivesekkel [az aznap Váradra küldött kolozsvári kőművesekkel] Váraddá mennyen, megh esküvén, hogy se magának, se feleségének egy batkája sincs, itthon sem hagyhat egy pénzt is, adatott bíró uram ő kegyelme néki d. 50.” (XV. b./XXII. 221.)

1622. szept. 11. *Kvár szkve*: „Urunk ő felsége szolgája Pap György ő felsége parancsolattyából jöve az Váraddá való faragott köveknek szállítására. Salvus conductusa lévén, attam bíró uram hagyásából ebédre . . . [4 cipó, 3 font pecsenye, 1 1/2 ejtel bor, összesen d. 20 1/2] . . . az lovainak város zabjából 1 vékát.” —

1622. szept. 12. *Kvár szkve*: „Pap Györgynek ki az köveket Váraddá szállítja . . .” Gazdálkodás. — Szept. 13-án és szept. 14-én Pap Györgynek ismét gazdálkodás. (XV. b./XXII. 163, 164.)

1622. szept. 14. *Kvár szkve*: „Az Várad épületire való kövekben még az mi hátra maradtott volt, bíró uram viteti Hunyadig.” — 7 darab 8 ökrös, 9 darab 6 ökrös

és 4 darab 4 ökrös szekeren szállítják. Tehát összesen 20 szekér faragott követ szállítanak Váradra. (XV. b./XXII. 222.)

1622. szept. 14. *Kvár szkve*: „Eodem. Az kőmiesek itthon nem lévén, hanem ő felsége dolgán, Biró uram küldötte Korchiolas Bálintot az faragott kövek felvetésére. Attam munkájában d. 20.” (XV. b./XXII. 164.)

1622. szept. 15. *Kvár szkve*: „Biró uram Végh Lőrinczet [kolozsvári kőműves-kőfaragót] küldi Hunyadra az faragott köveknek lerakására, 2 lovas szekeren.” (XV. b./XII. 222.)

1622. szept. 19. *Kvár szkve*: a tanács rendeletéből Végh Lőrincznek hogy „az faragott kövek mellett Váradig ment, utiköltségére attam fl. 2.” (XV. b./XXI. 75.)

1622. szept. 19. *Kvár szkve*: „Eo kegyelmek Tanácsul megértik, hogy Keomjes Lőrinczet [Végh Lőrinczet] Hunyadról vissza nem bocsátják, hanem Váradig kell menni az kövekkel együtt. Kültem néki biró uram és tanács hagyásából fl. 2.” (XV. b./XXII. 280.)

1622. szept. 26. *Kvár szkve*: „Pap György, ő felsége szolgálja, ki a köveket szállította, Váradról visszaérkezik.” (XV. b./XXII. 166.)

1622. okt. 2. *Kvár szkve*: „Jövének 8 kőszegő németek Déváról Váradra küldvén urunk őket.” – Gazdálkodás. (XV. b./XXI. 67.)

1622. okt. 7. *Kvár szkve*: „Három német kőszegő mesterek érkezvén urunktól Kalotaszegben menvén alabastrum kőszegni, atták alájok Szamoszegi István két lovát, szekeret Hunyadig fl. 1.” (XV. b./XXI. 104.)

1622–1623. *Martinus Opitz* német költő verse Váradról:

„... Drauf steht das thor zum Lande
Des Röders bester Ruhm, der Tüerken höchste Schande,
Das starke Waradein.”

(Horváth 1940. 77.)

1623. márc. 19. *Kvár szkve*: „Lippai Mihály valami brassai ácsokkal érkezvén, Váradra akarván menni, urunk parancsolatjából, biró uram akaratjából attam neki...” – Gazdálkodás ebédre és vacsorára. (XVI/III. 33.)

1623. márc. 21. *Kvár szkve*: kilenc kolozsvári kőművest küldenek egy hatlovas szekéren Váradra. – Kőműves Pálnak útiköltségre adnak fl. 1. d. 50. (XVI/III. 125.)

1623. ápr. 2. *Kvár szkve*: „Jöve Váradról az alabastrum kőszegő kőműves mester. Salvus conductusa lévén, másodmagával. Biró uram hagyásából attam étére itára d. 12.” – Gazdálkodás vacsorára is. (XVI/XVIII. 6.)

1623. ápr. 3. *Kvár szkve*: „Az mely kőmieseket Urunk ő felsége parancsolattjára alabastrum kővágni kellett ő kegyelmeknek tanácsul küldeni, attam biró uram és tanács parancsolattjából költségekre fl. 2.” – 1623. ápr. 3. *Kvár szkve*: a német alabastrum kőszegő kőművest az itt melléje adott kőművesekkel viszik Gyerővásárhelyig. (XVI/XVIII. 6, 50.)

1623. ápr. 6. *Kvár szkve*: „Az mely alabastrum követ Kapuson tul szegtenek, az elvitelére idegen szekeresnek szerét nem tehetvén biró uram, innet kellett küldeni Urunk ő felsége parancsolattjára 12 ökröt, 2 szekeret.” – A két szekérért Hunyadig egyenként fl. 1. d. 50. (XVI/XVIII. 52.)

1623. ápr. 15. *Kvár szkve*: „Az mely téglá csináló mestereket Brassóból Váradra visznek, attak alájok Rot Mátyás 6 ökrét, szekerét Hunyadig fl. 1. d. 50.” (XVI/XVIII. 54.)

1623. ápr. 16. *Kvár szkve*: „Eodem az mely szebeni hat loán és szekeren Váradról az német asszonyokat [a fejedelem német képirójának és muzsikusának a feleségét] behozták, azon a szekeren hoztak egy brassai ács mestert is, betegen és egy szebeni szolga is velük lévén bíró uram hagyásából attam nekik ételre és italra d. 15.” (XVI/XVIII. 11.)

1623. máj. 6. *Kvár szkve*: „Az mely elmaradott kövek voltak az váradi épületről, küldötte bíró uram Hunyadig. Vitték el 11 szekeren.” – 2 darab 8 ökrös, 3 darab 6 ökrös, 6 darab 4 ökrös szekéren szállították, tehát összesen 11 szekéren. (XVI/III. 129.)

1623. máj. 6. *Kvár szkve*: „Eodem Veg Lőrinczet, [kolozsvári kőművest] bocsátották ő kegyelmek ő felsége követével Váradra. Utiköltségre attam neki fl. 2.” (XVI/III. 129.)

1623. máj. 28. *Kvár szkve*: „Juta urunk postája Mikó Ferenc nevü Beszterczéről velle együtt 12 ács mesterek, kiket ő felsége Várad épületire küld.” – Gazdálkodás. – Május 29-én még Kolozsvárt várakoznak. (XVI/XVIII. 26.)

1623. jún. 6. *Kvár szkve*: „Juta Brassai Ács Mátyás mester, hozott Urunk ő felsége számára Váradról Fejérvárra egy harangot.” Tizenkét darabont kíséri, öreg álgúy kerekekből csinált szekeren viszik. – 1623. jún. 7. *Kvár szkve*: „A Váradról Fejérvárra vitetett öreg harang alá adnak 52 ökröt.” (XVI/XVIII. 34, 61.) – Szalárdi János feljegyzése ugyanerről: Bethlen Gábor a gyulafehérvári öreg templom tornyát „megépítetvén olly harangokat öntetett volt belé, hatot s Váradról is vitetett volt hetediket, minémüek együtt annyi számmal alig hallattathatnak . . .” (34.) – Entz G., A gyulafehérvári székesegyház. Bp. 1958. 189. – Ez a harang valószínűleg azonos volt azzal, amelyet Miskolczy István feljegyzése szerint (1609) Ioannes Episcopus Waradiensis (Filipecz János) 1478-ban magister Albertusszal öntetett.

1623. júl. 27. *Kvár szkve*: „Urunk ő felsége küldetvén Váradra szászokat, tizen négy kőmiveseket, két szekeren, salvus conductusuk lévén, bíró uram akaratjából attam nekik . . .” – Gazdálkodás. (XVI/III. 59.) – „Die 27 Julii Urunk ő felsége tizen négy kőmiveseket vitetvén az szászok közül Váradra, vitette el Bíró uram két szekeren Hunyadig.” (Uo. 133.)

1623. aug. 6. *Kvár szkve*: „Faragó Márton viszi Urunk ő felsége kőmiessét 2 ökrös szekeren Hunyadig. Attam neki d. 50.” (XVI/XVIII. 145.)

1623. aug. 10. *Kvár szkve*: „Nagy István vitte az fundalót 4 loán szekeren Baratkáig fl. 4.” (XVI/XVIII. 147.)

1623. aug. 14. *Kvár szkve*: „Eodem, érkezik Brassai Ácsi Mátyás 4 magával. Váradá megyen mielni.” (XVI/XVIII. 77.)

1623. aug. 20. *Kvár szkve*: a fejedelem indul táborával, sok szekeret indítanak, ezek közt: a két óragyártót viszik Váradig fl. 3. (XVI/XVIII. 149.)

1623. aug. 20. *Kvár szkve*: a fejedelem indul táborával, sok szekeret indítanak, ezek közt: „Zabó Pál 4 ökrén viszik az képiró szekerét Hunyadig fl. 1. – Tordai János 4 ökrén viszi az képiró portékáját Hunyadig fl. 1.” (XVI/XVIII. 151.)

1623. aug. [A nap nincs megjelölve.] „Datum in Arce Varadiensis.” *Bethlen Gábor* címeres levelet adományoz: *Armalis Nobilis Stephani Szalontai alias Szabo de Varad*; a címerkép unicornis. (OL. F. 12. Gyfnehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Erdélyi fejedelmi kancellária. XI. Liber Regius. p. 51^v. – az indexben tévesen 1624.)

1623. szept. 9. *Kvár szkve*: három kolozsvári ácsot küldenek Váradra. (XVI/III. 134.)

1623. nov. 6. *Kvár szkve*: „Segesvári és medgyesi ácsok és kőmivesek érkezvén Váradról, az mellyek ott mielték urunk számára, haza akarván menniek, bíró uram szekereket adatván alájok Tordáig . . .” Egy darab 4 ökrös, egy darab 6 ökrös szekéren küldik őket. (XVI/III. 136.)

1623. *Kvár szkve*: a kolozsvári Középkapu javításánál kolozsvári ácsok dolgoznak és közöttük egy várad-i ácslegény. (XVI/III. 193.)

1624. febr. 9. *Bélavári Dávid*, a kassai kamara praefectura által *Bethlen Gábor* fejedelem részére előlegezett kiadások elszámolása: „Az Várallyai képfaragóknak az Várad-i menyezettől fizetett praefectus uram ex proprio fl. 200.” (Radvánszky 1888. 227.)

1624. febr. 22. Kassa. *Bethlen Gábor* nyílt rendelete seregének parancsnokaihoz, tisztjeihez és Lőcse városához: „Várad-i házunknál levő szükséges elkezdett dolgainknak véghezvitelére lőcsei Keomives Mártont bocsátottuk alá Váradra. Akarván azért addig, míg szolgálatja kívántatik az Hűségtek városában levő házát szállástul eximálni, hagyjuk minden rendbeli híveinknek és parancsoljuk is serio, hogy tempus infra praemissum senki ez megnevezett Keomives Mártonnak házára szállani, vagy arra szállót osztani ne merészeljen és ne engedjen, mert valaki ez mi kegyelmes annuentiánk ellen cselekedvén, deprehendáltatik, büntetésünket el nem kerüli.” (Tört. Tár. 1886. 441.; Szilágyi 1886. 284–285.) – Azonos lőcsei Kőműves Medvés Mártonnal, aki 1619-ben (febr. 8. – márc. 18.) Sárospatakon egy címert faragott. 1634-ben végleg Patakon telepedett le, ahol kimutatható 1648-ban, 1650-ben, 1657-ben. 1654-ben Munkácsra rendelték. (Détszhy 1972. 353–354.)

1624. márc. 3. Kassa. *Bethlen Gábor* rendelete a bártfai tanácshoz: „Fidelitati-bus Vestris harum serie committimus et mandamus firmiter, quantenus per magistrum lapidarium Leuchoviensem in rationem nostram illic conductos lapidas et mensarios huc Cassoviam quamprimum expedire non negligant.” (Tört. Tár. 1886. 443.)

1624. ápr. 18. *Kvár szkve*: „Udvarhelyről küldött urunk számára, ácsokat Tordai János 8 ökrön viszen Hunyadig fl. 1. d. 50.” (XVI/XXI. 141.)

1624. jún. 19. *Kvár szkve*: „Az urunk székely ácsait, akik Váradról visszajöttek Tordai János, Tordai Miklós viszik Székelyvásárhelyig 12 ökrön, fl. 6.” (XVI/XXI. 147.)

1624. jún. 23. – júl. 8. Gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkei: *Articulus II. Subsidiium Lugos építésére országul* „Bihar vármegyén kívül, mivel őkegyelmek Váradot építik, az hadak is rajtok voltak, buzából is mind azelőtt, mind mostan nagy fogyatkozásban vadnak.” (Erd. Orsz. Eml. VIII. 1882. 235.)

1624. júl. 12. *Kvár szkve*: „Váradról érkezvén urunk ő felsége képirója és kőmives mesterei, ötöd magukkal lévén, bíró uram hagyásából attam ételt, italt nekik . . .” (XVI/XXIV. 35.)

1624. júl. 24. *Kvár szkve*: „Az szász városokból való ácsokat vitték el két szekeren Hunyadig.” (XVI/XXIV. 131.)
1624. júl. 26. *Kvár szkve*: „Váradról érkezvén német asztalosok 17 lévén darabontokkal együtt, bíró uram hagyásából attam . . .” – Gazdálkodás. (XVI/XXIV. 43.)
1624. aug. 9. *Kvár szkve*: „Kedertt János Urunk ő felsége számára Váradról hozott alabastromot. Tordára viszi 4 ökrön. d. 50.” (XVI/XXI. 155.)
1624. okt. 16. *Kvár szkve*: „Váradról jött négy ácsokat székelyekkel vitettem által Tordára d. 25.” (XVI/XXI. 161.)
1624. nov. 7. *Kvár szkve*: „Az német asztalosok érkezvén Feiervárról Andreas Noblinger nyolcad magával.” Gazdálkodnak nekik nov. 7-én és 8-án. (XVI/XXIV. 72.)
1624. nov. 7. *Kvár szkve*: „Ujfalvi János érkezik Váradról, az német asztalosokat kísérte.” (XVI/XXIV. 81.)
- 1624–1625. „*Principes de géométrie*” c. geometriai traktátus, hozzákötve Bethlen Gábor egyik Liber Regiusához. (OL. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Erdélyi fejedelmi kancellária. XI. Liber Regius Gabrielis Bethlen.) Valószínűleg építészeti traktátushoz tartozhatott, megtalálható benne a hadiépítészetben annyira kedvelt ötszög szerkesztési rajza is (fol. 9. – 123. kép). Ugyanez időben, 1624–25-ben Franciscus Guiott működött Kassán mint Bethlen építésze (architector, illetve fundator), és ott a város bástyáit erősítette. (Radvánszky 1888. 182, 192, 194.) Nem lehetetlen, hogy a francia nyelvű traktátus tőle származik. – A traktátus keltezéséhez terminus ante quem a traktátus-kézirat utolsó lapjára (fol. 23^v) írt feljegyzés: „Forma Iuramenti Requisitioni Capituli Ecclesie Albensis” „En Gönczi György . . . (magyar nyelvű eskütétel) . . . Anno Domini 1625.”
1625. ápr. 4. *Kvár szkve*: „Bek Pétert küldik ő kegyelmek Urunk parancsolattjával az kőmiesekért Bethlenben fl. 1.” – „Eodem Nagi Mihály az lovas legényt küldik Vinczre kőmiesekért, hogy Váradra mennyenek fl. 1.” (XVI/XXXV. 121.)
1625. ápr. 10. *Kvár szkve*: „Pogan Janos ugyan 6 ökrön szekeren viszen kőmieseket Várad felé. Attam neki d. 50.” (XVI/XXXV. 134.)
1625. ápr. 17. *Kvár szkve*: „Fóris István viszen téglavetőket Hunyadig, 4 ökrön, szekeren fl. 1.” (XVI/XXXV. 135.)
1625. ápr. 24. A *kassai kamara számadásai*: „Artificibus ex Bartpha conductis, ductus aquarum seu canalium confectoribus in Transilvaniam expeditis in defalcationem laborum suorum ex commissione in paratis assignati hung. fl. 10.” (Radvánszky 1888. 192.)
1625. máj. 20. *Bethlen Gábor kassai kamarájának számadásai*: „Artificibus Leuchoviensibus ad Varad conductis, pro ductione aquarum suscipiendarum ex commissione camerae, ratione defalcatis laborum suorum exsoluti fl. 26.” (Uo. 193.)
1625. jún. 9. *Kvár szkve*: „Ceb Bálint 4 ökrön szekeren viszen Várad felé kőmieseket Hunyadig. Attam neki fl. 1.” – „Barla István is viszen kőmieseket 4 ökrön, szekeren Hunyadig . . .” (XVI/XXXV. 136.) – Ezek a kőművesek kolozsváriak voltak.
1625. jún. 12. *Kvár szkve*: Tot János 6 ökrön, szekéren viszi a Brassó vidékéről jött ácsokat Várad felé, Hunyadig. fl. 1. d. 50. – Még két 6 ökrös szekér is ugyanezekből visz „minthogy felesen voltanak.” (XVI/XXXV. 135.)

1625. jún. 22. *Kvár szkve*: „Jöve Tardi István Váradról német asztalosokkal hetedmagával.” (XVI/XXXV. 47.)

1625. jún. 23. *A szatmári és a németi ötvöscéh confoederalionalis levele a váradi ötvösökkel.* (Ballagi A., Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. Arch. Ért. 1884. 237.)

1625. júl. 14. *Bethlen Gábor kassai kamarájának a számadásai*: „Cribrario Cassoviensi Mathiae Heringh pro certis instrumentis ad molendina Varadiensis et Cassensis necessariii pulveris nitrati in paratis ex commissione erogati fl. 32.” (Radvánszky 1888. 193.)

1625. júl. 29. *A kassai kamara számadásai*: „Fabris ferrariis Mezzenzefiensibus pro claviculis scandularibus ad necessitates arcis Varad emptis ex benigna suae Serenitatis commissione soluti hungar. fl. 69.30.” (Radvánszky 1888. 194.)

1625. szept. 5. *Kvár szkve*: „Fundáló Jacobot viszi Pal Veber alias Timár két lován, szekeren Váradig fl. 3.” (XVI/XXXV. 213.)

1625. szept. 7. *A kassai kamara számadásai*: „Fabris Ferrariis Mezzenzefiensibus pro claviculis scandularibus aliisque diversis ad arcem Varad pertinentibus in paratis exsoluti hungar. fl. 80. den 7 L/2.” (Radvánszky 1888. 195.)

1625. szept. 26. *Kvár szkve*: „Fundáló Jakab Váradról érkezvén tizenketted magával, bíró uram hagyásából attam nekik . . .” – Gazdálkodás. (XVI/XXXV. 120.)

1625. szept. 26. *Kvár szkve*: „Eodem die az mely brassai szászok az fundalót és szolgálit és azok mellett az fejedelem ő felsége marháját öt szekeren hozták, hogy az fejedelem marháját és az fundalót az szolgálival együtt ugyanazon szekereken Fejérvárra vigyék, mivel hogy mi szekereket nem adhattunk, attunk bíró uram hagyásából magoknak 4 lóért, ételt és italt, lovaknak pedig abrakot is.” – „Eodem die ugyanazon szekereken jöven egy néhány mives legény – németek – lakatosok, asztalosok és kőpirók, – azoknak is bíró uram hagyásából attam . . .” – Gazdálkodás. (XVI/XXXV. 120.)

1625. szeptember 27. *Kvár szkve*: ugyanazoknak reggel is gazdálkodnak, mielőtt elindulnak. (XVI/XXXV. 120.)

1625. szept. 28. *Kvár szkve*: „Mathias Halász es Conradus Funk Vrunck eö felsége mez meczioje, feleségesteöl gjermekesteöl Fejeruarrol jeouen és Varadra akaruan mennj . . .” (XVI/XXXIV. 122.) – 1625. szept. 29. *Kvár szkve*: „Fekete Istuan uiszj nyolcz eökreön Vrunck eö Felsége mesz meczeöitt, ugj mint Halasz Mathiast es Conradus Funkett minden haza nepeuel Hunjadigh . . .” (Uo. 216. – Kovács 1979. 229.)

1625. okt. 17. *Kvár szkve*: „Jutának Váradról kőmiesek nro 3.” – Gazdálkodás. (XVI/XXXV. 116.)

1626. márc. 21. *Kvár szkve*: gazdálkodás a fejedelem bejövetelekor: „A fundalo mesternek . . .” (XVII. b./III.)

1626. ápr. 17. *Kvár szkve*: „Rott Mátyás viszen kőmieseket urunk ő felsége parancsára Várad felé, Hunyadig fl. 1. d. 50. – Csonka János is ugyan az Várad építésére menő kőművesek közül viszen Hunyadig 6 ökrön fl. 1. d. 50.” (XVII. b./III. 144.)

1626. máj. 17. *Kvár szkve*: „Fundáló Jakab ötödmagával érkezvén Fejérvárról, akar menni Váradra, bíró uram hagyásából attam neki ételt, italt . . .” (XVII. b./VIII. 126.)

1626. máj. 17. *Kvár szkve*: „Fundáló Jakabot viszi Elek János négy lovon, szekeren Váradra fl. 6.” (Uo. 221.) – Nb. A május 17-i dátum valószínűleg téves, mert május 18-án a fundáló még Kolozsvárt tartózkodik „minthogy az kőfal látni is fárasztották volt ő kegyelmek”. (Uo. 171.)

1626. jún. 5. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* címeres nemeslevelet adományoz Várad minden polgárának és lakosának. Adománylevelében megismétli Báthory Kristóf armálásának jó részét, Várad régi hírnevére és Szent László emlékműveire vonatkozó részt szó szerint (quorum praecleara nunc etiam monumenta vidimus). Várad hadi érdemeit azonban kiterjeszti a közelmúlt eseményeire, háborúira, Jenő várának visszafoglalására, és kiemeli a váradiak hűségét és állhatatosságát, melyet Várad német megszállásának idején tanúsítottak. (Egykor Nagyvárad, r. k. káptalan levéltára. Proc. Tab. 107. – Dr. Baranyai Béla másolata 1943–44-ből, amidőn a káptalani levéltárat rendezte.)

1626. jún. 12. Gyulafehérvár. *Limitatio*. „Az kőmivesekről.” „... Egy ajtó mellyékétől, czifrás faragott mű, kinek a szemöldöke kornisos, az magossága tiz araszt, az virága négy arasz, adjanak tőle hét forintot. Ennél alábbvaló ajtót, kinek virága három arasz egy hivelkes tenyérni, adjanak öt forintot. – Egy kész ajtót, az mineműek az városokon szokott lenni, nem czfrások és kornissal, adjanak három forinton és ötven pénzen. – Az mely ajtó városi módon igen igen szép, czifrás, mester remekben csinált, felálló szép kornissával adják tiz forinton. – Óreg palotára való nagy kornisos ablakokat kereszt nélkül valókat, adjanak egyet fl. 5. – Két keresztü ablakot három forinton és ötven pénzen. – Egy keresztü ablakot három forinton. Annál is alábbvaló közönséges ablakkövet, kibem semmi kereszt nincsen, adjanak két forintot.” (Erd. Orsz. Eml. VIII. 1882. 347.)

1626. aug. 11. *Kvár szkve*: „Urunk ő felsége parancsára kültük Váradra Brassai Keomives Jánost az inasával együtt...” (XVII. b./III. 159.) – Brassai János kolozsvári kőműves-kőfaragó volt.

1626. aug. 22. *Kvár szkve*: „Az nagybányai fő ácsmester Fejérvárról ő felsége dolgáról érkezvén...” – Gazdálkodás. (XVII. b./III. 129.) – Valószínűleg azonos Kaszai Farkas Péterrel, aki Váradon dolgozott (Adattár 141. l.)

1626. szept. 6. *Kvár szkve*: „Báczy Péter négy lovon, szekeren viszi Képiró Istvánt és az német képirót szerszámostól Váradig fl. 6.” (XVII. b./VIII. 227.) – Képiró István kolozsvári festő volt.

1626. „*Memoriale*. Quorundam locorum et aulae alicujus consignatio: Várad. Equites 400. – Pedites 600.” (Török-magyar államokmánytár. I. 1868. 471.)

1626. „*Memoriale*. Minuta Suae Serenitatis [Bethlen Gábor feljegyzése] tota Hungariae et aulae regis consignatio.” – „Generalis Waradiensis” főcím alatt „Várad. Equites 500. Pedites 500.” (Uo. 475.) – A nagyobb török várakban (Fülel, Hatvan) a katonaság létszáma hasonló volt. (Csorba 1980. 89.)

1627. márc. 4. Brassó. *Bethlen Gábor* levele a kolozsvári bíróhoz: „Ennek eleötteis kéuantatuan az ott valo kepjronak hozzank valo ieöuetele, de az mint értettük nehez beteghsege[t], nem erkezhethet; Itilliük azert az oltatol foghua megh könniebeduen egissegre iuthatot. Hadgiuk azert hüsegednek es paranczolljuk is, hogj kesedelem nélkül mind Inasual műszeriuel iro Araniaual mindgiarast küldje hozzank Fogarasba, az holot semmi egjeb dolga nem leszen, hanem az Iffiu Groffnak Varadi feő Kapitannak czinaltatunk, Aranasztatunk velle egj Zaszlot, es

munkajáról . . . contentaltatua, mindgiarast vissza bocziatiuk.” — Saját kezű aláírás és saját kezű megjegyzés: „Aranjat es eszkeozjt hozza magaual.” (Kvár Áll. Ltár. Városi iratok. Fasc. III/281. — Kvár Iratok OL. Filmtár. 11.543. sz. doboz.)

1628. ápr. 9—máj. 5-i gyulafehérvári országgyűlésről a *szászok jelentése*: „Der Zeckel postulat seind gewesen . . . 2. Das sye nit solten verbunden sein zum gra-tuito labore.” (Erd. Orsz. Eml. VIII. 1882. 487. l.) — Nb. a székelyek Ojtoz várát építették.

1628. okt. 3—1629. okt. 2. *A váradi vár költségeinek elszámolása.*

Solutiones diversorum Artificum et Operariorum

Solutio Murariorum Transsylvaniensium

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 Murar(iis) Transsylvanien(sibus) iuxta eorum Conuentionem dati et erogati sunt floreni Ducenti et octoginta tres denarij septemdecim. Idest fl. 283. d. 17.

Solutio Murariorum Varadiensium

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 In solutionem Murariorum Varadiensium dati et expositi sunt iuxta eorum Conventionem floreni Trecenti Triginta sex denarij viginti quinque. Idest fl. 336. d. 25.

Solutio Laterariorum

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 per integrum videlicet annum in solutionem laterificum erogati et expositi sunt floreni Centum sexaginta novem denarij septuaginta octo. Idest fl. 169. d. 78.

Solutio Valentini Acz

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 In solutionem Valentini Acz iuxta conventionem suam dati et erogati sunt fl. 115. d. 34.

Solutio Mensariorum Varadiensium

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 In solutionem Mensariorum Varadiensium iuxta eorum Conuentionem dati et expositi sunt fl. 23. d. 50.

Solutio lapicidarum

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 per integrum videlicet Annum exceptis diebus festiuis nonnunquam personae decem nonnunquam duodecim nonnunquam etiam sexdecim Continue laboran(tes) iuxta eorum conuentionem dati et expositi sunt floreni Nongenti octoginta octo denarii septuaginta septem. Idest fl. 988. d. 76.

Solutio Murariorum Germanorum

A die 3 Mensis octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 In solutionem Murariorum Germanorum iuxta eorum Conuentionem dati et expositi sunt floreni Ducenti et viginti octo denarii sexaginta et unus. Idest fl. 228. d. 61.

Solutio Naftariorum Stephani et Joannis Porteoreo

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 In solutionem Stephani et Joannis Porteoreo Unicuique Personae ad integram septimanam de 30 denar(iis) dati et rogati sunt floreni Triginta et Unus denarij viginti. Idest fl. 31. d. 20.

Solutio Thomae et Pauli porteoreo

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 In solutionem Pauli et Thomae porteoreo ad unam personam ad singulos Menses fl. 5. d. — pecuniae vero hebdomadales de 30 denar(iis) erogati et expositi sunt fl. 151. d. 20.

Solutio Anabaptistarum

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 Iuxta Conventionem eorum dati et erogati sunt in solutionem Anabaptistarum Personarum trium fl. 190. d. 30.

Solutio Murariorum Tyronum

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 In solutionem Murariorum Tyronum ex iussu suae Maiestatis ex Jobbagonibus ad Arcem Variadensem Pertinentibus discendi gratia selectorum per integram septimanam singuli eorum de 25 denar(iis) dati et erogati sunt fl. 101. d. 71.

Solutio Nicolai Sirmeri Fusoris Tormentorum

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 In solutionem Nicolai Syrmeri Fusoris Tormentorum instrumenta quaedam cuprea vulgo . . . ad molem naftariam necessari(a) funden(da) dati et erogati sunt floreni sexaginta novem. Idest fl. 69. d. —

Solutio Joannis et Laurentij Tolczeres

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 29 per integrum videlicet Annum in solutionem Joannis et Laurentij Teolczeres nonnunquam fenestras ad Palatia denouo paran(das) nonnunquam tandem modo rinovan(das) vicibus diversis et temporibus erogati et expositi sunt fl. 19. d. 14.

Solutio magistri limarum

A die 3 octobris Ann(i) 1628 usque 2 diem octobris Ann(i) 1629 per integrum videlicet annum mediante Ambrosio Zabo magistro limarum dati et expositi sunt floreni sex. Idest fl. 6. 1. —

Solutio seruatorum Arcis Variadientis

Solutio Generosi Domini Joannis Baranij

Provisoris Arcis Variadientis

fl. 200. d. —

Solutio Gen. D. Benedicti Fodor

Provisoris quondam Arcis Variadientis.”

(Egykor Sárköz, br. Vécsey Itár. Fasc. 16. No 1514. fol. 1–4. — Fényképe az egykori Erd. Nemz. Múz. levéltárában, Jakó Zsigmond gyűjtése.)

A „Solutio Murariorum Tyronum” címszó alatt említett jobbágyfiúk szakmai kiképzése a váruradalmakban általános lehetett. Thököly Imre így ír 1684. ápr. 29-én Patakról Szirmay Miklósnak, a regéczi vár kapitányának: „Az udvarbíróval kegyelmed beszélgesen és jószágbeli jobbágyink fiaiból mind téglavetőt s mind pedig kőműveseket taníttasson kegyelmetek.” (Thaly K., Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyve II. köt. Bp. 1873. 53. — Mon. Hung. Hist. II. oszt. XXIV. köt.)

A kifizetésekhez tájékoztatásul megemlítjük, hogy az 1626-i árszabályzat (limitatio) a kőművesmester napi fizetését 28 pénzben (dénár), a legényét 20 pénzben, a tanuló legényét 14 pénzben állapította meg az élelmen felül. Ha pedig élelmet nem kaptak, akkor 32, illetőleg 28 és 21 pénz fizetés járt nekik naponként (Erd.

Orsz. Eml. VIII. 1882. 346.). Ugyanakkor a közönséges erdélyi posztó singenként 45 pénzbe került, egy ködmen egy forintba, egy kordovány csizma 80 pénzbe, egy szűr egy forint 20 pénzbe, egy harisnya 21 pénzbe; „az szép kövér ökörhus” fontja 2 pénzbe. (Uo. VIII. 1882. 463, 440, 451, 452, 470, 472.)

1629 előtt. *Pethő Gergely* feljegyzése: Szent László „kit az Magyarok el temetének nagy bánattal az Varadj Egyházban, kitt ü építettett vala, holott mastis egy erczbeol öntetett és aranyozot lovon ülven, egészszén fön áll igen szep aranyasan az kepe.” (Pethő Gergely, *Roavid magyar cronica*. Bécs 1660. 23.)

1629. jan. 18. *Kvár szkve*: „Érkezik Fejérvárról egy rézmies ágyuöntő, urunk ő felsége hozatta volt be, ismét ki megyen Beszterczére, Váradra. Vagyon negydemagával.” – Gazdálkodás. – Jan. 19-én és 20-án is gazdálkodnak neki. (XVIII. a./II. 21.)

1629. máj. 4. *Kvár szkve*: „Érkezik Feiervarrol az fundaló Restur Jakab, Urunk ő felsége Váradra küldi. Vagyon ötödmagával, gazdálkodtam nekik biró uram hagyásából . . .” (XVIII. a./II. 73.) – 1629. máj. 4. *Kvár szkve*: „Érkezik Feiervarrol az fundaló Restur Jakab ötödmagával, attunk postalovat alája, hatot, Keresi Sándort hat lovával Váradig fl. 9.” (XVIII. a./II. 469.)

1629. jún. 20. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezik Váradról, Brassaj Képiró János harmad magával, megyen Küküllővárra, Gubernátor uram ő nagyságához [iktári Bethlen Istvánhoz], mivel hogy hivatta. Biró uram hagyásából gazdálkodtam néki . . .” (XVIII. a./IV. 88.)

1629. szept. 27. *Kvár szkve*: „Érkezik Képiró János hatodmagával Váradról, Urunk ő felsége külte Fejérvárra. Gazdálkodtam neki . . .” (XVIII. a./II. 133.) – 1629. szept. 27. *Kvár szkve*: „Érkezik Váradról Képiró János hatodmagával, Urunk ő felsége külte Fejérvárra. Attunk posta szekeret alájuk, Kis Lőrinczet négy lovával, szekerevel Fejérvárig fl. 3. d. 50.” (Uo. 486.)

1629. szept. 27. *Kvár szkve*: „Érkeznek Fejérvárról két rézmiesek. Edgyiknek neve Haranghöntő Miklós. Harmadmagokkal Várad felé mennek.” – Gazdálkodás ebédre, vacsorára. (XVIII. a./II. 134.)

1629. okt. 5. *Kvár szkve*: „Érkezik Harasztosi Mihály az Székelyföldről, székely ácsmesterekkel, hatan.” – Gazdálkodás. (XVIII. a./IV. 256. – „Urunk diversái”.)

1629. okt. 18. Gyulafehérvár. Debreczeni Tamás fejedelmi praefectus jelenti be Bethlen Gábornak: „Az felséged kegielmes Parancsiolattia szerint az Vj Keresztien Aczi mestertt masod magauual ki mindenek mester . . . Kültem Waradra, ijob ittben ninczien . . .” (OL. Gyulafehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Fasc. V. 4.)

1629. okt. 20. *Kvár szkve*: „Érkezik Farkas Ferencz vice kapitány tizennyolczadmagával, Zekely földéről. Viszen két szekeren ács embereket, urunk számára Váradra, nemes székelyeket, akarattyok ellen, kötözve némelyeket, mert az előbbiek nem voltak elégségesek az váradí mühöz.” – Gazdálkodás. (XVIII. a./IV. 256. – „Urunk diversái”) – 1629. okt. 20. *Kvár szkve*: székely ácsokat visznek Váradra. (XVIII. a./IV. 297. – a fejedelem szekerezése.)

1629. okt. 25. *Kvár szkve*: „Érkezőnek az székely ácsok ötön, vissza Váradról, mert az előttök járó fő mester meghalt. Harasztosi Mihály vellek lévén mennek hazájokban.” – Gazdálkodás. (XVIII. a./IV. 266. – a fejedelem diversái.) –

1629. okt. 25. *Kvár szkve*: székely ácsok visszajönnek Váradról, mert főmesterük meghalt. (Uo. 299. – a fejedelem szekerezése.)

1629. okt. 26. *Kvár szkve*: „Érkezék Totvaradgyai Márton Deák, fejevári nemes ember, három új keresztyén asztalosokkal, urunk parancsolattyából viszi Váradra műszerekkel együtt, mivelni.” – Gazdálkodás. – 1629. okt. 28-án érkeznek vissza. (XVIII. a./IV. 264, 269.)

1629. nov. 6. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról az fundáló Rosztur Jakab negyedmagával. Gazdálkottam bíró uram hagyásából . . .” (XVIII. a./II. 142.)

1629. nov. 10. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról a fejedelem, kíséretében a fundáló.” (XVIII. a./II. 106.)

1629. nov. 10. *Kvár szkve*: „Érkezik Váradról a fejedelem . . .” – Gazdálkodás a fejedelem kíséretének: „az olasz patikáriusnak és az órás mesternek négy személyre.” (XVIII. a./II. 198.) – Ugyanekkor, ugyanott: „Az Urunk öt madarászinak attam ebédre . . . az solymoknak attam . . .” (Uo. 197.)

1629 végén. *Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc* Memoriale-ja: „1629 esztendőben Bethlen Gábor fejedelem foglalá magát – a békesség meglévén – a Várad és egyéb helyen való építésekben. Őszfélt a váradi építést látni kimégyen és ott megbetegedvén, ott sokáig Mulata.” (Bethlen krónikásai. 1980. 236.) – Bethlen építkezési szenvedélyét Szalárdi krónikájában (1662) így jellemzi (30): „Sok volna előszámolni az építésben való telhetetlenségét, azt pedig mindenütt nagy pompás és szintén királyi nagy kiterjedt fundálásokkal.” (Balogh J., Magyar mecénások Transzilvániában. Hittel. [Kolozsvár.] 1937. 127.)

1629–1630 körül. *Don Diego de Estrada* Báthory Gáborról, aki „visszavonult Váradra, Erdély utolsó és legnagyobb városába, amelynek erőssége és palotája a legerősebb és a legszebb az egész országban.” (Bethlen Gábor emlékezete. 1980. 243–244.)

1629. *Váradi Mihály*: Prodomus funestus. Debrecen, 1629. Bethlen Gábort sirató magyar és latin ének. A versekről írja: „per Michaelem K. Varadinum, Contrascibam Scholae suae Patriae Varadinae.” (RMKT XVII. sz. 8. 1976. 541–546, 596–600.)

1630. jan. 20. *Kvár szkve*: „Eodem die érkeznek Váradról nr. 30 öreg diákok; mennek azok is Fejervárra az temetésre [Bethlen Gábor temetésére]. Bíró uram hagyásából attam nekik . . .” (XVIII. a./VII. 73.)

1630. febr. 17. Gyulafehérvár. *Brandenburgi Katalin* megerősíti az 1630. jan. 25–febr. 17-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „Art. VII. Az Partiumban lévő atyánkfiai pedig, kik az gratuitus labort praestálják Váradhoz és Jenőhöz, contribuálnak Felsőgednek kapuszámok után azon terminusokon tizennyolcz forintot, és az Felsőged tárházában beszolgáltatják, csakhogy ezután ő kegyelmek se erőltessenek ilyen nagy adózásra.” (Erd. Orsz. Eml. IX. 1883. 84.)

1630. febr. 19. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról az új keresztyén ácsok hárman, Joseff és Endres Mülner. Mennek Fejervárra, Asszonyunk ő felsége hivattya mivelni.” (XVIII. a./VII. 96.)

1630. ápr. 1. *Tanúvallomások* a belényesi portio felől Brandenburgi Katalinnak 1630. febr. 25-én Gyulafehérvárt kelt rendeletére. Tanúk között: „Benedictus Fodor alias litteratus Varadinus.” Az egyik aláíró: „Stephanus Paisgiarto Assessor Sedis judicariae Arcis Varadiensis.” Váradi helynevek: „in vico vulgho Szent

Ferencz vocato ... de vico Olaszi ... de vico Vadkert.” – Átírta I. Rákóczy György 1638. dec. 16-án Kolozsvárt. (OL. Magy. Kamara. Neoregistrata Acta.)

1630. júl. 12. *Kvár szkve*: két új keresztyén ács (Rudolphus az fővebbik) mennek a fejedelemasszony parancsára Váradra mívelni. (XVIII. a./VII. 167.)

1631. máj. 13. *Kvár szkve*: „Urunk ő nagysága Váradról hozatott új keresztyéneket, faragó molnár mestereket hármat, mind feleségestől, marhástól.” (XVIII. b./VII. 148.)

1631. jún. 5. – júl. 1. *gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkei*: „Articulus XXVI. Az váradí birák és ott lakó egy házi nemesek halasztatnak igazságoknak producálására jövődő terminusra. Hogy Nagyságod kegyelmes urunk az váradí birák atyánkfiai instanciájára az gratuitus labornak praestálásában az idvezült fejedelem idejebeli usust observáltatja, amelyről levelek is vagyon, Nagyságodnak megszolgáljuk.” (Erd. Orsz. Eml. IX. 1883. 270.)

1631. okt. 18. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezék Fejérvárról Urunk ő nagysága fő fundalója, olasz fundaló Jakab, küldi urunk Váraddá. Levele lévén, bíró uram hagyásából gazdálkodtam neki 4 personára.” – 1631. okt. 19. *Kvár szkve*: „Mégis mivel hogy az fundaló megh maradván, dolgai lévén, bíró uram hagyásából gazdálkodtam neki ...” (XVIII. b./VI. 106.)

1632. márc. 3. *A váradí vár hadifelszerelésének leltára*. Szerkesztették Csomaközi András vicekapitány és Toroczky Mihály, fejedelmi prothonotarius valamint a várnagyok és az ágyú mesterek. Leltároztak a következő épületekben: Újbástya, Királyfibástya, Veresbástya, Aranyosbástya, Csonkabástya, Kapufeli, Alsó czeitház, Felső czeitház, Porházak, „a vizen álló két porház”, első puskaportorony, második puskaportorony. A leltárban felsorolják a különféle ágyúkat (Báthory Istváné, Bethlen Gáboré, Rákóczyé, Buquoy generálisé, Mihály vajdáié, Miksa császáré, Rudolf császáré, szadvári Bebek ágyú, Homonnai Jánosé, kassai ágyúk, „az herceg ágyúi” stb.) és egyéb hadiszerszámot, azonkívül a Felső czeitházban a zászlókat (Bethlen idejéből tizet, 1631-ben „nyert” zászlókból 28-at). Az ágyúk elosztása a következő volt: Újbástyában 21, Királyfibástyában 12, Veresbástyában 12, Aranyosbástyában 8, Csonkabástyában 11, Kapufelin 5. Összesen 69 kisebb-nagyobb ágyú. A golyóbisok száma 14 859; puska- és ágyúpor 880 mázsa. (Kvár. Akad. Ltár. Gyulay – Kuún Ltár. lymbus. – Említve: Bunyitay III. 1888. 308.; Scholtz 1907. 91.; B. Nagy 1970. 273. – Közölve: B. Nagy 1973. 70–73.; Gyulai, P., Inventarul cetății Oradea la 1632. Acta Musei Napocensis. 10. köt. 1973. 665–675. – betűhív közlés jegyzetekkel.)

1632–1635. A váradí vár vicekapitánya *Csomaközi András*. (Thaly K., Kőrösi György feljegyzései. Századok. 1875. 314.) – Nb. már 1620-ban váradí vicekapitány volt. (Adattár 146. l.) – Kemény János így emlékezik meg róla: „Csomaközi András, ki igen jeles vitéz, jó ember vala, a váron kívül a házánál lakik vala.” (Kemény János önéletrása és válogatott levelei. W. Windisch Éva kiadása. Bp. 1959. 153.)

1632. márc. 24-én meghalt *ifjabb iktári Bethlen István*, a váradí vár főkapitánya, Ecsedben. Eltemették Fehérvárt 1633-ban. (Századok. 1875. 314.)

1632. márc. 29. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról Rudolffus Fusz az malom mester. Urunk hozatta be Fejérvárról.” – Gazdálkodás. (XIX/II. 89.)

1632. máj. 1–máj. 10-i országgyűlés törvénycikkei: *Articulus* 17. „Ugyan az váradi városban lévő sáros utcáknak, utaknak két részét, végeztük, hogy a városi bírák csinálják meg, mivelhogy az vásárvámot ők vészik fel, harmadrészét az nemesség s vitézlő rend vegye fel és csinálja meg.” (Erd. Orsz. Eml. IX. 1883. 285.)

1632. júl. 22. *Kvár szkve*: „Érkezék urunknak fő szolgája, Balogh János, az új keresztyének fő malom mesterével, három ács mesterrel. Urunk küldi ki Váraddá egy száraz malom csinálására.” (XIX/IV. 17.)

1632. — *Kvár szkve*: „Érkeznek a közhalmi szászok 30 szekérral Váradról, hova golyóbisokat vittek.” — Egy forintra kenyeret kapnak. (XIX/IV. 74.)

1632(?)–1640. Várad főkapitánya *Kornis Zsigmond* (Trócsányi 1980. 30.)

1633. *Laskai János* verses búcsúztatója ifj. iktári Bethlen István gyulafehérvári temetésekor:

68. Csudalom szép orczád, Te neked is Várad,
Az könyv hullastol ha mostan meg szárad,
Mídőnn minden jonak szeme könyvel labbad.

(Varga Imre, A két Rákóczy György korának költészete. Bp. 1977. 29. — RMKT XVII. sz. 9.)

1633. febr. 2. Kis Banya. *Michael Putsher* levele I. Rákóczy Györgyhez: „Kegyelmes Uram, az Nagyságod parancsolatja szerint az tizenharom lanczokat Negy száz golióbissal edgyüt be küldöttem Varadda az Varadi Porkolabb Ferenczj Albert keziben. Eötven masa tablaban vert rezet is küldöttem az Varadi Harminczados Gyeöri Marthon Vram keziben, az többitis ell keszitven mentwl hamarebb be küldööm. Goliobis vagyon most keszen Negyed fel szaz . . .” A továbbiakban a Rozsnyó mellől, egy faluból hivatott prédikátornak kér *salvus conductust*. A prédikátort „az itt való miveseknek” hozatják. (OL. F. 12. Gyfnehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 22. XXI. csomó Nr. 132.)

1634. aug. 1. *Kvár szkve*: „Marcus Antonius Venetus érkezvén urunk hivataljára, érkezvén be Olasz Országból váradi professorságra, bíró uram hagyásából attam . . .” — Gazdálkodás. (XIX/XII. 478 és 517.)

1634. aug. 24. *Kvár szkve*: „Marcus Antonius Venetus érkezvén vissza urunktól, megyen ki Váradra professorságra.” (XIX/XII. 492 és 520.) — A váradi kollégium jelentős volt már Bethlen Gábor idejében is, unokaöccse, iktári Bethlen Péter itt tanult; I. Rákóczy György és felesége továbbfejlesztették, ezzel kapcsolatos a velencei professzor meghívása. (Herepei J., Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez. I. Bp. — Szeged 1965. 236–238.; II. 1966. 129–131. Tarnóc M., Erdély művelődése Bethlen G. és a két Rákóczy Gy. korában. Bp. 1978. 36–37.) — Ugyanabban az időben a „várbeli schola” is működött. (Herepei II. 1966. 129–130.)

1635. jan. 4. *Kvár szkve*: Kisfaludi András deák, a váradi káptalan [azaz a levéltáros] megy Váradig. (XX/III. 619.)

1635. jún. 10. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György* megerősíti az 1635. máj. 13–jún. 10-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „Art. XX. Noha látjuk kegyelmes urunk szegénységinknek számtalan sok fogyatkozásokat, mindazáltal eszünkben vesszük azt is, hogy az végváarak épületiből is Nagyságod szegény hazánknek meg-

maradására igyekeznek. Végeztük azért, hogy minden tizenkét-két kaputól egy-egy négy ökrü szekeret és két-két embert adjunk egy hétre, ilyen modalitással, hogy Váradot építsék az külső vármegyék, ugymint Bihar, Kraszna, Középszolnok és Máramaros . . ." (Erd. Orsz. Eml. IX. 1883. 422.)

1635. júl. 1. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az Santa keomiuest oda bociátom Waradra ha Kywvanniak ciak az Porhazat cinalhassuk meg.” (OL. Archivum Familiae Rakoczianae. Fasc. 5. Pall. A. Nr. 30. — Détsy 1972. 358.)

1635. júl. 1. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György instrukciója* 52 pontban *Ibrányi Mihály váradí vicekapitány részére*. Belefoglalva az ifj. Rákóczy Györgynek 1640. aug. 14-én kelt instrukciójába (17–31.) ilyen címen: „Az Ibrányi Mihály Vram Instructioia pedig igij köuuetkeznek.” Ibrányit „szegeny Csiomakeözi Vr” helyett állítja be a fejedelem a váradí vicekapitányságba. Az instructiónak a várra vonatkozó pontjai a következők:

„1. Mindeneknek eleötte melj hasznos legien az Isteni feilem, es kegyesség, tsak amaz keözönseges mondas is igen mutattia : Pietas ad omnia utilis est. Melljet hogy eö kegielme keöuetni fogh, nints kétségwnk benne, melljel utánna ualoknak is io pelda lészen, s az Istennek áldását veszi, minden dolgaj bodogul foghnek eleö menni. Kéuantatik azert, az Várbeli Predikatort eö kegielme hiuatallyában el iartassa; az Varban Szeredán, Péntekén, Vasárnap Praedikatiok légieneek, keöz napon keönyeoergés: Kaputétel, nyitás, szép imádságokkal zárattassék, nyittassék, minden czégéres véték, ereös tilalom es bwntetés alatt prohibeáltassék . . . (18.)

4. Ben az Varban minden Bástyákat, Kásamátákat, és mindent, ualami az kwlseö ellenseghnek offensioia, megh szállása ellen, az Vár oltalmára kéuantatik, s hasznos és szwkseges, oly készen tartsa, mintha mindennap ellenseghet uárna alai. Vadnak héyok az Kásamátáknak, keözfalaknak, kiket eö kegielme (teöllwnk eléb ordinantiát ueuén) elis készittessen, keöz falakat fellyeb rakasson; Arolékos epiöleteket magatolis el kezdhet, s veghben vihet, de az derekast reserualljuk magunknak, miuel azt ugij kell építeni, maskor el ne kellessek bontani. (19–20.)

6. Port, golyobist, fegyver derekakak, szakállasokat, s egieb munitiokatis ighen ighen tisztán, szépen tartasson, kartol oltalmazzon eö kegielme. Az Pattantyusokat ne hadgia heuerni, tüzes szerszámokat tsináltasson, teöbbitessen, es ugy prae-parallya az Varat, hogy, Isten kiteöloltalmazzon, ne tsak az Vár oltalmára legien elégh, de kiüwl ualo szwksegre is, az wdeö ha kéuánnya elegendeo iuthasson. Vadnak lakatosok Kovátsok, Asztalosok, fizetes nelkwl tartoznak munkálkodni (illendeö praebendát aduán nekik), eö kegielme azokat se hadgia heuerni, hanem aprodonként mindenikkel munkalkottasson; Musquaterokat, szakállasokat, az kinek mi héia uolna, megh tsinaltasson, és mindenecket ép, és kész io állapattal igiekezzék eö kegielme tartanj. (20.)

8. Eyeli uigiázásra, es nappalinis, aki helyén nem taláttatnék, auagy részegh lenne, auagy megh nem felelne, az ollyannak legh fellyeb egyszer szabhat eö kegielme bwntetést, de ha masszor tselekedné, igaz törvény szerint halallalis bwnteteöd-giek. Az kapun ualo Drabantokat Jobbagiokból allani ne engedgie. (20.)

9. Az Varbeli Bástyákat szepen Hadnagyságokra rendelje, kiki tudgia az eö helyet akarmi wdeöbenis. Az leöveö szerszámokatis el ossza szépen az Pattantyus-

sok keözeött, giakorta eö kegielme meghis látogassa, uisgállya, kiki mint uiseli gondgiát s mint iár el hiuatallyában, es mint bánik az leöueö szerszámokkal. (21.)

10. Az Bastyakon, Várfokokon mindent eö kegielme ne hadgion iárni. Asszony nepteol pedigh tilalmas légien, mert az illetlen. (21.)

15. Az Varkapuian uigiazoknakis oly Instructioiok legien, hogy ismeretlen embert s megh ismereötis, mikor eö kegielme ott hon vagion, magha, s ha ott hon nints Porkolábokhoz uigienek examenre, az Varban imitt-amott szabadossan ne iárhasson, hanem uégezuén dolgát, mennyen kj. (22.)

20. Az Varbeli kutakat ighen tisztán tartassa eö kegielme, seöt ha szwkségét lattya, teöbbeketis ásattasson, tsináltasson. (23.)

21. Lathatta eö kegielme a Vár árkát mint kezdettwk uolt szellyesitetnj, s mellyebbittetni, aztis continuálni kell, ahol szwkséges lészen. (23.)

22. Miuel ez Orszagh gratuitus labort rendelt Váradhoz a kit eö kegielme megh láthat az Articulusból, arrais legien oly uigiázása, gonduissele, bé állatuan a Vármegiek az szekereket, gyalogokat, igazán ki teöltesse a hetet, es meghis rakasák iol az szekereket, Io igaz hw Pallérokot rendeluen melleiek. (23.)

34. Arra is ighen uigiázni kél eö kegielmének felette ighen ighen szorgalmatosan, hogy az mij birodalmunkbol az Teöreök feöldére semmi csiavargo alá ne iarhasson, es meltatlanul az Teöreökeöt ne irritallya, kiknek Isten igaz itiletibeöl ugy alaiok vetet bennwnket, hogy mind oltalmat, segitseget teölleök kell uárnunk, adóznunk kell nekj, es magunk hasznaiert kedveznwnk. Az kinek azert az artalomra hatalma uolna, ez hozzánk ualo barátságát magha hasznáual tartsa megh, szwkseges, hogy annak szántsándékkal ne uétswnk, es az Istennek reank botsátot ostaráual ne ingherkedgiwnk. (25–26.)

43. Az Varban mindenkor feles wdeökre ualo élés legien mindenféle; arra nagy gondviselés legien, el ne vesszen, kár benne ne legien, Annuatim azt szaporittassa eö kegielme. Az mely lizt s élés el nem álhatna, az helyett Vyobbat tegienek, s azt el keöltsek. És minden kezseggel munitioual ugy megh takaria rakia eö kegielme az Varat, ha képes uolna, három uagy negj eztendeigh ualo szállást kellene szenvedni is, ne lenne fogiatkozás az miatt. (29.)

51. Az Var piacát, bástyáit, Vdvarat, mennel tisztábban lehet, ugy tartassa eö kegielme; ganeyt, rutságokat, illendeö helyben hordasson. Az Drabantok s Patantusok házait illendeö helyre rendellye s tsinaltassa eö kegielme. (31.)”

(OL. Magy. Kamara. Acta Publica. Tom. I. Fasc. 20. Nr. 65.)

A várak rendtartásáról, kapuzárásról, a „virrasztók” szolgálatáról, valamint a „vigyázóról”, az örök fejről, Takáts Sándor írt (Rajzok a török világból II. Bp. 1915. 101.), ugyanott idézte az ébresztő éneket („Szóalj, szóalj, virrasztó”), valamint a pirkadatkor felhangzó éneket, melyet a botanikus Clusius jegyzett fel: „Hajnal vagon, szép piros hajnal . . .”

Vajai Ibrányi Mihály Bethlen Gábor egyik csapatvezére volt, majd Székelyhíd kapitánya, 1635-től 1649-ig, azaz haláláig Várad vicekapitánya. (Thaly K., Kőrössy György feljegyzése. Századok 1875. 316.). Szalárdi János szerint 1650-ben halt meg. (108. h.) Rokonságban állott Rákóczy Györggyel édesanyja, Rákóczy Sára révén, akinek és gyermekeinek a pataki templomban állíttatott síremléket magyar felirattal (1623). A tumba maradványai a templomban végzett ásatás idején, 1965-ben számos más sírkövel együtt kerültek elő. Ibrányinak I. Rákóczy György-

höz intézett jelentései részben fennmaradtak az 1635–1640, 1642, 1644. évekből (OL. F. 12. Gyfnehérvári Kápt. Orsz. Ltára Lymbus 6. VII.; Gyfnehérvár, Batthyaneum; Bpesti Egy. Ktár. Kézirattár.)

1635. júl. 4. *Kvár szkve*: „Érkezék Ibránij Mihály sietséggel, urunktól ő nagyságától, az váradi kapitánságra menván Chomaközi helyett, 17 magával.” (XX/III. 514.)

1635. aug. 28. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Nagyságod kegyelmes Paranciolattia az Santa keomiuest im be bociattam, elebbis el koltem volna, de nala nelkwl nem lehettem, az teobbi tudatlanok lewen, kegyelmes Nagyságod megh bociassa ha keseon bociattam volna be.” (OL. Archivum Familiae Rakoczianae. Fasc. 5. Pall. A. Nr. 51. – Détsy 1972. 358.)

1635. Várad. *Csukás Lénárd* végrendelete. „Transumptum testamentariae Dispositionis Leonardi Cziukas coram Requisitorem Capituli Varadiensis Ao 1635 factae qua mediante . . . paratamque pecuniam partim ad structuras Oratorii et Scholarum Varadiensium partim pro hospitalibus ejusdem loci, ac aliis diversis legavit.” Egyéb javai, melyekről hagyakozik: földek Biharban, szőlők Tokajban és Váradon az Omlás szőlőhegyen, ház Váradon. (OL. Magy. Kamara. Neoregestrata Acta. Tom. I. Fasc. 1. 14. 6.)

1636. febr. 27. *Kvár szkve*: „Urunk ő nagysága vitete három öreg ládákat Váraddá, könyvek voltak benne. Mellette conservator szolgálai, János deák és három kék darabont. Viszi Horti István hat lován, szekeren Váradig . . . fl. 3.” (XXI/II. 190.)

1636. ápr. 6. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az epület kegyelmes uram minden embernek, valaki latta, igen ionak es dicseretesnek laczik; ha az Nagyságod kegyelmes io akarattia a giöri Marton penzeből valamit ide deputalna Nagyságod, szaporaban vihetnök végben az epületet.” (OL. Gyfnehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus 6. – VII. csomó.)

1636. ápr. 18. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az santa kőmives felől is iria Nagyságod, ha kivantatnek ki küldene Nagyságod az kasamataknak latogatasara, bizoni kegyelmes uram ha tudna hoza io volna kiiöni es latna az kasamatakat, ha mi eszköz kellene hoza, faragot kő, micsoda; esztendőre az ki azt erne, készülnek minden eszközel ugi hoza; valosagosan s serenien kellene hoza fogni, mivel igen szükseges volna is. Ezt az küfalt kegyelmes uram enni keves emberel is pünkösdig [máj. 11.] el vegezők, mivel igen io raita vagiunk, igen io es szep epület kegyelmes uram, valaki lattia minden ember dicseri. Ha Isten ezt vegben agia vinnönk mingiarast az Csonka Bastiahoz kezdünk az felieb rakatasához, az felől talaltatom az varmegiet, mind az varosokat, hogy apro mivest agiának reia; En kegyelmes uram alazatosan köniörgök Nagyságodnak parancsolion apro mives felől, egiebel nem busitom Nagyságodatt; oli dolgot viszek ez niaron vegben, ha Isten Nagysagodat ki hoza, bizoni Nagyságod is giöniörködni fog benne es akarki is, az ki lattia; Isten agion erőt, segítseget hoza, magamnak is ha Isten egesseget ad ez sok betegeskedesem utan.” (Uo.)

1636. jún. 8. *Kvár szkve*: „Kwlfaludi András deák Fejérvárról érkezett váradi udvarbíró. Visznek rezet, alabástromkövet, stb.” (XXI/II. 134.)

1636. jún. 30. *Kvár szkve*: „Érkeznek Urunk alumnusi, akiket Váraddá küld, Johannes Forró, Johannes Vásárhelj.” (XXI/II. 151.)

1636. júl. 22. Gyulafehérvár. *Confirmatio* Exemptionis domus Egregii *Stephani Nanasi*, Arcis Varadiensis vicecastellani „in platea uulgo Uj Becz Utza vocata.” – Bethlen Gábor régebbi donatiojának az átírása illetve átruházása. (OL. F. I. Gyfnehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Erdélyi fejedelmi kancellária. XVIII. Liber Regius. 201–204.)

1636. szept. 4. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Deszka es sindeli felől is parancsolia Nagyságod, hogy tudosicsam Nagyságodat, meni kellene, es adat Nagyságod . . . az kasamatará is 60 akos [!] kellene, ara sok deszka megien, sindeli is legalab kellene hatvan ezer, mert it semi nem volt io, mind ros.” (OL. Gyfnehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.)

1636 őszén vagy 1637 végén(?). Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az kőhordatásról is Nagyságod kegyelmesen parancsolna es providijalna, ez telen hoza kellene ez epülethez készülni. Ez az udvarbiro imar az napot szamlalia, esztendeie nem mesze vagion. Oli puszta allapottal vagion most ez az var kegyelmes uram; egi szal deszka benne nincsen, egi szal epületre valo fa nincsen; az ki nagio b dolog kegyelmes uram tüzre valo fa sincsen. Az elmult vasarnap mikor az predicatijo löt, akor hoztak egi szeker fat az eo Nagysága konhhaia. Ha epületre valo fa volna kegyelmes uram minden nap dolgot adhatnank az acsoknak az bastiakon az agiuk körül. Az derek kapu közepeis ugi csorog mikor eső esik, alig maradhatnak az porkolabok, darabontok az kapu közöt. Sindel is nincsen, mind azval menti magát az udvarbiro, hogy mind deszkat fundalt, az feiervari prefectus rendelte volna. Az Bellenies fele valo ioszag mind az vaskohohoz szolgal, ha penig kegyelmes uram az kasamatakat kezgiuk epiteni sok deszka kell ahoz, az nelkül el nem kezdhetni. Bár akora az santa kőmivest is ki külgie Nagyságod Erdeliből. Az arok asas igen igen szükseges leszen kegyelmes uram; Varadot eiel napal kellene epiteni kegyelmes uram; most is eszekbe vehettek az emberek, Varad ennek a darab földnek, egész Erdelinek fő bastiaia.” (Uo.)

1636. nov. 1. Borosjenő. I. *Rákóczy György* Lorántffy Zsuzsannának: „Az bányában [Püspökfürdő] édesem hétfőn kimehetsz, de csak magad menj; éczakára meg bemenj az várban, nem jó kinn hálnod; azután is jó vigyázással kimehetsz; de egyszer is ott kinn ne hálj, édesem.” (Szilágyi 1875. 32. l.) – 1636. nov. 4. Várad. Lorántffy Zsuzsanna a fejedelemnek: „. . . ha lehetne az bányában is egynéhány nap lennék, talán használhatna az én nyavalyámnak, az ki felől kegyelmed beszélt Gátival.” (Uo. 35. l.)

1636. nov. 27. Szászváros I. *Rákóczy György* levele Lorántffy Zsuzsannához: „Az árokását nem kell, édesem, elhagyni.” (Szilágyi 1875. 48.) – A fejedelemszony akkor Váradon tartózkodott.

1636. dec. (?) 28. „In Boros Jenő”. *Szilágyi András* levele Ibrányi Mihályhoz; címzése: „Adassék az nemzetes és vitézlő Ibrani j Mihali uramnak, az mű kegyelmes urunk ő Nagisága varadi varanak Capitaniyanak nekem io akaro uramnak keziben.” (OL. Gyfnehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.)

1637. jan. 28. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Itt az varban kegyelmes uram felette nagi gondviseletlenség vagion; egi szal epületre valo fa az varban nincsen, kő, mesz nincsen . . .” (Uo.)

1637. febr. 9. *Kvár szkve*: „Érkezék Szalárdi János, urunk conservatora.” – Március 1-én Váradról érkezik, április 19-én Fehérvárról, onnan vissza Kolozsvárra április 25-én; április 30-án Patakra megy. (1637/II. 59, 67, 86, 98.)

1637. febr. 12. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az varban valo fogiatkozasokrol, az Nagyságod parancsolattia szerent, eleget beszélgettem az udvarbiroval, de ugian semi haszna, csak ara halaszt[otta], hogy ez iövő heten be indul Erdeliben. Bizoni dolog kegyelmes uram igen igen szüksegh kepen kellene it bem az epites, eleshaz sincsen, az pinczek gerendai mind be szakadoznak, az ki igen igen nagj kar kezd lenni, imar io egi nehani gerenda eltöröt. En olan remen-segben voltam kegyelmes uram, hogy az Kiralifia bastiaiat ez niaron meg csinaltassuk, meg is lehetet volna, ha valami keszület lesz vala hoza; De ha ugian nem lehet kegyelmes uram az derek epület, talalunk dolgot it ben is, meg egi par hazat is kel csinálni it ben.” (OL. Gyfhehervári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.)

1637. febr. 20. Várad. *Ibrányi Mihály* jelentése I. Rákóczy Györgyhöz: „Ennek elötte is alázatosan irtam Nagyságodnak a várnak szükseghképpen való építése felöl. De igen kevés keszületünket látom hozzá. De ha egyéb Derekas belső épülethez nem kezdhetünk is De ugian nem hagyom a kömüveseket hijában heverni még egy por házat is csinaltatok itt benn; mindazáltal kegyelmes uram országával végezzen arról is, hogy a vár árkat a jövő nyáron, ha Isten azt adni érnünk, ásatnók meg. De bizony kegyelmes uram különben nem lehet hanem a gratuitus laborral vihetnénk végben, akivel ha végben vihetnök, sok ezer forinttal jobb és erősebb lenne a vár, az penig Kegyelmes uram különben nem lehetne, hanem az árokból a vizet ki kellene venni, akkor aztan bátor jó kétszáz gyalogot küldene ide Nagyságod, mivel [hogy ha] harc lenne, addig az árkot megásnók, tudom bizony Kegyelmes uram könnyen fel nem vállalnék, de nem kell csak az ő akaratjokban hadni.” (Gyfhehervár, Batthyaneum. 0.956. – Másolata Bp. Egy. Ktár. Kézirattár. 903.)

1637. márc. 1. *Kvár szkve*: „Váradról urunk conservatora Zalardij János három láda könyvekkel érkezvén, vitettem el Meggyesre, Tott János két lován. Attam nyolcz mélyföldre fl. 6.” (1637/III. 167.) – Szalárdi szept. 3-án ment újból Várad felé. (Uo. 197.)

1637. jún. 5. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „A veres bástya szegeletinél a nagy viz iszappal, földdel, ganéval ugy betöltötte, csak azt is sok munkával kell kitisztítani az árokból, ha még egy olyan árviz érkezik tele tölti ottan az árkot, ha valami képpen eleit nem vehetjük, most is színül vagyon a vízzel az iszap, ha ki nem . . . kár a helynek. Nagyságodnak kegyelmesen kellene a hely felöl provideálni, nincs több Várad ennél Kegyelmes uram. Ha mind meghalnak a rabok is rajta. De meglátom mit vihetek velek végben ezen életben.” (Gyfhehervár, Batthyaneum. – Másolata Bp. Egy. Ktár. Kézirattár. 906.)

1637. aug. 14. *Kvár szkve*: „Érkezének városunkban az váradi birák, ugy mint Borbély Péter, Takács István, Paldi Jakab . . .” (1637/III. 235.)

1638. febr. 12. „Datum in Arce Varad.” *Ibrányi Mihály* vicekapitány jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az epítő mester Instructjoiaból latom az Nagyságod kegyelmes parancjolattiat Hogi Közep Solnok es Krasna varmegie is menni fat Hozon, de arol ualo paranciolatiát en nem lattam nagyságodnak, nagyságod ke-

gyelmesen tudósítson felőle. Ha parancjolt nagyságod azokra az varmegieknek. Az faragot kő felől parancjolis Nagyságod minel hamarab solicjtalnák itt be . . . io kőuet is találni az pap mező felé ualó Baniában Kegyelmes Uram . . .” Ir az apró művesekről, földhordásról, nehézségekről „mert igen ros kövecjes föld vagion.” (OL. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára, Lymbus 6. – VII. csomó. Nr. 69.)

1638. febr. 14. *Kvár szkve*: „Az itt való kőművesek alá 2 négy ökrös szekér Hunyadig.” (XXII. b./II. 147.)

1638. febr. 24. *Kvár szkve*: „Német kőműves György megyen Várad felé, quatuorse.” (XXII. b./II. 152.)

1638. márc. 4. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az Kiralfia- bastiaiat kegyelmes uram imar Isten kegyelmessegeből az kőfala nagio b reszet szünül töltöttünk földel; megtugia alkalmasint az posta mondani, volt resze az föld vagasban. Szamtalan kegyelmes uram fundamentum az földben, koporsokat is talalnak az kőrakasban. S az öreg fakat hoznák be kegyelmes uram mingiarast az czaikhazhoz es az eleshazhoz kezdetnek, mivel mind ezersmind kellene csinálni. Hetben kelve kegyelmes uram Isten egessegetem advan által megiek Zekeli Hidra, az santa kőművest is által hozom; itt is alkalmas mester vagion egi, ha reia érkeznenek kegyelmes uram barsak ket kasamatat csinaltathatnank meg ez esztendőben ez niaron, ha meg tudnók csinálni, de bizoni kegyelmes uram igen [jó] mester kel hozza, mert az nem azon al, hoga külső kepen lassa [az] ember, hoga kasamatat csinálnak, ha nem ha az löves iob szolgál e belőle az mas bastia segítsegere, az lövő lukakat is korigalni kel, ha iol nem lesznek csinálva. Nagyságod mostani kegyelmes parancsolattiaban is parancsolia, hoga hant csinalo mestert kerestessek, de bizoni kegyelmes uram en eleget tudakoztam, de it ollian mester ember nincsen, hanem ha tul az Tiszán, Kassa taian talalnanak az fele mestert. Az ide ki valo faragot kő nem io, annelkul penig tisztesseseges munkat nem epithetni, meg mutogattam prefektus uramnak is, [hogy] it micsoda faragot kövek kellenenek hamareb voltaiert, bizoni sok faragot kő kel ide mostan kegyelmes uram, aito kő, lövő liukakban valo kő az belső var falaira, az czaikhazra, eleshazra negi szegre valo ablakokban az kibben vasrostelt kel foglalni.” (OL. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.)

1638. márc. 5. *Kvár szkve*: „Érkezének salussal [sic] az szász városokból tizen- négy kőmiesek, mennek Váradra urunk parancsolattyából. Attam nekik bíró uram hagyásából 14 font hust d. 28., egy öreg derce kenyeret d. 25., nyolcz ejtel bort fl. 1. d. 17.” (1638/V. 119.) – 1638. márc. 5. „Urunk parancsolattyára mennek ki Váraddá tizennégy kőmiesek, az szászság közül.” (Uo. 235.)

1638. márc. 10. *Kvár szkve*: „Érkezének salussal [!] Brassóból hét kőművesek, mennek ki Urunk parancsolattyából Váradra. Attam nekik bíró uram hagyásából hat font hust d. 14., tizennégy cipót d. 28. négy ejtel bort, egy pénzest d. 8. . . . d. 32.” (1638/V. 121.) – 1638. márc. 10. *Kvár szkve*: „Brassóból mennek urunk parancsolattyára két [!] kőművesek ki Váraddá.” (Uo. 236.)

1638. márc. 28. *Kvár szkve*: „Érkezének salussal [!] Segesvárról, négy cserép csinálók, urunk parancsolattyából mennek ki Váraddá. Attam nekik bíró uram hagyásából . . .” *Gazdálkodás.* (1638/V. 130.)

1638. ápr. 3. *Kvár szkve*: „Az téglá és cserép csinálók érkeztek Szebenből, harmad magokkal.” (XXII. b./II. 49.)

1638. ápr. 18. *Kvár szkve*: „Juttanak téglavetői szászsebesiek, szebeniek, segesváriak, in personis 8.” (XXII. b./II. 53.) – 1638. ápr. 19. *Kvár szkve*: szebeni és szászsebesi téglavetőket küldenek Hunyadig, két hatökrös szekéren. (Uo. 157.)

1638. ápr. 20. *Kvár szkve*: „Érkezének szebeni ácsok Áczj György, Téglás Ádám harmad magokkal, mennek Váradra.” (XXII. b./III. 57.)

1638. ápr. 22. *Kvár szkve*: „Érkezék Áczj István másod magával és cserép csinálók ötöd magokkal, mennek Váradra.” (XXII. b./II. 59.)

1638. ápr. 24. *Kvár szkve*: Besztercei Áczj György ötödmagával érkezett. (XXII. b./II. 60.)

1638. ápr. 25. *Kvár szkve*: „Érkezének Barassóból az urunk ő nagysága parancsolattyára négy ács, téglavető nr. 4. Mennek Váradra.” (XXII. b./II. 62, 158.)

1638. jún. 16. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az arok asok felől ez előtt bőségesen irtam Nagyságodnak kegyelmes uram, de ha szinten az alkuvas meg lehetne is velek, de valamedig Nagyságod fizetése felől nem parancsol, ki agia meg nekik, es [ha] nem adnak bene nekik, adig nem ashattiak . . . Az épület dolgában igen kesztünk fogiatkozni, apro mivest nem találni, mind az szőlőre estek, mivel ot töbet is adnak nekik.” (OL. Gyfhevári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.)

1638. jún. 21. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az épület dologról ennek előtte is irtam Nagyságodnak; igen raita vagiunk, az apro mivesből vagiunk szükösök, egiebből nem, mert it az varban is igen io kő baniank vagion, elég követ, teglat hannak. Mostan imar az eles hazat keztem rakatni, imar 3 vas rostelios ablakot fel tettem, ha el készülhetne, sem Erdeliben sem Magyarorszában nem hiszem, hogy ollian eles haz legien kegyelmes uram, az hosza 41 eöl, az szelessege 6 eöl es fel singni.” (Uo.)

1638. jún. 21. *Kvár szkve*: a fejedelem zszindelyét hozzák, tovább küldik Hunyadig, húsz darab 4 és 6 ökrös szekéren. (XXII. b./II. 162.)

1638. jún. 24. *Kvár szkve*: „Juttanak Keohalmi székből kőmiesek és ácsok in personis nr. 12.” – 1638. jún. 24. *Kvár szkve*: Kőhalmi székből a kőmivesek és ácsok alá 2 négy ökrös szekeret adnak Hunyadig. (XXII. b./II. 85, 163.)

1638. júl. 3. *Kvár szkve*: Kőhalomban lakó Áczj Bálint, Molnár Gergel, Keomies Márton Váradról hazamennek. – Gazdálkodás. (XXII. b./II. 95.)

1638. júl. 5. *Kvár szkve*: „Kőmiesek Váradra mennek Salvus Conductusuk lévén bíró uram hagyásából úgy mint Keomies Mátyás, Keomies Péter, más Keomies Péter.” – Ellátják őket az útra. (XXII. b./II. 96.) – 1638. júl. 5. *Kvár szkve*: a négy kőműves alá 4 ökrös szekeret adnak Hunyadig. (Uo. 167.)

1638. júl. 6. *Kvár szkve*: „Keohalmi és segesvári keomivesek, Segesvári Pál mester quatuorse, keohalmi Keomies Mihály mester quatuorse Salvus Conductusuk lévén Váradról hazamenvén, bíró uram hagyásából . . .” – Gazdálkodás. (XXII. b./II. 97.) – 1638. júl. 6. *Kvár szkve*: „Kőhalmi, segesvári kőmivesek és ácsok hazamenvén Váradról . . .” nyolc ökrös szekéren viszik őket Enyedig. (Uo. 167.)

1638. júl. 8. *Kvár szkve*: „Segesvári székből érkezett két hadnagy negyed magokkal, visznek Váradra száznegyven szekér deszkát.” (XXII. b./II. 101.)

1638. júl. 12. *Kvár szkve*: szebeni cserépvetők érkeznek in personis 3. (XXII. b./II. 113.) – 1638. júl. 12. *Kvár szkve*: a szebeni cserép- és téglavető alá két ökrös szekeret adnak Enyedig. (Uo. 169.)

1638. júl. 14. *Kvár szkve*: deszkát visznek Váradra 38 szekéren, 4, 6, 8 ökörel. (XXII. b./II. 171.)

1638. júl. 16. *Kvár szkve*: „Keomüves Bartos heted magával az brassai kőművekkel érkezvén Váradról . . .” – Gazdálkodás. (XXII. b./II. 115.)

1638. júl. 17. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az Erdeli Aczjok Kegyelmes vram igen varnak, ha masokat küldenenek imar helietek; it igen emberul munkalkodtanak. Kő Halom Segből küldöttek mast heliettek, de masunnet nem. Az arok asokis igen forgolodnak, imar nagj darab partot vagtak le. Nagyságod kegyelmesen paranciolion az vvar bironak az praebendaiaikat ki agia az meni illik minden feleből. Az Zekelj Hidi Bastia edig kesz uolna, Ha kőből, meszből fogiatkozás nem volt uolna, de sokszor nem munkalodhattak az kő művek, Hogi nem volt wjob kövök, imar az parta kövök is mind kesz az egi bastianak valo; ezek az kolosuari kőfaragok is be akarnanak meni, de nem bocjatottam, Nagyságod kegyelmesen parancjolion felöle. Az menire az iden kel az faragot kő az imar mind keszen vagion, estendőre ualot ez telen meleg Hazban mind faraghatni Kegyelmes vram. Az vas banian az vagi az rezbanian valo kövágokban is el iöt egi nehani, munkat keresnenek magoknak, en nem tudom mijert bocsattak el onnet eoket. Ha ot ugian nem kellenek, igen io uolna Kegyelmes vram estendőre ualo követ velök vagatni es ezt telen be Hordananak szan uton ide az varban, paranciolna az uduar bironak Nagyságod felölök; ugian iol hoza kellene keszülni az estendőre ualo epiteshez, mert bizoni Kegyelmes vram, soha mi ezt igi vegben nem vittük uolna, ez mi keveset építettünk is, ha az varban nem talaltuk uolna az sok követ, de az ugian nagj Isten aldasa lőn raitonk; mostis igen elegh követ, teglat talalni it ben, az arok asokis nagj rakasokat hantanak ki az földből, bezeg mostan Kegyelmes vram az bastiaknak s az aroknak minden fogiatkozását meg latni, hogi az uiznek nagj rese ki ment az arokból, czjak az bastiak körniul ualo földasasis nem kicjen munka, es nem keues haszon uolna az var körül; barciak fodoztak uolna meg ezelőtt ualo estendőkben.” (OL. Gyfhehervári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.) – (Ibrányi aláírása 139. kép.)

1638. júl. 21. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az Nagyságod kegyelmes parancsolttiat hozak, hogy valami sido embereket rendelt ide Nagyságod az arok asasra, kiről Nagyságod egi varadi szabados altal parancsolt volna felölök, micsoda állapottal tarsuk it eoköt.” Körösi István közölte, „hogy az convertalások felöl mint disponalt volna Nagyságod, mi is ehez kepest mint viselnök magonkat hozajok, de rabsagban valo tartások es prebendaioik felöl semit nem tud mondani Körösi uram”. – Mivel a vizet elvették az árokból és feles rabok is vannak a várban, jó lenne, ha a fejedelem 50 német gyalogot küldene, „az varbeli giologban is most az takarodason [aratáson] ki kellett bocsatanunk illendőkepen. Az pallersagon is penig felesen kel minden nap lenni az gialogok közül, mindazaltal az Nagyságod kegyelmes io akarattia [legyen], de az eiel-napali szorgalmatos vigjazas minden heliben, de kivaltkepen ezben az heliben igen kivantatik kegyelmes uram. Az var epületiben kegyelmes uram, az mire az Ur Isten erőt, segítseget ad, igen raita vagionk, vagion is valami keves latattia, hogy nem mulat-

tunk hijaban az időt, hogi igen sok essők kezdenek iarni, hatra maradast csinál az sokat.” (OL. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.)

1638. júl. 24. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az sidoi-zansok felől is parancsolt volt Nagyságod, tudósítcsam Nagyságodat mikor allathatom az arok asashoz eoköt. Ez heten, kegyelmes uram, ki nem vihetem eokeöt az arokasasra, mert az vasokat nem készíthettek el, imar ez mai napon 30 volt vasban benne, azok igen tekerik az csigát az gerendáknak vonasaban, imaris igen keztek volna unni, eoreomest ennek az szalonnat közülök, bizoni dolog sok czipo megien reaiok.” Száz vagy legalább ötven gyalogot kér a fejedelemtől, „mert ha azokat [a zsidózókat azaz a szombatosokat] ki viszük egi hadnagisagnak kel pallernek körülöttök lenni; it ben is penig mindenkor egi hadnagisag vagion az palleragon, az nap estig talpon al; katonákat is rendeltem az pallerok köze, minden napra az Sidók után, mind hadnagioknak, porkolaboknak rendel kel minden nap pallerkodni, magoknak szinten ugi szolgálnak ott is mint Nagyságodnak. Annak kel lenni kegyelmes uram; io pelda az török basák, bekek mind egiarant epitenek, mi is lassonk hozza, epicsük az mi jenket. Ennekem minden napi nagi nughatatlansagom vagion, de [úgy] kel lenni kegyelmes uram.” – „Az arok bellese felől is parancsol Nagyságod, de bizoni most soha rea nem erkezhettünk, [mert] igen munkak vadnak it ben az varban is, az kít felben nem hagihatonk. Az erdeli acsok felől is parancsolt Nagyságod, mind az kőmivesek felől agiam ertesere Nagyságodnak hova valok vadnak meg it, az kik heleben mas nem iött volna. Az kőhalmi acsok változtak, az többiek nem változtak, sem kőmivesek, sem acsok, csak igen kezdetek unni az dolgot kegyelmes uram.” – „Az sidok szamara föld hordo targoncok sem voltanak keszen, most csinialiak, az czaikhaban valo aso, kapa igen sok romol el az arok asasson az köves földben, mind igen giengen csináltak volt eoköt. Nagyságod kegyelmesen parancsolna bar 200 csinálnanak io vastagon az Vasbanian az kövecses, földhöz mennel hamarab kegyelmes uram.” – „. . . akarom Nagyságodnak alazatosan ertesere adnom, az meli sindeleket kegyelmes uram Reven [Körösréven] be raktak volt, imar az udvarbiro be hordatta, mindenestől kegyelmes uram 47819 . . . ugi remeliök kegyelmes uram sok hija vagion.” (Uo.)

1638. júl. 24. *Kvár szkve*: „Érkezének salussal Meggyesről 5 ácsok, viteti Urunk őket Váraddá építeni.” (1638/V. 180.) – 1638. júl. 25. *Kvár szkve*: „Meggyesről Urunk parancsolattyára mennek öt ácsmesterek Váraddá.” (Uo. 245.)

1638. aug. 6. *Kvár szkve*: „Jutának beszterczei ácsok és téglavetők in personis nr. 5.” (XXII. b./II. 115.) – 1638. aug. 6. *Kvár szkve*: beszterczei ácsok és téglavetők mennek két szekéren Hunyadig. (Uo. 174.)

1638. aug. 10. *Kvár szkve*: „Juttanak Váradról medgyesi és brassai ácsok, téglavetők.” (XXII. b./II. 126.) – 1638. aug. 10. *Kvár szkve*: a medgyesi és a brassai ácsokat küldik Medgyesig. (Uo. 174.)

1638. aug. 10. *Kvár szkve*: kőhalmi kőműveseket és ácsokat visznek Hunyadig. (XXII. b./II. 164.)

1638. aug. 11. *Kvár szkve*: „Juttanak ácsok és kőmivesek in personis nr. 5.” (XII. b./II. 127.)

1638. aug. 12. *Kvár szkve*: „Jutának kőhalmi műves emberek négyen, Váradra mennek.” (XXII. b./II. 128.)

1638. aug. 16. *Kvár szkve*: a sinki ácsok alá postaszekeret adnak Hunyadig. (XXII. b./II. 175.)

1638. aug. 17. *Kvár szkve*: érkeznek segesvári ácsok négyen, kőműves három. Gazdálkodás. (XXII. b./II. 132.) – 1638. aug. 17. *Kvár szkve*: „a segesvári ácsok és kőművesek alá heten voltanak, az szerszámmal együtt” 4 ökrös szekér Hunyadig. (Uo. 175.)

1638. aug. 18. *Kvár szkve*: „Jutának vissza az besztercei ácsok és kőművesek.” (XXII. b./II. 132.) – 1638. aug. 18. *Kvár szkve*: „A besztercei ácsok hazamen-
vén . . .” hat ökrös szekeren küldik őket Székig. (Uo. 174.)

1638. aug. 24. *Kvár szkve*: három besztercei ács érkezik, gazdálkodnak nekik. (XXII. b./II. 136.) – 1638. aug. 25. *Kvár szkve*: „Besztercei más rendbeli ácsok alá” hat ökrös szekeret adnak Székig. (Uo. 175.)

1638. aug. 24. *Kvár szkve*: érkeznek nagysinki ácsok négyen. Hazamennek. (XXII. b./II. 136.) – 1638. aug. 25. *Kvár szkve*: a szászszinkai ácsok alá 4 ökrös szekeret adnak Medgyesig. (Uo. 175.)

1638. aug. 26. *Kvár szkve*: érkeznek segesvári ácsok és kőművesek, hatan. (XXII. b./II. 136.) – 1638. aug. 26. *Kvár szkve*: a segesvári kőművesek és ácsok alá négy ökrös szekeret adnak Medgyesig. (Uo. 175.)

1638. szept. 24. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról salussal 18 kőművesek, bras-
saiak, szebeniek, segesváriak, meggyesiek és szászsebesiek.” (1638/V. 202.)

1638. szept. 25. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról 3 ácsmesterek, ujejháziak,
mennek házokhoz.” (1638/V. 197.)

1638. szept. 25. *Kvár szkve*: „Érkezék salussal [!] Diószegy Ferencz Deák,
Urunk képvisője másod magával, megyen ki Váradra. Attam neki egy tyukot d. 10.,
három cipőt, két ejtel bort, 1 pénzest d. 6 . . . d. 15; egy véka abrakot d. 10., egy
gyertyát d. 11.” – Szept. 26-án is gazdálkodnak neki. (1638/V. 203, 230.)

1638. szept. 29. *Kvár szkve*: „Érkeznek Váradról 3 segesvári cserép csinálók.”
Viszik őket Enyedig. (1638/V. 250.)

1638. okt. 25. *Kvár szkve*: Váradról 18 szász földi kőműves érkezik. (1638/V. 252.)

1638. nov. 13. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról huszonegyen ács mesterek az
szász városok beliek; mennek hazájokban.” (1638/V. 208.)

1638. nov. 15. *Kvár szkve*: szász ácsok érkeznek Váradról. (1638/V. 253.)

1638. *Ciro Spontoni* feljegyzése Báthory Zsigmond visszatérési szándékáról és
Várad megszerzésére irányuló törekvéséről (1598): „e trouandosi priuo di Varadino
Fortezza piu principale di tutte l'altre della Prouincia, per porre in sicuro le cose
sua . . .” (p. 67.) „Questa Piazza a di cinque Baloardi è formata, posta in aperta e
larga pianura dentro i confini di Transilvania, guardanti la Superior Vngheria;
ha verso Ponente la più nobil parte della Città, separandola largo piano dalla
Fortezza; Dal fianco Boreo la bagna il Fiume chiamato il Cheres, e dal lato Aus-
trale le scorre intorno picciol Torrente.” (74.) Részletesen leírja az 1598-as ostro-
mot. Mivel Basta titkára volt, az eseményekről közvetlen tudósításokat kaphatott.
(Spontoni, C., *Historia della Transilvania*. Venetia 1638. 66–76. – Spontoni
műve először Piacenzában jelent meg, 1630-ban.)

1639 elején *Rákóczy fejedelem* kiment Váradra az erődítések megtekintése
végett. (Erd. Orsz. Eml. X. 1884. 33. – Hivatkozás nélkül.)

1639. január. *Haller Gábor* naplója: „Januarius. 12. Ebéden az váradi bányában, holott urunkat elérvén ő nagysága Székelyhídra expediált, maga Erdély felé indult. Estve Váradon. 12. Váradon. Ebéden Ibrányi uramnál.” — Ezután Székelyhídra, majd utóbb Gyaluba ment, visszatérőben pedig: „20. Ebéden Élesden, estve Váradon kapitány uramnál benn az várban.” — Másnap Biharon át Székelyhídra ment. (Erd. Tört. Adatok. IV. 1863. 53–54.)

1639. jan. 13. Várad. *Ibrányi Mihály* vicekapitány jelentése I. Rákóczy Györgynek. Írja többek között, hogy Haller Gábor megérkezett Váradra a fundálóval együtt. „Az szentegyházat is váltigh mérséklék ő kegyelmek, de minthogy az vár öt szegre vagyon csinálva, az templom is ugy tetszenék inkább hogy öt szegre lenne. Mindazonáltal mivel nagyságod arról nem parancsolt volt, négy szegre intézték a templomot is. Az helyet igen dicsérik, hogy jó helyen lenne az templom. Az mint kirajzolták papiroson, azt is beküldöttem Nagyságodnak.” (Gyfehérvár, Batthyány Könyvtár kéziratgyűjteménye. Idézi Bunyitay 1880. 31. — Bunyitay 1885. 6. 1. 4. jegyzetében újból idézi a következő jelzettel: Gyfehérvár, Orsz. Ltár. III. 212.)

1639. jan. 31. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* sárospataki prefektus jelenti I. Rákóczy Györgynek: Bornemissza János Tokajban: „kerde aztis teollem . . . az Zent Lazlo kirali koporsojat ha Nagysagod nem bontatta volte fel, mert ugy irtak volt neki az Zathmari Vicekapitan Kallay kapitan, hogy latta volna Nagysagod az koporsoot es megh paranciolta hogy senki hozza ne is niuljon seot az Sirbennis ha mi fogiatkozas vagon mingiarast meg eppiciek ereosiciek, s eletek veztese alat senki hozza ne merjen niulni jegiet tewen az helnek, be cinalliak hogy rajta semmi jaras ne lehessen, had Niugodgiek az Zent Kiralnak teste, eo megh irta eo felsegenek, es felette nagy diciretet teottek az eo felsege Tanaciaban erette Nagysagodon.” (OL. Magy. Kamara. Missilis. 10. rsz. csomó. — Dr. Détsky Mihály közlése.)

1639. márc. 15. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az judeizansokat kegyelmes uram Nagyságod kegyelmes parancsolattia szerint el bocsátottam, igen erős hittel esküüen es erős reversalist advan, hogy mind eorökre az mig eok elnek es maradékok az helvetica confessijot tartiak, masokal is akariak tartatni; igen értelmesen is convertaltak ezek, mind ioban az töbinél, mivel ezek dijakos emberek is kegyelmes uram. Az meli arok aso el szöktenek volt kegyelmes uram, tegnapi napon hallottam hirt felölök, hol volna benne; mingiarast reiaioik küldöttem. Ha be hozak eokat vasban veretem, rabokat rendelek melleiek az asasra.” (OL. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. — VII. csomó.)

1639. márc. 19. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Penzes apro mivest most eleget találunk, az földet igen hordattiuk kegyelmes uram, most az Veres Bastiat töltik azval a földel az kit az czaik hazbol ki hordanak; ha az Ur Isten agia ernünk kegyelmes uram 27 die martij az arok bellesehez kezdetek, husz io, erős, kemeni csavargo legenieket, rabokat rendeltem az arok asasra, az szobozlajjak igen csinalliak az munkat, de bizoni tanitom eoköt arok asni, az totokban is hoztak vissza, az kik el szöktek volt azok is varban vadnak, az töb rabokat azok igazgattiak az arok asasban. It kegyelmes uram az rabokal viszönk minden derekas dolgot vegben telen niaron, de ezek mind meghalnak ehel, mert oli kicsin es oli rettenetes szegeni czipot sütnek nekik, mint az fekete föld . . . en nem tudom hova teszik el a sok malom vamat, nekönk is az szolgaknak nem ad buzat fizetesönkben, s azval menti magát az udvarbiro, hogy nincsen; de imar azoknak sütetne

valami alkamas abrak czipot, noha bizonkeminel is volna szüksegem az buzara keyelmes uram, de latom, hogy it nem adhatnak; Nagyságod keyelmesen parancsolna az rabok felől is, lam mostan az penzes apro miveseknek nem adnak czipot, [csak] penzt.” – „Bar 10 vagi 12 io kőmives iőne ki onnan belől, imar ezutan minden nap dolgot adnank nekik. Egik rendbeli bellene az arkot, masik rendbeli az czeikhazat csinálna imar az mi hija vagion. Valoban szaporan assak mostan az szoboszalaijak, töb rabokal egiüt az arkot keyelmes uram.” (Uo.)

1639. ápr. 2. Fogaras. I. Rákóczy György meghagyja a brassai tanácsnak, hogy azonnal négy kőművest küldjenek Váradra az ottani építkezésekhez. (Mika S., I. Rákóczy György levelezése a brassai bíróval és tanáccsal. Tört. Tár. 1892. 706. l. 18. sz.)

1639. *Frankfurt'sche Frühlingsrelation* des 1639er Jahrganges: „Im Dezember 1638, als die alte Kirche [?] ganz abgebrochen wurde, stiess man auf eine Gruft, darin ein königlicher Sarg stand. Im Sarge befand sich eine goldene, mit Edelsteinen reich besetzte Krone, ein Szepter, Monstranzen und goldgestickte Mess- und Kirchenornate; darunter auch ein hell leuchtender Diamant, so gross wie ein Hühnerai und daneben silberne Bänke und Stangen.” – Idézi: Zeiller, Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn. Ulm 1660.315; 1690. 1018. – Pray 1774. 40. – Bunyitay III. 1884. 71. l. 2. jegyzet. – Scholtz 1907. 163. – Bunyitay (1884. 71.) és Thaly (Századok. 1873. 686.), csak célzatos mendemondának tartja.

1639. *Fröhlich Dávid* feljegyzése: „Castrum ejus (civitatis Varad) firmissimum et clarissimum, antehac Episcopale templum cum monumento Imperatoris Sigismundi et Regis Ladislai continebat, ante paucos autem annos iussu Gabrielis Bethleni, Transylvaniensis tum Principis, dirutum et in propugnacolum formam redactum est.” (Fröhlich, B., *Medulla geographiae*. Bártfa 1639. 360.)

1639. júl. 1. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Nagyságod keyelmesen parancsolja Hogi az minemü iezest az el mult telen be attam uolt Nagyságodnak az czeikhazhoz ualo eszközök felől, azokrol tudositom Nagyságodat mi vagion meg benne s mi ninccjen, Vas lapatokat kapakat az el mult estendőben ugian iol cjináltak uolt azokat, be zolgaltattak ide az czejik hazban, de innen sok el romlot benne az arok es fundamentom asasa miat, miuel mindenüt igen köues az föld.” Felsorolja, hogy micsoda eszközökre lenne szükségük. „Az epites dolgaban az meniere az Vr Isten segít Keyelmes vram igen raita uagionk, az Vr Istennek nagi aldasa raitonk Istennek is kedue uagion, hagi ez epülethez inkab semmjnt az varadi Fő embereknek noha eo Felsege szükölködnek erős uar nélkül. Egi darab körakast fundamentomot kezdettem uala körül az uaron az arok mellet szinten az Morgo szen mellet vagatni, az Vr Isten oli io szerencjet ada, oli omlas köze es sok sep regi teglakaot talaltonk, uagion imar 400 szeker kö, tegla az kit ki sedetönk, meg nem tudom mikor eriük veget, uagion rakasul az sok sep tegla, igen igen regi epületek uoltanak. Ugi gondoliuik, keyelmes vram, egesak mijat romlotak uolt le, mert darab gerendakatis talalnak az kő uagok, mind eget gerendak uoltanak; ualaki lattia, minden ember cjudalia az sok io könek, teglanak talalásat. Az Morgó szinben nem igen tractalhatnak mostan az vram, mert az nagi rakas kövek es az föld Hania mostan körül vötte ez szint, cjak kezel is uagas nélkül sedhetek az teglat az puha omlos eget földből, az mellet ismet nagi kő fundamentomok, aztis igen uagiak az köuagok, keyelmes Vram.” – „... it ben is akarnek

kegyelmes vram epiteni, ha Hoza erkezhettek . . . az mig assak [az arkot] adig it ben epitetek, az mire az Vr Isten segit.” (OL. Gyfehévári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.)

1639. júl. 6. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az epület dolgaban az menire az Vr Isten segit igen raita vagionk, az czaikhazban mostan költözönk. Beli uramnak mutogattam, [hogy] az epületek allapottia mi karban vagion. Az apro mivesnek valo penz maid el fogi kegyelmes uram az epítőmester kezenel; ha többet nem hoznak; az szolgabirak igen lassan forgolodnak benne. Az epültre valo fakban is meg sok vagion hatra Kraszna varmegieben.” (Uo.)

1639. júl. 12. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az epület dolgaban igen forgolodunk az menire az Vr Isten segit benünket, Kegyelmes Uram, de az apro mivesnek valo penz szinte elfogj, az kapu szam utan valo 2 forintnak besedeseben penig igen lassan forgolodnak az Zolga birak.” (Uo.)

1639. júl. 16. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az epület dolgat naponkent igen continualiuk, de az földhordast fundamentom asással nem erkezhettünk el, mert az kőmivesek el erkeznenek az . . . val; fundamentomban valo köveket innen belől az varbol hordatunk mostan ki, mivel bania köve egi darab nincsen, azval semit sem epitetönk volna, ha Isten az földből nem adot volna it heliönkben követ, teglat; ha azval ki kezdönk fogini kegyelmes uram, meg al az kőmivesek dolgozása, meg edig mind eleget talaltunk. Ha abol ki fogionk masutt is probalunk.” (Uo.)

1639. júl. 20. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az solga birak irtak volt be Hozam mivel Nagyságod igen serijo paranciolia nekik Hogi az Gratuitus Laborert ualo 2 forintot epen mingiarast be segiek ad decimam quintam diem az epítőmester kezebe solgaltassak.” (Uo.)

1639. júl. 30. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az epites dolgaban . . . raita volnank kegyelmes uram, de az föld hordast, fundamentom haniast nem erkezhetönk mindenkor ugi el, az mint az kőmivesek rea erkeznenek, de imar igen io darabot vittönk vegben benne az emberek remensege felet; edig eleg követ talaltattonk, szinten az sorompo előtt az var hidja veginel; mostan is mind hanniak. Az udvarbiro embersege által semit vegben nem vittönk volna, ha az földben nem talaltunk volna it ben követ es teglat; meszegetni valo követ is alig tudnak eleget vagatni, ha it ki kopunk belőle kegyelmes uram mingiarast szünik az kőrakatas; Mert it ben is talalnek dolgot, de szarufa, koszoru fa es folio gerendak hija, mert ha az volna, mig ot kin az arkot asnak, adig csinaltathatnam, mert volna it ben ani hant kövünk megeriök az czaikhaz es eles haznak melette levő bastaianak az rakasat, hogi mingiarast sindeliezni es gerendazni kellene, az nincsen, nem mehetünk elő dolgozunkban. Apro mivesönk eleg vagion kegyelmes uram.” (Uo.)

1639. aug. 8. Várad. *Ibrányi Mihály* jelent I. Rákóczy Györgynek: „Az debreczeniek az 1400 forintot [el] hoztak kegyelmes uram, az epítő mester kezeben attak.” – „Az it valo epület dolgaban . . . raita volnank, de az az sok esső igen nagi hatra maradas, az arok földet is igen szaporatlan ashattiak; az rabok igen betegesznek, mongiak niavaliasok, [hogy] pokolban sem lesznek eok nagiob kinban annal, de kel lenni az ki fel alhat benne epen, csak az rabok assak az földet, az apro mives horgia mikor üdő vagion hozza.” (Uo.)

1639. aug. 14. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az épületen igen raíta vagionk kegyelmes uram, mostan ismet igen io fundamentomot talaltonk, ugian az elebeni fondamantomok mellett; ugi gondolom kegyelmes uram egi holnapig talalnak munkat raíta az kővágók, az utan többet is ad Isten kegyelmes uram. Ez iövő hetben it ben kezdek epiteni, mig ot kin az arók kőfalanak valo fundamentomot asnak; mivel igen igen nagi munka az föld asas, hordas, nem érkeznek el mindenkor, az kőművesekel, 116 eöl kőfal vagion imar az kit rakatonk az kaputol fogvan maid megkerüliuk az Csonka bastiat arók belesel.” (Uo.)

1640. jan. 13. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Ezelőtt való Kegyelmes parancsolatjában arról is parancsolt volt Nagyságod, hogy tudsitsam mennyi mész, kő vagyon a jövendő épületre való a várhoz, mostan vagyon kő is itt benn a várban elegendő, de a bányában nem sok vagyon, mész is vagyon Kegyelmes uram valamennyire való. De mivel épületek lesznek, bizony sok mésznek, kőnek kell lenni, most is mind vágják a követ, mikor az idő engedi, a meszet is égetni kell mind éjjel, mind nappal. Igen jó ácsmester kívántatnék bárcsak 6, Kegyelmes uram, aki cserepezni is tudna és ha ugyan meg kell csináltatnunk Ke- gyelmes uram a harangoknak és órának való tornyot, annak is igen jó ácsmesterek kellene, arra a toronyra Nagyságod kegyelmességéből egy igen szép öreg aranyos gomb is kívántatnék; minthogy a kőműveseknek is kétfelé is kellene mivelni, ha az Isten azt adná érnünk, Ke- gyelmes uram, azok is bátor jőnének 12 vagy 16; mind ácsoknak, mind kőműveseknek idején kellene kijönniök, kiváltképpen az ácsok bátor mingyarást kijőnének, most is mindennap faraghatnának, a mely meleg idők járnak.” (Gyfehérvár, Batthyaneum – Egy. Ktár. Kézirattár. 290.)

1640. febr. 8. *Kvár szkve*: „Érkeznek az musnai 3 ácsok, mennek Váradra.” (XXIII/VII. 56.)

1640. febr. 10. *Kvár szkve*: „Érkeznek Segesvárról 3 ácsok.” (XXIII/VII. 57.) – Valószínűleg Váradra mennek, mint ahogy febr. 8-án a muzsnai ácsok.

1640. febr. 10. *Kvár szkve*: „Az hat ács mestereket viszik négy ökrön Hunyadig.” (XXIII/VII. 184.) – Ezek azonosak a három muzsnai áccsal, akik febr. 8-án érkeztek Kolozsvárra, és a három segesvári áccsal, akik febr. 10-én érkeztek ugyanoda.

1640. febr. 14. *Kvár szkve*: „Érkeznek az szebeni ács mesterek, hárman.” (XXIII/VII. 59.) – Valószínűleg Váradra mennek, mint febr. 10-én a muzsnai és a segesvári ácsok.

1640. febr. 18. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az ácsok, Ke- gyelmes Uram, ki érkezének, immár el is fundaltam velek együtt a toronymak állapotját, ezek között is vagyon alkalmas mester, a mint eszemben veszem, csak- hogy Ke- gyelmes Uram, az igen mesterséges épület leszen, mivel az órának négy felé kell mutatójának lenni, egy igen jó mestert kellene még Nagyságodnak kiküldeni, azon volnék, Ke- gyelmes Uram, Isten velünk lévén ha lehetne pünkösdig elkészítettém a tornyot, talán még harangot is . . . pünkösöd napjára reá, csak Nagyságod Ke- gyelmes Uram csináltasson egy igen szép aranyos gombot reá a kinek csak sima legyen a teteje mint a Fehérvári öreg tornyon vagyon, annak után- na aztán igen fő két órás lakatos ember is kell, ha felállítják a tornyot, a ki az órát jó mesterséggel fel tudja csinálni, olyan nem volt Váradon soha, ha Isten végben engedi vinnünk, Ke- gyelmes Uram. A fa ismét igen keves, Ke- gyelmes Uram,

Nagyságod ujobban parancsolna a vármegyékre, hoznák meg a hátra maradott fákat, még ugyan sok vagyon kün benne, s igen szófogadatlanok a szolgabírák, ezek filek [fülük] mellől bocsátják.” (Gyfehérvár, Batthyaneum. – Egy. Ktár. Kézirattár. 920.)

1640. ápr. 11. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Zalardi Janos uram küldé Zalardrol ide Varadra az Nagyságod kegyelmes parancsolattiat, meliben parancsolia Nagyságod, mivel ritkán menne levelem Nagyságodhoz, hogy mind it az varadi es zekeli hidi épületekről tudosicsam Nagyságodat.” – Ibrányi menti magát: ő mindenről értesítette a fejedelmet, csupán haszontalan és aprólékos dolgokkal nem akarta a fejedelmet terhelni. – „Az mi az épület dolgat illeti bizoni mos[t] igen lassan mehetünk elő dolgonkban, mert az sok samtalan sok ros sünetlen üdök mijat az emberekis giakran alig mehetnek ki az Hazbol is, de az mire az Vr Isten segít mikor üdö vagion Most Hoza cjak egi ora sem mulik az napban hijaban, az var arkot asattiuk, az követ az varban vagattiok, az cjerepezeshzis Hoza kezdettünk imar, az toronnak ualo fakat is igen kesitik az Aczjok, de az varmegie bírái cjak egi sal fat sem hozattak, mostansagh fá Hijával vagionk, az kőmivesek meg it sem mivelhettek semmit. Imar ez utan az boltozashoz, arok belleshez kezdetünk, Kegyelmes uram.” (OL. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.)

1640. ápr. 15. Várad. *Ibrányi Mihály* jelent I. Rákóczy Györgynek: „A mely tornyot itt benn kezdünk csináltatni annak a¹gombját, Kegyelmes uram, csináltatná meg Nagyságod, mert az Ur Istent segítségül híván immár a fáját ezután két héttel, talán elébb is állatni kellene, a goimbot penig idején fel kell csinálni, mivel ha az Ur Isten engedné elsöbben is zsendely alá akarnók venni, azután kell a kőfalat rakni a kötések körül. Ha véghez vihetnők, Váradon igen igen szép épület lenne, Kegyelmes uram.” (Gyfehérvár, Batthyaneum. – Egy. Ktár. Kézirattár. 920.)

1640. ápr. 17. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek „... az épületnek mind jó ideje kezdé szolgálni. Az itt való épületnek, kegyelmes uram igen érette járunk, csak egy napot nem mulatunk hiában, az árkot igen ásátjuk, bélléljük, a miben az Ur Isten segít, érette járunk, itt benn a várban cserepeznek, bótoznak [boltoznak] . . . A torony fái is itt benn igen készülnek; a gomb immár minden órában kívántatnék, szintén most kötik a gomb szárát kötésekkel a szaru-fákhoz, Kegyelmes Uram, a toronynak a zsendelyezési és deszkázási mind festettek lesznek, zölddel és veres festéssel, ide ki nehéz annyi festéknek szerét tenni, hanem azt mondják az ácsok Szebenben, Brassóban (de kiváltképpen Szebenben) eleget találni. Nagyságod kegyelmes jó akarata volna mennél hamarább parancsolna Nagyságod, küldenének festéket ki, mert immár (hiszem az Ur Istent) noha nem kevés munkával, fő töréssel, de végben megyen, igen igen szép és jó munka leszen, Váradon annál tökéletesebb s emlékezetesebb munka nem leszen ha Isten vegben engedi vinnünk Kegyelmes uram.” (Gyfehérvár, Batthyaneum. – Egy. Ktár. Kézirattár 920.)

1640. ápr. 17. *Kvár szkve*: „Érkezik az váradí biró Zegedi Eötves Mihály polgárral együtt.” (XXIII/VII. 78.) – Ugyanő érkezik okt. 9-én Görgényből a fejedelemtől. (Uo. 131.)

1640. jún. 5. *Kvár szkve*: a segesvári ácsmestereket Hunyadig viszik. (XXIII/VII. 196.)

1640. jún. 8. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „... csak ez a Bihar vármegyében lévő egy néhány nagy elméjü viszálykodó négy vagy öt nemes, nagy fő embernek vagyon ellene a váradi vár épülete, ellene bizony, közön­ ségesen készek volnának mindenben segítséggel lenni, de az én hitemre, tisztségem­ re Kegyelmes uram, csak hárman, négyen hordozzák a vármegyét, Nadányi Mi­ hály és még olyan hasonlók; soha bizony a váradi épületet sem visszük végben a jobbsággal és pénzes művessel, mert szekerest nem találni kiváltképpen ... tegnap is nem volt csak egy apró mivesünk is, csak a rabok verekednek, Kegyel­ mes Uram.” — „P. S. Kegyelmes uram az apró mivesből, ki az árok földet hordaná, igen megfogytoktunk, mivel immár Isten a szőlő kötözésnek idejét is elhozta, ott is 15 pénzt adnak, az penig könnyebb munka a földhordásnál, itt is 15 pénzt adtunk még eddig Kegyelmes uram, attól félünk, ha nem jobbitjuk a fizetést, sem­ mi pénzes művest nem találunk az árok ásáshoz, mert még eddig az idén czipót nem adattunk nekik. Mindazonáltal Kegyelmes uram Nagyságod parancsoljon felőle, ha a négy nagy czipóval jobbitsuk a fizetéseket vagy három pénzzel, hogy 18 pénzt tenne egy napi munkájok; tavalyi esztendőben 18 pénzt attunk, de czipót nem attunk, harmadéve attunk czipót; mivel a buza nem sok itt ben Kegyelmesn uram, talán jobb volna a három pénzzel jobbitani fizetéseket; Nagyságod kegyel­ mes parancsolatját várjuk ebből is Kegyelmes uram; sok czipó menne reájok, ha ezt kellene adni.” (Gyfehérvár, Batthyaneum. — Egy. Ktár. Kézirattár. 920.)

1640. jún. 10. *Kvár szkve*: „A Medgyes székbeli 2 kőmivest, 3 ácsot, kik Váradra mennek, Hunyadig küldik.” (XXIII/VII. 196.)

1640. jún. 22. *Kvár szkve*: „Érkezének Segesvárról, Meggiesről négy kőmiesek, négy ácsok, Váradra mennek mielni. Az Füvebbik kőmies Pitter Maurer, az az ácsnak is az ki füvebb mester közöttük, Endres Zimmermann.” — Gazdálkodás nyolc személyre. (XXIII/VII. 101.)

1640. jún. 23. *Kvár szkve*: „A segesvári, meggyesi 4 kőmiesek, 4 ácsok mennek Váradra mielni.” — Hunyadig küldik őket. (Uo. 199.)

1640. jún. 23. *Kvár szkve*: „Érkezének Brassóából Kőmives János negyedmagá­ val. Azok is Váradra mennek mielni.” (XXIII/VII. 102, 199.)

1640. jún. 23. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az Tiszán által való menetelemet el halasztottam mivel az toroni fait is most allattiuik, annal nehezebb munka nem volt Varadon, miolta it lakom, aratasig imar el nem mehetek, Kegyelmes uram ...” (OL. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. — VII. csomó.)

1640. jún. 25. *Kvár szkve*: „Érkezik Kőmies Bartos, brassaiak négyen, Váradon voltak, hazamennek.” (XXIII/VII. 103.) — 1640. jún. 26. *Kvár szkve*: „Brassai Kőmies Bartos Váradról jött, ott mielt.” — Továbbküldik társaival együtt. (Uo. 200.)

1640. júl. 2. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az it ualo épületet Kegyelmes vram az menire az Vr Isten segít, igen continualiuik. Az nagio­ bik Harangot az elebi Heleről ma le vetetem, Holnapi napon Kegyelmes vram az Vr Istent segítségiul Hiuan az vij toroniban fel uonatom, adig az kő falat felieb nem rakattatom, mig az Harangokat fel nem uonatom Helökre. En ma tudom

mit kel tenni Kegyelmes uram az Hid alapottia felől, tegnap előttis hogi meg iövek Zekel Hidrol, az varbol kelle fenő deskakat ki Hordatnom, ugi iöhettem altal raita.” (OL. Gyfnehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.)

1640. júl. 24. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Igen nagy hátra maradásunkra vagyon a sok eső minden dologban, a zépület dolgában is. Kegyelmes uram, a mennyire az Ur Isten segít, continualjuk, mert ismét más helyen kezdettem a követ hányatni a várban, szebbnél szebb faragott köveket találnak és egyéb sok jó követ is, ugy hiszem Kegyelmes uram ez után két esztendővel is elég követ találnak itt benn a várban, kövünk mostan is az igaz elég vagyon kihányva, téglát is sokat találni, a tornyot is abból rakatjuk e héten, a torony jól elkészül, csak hijazni kell az után, az órát is most csináltatom, sok munka leszen rajta, mivel négy felé lészen a manusa Kegyelmes uram.” – „A Körösön lévő hid állapotjáról nagy nehezen az elmúlt vasárnap meg egyeztetvén mind az egész nemességet, szolgáló rendet és a város biráit mind közönségesen, én magam is kimentem velek a hidra, három részre osztották: a két részét a nemesség és a vitézlő rend csinálja, a harmadrészét a város bírása alatt valók.” (Gyfnehérvár, Batthyaneum. – Egy. Ktár. Kézirattár. 920.)

1640. aug. 1. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az épület dolgában, az mennyire az Ur Isten segít, igen rajta vagyunk, az időt hiába nem mulatjuk, az miben módunk vagyon Kegyelmes Uram. A toronyra való festéknek noha szerét nem tudjuk tenni, zöldnek kiváltképen, bár csak a felső héjazatocskája lehet vala bádoggal, megérdemelte volna az minemü szép és derekas épület ez, Kegyelmes uram, nem igen sok bádog ment volna reá; még nem késő, ma végeztük el a kőrakását a toronyrak, imár a fedél fáját vonogatják fel ezután.” (Uo.)

1640. aug. 4. „Datum in Arce Varad.” *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az minemü kő lábat kezdettem uolt az toroni melle rakatni Hogi auualis erőseb legyen az toroni, az kőmivesek georben keztek uolt rakni, eok nem üttek esekben de en meglattam s mingiarast meg mondotam nekik, eok ezt seminek tartotak, De vagi Harom ora muluan az tegnapi napon leomla az kö lab uolt imar masfel kopijani magassagu, de az Istennek nagi kegyelmessege cjak egi ember sem Holt megh, meg ciak nehany sebes sincj benne, egi kőmivesre eset egi kö, de ezis meggiogiul. Es most Vijoban ugian Hoza kezdetek az kö lab rakashoz, noha bizoni oli erős toroni dölestől nem uolna felő de az mit ember cjnaltat ugi kellene cynalni lenne allando es batorsagos . . . Az toronira ualo Gombot ma rakatom fel az toronira, ma Istennek Hala az kőrakasa mint kes esmet utanna imar Hijazni kellene.” (Uo.)

1640. aug. 7. *Kvár szkve*: „Az segesvári 3 ácsokat és egy kőmivest viszik szinte Medgyesig hat ökrös szekeren.” (XXIII/VII. 202.) – Ezek valószínűleg Váradon dolgoztak.

1640. aug. 9. *Kvár szkve*: Váradra visznek 16.000 üvegtányért, 300 ónos pléhet. (XXIII/VII. 202.)

1640. aug. 13. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az epület dolgában igen forgolodok Kegyelmes uram. Az cserepező acsot is ma inditatom Patakra . . . noha it is eleg dolgok uolna.” – Külön cédulán: „Az meli badogot ki hoztak kegyelmes uram ezen oraban erkezenek vele, de az igen keves, hanem ha

ugian sindelel hijaztattiuk meg.” (OL. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.)

1640–1648. Várad főkapitánya *ifj. Rákóczy György*. (Tóth-Szabó 1904. 84.; Balás 1917. 19.)

1640. aug. 14. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György instructiója* ifj. Rákóczy György részére a várad főkapitányságba való beiktatása alkalmával (154–155. *kép*). Részletek az instructióból:

„Mij Tegedet io fiam Rakoczi Georgij az Vr Istennek szent aldasauál, im az nevezetes s az eghez keresztyenseghben hires neues, s ez szegény hazanak legh feöbbik Bastyaianak Varadnak feö Kapitansaganak tisztiben allattunk be; kiben az reghi boldogh ideöben, kik uoltanak ez szep Vegh hazban feö Kapitanjok, ha azoknak ditseretes maghok viseleset tsak megh gondolodis, s aztis mitsoda nagj állapotra mentek nemellyek abbol, ez hivatalban ualo io maghok viseleset utan, felette ighen ighen serkentenek, mind az Istenes, iozan, kegyes betswletes teökelle-tes vigyazo magad viselesre s egyszersmind arra az Szep Veghhazra ualo hasznos gondviselesre; kiben mij most tegedet ugy kwldtwnk es allattunk mint edes fiunkat. Melj hivatalban, ha magodat Istenesen, ditseretesen iozanon, s hasznosan kezded uiselni, magadnak eoreokke ualo io hirt, nevet s emlekezetet foghsz utannad hadni, nekünk pedigh Attyai szeretetünket kezded hozad neuelni. Hol pedigh minket az feleölld ualo io remensegwnkben (kiteöl az Vr Isten oltalmazzon) megh kezdenel fogiatkoztatni, bizonnyal el hidgied, mij soha tegedet ugy nem akarunk szeretni, s állapotodat neuelni, hogj az Vr Isten tisztességet, edes hazank szabadsagat, s annak a Szep Vegh haznak gondviseleset teh naladnal kissebre betswlwnk es szeretnenk, s ezekre ualo gondviselesünket hatra tennenk, s arrol elfeledkeznenk.” (Fol. 2–3.)

„s az szep Vegh hazra ugi is uisely gondot, mint az szemed fennyere, s eletednelis dragabb legien eleötted, ez szep Vegh hazra valo gondviselesed es oltalmazasod.” (Fol. 4.)

„azt a szep Vegh hazat minden munitioial s eleshazaiual, s egieb sükseges eszkeözeiuél, minden oran olj keszen tartsad, mintha minden napon ellenseghteöl ualo obsidealasat varnad rea.” (Fol. 5.) – „Minden rendekkel magadat szeret-tesse . . .” (Fol. 5.)

„Tudvan azert, hogj csak az felelhet megh Tisztinek, s az iarhat el hasznossan abban, az kire az Vr Isten aldasat nyuytia, es forgolodasat, vigyazasat es gondvise-leset boldogittja. My is azert felfohaszkodvan az Mennyei Vrhöz szwbeöl kivany-nyuk io fiam Rakoczy Georgy, hogj az mostani Vj es elseö Tisztedben ualo be allasodra, nyuytsa ugi eö Felsege mennyei kegielmet, s igazgasson Szentlekenek általa, hogj ez teh hivatalod szolgalljon az eö nagy neuenek ditsiretine, Anya Szent-egyházának teriestesere s oltalmara; ennek az szegenj hazanak ighen nagj hasznara, iouara, Magadnak eöreökke ualo betswlletdre io emlekezetdre; Nekünkis pedigh minden wdeöbéli eöreömwncnkre Amen.” (Fol. 5.) – Következik „az Istuan Kiralj instructioia” (1585) Gyulay Pál által Sibrik György főkapitány részére és I. Rákóczy György instructiója (1635) Ibrányi Mihály vicekapitány részére. (Fol. 6–31.) – „Ha mind ezeket szorgalmatosan megh olvasod, io fiam, (seöt ha ugian megh tanulodis, azzal sem artasz) az minemw keözenseges dolgok Tisztred s hivatalod

szerint eleötted foghnak foroghni, alkalmasint azokban eleö mehetsz . . .” (Fol. 32.) Az instructiót I. Rákóczy György áldáskívánással fejezi be. Saját kezű aláírás: „Georgius Rakoczij mppa.”, papírfelzetes fejedelmi pecsét elefántcsontszínű selyemzsinórral. (Fol. 33.) Az irat végén a záradék más kéztől származó, de hasonlóképpen kaligrafikus írással: latin idézet Philippenses 4.8., zárójelbe téve a közvetlen megszólítást (Fili mi – cogita). Az instructio elefántcsontszínű selyemzsinórral egybefűzött ívalakú irat, 43 lapból áll, ebből 33 teleírt. A felzetén Rákóczy saját kezű megjegyzése: „Az pataki leveles Ladankban kel ezt be tenni pro Memoria s ha ki Jobbat adhott ennel fianak adgion halatt erte az vr istennek s mijis örömet tanulunk belöle, mi cjak addig niuttoskodtunk az meddig leppelunk erhetet.” (OL. Magy. Kamara. E. 142. Acta Publica. Tom. I. Fasc. 20. No. 65. Eredeti példány. A kiállítási teremben 70. sz. – Részben közölve Balás 1917.)

1640. aug. 14. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György levele ifj. Rákóczy Györgyhöz*: „Az czeitházat, minden munitiókat, hova hamarabb lehet, az ott való káptalanokkal felinventáltasd, s mását nekünk is beküldd s magadnak is meglegyen.” – „Az Czeibert házat az udvarbiróval tisztességesen épited meg, az legyen tied, istállókat csináltass, szekeres lovidat ott tartasd, kertjeit jó módjával épited meg, az szerént ha pinczéi vannak, Isten az szüretet elhozván, adok borvételre vagy 1500 forintot, vétess bort, árultasd, mi nem árt az tisztességes gondviselés és industria senkiben.” (Szilágyi 1875. 65, 66.)

1640. aug. 20. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György levele ifj. Rákóczy Györgyhöz*: „Felette szorgalmatos légy minden istenes dicséretes és hasznos dolgoknak végben vitelére, instructiodat az káptalanok közül az melyik jobb és szép író, mindjárt de verbo ad verbum parialtasd (de az várból ki ne hagyd vinni) házat rendelvén ott benn az hol írja; az idő alatt az czeitháznak s egyéb minden munitióknak inventálását is kezdesd el, feliratván azt is, az czeitház mi nélkül leginkább szükös, kiről Ibrani uramtól is informatiot végy, s mind instructiodat s inventáriomot hovahamarébb küldd be.” – „Az Várban való épületeket, az árkának ásását s bélléltetését felette szorgalmatosan continuáltasd, restnek semmi istenes, hasznos dologban ne találtassál.” (Uo. 67–68.)

1640. aug. 21. *ifj. Rákóczy György ünnepélyes váradí beiktatása*. Erről 1640. szept. 22-én Regensburgban a császárnak átadott jelentés: „Apparatus vero introductionis filii principis maioris natu in capineatum [!] Varadiensem talis fuisse fertur. Quae 21. Augusti contigit. Primo ordine ibat militia Varadiensis una cum liberis Hajdonibus, in sex agmina distributis. Quos turma ducentorum equitum sequebatur, deinde milites campestris galeis et loriceis instructi, hastatique cum albis et rubris signis. Post illos duo signa, sive minora vexilla deaurata portabantur; et decem equi splendide ornati ducebantur. Illos secuti sunt installationis commissarii dnus Sigismundus Kornis et Stephanus Kassay, e vestigio ipsos filius principis; quem Gabriel Bakos et Paulus Bornemissza comitati sunt. Deinde aulici circiter 80, ex quibus 23 pellibus tygridis et panterae seu leopardi vestiti. Agmina claudebant ducenti circiter equites ex Munkách et Patak eo deducti, qui in univertum duorum millium et quingentorum forte aequabant. Postquam ad locum ventum fuisset, dominus Kornis ipso filio principis salutato, vexilloque eidem tradito praefatus est: Hoc vexillum dominus noster celsissimus eo fine tradit Vestrae Dni

Illmae, ut quodocunque idem mandaverit, die noctuque cum hoc vexillo una cum militia sub ipsius generalatu et capitaneatu existente teneatur e vestigio insurgere, et eo ire ac proficisci, quo princeps iusserit. Assignato ipsi etiam framea sive gladio dixit, eum eo fine mitti ipsi per principem, ut quodocunque necessitas postulaverit, eo semper penes principem militare teneatur. Postmodum Stephanus quoque Kassay tradita ipsi clava et praehabita salutatione verba fecit: Eam clavam per principem ipsi eo fine dati, ut benevolis principis amicus sit, inimicis vero inimicus, eosdemque ad fidelitatem principis compellat, qui si reversi nollent, aut id ipsum impedirent, eos castiget et puniat. Quibus peractis, convivium instructum est. Inter quod tormenta et etiam in adventu ipsius filii explosa sunt circiter sexagesies et sexies.” (Erd. Orsz. Eml. X. 1884. 298.)

A beiktatás főszemélyei: Kornis Zsigmond, Bethlen, majd Rákóczy hadvezére, az ország generálisa, tanácsúr, Bihar vármegye főispánja; Kassai István jogtudós, Bethlen, majd Rákóczy bizalmi embere, tanácsúr, ítélőmester, a fejedelmi kancellária vezetője (1634–1644). Az ifjú Rákóczyt közvetlenül kísérő Bakos Gábor Rákóczy hadvezére, a csetneki ev. templom bőkezű donátora, az oltárát ő állíttatta 1636-ban, epitaphiuma és fegyverzete ugyanott függ a szentélyben. Bornemissa Pál udvari főkapitány; halálakor 1644-ben Haller Gábor így emlékezik meg róla: „okt. 25. Hernád-Németi. Az szegény Bornemissa Pál uram holt meg 11 és 12 óra között nappal. Adna Isten sok magyart olyan tökéletest kiváltképen udvarban.” (Erd. Tört. Adatok. IV. 1862. 96.)

1640. aug. 22. Várad. *ifj. Rákóczy György levele Lorántffy Zsuzsannának*: „P. S. Im nagyságodnak egy kevés muskotály szőlőt küldtem, melyet engedjen Isten nagyságodnak egészséggel elkölteni; az barack igen szűk, olyant is küldtem volna nagyságodnak.” (Szilágyi 1875. 69.)

1640. szept. 7. Románfalva. *I. Rákóczy György levele ifj. Rákóczy Györgyhöz*: „Az székelyhidi s mind az váradi épületeket igen igen szorgalmatosan kell continuálni. Mi ugy reméljük Imre deák eddig bement, mert régen megparancsoltuk volt neki ugy penig, hogy elsőben is te hozzád menjen.” – „Az toronyról csak levetesd az gombot s küld mennél hamarébb Flestel [Filstich] Lőrincz kezében, azt reméljük az kolozsvári ötvösök közül meg tudják aranyozni.” (Szilágyi 1875. 71, 72.)

1640. szept. 13. Görgény. *I. Rákóczy György levele ifj. Rákóczy Györgyhöz*: „Imre deák az rosz ember még nem érkezett, ma küldtünk érette, hogy az héten itt érjen bennünket. A székelyhidi bástyákban ha nincs vétek, azt csak rakasd szorgalmatosan valamig az idő engedi; ha az kasamátákat ott Váradon is meg tudja csinálni, ahhoz az télen hozzá kell készülni, s az Ur Isten kikeletet adván érned, idején hozzá kell fogatnod s végben vitetned.” (Uo. 74.)

1640. szept. 16. Görgény. *I. Rákóczy György levele ifj. Rákóczy Györgyhöz*: „Az gombot hovahamarébb megaranyoztatjuk s kiküldjük.” – „Az mint az estve is megirtad, az árkot vagy nehezen, vagy könnyen, de szorgalmatosan kell annak építését continuáltatnod.” (Uo. 77, 77–78.)

1640. szept. 27. Ex Arce Varad. *Ifj. Rákóczy György levele édesanyjának, Lórántffy Zsuzsannának*: „Az kegyelmed haza kiszul, immar az Nyari haz ő kegyelmenek kesz, Az szüretre talam majd ide erkezik ő kegyelme.” (OL. Magy. Kamara. Archivum Familiae Rákóczianae. – Regesztában közölve: Szilágyi

1875. 83.) – 1640 őszen (szept.–okt.) a fejedelemasszony meglátogatta fiát Váradon (Erd. Orsz. Eml. X. 1884. 62.).

1640. okt. 6. *Kvár szkve*: „Érkezének német asztalosok, Váradról ötön, mennek Fejérvárra.” (XXIII/VII. 129.)

1640. okt. 8. *Kvár szkve*: „Eodem érkezének ácsok, kőmiesek, Váradról tizen; hazamennek, ki Szebenbe, ki Segesvárra.” (XXIII/VII. 130.)

1640. okt. 9. *Kvár szkve*: az ácsokat, kőműveseket, téglavetőket, „15 persona”, tovább küldik. Ezeket szinte Medgyesig vitték. (Uo. 210.)

1640. okt. 15. *Kvár szkve*: „Az három ácsmestereket viszik Hunyadig.” (XXIII/VII. 185.)

1640. okt. 23. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról ácsok tizen, szebeniek, megyesiek, hazájokba mennek.” (XXIII/VII. 137.)

1640. okt. 29. *Kvár szkve*: „Érkezének az brassai kőmiesek Váradról négyen, hazamennek.” (XXIII/VII. 140.)

1640. okt. 31. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról segesvári, szebeni kőmiesek hárman, ácsok is hárman, hazamennek. Attunk ökör szekeret alájok, Medgyesig.” (XXIII/VII. 212.)

1640. nov. 7. Medgyes. *I. Rákóczy György* levele ifj. Rákóczy Györgyhöz: „Az miben az mostani idő előbocsát az építésben, semmit benne hátra ne hagyj. Secus non facturus.” – „Az kőfal rakásnak ideje elmúlt, az vár árkát ássattasd.” (Szilágyi 1875. 89, 90.)

1641. jan. 17. *Kvár szkve*: „Érkezék Szalárdi az secretarius uram.” – Gazdálkodás. (XXIII/IX. 66.) – Szeptember 6-án Szalárdi újból Kolozsvárt tartózkodik. (Uo. 140.)

1641. márc. 5. *Kvár szkve*: „Segesvárról érkezik 8 kőmies.” – Két négyökrös szekéren viszik őket Hunyadig. (XXIII/IX. 183.)

1641. márc. 17. *Kvár szkve*: Fundaló Imre deák alá 3 lovas postaszeker Váradig. (XXIII/IX. 183.)

1641. ápr. 23. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György* címeres levelet ad „Andreas Pasztohi de Varad”-nak, a fejedelmi titkos levéltár őrének (Archivi Secretiorum litterarum conservator noster). (Sepsiszentgyörgy, Pásztóy család tulajdona. – Fényképe az egykori Erd. Nemz. Múz. levéltárában, Kolozsvárt.)

1641. szept. 28. *Kvár szkve*: „Eodem váradi kapitán ő nagysága cigán hegedősseiknek attam . . .” – Gazdálkodás. – „Czigán Mihály lovát attuk alája Hunyadig.” (XXXIII/IX. 153. – A fejedelem diversaja.)

1641. okt. 18. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György* levele ifj. Rákóczy Györgyhöz: „Az kecskemétiék bár meghozták volna az 6 kőmivest is.” – Ugyanis a kecskemétiék vitték Váradról a leveleket a fejedelemnek. (Szilágyi 1875. 95.)

1642. jan. 1. *Kvár szkve*: „Érkezék Szalárdi János secretarius uram, váradi házához menvén Fejérvárról.” Tizedmagára gazdálkodnak neki. (XXIII/XI. 53, 329.) – Március 12-én ismét Fehérvárról érkezik és Váradra megy; március 30-án Várad felől érkezik, és Fogarasba megy a fejedelemhez; szeptember 4-én újból Kolozsvárra érkezik. (XXIII/XI. 73, 94, 138.)

1642. ápr. 10. *Kvár szkve*: „Érkezének Segesvárról négy cserépcsinálók és téglavető, mennek Váradra.” (XXIII/X. 54.)

1642. ápr. 11. *Kvár szkve*: „Az segesvári cserépcsinálók alá adatta biró uram Colosi János 6 ökrét, szekerét, Hunyadig.” (XXIII/X. 168.)

1642. ápr. 12. *Kvár szkve*: „Eodem érkezének hat megyesi kőmiesek, Megjéről, mennyek Váradra mielni.” – Április 13-án a megyesi kőmieseknek ebédre gazdálkodnak. (XXIII/X. 55, 56.)

1642. ápr. 14. *Kvár szkve*: „a megyesi kőmiesek alá négy ökör Hunyadig.” (XXIII/X. 169.)

1642. ápr. 19. *Kvár szkve*: „Érkezének Csikból 2 téglavető, Gyeorfi Ferencz és Péter, mennek Váradra téglavetni.” (XXIII/X. 59.)

1642. ápr. 19. *Kvár szkve*: „Az brassai, kőhalmi és csiki kőmivesek alá 6 ökör Hunyadig.” (XXIII/X. 168.)

1642. ápr. 27. *Kvár szkve*: „Érkezének 6 szebeni kőmivesek, mennek Váradra mivelni.” (XXIII/X. 61.)

1642. ápr. 30. *Kvár szkve*: „A szebeni kőmivesek és téglavető alá Hunyadig 8 ökör.” (XXIII/X. 170.)

1642. máj. 8. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról brassai kőfaragó Illies mester. Kegyelmes urunk salvus conductusa lévén nála . . .” – Küldik Tordáig. (XXIII/XI. 338.) – Illies mester nyilván Elias Nicolai kőfaragóval azonos, jóllehet Apafy György síremlékét így jelezte: „Sculpsit Elias Nicolai Cibinium manens”. Valószínűleg 1642-ben Brassóban tartózkodott.

1642. máj. 10. Várad. *Czergei (Csergei) György* és Manaki Péter az aranyművesek céhmesterei, valamint a céh senior és iunior mesterei: Szegedi Mihály, Komor István, Szegedi István, Nyerges Vazul [Basilius], Mikalakai Gáspár, Kovács Mihály és Nagy Gergely felszabadítják Kecskeméti Pétert, aki Komor Istvánnál 4 évig tanult. (Kassa, Múzeum. A kassai ötvöscéh iratai. F. 6038. – 142. kép.) –

Irodalom: Mihalik J., Adalékok hazai ötvösségünk történetéhez. Arch. Ért. 1893. 434.; Vezető a Kassai Múzeum gyűjteményeiben. Kassa 1903. 170. sz.; Bobrovsky 1975. 214–216, 334. (Csergei műveinek felkutatása és közlése); Bobrovsky 1980. 88–90. (Csergei fennmaradt művei.)

1642. máj. 13. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról Kegyelmes Urunktól, Fundaló Imre.” (XXIII/XI. 93.) – 1642. máj. 13. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezék Fejérvárról Fundaló Imre, menvén Váradra.” (XXIII/XI. 340.)

1642. máj. 13. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az epület dolgában az menire valo materijank vagion igen erette vagionk kegyelmes uram; az tegnapi napon kezdettök az Kiralifja bastiaiahoz ujoban rakatni; tavali eget tegla volt valami keves azval sinelik [szinelik], de ez helen ha meg erik vele; ha az el fogi, [a]mig töb teglat egetnek, ismet felben marad az bastia; az arok bellesehez kezdök, az mire raia érkezönk. En raitam semi nem mulnek kegyelmes uram, valamire az Ur Isten erőt adna, s volna eszközönk hoza, de hamar, hamar ki fogionk mindenből.” (OL. Gyfhehervári Kápt. Orsz. Ltára. Lymbus. 6. – VII. csomó.)

1642. máj. 18. Várad. *Ibrányi Mihály* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Az fundalo ki erkezet uala, az pece foliasat es az aroknak elebebb ualo asajat el inteztük Kegyelmes vram, igen raitais vagionk az asason minden nap, cjak az uiz mijat vagion

nagi baionk az fundamentom اساسban io lehet kegyelmes vram az fondalo talalt valami mesterseget imar cjalnijs kezdettek; eo maga az fondalo Zekel Hidra mene, onnet ismet erre io uissza. . . . Az Vij köniveknek elő zerezesebenis igen munkal-kottam Kegyelmes vram, az kit Hol kaphattam benne, mostanis küldöttem be Nagyságodnak az fele köniveket N. 26, ez utanis valahon Halhatok benne azon lesek, be sedessem eeket.” (Uo.). – A jelentés végén piros viaszba nyomott gyűrűs pecsét: a címerben ágaskodó szarvas.

1642. máj. 22. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról Fundalo Imre.” (XXIII/XI. 98.)

1642. máj. 25. *Algyógy. I. Rákóczy György* megköszöni a brassai tanácsnak, hogy a kért téglavetőket Váradra elküldötték. (Mika 1892. 713. l. 56. sz.)

1642. jún. 29. „In nostra Salis curia Désiensis.” *I. Rákóczy György* levele ifj. Rákóczy Györgyhöz: „Mind Váradon, Székelyhídon az építés miben légyen, tudósits róla.” (Szilágyi 1875. 98.)

1642. júl. 18. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról Kegyelmes Urunktól Fundaló Imre és Brassai Székely Mihály 5–5 magokkal.” (XXIII/XI. 119.)

1642. júl. 24. *Kvár szkve*: „Érkezének Fejérvár felől medgyesi és segesvári asztalosok és ácsok 6 magokkal, Asztalos Mihály és Molnár István, kik mennek Váradra dolgozni.” (XXIII/XI. 122.)

1642. aug. 4. *Kvár szkve*: „Az brassai 3 kőmiesek alá adatta biró uram Boros György 4 ökrét, szekerét, Medgyesig fl. 2.” (XXIII/X. 176.)

1642. aug. 21. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról 7 ácsmesterek, ketteji szebeni, három segesvári, ketteji udvarhelyi; hazabocsátották őket.” (XXIII/X. 89.)

1642. aug. 22. *Kvár szkve*: „Az szebeni, segesvári és udvarhelyi ácsok alá adatta biró uram Colosi Miklós hat ökrét, szekerét Baionig. fl. 2. d. 82 1/2.” (XXIII/X. 178.)

1642. aug. 25. *Kvár szkve*: „Az keohalmi három kőmiesek szekeressének, hogy más szekeret nem kértenek, fizettem fl. – d. 28.” (XXIII/X. 178.)

1642. aug. 30. *Kvár szkve*: „Érkezének Alvinczról négy szekér kályhával és uj keresztyénekkal, Váradra viszik.” (XXIII/X. 94.)

1642. okt. 1. *Kvár szkve*: „Az szebeni és brassai kőmiesek alá adatta-biró uram Uyvári István 4 ökrét, szekerét Sitvéig [Zsitve] fl. 1. d. 50.” (XXIII/X. 180.)

1642. okt. 4. *Kvár szkve*: két szekér alvinczi mázas kályhát visznek Váradra (XXIII/X. 97.)

1642. okt. 5. *Kvár szkve*: „Az Urunk ő nagysága kenesője és vinczi mázas kályhái alá adatta biró uram Kis Márton 6 ökrét Hunyadig. fl. 1. d. 50.” – Ezenkívül még hat ember szállít négy-négy illetve hatökrös szekereken. (XXIII/X. 180.)

1642. okt. 5. *Kvár szkve*: „Érkezének hárman háromszéki kőmivesek Váradról, Tegző Bálint, Borbély Miklós és János; hazabocsátották őket.” (XXIII/X. 98.)

1642. okt. 5. *Kvár szkve*: „Eodem az háromszéki kőmiesek alá adatta biró uram Eperiessi István két ökrét, szekerét Enyedig d. 62 1/2.” (XXIII/X. 181.)

1642. okt. 10. *Kvár szkve*: „Érkezének 6 szebeni kőmiesek Váradról. Hazabocsátották őket.” (XXIII/X. 100.)

1642. okt. 10. *Kvár szkve*: „Az szebeni és medgyesi kőmiesek alá adatta biró uram Kemechij István 4 ökrét, szekerét, Baionig.” (XXIII/X. 181.)

1642. okt. 20. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról 4 segesvári és medgyesi asztalosok; hazabocsátották őket.” (XXIII/X. 103.)

1642. okt. 20. *Kvár szkve*: „Eodem az szebeni cserépcsinálók és ácsok alá adatta bíró uram Kolosi János 6 ökrét, szekerét Sitvéig [Zsitva] fl. 2. d. 25.” (XXIII/X. 182.)

1642. okt. 31. *Kvár szkve*: „Az uj keresztyén fazakasok alá adatta bíró uram Péter Mihály 4 ökrét, szekerét Enyedig fl. 1. d. 25.” (XXIII/X. 182.)

1643. márc. 4. *Kvár szkve*: Szalárdi Jánosnak új esztendő ajándékában szőnyeget vesznek. (XXIV/IV. 282.) – 1643. ápr. 16. „Érkezék Segesvárról Szalárdi secretarius uram felesége, kimegyen váradi házához.” (XXIV/I. b. 83.)

1643. júl. 9. *Kvár szkve*: „Urunk vitetvén négy német téglást Váradra, bíró uram adata alájok Váradig Rácz Mihály lovait nr. 6. . . fl. 9.” (XXIV/IV. 231.)

1643. júl. 16. Varsó. *Trauzner János*, a fejedelem lengyelországi követe jelenti: „Kérdi [a lengyel király] azt is, hogy minémü alkalmatosságu hely legyen Várad? – Mondám, hogy igen szép fejedelmi lakóhely, mind az várára, városára, és az benne lakozó emberekre képest, mivelhogy annyi fő ember szám, és nemesi és vitézlő rend lakja, hogy csak abból az egy helyből is egy fejedelem becsületes udvart erigálhat, kiváltképpen most az várat Nagyságod igen építtette, és muniálta.” (Erd. Orsz. Eml. X. 1884. 393.)

1643. aug. 5. *Kvár szkve*: „Érkezék Kegyelmes Urunk Ó nagysága levele Fundaló Imrének, hogy serio Váradra menne ki.” (XXIV/I. b. 308.) – Fundaló Imre Kolozsvárt lakott az Óvárban.

1643. aug. 28. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról haza Fundaló Imre, ki innét Fogarasban megyen igen serio.” (XXIV/I. b. 314.)

1643. okt. 11. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról tizenöt rendbeli ökrös szekerek, kik Fejérvárra téglát visznek, mely szekereknél az váradi várbeli Maksaj Gáspár egy tized alia darabontok vadnak vele.” (XXIV. b./I. 153.)

1643. okt. 12. *Kvár szkve*: „Tizenöt rendbeli ökrös szekeren téglát visznek Váradról Fejérvárra.” (XXIV. b./I. 317.)

1644. jan. 3–13. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György* megerősíti a gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „Articulus II. Gratuitus laborért pénz ígértetik a mult esztendőbeli mód szerint.” A végházak építésére 2–2 forintot ígérnek kapuszám szerint. A taxás városok is a gratuitus labor helyett adót fizetnek. (Erd. Orsz. Eml. X. 1884. 413–414.)

1645. szept. 21. „In Arce Varad.” *I. Rákóczy György* fejedelem „clementer Nobilitavit strenuum Paulum Simon de Varad militem equestrem Varadinum in persona.” (OL. F. 1. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Erdélyi fejedelmi kancellária. XXIII. Liber regius Georgii Rákóczi. p. 17^v.) – 1644, 1645, 1646-ban Rákóczy több váradi polgárnak adományozott nemességet. (Uo. p. 13, 16, 17, 25, 29^v.)

1645. szept. 22. „Datum in arce nostra Varad.” *I. Rákóczy György* circumspectus Michael Asztalos de Varadino szöllejét „vineam ejusdem in Promontorio vulgo Dalyoshegijallia nuncupato . . . intra veras metas Civitatis nostrae Varadiensis” adómentesíti, mivel Asztalos Mihályt nagy veszteség érte váradi háza leégésekor. (OL. F. 1. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Erdélyi fejedelmi kancellária. XXI. Liber Regius Georgius Rákóczi [23] p. 161^v–162.)

1646. ápr. 22. *Kvár szkve*: „Érkezék Samos Uyvarról secretarius Salardi Uram, megyen Váraddá.” (XXIV/XV. 309.)

1646. máj. 1. Várad. A *váradai requisitorok* előtt váradai Czeglédi István özvegye, Bornemissza Zsófia végrendelkezik: „Az varadi templum eppwletire hagiok eötven forintot. Az váradai deákoknak hagiok huszoneöt forintot. Innen felmenő deákoknak hagiok eötven forintot.” (Iványi B., A széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged 1937. 256. l. 686. sz.)

1646. máj. 11. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezének Váradról két kőművesek, az vinczi németek közül valók. Fejérvárra mennek mivelni.” (XXIV/XV. 90.)

1646. máj. 11. *Kvár szkve*: „Eodem die Váradról jönnek 2 kőművesek, vinczi németek félék, Urunk küldi Fejérvárra.” – Enyedig viszik őket. (XXIV/XV. 199.)

1646. máj. 21. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradrul az Urunk órás mestere másod magával. Megyen Fejérvárra.” (XXIV/XV. 97 és 200.)

1646. júl. 1. *Kvár szkve*: „Fogaras földéről hajtának Urunk számára Váradra juhokat 1800. Vadnak vele 14 oláhok.” (XXIV/XV. 103.)

1646. júl. 15. Szatmár. *I. Rákóczy György* tudatja a brassai tanáccsal, hogy a kőművesek megérkeztek, és el is küldötte őket a váradai házhoz; sürgeti a kőfaragók kiküldését is. (Mika 1893. 519. l. 197. sz.)

1646. augusztusában *Radzivil litvániai herceg fogadtatása* Váradon. – 1646. aug. 13. Ifj. Rákóczy György levele Bethlen Ferenchez, melyben leírja az ünnepélyes bevonulás rendjét. (Kvár, Akad. Ltár. Keresdi Bethlen levéltár. – Lukinich Imre, Radzivil herceg munkácsi látogatása 1646-ban. Erdélyi Múzeum. XXII. 1905. 490–491.)

1646. szept. 29. *Kvár szkve*: „Érkezék Székeli András Fejérvárról; vitet két szekér papirossat az váradai tippographiához. Salvus conductusa lévén Biró uram parancsára, egy tized allja gyalog lévén velle, gazdálkodtam nekik . . .” (XXIV/XV. 131. – A fejedelem diversája.)

1646. szept. 29. *Kvár szkve*: Székely András vitet Fejérvárról két szekér papírt Váradra; nyolc ökrös szekéren küldik Hunyadig. (XXIV/XV. 210. – A fejedelem szekerezése.)

1646 november végén jelent meg *Szenczi Kertész Ábrahám váradai nyomdájában* „Temetési pompa” címen az iktári Bethlen Péter nyírbátori temetéséről szóló megemlékezés. (Szabó K., Régi magyar könyvtár. I. Bp. 1879. 787. sz. – Jakó 1976. 59. kép). A fejedelem költségén szállított papiros valószínűleg ehhez kellett.

1646. okt. 20. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról Szebenben lakó kőmies István hatod magával; mennek haza.” – Hatökrös szekéren küldik őket Bolkácsig. (XXIV/XV. 442.)

1646. dec. 31. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról Borbély János, az urunk borbély, két vinczi németekkel. Váradra mennek.” (XXV.a./III. 207.)

1646. *Martin Zeiller*: „Innerhalb des Schlosses war vor etlichen Jahren noch ein zurissener Tempel, mit zween Kirchthürmen, so die Bischoffliche Kirch war, darin Kayser Sigismund und der H. König Ladislaus in Ungarn (dessen Bildnuss in Manns Grosse sampt seinen Ross, und den H. drey Königen von Metall gegossen zu sehen vorhin gewest, und vielleicht noch) begraben worden. Aber vor wenig Jahren hat man, auf Befelch des Gabrielis Bethlen, Fürsten zu Sibenbürgen . . . solchen Tempel abgebrochen und zu Bollwercken gemacht. Besagtes Schloss ist schön und wol gebaut und fest.” (Zeiller, M., Neue Beschreibung des Königreichs

Ungarn. Ulm 1646. 276–279. [ez a kiadvány nincs illusztrálva]; Zeiller M., Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn. Leipzig 1664. 260–261.; 266–270 között Várad látképe (110. kép); Zeiller, M., Hungaria oder Neu-Vollständige Beschreibung des ganzen Königreichs Ungarn. Frankfurth–Leipzig 1690. 1016.; 1040–1041 között Várad látképe, rézkarc.) – Az 1690-es kiadásban Zeiller megemlíti még, hogy az 1598-as török ostromkor Szent László szobra épen maradt (1021.), valamint megemlékezik a földrengésekről, amelyek 1603-ban és 1604-ben megrongálták a várat (1021.). – Zeiller szövegét a XVII. századi német, olasz, francia földrajzi kiadványok csaknem szó szerint megismétlik.

1647. jan. 8. *Kvár szkve*: „Érkezők Váradról 4 német lakatosok. Hans Adrian közöttök az első. Fogarasban mennek.” (XXV. a./III. 209. – A fejedelem szekerezése.)

1647. jan. 10. *Kvár szkve*: „Érkezők két ácsmester Szebenből, Váradra mennek.” (XXV. a./III. 74.)

1647. jan. 10. *Kvár szkve*: „Érkezőnek Szebenből két ácsok, György és Márton; egy öregh láda viaszgyertyát is visznek Urunk számára.” (XXV. a./III. 209. – A fejedelem szekerezése.)

1647. febr. 26. *Kvár szkve*: „Érkezők mozsár, harang, álgyu öntő és tüzes szerzőm csináló Dere Márton és Nagy Mihály. Michael Horvát vellek és három darabant váradi.” – Gazdálkodás. (XXV. a./III. 597.)

1647. ápr. 28. *Kvár szkve*: „Turi Péter a váradi tárházból hoz igen nagy ládát, könyvekkel teli. Attam alája szekeret Meggiesig . . .” – Ötlovas szekéren küldik. (XXV. a./III. 531. – A fejedelem szekerezése.)

1647. máj. 18. *Kvár szkve*: „Érkezők Urunktól Fogarasból Szőlősi János váradi scholamester két deákokkal, Váradra megyen.” (XXV. a./III. 90. – A fejedelem diversája.)

1647. máj. 23. *Kvár szkve*: „Secretarius Uram küldvén Urunk salvus conductusát, Biró Uramat is a levele által megh találván felőle, adatott ő kegyelme valami faragott kövek alá, melyeket itt faragtatott, Váradra viteti, négy szekeret Hunyadig.” – Három darab hatökrös és egy darab nyolcökrös szekéren viszik a köveket Bánffyhunyadig. (XXV. a./III. 217–218. – a fejedelem szekerezése.) Ezek a faragott kövek valószínűleg Szalárdi váradi házához készültek. – Szalárdi János fejedelmi secretarius aláírása 1645-ből közölve: 138. kép. Címeres pecsétjéről: Sándor I., Címerhasználat. Genealogiai Füzetek. VIII. 1910. Kny. (Kolozsvár) 1911. 13. A pecsét felirata: IOHANNES SZALARDI; címerkép: daru, felemelt lábában kődarab – az éberség jelképe.

1647. jún. 11. *Kvár szkve*: „Eodem Szalardj secretarius uram, megyen Fejérvárról Váradra 11 lóval és szolgálival.” (XXV. a./III. 429.)

1647. júl. 24. *Kvár szkve*: „Érkezőnek három új keresztyén ácsmesterek Fejérvárról. Váradra mennek malom csinálni.” (XXV. a./III. 117, 225.)

1647. szept. 3., 5., 8. *Kvár szkve*: négy szekér öreg deszka érkezik Fogarasból, melyet Váradra visznek. (XXV. a./III. 228.)

1647. okt. 19. Várad. I. Rákóczy György levele Rákóczy Zsigmondhoz: „Isten áldomásától mi ezen órában 9 órakerkezőnk ide váradi házunkhoz mind csendességben s türethető egészségben.” – November 4-ig tartózkodott itt. (Szilágyi 1875. 383, 390.)

1647. nov. 6. Pocsaj. *I. Rákóczy György* rendelete a váradi káptalannak: „Az ott való epiteo mestert László Deákot ordinaluan az jenei udvarbiróságra kegyelmissen parancziolliuk hűségteknek, edgyik mindgyart mennyen be vele s introducallya tisztiben s inuentallyonak mindent kezebe hiven igazan, meg latuan, meruen, fontoluan mindeneket az mi arra valo, kit hogy hamarabb vegben vitessen, egy cancellista deakot Papai Janostis melleje rendeltük, ki ott vagyon Varadon.” (Makkai L., *I. Rákóczy György birtokainak gazdasági iratai*. Bp. 1954. 447.)

1647. nov. 24. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról az földhordó német és az vinczi molnár mester hárman, Vinczre mennek.” – Másnapra is ott maradnak a rút idő miatt. (XXV. a./III. 147.)

1647. nov. 24. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról az földhordó német és az vinczi molnár mester harmadmagokkal. Attam alájok 8 ökrü szekeret . . .” (XXV. a./III. 238.)

1648. febr. 12. Várad. *Petneházy Istvánné*, Király Anna végrendelete; ebben számos ötvösmunka felsorolása és hagyományozása. (A végrendeletet és a végrendelező nevével jelzett ötvösműveket Bobrovsky Ida kutatta fel. – Bobrovsky 1975. 213–214.; Bobrovsky 1980. 89–90, 119. l. 431. jegyz. 122–123. kép) – Király Anna valószínűleg Király Györgynek, Várad kapitányának (†1598) a leszármazottja; férje, Petneházy István, Bethlen Gábor egyik fővezére. Petneházyt a váradi „öreg egyházban” levő sírboltjában temették el 1645 előtt. (Szalárdi 186, 544. h.)

1648. jún. 4. *Kvár szkve*: „Érkezének Fejérvárról két szekér papiroossal, Váradra viszik. Két felenyedi szabadosok velle.” – Gazdálkodás. (XXV. b./VI. 208.) – „Az pappiros alá adatott biró uram ő kegyelme 8 ökröt Hunyadig.” (Uo. 209.)

1648. jún. 8. *Kvár szkve*: „Három ittvaló kömiesek alá kik Váradra mennek . . . 4 ökrü szekér Hunyadig.” (XXV. b./VI. 214. – a fejedelem diversája.) – Ezek kolozsvári kőfaragó-kőművesek voltak.

1648. jún. 15. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról, két szekér nyomtatott pappirossal, Fejérvárra viszik. Két enyedi ember velle.” – Enyedig küldik 16 és 14 ökrös szekéren. (Uo. 220.)

1648-ban *Szenczi Kertész Ábrahám váradi nyomdájában* megjelent művek: Szenci Molnár Albert: *Psalterium Hungaricum* (RMK. I. 817. sz.), két énekeskönyv (RMK. I. 816., 818. sz.) stb. Részletes felsorolásuk: RMK. I.

1648. jún. 19. *Kvár szkve*: „Eodem die érkeznek hat székely kőmivesek Háromszékről. Váradra mennek.” – Gazdálkodás. – 8 ökrös szekeren küldik őket Hunyadig fl. 2. (XXV. b./VI. 223. – A fejedelem diversája.)

1648. jún. 19. *Kvár szkve*: „Eodem die biró uram parancsára az itt való képirók alá attam nyolcz ökrös szekeret, Hunyadigh fl. 2.” (XXV. b./VI. 223.)

1648. júl. 9. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról háromszéki kőmivesek, mennek haza, 8 persona. Gazdálkodtam biró uram parancsára 8 cipót, 5 font hust, 2 ejtel bort, d. 8.” (XXV. b./VI. 605. – A fejedelem diversája.)

1648. aug. 20. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról négy székely kőmiesek. Haza mennek.” – Gazdálkodás. Hatökrös szekeren küldik őket Enyedig. (XXV. b./VI. 243. – A fejedelem diversája.)

1648. szept. 17. *Kvár szkve*: „Kis Lőrincz viszi Varadda az képirót, 3 lovon fl. 6. den. 75.” (XXV. b./VI. 713. – a fejedelem szekerezése.) – Ez a képiró kolozsvári mester volt.

1648. dec. 10. Gyulafehérvár. *II. Rákóczy György* – apjának az elhatározását követve – Szenczi Kertész Ábrahámnak (Abrahamo Kertesz alias Szempcezi), aki „ab aliquot annis in praedicta ecclesia orthodoxa Varadina, insigni nominis tui cum laude magno Christiani coetus emolumento, reipublicaeque commodo exercuisti artem typographicam”, címeres nemeslevelet (157. kép) ad. A címerpajzs kettéosztott, felső kék mezéjében szedő szekrényen (castam typographicam) álló arany griff, karmaiban festéklabdákkal (pilas); az alsó fekete mezőben két fehér rózsza között liliom. A címeres levél magyarázata szerint a griff a gyorsaságot és a serénységet jelképezi, a fekete alapra rajzolódó virágok a címerszerző felemelkedését alacsony származásából érényei által; „... quae omnia in capite sive principio praesentium literarum nostrarum docta manu et arte pictoris suis propriis coloribus depicta esse cernuntur.” A címert cartouche-ba rajzolt jelmondat egészíti ki: „Linguenda est pigritia, quae quod adest aspicit et sequenda diligentia quae quod futurum est prospicit.” – Az eredeti oklevél könyv alakú, bíbor atlaszba kötött, díszes címlapján architektonikus keretben a címerkép, szövegének négy lapját finom rajzú naturalisztikus virágdísz ékesíti oly módon, hogy a szöveg jobb és bal oldalán (1. és 2. lapon), vagy csak a bal oldalon (3. és 4. lapon) keskeny hosszanti sávban egy-egy virágszál látható: szekfű, rózsza, búzavirág, írisz. Ezekhez járul a lapszéleken a kaligrafikus indadísz. Az egyszerű, üde lapszéli díszeknek bájos könnyedsége merőben ellentétes a címlap és a címerkép bonyolult szerkezetével. Nyilvánvalóan nem egy kéztől származnak. Az oklevél végén Rákóczy fejedelem és Szalárdi János vicesecretarius aláírása. (Nagyszében, Landesarchiv – Sibiu, Arhiva Statului. 511. sz. – Naményi L., Szenczi Kertész Ábrahám címeres nemeslevele. Turul. 1903. 177–180.) – Szenczi Kertész Ábrahám 1667-ben halt meg, hagyatéka, compactori és nyomdai felszerelése a fiscusra szállt. Munkása, Sárdi Nagy János 1669-ben említi „compactori műszerét”. (Uo. 180.)

1649. jan. 15. *Kvár szkve*: „Érkezék Szalárdi secretarius” I. Rákóczy György temetésére. (XXVI/V. 91.)

1649. márc. 10. Gyulafehérvár. *II. Rákóczy György* megerősíti az 1649. jan. 23–márc. 10-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „Articulus XIX. A váradi vár árka miatt elrontatott házaknak dolgában, hogy azért kinek-kinek contentatioja felől az nemes országgal egy értelemből deliberalni igeri magát jövőendő országgyűlésen, Nagyságodnak megszolgáljuk mint kegyelmes urunknak.” (Erd. Orsz. Eml. XI. 1886. 54.) – „Articulus XXXVII. Hogy az szászság a gratuitus labort penzül praestalan, egyéb subsidiummal ne tartozzanak. – A gratuitus labort kegyelmes urunk az szász uraink s atyankfiai praestalan az ország constitutioja szerint, végeztük, ebben is accedalan az Nagyságod kegyelmes annuentiája, hogy ő kegyelmek is ennek utanna ember és szekerbeli segítségére az fiscalis tisztektől ne erőltessenek.” (Uo. 58–59.)

1649. máj. 15. *Kvár szkve*: „Érkeztvén Patakról és Váradról a szárazmalomhoz való malom mesterek, Kegeti Mihály, Farkas Fülep.” (XXVI/V. 142.)

1649. máj. 29. *Kvár szkve*: „Eodem die érkeztvén az olasz fundaló másod magával, velle lévén kíséző négy pataki katona és négy darabontok...” (XXVI/V.

166.) – 1649. máj. 29. *Kvár szkve*: „Attam az olasz fundalónak egy darabontot az csatlóra, mivel innen visszamenvén az váradi darabantok. Attam az darabantnak d. 12.” (Uo. 441.) – Tehát a fundáló Váradon is járt, és négy váradi darabont kísérte Kolozsvárra.

1649. júl. 10. *Kvár szkve*: „Érkeztvén Szalárdi uram, bíró uram parancsára küldtem ajándékot.” (XXVI/V. 169.)

1649. *Ibrányi Mihály* vicekapitány meghalt.

1649–1651. Várad vicekapitánya *Jármy Ferenc*. (Thaly K., Kőrössy György feljegyzései. Századok 1875. 116–117.; Balás 1917. 19.)

1651. jan. 15. *Kvár szkve*: „Jármy Ferencz uramnak egyszersmind az váradi kapitannak érkezék gyermeki látogatására három szolgája, az kikkel az nagyobbik fiát ki is vitette betegségében . . .” (XXVI. b./IV. 21.)

1651. febr. 24. *Kvár szkve*: „Vas Gergely nevü főember érkezék 16 magával, kit Urunk most vitet Váraddá udvarbirónak, lévén körülle holmi uj tiszték, váradi katonák, egy néhány rendbeli kocsicsok, kik költöztetik szekereken és szabadosok is sokan vadnak vele.” – Gazdálkodás. (XXVI/IV. 26.)

1651. febr. 27. *Kvár szkve*: „Érkeztvén Váradról Jármy Miklós uram, hozatván az váradi kapitány Jármy Ferencz testét, Colosvárra, lévén hatod magával . . .” (XXVI. b./II. 28.)

1651–1659, illetve 1660. *Gyulay Ferenc* Várad kapitánya, majd főkapitánya. (Thaly 1875. 117.; Tóth-Szabó 1904. 84.; Balás 1917. 19.) – L. továbbá a fejedelemnek 1657. ápr. 15-én valamint 1658. jan. 8-án kelt levelét és ugyanott Szalárdi feljegyzéseit. (Adattár 192., 193. 1.)

1651. ápr. 29. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról Teoreok János és Kowaczy István, küldvén tőlök az váradi kapitány Gyulai Ferencz 8 török agarakat urunknak.” (XXVI. b./II. 50.)

1651. máj. 18. *Kvár szkve*: „Vásárhelli Péter deák Bihari Pál deákkal együtt Urunk cancellarista deáki jönnek Váradról most, voltak Boros Jenőben, Haller Gábor uram ő nagysága jeni kapitánságára való introductiojára inventálni küldvén Urunk, és Váradon is inquisitiót peragálván fiscus számára, mostan penigh mennek Urunkhoz.” – Gazdálkodás. (XXVI. b./IV. 54.)

1651. szept. 9. *Kvár szkve*: „Fundaló Augustus uram jü Patakról, Rákóczy Zsigmond uramtól ő nagyságától. Vadnak velle kísézőül váradi katonák, s azon kívül ő maga szolgálai és Patakról is jünek velle holmi lovasok ugyan felesen, kik Erdélyből az szász városokból úgy mint Szebenből, Szászvárosról, Medgyesről, Segesvárról, Beszterczéről mentenek volt velle és Magyarországbán az Urunk váraiban ő tudgya mi okon járt velle, melyeknek számok felől az hütös szolga Chavasi István referálja constientiose, hogy husz lóval volt.” (XXVI. b./IV. 89.)

1652. márc. 12. Gyulafehérvár. II. *Rákóczy György* megerősíti az 1652. febr. 18–márc. 12-i gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkeit: „Articulus II. Hogy az articulusoknak egybe szedetésére Nagyságod kegyelmes urunk mostan is serkenget bennünket, és annak végbenvitelére bizonyos becsületes atyánkfiait denominálni kegyelmesen méltóztatott.” A kiküldöttek sustentatiójára 20–20 pénzt ígérnek kapuszám szerint, a székelyek 300 forintot, a taxás városok kisebb-nagyobb összegeket. (Erd. Orsz. Eml. XI. 1886. 149.) – Az egyik kiküldött Lázár György ítéző mester volt. (Trócsányi 1976. 71.) – Az articulusok összegyűjtését I. Rákóczy

György kezdeményezte, erről szól 1642. aug. 17-én Koloson kelt levele a brassai bíróhoz. (Tört. Tár. 1893. 309.)

1652. febr. 18–márc. 12-i *országgyűlés* törvénycikkei: 10. articulus. A végházak építésére 1–1 forintot ígérnek kapuszám szerint. (Erd. Orsz. Eml. XI. 1886. 149.) – Ugyanezt a végzést megismétlik az 1654. jan. 18-i országgyűlési végzések II. articulusában. (Uo. 177.)

1652. ápr. 15. *Kvár szkve*: „Érkezének Beszterczéről szász kőművesek. Salvus conductusuk lévén mennek Váradra, pers. 5.” – Gazdálkodás. (XXVII/VI. 23.)

1652. ápr. 16. *Kvár szkve*: A beszterczei kőműveseket hatökrös szekéren szállítják Váradra. (Uo. 107. – A fejedelem szekerezése.) – Azonos dátumú más bejegyzés szerint 4 kőművest visznek Hunyadig. (XXVII/II. 192.)

1652. aug. 8. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról az beszterczei kőművesek, pers. 4., az kik az tavasztól fogva oda dolgoztak.” – Gazdálkodás. (XXVII/VI. 43.; XXVII/II. 101.)

1652. aug. 9. *Kvár szkve*: „Az beszterczei kőművesek pers. 4., az kik Váradon dolgoztak az tavasztól fogva, viszi Székig Szekernyes András nr. 4 ökrön.” (XXVII/VI. 112.)

1652. aug. 10. *Kvár szkve*: „Az beszterczei kőművesek visszajöven Váradról négyen, kik az tavasztól fogvást oda munkálódtak, biró uram parancsára viszi Székig Szekernyes András 4 ökre . . . d. 25.” (XXVII/II. 195. – A fejedelem szekerezése.)

1652. nov. 19. *Kvár szkve*: „Érkezének Váradról 2 téglavető.” – Gazdálkodás. (XXVII/IV. 69.)

1652. *Révy Péter*: „in ipso templo aditu posita est equestris statua Ladislai, ut mole aenea insignis, ita opere et artificio admirabilis.” (De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu progressuque. Vienna 1652. cent. I. – Podhradczky 1836. II. 15.)

1653. márc. 10. Gyulafehérvár. II. *Rákóczy György* megerősíti a kolozsvári kőművesek céhlevelét. Ekkor a céh vezetői „Martinus Kepiro alias Varadi supremus magister” és „Stephanus Kepiro alias Nagy Banyai Vice Magister”. (OL. F. 1. Gyulafehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Erdélyi fejedelmi kancellária. XXVI. Liber Regius Georgius Rákóczy II. fol. 199–205. – Libri Regii 28.)

1653. május 26. A *váradai kovács céh* a kecskeméti kérésére átírja Ötvös Demjén váradai főbíró és a váradai esküdtek által János Zsigmond idejében kiadott céhszabályokat, melyeket Báthory Zsigmond megerősített. Megjegyzendő, hogy a másolatban fennmaradt iratból hiányzik az Ötvös Demjén főbíró által kiadott céhlevelnek és Báthory Zsigmond oklevelének a dátuma. – 1653. jún. 12. A *váradai kovácsok* újabb irata a céhszabályokról, melyeket megküldenek a kecskeméti kovács mestereknek. Ekkor, 1653-ban a váradai kovácsok főcéhmestere Nagybányai István, kis céhmestere Várad Mihály. (Hornyik J., Kecskemét város története II. Kecskemét 1861. 293–294, 299–307.)

1653. jún. 5. *Kvár szkve*: „Urunk számára visznek Váradra nyomtatni való papirosat. Viszi Hunyadig Végh Márton 6 ökrön. Teszen fl. 1. d. 50.” (XXVI. b./XIII. 38.; XXVI. b./XV. 39.)

1653. jún. 29. *Kvár szkve*: „Érkezik Nagy György Feiervárról papirost viszen Váradra, pers. 2. . . Mivel hogy szekeret mingyárt nem adhatánk az papiros alá, biró uram adatott esmét cipőt 4.” (XXVI. b./XV. 15.)

1653. jún. 29. *Kvár szkve*: „Nyomatni való papírosat vitet Urunk Váradra. Viszi Sinai Mihály 6 ökrön Hunyadig.” (Uo. 39.; XXVI. b./XIII. 39.)

1653. dec. 7. *Kvár szkve*: „Az articulusokat hozván Váradról pers. 4.” – Gazdálkodás. (XXVI. b./XVIII. 8.)

1653. dec. 10. *Kvár szkve*: „Az articulusokat viszi Fejervárra Koncz István, 8 ökrön fl. 3. d. 50.” (Uo. 8.)

1653. dec. 17. *Kvár szkve*: „Érkezének vissza Feiervárról, az kik váradiak, kik az articulusokat behozták pers. 3.” (XXVII. b./XVIII. 12.)

A kiadvány, melyet Váradon nyomtak és amelyhez Gyulafehérvárról szállították a papírosat, a következő: *Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae Eidem Annexarum. Varadini, Apud Abrahamum Kertész Szcenciensem, 1653. RMK. I. 878. sz. (156., 158. kép).*

1653. *Approbatæ Constitutiones* (Várad 1653): a 66. titulus I. articulusában intézkedés arról, hogy „a Várad Fiscalis jószágokban lakó nemesség, semel pro sempre mentől hamaréb való alkalmasaggal, tartozzanak producálni Exemptiojukat, a Fejedelem méltóságos személye mellet levő böcsületes Tanács Uri és egyéb rendek előtt. . .” – Hivatkozás az 1650. évi articulusra. (p. 143.)

„VARAD ES TÖB VEG HAZAKROL. Edictum LXXXIX. Varadra signanter mind az országnak olyan derekas bástyájára, de sőt több Vég helyeireis az Ország-nak, és a'ben lévő Várakra, azokban lévő Praesidiumokra, hogy a Fejedelmek szorgalmatos gondot viselvén, ha mikor azoknak építések continuáltatik, hogy oly emberekre is biztassék a' költség, a' kik nem másra, hanem csak arra convertálylyák, végeztet; ugy hogy építő Mester, ki a' gratuitus labort percipiállyá, erogálylyá, rendelfessék és annak fizetése is ki- szolgáltatassék.” (p. 246.) – Szeljegyzet: „Ex Art. N. 1593, 1572, 1591.”

„VARADROL. Edictum XCVI. A'Várad Városban lévő sáros uczákat, és azokban lévő gátokat ily móddal töltsék, hogy a Nemesség harmad részét a Vitézlő rendel edgyütt, két részét a Városi rend csinállyá, s mivel közőnséges jó, a Várad Kapitány el-intéztvén, a mi a Céhekre háromlik, építsék ők is.” (p. 248.) – Szeljegyzet: „Ex Art. A. 1632.”

„Edictum XCVII. A' Várad Kovácsok ugy industriálkodgyanak, hogy a Vár és Város az ő munkájok miat meg ne fogyatkozzék, mesterség szerint való szolgálatyokban; alicquin magok lésznek okai Privilegiumoknak meg sértődésének. Mindazonáltal sokadalmaknak szabad idején, mind Kovács, és egyéb Mesterek mivei másunnét is bé-hozattassanak.” (p. 242.) – Szeljegyzet: „Ex Art. A. 1640.”

„Edictum XCIX. A' Várad Vár árka ásása miat a' kiknek házok eslet, vagy el-esnék, károknek refusiojának modalitással felől az Ország és a' Fejedelem hogy deliberálni fognak, igirtet.” (p. 249.) – Szeljegyzet: „Ex Art. A. 1649.”

Az 1677. évi kolozsvári kiadás (RMK. I. 1212. sz.) megismétli a fenti rendelkezéseket. Az új kiadásban közölve: *Corpus Juris Hungariae – Magyar Törvénytár. Milleneumi emlékkiadás. 42. köt. (Az erdélyi törvények.) Bp. 1900. 239, 241 – 242.*

1654. A török követség panasza. Ettől *Georg Kraus* segesvári jegyző feljegyzése 1660–1665 körül: „wass der Türcken Verrichtung gewesen, dass derweill der Varadi Kapitan Gyulaj Ferentz etlige Orter vndt Vestungen wie auch Wardein

fortificiren, bawen, vndt bessern lassen zu welcher hilff er auch die Holdolsagh gebraucht, einred gethan vndt weder den baw noch der Holdolsagh hilff zulassen wollen, welche resolution auff folgenden Landttag geschoben worden, vndt damit vielleicht vntter der Zeit solcher baw verricht möge werden.” (Kraus I. 1862. 230.)

1654. jún. 3. „*Stephanus Illyesi* Buchdrucker von Wardein” Lőcsén polgárjogot nyert. (Lőcse, Állami Levéltár. Lőcse város levéltára. Bürgerbuch. – Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1655. okt. 22. *Cobos (Czobós vagy Csobós)* János váradi mészárosmester sírköve. (143. kép). Nagyvárad, Múzeum. Lt. sz. 455. Anyaga: homokkő. Mérete: 113 cm magas (teljes magasság 167 cm), 39 cm széles, 16–21 cm vastag. Felirata (feloldva a ligatúrákat):

IT FEKZIK AZ VRB
AN EL NYVGOT BOL
DOG EMLEKEZETŰ
COBOS IANOS AZ EO
KEDVES HAZAZS
TARSAVAL EGGYVT
KIKNEK AZ ISTEN · AD
GYON · BOLDOGH · FEL
TAMADAST AZ VTOLSO
NAPON · HOLT MEG
ANNO DO · 1655
DIE 22 OCTOB ·

Ereszes sírkő, a kolozsvári–házsongárdi sírkövekkel azonos típusú. A felirattal felett olasz koszorúban mészárosjelvény: bárdot tartó kéz.

1656. febr. 9. Gyulafehérvár. II. *Rákóczy György* levele Lorántffy Zsuzsannának: „... az mi az váradi scolához mutatott nagyságod kegyelmességét illeti, hallottuk; jól tanitanak, mi is úgy halljuk; mi, úgy van, egy mesternek fizetünk; még eggyel megtöbbitenőnk, meglehet, bár arra ne költsenek magokéből az scolának.” Azt tanácsolja: ne kamatra adják a pénzüket, hanem jószágot vásároljanak. (Szilágyi 1875. 501.)

1656. ápr. 14. *Kvár szkve*: „Szabó Mihály vitte 6 ökrön a brassai kőmieseket Hunyadigh . . . fl. 1. d. 50.” (XXIX/VI. 97.)

1656. okt. 15. *Kvár szkve*: „Nagy János vitte 6 ökrön Enyedre az brassai kőmieseket . . . fl. 1. d. 87 1/2.” (XXIX/VI. 102.)

1657. ápr. 13. *Kvár szkve*: „Az enyedi két kőművesek gyűttek urunk szolgálattyába . . .” – Gazdálkodás. (XXIX/XII. 8.)

1657. ápr. 15. Táborban. II. *Rákóczy György* levele Gyulay Ferenc vicekapitánynak: „Hogy mind Varad es Szekejhid munialasara gondgya van kegyelmednek iol értettwkis . . .” Saját kezű utóiratban: „Varadot . . . munialtassa Kegyelmed.” (Kvár Akad. Ltár, egykor Erd. Nemz. Múz. Ltára, Gyulay Ltár. – Kvár Iratok. OL. Filmtár. 20.499. sz. doboz.)

(1657.) II. *Rákóczy György* – Szalárdi feljegyzése szerint ; „*Gaudi Andrásnak*, hogy az várat éjjel-nappal obsidiohoz, megszállásnak elviseléséhez készitené, meg-

parancsolta vala . . .” A vár Gyulay kapitánysága alatt elhanyagolódott, Gaudi pedig „ . . . valahol mi építések kivántathatnának az bástyákon és fokokon nagy szorgalmatossággal megcsináltatta és az várat úgy az obsidióhoz hozzá készítette vala, hogy valami ahöz kivántatnék, semmi hiját maga is Gaudi nem állítaná.” (392.h.)

1657. júl. 15. *Kvár szkve*: „Érkeztvén Váradról 4 számú kőmivesek, háromszékiek és enyediék, az egész nyáron Váradon munkálkodván, mostan házokhoz mennek.” – *Gazdálkodás*. (XXIX/X. 74. – A fejedelem diversája.) – 1657. júl. 15. *Kvár szkve*: „Érkeztvén Váradról székelyföldi kőmivesek négyen, ott munkálkodván az egész nyáron, mostan szegények házokhoz mennek . . .” (XXIX/X. 115. – A fejedelem szekerzése.)

1657 – 1658. *Kemény János* feljegyzése: „Bethlen Gábor cselekedék sok építseket, többi között nevezetéseket, Váradí öreg bástyát és belső várat.” (Idézi Podhradczky 1836. II. 60.)

1658. jan. 8. *Gyalu. II. Rákóczy György* levele: „Generoso Francisco Gyulai de Maros Nemeti Arcis et praesidij Varadiensis Vice Capitaneo et Fideli nobis dilecto.” (Kvári Akad. Ltár, egykor Erd. Nemz. Múz. Ltára, Gyulay Itár. – *Kvár Iratok OL. Filmtár*. 20.499. sz. doboz.)

Gyulayról Szalárdi a következőket írja. Dévai, majd jenei kapitány volt (253. h.), 1651-ben váradí főkapitány (254. h.). 1659 tavaszán átadja tisztségét Ebeni Istvánnak (433. h.); 1659 őszén, II. Rákóczy György visszatérésekor újból váradí főkapitány (463. h.). 1660 júniusában Rákóczy György holttestét kísérve elhagyta Váradot, ahová nem tért vissza (512. h.). Gyulay értett az építészethez, 1654 körül Várad környékén néhány helységet és Váradot is erősítette (Kraus S. 203.); a váradí fürdőkhben a fejedelmi házakat ő fundálta (404. h.). Gyulay Várad városának ajándékozta második feleségének (Csomaközi András leányának) anyjától, Nadányi Sárától maradt „nagy szőlős és gyümölcsös kertjét”, mint Szalárdi írja „emlékezetesen dicséretesen cselekedte vala”, hogy a kertet „a városnak emlékezetért adta ajándékon és a régi temetőhöz foglalni engedte vala”. (436–437. h.)

1658. jan. 14. *Szatmár. II. Rákóczy György* erdélyi fejedelem Bihari Szilágyi András váradí lovas katonának nemességet és címert adományoz. (Áldásy A., *Címeres levelek*. IV. Bp. 1938. 5. sz.)

1658. márc. 11. Gyulay Ferenc váradí háza összeomlott. *Szalárdi* a házat a következőképpen írta le *Krónikájában* (1662): „Gyulai Ferencz az fejedelem gratiája s kegyelmessége által péntekhely utczában, bizonyos summa pénz letétele által, néhai Bonczidai János maradéki kezétül nyert vala egy nagy fundusu, telekü, nagy tágas lugasos kertü, igen nagy épületü, de a régi obsidiokori pusztulásból derekasan meg nem épült kő házat, mellyben ép állapotjában ugyan nagy gróf ur is minden udvarával is elférhetett volna; mellynek utczasorjában levő, kívül az utcza felől levő házai [vagyis az utcai homlokzat teremsora] a két fél szomszédok házai kőfalaihoz, a városi módok szerént, ragasztattak vala; kapuja is nagy erős bolt [azaz boltozott], azon felül levő sorházak alatt nyilik vala be az udvarára; felül a vár felől való kapuja félin is nagy tágos két erős boltok valának, minemüekbe mig az törökökkel való jó szomszédtság tartatnék, Bethlen fejedelem idejében leginkább Gyuláruul, Lippáruul, szinte Szegedről is az áros kereskedő törökök feljáván, szállani, árulni és azoktul jó bért is fizetni szoktak vala; s azok felett is héjazatok

alatt az udvarára nagyon benyuló egy nagy sor házakkal; napnyugot felől is a kapu mellyékén jó ép kész ház-, oldal-, és konyhaboltok s azon soron is udvarára nagyon benyuló sorházaival építattatve valának. Melly háznak sohol semmi repe-dezése, hasadozása nem lévén s a két fél szomszédok felől való kőfalok mindenes-tül épen is fennmaradván, die 11. Martij 1658-ban reggel 8 óraker az utca felől való derék épületi minden bástyájával, kapuközivel, héjazatival a két fél szomszédok kőfalokig igen nagy zuhanással egész földig, mind az udvaráig, egy szempil-lantásban, csodálatos nagy romlással összeromlott, leszakadott vala.” (585–586. h.) – Talán azonos azzal a nagy házzal, amely Kaiserfeld rajzán (28. sz.) a vártól nyugatra látható (1692.) Valószínűnek látszik az is, hogy a középkori Hidaspalota fundusán épült, annak a felhasználásával. (Adattár 39., 46. l.)

1658. jún. 29. Medgyes. *II. Rákóczy György* parancsolja Gyulay Ferencnek, hogy port töressen és éléssel rakja meg a várat. (Kvár Akad. Ltár, egykor Erd. Nemz. Múz. Ltára. Gyulay Ltár. – Kvár Iratok OL. Filmtár. 20.499. sz. doboz.)

1658. júl. 5. *Kvár szkve*: vittek Hunyadra [Bánffyhunyadra] negyven bokor rosnicza malomkövet. (XXX/XIV. 115. – a fejedelem szekerezése.)

1658. aug. 8. Borosjenő. *Ujlaky László* levele Teleki Mihályhoz: „Lakatosoknak, kovácsoknak sok dolgok volna az várban [borosjenei várban], be nem vehetem, mert tudja Kegyelmed, itt ki nemes ember, ki katona közülük, ha az udvarbíró nem fizet, nem szolgálnak. Itt czéh nincsen mint Váradon, hogy tartoznának szol-gálni az várhoz.” (Teleki-levelezés I. 1905. 239.)

1658. okt. 2. Székelyhíd. *Teleki Jánosné*, id. Bornemissza Anna levele fiához, Teleki Mihályhoz: „... azt mondják az Varadiak, hogy valakié Erdély leszen, bizony Várad is azé leszen s egész az Tiszáig bizony adót adnak a töröknek.” – „Hanem ő nagysága [Rákóczy] ugy gondolkodjék felőlle, hogy bizony rövid időn feladják az váradi várat Barcsai Ákosnak, mert Gaudi uram is csak egy ember s ő kegyelmét is kifordítják elméjéből.” (Uo. 274.)

1658. nov. 19., 21., 27., 29., dec. 6. Várad. *II. Rákóczy György* levelei Rhédey Ferenchez. (Szilágyi S., *II. Rákóczy György levelei Rhédey Ferenchez*. Tört. Tár. 1892. 162–165.)

1658. dec. 18. Várad. *Teleki Jánosné* fiának, Teleki Mihálynak: „Házat foglal-tattam ma az várban [miután Borosjenőről elmenekült], addig jártattam Gyulai uramra.” Majd a megszerzendő váradi házakról ír: Sztepán uramra bizott ház, pohárnokok háza, melyet a papoknak adtak. (Teleki-levelezés I. 1905. 301, 315.)

1658. A *váradi nemesség összeírása* utcák szerint. Karácsonyi János közlése nyomán említi Gyalókey (Új adatok a régi Várad helyrajzához. Biharvárad I. 1913. 29, 30.)

1658. *Köröspataki B. János*: Erdélynek és Magyarországnak szörnyű romlásáról való rövid história. A 64. versszakaszban:

Két felől ment reád az ellenség Várad
Kik ellen Istentől várhatod oltalmad,
Ha emberi erő te benned el apad,
Ott az szent Istené napról napra árad.

(Varga I., *A két Rákóczi György korának költészete*. Bp. 1977. 106. – RMKT XVII. sz. 9.)

1659. jan. 1. Várad. *Teleki Jánosné* fiának, Mihálynak: „De már az vármegye mind Barcsai Ákoshoz allattanak . . . azt mondják, hogy Haller Gábor előljáróban két ezere magával jü s utána tatár török jü. Immár ha ezek Barcsaihoz allattanak, minekünk mindenünk az várban vagyon . . . együtt felprédálják mindenünket.” (Teleki-levelezés I. 1905. 309.)

1659. jan. 8. Várad. *Teleki Jánosné* fiának, Mihálynak: „Azt is hallják vala, hogy urunk el akarná innen vitetni Gaudi uramat, az melyrül igen örültenek Gyulaival ketten s azt beszéllették, hogy bátorságosabbak lesznek a vár magadása felől” — ti. Barcsaynak. (Uo. 316.)

1659. jan. 15. Várad. *Teleki Jánosné* fiának, Mihálynak: „ha Barcsay kijü, itt bizony mindgyárt feladnak a váron mint Szamosujváron és itt bizony egyelesen leszünk a pogányokkal.” (Uo. 320.) — Febr. 4-én Telekiné arra kér tanácsot, hogy javait a várból Szentjobbra vagy Székelyhídra hordassa. (Uo. 337.) — Febr. 16-án arról ír, hogy egyet-mást „az várból kihordattam és itt vannak a magam házánál”. (Uo. 341.)

1659. jan. 16. Dés. *Barcsay Ákos* levele gr. Csáky István kassai főkapitányhoz: „Mostan is oltalmazzon Isten annak gondolatától is, hogy Váradot más idegen nemzet kezébe ejteni igyekezzünk, de emlékezzék rája kegyelmed, (adja Isten hibázzunk irásunkban), ha az méltóságos fejedelem [II. Rákóczy György] kezénél marad Várad, az is elvesz, nem különben, mint Jenő . . .” (Deák 1878. 8.)

1659. jan. 30. „Datum in arce nostra Szatmariensi.” *II. Rákóczy György* nyilatkozata a Partium átadásáról. Mivel Erdélyország rendei meghatalmazottjuk Lázár György tanácsos ítélőmester által a Partiumbeli fiskális várak átadását kívánták „ezen Nemes ország requisitiojat, ezért előttünk viselven es az Partiumot Erdelytől elszakasztani s idegeníteni nem akarvan, sőt inkább ez arantis az Nemes Orszagnak kedveskedő igyekezettel lenni kivanvan, ez alabb declaralando modok szerint, az Nemes Orszaghoz attyai indulatunkat, szeretetünket meg mutatni akarjuk es ez következő Punctumokra magunkat igirjük. 1. Hogy az Partiumot, benne levő ország hazaival, es az Hajdusaggal együtt, reghi hatarival, az mint annak előtte Erdelyhez biratott, ki- botsattuk. 2. Varadot, Kővarat, mint ország hazait, hozza valo Pertinentiaival edgyütt, legelső alkalmatossaggal, az mikor az Fejedelem, s az ország Commissariusi ki érkeznek, s kivanni fogjak az ország, s annak Fejedelmének számára, az Commissariusok kezehez resignallyuk, s resignaltattuk.” A további pontokban (3, 4, 5, 6) a fiskális várak muníciójáról, felszereléséről, tisztjeiről, őrségéről, várnagyairól szól, illetve ezekben a kérdésekben is leszögezi feltételeit. Hadait kivonja a Partiumból „Excipialvan Varadot ad tempus resignationis, s Bajomban lako katonakat”. Végül assecutoria levelet kíván, amiképpen ő is adott. Rákóczy saját kezű aláírásával. (OL. Magy. Kamara. Neoregestrata Acta. Fasc. 1051. No. 68. — Másolat.)

1659. jan. 30. Szatmár. *Lázár György* ítélőmester jelentése a megállapodásról, amelyet mint Barcsay megbízottja II. Rákóczy György fejedelemmel kötött, aki mint legitimus fejedelem a Partiumot kézben tartotta, de „látván ezmiatt az hazára következő nagyobb veszedelmet annak eltávoztatásáért méltoztatott magát arra igirni, hogy Váradot, Kővárat mint ország házait is Magyarországnak Erdélyországba intercorporáltatott részeit kezéből kibocsátja . . .” A megállapodás 8. pontja: „Váradot őmaga tempestive kézbe bocsátván az fejedelemnek s az

országnak assecuráltatik, töröknek soha semmi szín és módok alatt nem adják, annak oltalmazására és megtartására tehetségek szerént minden utakat, módokat elkövetnek.” (Erd. Orsz. Eml. XII. 1887. 146–148.)

1659. jan. 31. Ecsed. *Kövér Gábor* levele Teleki Mihálynak: „Hogy az mi kegyelmes urunk ő nagysága maga megalázásával s mintegy méltóságának sérelmivel az szegény hazának békességes megmaradására néz, az Isten áldja meg ő nagyságát érette.” (Teleki-levelezés I. 1905. 329.)

1659. márc. 3. Beszterce. Az *országgyűlés* válasza II. Rákóczy Györgynek. A bevezetésben hangsúlyozzák, hogy Rákóczy szabad választásuk szerint volt fejedelem, Barcsayt pedig „az porta parancsolatjából acceptáltuk”. Mindazáltal mivel Rákóczy a porta rendelése ellen tartja kezében Váradot, a további romlást elkerülendő Rákóczyhoz küldték Lázár Györgyöt tárgyalásra. Megállapodásuk jan. 30-án kelt, ezt az iratot (Puncta pacificationis) most ratifikálják valamennyi tanácsúr és követ aláírásával. (Erd. Orsz. Eml. XII. 1887. 194–200.) – Német röplap ugyanerről „Friedens Puncta 1659” címen. Közölve: Soltész Zoltánné, Ismeretlen hungarica nyomtatványok a stockholmi könyvtárban. Magy. Könyvszemle. 1977. 235–236.

1659. márc. 14. Ecsed. *Balogh Péter* levele Teleki Mihálynak: „Rédei László uramat ő nagyságát halljuk de certo, hogy kapitányságra hozzák Váradra, talán utban is vannak.” (Teleki-levelezés I. 361.)

1659. márc. 16. Ecsed. *II. Rákóczy György* levele Rákóczy Lászlóhoz: „Váradot talán ki is adom az erdélyieknek, mert azt mondják, emiatt pusztul az ország; de meglátja Kegyelmed a török elveszi.” (Deák 1878. 9.)

1659. április elsején *II. Rákóczy György* átadja Váradot az erdélyi rendeknek. Erről 1659. ápr. 8-án Ecsedben kelt levelében értesíti Lipót császár-királyt. (A levél másolata: Széchényi Ktár, Kézirattár. Fol. Hung. 948. p. 96.)

1659. ápr. 1. Gyulay helyett *Ebeni István* a váradi főkapitány. Június 16-án Szamosújvárra ment, helyébe jött Haller Gábor. (Thaly 1875. 317. – Körössy György feljegyzése.) Ebeni idejében Várad városának az erődítéseit megújították és derekasan kiegészítették. (Szalárdi 434–436. h.)

1659. Barcsay Ákos fejedelem által kinevezett *váradi főkapitányok*: 1659. áprilistól júniusig Ebeni István, ugyancsak áprilistól rövid ideig Rhédei László (Rhédei Ferenc, a volt fejedelem fia), 1659 júniusától néhány hónapig Haller Gábor.

1659. ápr. 4. A *jenei basa* levele Rédei Lászlóhoz, amikor Várad főkapitánya lett: „Erdélyhez tartozó vég Várad főkapitánjának, az híres nemes Rédei ur jó szomszéd barátunknak adassék hiven” címmel a következőket írja: „Kedves kapitány ur szomszédnak vég Váradába való tisztí bejövetelét hallottam . . . és örülünk rajta, mivel hogy az atyád is Rédei Ferencz jó jámbor nemzetből valónak értettük.” Reméli és kívánja a jó szomszédi kapcsolatot: „Egyikünk az másikunknak kedveskedő szerencsés jó akarattal szolgálván, legyünk jó barátsággal.” (Nagy Iván 1871. 68–69.)

1659. ápr. 6. Várad. *Rédei László* válasza: „Az kegyelmes urunk, fejedelmünk az méltóságos Barcsai Ákos urunk Ő nagysága számára Váradot minden hozzá tartozó tartományával s az hajdusággal együtt elfoglaltuk.” A jó szomszedságot megtartani igyekszik. (Uo. 69.)

1659. május – június Országgyűlés XII. tc. *Haller Gábor* megerősítése a váradi főkapitányságban, melyet Barcsay ruházott rá. (Erd. Orsz. Eml. XII. 1887. 248 – 252, 277.)

1659. máj. 24. Szászsebes. *Barcsay Ákos* fejedelem országgyűlési proпозиíciói: 5. „Mely puszta állapottal vettük légyen kezünkhöz Váradot, melyben élést semmit sem találtunk, faépületek az előbbeni praesidiumtól mind elégettettek. . . . Annak a szép háznak is mostani időhöz képest állapotját igen szükséges Kegyelmeteknek jó consideratioba venni. . . .” (Erd. Orsz. Eml. XII. 1887. 350 – 351.)

1659. máj. 24. – jún. 16. Jelentés a szászsebesi országgyűlésről: jún. 2-án tette le az esküt *Haller Gábor* főkapitány: „én Váradot senkinek Erdély országával meg nem egyezőnek meg nem adom, hanem a megmondott országunknak és az mi kegyelmes urunknak *Barcsaj Ákos*nak és ő maga után succedálandó fejedelmeknek megtartom fejem fenállásáig, se elszakasztani nem igyekszem, se senkivel nem practicálok.” (Uo. 281.)

1659. jún. 15. *Barcsay Ákos* megerősíti az 1659. máj. 24 – jún. 15-i országgyűlés törvénycikkeit: „Articulus XVI. Megtekintvén Váradnak is fogatkozását, kiváltképen az épületre való fákból, nem kedvezvén magunknak ez nyomoroságos állapotban is, a Bihar, Karaszna, Közép-Szolnok és máramarosi atyánkfiai ígéri magokat, hogy minden két kapuról adnak egy-egy szekér épületre való fákát a várhoz, hordatván a fiscus közelben való erdejéről. Hogyha pedig az épületre való fák között oly magas derekas fák lennének, négy kaputól is alája fogjanak az ilyen nagy terehnek. – A deszkákról pedig Nagyságod kegyelmesen onnét Erdélyből provideáljon, ugy hogy Beszterce vidékirül kiszállítván a partiumba, a Samoson Sibóig vagy Udvarhelyig, tartozzanak kiszállítani Váradig. Amely kapuk pediglen azt szállítják azok immunisok legyenek a fahordástul a váradi vár épületire. A combustákrül pedig négy kapu vigyen egy szekér fát, a téglavetőkrül pedig Nagyságod provideáljon kegyelmesen váradi tisztei által az eddig való szokás szerint.” (Erd. Orsz. Eml. XII. 1887. 304.)

1659. jún. 16. *Haller Gábor* beiktatása Várad főkapitányi tisztségébe. Erről *Szalárdi* így írt: „Váraddá pedig *Haller Gábor* alpestessi *Balog Máté* vicéjével együtt, *Kapi György* tanácsur commissariussága alatt azon gyűlésből kiküldetvén, die 16-a Junij igen nagy sollemnitással, sok álgylövések alatt bekésértettek és installáltattak, beavattattak vala.” (437 – 438. h.) – „A főkapitány *Haller Gábor* azon éjszaka a várnak minden jelenvaló s következő bátorságáról elmélkedvén, arra való jó alkalmatosságot elmulatni nem akarván, egy hitformát irt vala, melyet a városbeli emberekkel is communicálván és igen jó renddel mind a városbeli praesidiariusokat s mind a városbul befutott népet egybegyűjtvén, addig a vár kapuja le nem bocsájtatott vala, míg a várnak az ország számára való megtartására és jó egyértelmére össze nem esküdnének, az fő- és viceispánok is azon szerént megesküvén.” (449. h.) – *Haller* a vártól keletre a *Körös* szigetét sáncokkal és árokkal erősítette meg és oda rácoakat telepített, „ugy hogy majd másfélszáz lovas felülhetne róla”. (126. h.)

1659. júl. 3. *Kvár szkve*: „Zilizi *Mathé* czimeres posta érkezvén ide Váradról, az ország Váradon kinyomtatott articulusival. . . .” (XXXI/V. 77. – A fejedelem postálkodtatása.) – Valószínűleg azonos a következő kiadvánnyal: „Articuli Dominorum Regnicolarum”, mely hely nélkül jelent meg és az 1659. máj. 24-én

Szászsebesen tartott országgyűlés törvénycikkeit tartalmazza. Erről a nyomtatványról Stripszky írt és a gyulafehérvári nyomdának tulajdonította. (Stripszky H., Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár I–II. kötetéhez. II. kiadás. Bp. 1967. 2020. sz.)

1659. aug. 13. Várad. *Haller Gábor* levele Csáky Istvánhoz: „Az Isten se engemet se más akárcit is erdélyi birodalomban lakót, se lelkében, se testében meg ne áldja, ha csak gondolkodott vagy gondolkodik is Váradnak török kézbe ejtése felől, sőt amennyire romlott állapotunkhoz képest reá érkezhettünk, legderekasabb gondunk az váradai várra vagyon, melynek épületire most is az egész partium ily elpusztult állapotjában is kapuszám után való fahordást vállalván, a takarodásnak idején is hordatja.” (Deák 1878. 8–9.)

1659. szept. 29. II. *Rákóczy György* újra Erdély fejedelme.

1659. okt. 25. Várad. *Teleki Jánosné* fiának, *Teleki Mihálynak*: „Az jenei basa két vagy három ezerezzel magával jött vala, tegnap csak közel szálla hozzánk, az gyulai olaj béket [béget] zálognak küldte vala be. Az alatt taraktára [traktára] viczekapitány uram Rácz János, Sztepan Ferencz uraimékkal az basához kimentek.” (Teleki-levelezés I. 1905. 449.)

1659. okt. 26. Várad. *Pekri Sónia* *Teleki Mihálynak*: a török közeledtével „az viceji kapitány is izené, Sztepan Ferencz uram is izené, Rácz János uram is izené, hogy csak be jöjünk s így jövének be az várba.” A kapitánynét megkérdezte, hogy ha *Barcsay* „kereznek be az várba, bebocsátának-e? S azt mondá, hogy hát igen bebocsátának.” (Uo. 451.)

1659. okt. 30. Sebes(vár). *Bánffy Dénes* *Teleki Mihálynak*: „Hallottam én is közhirül, feles török menvén Várad alá, benn az várba is lett volna benne.” (Uo. 453.)

1659. okt. 30. Sárospatak. *Lorántffy Zsuzsanna* végrendelete: „vegyék kezekhez Munkács várát jószágostul, de az erdélyi végházak már Jenővel török kézben jutván, Várad építésére a capitalis summából adjanak száz ezer forintot.” (Szilágyi 1875. 598.)

1659. nov. 12. *Kvár szkve*: „Rákóczi Urunktól ő nagyságától érkezvén Keresztesi Sámuel, ő nagysága innya adója ifju urunknak kardot és botot vivén ki, Eczedben és az váradai praesidiumnak feles pénzt, 20 magával lévén, gazdálkodtam . . .” (XXXI/V. 60.)

1659. *Révay Péter* Szent Lászlóról: „corpus mandatum tumulo Varadini, vbi in ipso templi aditu, posita est equestris statua Ladislai, vt mole aenea insignis, ita opere et artificio admirabilis.” (Petrus de Rewa, De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae. Franciforti 1659. 8. – Schwandtner II. 1746. 618.)

1660. febr. 22., s. 1. *Thury Balogh Péter* levele, címezve: „Nemzetes váradai *Teleki Mihály* uramnak váradai lovaskatona praesidiomnak egyik böchületes hadnagyának . . .” (Teleki-levelezés I. 1905. 500.)

1660. márc. 13. Tábor. II. *Rákóczy György* levele *Gyulay Ferenchez*, melyben Várad kapitányának (capitaneus) címezi. (Kvár Akad. Ltár, egykor Erd. Nemz. Múz. Ltára. Gyulay Itár. – Kvár Iratok. OL. Filmtár. 20 499. sz. doboz.)

1660. máj. 22. A *szászfenesi csatában* Szejdi basa győzött, *Rákóczy* súlyosan megebesült.

1660. jún. 5. Nagybánya. *Bánffy Dénes* Ebeni Istvánnak, távollétében Teleki Mihálynak: „Varadot ne felejtse Kegyelmed emberrel és egyébbel muniálni, mert bizony elvész most, ha csak úgy hagyják.” (Teleki-levelezés I. 1905. 327.)

1660. június 7-én *II. Rákóczy György* meghalt Váradon, a Várban.

1660. *Kemény János* levelei Várad veszedelméről: jún. 10.; júl. 12.; aug. 18.; szept. 2.; szept. 4. (Koncz J., Kemény János eredeti levelei. Hadtört. Közl. 1892. 424–427.)

1660. jún. 16. *Kvár szkve*: „Várad alatt lévén az török, vigyázásnak okáért küldték el birák uraimék Asztalos Jánost, attak alája egy lovat, városét. Hat mélyföldig fizettem den. 75.” (XXXIII/III. 51.)

1660. júl. 8. Piskolt. *Rhédei László* levele Wesselényi Ferenc nádorhoz Várad veszélyeztetett állapotáról: sürgeti a segítséget. (Nagy Iván 1871. 80–81.)

1660. júl. 9. *A várbeliek* Pankotay Györgyöt és Szőlősy Mihályt küldik a nádorhoz „offerálni az Várat eő Fölsegehe hüsegehe alá categorica et plenaria oblatioval eő Fölsegehe segítseghet sollicitaluan”.

1660. júl. 13. *A várbeliek* Bolduai Márton viceispánt követként küldték ki, aki júl. 15-én Tokajban megjelent Wesselényi nádor előtt, és segítséget kért tőle és egyben ígérte a vár átadását a király hűségére. (Mindkét feljegyzés az 1660. aug. 31-én Debrecenben kelt emlékiratból. Fol. 5. – L. a 203. lapon.)

1660. júl. 13. – aug. 27. *A váradi vár ostroma*. Védők: Alpestessy Balogh Mathe viceispán, kapitány (uo. fol. 13.), Vajai Ibrani (Ibrányi) Mihály, Gálos Petri Rác János, Belényessy Ferencz viceispán, Szalardy János káptalan; „Várbely Predikátorok”: Kovásznay Péter, Igaz Kálmán, Kallay András (fol. 30–31.). A bástyák védői (praefectusai – ugyanott fol. 19.): kőröstarcsai Vér György (Bethlen-bástya), Boldvay Gergely, Boldvay Márton viceispán fia (Királyfia bástya), Szt. Falui (Szentfalvi) Nagy Ferencz (Veres bástya), borosjenei Tisza István (Aranyos bástya), Stephan Ferencz (Csonka bástya), Belenesi Komáromi Ferencz („Kapu Fely és Torony”).

1660. júl. 15. *Ali basa* megadásra szólítja fel a vár védőit, Barcsay fejedelem szintén. (Uo. fol. 5.)

1660. júl. 17. „Datum ex metu.” *Barcsay Ákos* levele a török táborból az ostromlottakhoz, melyben felszólítja őket, folyamodjanak „a hatalmas császár kegyelmességéhez . . .” stb. Bethlen János szerint Barcsay Ali pasa kényszerítésére írta; Kraus György szerint a levélre ez volt írva: „Datum ex metu.” (Deák 1878. 9.) – Eszterházy Pál emlékirata (Mars Hungaricus) szerint a vár feladására felszólító levél július 15-én kelt.

1660. júl. 18. Infra Várad. *A váradiak* válasza Barcsaynak: „Mi az mindenható Isten eleibe támasztjuk ügyünknek igazságát . . .” Nem adják fel a várat, mert a török hitlevelében nem bízhatnak. (Deák 1878. 16–17.)

1660. júl. 21. *Kvár szkve*: „Expediálván Váradra éléssel Ali basához és az fejedelemhez Czepregi Mihály, Ádám János, Görögh Lukács uramékat . . .” A költségek felsorolása. (XXXIII/III. 53.)

1660. júl. 21. Tokaj. *Wesselényi Ferenc nádor* levele a vármegyék gyűléséből a királyhoz: „. . . ut per viscera Christi S. Caesarea Majestas dignetur cordi summere et aestimare Varadinum . . .” (Deák 1878. 22.) – I. Lipótnak, valamint a haditanácsnak (Hofkriegsrat) késedelmes és hiányos intézkedéseiről ugyanott 20–26.

1660. július. A magyar főurak emlékirata a császár-királyhoz az ostromlott Várad megmentésére; a váradi őrség 500 katonát kér segítségül. (38–39.) – Mások beadványa a segítség megtagadásáról, mivel a fegyveres beavatkozás háborút idézne elő. (39.) – A magyar főurak újabb beadványa: „Nagyvárad megdőltevel mély gyászt ölt magára a magyar nemzet”. (50–51.) – A latin nyelvű beadványok magyar fordításban közölve: Csuthy Zs., Nagyvárad 1660-ban. Vasárnapi Újság. 1863. 33, 38–39, 50–51, 59.

1660. júl. 22. Huszt. *Rhédei László* levele a váradiakhoz: „Kérem én is az Istenért kegyelmeteket, hogy kegyelmetek jövődjő jó híréért, nevéért s holtig való becsületeért az várat meg ne adja . . .” (Nagy Iván 1871. 86.)

1660. júl. 26. Huszt. *Rhédei László* levele a palatinushoz: „méltóztassék engemet is méltatlan szolgálját tudósítani, lehet-e reménységünk Váradnak és az darab földnek megmaradása felől . . .” (Uo. 82.)

1660. júl. 26. Huszt. *Rhédei László* levele Bethlen Jánoshoz: „Én az én kicsin tehetségem szerint minden utakat, módokat felkeresnék szegény Váradnak megsegéttésében, jövőn menvén szolgálaim palatinus uram őnagyságához és Homonnai uramhoz s több becsületes urakhoz, kik régótától fogvan Tokajnál vadnak; Zuza [Souches] general pedig Rakamaznál . . .” (Uo. 89.)

1660. aug. 14. Huszt. *Rhédei László* levele Wesselényi nádorhoz: „Mi kegyelmes uram minden emberi segítségtől megfosztatván, vetettük egyedül Istenre szemünket szegény hazánk s végházunk megsegítésében . . .” (Uo. 92.)

1660. aug. 23. Huszt. *Rhédei László* Wesselényinek írja, hogy étekfogóját elküldte, aki „megpróbálja ezzel a jó biztató hírel szegényekhez bemenni Váradra . . .” (Uo. 96–97.)

1660. aug. 27. *Várad feladásának pontjai*: „Punctumok, melyek szerént Várad vára die 27 augusti 1660 az utolsó kényszerítő veszedelmes Spiczben a töröknek feladatott.” A pontok felsorolásában: „4./ . . . eszerént a várbeli káptalanság és abban való levelekkel az ország számára meghagyatik. 5./ Azonképpen a könyvnyomtatásnak gyakorlása megtartatik, ahoz való minden eszközök, a nyomtatásban levő bibliai exemplárok és mindennemű könyvek a könyvnyomtatónak kár nélkül kiadatnak, valamikor érette jönnek és vagy maga házához vagy máshová akarja szállittatni, megengedtetik; amellet is pedig azon ház zár és pecsét alatt tartatik a hatalmas vezér parancsolatjából.” – A pontok után következik Ali basa jóváhagyása: „amely levelet előnkbe küldettetek, melyben valamit kívántatok, aszerint minden részit megengedtük . . . az oskola és ahoz való rendek helyben maradván, könyvek és azokhoz való minden eszközök kezekhez adatván, szabadosan élhetnek és a Szentegyházhoz is valami tartozott, szabadosan birassék . . .” (Kézirat. Marosvásárhely, Teleki nemzetség levéltára 3502. sz. – Valószínűleg Szalárdi másolata, aki a pontokat fogalmazta. – Közölve: Koncz József, Nagyvárad capitulatioja 1660-ban. Hadtört. Közl. 1892. 391–394.; Nagy Iván 1871. 133–135.) – A kapituláció után a váradi nemesség ideiglenesen Debrecenbe költözött, az őrség egy része az akkor pusztá Új-Tordára telepített. A váradi diákságot, mely részt vett a küzdelemben, Martonfalvi György, a váradi kollégium rektora vitte át Debrecenbe. (Zoltai L., Martonfalvi György címereslevele 1666-ból. Turul. 1903. 135–137.)

A kapitulációs pontokban említett „nyomatásban levő bibliai exemplárok” valóban kiadattak, és a nagy munkát a nyomdász Szenczi Kertész Ábrahám Kolozsvárt fejezte be. Ez az ún. *Váradí Biblia* (1660–1661. – RMK. I. 970.) A kiadvány (160. kép) patrónusai az előszó szerint: „Nagy Groff Betlen István, Rákóczi György, Rédei Ferencz, Barcsai Ákos Fejedelmek, Gyulai Ferencz Váradí Capitan és némely Ecclesiák.” A nagy formátum iktári Bethlen István végrendeleti kívánsága volt, aki „ez Typographiának és a Biblia nyomtatásának fő és első Patrónusa” (az első szöveglapon a könyvnyomtató ajánlása).

A *váradí káptalani levéltár* elszállításáról 1660–1665 körül Georg Kraus segevári jegyző ír: „Eben zu diesser Zeit [1660 szeptemberében] wirdt Herr Joannes Scherlingh Ratsgeschwornner von Nössen, mit Nro. 22 wagen vnter Wardein geschickt die Brieff dess Kaptalans oder Capituli sampt der Druckerei vndt derzu gehörigen sachen vndt büchern darauff zu führen, dafür dass landt Taussent Taller erlegen müssen, obschon der Ali Passa ihn dem Assecurations Punkten solches versprochen gehabt, aber nicht geleistet, fuerunt verba.” (Kraus II. 1864. 116–117.)

1660. aug. 27. Huszt. *Korda Zsigmond* levele Teleki Mihálynak: „... ez szegény hazának fatalis periodussa eljütt s félő, hogy fatalis epilogus ne kövesse. Várad megsegítését szintén onnan nem remélhetni, hogy azzal az emberek hosszas és véghetetlen hadakozásba bocsátkoznának, honnat felette nagy incommoditások emergálnának.” (Teleki-levelezés I. 1905. 533–534.)

1660. aug. 29. Rakamaz. *Wesselényi nádor* a vármegyékhez: „Magyar nemzetünknek az felséges Istent megbántott büneire micsodás sulyos ostorát bocsátotta ő Felsege Váradnak elvesztésével...” (Deák 1878. 27.)

1660. aug. 29. *Relatio Georgij Nagj Debreczeniensis*: „Dixit se die Veneris [aug. 27.] ad castra Turcarum sub Varadino constituta summo mane venisse ubi circa horam octauam vidit quod In Arce Alba Vexilla ex tribus partibus Arcis expandissent unum in Turri aliud ex parte Peczel et tria deinde in propugnaculo quassato, post hac statim per muros dirutos prodierunt ex Arce sex personae ad castra Turcarum, et e converso intrarunt sex personae ex parte Turcarum, sicque ex utraque Parte ad tertiam pomeridianam inter se tractarunt; finito tractatu circa tertiam sex illi Hungari in Arcem processerunt, quos secuti sunt duo Vezirij, post eos vero circiter 150 ad ad summum 200 Janicsari pergebant, qui duo Vezirij cum Hungaris per eos quassatos muros intrarunt, Janicsari verum eosdem muros circumsteterunt et nec intrare nec exire ullum permiserunt.” A kapituláció szerint a várbeliek javaikból 200 szekérre valót szabadon elvihetnek, és kíséretet kapnak Debrecenig, illetve Kolozsvárig. (OL. E. 211. Lymbus. I. sorozat. fasc. 10–16. B. 2126. fol. 448.)

1660. aug. 30. *Egy várbeli katona levele*: „Aknázás által két bástyát röpitettek légbé, egyikből egyetlen kő sem maradtott helyén, a másikon akkora rést törtek, hogy két szekér egymás mellett bejöhetett rajta... a palota is és a főbástya is (dongione) leromboltatott...” – Giovanni Chiaramonti páрмаi követ szept. 17-én Grazban kelt levelének melléklete olasz fordításban. Ezt magyar fordításban közli: Deák 1878. 26–27.

Az 1660-i ostrom kárai: a külső várban a harangos torony megrongálódott, az Aranyos és a Veres bástya kazamatái elpusztultak, a Veres bástyán 11 öl széles törés támadt, az Aranyos bástyán szintén törés, mindkét bástya kőfalának egy

része aknától leomlott; a nyaralóház megsemmisült. A belső várban a verestoronybástyák tetőzete elpusztult, az élésbástyaház teteje és a boltozata, a gyalogbástyaháztól északra az Aranyos bástyaig húzódó sor falai igen megrongálódtak, a czajt-élésbástya külső része a robbanástól leszakadt. (Szalárdi feljegyzései; Scholtz 1907. 201.)

1660. aug. 31. Debrecen. *A váradí nemesség emlékirata* a vár ostromáról, melyet valószínűleg Szalárdi János fogalmazott. Példányai:

1. Nagyvárad, egykor a váradí r. k. káptalan magánlevéltára. Fasc. XLVI. 1. g.; most feltehetőleg az Állami Levéltárban — Archiva Statului, Nagyváradon, a belső vár déli szárnyában. A kézirat 7 ívnyi, a borítékul szolgáló 8. ív 3. lapján a vár alaprajza. Címfelirat: „Az Váradj obsidióban megh maradott és Szerdár Vezér Ali Basátul Szeydy Amoth Bassa által az Várbul Debreczeny Várassában késértetett kevés számu nemesség” emlékirata. Ezt a kéziratot Karácsonyi János találta meg; részleteket közölt belőle Gyalóky Jenő, Új adatok a régi Várad helyrajzához. Biharvárad. I. A Biharvármegyei és Nagyváradí Régészeti és Történelmi Egylet jelentései. 1913. 15, 23, 41 — 42.; Borcea, L., Ismeretlen vázlat Nagyvárad 1660-as ostromáról. Fáklya (napilap). Nagyvárad 1980. ápr. 10.

2. Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár (az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeum Kézírtára). Fol. 1 — 56, csonka kézirat a XVII. századból, belekötve egy 1703-ból való colligatumba. Címfelirata: „Várad Várának az pogány török által Megh szállásáru, veszedelmes alapottyáru, és véghre nem lévén már sohonnand segítségbelj reménységhe bizonyos io conditiok alatt föladásáru való rövid emlékezete.” — Román fordításban közölve: Borcea, L., Un document inedit despre cãdereã Orãdiei în mina Turcilor. Crisia (folyóirat). Oradea 1976. 211 — 231.

3. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. Kézírtattár. Quart. Hung. 98. Fol. 2 — 31^v. Címfelirata: „Várad Várának az Pogány Török által Megh szállásáru, veszedelmes alapottyáru és Véghre, nem lévén már sohonnand seghetseghbeli reménységhe, bizonyos io Conditiok alatt föl adásáru való rövid emlekezete. Melly azon veszedelmes obsidio után megh maradott és Szeydy Amhett Bassa által azon Váradj Várbul Debreczenij Városában késértetett keues számu Nemességhe által, nagy keseredett szíuel az egész Keresztyénséghe eleyben teriesztetett 1662.” Alul az íródeák jelzete: „Martini Jagossich die 20 Augusti.” Aláírás: „Irattuk Döbröczön Városában die 31 Augusti 1660. Az Váradí Obsidióban megh maradott keues számu nemessegh.” Egykoru másolat 1662-ből könyv alakban gondosan megrajzolt címlappal (161. kép) kéthasábos szöveggel; a lapok bal hasábján egy szemtanú kommentárjával: „Ezen dolognak világositása auagy explicatioja” felírtattal. A szöveg nem teljes (I — VI. fejezet), a kommentárból hiányzik a Szent László szoborra vonatkozó rész. Az emlékirat után következik az őrség esküjének szövege aug. 13-i kelettel (fol. 26.), nyilván a másoló tévedéséből júl. 13. helyett. Végül csatolva van a vár alaprajza (162. kép) „Várad várának delineatioja” címen (fol. 27.).

4. Uo. Fol. Hung. 948. Teljes kézirat 36 fejezetben, illetve §-ban, a kommentárral együtt. Fol. 1 — 13. XVIII. századi másolat.

A 2. kéziratból a szobrokra vonatkozó kommentár: A törökök a város temploma felől sãncot emeltek és onnan a vár nyugati részét

ágyúzták: „Emellybul is mind csonka bastya[ra], s mind kapuba [kapubástyára] és harangos Toronyra sűrű lövés lévén, az réghi Szent Királyok idejebélyi nagy örögh, és szép harangot is elrontották, mivel azt az sűrű lövések miatt le nem vehettük vala, de ugy ertyük bizonyossan, ezekis az öregbiket az ora kedvéért hatra tették, noha az Templomhoz való eszközöket meg adni igertek vala s az régi Szent Királyok statuaijt, tornyokon lévő merő aranyas régi nagy öregh gombos keresztöket Szent Laszlo kiraly merő Aranyas statuaijat diribrül darabra rontottak, tüzes szerszámokhoz való puszkakat csinaltattak belőle karomlassal Magyarok Istenének mondván azokat. Sőt az régi egy néhány Szent Királyok temetési, mellyek az Bethlen Fejedelem idejebelyi sok égetések, fundámentomi ásási közben nagy gondviseléssel mind eddig meg tartották volt, félő addig is, hogy mind föl hanyattatták, az mint hogy csak az magunk temető helyünket is, csuda az mint askalyak és kereskednek.” (Fol. 11 – 12.) – Ugyanez a szöveg megtalálható az 1. és a 4. számú kéziratban is. – A XVIII. század első felében Kazy Ferenc jezsuita feljegyezte, hogy az ostromkor a lovas szobor védett volt „a civibus diligenter tecta”. (Podhradczky 1836. II. 17.)

A 3. számú kézirat az ostromról: A törökök ostromsáncokat emeltek a Szt. Ferenc utcában, a Veres bástyával szemben; északon a szőlőhegyeken, a Szt. Péter-hegyen és a Szt. István-hegyen (fol. 5–5^v); és nyugaton a város temploma felől (fol. 13.). A széles árok vizének az elvezetésére a törökök először az Aranyos bástyánál ástak lyukat, majd „az Bethlen Bastia szeghlete iraniaban az Pezen leuő malmon alól való város sánca alatt kezdének más liukatt huzni a vár árkára . . . chak az réghi árok mellien marada valami keues viz, az derék az rakkő bélléssj mellett körnios körnium szarazon marada az viz arka” (fol. 7–7^v). A török ezután aknákat ástott, mindazáltal a támadásokat visszaverték. Végzetes csapás volt, hogy Kürti János viceporkoláb vigyázatlanságából a hadiszertár kigyulladt, és elpusztult a fejedelmek által ott felhalmozott rengeteg hadianyag (fol. 21.).

Ugyanez a kézirat az épületekről, illetve az épületek árokról: A hídról és az árokról, mikor Boldvai Márton viceispán küldetéséről ír: „Az vár hidggia már minden felől el bontva léuen, maga hayon hozatván ki, s louaj eggik bastia aytayan, az arok uizen usztatuán által az aranyas bastia szegletihez, az hol egy darabon nem volt fallal belölue az arok” (fol. 31.). A vár árkára nézve l. még a fentebb közölt adatokat (fol. 7–7^v). A belső várról: „Az Szent Ferenczi sanczbulis hasonlokeppen inkab chak az Vörös Tornioch cherepeitt szaggatta . . .” az ágyútűz (fol. 5^v). A czejtházról: „az Chetyhaznak ereős gerendazattal való nagy töltésű mészal temérdeken megh öntetett padlása, azon föllüül két téglani temérdekségű ereős boltozattia, erős mellyék sűrű ablakos kő falayual együtt, az granátoktul, portul, tüzes szerszámoktul chak nem fundamentomigh el hanyattuan . . .” (fol. 15.).

Ugyanez a kézirat a hősi halottakról: Takách István a város bírása (fol. 14–15.); „az Scholabul szabad akarattyok szerint béüitt Deák iffiak Hadnaggia Almásy Dénes ieles bator szívü iffiu legény” (fol. 15–16.); ifjabb Ibrányi Mihály. Őróla jegyezték fel: „Mely ostromon és az előtt eyeli nappali epitesekben vigiázásokban és ordinatiokban nagy szorgalmatossagot mutatta és hűséges forgolodását többek között nehay Nemzetes Vayay Ibrany Ur”, aki az egyik

támadáskor az ellenség közé rohant, egy zászlót is elnyert tőlük, de golyótól találva elesett (fol. 16–16^v). Az ostrom kezdetekor kb. 900 fegyveres volt a várban, az ostrom után kb. 300 (fol. 24.).

1660. szept. *Evlia Cselebi* leírása V á r a d o s t r o m á r ó l, melyet mint szemtanú élt át a török táborban Ali pasa szerdár és Szeidi Ahmed pasa vezérlete alatt. Feljegyzése szerint a támadás először a nyugati várkapu és a déli várfalak ellen irányult. Az északi oldalon „a vár felé hajló váradi hegyről Deli Jenter Haszán pasa tíz darab sáhi ágyúval a vár belsejét kezdte ágyúzni. Azután minden oldalról megrohanták a várat s éjjel-nappal szemüket sem hunyorítva harcvágygal a vár gyűlöletes belsejét zúzták az ágyúkkal s a várban levő ellenségnek estek. Deli Jenter Haszán pasa ágyúitól való félelemből azok közül senki még a fejét sem mutatta. Az ostromsáncokkal napról-napra minden irányban közeledtek a vár-árkokhoz s szörnyű harc tört ki. Ámde tengerhez hasonló várárka van, mely oly széles és mély, hogy a kapudán pasa [tengernagy] gályája is úszhatnék benne; ennek a vizét elrekeszteni sehogysem tudták, azért a vár alá aknát készítettek s a vár falát ledöntötték és noha így megállították, ez sem használt semmit. Habár a báljemez ágyúk a várat rombolták is, de a várárok vize miatt lehetetlen volt előre haladni. Sőt az ellenség még azon éjjel a megrongált helyeket sorompókból és gerendákból készült rácsozattal és erős tömésfalloval kijavította. A sátáni ellenség a vár öt bástyája fölé naftás és kátrányos ágytakarókból és vászonból fáklyákat készített s reggel és este a hitharcosok ellen hadakozott.” A várbeliek a támadásokat ismét visszaverték, „a muszalmán harcosok bármennyire igyekeztek és vitéztek is, a várárok tengere megakadályozta őket.” (31.) Az ostrom nehézségeivel küzdő török vezérnek, Ali pasának egy magyar asszony – hogy fogságban levő fiát kiszabadítsa – elárulta a vár titkát: „megmutatom neked a várárok vízének útját s ha az árok vizét lefolyatod és a várat szárazföldön megtámadod, irgalom nélkül beveszed, máskülönben az ágyúval való ostromlástól ez a vár nem fél . . . Azon éjjel az asszony a vár déli széléhez jött s mondá: „Lenn a síkon levő törökök szedjék fel sátorait mert elmerülnek”, s a szerdár parancsára a sátorokat azonnal más helyre vitték. Azután az asszony az árok partján át egy hasítást vágatott és tíz ölnyre levő helyen egy nagy vaskaput [a várárok zsilipjét] mutatott meg; a zárait letördelték, vasgyűrűbe ágyúvontató köteleket kötöttek s amint a sok muszalmán a vastag köteleket lihegve felhúzta, nagy Isten! egy csöpp víz sem maradt az árokban s a falak az ember ágyékáig sárban maradtak oly nagy számmal, hogy azt csak Allah tudja. De lenn a síkon sok ló és ember is elmerült.” (32.) – „A várárok vize egy magyar asszony útbaigazításával lefolyt ugyan, ámde a keleti részen még nagyon mély víz maradt; egyik éjjel azonban az említett víz is az aknák útjain kijárást talált és oly félelmes dörrenést okozott, hogy a harcosok elámulva azt vélték, hogy az ellenség támadást intéz. A bátor fegyveres nép azonban helyén maradt, a muszalmán harcosok pedig a várároknak halat kezdtek fogni, de ez a hal nem volt ízletes. Annak a várároknak közepén, melynek a vize azelőtt lefolyt, tíz könyöknyi szélességben még egy mély árok volt teljes hús rőf mélységig, mintha ez a pokol feneke lett volna. Ebbe igen sok muszalmán harcos belemerült.” (36.) – A t ö r ö k c s a p a t o k b e v o n u l á s a : „Mihelyt bementünk a várba, azonnal elvégeztük a pénteki imádságot s utána ágyúsortüzet és puskasortüzet lőttek

és felhangzott a mohamedán Allah! Allah! kiáltás és hetven felől pergett a dob. Elrendeltetett, hogy három nap és három éjjel kivilágítás legyen, azért a sátorok köteleit minden éjjel meggyújtották, a bástyák és lőrések fölött pedig naftát, kátrányt és fáklyákat égettek. Ezt a vígságot a külvárosból nézegette az ellenség, melynek fohászkodása az égig hatolt fel.” A győzelmes főszerdár ezután ajándékokat és kitüntetések osztogatott. „Az összes vagyont, kincset és hadifelszerelést összefűrták s mindegyiket az illető egyéneknek átadták és az összefűrást a győzelem örömhírével őfelségéhez a szultánhoz küldötték. Várad elfoglalásának tárikhja: Elfoglaltatott Várad, szív nélkül maradt Erdély.” (36.)

A s z o b r o k r ó l: „Várad várának talizmánjai. Várad belső vára előtt néhány híres uralkodónak szobra állott. Némelyike bronzból volt s lovon ülő helyzetben volt felállítva. Fácseti Ali aga azt mondá, hogy miféle belpoklos bálványaszobrok ezek? s lovát nekiugratván, szablyáját úgy dobta az említett bronzszoborhoz, hogy annak a szobornak jobb karját egyszerre leszakította, mint egy ugorkát. A többi nép is kardjával csapott erre a bálványra. Némelyeknek a kardjuk darabokra törött, de Ali agának régi német kardja volt s néhány bálványt összevagdalt vele. Ezek a szobrok oly szépek voltak, hogy mindegyik ragyogott az aranytól, mindegyik felért egy-egy Rum tartomány adójával. Szemeik éjjel világító kőből, körmeik hús karátos gyémántból voltak, némelyiknek kezében drágaköves, zománcozott buzogány és dárda volt, derekukat öv, vállukat pajzs díszítette. Némelyik lóháton ülve, másik pedig gyalog volt; aki lovaikat látta, azt vélte, hogy elevenek. Mindegyiknek termete felért két ember termetével. Az elfogott papoktól kérdezősködtem a szobrok felől s mondtam, hogy ezek mily szerencsések, mivel ezeknek semmi sem árt. Egy pap ezt mondta nekem: „Ezeknek az érczük az Adsem országban [Perzsia] levő Nakhcsivánból jött először. A bronz kétféle anyagból áll, fele ón, fele réz. Hogy a bronznak sárga színe legyen, cinket is kevernek hozzá s akkor a sárga aranyhoz hasonló bronz lesz.” . . . A mi váradi szobraink, melyeket Ali aga karddal vagdalt el, mind nakhcsiváni bronzból voltak és sem tűztől, sem ráspolytól nem kellett őket féltetni, mert semmikép sem lehetett őket összetörni. Ez az Ali aga pedig hogyan vágta karddal a szobrokat! Az öreg pap szörnyen elbámult ezen.” (41–42.) Következett a váradi és az erdélyi zsákmány számbavétele. „Azután [Ali pasa] a fentebb említett szobrokat, csodálatos képeket, ezer harangot és csengetyűt, a különféle mozsárágyúkat, a szépen kidolgozott ágyúkat és más hadiszereket mind húsz-harmincz pár bivalytól és ökörtől vont szekerekre rakatta.” (43.) A zsákmánnyal Belgrádba vonultak, ahol a „a főszerdár megparancsolta, hogy Sárpatok [Sárospatok] és Székelyhíd várak ellen indítandó hadjáratra a váradi várból hozott érc szobrokból ágyúkat öntsenek. Egy szobrot ferhádi kalapácsokkal százezer baj és vesződség között összetörtek, azután tűzbe tették azt, csakhogy lehetetlen volt megolvasztani, azért végtére kihúzták a tűzből és felhagytak a munkával.” (44.) – Evlia Cselebi magyarországi utazásai. Fordította Karácson Imre. Bp. 1904. 30–44. – Török-magyarországi történelmi emlékek. II. osztály.)

1660. szept. 1. *Kvár szkve*: „Érkezék Ali basától Váradról szilisztriai basa, két commissarius velle, Borbély György Aranyas széki főhadnagy, Czelei György mezei főhadnagy, felesed magokkal.” – Gazdálkodás. (XXIII/I. 113. – A fejedelem diversája.)

1660. szept. 3. Huszt. Rhédei László levele Barsay Ákoshoz *Rákóczy György* váradi tartózkodásáról: „hiszem nagyságod maga tudja azt, hogy Rákóczi Györgyé volt akkor Várad, s maga kapitánja Gyulai Ferencz volt benne; hogyne bocsátotta volna be? . . . Mi Bihar vármegyeiek csak nyögtünk s szólni sem mertünk. De mikor nagyságod kezénél volt Várad, akkor miért adták meg Rákóczi Györgynek, holott egyik bástyájának megvételére sem vót volna elégséges, — ha akkor meg nem adták volna, Rákóczi György sem ment volna bele, s most keresztyén kéznél volna Várad.” (Nagy Iván 1871. 107–108.)

1660. szept. 4. Medgyes. *Kemény János* levele: „Elfelejtethetlen, siralomra méltó veszedelmét Váradnak követi hazánk utolsó veszedelmének is félelme . . .” (Koncz J., *Kemény János eredeti levelei. Hadtört. Közl. 1892. 427.*)

1660. szept. 4. Huszt. *Rhédei László* levele Wesselényihez Várad elestéről, hősi küzdelméről. Biztatja Várad visszafoglalására, mert a török sereg fáradt és megosztott; „az bástyáját is meg nem csinálhatják, ha nagyságod is a dolgot hamarokodtatja.” (Nagy Iván 1871. 113.)

1660. szept. *Debreczeni Nagy János* jelentése: „ötöd napig leuen az Biroval edgjütt ben Váradon és az Taboronis, ezeket referallia”: a török tabor Tömösvár felé vonult . . . „Varadon Sinan Passa maradt az Varason kinn, az Varban Janczar Aga fog maradni. Az Varast pedig még be nem kerithettek, hanem csak azt Pecze mellett leuő parton kerítették meg, de az Kőrös felől megh ugj maradot, s hazakat sem epithetnenek magok többet az Passaenál, hanem csak föld hazakat csinálnak magokk az kik ott maradnak. Az Varaban minden Palotakat megh épittetnenek, sok elessel megh rakták, s az Árkát vízzel teli vették.” (OL. *Lymbus. I. sorozat. Fasc. 10–16. B. 2126. fol. 423.* — Dr. Détsky Mihály közlése.)

1660. szept. 7. Huszt. *Korda Zsigmond* Teleki Mihálynak: „Váradi állapot felől Kegyelmedet így tudosíthatom: még az török alóla el nem ment, ugy hallatik; Seydit hagyja benne vezérnek. Az várbeliek közül az kik életben megmaradnanak, döggel vagy az ostromokon el nem hullottanak, életben megtartották, s Debreczenben kísérte az török őket. Balogh Máté uram az estve érkezék Debreczenből ide. Ibrányi uram lövés miatt megholt, Váradon temették az kapu között. Rác János uram is nyíllal való lövés miatt elesett, megholt. Török István és Tyukody László uram is az szerint. Több nevezetes emberek nem estek el, de közrend felesebben. Mintegy harmadfélszázan maradtanak meg életben. Barmos uramnál, Szalárdi János uramnál több ide nem jött benne; Balogh Máté urammal az többi másfelé oszlottanak Debreczenből kik ott nem maradtanak.” (Teleki-levelezés I. 1905. 556–557.)

1660. szept. 14. Huszt. *Balogh Máté* Teleki Mihálynak: „Minket sem ország, sem más senki meg nem segite, egynehányan maradánk. Tudom Kegyelmed halotta minemü romlásokat tött rajta [a török] öt helyen, szabadosan bejöhett s kimehetett az ember rajta, harmadfélszázan bénán, csonkán, betegekkel jöttünk ki belüle, két nap Debreczenben ezek közül is tizenöt hala meg . . . Gyulai Ferencz uram vala jóakaróm s olylyá tartottam mint az édes apámat, az igazért, hogy azt a szegény urunk [Rákóczy] adta praesidium számára való aranyját kértem . . . Gyulay megharagudott.” (Teleki-levelezés I. 1905. 563.)

1660. szept. 16. *Kvár szkve*: „Az böcsületes város expediálván Ungvári Miklós és Brassai György uramékat Várad alá Ali basához, bíró uram és az becsületes Tanács parancsolattyából attam . . .” — *Gazdálkodás az ítra. (XXXIII/III. 30.)*

1660. „Szent András havának (nov.) 15. napján.” Várad. *Szinán váradi pasa* megtiltja a szomszédos nyolc vármegyének, hogy az erdélyi fejedelem részére hadat gyűjtsenek. A levél bevezetése: „Mi az hatalmas és giözhetetlen Czaszarunknak vegh Varad varanak fő giondviselője az tekintetes és nagságios Szinán Pasa.” (Izsépy E., Végvári levelek. Bp. 1962. 15.) Ez a bevezetés állandó a váradi pasák leveleiben.

Az 1660. év nagy csapásairól *német röplap*. Rézkarc. Felirata: „Grosswardein.” (Paris, Bibl. Nat. Vc. 219.) A röplap baloldalán illusztráció: ülő és álló személyek német öltözetben az árok partjáról az üstököst szemlélik, háttérben a váradi vár képzeleti képe. Szövege: „Den 14. Decembris A. 1660 ist über Gross Waradein in Sibenbürgen ein feuerrother Comet über dem Mond stehend gesehen worden . . .”

1660 körül. Sárospatak. *A Rákóczi Könyvtár Katalógusa*. (I. Rákóczy György és fia Zsigmond könyveinek jegyzéke, melyek utóbb a sárospataki kollégiumba kerültek. Az átszállításkor készülhetett a jegyzék, mely töredékesen maradt fenn): „159. Architectura Militaris Elementa.” (Harsányi I., *A Rákóczi Könyvtár és katalógusa*. Magy. Könyvszemle. 1913. 344.)

1660–1665 körül. *Georg Kraus* segesvári jegyző az 1660-i ostromról: Ali pasa „den folgenden Tag so der 24 August war, alle Minen zugleich anzünden lassen, welche auch nach des feindes wundtsch ablifffen, dass das gantze schloss davon erschütteret vndt der rothen Pastey Maur mit schrecklichem krachen zu grundt vmbworfen wardt, dadurch der feindt zehn ellen breit platz zum einfallen bekame, die Goldt Passtei bekam auch ihr theil vndt einen solchen riss, dass eine Compagnie leichtling hatte hinaufsteigen kennen.” – A török építkezésekről: „Alss nun nach einnehmung des Schlosses Wardein der Ali Passa vntter dem Schloss liegendt das schloss mit den zerbrochenen mauren woll gebauet vndt nach noht versehen hatte.” (Kraus II. 1864. 110–117.)

1660–1669. *A váradi pasák* – Szinán (1660), Haszán (1665–1666), Szokoli Ali (1668), Juszuf (1669–1670) – levelei a végvári kapitányokhoz, panaszt téve a magyar katonák békebontó és kárt okozó portyázásai ellen. (Izsépy E., i. m.)

1661. *Püspöki János* emlékirata: „Az Keresztyénség Védoszlopának Meg-Dülése, az az Az Nagy Váradi nagy Várának Törökök által való kipusztítása és Elfoglalása. Egy siralmas elmékedésben keserves szivvel által tekintetni és megfontoltattni kívánta Puespoeki János Varadról elbujdosott Taneto.” (Debreczen 1661. – RMK. I. 373. sz.)

1661–1664. *A váradi basák* követelései Debreczen városától: 1661. decemberében Huszain basa 1000 szálfát követel a váradi palánk építéséhez; 1662-ben Piri basa 30 négylovas szekeret és hat téglavetőt parancsol Váradra a mecset építéséhez, 1662-ben 200 ágyúdeszkát követel; 1664-ben Kuczuk basa 100 négylovas szekeret, valamint híddeszkatát követel a vár felvonókapujához, és 200 palánkarót. (Zoltai L., Debreczen a török uralom végén. Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1903. 313.)

1662. *Zrínyi Miklós* röpirata Raimondo Montecuccoli tábornok ellen: „Si tamen ipse Princeps (II. Rákóczy György), ut praeceps fuerit, egregie adjutus fuisset, non illa Desperatione res Hungara imo Christiana nunc jaceret, nec Varadinum tot sanctorum Regum Sepulchrum et tanta Coronae nostrae Gloria sub Turcico jugo gemeret, nec manes sanctissimorum Regum nostrorum ignominiosissimam Captivitatem paterentur.” (Markó Á., *Zrínyi Miklós levelei*. Bp. 1950. 103.)

1662. júl. 1. *Debrecen város közgyűlési jegyzőkönyve*: Huszain váradi pasa Várad egyik utcáját „magyarral akarja megülnetni, templomot hágy építtetni s harangot is tartani”. (Bobrovsky 1980. 40, 110. l. 195. jegyzet.)

1662. *Szalárdi János* feljegyzései a várról (Siralmas magyar krónikája. Kiadta br. Kemény Zsigmond. Pest 1853. — Újabb Nemzeti Könyvtár II.)

A z 1598-i török ostromról

„... a török igen nagy erővel megszállotta vala és midőn harmincz napok alatt csonka nevű bástyájának nagy megrontása, kétszeri erős ostroma után is semmit sem tehetne neki, szégyennel kényszerítetett vala elmenni alóla ” (20. h.)

Bethlen Gábor építkezéseiről

„... mind székes helyén Fehérvaratt, Radnóton, Alvinczen, Balásfalván, Fogaras és Várad váraiban nagy fris fejedelmi pompás épületű házakat építtetett vala . . . és oly fundálásokat indított volt, némellyek csak félig, vagy annyira sem mehetvén végbe, mint az alvinczi, balásfalvi, radnóti, és váradi is, hogy azokhoz képest látatnék mintegy halhatatlanságot igrini önön magának.” (30–31. h.) — „Váradnak az dél és napnyugat felől való legnagyobb bástyáját, melly azelőtt palánkkal vala építve, fundamentomátul fogva kővel téglával fölépítteté. Az régi királyoktól klastrom formájában faragott kövekből rakatott két igen magas fris tornyu, mondhatatlan erősen egybeforradott kőrakású belső épületeket nagy munkával elrontatván, minémü pompás királyi épületeket fundált, és kezdett volt azok helyében, láttam lerajzolva; melly ha akképen véghez mehetett volna, nemcsak pompás voltára, hanem bezzeg erősségére is sokkal meghaladta volna az előbbieket, mint csak a melly része megkészülnetett volt is, azokat egybevetvén a régiekkal, a kik azokat érték és látták vala, ítéletet tehetnek fölöle.” (35. h.) — „. . . a csonka bástya ellenében való veres torony alattvaló kész házakig, mellyet Bethlen Gábor idejében építtetek vala . . .” (242. h.) — „Az vár elei felől napnyugotról a két veres toronybástyák között lévő házak, és a délfelől való veres toronybástya házoktól fogva a királyfia bástyája ellenében üszögében lévő toronybástya pusztá kőfaláig való sorépületek Bethlen fejedelemtül olasz fokokra és sűrű csatornákon lévén építtetve . . .” (243. h.) — „. . . szent László király . . . építtette volt azon a helyen a nagy, két fris, magas tornyu monostort, melyet Bethlen fejedelem idejében, mint oda fel említették, elrontattak vala.” (363. h.) — Az belső vár a mint Bethlen Gábortól a külső vár kerítésének formája szerint mindenik öreg kásamatás bástyák eleibe egy-egy öreg temérdek bástyaházakra fundáltatott és a csonka és Bethlen bástyák ellenében való toronyházak mindenestül fogva boltokra s azok között lévő fejedelmi szép házak is, alsórészei azoknak is mindenütt erős boltozásokkal, felső sor házai pedig gerendázással egészen megépíttetett vala. Ez délfelől való toronybástyátul fogva is az királyfia bástyája ellenében üszögében való toronnyal épen felrakatott s az alsó sor házak mindenestül meg is boltoztattak és olasz fokok között az a sor is héjazat alá vétetett vala, azon torony bástyának építése csak üszögében maradván.” (551. h.)

1640-ben: „Azonban Rákóczi György a váradi tiszten azon esztendőben [1640] die 21. Augusti Kassai István és több becsületes uri commissariusok által béhelyeztetett vala: kinek noha nagy sok szép atyai intésekkel való istenes instructioval (mellybe a Sibrik Györgynek váradi kapitányságául Báthori Istvántul adatott, Gyulai Páltól iratott gyönyörűséges instructioja is szorul szóra befoglaltatott volna) bocsátotta volna kezében a nevezetes szép véghelyet.” (137 – 138. h.)

1642-ben: „Azon esztendőben hogy fejedelemmé választaték [II. Rákóczy György 1642-ben], s portátul abban confirmáltatott vala is, négy szomoru portentum, nyilvánással nem jót jedző jel, követte vala a várat. Mert maga a várban Váradban létében, egy nap csakhamar egymásután kétszer ütötte vala meg a menykő a várat. Először azt a *délfelől való veres cseréppel héjjazott toronybástyát, mellyben az fejedelmi házakban* maga is laknék, annak cserepes héjjazatját napkelet felől a tetejétől fogva egész párkányáig nagy szélesen lesepervén, és szélllyelszórván, s a nagy temérdek kőfalon csudálatosan által s meg általjárván, a *felső és alsó boltok* alatt is embereket és agarakat is ölvén meg, kiknek egyike maga inassi közül háromszéki Kálnokiak-félékbül egy becsületes jó reménységű és magának kedves inasa volt.

Azután ismét csakhamar a *kapufélen való harangos és órás, pléhekkal héjjaztatott tornyot*, mellyben is embert ölt, a kőfalt is néhány helyen meglikgatta, szakgatta. Az öreg harangnak is szélét megsujtván, valamennyire meg is olvasztotta, s mintegy megbélyegzette, de nem károsan; némelly gerendákat, kötéseket is nagyon meghasogatott, vesztegetett vala. Melly dolog a várbelieknek igen nagy rémülést hozott, és szerzett vala. Mellyet mindenek, hogy az ifju fejedelem fejedelemségének nem jó kimenetelit portentálná, s ki egy, ki más gonosz omennek jövendőli vala.” (139 – 140. h.)

1648-ban: „... septembernek elein [1648-ban I. Rákóczy György] Várad felé fordult vala, hogy az ott való építéseket is megtekintené.” (232. h.)

I. Rákóczy György építkezéseiről

„Várad várának *árkát* igen nagy munkával, költséggel nagyon *kiszélesítvén*, földét kihordatván, köröskörül mind az öt bástyái ellenében *kőfállal bélétté vala meg*, csak az egy aranyos bástyája két szárnyai arányába, hogy el nem végeztethetett vala, megelőztetvén a haláltul: azt pedig olly igyekezettel cselekszi vala, hogy mihent kerítése béléttését elvégeztethetné, ottan az árkot mindenütt kitisztíttassa, s egy ember magosságnyira *mélységét alább szállíttassa*, hogy így a Kőrös fenekínél alább szállíttatván az árok feneké, semmiképen vize a kőfalak alól el ne vétethetnék, és cuniculusokkal, a kőfalak bástyák alá való ásással, s porral való felhánytatással a bástyának ne árthatnának. Oh nagy szorgalmatossággal keresztyén tisztit istenesen elkövető, dicséretes emlékezetű méltóságos nagy fejedelem! bezzeg nagyon általlátta volt, mibül, honnan lehetne annak a nevezetes főhelynek s derekas erősségnek romlása s veszedelme! mint oda alább arról elég siralmast érthetünk.

Benn a várban is, pedig itt is eleget épített, mert a *csonka bástyát*, mellyet 1598-ban a törökök megromtottak vala, másfél ölnyivel *feljebb rakatta* vala; az *közkö-*

falat is egész az aranyos bástyáig egyfelől, másfelől is pedig a kapubástyáig felrakatta vala. Hasonlóképen a *királyfia bástyáját* is egy annyira, s annak a Bethlen bástyája felől való *kőfalait* is. Az kapu bástyái oldalában egy *szép tornyot* pléhes szép mesterséges héjjazattal orsóson függő lábason építtetett vala, melyben a harangok és az óra helyheztek vala: az alattlevő erős bolt pedig, és az előtt más egy bolt is rakattatván, hogy az káptalansághoz való levelek, a hol régenten szoktak vala tartatni, azoknak az új építések miatt el kellett volna bontatniok, ezek azok helyébe conservatoriumul, levéltartó házul fordítottak vala.

Az *belső vár* derék épületi környül is pedig elég sok munkát tétetett vala; mert noha úgy végben nem vitethetné, mint elrendelte és fundálta volna, de a *királyfia bástyája ellenéül fogva, s a veres bástya ellenében is a minemü temérdek toronybástya* fundáltatott volt, azt egy végben fundamentumából felépíttette, s *azon két bástyák között való sort* középbén nagy erős gerendákkal begerendáztatván, *alól czeigháznak* csináltatta, s a gerendázáson *felül pedig élésháznak* hagyatta vala: ezt is olly igyekezettel, ha élhet vala, hogy mind középbén s mind legfelül erős boltozások alá vetethesse mindvégig.

A *veres bástya arányában* pedig, a *melly toronybástyát* építtetett vala, azt is középbén hasonló erős gerendázással, azonfelül nagy temérdek tapaszszal is, mészőntéssel rekesztetvén által, ezen felülvaló contignatioját, rekesztését egy singnyi temérdekségü téglafallal boltoztatta, s szép alkalmatossággal cseréphéjjazat alá vetette vala. Ez is *alól czeigháznak*, tüzes szerszámokkal, gránátokkal, laptákkal, mindenféle sok eszközökkel, salétrummal, kénkővel, kanóczkötelekkel és egyéb sok eszközökkel levén rakva: *felül élésháznak*, lisztnek, mindenféle annonáknak, éléseknek, szőlőknek, nyers és asszu gyümölcsnek, hogy köröskörnyül sok sűrű ablakok hagyatván rajta, igen szép szellős házak volnának, fordítottak vala.

Melly *két bástyák között való egész oldal czeigház* úgy meg is rakatott vala a kőfalak alatt külön különféle álgukhoz való golyóbisokkal; falai mind kétfelől szakállasokkal, muskatér és krompáki puskákkal; közepi öszvefaragott koszoru fákkal meglevén padolva, azonfelül mindvégig szép lövészerszámokkal, és minden szegelyuka vas laptákkal, kapákkal, nagy sok vas lánczokkal külön külön kötelekkel, spárgákkal, vassal, ónnal és várban kivántathatandó mindenféle szükséges materiákkal, eszközökkel, hogy majd jobban alig kivántathatik vala.

Ettül a czeigházbástyától ismét északfelé ismét egy nagy erős temérdek kőfalt vitetvén elő, az *aranyos bástya ellenében való illendő proportioval való bástyát* is épen felrakatta vala, csak boltozatja héjja levén: és attólfogva a *csonkabástya ellenében való veres torony* alattvaló kész házakig (mellyet Bethlen Gábor idejében építtetek vala) egy sor nagy magos kőfállal egybefoglaltatott vala, *kapuja* mind *napkeletrül, éjszakra* meghagyatván, a minthogy *délfelől* is meghagyatott vala azelőtt. Délfelől pedig a Bethlen és királyfia bástyái között, a mely felső sorházak a kapu felett Bethlen fejedelem idejében üszögében maradtak vala, *annak a napkelet felől való részét* azon belső vár délfelől való kapujáig, és az üszögében maradt toronybástyáig, *templomnak rendeltetvén*, nagy szép bolt alá vetette vala.

Az vár elei felől *napnyugotról a két veres toronybástyák között levő házak*, és a *délfelől való veres toronybástya házoktól fogva* a királyfia bástyája ellenében üszögében levő *toronybástya puszta kőfaláig való sorépületek* Bethlen fejedelemtül olasz fokokra és sűrű csatornákon levén építtetve, hogy a csatornák minduntalan

csorgók, s a miatt a házakban is sok károk volnának, az olasz fokokat mind lehá-nyatván, mind szarufákra és sendely alá vetette vala.

Mindezek pedig inkább mind Ibrányi Mihály vicekapitánysága alatt vitettek vala végebe, az ki is tisztit az építések körülül való szorgalmatosságban is, semmi rész-
ből hátra nem hagyja vala.”

1658-ban II. Rákóczy György a törökön vett győzelme után

„Maga pedig Váraddá nagy pompával beakisirtetvén, ott is nagy örömmel fogad-
tatott vala: az városnak szine és elci, a papokkal s oskolabeli sok szép ifjussággal
az *várbeli egyházban* s várban és a *vár hidja* előtt levő város piaczára nagy sűrűség-
gel felgyülekezvén; a fejedelem, minekelőtte maga házába bemenne, minden
udvara népével a templomba térvén, ott szép hálaadó zsoltár-éneklés után, Nagybenedek,
városbeli egyik prédikátor, a jelenvaló alkalmatosság szerint, hogy Istennek szép
kegyelmével bíró buzgó lelkű papi ember volna, Istennek olly nagyságos jótéteményit,
nagy buzgóságos hálaadással megköszömvén, könyörgettetésében, Istennek azon meg-
mutatott jóságát fejedelmünkön s nemzetünkön továbbra is megmarasztani kívánta.” (362. h.)

A külső vár leírása:

„És ifju János király idejétől fogva a török nemzet, hogy kiebb kiebb terjesztené
hazánkban birodalmát, s főképen Szolnokot s Gyulát elfoglalná, derekasabb bász-
tyákkal építtetni és körülvetetni ugy kezdetett; melly már ugy megerősítettett
vala, hogy Európában a keresztyénségnek egyik fő bástyájának és Magyarország
kulcsának, bár adná Isten! ne méltán állitathatott s tartathatott volna.

Melly vár a városnak közepette, kerekded formában nagy erős kőrakással és
kőfallal levén megkerítve, azon nagy kőfal kerítéséhez körülül egyenlő mértékben
öt igen nagy kasamatás, regularis, földdel megtöltetett fekvő *bástyákkal* levén kör-
nyülvetetve; *kapuja* napenyészet felől a városnak derekasabb és két viz között levő
Péntekhely nevű utcáira (melly is jó gondviseléssel derekasan megerősítettetett
volna) nyilván. Az kaputól dél felé fordulván első bástyája *uj bástyának*, avagy hogy
Bethlen fejedelem csináltatta volna: *Bethlen bástyájának*; a mellett ugyan délről
Királyfia bástyája; a mellett napkeletről *veres bástyának*; ettől immár éjszak felé
fekvő bástyája *aranyasnak*; ettől napnyugotra fordulván, éjszak és napnyugot
avagy a vár hidja között levő bástyája *csomkának* neveztetetnének.” (363. h.)

1658 szeptemberében, midőn a tatár sereg Várad alá érkezett:

„a kapu felin levő toronybeli vigyázó alá nagyon kezde kiabálni, hogy a tatár
táborról a város felé nagy sűrű seregek indultak volna.” (401. h.) Ekkor Gyulay
Ferenc „a *várbeli öreg paloták* héjazatira egy falka ácsokat lajtorjákon felhágat-
ván, a *két tornyok között levő sendely héjazatokat* nagyon vereti, kopácsoltatja.”
De Gaudi András vicekapitány félben hagyatja a munkát, mert feleslegesnek és
károsnak ítéli. A tatár sereg ugyanis nincs felszerelve ágyúkkal, nem árthat. De
ilyen munka láttán esetleg jobban nekibátorodna. „Melly dolgot, hogy az ellenség-
nek nagy szivadására állitaná, rajta nagyon megbusult, ugy hogy nagy kiáltozva

menvén be a vár kapuján, nagy szitkozódással kiáltja vala az ácsoknak, ne bolondskodnának, hagyának békét a héjazatoknak; de amazok a kapitány parancsolatját állatván s a dolgokban elébb elébb menni akarván, úgy nekibusult vala, kevésbe mulnék, hogy őket onnan le nem lövöldöztetné, nagyon szidalmazván őket: . . . olyan kárt és nagy bolondságot miért mivelnének, a tatár nyilától otben a várban is elannyira miért félnének? Avagy hallatnék-e hogy immár a fővezér faltörő álgyuival elérkezett volna? és így velek félbehagyatta vala.” (402–403. h.)

1660 májusában a töröktől felgyújtott bihari falvak (Bihar, Csátár) „pernyéit Gyulai Ferencz az várbeliekkel a *vár kapuja előtt való görébül* nézné, hogy mint a polyvázó havat a szélvész nagy sűrűséggel úgy hozná be a megirt helyekről, a város piaczára, vár árkába és az egész városra.” (502. h.)

1660 júniusában a török csapatok vezére Barcsay fejedelmet keresvén, „csak nagy hirtelenséggel és véletlen a vár kapuja előtt termett vala, mellynek kapui sem találtatván felvonva lenni, csak a *külső sarampója* s gémje valának belakatolva . . . maga pedig lováról leszállván a *vár árka szélén való színbe* felmenvén, a várnak épületit, béllelt árkat, mellyben akkor igen nagy és mély viz vala, onnan nézeli vala.” Kérdezősködésére a vicekapitány válaszol. „Melly választ megértvén, csak lovára fordula és a Bethlen-bástyája mellett az árokszálen a vadkert kapujára ment vala ki a táborra, úgy hogy azon utjában a várnak három bástyáit többül megnézhetne volna.” (523. h.) – Ugyanekkor a török vezérek Boldai [Boldvay] Mártonnál akartak ebédelni. „Ez pedig kétségkívül közönséges tanácsból, csak a végre lehetett, hogy háza [Boldai Márton háza] Olasziban olly helyen volna a hid végén, a honnan a várnak egyszersmind mind három bástyáját láthatnák, az míg pedig vadkertutczai kapuról a vár mellett elő a Boldai Márton házához, által a hidon Olaszira s onnan meg visszamennének, négy bástyáját épen többül kinézhetnék; az ablakirul pedig a vár situsát, helyét s fekvését, hogy mintegy parton szabásuan lenne s a Körös árka a vár árkanál ugyan jóval alább és bellyebb fekünni láttatnék, olly mathematicus, földmérési mesterséghez értő személy velek, a ki azt mind jól eszébe vehette, hasonlóképen azt is, a Körös felől melly nagy meredek part legyen, mint a hová nagy sok ember beállhatván, nekik a várból lövéssel semmit nem árthatnának, avagy mind ezeket nem mind eszébe vehette volna-e?” (524. h.)

1660. július elején előkészületek az ostromra: „azonnal bemenvén a várba, az *hidat* be kezdék szedetni, minden hidlás fáival, gerendáival, igáival és még czövekeit is kivagdaltatni, kapuját berakatni, tölteni és csak a vár oltalmára magokat keszíteni kényszerítették vala.” (536. h.)

„Az várnak, városnak situsa, fekvése állapotja odafel eléggé delineaáltatott, megiratott, hogy a vár kapuja napnyugotra a városnak péntekhely utczájára nyílnék arczzal, és hogy azon kapu mellett délfelől fekünnék a várnak legnagyobb bástyája, melly uj és hogy fundamentumából Bethlen Gábor fejedelem rakatta, *Bethlen-bástyának* is hivattatik, mely bástyának gondviselése . . . Körös-tarcsai Vér Györgyre bizatott vala . . . *Királyfia bástyája* gondviselése bizattatott Boldai Gergelyre, . . . *Veres bástya* bizatott vala szentfalvi Nagy Ferenczre . . . *Az aranyas bástya* bizatott vala borosjenei Tisza Istvánra . . . *Csonka bástya* Stepán Ferenczre . . . *Kapu és toronybástya* belényesi Komáromi Ferenczre . . .” (538–540. h.) – „és az bástyák *sűrű lobogós kopjakkal, sok szép lovas és gyalog zászlókkal* körös

környül megrakatkván, kiki az ő lövőhelyét, sánczát éjjel nappal erősíti s maga hajlékát a bástyán alkalmaztatni igyekezi vala”. (540. h.)

A város felégetésekor a felgyújtott főtemplomból a temetési zászlók „mind három a várbeli egyházba vitetett vala”. (544. h.)

Az 1660. júl. 17. – aug. 28-ig tartó ostrom kártételei:

„Napnyugot felől is a csonka kapu és Bethlen bástyák ellenében az piaczon keresztül által egy igen nagy ároksánczot vetettek vala, mellybiül is azon bástyákra s a *harangos toronyra* s a *belső torony* alatt való házakra, annak faragott köveit rutul megvesztegetvén, váltig lövöldöznek vala; a régi királyok idejebeli szép öreg harangot is, hogy azt le nem vétethették volna, meglőtték és elrontották vala; de kettei a harangnak levétettek vala.” (549–550. h.)

A megirt *aranyas és veres bástyák egymás ellenében levő kásamatáinak* lövéseket akarván elveszteni, hogy azokat igyekeznének megostromlani, az két kásamáták ellenébe egyfelől az árok szélébe kasok közé állattak vala két két öreg faltörő álglyukat; ismét azon bástyák köz köfala ellenébe is szinte középben s az árok szélire is kettőt, az mellyből való rettenetes lövésekkel azon kásamáták lövésit nem is csak elvőttek vala, hanem mind a *kásamátákat s közkőfalt* is annyira megrontának, hogy mind a három helyen való töréseken ostromot próbálhatnának.” (550. h.)

„... az rettenetes lövéssel a várbeli *bástyákon építettett erős sánczokat* egynehányszor semmivé tennék, erős *gerendákból való épületit* diribről darabra szakgatattván, földtöltésit széllyelhányatnák: mellyeket noha a mieink egynehányszor reparálnának, megújítának, de végre azon épületek alatt való kőfalokat is ugy megrontatták, hogy többé azokon a helyeken újabb sánczok sem építtethetvén, a lövészerszámokat is azon alkalmas helyekről csak levonattatni kénszerítettének.” (551. h.)

„Az *belső vár* a mint Bethlen Gábortól a *külső vár kerítésének formája szerint* mindenik öreg kásamátás bástyák eleibe *egy egy öreg temérdek bástyaházakra* fundáltatott és a *csonka s Bethlen-bástyák ellenében való toronyházak* mindenestől fogva boltokra s *azok között levő fejedelmi szép házak is*, alsó részei azoknak is mindenütt erős boltozásokkal, felső sor házai pedig gerendázással egészen megépítettett vala. Ez *délfelől való toronybástyátul fogva is az királyfia-bástyája ellenében üszögében való toronynyal* épen felrakatott s az *alsó sor házak* mindenestül meg is boltoztattak és olasz fokok között az a sor is héjazat alá vétetett vala, azon toronybástyának építése csak üszögében maradván.

Üdösbik Rákóczi György fejedelem az *királyfia-bástyájának ellenében való üszögében levő toronytól* fogva elkezdvén az építettést, a *veres bástya ellenében való toronybástyáig* azt az oldalt középben igen erős gerendákkal meggerendáztatván és mészszel annak padlásán felül erősen megöntetvén és azon felső sorján mindkétfelől sűrű, apró, négyszegű ablakokat hagyatván, felső részét jövendőben bolt alá vétetni akarván, azt a sort ugy csináltatta vala, hogy alól *czaiház legyen*, az *felső része pedig erősen élésháznak* tartassék. Az *veres bástya ellenében való toronybástyát* is pedig mind alól felül hasonló ablakokra, ugyan két részben építettvén, ez is középben hasonló módon gerendáztatott; de az felső épületi egy singnyi temér-

dekségü boltozattal megboltoztatván, hogy ennek az alsó részében mindenféle tüzesszerszámok, gránátok, kénkő, salétrom és mindenféle munitiókhoz való sok eszközök, felső részében pedig mindenféle étel, liszt, asszu és nyers gyümölcs tartatnának, ez bástya épen cserép alá vétetett vala; mellynek is ajtai alsó részére az öreg czait-házbul, fölső részére pedig az felső élésházbul nyilnak vala.

Az *veres bástya ellenében való cserepes toronybástyától* fogva ismét egy nagy sor magas temérdek kőfallal elővitetvén az épületet, az kőfal mellett belől ifjabb Rákóczi fejedelemtől szép kő istállók, félhézazatra valók, kívül pedig ugyan félhézazatra holmi szekérszinek; az *aranyas bástya ellenében való torony bástyáit* üszögében épen úgy, hogy csak boltozása héja volna s ismét ez bástyától fogva is az külső derék kőfal *az csonka épen kész toronybástyához* ragasztatott és épen fel is rakatott vala; ez *éjszak* felől, másik *napkelet* felől és harmadik *délfelől* való oldalán is *egy egy kapu* hagyatván.

Az már leirt *czajt- és élésházaháznak* is a külső öreg bástyán felül való eminentiájának, magasságának szegletit ujbécs-utczán való egy sánczbul nagyon megrontották vala, úgy hogy a cserepes héjazatától fogva alá, míg az külső bástya miatt hozzá férhetnének, a nagy temérdek szegletkőfala egész az boltozásig nagyon leszakadozna s cserepes héjazatának is nagy része csak csüggőleg s leszakadólag függene.

Azon *czajt- és élésház* ellenében *éjszakra az aranyos bástya ellenében üszögében, boltozat nélkül levő toronybástya* mellett levő közkőfalnak is (mellyhez iraték, hogy belől istállók s kívől félhézazatra való szekérszinek ragasztattak volna) szinte azon toronybástya mellett a Szt Ferenczben levő sánczból, a mennyivel az külső vár közkőfalát magasságával felülhaladná, nagyon lerontatták vala, úgy hogy a kőfal szakadozása miatt minden kívül belől való épületek mind leszakadoznának, és azokban szállást tartó városi népek kiszorolni kényszerítettének.

Az *aranyas bástya* két kásamátái között a melly boltozat alatt a derékbástyára felmennének és annak alyában mindkétfelé alkalmas *jó házakra* garádicsokon felmennének, mellyekben kapitányok lakni szoktak volna; a felső boltja szép faragott kő, mellynek is két kapui között való erős boltozatján felyül a minemő *szép nyaraló- s vacsorálóhely* mind igen szép faragott kőlabokra, a kövek sűrű vaskapcsokkal levén öszvefogalva, mintegy fellegvár gyanánt, azon bástyán valamivel felyülmuló vagy haladó eminentiával, magassággal építettett vala, a honnan mind a veres és csonka bástyák, nehezen oltalmazhatni állittathatnának; mellynek héjazatja még az ellenség érkezése előtt leverettetett vala ugyan, de a szörnyü sűrű lövés miatt egy kőlába sem maradt fen, sem szarufája; hanem a szép eminentiaju épület a boltozatján felyül épen öszverontatott vala.” (551 – 553. h.)

„A szt Péter hegyén levő sánczokbul az *aranyas bástyára* felmenő boltozat alá gyakran belővén, sok károkat tennének, s olly messziről is (hihető perspektiva, messzelátó eszköz által vizsgáltatván meg) csak az bástyákon levő *vigyázó és cirkáló erkélt* is ellőnék, mint a *csonkabástyának* kapufelől való szárnyán is hogy esett vala.”

„És hogy a vezér Szejdi passa kétrendbeli hitlevele is kopjára szegeztetvén, a *veres toronybástya* oldalán kitétetvén, azt is egyszer a közelebb levő sánczból lelőnék; mellyet más kopjára szegeztetvén, ujabban annál felyebb szinte a torony tetején tétetett vala ki.” (553. h.)

A török az Aranyos bástyánál és a Bethlen-bástyánál fűrt levezető árkokkal, a várárok vizét lecsapolja „a bástyák alyai nagyobb részént szárazon maradván”. Ezután a török az Aranyos és Veres bástyák alá aknákat fúrat. (554. h.)

„A vár *külső kapuja és Bethlen bástya között a külső várban* a melly egy sor *földházak* volnának, mellyekben a viceporkolábok és némelly gyalog hadnagyok is lakni szoktak vala azokra a szt Péter hegyéről a lövések nagyon reájok szolgálván, benne meg nem maradhatnak vala. Hasonlóképen az fen való házakban is; és a megirt *élés- vagy czajtház cserepes torony bástya* és az aranyas bástya ellenében üszögében, boltozati nélkül levő *torony bástya* köz kőfala mellett kívül levő istállók, ereszek alatt is, mint iraték, senki meg nem maradhatván, mind az viceporkolábok s több házak lakosi, cselédek s istállók és ereszek alól is kik a pinczékre s kik *öreg czait-házba* költöztek vala, mellynek sendelylyel való héjazata noha mindig mind a két torony között leverettetett volna, de nagy szárazság járván s különben is azon felül (főképen mig az öreg középgerendázatok az bástyákon való épületek szükségére leszedetni nem kezdetnének) két igen nagy mészszel öntött, padimentomoztatott padlások levén (az élésházból is, az héjazatja leverésére nézve, mindenféle gabonának szerénszerte kellett vala igen nagy munkával költöztetni) ugyan sok esőtől is olly állapotjában hogy meghatódnék, félelmes nem lehetne.”

„. . . kik [a pattantyúsok] a megirt *cserepes torony alatt lakó belső czajt-házban* (mellynek felső szegeletet nagyon megrontani mondók) munkálkodván” . . . és itt – mint „*a külső öreg czait házban*” életben maradottaktól utóbb megtudták, – munka közben szikra esvén az egyik befedetlen puskaporos hordóba „minden edényekbeli porok, számtalan tüzes szerszámok gránátok nekigyuladván, az egész várnak rettenetes megrengésével, iszonyu dördüléssel, a földnek megrendülésével, a *zon bástya, czait-háznak* s azon felül való egy singnyi temérdekségű boltozatu *élésháznak* sűrű ablakos külső felét, a belső kőfalaktól fogva egész a földig csodálatos nagy rontással szélylyelhányta s öszverontotta vala.” (557–558. h.)

„De azonközben látván hogy azon rettenetes tüztől a *derék élés- és czaitház* lecezes szarufázatja, és annak szomszédságabeli egy kerékkel két köre forgó igen mesterséges *szárazmalom* (mellynek kerekébe csak két ökrök vagy lovak köttetvén, csak azon egy helyben mintha elébb elébb mennének nyomdosván az nagy száraz kereket, alattok nagy sebbel megyen vala és egynehány rendbeli mesterséges kerekai által egyszersmind két követ külön külön való orsóin s száraz kerekain forgat vala) héjazata is meggyuladván, hogy azoknak oltásokat a mieinktől annyira meglepíteni látnák, az *czajt-háznak* romlását eszekbe abból vették vala.” [ti. a törökök] (558. h.)

„. . . azoknak nyomoruságokat, kik a *külső öreg czait-házban*, az bástya ajtajához szálláson lenni közel találtak volna, nézni és látni siralmas vala . . . De a *belső czajt-házban*, kik valának, odaemésztdnek, romlottak, borítottak vala . . .” (560. h.)

„az közfalaknak [valószínűleg az aranyos és veres bástya között] töltésén belől, az törésnek éjszak felől való részén, melly *sor kő istálló* volna, annak háta megett” mély árkot ástak a védők, és azt puskaporral töltötték meg. (560. h.)

„Az mieink pedig mihelyt látnák a kásamátáknak s közfalaknak is annyira való megrontatásokat s az árok vízének is elmenését, tartván hogy véletlen s főképen

éjszaka ne kezdjenek rohanást tenni *az igen nagy három töréseken . . .*” [ti. az Aranyos és Veres bástyák kazamatáinál és a közköfalnál.] (561. h.)

„És ad diem 24. Augusti viradóra mihelyt az hajnal világosodása lenni kezdett volna, a port *mindkét bástyák* alatt egyszermind fel gyujtatván, rettenetes dördüléssel az egész várnak s földnek zendülésével az bástyák felhányattatának, úgy hogy a *veres bástya* kőfalában hosszára mintegy tizölnyi az föld szineig az árokba kivetették, földtöltésének is kásamátája arányában egy darab helyen egy embermagasságnyi darabja alig maradván fen, a földnek nagyobb része pedig a pornak rettenetes erejébül a legmagasabb épületek felett az éltető égbe ragadtatván s széllyel mintegy eső módjára szóratott volna, úgy hogy egy embermagasságnyi faragott követ a harmadik bástyára, a Bethlen-bástyájára vetne által. *Az aranyos bástyá-*nak is pedig kőfala egynehány ölnyi szélességüen nagyon kihalattatván és szakasztatván, annak is törésén ostromnak mehetnének, és így immár a várra öt helyen való törés és rés s kapu nyittatott vala.” (562. h.)

„De *az aranyas bástya* törése, hogy a kőfal igen temérdek levén, az pornak sebessége csak mintegy felét szakasztotta volna ki.” (564. h.)

„Az veres zászlókat a *toronyról* s Szejdi passa hitlevelét is bevétették s fejár zászlót tétetvén ki, az lövést az egész várban megszüntették;” (570. h.)

„Az lövés azonnal megszüntették és a zálog török urak is már az *uj bástya* kásamátájában őrizet alatt valának . . .” (570. h.)

„a vár árkától közelebb való sánczból algyuból egy nagy lövés esnék, melly a *kapitány ebédlőházának* héjára bejövén (a hová azelőtt a golyóbis annyi szörnyü lövés között be nem járt volna), szinte az asztal felett ütne fel egy deszkát a tapasz-
nak pora és darabjai rutól meg lepnék az írásban munkálkodókat . . .” (570. h.)

„Az kevés népnek a várból való kiköltözködésekor Aly passa a több vezérekkel, passákkal, bégekkel a *vár előtt való színből* (mellynek a bemenetelkor fen csak a deréképületi maradt volna) prospectálja, nézi.” (579. h.)

A vár romlását jövendőlköz jelek között említi Szalárdi: „Következendő 1659-ben is midőn Gyulai Ferencz Szejdi passa ellen kiszállani akarna, a *fejedelmi derék konyhának* egyfelől való nagy kőfal oldala kidőlván, egynehány embert ölt vala.” (586. h.)

A bronzszobrokról és a tornyok gombos keresztjeiről:

„. . . csufoltatván a keresztyének tőlök [a törököktől], az régi királyok s főképen László király nagy mesterséggel öntetett lovasképét a magyarok bálványi isteneinek nevezik és mutogatják vala.” (575. h.)

„Az három oszlopokon álló és IV. László király lovas, nagy mesterséggel öntetett statuáit, állóképeit, hogy nekiek mintegy religiojuk volna, semmiféle képeket nem szenvedni, mindenestül dirib-darabra ronsolták vala. Sőt a melly régi öreg gombos merőn aranyozott nagy kereszték, még a László királytól csináltatott két igen magas tornyokon levők, azon tornyok elrontatván Bethlen fejedelem idejében, a két veres cserepes toronybástyák tetejére csináltatva valának is, kötelekkel huzván, rutul lehorgasztatták, vesztegették vala.” (590. h.)

„Minekutána Aly passa hirének, nevének nagy terjedésével Váradot ekképen elfoglalta volna, ottan az alföldrül nagy sok parasztságot ötvenezer emberig, ha nem többig felhajtani parancsolván, az várnak árkat nagy szorgalmatossággal kitisztittata, a kőfalak nagy romlásit ujobban felrakatta és megújította vala, mondják hogy csak valami semmire kellő mézszel.” (590. h.)

1662. *Szalárdi* feljegyzései a váradi káptalani levéltárról. – Báthory Gábor okleveliről írja: „Minémü csak a váradi káptalan levéltartó házban néhány csomókkal magam kezem alatt is állottak a helynek romlása előtt . . .” (30. h.) – I. Rákóczy György építkezéseiről, a harangos toronyról: „az alatt levő erős bolt pedig, és az előtt más egy bolt is rakattatván, hogy az káptalansághoz való levelek, a hol régenten szoktak vala tartatni, azoknak az új építések miatt el kellett volna bontatniok, ezek azok helyébe conservatoriumul, levéltartó házul fordítottak vala.” (241. h.) – Az 1660-i kapitulációs pontokról: „Az oskolához, szentegyházhoz tartozó minden dolgok, könyvek, minden eszközök (mellyeken typographia s a végeződésben levő bibliai exemplárok, ahhoz tartozó sok tallér érő papiros, harangok, oskolához tartozó jószág, malom, a káptalanbeli minden könyvek s levelek értetnek vala, az első punctumok között azok levén kívánságok között feltétetve) kezekhez adatván szabadosan birassanak.” (572. h.) – „Azok nagyon állatván akadályól lenni, hogy hid nélkül minden javokkal, szekerekkel ki nem mehetnének, azonban az ország levelei a melly házban tartattak, azokat és könyvnyomtatáshoz való eszközöket is olly hirtelen kiköltöztethetni lehetetlen volna; az vezér hogy akkor következő éjszaka megcsináltatná ő a hidat, azokat a két boltokat pedig elpecsételtetvén, ha mik azokban maradnának azután is onnan kiszállítatni meg lehetne, azt felelte és meg is igérete vala.” (573. h.) – „. . . mindent felprédáltak vala, az egy bolton kívül, mellyben a typographia, ahhoz tartozó eszközök és bibliai félnyomtatásában való exemplárok valának, mellyet is még tőlök a vezér nagy nehezen marasztathatott és oltalmaztathatott vala.” (575. h.) „ő maga adatná ki [kérte Tisza István Várad feladása után Szejdi basát] a népnek kevés ottmaradt javait; az ország levelei is ne maradnának oda.” – L. még G. Kraus feljegyzését a levéltár elszállításáról a 201. lapon.

1662. *Szalárdi* feljegyzései a vár előtt való öreg egyházzól: „. . . kinek teste [Bornemisza Pál udvari főkapitányé] . . . tisztességesen késértetett vala váradi házához. Az hol die 27. Junii anni venturi 1645 néhai Petneházi Istvánnak az váradi vár előtt levő öreg egyházba rakatott temetőhelyébe nagy tisztességgel temetett vala. Czimerével iratott aranyos zászlója is, ugyanott Petneházi István zászlója mellett rendelt becsületi szerint feltétetett.” (186. h. – [Petneházy István jenei főkapitány volt]) – „. . . az hol és melly napokban [1645-ben] Bálpataki János is, üdösbik fejedelemasszony Hopmestere megholt vala, ki ugyanott a vár előtt való öreg egyházba, Petneházi István és Bornemisza Pál temetőhelyekbe, temetettvén, czimerjével zászlója is a fejedelemasszony [Lorántffy Zsuzsanna] parancsolatjából, hogy kedves jó szolgája lött volna, noha különben nem derekas nagy nemzet lett volna, feltétetett vala.” (218. h.) – Szalárdi az 1660-i ostromról, midőn a várost lakosai előzetesen felgyújtották: „Melly égés-

nek sebességét nézni, oh melly rettenetes vala! De főképen a péntekhelyi utczai magas házakét s a város közönséges egyházáét, hol naponként az Istennek tiszteleti s az evangéliumnak praedicaltatása bőséges mértékben kiszolgálhatni szokott vala! Mely tiz erős oszlopokra s azokra felyülvonyatott gerendákra, igen magos héjazatra építettett vala; mellynek hogy igen nagy tágas és széles épületnek lenni kellene, mint a melly alatt annyi ezer lelkekbül álló nagy gyülekezetnek elférni kell vala, az oszlopokon kívül napkelet és napnyugot felől mindkét részről, négy igen hosszú szálcatornákra nagy magos héjazatok alatt fiókjai kiterjesztetve valának. Mellynek épületin mennyi temérdek sok fa, sendely és vas volna, akárki is megtilheti. Ezen egyháznak közepette lévén nehai Petneházi István, Bornemissza Pál becsületes emberek, kapitány, igaz hazafiainak köből rakott és boltoztatott sirjok, s Balpataki János hopmesternek is temetések, zászlójok leszedetvén, mind három a várbeli egyházba vitetett vala.” (544. h.) – Ez az „öreg egyház” nyilván azonos a középkori Szentlélek plébánia templommal. (Györffy 1966. 686, 687.)

1662. Szalárdi részletes feljegyzései V á r a d v á r o s á n a k a m e g e r ő s í t é s é r ő l. – A két Köröst összekötő „kőfal rekesz” Péntekhely és Szombathely között rakattatott, a folyóvizek partján „egy-egy szép reguláris bástyával” és kőkapuval Szombathely felé; a két bástyától a várig palánkkerítés; a Szombathely-utcánál levő templomrom kiépítése bástyává (365. h.). – Javaslatok a további erősítésre (365 – 366. h.) – Más helyeken Szalárdi arról panaszkodik, hogy a városnak semmi erőssége sincsen. (367 – 401. h.) [Feltehetőleg Szalárdi azért nyilatkozott így, mert újrendszerű bástyás erődítésekre gondolt, és ezeket hiányolta.] – Említi a Szent Egyed utcánál levő hitvány kaput és hitvány régi sáncot. (403. h.) 1659-ben Ebeni István főkapitánysága alatt azonban a város erődítését megújították és derekasan kiegészítették. (434 – 436. h.) – Szalárdinak ezek a feljegyzései a város topográfiajáról részletesen tájékoztatnak.

Szalárdi feljegyzése Váradnak 1657-ben kialakult „d e m o c r a t i c o - a r i s t o c r a t i c u m r e g i m e n j é r ő l”: „Ez mellett azegész város utczáit mind hadnagyságok alá tizedekre osztották, felszámláltatták és írásba vétették vala. Az utczák hadnagytizedesi is minden közönséges Isten parancsolatja szerint való jó dolgokra hittelt köteleztettek vala. Kiknek minden utczánkint, minden közönséges jóra, s a törvénytelen dolgok ellen való gondviselés is ugyan írásba adattak vala. Mellyből mind az egyházi szolgálat, oskolára, annak külső-belső épületire, temető építésére, ispitályokra, annak erősségeire, a városnak minden utczáinak jó gondviseléssel tisztán, sáros helyeknek jó töltésekkel való tartásara, árkokkal, erős sáncokkal való megkerítésében és az kapukra való gondviselés, a kevés idő alatt virágozni olly előmenetellel kezdett vala, hogy a ki azokat látta, hogy azelőtti egyenletlenségben ötven esztendeig végbevinni nem tudhatták volna, akárki is azt állíthatja vala.” (369. h.)

Szalárdi feljegyzése a v á r a d i g y ü m ö l c s ö s k e r t e k r ő l: a Körös folyásánál Olaszit a várossal összekötő híd alatt „még a város között a gyönyörűséges sok szép szőlős, gyümölcsös kertek közül azon váradi szántóföldekig által haladna . . .” (364. h.) – A Bethlen-bástya előtt a kilövést akadályozták „némmely kertekbeli öreg gyümölcsfák ágai akadályok volnának”, ezért Gaudi András

vicekapitány lenyesette azokat. (401. h.) – Gyulay Ferenc az anyósától [Nadányi Sárától] maradt nagy szőlős- és gyümölcsöskertet – a város temetője mellett – a városnak ajándékozta, és „a régi temetőhöz foglalni engedte vala. Mely két temetőkertet ugyanazon esztendőben igen jó állandó kerítéssel környül vétetvén, hogy az szép gyümölcsös fás kerttel a temető helye nagyon megtágasított volt, a városnak nagy alkalmatosságára esett vala.” (437. h.) – „... a városnak abban a felső váron felől való részében, mely a sok gyümölcsös és szőlős kertek miatt mint az erdő olyan volna.” (545. h.)

1662. *Szalárdi feljegyzése a váradischoláról*, a város „gyönyörűséges iskolájáról” (364. h.), I. Rákóczy György és Lorántffy Zsuzsanna adományairól (366., 370. h.) és az iskola épületéről: „egynéhány classisoknak külön külön való tisztességes épületi s nagy jó egü auditoriumok, közönséges tanításra való házak építették vala...” 1657–1659-ben. – Az iskolát a Körös felől és a város felől „tapaszos héjazatos palánkkal” bekerítették. – „Az ifjuság számára is házak, kamorák csináltattak...” – „... ezen scholának mind külső belső épületire, gyarapodására nézve a magyar birodalomban s még külső keresztyénségben is méltán nagy hire terjedett volna.” (370–371. h.) – A továbbiakban ír a két ispotályról és Szt. Márton „fördő Bányájáról”. (371. h.)

1663. *Bethlen János feljegyzése*: „Insigne fortalicium Variadiense...” Leírja a vár és a város földrajzi helyzetét; magasztalja az északi oldalon levő hegyek szőleit (excelsa vineta). „Arx ipsa duplex, exterior quinque latericiis, iisque maximis propugnaculis, si antiquorum opera consideres, regularibus, lata praeterea profunda que fossa, quae prae (!) metu hostili unda plena erat, muniebatur; interior totidem quidem habebat propugnacula, sed eius moenia in altum erectae palatiorum simul arcisque repraesentabunt usum; egregio in pace degentium commoditas, sed vt inferius patebit, magnum arcem defendentibus exitium.” – Az 1660-i ostrom részletes leírása, ennek során kiemeli ifj. Ibrányi Mihály hősiességét. Közli a kapitulációs pontokat. (Johannes Bethlen, *Rerum Transylvanicarum libri quatuor*. 1629–1663. Szeben 1663. 167–193. – RMK. II. 1022. sz.)

1663–1665. *Esterházy Pál Mars Hungaricus* című emlékirata, melyben részletesen – nyilván közvetlen tudósítás alapján – leírja Várad ostromát. A török csapatok Ali pasa vezérlete alatt a bástyák ellen öt ostromsáncot (aggeres) emeltek, de eredménytelenül „cum aquae profundissimae moenia cinxerint”. Ekkor Ali – seregének nagy erőfeszítésével (ingenti labore) – az árok vizét a Pece folyóba vezettette el. „Hungari stupore, simul et dolore tabescere, uelut amissam iam arcem deplorabant.” A török támadás fokozódott, újabb ostromsáncokat, a hatodikot és a hetediket emelték, majd több helyen aknáztak. A hadiszertárban vigyázatlanság miatt tűz gyúlt ki „omnia longe lataque conflagrarunt”. Az őrség „speque omnium auxiliorum destituti” aug. 27-én kitűzte a fehér zászlót. A kapitulációs tárgyalások után „die 30 Augusti praesidiarij exiere, ac per Szeidinum Budensem iam in gratiam receptum Debreczinum deducti arcem Barbaris relinquere possidendam. Excellentissimo Comite Palatino Francisco Veselény, ac Generale Zouches ad Pagum Rakamaz usque ad finem obsidionis cum armis Caesareis existentibus. Et sic quidem amissum insigne hoc Fortalitium, uere clavis non Transilvaniae solum uerum Hungariae inferioris, ac Poloniae uicina, Podoliae, Silesiaeque et conse-

quenter totius Christianitatis unum et maximum propugnaculum: cuius quidem inquieta Rakoczij in Polonia belligeratio primaria causa, ac postridum uetana Barczaj libido, aliorumque (quos praetermitto) tarditas, et socordia non merito fuerit.” (OL. P. 125. Mars Hungaricus. Pál nádor iratai. 54. cs. 11.895. – Bubicz Zs., Esterházy Pál Mars Hungaricus. Bp. 1895. 19–20.)

1664. máj. 27. *Rákóczy László* a szatmári őrség 200 önkéntesével megtámadja Váradot, hogy a töröktől visszafoglalja; a vár kapujáig nyomult előre, ott lövés érte és meghalt. (Katona, St., *Historica critica regum Hungariae*. XXXIII. Buda 1804. 551.; Bunyitay–Málnási 1936. 131.)

1665. jan. 31. Kolozsvár. *Szalárdi János* kérvénye Kolozsvár városához: „... én Ifjusagomtól fogva az hazával edgyütt kegyelmetek szolgallatiaban töltöttem időmet, s ugyanaz haza s kegyelmetek közönseges szolgallattia s becsülete mellett esett is a nagy romlas az Varadi Veghaz oltalmazasa mellett rajtam.” (Jakab E., *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*. II. Bp. 1888. 387.)

1665. májusi *országgyűlés* törvénycikkei a Váradról Erdélybe települt (Désen, Ó- és Új-Tordán, Egyházaskövén) nemesség kérésére (Trócsányi 1976. 118.) – Várad védője alpestesi Balogh Máté, Bornemissza Anna udvarmestere lett. (Uo. 167.)

1665–1669. *Magyar rabok* levelei a váradi vár török tömlöcéből. Pecsétjük körirata: „VARADI SZEGEN RABOK PETSETI”, középen két bilincs. (Izsépy E., *Rablevelek a váradi török börtönből*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve. V. 1971. 315–327.) – A börtön nyilván az az épület volt, amelyet E. F. Baron von Borsdorf 1692-ben készült tervrajzán Num. 13-mal jelez a belső vár udvarán: „Gefängnus” (Adattár. III. 32. sz.). Ugyanígy van jelezve az 1692-ből való helyszínrajzon (Adattár. III. 31. sz.) is. Ezt a börtönt a törökök építették. Korábban a belső vár udvarán ilyen épület nem lehetett.

1665. szept. 4. A *váradi magyar rabok* levele Csáky István kassai főkapitányhoz: „Mi az varadi siralmas tömlöczben nyomorgo szegen keresztyen rabsagh, mind seregül kerjük nagysagodat, mint kegyelmes urunkat, Isteneret es az Jesus Christusnak vere hullasaert, hogy ne hadgyon nagysagod ez keserves es nyomorusagos rabsagunkban, mert Isten utan csak nagysagodhoz kel folyamodnunk nekünk tömlöcz feneken heverő szegeny raboknak.” (Izsépy i. m. 318.)

(1668). Várad. *Szokoli Ali pasa* panasza a végházak katonái által elkövetett dúlásokról: „12. Procurator aedificiorum Aly Buluk Basa, parvus dictus cum aliquibus peditibus versus oppidum Gayum [Mező-Gyán] ad exigendum tributum transivit 300 et plures Ungari superiorum partium et Kaloienses illos agressi sunt cumque diu pugnassent illorum Turcarum septem occisi fuerunt, coeteri vero non amplius resistere valentes, recesserunt, in templum se occluserunt et sic se salvarunt.” – „14. In provincia Kőváriensi penes Varadinum in quodam pago Mazzarhyrcha [nem azonosítható helynév], triginta homines qui negotia quaedam habebant invenerunt, qui cum rebus ad aedificium et refectionem urbis Varadiensis attenderent, illos quidam nomine Pallascha [Balassa] cum aliis sceleratis invasit, e quibus quindecim occisis, alii summa difficultate se salvarunt, dicti autem scelerati incolumes in Zathmar reversi sunt.” – „21. Demum Ungari superiores, Debreczenses agressi sunt, qui Varadinum pergebant, apud pagum Duzassy [Dusnok, Pocsaj közelében] a quo merces acceperunt una cum indicibilibus spoliis, alias

etiam ab iis expoliati fuerunt.” (Magyarból fordított egykorú latin szöveg. – Izsépy E., Török panaszok a magyar végváriak ellen. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve. III. 1966. 265–266.)

1668. *Nádasdy Ferenc* röpirata az udvar országvesztő politikájáról: „Sirva emlétsd utobbi veszedelmet, mint vesze el Várad.” (Magyar történeti szöveggyűjtemény. Szerk. Sinkovics T. II/2. Bp. 1968. 59.)

1669. febr. 14. és 1675. máj. 28. *Vánmoviczi János* pálos szerzetes jelentése Rómába a Propaganda Fidei Congregationak: ő már 1648 pünkösdjén prédikált Váradon, ugyanakkor megjelent Kornis Zsigmond [bihari főispán, generális] udvarában, a káptalan levéltárát is felkereste. 1660 előtt többször járt Váradon, 1663-ban újból. Feljegyezte, hogy a protestánsok sok szent ereklyét tartogattak maguknál inkább félelemből, semmint meggyőződésből; a török keresztény lakosságot csak a külvárosokban túrt meg. (Dr. Baranyai Béláné közlése Galla Ferenc „Pálos misszió” c. kéziratából.)

1669. május. *Vér Mihály* kállói vicekapitány levele Csáky Ferenc kassai főkapitányhoz, ebben így ír Juszuf pasáról: „Váraddá uj pasát vittek be igen nagy pompával, úgy, hogy tizedik pasák közül majd egyet sem vittek be ilyen pompával, mint ezt.” Juszuf fényes menetben, a szultán és a budai vezér csauszainak a kíséretében vonult be a várba. (Izsépy E., Végvári levelek. Bp. 1962. 6, 54.)

1670. *Matthias Miles* a várról és a szobrokról: „Disz Wardein hat König Ladislaus I, der Heilige genant Anno 1090 erbawet, daselbst ein Bischoffthumb gestiftet, vñnd grosse Einkaufften darzu verordnet, dannenhero vill herrliche Hochgelährte beyde Vngern vñd gantz Siebenbürgen sehr nutzlige Männer daher entsprossen sind, derer Bischoffe einer denn, nahmens Johannes zu Königs Sigismundt Zeiten, nehmlig nach 299 Jahren, anno Dom: 1389 dem H. Ladislaos zu Ehren sein gantz ährnes Bildnüs zum nimmer vergängkligen Gedächtnüs, mit 2 Clausenburger Meistern, Martino vñd Georgio Rothgiessern (wie denn die Schrift daran ausweiset) hat lassen ausfertigen; Denn da sitzt Ladislaus auff einem schönen Gaull hoch empor, wie ein tapffer Cavallier vñnd hat ein Türkische Axt in der Hand, war vormahls gantz übergült: Zur lincken Hand stehen Ihm drey ährne Könige zu Fuss, anzuzzeigen die drey der Cron Vngern vnterworffene König-Reiche als Dalmatien Croatien, vñnd Slavonien etc. vñnd ist also diss Ehren-Seülen die 281 Jahr glorwürdigst gestanden, auch hinfüro so lange alda zu verbleiben, biss Gott will, vñnd der Türken Würterey zulätzt . . . Hieher hatte Ladislaus . . . auch eine schöne Kirche zu Ehren der Mutter Gottes (aus geschehenem Gelübde in oben ermelter eroberter Schlacht) gebawet, welche nach mahlen Gabriel Bethlen Anno 1630 in eine Pastey verwandelt hat, so auch alle nächts gelegene Häuser rings herumb ab lassen brechen, damit der Türk keine Brust Wehr darhinter könne haben (war doch alles vmb sonst Anno 1660, da es übergegangen). In der Stadt mitten ligt ein starkes, mit einem tiffen vñnd veitem ausgeführtem Wassergraben vmb-fasstes Schloss, daran fast jedwede Könige vñd Fürsten aus Siebenbürgen etwa lassen bessern, besonders Johannes II. Vñnd Stephanus Bathori König in Pohlen, so es mit einem berühmten Welsch-Keyserlichem Inshinieren Octavio Boldagara herrlig lassen befestigen; das Schloss begreift in sich 4 Stadia, ist mit 5 Streuch-Pasteyen verwaaret, vñnd hat ein einziges Thor gegen Mittag, dessen nächste Pastey ist die Stumpfigte, oder unverfertigte (Tsonka Bastya) also genant, weil sie nicht in die

höhe gebawet ist, oder weill selbe in kegenwertiger Belägerung (davon ich itzt soll reden) vom Mehemed Passa sehr zerschossen, vnd nochmahls zum ewigem Gedächtnis also zerstummelt gelassen worden / denn sie vormahls Nylas Bastya genennet war, weil sie Michael Nylas gestiffte hatte. Dieser ist zu nächst die güldinne Aranyas Bastya, weil derer Erbawer Stephanus Bathori sein Wappen die 3 Wolffs Zähne in Gold lassen ausschnitzen, vnd ist kegen dem Creüsch zu gericht: Die dritte Pastey kegen Auffgang ist den Vor-Städten entkegen, vnnnd wird die Venediger Pastey genant, weil die Vorstadt Velence Utza den Nahmen hat. die vierthe ist die Königische (Kiraly Bastya) weil sie Johannes 2 erbawet hat, dieser entkegen kompt die kleine Bach aus den Warmen Bädern Pecze genant, ist der Mühlen zu dienst dahin geleitet worden; Die fünffte ist die Föld Bastya kegen Abend / vnnter dieser Pastey haben die Türken also Minieret, dass sie sicher darvnter gewohnet haben.” – Ezután következik az 1598-i ostrom leírása. (Miles, M., Sieben- bürgerischer Würg-Engel. Hermannstadt 1670. 205, 206–207, 207–211.)

1671 körül. Szentkatolnán lakó *Polos István* naplójegyzetei (1669–1676): „In arce Varadina in equestri statu[a] Beati Ladialai regis Hungariae scriptum est: A. 1390 die 20 mensis Maij Rege Sigismondo et Maria Regina feliciter regnantibus. Hoc opus fieri fecit R[everen]dus in Christo Pater D[omi]nus Ioannes Episcopus Variensis p[er] Magistros Martinu[m] et Georgi[um] de Colosvar in honorem Sancti Ladislai Regis.” (V. E. [Varju E.], Kolozsvári Márton és György váradi királyszobraitól. Arch. Ért. 1920. 103–104.) – Polos kézírata, mely Váradról egyéb adatokat is tartalmazhatott, a Székely Nemzeti Múzeumban volt, 1945-ben Zalaegerszegen elpusztult.

1672. A „*Theatrum Europaeum*” című kiadvány IX. kötetében feljegyzés az 1660. évi ostromról. Részletesen ismerteti a grazi császári tanácskozást (consilium júl. 28. – aug. 7.), ahol a magyar főurak kérték Várad felmentését igen alapos érvekkel (rationes). Felsorolja az ellenérveket (contrarationes) is, amelyekre a magyarok válaszoltak, és hangsúlyozták, hogy éppen a török szegte meg a békeszerződést Várad ostromával. (Theatri Europaei Neundte Theil. Frankfurt am Mayn 1672. 28–34.)

1675. június. „Fejervarat. Varadi Basanak Szollo Lwvelnek minutája” a jó szomszédi viszony rendezéséről. (Kvár Akad. Ltár, egykor Erd. Nemz. Múz. Ltára. br. Kemény József gyűjteménye. 555. sz. – Kvár Iratok. OL. Filmtár. 11693. sz. doboz.)

1677–1679 körül. *Révérend abbé* feljegyzése *Bethlen Miklós* közléséről magyar fordításban: „Mind ezek után Aly [Ali basa] egyenesen ment Nagy Váradnak, a nélkül, hogy velünk [Barcsay fejedelemmel és kíséretével] közlötte volna; és fájdalommal kellett szemlélnünk, hogy ostrom alá vészi. Ezen tekintetre méltó Erősség egy puska lövésnyin fellyül haladó, szélesebb és mindenkor tizenkét lábnyi magasságra vizzel telt árka mellett is az ostromot tizenkét napnál tovább ki nem állhatta, a benne lévő őrizetnek gyengesége miatt, de a mi valósággal leginkább okozta feladatását, a volt, hogy egy vén paraszt ember tudokra attá azon helyet, a-mellyen a víz árkokba bé-vezetődött. Aly ezt hasznára fordítván, azonnal leg-nagyobb erősségétől meg-fosztá, és kénytelenítetté az Őrizetet egyezéssel mellett magokat megadni.” (Megjelent szerzőnév nélkül francia nyelven a következő címmel: *Memoires historiques du comte Bethlen Niklos*. Amsterdam 1736. —

Magyar fordításban: Gróff Bethlen Miklós ifjúkori életének . . . tulajdon magától Frantzia Nyelven való Leirása. Kolozsvár 1804. 210.)

1679. december. *Apafi Mihály* fejedelem a váradi basának – megköszönve levelét – írja: „láttjuk Nagysagodat igen heljtelenül ugj busítottak némelljek mint ha mü s Erdelj orszaga egj Sebesvar nevü Palánkot az mellj Várad megh vételekor elpusztult es földigh le romlot volt, mostan akarnank Varad hataran es elleneben eppiteni, irta aztis nagysagod hogj annak az Varnak eppitesenek felben hagjása felöl hatalmas Császárunk egjszer emberet küldven parancsolt volna s akkor felben hattuk volna, most ujjobban kezdenek hozza . . .” Apafi ez ellen tiltakozik: „valaki Nagysagodat illjen forman tudositotta Sebesvár felöl nem talalt igazat mondani.” Részletesen cáfolja a hírt: 1. Sebesvár távol van Váradtól; 2. Várad megvételekor nem pusztult el, „mert Sebesvárat sem fegyverrel meg nem vötte senki”; 3. Sebesvár a hódoltság népének védelem a tolvajok ellen, „erröl az Várad Vitezek magok tehetnek bizonyosat, ha igazat akarnak mondani”; 4. A császár emberét ő maga küldte Sebesvárra, hogy lássa meg a dolgot: „Megh latta, hogj az Var mellet volt regen csinálva, Palank lovak es egjeb marhának tartasara, az melj Palank az regesege miá megh bomolván annak megh ujjitasara hordottanak volt valami fat, az faknak temerdekseget is megh merte akkor hatalmas Csaszarunk embere,” aki a Fényes Portán jelentést tett. „Mostan azokbol az Fakbol ujjittattuk megh az regi Palankot s csinaltunkis valami istallokat, oda küldöttük Nagysagod emberet, hogj szemével nezze megh s Istenere lelkere mondgjon igazat . . . Nagysagod megh itelheti mit erdemlenenek azok az tökелletlen emberek az kik illjen nagj hazugsaggal terhelik az Nagysagod füleit, mostanis olj mosdatlan levelet irtak reank Varadrol, hogj ha azok szolgaja volnankis nem köszönnök megh . . .” (Uo. Kemény József gyűjt. 680., 682., 683. sz. – OL. Filmtár. 11.693. sz. doboz.) – Megjegyzendő, hogy Sebesvár miatt már az 1667-ben nehézségek támadtak. (Trócsányi 1980. 89–90.).

1681–1684. A *váradi basák* követelései Debrecen városától: 1681. ápr. 5-én Huszán basa a váradi vár építéséhez 60 ácsot, 60 kovácsot, 60 kerékgyártót, 40 fazekast, 50 kőművest, 1000 db ágyú alá való híddeszkát, 500 bálványfát és 300 hetiszerest követel. A város 30 kovácsot, 100 kerékgyártót, 10 fazekast, 10 ácsot, 1 kőművest és 100 hetiszerest küld. – 1683. jún. 15-én a váradi basa a várárok tisztításához 300 hetiszerest, 6 kovácsot, 6 kerékgyártót, 10 ácsot, 20 fejszét, 20 szekeret követel. – 1684. júl. 31-én és szept. 16-án a basa újból hetiszereseket, szekeret, kézműveseket követel a vár megerősítéséhez. (Zoltai L., Debrecen a török uralom végén. Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1903. 313, 314.)

1684. „*L'origine del Danubio*” című metszetes kiadványban (Venetia 1684) rövid ismertetés az 1598-i és 1660-i török ostromról.

1685. *Guzics János*nak, Árva vármegye alispánjának naplója: „Anno 1685 Cels. Princeps D. Emericus Tököly est per Passam Varadiensem Varadini fraude et dolo captus.” (Rakovszky I., *Guzics János* naplója. Tört. Tár. 1889. 450.) – Német röplapok Thököly váradi fogságáról. 1685. (Hubay I., *Röplapok*. Bp. 1948. 874., 906. sz.) – Részletes közlés Thököly elfogatásáról: Angyal D., *Késmárki Thököly Imre*. Bp. 1889. 145–148.

1687. „*Descriptio Novissima Imperii Turcici*” feljegyzése: „Gross Wardein, ist eine grosse und berühmte Statt, an dem Strom Korisch oder Kreusch gelegen, mit

unterschiedlichen starcken Bollwercken und einem tieffen Wassergraben bevestiget. Das Schloss allhier ist wohl sehenswürdig, und ist sehr vest. Innerhalb solchem war vor Jahren ein Tempel mit zweyen Kirchthürnen, so die Bischoffliche Kirch ware, darinn Kayser Sigismund und König Ladislaus begraben ligen; solche Kirchen ist aber hernacher abgebrochen, und in ein Bollwerck verändert worden. Als man aber damit umgangen, hat man im durchgraben eine Grufft, und darinnen einen Königlichen Sarck, und in solchem eine überaus-köstliche und mit Edelsteinen versetzte Cron und Scepter, Monstrantzen, Mess- und andere Kirchen-Ornat, darunter auch ein hell-leuchtenden Diamant, so gross als ein Hünner-Ey, dessgleichen auch silberne Bänck und Stangen gefunden worden; welches hernach grosse Streitigkeiten zwischen Ihro Kayserl. Majestät, und dem Fürsten, verursachte." Megemlékezék az 1598-i ostromról, a földrengésekről (1603, 1604), végül leírja az 1660-i ostromot, melyet tévesen 1661-re tesz. A kapitulációról és azt követő eseményekről ezeket írja: „... sind die Belagerte, welche von 1200. biss auf 150. verschmeltzen, mit 300. Wägen abgezogen, und biss auf zwo Meil Weegs nach Dobritz sicher begleitet worden; und ob die Türcken schon den Wardeinern alle Freyheiten versprochen, haben sie doch nichts gehalten, sondern alsobalden eine Moschea zu ihrem Aberglauben aufgerichtet, und Ihrer viel, aus Misstrauen fortgeschaffet, oder sonst übel mit ihnen umgangen, die Vestung wurde mit 15000. Mann besetzt: Umb den Ausgang des 1660. Jahrs, soll zu Gross Wardein ein feuriger Comet-Stern erschienen seyn . . ." Szól még a végvári huszárok támadásairól, akik 1662-ben az egyik alkalommal a várba is behatoltak. (Descriptio Novissima Imperii Turcici. Würzburg 1687. 39–42. – Az üstökösről: Adattár 207. l.)

1688. *Georg Kreckwitz* aus Siebenbürgen feljegyzése: „Allda residierte der Bruder Georg des Siebenbürgischen Reichs Schatz-meister unnd desselben Orts Bischoff. Er hatte seinen Sitz auf einem vortrefflichem Schloss mit grossen Unkosten erbauet und auf das beste verwahret. Innerhalb des Schlosses war vor diesem ein Tempel mit zweyen Kirch-Thürmen, so die Bischoffliche Kirche war, darinnen Kayser Sigismund und der H. König Ladislaus in Hungarn (dessen Bildnüs in Mannes groesse sambt seinem Ross und den H. drey Königen in Metall gegossen vorhin zu sehen gewesen und villeicht noch) begraben worden.” – Ír az 1598-as ostromról, amikor Szent László szobra csodálatosan épségben megmaradt: „Bildnuss zu Pferde mit wundersamen und schönen Kunst aus Metall gegossen und auf einem Marmelstein gestanden, unverletzt und ungetroffen blieben, wiewohl die Wände unten und oben, hin und wieder durchschossen wurden.” Ír még a földrengésekről (1603, 1604), a kincsletről (1638) és az 1660-i ostromról. (Kreckwitz, G., Totius Principatus Transylvaniae Accurata Descriptio. Nürnberg – Frankfurth 1688. 323–330.)

1689. „Szép ének . . . *Tunyogi Sámuelről* Kegyelmes Császár Urunk ő Felsege hiv Fő Ezeres Kapitányáról, miképpen ő azt Váradí Bloquadján 1689 Esztendőben Szent Jakab havának 3-dik napján, az Török ellen erős viaskodó harczban halálos sebben esven az ő jó akarótól el bucsuzott, vitézlő és boldogul e Világbul kimult.” Lőcse, Brewer Samuel, 1689. A haláláról a következő versszakasz szól:

„Lövés miatt mihely testem elesett,

A kő hidnál setét boltban tétetett.”

(Szinnyei József, Két verses krónika a XVII. századból. Tört. Tár. 1879. 373–377.)

1691. okt. 14. – nov. 3. A *váradí vár ostroma*, majd a téli hónapokban körülrészesítése. A császári csapatok vezére 1691-ben Lajos badeni örgróf. Magyar csapatok Molnár ezredes és Bagosi vicekapitány vezetése alatt a szentjobbi hajdúk és a Semsey huszárok.

1691. okt. 16. *Kapy Gábor* levele: jóllehet Váradon sohasem volt, de 40 évig forgózkodott Erdélyben és ott hallotta: „Ab his accepi, quod senior Georgius Rakoczy, auri argentique cupidissimus, postquam Princeps Transylvaniae factus intellexisset, Varadini esse sepulchrum Sancti Regis, jussit cryptam ejusdem aperiri, tumbamque argenteam et coronam Sancto consepultam abstulit. Corpus vero Ligneae inclusum arcae eidem loco et Cryptae restituit.” (Pray 1774. 40–42.)

1692. máj. 4. – jún. 5. A *vár újabb ostroma* gr. Donathus Heisler tábornok parancsnoksága alatt. Az ostrom után a megszálló császári katonaság parancsnokai Oettingen és Lapatschek. (Mitt. des K. K. Kriegsarchivs. II. 1877. 271–274, 280–282.) A nyugati kapu felett chronostikonos feliratos tábla a visszafoglalásról. Az ostromról: Kereszturi II. 1806. 84–85.; Fraknói 1892. passim; Scholtz 1907. 234–260.; Bunyitay–Málnási 1936. 158.

1692. jún. 5. A *váradí vár bevétele*. Június 6-án a törökök kapitulálnak. A kapitulációs pontokat közli: Holéczy Mihály, A szabadító háború a Tiszántúlon. Tud. Gyűjt. 1836. VII. 45–47.

Az 1692-es ostrom kárai a német jelentések alapján: máj. 17. törés az egyik bástyában, valószínűleg az Aranyos bástyában, a löporraktár elpusztult, újabb törés elszakasztotta a főfalat; máj. 30-án robbanás ledönti a várfalat és a sáncot, a törmelék betölti az árkot. – A rajzok és metszetek tanúsága szerint a Csonka bástyán és az Aranyos bástyán törés támadt, a harangtorony leégett (olasz metszet legendája 1692-ből – Adattár III. 19. sz.). A belső vár tetőzete elpusztult, a vártemplom megrongálódott. – Az 1692-es török kapituláció irata mind a két kapu megújításáról szól. (Scholtz 1907. 251.)

1692. „*Ausführliche Relation der Stadt und Vestung Gross-Waradein sambt umbständlicher beschreibung wie solche von denen kayserlichen Völkern beschossen und den 5 Junij dieses 1692 Jahr völig erobert worden.*” A jelentés bevezetésében rövid történeti áttekintés. Küzdelem a császár és az erdélyi fejedelem között Váradért. A viszály eredetét abban látja: „Die Ursache theils solcher Uneinigkeiten soll daher ihren Ursprung gezogen haben, weilen um 1638 in Abbreisung der im Schloss gestandenen bischoflicher Kirchen sich unter den Boden in einer düsteren Grufft ein Königl. Sarg und anbey ein grosser Schatz von Kleinodien eines ungemeynen Wert gezeiget und gefunden worden . . .” A vár „die dabey stehende Vestung aber ist ein Regular fünfeck mit dicken Mauern und Werken umzogen, welche noch von einem Wassergraben 160 Schuch breit eingeschlossen werden.” Felsorolja, hogy milyen ostromok érték Váradot (1242, 1556, 1598, 1660). Az 1692-es ostrom leírása. A törökök kapitulációja után „Auff soelches begonnen die Unserigen das grosse Thor und die 2 brechen mit 400 Mann unter Commando des H. Grafen Schlicken besetzen.” A vár parancsnoka Gen. Wachtmeister Corbelli lett. (Bécs, Kriegsarchiv, 1692/TK/6/1 1/2. [TK = Türkenkrieg])

1692. *Tobias von Hasslingen* jelentése Várad ostromáról és bevételéről. „Der Kayserliche Armee Feld-Zug Anno 1692 unter dem Commando Ihro Durchlaucht (plenissimo titulo) des Herrn Marggrafen Ludwig zu Baden durch der Röm. Kay-

serl. Majest. General-Wachtmeistern Generalquartiermeistern Obristen und Commandanten zu Olmütz in Marggrafthumb Mähren Herrn Tobiam von Hasslingen." Részletes leírása a májusi és júniusi eseményeknek (2., 3. l.): a kapitulációs pontok felsorolása (4–8. l.); „Lista der gefundenen Vorrats- und ausgezogener Guarnison” (8–10. l.). – A kapitulációs pontokban: „Nr. 13. dass die Brücke der Vestung wiederumb pallo repariert Vndt gebauet werde, damit die Wägen darüber khomen können” – Nb. az elvonuló törököknek 200 kocsit engedélyeztek. (Bécs, Kriegsarchiv, 1692/TK/13/14.)

1692. *Emlékérem* Várad visszafoglalásáról. Előlapján allegorikus nőalak DACIA FELIX felirattal, hátlapján Várad látképe a Zeiller-metszet után Gross Wardein felirattal. (Közölve: Bihar vármegye és Nagyvárad Bp. 1901. 521. – Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky S.)

1692. jún. 9. Bécs. „Ex Consilio Bellico.” *A haditanács (Hofkriegsrat)* értesíti az udvari kamarát (Hofkammer) az aznap tartott konferenciájuk kérdéseiről. Freyherr von Haydershemb lovasgenerális jelentette Várad meghódolását és részletezte a vár javítási munkálatait: „... zu repariren, vnd in gutten Defensionsstandt zu setzen. Solchemnach Ihme Herr Baron von Heydersheim . . . dem . . . eine rimessa von Zwainzigtausendt gulden pro Interim übermacht werden solle, dan ob zwar durch die Löbl. Khönigl. Hungarische Hoffkanzley die Ernstliche Befelch an die Spannschaften ergehen, zu solcher reparirung mit leuthen zur arbeith, wägen, Pällisaden, Holz, vnd auch nottürften zu concurriren, so seye denenselben aber auch bey dem ohne dasz tragenden so schweren Last der Contributioenen, führen, vnd andern, dises alles vmbsonst zu prästiren, nicht auszutragen, sondern büllich dasz denenselben eine leidentliche Bezallung darüber gelaistet werde, damit sye desto williger dasz Ihrige hierzue beytragen.” – A császár jóváhagyásával hozott határozat: „... dem General Herr Baron von Heydersheimb zu reparirung der Eroberten Vostung Wardein die auszgesetzte $\frac{m}{20}$ fl. pro Interim zu Überschikhen.” (Bécs, Hofkammerarchiv. Hofffinanz Ungarn.)

1692. jún. 13. Bécs. A *Hofkammer* értesíti a Hofkriegsratot: „Was aber die Reparierung Wardein, vnd Lippa betreffen thuet, ist an gedachte Caschauerische Camer, der Ernstliche befelch hiebey, dass Sye zu dem Ende, vber die dem Herrn Generaln von Heydershaimb, von hieraus Jüngsthin vbermachte Zehen Tausendt Gulden, auf die Homonnaische Pfandtgüetter, alsobaldt Ein Zwanzig= bis Vier= vndt Zwainzig tausendt Gulden Anticipieren, vndt besagtem Herrn von Heyershaimb, zu seiner weitthern Disposition vnuerzüglich vbermachen solle.” (Bécs, Hofkammerarchiv. Hofffinanz Ungarn, rote Nr. 348.)

1692. jún. 24. Várad. *D. Heisler generális* a szepesi kamara administratorától 24.000 forintot kér a váradi vár kijavítására. (OL. E. 254. Szepesi Kamara registratúrája: Representationes. Fasc. 138.)

1692. jún. 26. Várad. *D. Heisler generális* újabb levele a szepesi kamarához a javítási költségek ügyében. Az akta felzete: „Ut omnia necessaria pro militia ad huc remanente et reparazione Arcis medio Vice Inspectoris Trenchini disponantur.” (Uo.)

1692. jún. 28. Róma. *Liechtenstein herceg*, császári követ, jelenti I. Lipótnak, hogy kihallgatása alkalmával tudatta a pápával: „occupatum equidem esse Vara-

dinum (dixi) sed et magnis sumptibus necessario reparandum, universum orbem christianum una cum S. C. M^{te} V. a liberali sua generositate sanctissimum hoc opus expectare, nec amplius tunc locum Varadinum, sed munimentum Innocentianum in posterum nuncupatum.” A pápa mosolyogva és jóakarattal fogadta a kérést és támogatását ígérte. (Fraknói 1892. 11.)

1692. jún. 29. Várad. *Jacobus Wentzl Sternbach* sürgeti a szepesi kamaránál a 24.000 forint megküldését. (OL. E. 254. Szepesi Kamarai Ltár. Fasc. 138.)

1692. jún. 29. Bécs. *Sebastiano Antonio Tamara*, damaszkuszi érsek, pápai nuncius jelenti Spada bíbornok-államtitkárnak, hogy Váradot sürgősen meg kellene erősíteni. Engedélyt kér, hogy erre a célra felhasználhassa az Eszék szükségleteire küldött pápai segély pénzmaradványát. (Fraknói 1892. 18.)

1692. júl. 5. Kassa. *Antonio Carafa gróf* vezérhadbiztos levele a bécsi nunciushoz: „M' è pervenuto la notizia che del dinaro mandato dalla generosità di Sua Beatitudine per impiegarsi nella fortificazione d'Essek se ne trovi in potere Vossignoria Illustrissima un residuo di 8 mila fiorini. Hora dovendosi fortificar Gran Waradino la Cesarea Camera ha già mandati colà fiorini 24 mila per comprarne i materiali, ma perchè devo spedire alcuni muratori e legnaiuoli che dovranno travagliarvi, nè mi si è fatto assegnamento del dinaro necessario per tal'effetto, nè saprei donde ricavarlo, supplico Vossignoria illustrissima si degni applicare ad un'opera così importante il sudetto residuo degli 8 mila fiorini...” (Fraknói 1892. 21.)

1692. júl. 6. Bécs. *Tamara nuncius* Carafa levelére hivatkozva tudósítja a bíbornok-államtitkárt a váradi vár megerősítési munkálatairól. „Per riparare però, e accrescere le fortificazioni di detta Piazza è necessario mandare cola da Vienna muratori e falegnami, non havendone a proposito il Paese, e perchè questi vogliono essere assicurati precedentemente delle paghe loro, ne qui si è trovato con facilità il contante, ha pregato il Signor Cardinale di Koloniz di sborsare al Pagatore di Corte e di Guerra di Sua Maesta gl'otto mila Fiorini che doppio fortificato Essek restavano in sue mani delle rimesse Pontifizie.” Mivel ez az összeg csupán a pillanatnyi szükségletet fedezi, a pápa újabb segítségét kéri Várad megerősítéséhez. (Fraknói 1892. 20.)

1692. júl. 7. Bécs. *Az udvari kamara* utasítja a budai kamarai adminisztrációt, hogy a váradi vár helyreállításának a vezetésére küldje ki Venerio Ceresola budai építőmestert egy ácsmesterrel, 30 ácslegénnyel, és 60 kőművessel. (Badál E., Művészettört. regeszták. *Ars Hungarica*. 1976. 296. l. 1311. sz.)

1692. júl. 12. Róma. A *bíbornok-államtitkár* levele a nunciushoz, melyben jóvá hagyja a pápai segélypénz felhasználását Várad megerősítéséhez. (Fraknói 1892. 22.)

1692. júl. 19. Róma. A *bíbornok-államtitkár* tudatja a bécsi nunciussal: „che Nostro Signore approvava, che il sopravanzo del denaro delle fortificazioni di Essek si applicasse in risarcimento di quelle di Gran Waradino, affinché venga riposta la piazza in valido stato di difesa...” (Fraknói 1892. 22.)

1692. júl. 26. Várad. *Franciscus Xaverius Mazoll* jezsuita levele P. Matthias Soutermanshoz Bécsbe: „nec rudera quidem aut vestigia ecclesiae reperi.” Kereste Szent László sírját vagy valamilyen emléket, de nem találta: „S. Ladislai Sacram aedem curiosius investigavi, sed nec vestigium illius reperi, nec ullus vetulorum

senum recordatur, ubinam fuerit . . . dicitur autem haec Boczkaiorum tumultuum tempore eversa funditus fuisse, et eius loco interior arx splendidius aedificata.” (Bolland und Genossen, Acta Sanctorum . . . Junii. V. Venedig 1744. 317. [Jenning]; Podhradczky 1836. II. 61–62.)

1692. aug. 2. Róma. A *bíbornok-államtikár* tudatja a bécsi nunciussal, hogy a pápa nem tekintve kincstárának nehéz helyzetét, Várad megerősítésére újabb segélyt utalt ki: „Sua Beatitudine ordinata per questa sera la rimessa di sessantamila fiorini di cotesta moneta di Reno, che fanno la somma di 30 mila di questa Roma, diretta a Vossignoria Illustrissima, la quale intendendosi col Signor Cardinale di Colonitz, vuol la Santità Sua, che venga impiegata in risarcimento delle fortificazioni del Gran Varadino, e non in altr’uso.” (Fraknói 1892. 23.)

1692. aug. 3. Bécs. A *pápai nuncius* jelenti a bíbornok-államtikárnak, hogy miután a kifizetések körül nehézség támadt a Kamara és a kiküldendő művesek (li muratori e falegnani d’Austria destinati a riparare le fortificazioni di Varadino) között, az ő közbenjárására a császár úgy határozott, hogy Kolonics bíboros vegye át a pápai segélypénzt, ugyancsak ő vállalta „di soprintendere al pagamento degli operarii sudetti, che forsi partiranno domani, essendo pero intanto stati impiegati a Varadino quelli pochi che ci sono ritrovati nel Paese o nelli Regimenti Cesarei.” (Fraknói 1892. 24.)

1692. aug. 29. Bécs. A *pápai nuncius* jelentése a bíbornok-államtikárnak a császári kihallgatásról: „Lo supplicai pure d’ordinare al Consiglio di Guerra, che per non perdere il tempo reso prezioso dalla vicinanza dell’ Inverno, mi si aviza avvisasse subito quali fortificazioni si intendevano erigere a Varadino col danaro Pontificio per difesa maggiore della Piazza, le breccie della quale insieme cogl’allogiamenti del presidio si vanno già rifacendo attualmente col residuo delli cento mila Fiorini rimessi da Sua Santità mesi sono, e con altri trenta mila mandati colà a tal’effetto dalli Ministri Cesarei.” Továbbá jelenti, hogy Kolonics bíbornok a 60.000 forint egy részét Eszék várához szeretné felhasználni. „Ciò stante espongo umilmente il tutto a Vostra Eminenza poichè se Nostro Signore deferendo all’istanze del Signor Cardinale di Kollonitz, o più tosto dell’ Imperatore volesse concedere che vinti o trenta mila Fiorini s’impiegassero a Essek e non a Varadino.” (Fraknói 1892. 25, 26.)

1692. szept. 6. Róma. A *bíbornok-államtikár* tudatja a bécsi nunciussal, hogy a pápa hozzájárult ahhoz, hogy a küldött 60.000 forint egy részét Eszék megerősítésére fordítsák. (Fraknói 1892. 27.)

1692. szept. 26. Várad. A *váradí parancsnok* (il Governatore di Várad – nyilván Corbelli) levele valamenyik bécsi barátjához, a váradí erősítési munkálatokról (a levél másolatát a nuncius 1692. október 4-én Rómába küldte). „Io non manco di scriver al Consiglio di Guerra [a bécs Hotkriegsrat] quello si fa e quello occorre, informandolo puntualmente di tutto, ma sin’hora non veggio alcuna risposta, e particolarmente sopra il punto tanto importante di queste piccole Baracche, stalle, et altre abitazioni fabricate da soldati et officiali coperte di paglia.” (Fraknói 1892. 27–28.) Ennek a kérdésnek a megoldását nagyon sürgeti, mivel attól tart, hogy ebből nagy veszedelem, tűzvész, robbanás származhatik. „Ieri credevo dovesse succedere mentre trovandomi a veder il travaglio della Breccia Gioseffe,

cioè il secondo Bastione alla man dritta uscendo dalla Porta (havendo già battizzato li bastioni, cioè Leopoldo, Gioseffe, Carlo, Teresa, et Innocenzio che ne da li denari per far le fortificazioni) mentre ancora facevo rifar le due Casematte quali erano totalmente per terra gettate nel tempo dell' assedio . . ." (28.) . . . „Del resto si travaglia gagliardamente et all' arrivo di questa a Vienna le breccie se non prima saranno finite di serrare, vi restera nelli fianchi, cioè broglioni de Bastioni da riparare, qual travaglio vi vorrà otto giorni, le due casematte pure saranno in 3 giorni fatte, levato però il volto che si vuole di sopra, come pure in tutte l'altre della fortezza. Il magazzino per fare il pane che tanto importa l'ho ridotto a segno tale, che la muraglia è già fatta con 6 gran forni per cucinar sino 10 mila portioni il giorno, e vicino una gran stanza per far il pane, e si principierà copriri questi due gran luoghi travagliando li falegnami a furia, ove spero la settimana ventura poterlo già far fare nella fortezza: e per questa fabbrica ho dovuto applicar la meta de muratori condotti da Vienna et altrettanti falegnami. Due magazzini per poner le polveri parimente sono forniti; et uno è già carico, L' altro lo lascio ancora asciugare, in questi entrerà la metà per una seicento centinara di polvere, al terzo si travaglia per poterne metter trecento centinara, e detti sono fatti in tal forma, che se vi gettassero sopra 100 bombe in una volta non farebbero nulla, essendovi sopra li volti più di una picca di terra; se ne fanno pure delli altri al fianco delle cortine per averli vicini a bastioni e senz'esser obligato ad ogni momento di aprir questi tre grandi; in questi vi entrerà trenta sino quaranta centinara di polvere, fatti però nella maniera degl'altri: si è fatto un gran ponte sopra il Crisio, che sarà come quello della porta rossa; ora si fa quello con due ponti levatoj per entrar nella fortezza, mentre quello ho trovato era tutto rotto e non si poteva quasi sortire nè entrare senza alcun levatore ripezzato come hanno potuto; di più è ben avanzata la piazza d'Arme avanti la porta, quale è in forma di rivellino, ma di fuori ha la spianata, la terra è già condotta, e la muraglia è assai avanzata che la deve tenere, e subito vi si porrà le palizzate per di dentro, de quali già n'ho qui condotti da 5 mila e giornalmente ne mando a pigliare, mentre non potendo far la controscarpa come dovrebbe essere, almeno voglio poner la palizzata; si conduce pure hora la terra fra il bastione Leopoldo e Gioseffo, ove era l'attacco per far la seconda piazza d'arme e faccio cavar la fossa per farvi la muraglia come all' altro e susseguentemente seguirò con le altre tre che vi vogliono, sempre però andando tirando la linea e chiudendola con le palizzate. Pietre non mi mancano avendo fatto gettar a terra tutte le case della città, ove non si vede vestigie, et era cosa necessaria per queste fortificazioni; si travaglia alla spianata e particolarmente a quella del forte ove era la Bloccata, quale per esser stato si ben fatto sono già 6 giorni che vi faccio lavorare da 400 huomini e ne ve vorranno ancora altri otto avanti si fornisci.

Si taglia e si accomoda la legna per il tetto di questo gran Palazzo tanto importante per conservar li belli volti che vi sono, e spero che alla fine di novembre, o la metà di dicembre sarà finito, per qual fine ho già fatto condurre da boschi quasi la legna sufficiente, e poi si sono fatti molti altri piccoli travagli infiniti, però fra questi me n'è riuscito un bello, già che il nettar la fossa è una machina che vorrà 1.000 uomini, et per qualche mese." (28-29.) . . . „per le Caserme poi non vi è da pensare essendo il tempo troppo corto, e quelli due

mesi persi nelle dispute dell' accordar con li lavoratori a Vienna ne sono la causa, facendosi ancora, ora sarebbe troppo tardi e non si asciugherebbero e farebbero più danno che bene a' poveri soldati." (30.)

A katonaság egy részét Várad-Olasziban akarja elszállásolni. Egy másik részét: „che poi loggieri nella fortezza, ponendo parte di ufficiali nell'appartamento di sopra in questo Palazzo, altri resterebbero nelle case fatte da loro, quali farei coprire con assere [sic!] o scandole, avendone ordinato 500 mila e più, e li soldati li loggieri in questi gran stanzoni a volto e pie piano, ove vi farò fare delle stufe, quali sono già appostate, sì che ci leveressimo dal pericolo del foco e li due reggimenti non si minerebbero come altrimenti doverà seguire, già che è impossibile che queste maledette piccole Baracche una sopra l'altra possino restare. La monizione pure, che occupa molti di questi volti ponendola ne suoi magazzini resterebbero per loro, e come già ogn' uno ha il suo camino non vi vorrà gran fatica a ponervi la stufa." (30.)

Kollónics kardinális tudatta vele, hogy a pápai pénzből, a 60 000 forintból 20 000-et Eszékre akar fordítani. Emiatt igen panaszkodik, és megemlíti, hogy a korábbi 8000-ből is csak 2600-at kapott eddig kézhez. . . . „ho risposta alle mie che se li vogli far dare, speravo di ridur questa piazza in ottima difesa, o almeno vi sarebbe mancato poco, ma mancandovi li 20 mila fiorini resteremo in secco, mentre vi vogliono ancora de gran travagli, e sono (oltre quelli che vi ho scritto che ora si fanno) far la contrascarpa murata essendo di piu durata che con il Gazone, far terrapienar tutte le cortine e la maggior parte de bastioni, per quali ci vorrà un' immensità di terra quale vorrei prendere dalla montagna che si domina, ove verrebbe molto abbassata e facilmente si potrebbe poi portare il resto nelli due valloni che ha dalle parti, opera che renderebbe questa piazza cento volte maggiore, far nettar la fossa e farvi una gran lunetta nel mezzo, nettar e riparar li pozzi, far intamisar il fosso in più luoghi che manca, far li volti sopra le casematte, per aver la comunicazione da' bastioni alle cortine opera necessarissima, de' quali non ve n'è uno, far fare, tutte le cannoniere mentre quelle vi sono non vagliono niente rotte e poi non si puol tirare se non a linea retta, e queste vedrò di farle far subito essendo bisognevoli; far tutte le caserme per loggiar la milizia, far l'arsenale e sopra l'abitazione per quelli che v'appartengono; far una tirata di casette per loggiar fabri, falegnani, carettiere et altri lavoratori necessari per l' arsenale, far altre casette per loggiar gli ufficiali della guarnigione; riparare il piede delle cortine e bastioni, vedendosi quasi intorno tutto rotto, e questo dovera seguire quando si netterà la fossa; far condur l'acqua nel fosso corrente et a piedi della contrascarpa, che mai possa esser levata da nemici attorno d' essa e sarà facile; far la Chiesa et abitazioni per li Padri che resteranno dentro la fortezza, e molte altre cose vi vorranno, vedete adunque se de' 60 mila fiorini se ne devono levar." (33.)

1692. szeptember. *Ernst Friedrich Baron von Borgsdorf* hadimérnök memorandum a váradi vár állapotáról és a szükséges javításokról. A vár kijavítását és a contrescarpe hatásosabb kiépítését javasolja. Az egész 44 000 forintba került volna. A terv nem valósult meg. Mellékletei: I. a vár alaprajza (Adattár III. 32. sz.); II. profilok [32a. sz.]; III. a vár alaprajza a tervezett erődítésekkel

(33. sz.) – (167–170. kép). (Bécs, Kriegsarchiv. Feldakten 1692/9/1.; felzetén ceruzával: „September 1692”. – 13 lapos kézirat.) Irodalom: Scholtz 1907. 262–263. (rövid ismertetes).

„Vnvorgreifliche Meinung Wegen Verbesserung der Fortification zue Gros-waradein. F rgestellt durch Ernst Friederich Baron von Borgsdorf Ihre r m. Kays. May. Ingenieur. 1692. (167. k p.)

Das 1. vndt 2. Blat zeigt an, In Was für Einen Stant sich die Vöstung Gros-waradein zu Ober Vngarn befindet: Nach deme selbe denen Türcken durch die Siegreiche Christ-Kay[serlichen] Waffen dieses 1692sten Jahrs aus den Händen gerissen worden.

Das 3. Blat aber stellet für, mit was für einer Menage mann ein Vnd andren Mangel, so an der Vöstung wahrnehmblig mit sehr Nützlichen Neuen Wercken Ersetzen Vnd dardurch die Vöstung zu eine Viel grössere st rcke bringen K nne Vnd möge.

Kommen demnach allhier drey Haupt Stück zu Er hrteren, für nemblich das Corpo der Vöstung mit jhrem graben; Item die Contrescarpe; Vnd dann das Schlos.

I.

Von Corpo der Vöstung Betreffend den alten Stant:

1) So seint zwar die prinzipal Bekleidungs Mauren bey den Courtinen, Vnd Basteyen, aller Ohrten noch Ziemblig gut Vnd Starck, die behörigen Canonm ssigen W hr zubrechen, welche aber hin Vnd wieder abgehen: Vndt doch N chtig weren. (Blat 1. Lit. a.)

2) Seint Theilst Cazematen (Blat 1. Lit. g. h.) Vbel ruinirt welche Vonn then sein, wieder zu repariren.

3) Befindet sich eine Cazematte (Blat 1. Lit. i.), welche jhres all zu grossen Einzugs wegen die G rge dermassen Verengert, dass die hohe wehrflancque Keine Canonen f ren Kan, welches doch Nothwendig Vnd dahero zugerichtet werden mues.

4) Ist Eine Cazematte (Blatt 1. Lit. K.) Vorhanden, welche der hohen Flancque auch allen platz zur Batterie Verschl get, selber aber nicht so Viel raumbs Endbehren Kan, als Vonn then were zur gewinnung für das Lager der Canonen, welches Corrigirt mus werden.

Betreffend die Neue Verbesserung:

1) Müssen den Nohtbed rffigen Linien der Vöstung rechtmessige Erdw hle mit jhren brustwehren hindersch ttet werden (Blat 3. Lit. a.): damit selbe wieder dem feindtlichen Canon bestehen: Vnd selbstn Canonen führen mögen. Vnd werden hiezue bis 10.000 Cubic Klafter Erden Vonn then sein. Welche dieser ohrten Vberhaupt mit der g nz[lichen] Vorarbeitung 15.000 R. Kosten werden.

2) Die ruinirten Cazematten (Blat 3. Lit. g. h.) wiederumb aufzurichten Vnd mit gerechten Brustwehren zuversehen: werden Kosten 4.000. R.

3) Die allzuweith Eingezogne Cazematte (Blat 3. Lit. i.) in so weith für sich zurücker mit Einer Neuen Maur Vnd Erden darhinder, dass die hohe Flancque Können Canonen führen: wird Kosten 2.000 R.

4) Die ... mögliche Cazematte zuge ..., zu deme mann selbe Vberwölbet Vnd die hohe Flancque Vornan drauf rücker, damit die Gorge genügsamb erweitert werde: wirdt Kosten 3.000 R.

Vnd ob woln diese gewölbte Cazematten, vnd andren die Schwächsten sein: so ist mann doch gezwungen, selbe dieser ohrten zubehalten, weiln das Spacium Mancquirt, die Cazematten, reterirt zu machen. zu dem wirdt allhir der Feindt, weiln der Vorbey rinnende Kereschflus allen Terenno benimbt Vnd ... Contregarden bis dahin sich ausstrecken, Keine atdacque können für nehmen: Vnd folglich Kombt allhir, obbemeldte Cazematte eben so wol zu Statten wird Eine furiose Generall bestürmung oder Veberfall als eine oder Andren.

Kostet demnach das Corpo der Vöstung zu dem Vollkommen Stant der defension zu setzen höchstens 24.000 R., Sage wier Vnd zwanzig Tausent Rheinische Gulden. Nicht auf solche Weise gerechnet, als etliche Elenderweise Thun dass es nochmaln Noch so hoch steigen mues; Vnd der Vnkosten Kein Ende ist, sondern mit obigem Gelde ist ein gnugsambes auskommen.

II.

Von der Vöstungs Contrescarpe Betreffent den Allten Stant:

So besteht die Contrescarpe allein Von der Fütterungs Mauer zu den graben, Vnd ist mit Einen Coridor Vnd Glassi; Noch Einigen andren Aussenwercken; ganz nicht fortificirt, welches doch sein sollte.

So ist der Terreno Vor der Contrescarpen gegen der Stadt, Innerhalb dem Musqueten Schus, mit Vnderschiedlichen Mauren von Hausern vnd Kirchen, zu grosser avantage des Feints, bedecket. Welches mus geschlichtet vnd geebnet werden.

Betreffend die Neue Verbesserung

Részletesen kifejté 12 pontban a contrescarpe tervezett átépítését. A költségeket 14 000 rajnai forintba teszi. Javaslatát a következő sorokkal zárja: „Aus diesem wenigen ist sattsamb abzunehmen dass Eine Contregarde, wie ich allhir vorgestellt, VnVergleichlig fürtrefflicher sey ... der allerbeste Coridor vnd Glassi jn der Welt. Diese Wercke seient angedeut zu 2. blate bey fig. 4 mit Lit. A. Vndt zu 3. blate mit Num. 4. 5.

III.

Vom Schlos Betreffent den Allten Standt:

So ist das Schlos Vormahls eine Bischoffliche Residenz gewesen. Von denen Türcken aber nur zum Theil bewohnt: das Vbrige ist öde befunden: auch Nachgehends von vnsriger Vorjähriger Bombardirung Eingäschert worden.

Was nun die Wantmauren anlanget, seient dieselbe annoch in guten Stant Vnd geht sehr wenig ab zu repariren. Vnd bedörfen allein nur Vnder das Dach gebracht zu werden.

Betreffent die Neue Verbesserung:

So ist zubetrachten, dass das Schlosgebaue gleichsamb Eine nach elter ahrt Erbaute Starcke Vöstung representirt, Von wegen der 5 Starcken Ringmauern, welche den platz beschliessen: Vnd dann der an den Ecken liegenden Vier Eckten braven Thürmen, welche sich Vnder Einander flancquiren und auch die Courtin Mauren bestreichen. Vnd wie mann dann Exempel hat, dass sotasiége [?] Schlösser gegen sehr Starcke Armeen sich etliche tage Vnd Wochen gewehret: So ist nicht zuzweiflen, dass besagtes Schlos, Vngeacht auch die Vöstung durch verretherej oder revoltirung oder Vberrumpplung, oder aber auf Ceremoniell, anfall des Feindts, Verlohren were, sich Nichts destoweniger Noch Einige Zeith werde zuhallten Vermögen, bis Entweder Succurs angelange: oder ihnen Ein reputirlicher Accord Verwilliget werde.

Weswegen dann so schöne Vorttheile wil zubeobachten sein. Vnd meines Erachtens das Schlos nicht allein in Vorigen Stand soll gesetzt, sondern auch Verbessert werden, Nemblich auf solche Weise, dass mann darinnen den fürnehmsten Kern von der Guarnison Logire als den Commendanten mit dem Staab; das Zeug-Magazin Vnd proviant-Hauss. Welches dann auf eine so ahrtige Manir geschehen Könte, als jimmer gewünscht Kan werden, dergestallten dass das Feindtliche Bombardiren wenig Schadens verVrsachen: Auch einige VerVnglückung durchs Feuer oder den Donner-Strahl in die Munition der Vöstung Keinen Mercklichen Schaden zuziehen kan.

Die Vnkosten würden so gros nicht sein, weiln man die Stein vnd Ziegeln Vmbsonst hette: Von denen Hausern, welche ausser der Vestung ohne dem müssen Weggebrochen werden. Wie auch von denen 5 Thürmen, welche ziemblich hoch sein, vnd denen 5 ringmauern in der Höhe gleich Ernidert müssen werden, damit selbe Von den Feindtlichen Veldt Batterien nicht Können gefasset werden, mit jhren . . . die Soldaten zuVerletzen.

Die Vnsern Dinge, als Cassernen, Brunnen, ausputzung des grabens vnd dergleichen, ist gar Zugemein, davon dieses ohrts zureden. Vnd vil hiemit meine Meinung beschlossen haben."

1692 körül. „*Magno Varadiensis Domini Fisco. Episcopalis . . . possessionum specifica consignatio.*” A jegyzék 145 falut sorol fel a következő megyékből: Bihar, Arad, Krassó, Szatmár, Békés, Bereg. A birtokkomplexus neve: „*Dominium Varad*”. (OL. – Erdélyi Fiscalis Ltár. F. 234. XIII. szekrény. Fasc. 18. U.)

1692. *Conscriptio* quatuor Processuum Comitatus Bihariensis. Kézművesek Bihar vármegyében a török uralom után: Bagos hajdúvárosban Ács György (2 lova, 2 tehene, 3 borja, 8 disznaja volt); Possessio Biharban Franciscus Molnár (2 ökre és szőleje volt) és Andreas Molnár (6 ökre és szőleje volt); Fiscalis possessio Püspökijben Nicolaus Astalos (szőleje volt). – (Mezősi 1943. 75, 81, 84–85.)

1693. *Henricus Christophorus Schwegler*: „*Descriptio Varadini. Quo modo scilicet munimentum istud a Porta Ottomanica tam oeconomicis, quam militaribus*

administratum, quali militia munimentum et qua arte a caesareo exercitu expugnatum et recuperatum fuerit. Congesta et oblata per Henricum Christophorum Schwegler sacratissima caesarea maiestate ad eandem obsidionem deputatum linguarum orientalium interpretem. Anno Domini 1693.” (Kézirat. Kalocsa, a főszékesegyház érseki könyvtára. — Részletes ismertetése: Ványi Ferenc, Nagyvárad visszafoglalása a töröktől 1692-ben. Hadtört. Közl. XVIII. 1917. 71–99, 292–327.) Schwegler a török katonaság elosztása során beszél a bástyákról és közli török nevüket (311–312.): Tzynghyne Tabiesi = Cigány bástya azaz Csonka bástya; Kapudan Tabiesi = Aranyos kapu azaz Aranyos bástya; Juram Tabiesi = János király bástyája azaz Királyfia bástya; Rucsuk Tabii = Bethlenbástya; Aga Tabiesi = Vörös bástya azaz Janicsár bástya, régi nevén Veres bástya.

1693. aug. 2. Nagyvárad. *Jacob Lepper* mérnök (Ingenieur) jelentése a bécsi Hofkammerhez. Közli, hogy a Hofkriegsrat őt küldte ki a váradi vár felülvizsgálására, hogy azután annak megfelelő védelméről gondoskodhassanak, azaz: „in einen guten Defensions-stant einzurichten”. Ennek megvilágítására küldi a rajzot (dessein) és kéri a döntésüket. Fő kérdés Olasz megerősítése és beépítése a rajzon (166. kép) jelzett szabályos utcahálózat szerint. (Bécs, Finanz- und Hofkammerarchiv. HKA. Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 358. fol. 335–339.)

1693. aug. 14. Bécs. A *Hofkammer* válasza *Jacob Lepper* váradi mérnöknek: a rajzot továbbítják a Hofkriegsratnak meg Kaiserfeldtnak és azoknak a véleménye alapján döntenek. (Uo.)

1696. jan. 19. Bécs. Az *udvari kamara* utasítja a szepesi kamarát, hogy a szatmári és váradi fegyvertárak és lőportornyok helyreállításához szükséges költségről soron kívül gondoskodjék. (Badál E., Művészettörténeti regeszták. *Ars Hungarica*. 1976. 301. I. 1352. sz.)

1696. jan. 30. Bécs. Az *udvari kamara* utasítja a szepesi kamarát, hogy a váradi vár megerősítéséhez szállítandó építési anyagokról gondoskodjék. (Uo. 302. I. 1354. sz.)

1696. ápr. 16. Nagy-Csemeté. *Tarródy János káplán* levele ismeretlen címzett-höz: „mikor föl találták azon testeket vagy Reliquiákat, amikor a Fejedelem tölteni akarta azokat a helyeket bástyának”, három katolikus főemberrel temettette el a halotti maradványokat az egyik bástyába. A főemberek a következők voltak: Petky István, Sulyok István, Haller István. Tarródyt Petky István leánya, Petky Anna tudósította mind a betemetésről, mind a látomásáról, amelyet ő 1660-ban II. Rákóczy György halálakor láthatott, amikor is a napkeleti bástyán fényességet észlelt, melyet ő a meghalt fejedelemnek, II. Rákóczy Györgynek az üdvösségre jutására értett, atyja azonban figyelmeztette, hogy a fényesség a szent királyok tetemeinek a dicsőségére volt. (Podhradczky 1836. II. 64–66. — Bunyitay szerint ezek nem lehettek Szent László tetemei. — Bunyitay–Málnási IV. 1936. 204–205.)

1696. okt. 23. Bécs. Az *udvari kamara* utasítja a szepesi kamarát, hogy arról a 10 000 forintnyi összegről, amelyet a váradi vár parancsnoka — jelentése szerint — az erődítési munkálatokra és a kaszárnyák építésére előlegezett, az építkezések fizetőmesterétől a pontos adatokat szerezze be és terjessze fel. (Badál i. m. *Ars Hungarica*. 1976. 302. I. 1360. sz.)

1699. ápr. 6. Pozsony. A magyar kancellária a Haditanácsnak másolatban megküldi *Benkovics Ágoston* váradi püspöknek az uralkodóhoz címzett *emlékiratát*, mely szerint Benkovics azért folyamodik, hogy: „Ecclesiaeque sive Templum Variense olim in Arce a Sancto Ladislao Rege erectum et post piam ejusdem Mortem Reliquis ejusdem consecratum, ita et Augustissimi olim Sigismundi Imperatoris sepultura condecoratum, nunc vero sine omni honore ac reverentia prostratum esset, in eodem Loco restaurari permitteretur, vel si extra ambitum Fortality certum Spatium designandum esset tam pro restauranda Civitate, quam et Ecclesia in ea erigenda certus locus assignaretur.” A kancellária Benkovics kérését a Haditanács pártfogásába ajánlja. (Thallóczy L., A váradi Sz. László-templom restauratioja 1699. Arch. Ért. 1879. 29–30.)

1699. A „*Theatrum Europaeum*” IX. kötetében részletes feljegyzés az 1660. évi ostromról. A várról Bethlen János nyomán így ír: „Die Vestung an ihr selbst war zur selbigen Zeit in zwey Theile abgesondert, und das äusserste Schloss mit 5. sehr grossen von Ziegelsteinen aufgebauten Pasteyen, dessgleichen mit einem weiten gemauerten und tieffen Graben voll Wassers umringet. Die innere Vestung hatte eben so viel Pasteyen, die waren aber so hoch auffgeführt, dass sie wie eine absonderliche Vestung aussahen, und zugleich auch für Säle und Wohngemächer konten gebraucht werden; welches zu Friedenszeiten zwar eine schöne Gelegenheit gegeben, jetzund aber bey dieser Belägerung der Besatzung grösster Unglück war.” – A város, a folyók, a szőlőhegyek leírása is igen pontos. Két szőlőhegyet említ név szerint, az „Aranyas” és az „Ablakosch” nevűt. (*Theatri Europaei continuatio*. Tom. IX. (1660–1666) Frankfurth am Mayn 1699. 33–35.)

1702. *Timon Sámuel*: „Varadinum, Hungaris Varad, Germanis GrossWardein . . . Arx ejusdem nominis validissima, decora fuit, tam equestri S. Ladislai ingentis molis statua ex aere conflata, tam aedium magnificentia, quas Sigismundus Thurzó episcopus loci aedificarat, dein Georgius Monachus S. R. E. Cardinalis ampliarat. Statuam Calviniana rabies in frusta cominuit, quin sacra lipsana, nec reverentia naturalis sui Regis nota dispersit, et crudeliter pessumdedit: aedes vero pessimi incolae Turcae prostraverunt, aut vitiarunt.” (Timon, S., *Celebrium Hungariae Urbium et Oppidorum Topographia*. II. Tyrnaviae 1702. 38–39.)

1703. *Bercsényi Miklós* kuruc tábornok Várad-Olasziban nagy győzelmet arat. Ekkor a váradi vár parancsnoka Francesco Colonna. (Bunyitay–Málnási 1936. 203.)

1703–1710. „*Váradi bloquade*.” A kuruc csapatok mintegy nyolcadfél esztendeig körülvárva tartották Váradot. A blokád parancsnokai Bóné András ezredes, br. Palocsay György brigadéros és Bagossy Pál tábornok. Ugyanez időben várparancsnokok: br. Löffelholz, gr. Beckers és gr. Löwenburg. (Thaly K., *Adalékok a váradi ostromzárlat történetéhez*. Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve. 1875. 2–8.)

1711. ápr. 3. Várad. *Kébell Mihály* apát, váradi kanonok vikáriusi jelentése gr. Csáky Imre püspökhöz: „Nos iam tres canonici in sacello Patrum Societatis in ipsa arce divina persolvimus, satinde etiam ungaricae concionor, prout et hodie, cum specialiter die hac illustrissimi domini episcopi concio fuerat. Residemus in arce in una domuncula omnes tres.” (Bunyitay–Málnási 1935. 422.)

1713. A *bécsi haditanács* – gróf Csáky Imre püspök kezdeményezésére – elrendelte, hogy a várban építendő új székesegyház helyét jelöljék ki.

1714 eleje. A *bécsi haditanács* Csáky terveit mint hadi szempontból helytelen elveti. Csáky Savoyai Jenő és gróf Pálffy Miklós közbenjárásával igyekeznek a határozatot megváltoztatni, de sikertelenül. (Bunyitay – Málnási 1935. 209.)

1714. márc. 3. Bécs. *Az udvari kamara* elrendeli, hogy a szepesi kamara útján állapíttassék meg, mennyi még a visszatérítendő összeg abból a 12 000 forintból, amelyet a kassai jezsuita kollégium rektora még 1693-ban kölcsönzött a váradi erődítési munkálatokra. (OL. Kincstári Ltár. Benignae Resolutiones. – Kapossy János regestája.)

1716. Kassa. *Névtelen levél*: „Georgius II. ut Varadinum Propugnaculis firmaret contra Turcam, Templum diruit circiter Anno 1651 lapidibus illis murus pro moenibus . . .” használta fel. Az akkor megtalált tetemeket Petky István és Haller Gábor (!) eltemették az Aranyos bástyában. „Ibidem mox iacta sunt Fundamenta Propugnaculi aurei et reliquiae muris illi contectae.” Említi még Petky Anna látomását, amelyet ő elmondott papjának, akitől a levél írója hallotta. (Podhradczky 1836. II. 67–68.)

1718. *Conscriptio dominij Varadinensis . . .* per Gabrielem Erős Tricesimatorem et Provisorem Szathmariensem: „In Arce Varadinensi datur quidem Cellarium Lapideum bonum pro 150 Vasis Göncziensibus conservandis aptum . . . Educilum est ibidem in Arce unum Fiscale . . .” (OL. Magy. Kamara. Urb. et Conscrip. Fasc. XVII/9. p. 3–4. – Dr. Baranyai Béláné közlése. – Urb. et Conscrip. II. füzet. Bp. 1967. 485.)

1718. *Michael Bonbardi*: „. . . Templum . . . a tartaris prope deletum fuisset, succedente tempore posteriorum Regum munificentia paulatim reaedificatum est, una cum Civitate ipsa, quae fortior, quam antea, licet fortasse angustior resurrexit: maxime ubi post defunctam Isabellam Stephani Zapoliae matrem ad Caesarem translata fuit. Hodiedum sexangulari munitione praedita, Aranyos bástya . . . ab Incolis vocitatur; cui ab Occidentali latere adjungitur oppidum veteri muro, quem nunnulae turriculae intersecant, circumdatum . . . Spectabatur olim in arce memorata aereum S. Ladislai simulacrum, qui deinde, nescio qua occasione, Calvinistae una cum sacris lypsanis, sacrilegia rabie comminuerunt . . .” (Bonbardi, M., Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae 1718. 137–140. – II. kiadás I. B. Pikertől. Viennae 1750. 571.)

1718. *Szerdahelyi Gábor*: „Arx eiusdem nominis olim validissima fuit, decoraque; tum equestri S. Ladislai ingentis molis statua ex aere conflata, tum aedium magnificentia, quas Sigismundus Thurzo Episcopus loci aedificarat, dein Georgius Monachus, sive Martinusius S.R.E. Cardinalis ampliarat. Statuam Calviniana rabies in frusta comminuit, imo ipsa sacra lipsana immani scelere dissipavit, ac pessumdedit, quibus saxa quoque parcere, venerationemque exhibere videbantur, dum collapsa templi turris sepulcrum opressit, sacris reliquiis integre . . . caelitus servatis.” – „ad obitum illius [Izabella halála után] mox rediit ad coronam, ac fortasse etiam ad Episcopum. Sub id tempus arx munitione firmata est.” – 1606-ban „longissima prius obsidione exacta a Rudolpho II. . . . collatum fuit Bocskai Transylvaniae Principi, Denique, a Turcis deditione captum 1660, postquam oppugnatio 44 dies tenuisset. Receptum a Christianitate 1692.” (Szerdahelyi G.,

Celebriorum Hungariae Urbium et Oppidorum Chorographia. Viennae 1718. – Új kiadás: Cassoviae 1732. 330–331.)

XVIII. század első fele. *Kazy Ferenc* jezsuita (†1759) az 1660-i ostromról: „Sed neque aenea D. Ladislai Regis equestris statua, a qua nescio, virgine, summo artificio conflata et a civibus diligenter tecta, avara manus affugere potuit. In lucem protracta, ingenti ipsorum etiam Sectariorum dolore, eliquata, cum forma [helyesen formam] pretium ac dignitatem amisit.” (Podhradczky 1836. II. 17.)

1720. *Bihar vármegye összeírása*. A váradi polgárok névsorában: „murarius Martinus Keömives”, szőleje volt; „Ladislau Pataki molitor”, szőleje volt; „faber lignarius Joannes Farago” Várad-Olasziban. Ugyanitt idegen származású váradi polgárok felsorolása: kőművesek (murarius) Andreas Fisser, Matheus Unterpigler (földje volt), Gaspar Podr, Philippus Hazler; ácsok (faber lignarius) Michael Níkel, Rubert Rupe (szőleje volt), Simeon Kolmár, Georgius Knoch, Wolfgangus Failo Várad-Olasziban. (Bunyitay–Málnási 1935. 429, 432, 433, 435, 436.)

1722. dec. 31. *Conscriptio Universorum Bonorum Fiscalium Varadiensium*: „... Quamvis ab antiquo famosa, et Validissima praefuisse perhiberetur, nunc tamen etiam diversorum Regum munificentia, et cura, quinque angulari Munitione regulariter, et per amplum bene praeditam assurexisse videre est.” – „In eadem Arce Provisor Regio Fiscalis unum habet ... Cellarium, estque illud pro bis mille Tinnis minoribus circiter deserviens, Verum illud etiam ultra medietatem pro officialium Arcensium et Patrum Societatis Jesu asservandis Vinis occupatum est sub communi clavi ...” – „Si quae vero maioris momenti Reparationes, vel nova aedificia per Provisoratum fieri deberent talismodi Reparationes vel erectiones (nisi res moram non pateretur, in manifestumque Suae Maiestatis S. mae dannum non vergeret) erga, et penes Commissionem Inclytæ Administrationis Scepusiensis effectuandae veniunt. – His diebus praeteritis, finitis Arcis pontibus, Domoque Domini Asserii noviter quo ad Superiorem Contignationem ... exstructa, Portam attractioriam interiorem, Canales Subterraneos, praeprimis construere oportebit subsequentur continuo aliae Structurae reparandae, vel aedificandae.” – „Pons Arcensis super quo tres attractiles, et una Volubilis Portae sunt exstructae Trabibus quercinis quatuor circiter orgiarum longis, et unius Spítamae Crassis, multum Laboribus quotannis requirit respectu duntaxat Reparationis, quod vel exinde patet, quia una interior attractilis Porta ex parte Fabrorum Lignariorum ad Rhen. fl. 41. pro labore praecise resultaverit. Fabri labor quoque, et ferramenta, notabilem causant Sumptum Ligna opera Rusticorum connecta neque numerantur, subsendes, Unde Pons Arcensis, praeter Sublicia et Trabes inferiores, in quantum modo reparata forent, aestimantur.

a Fabris Lignariis Rhen. fl.	800
a Fabro vero ad Rhen. fl.	197. fl. 97. x.
Item supra quatuor Pontes in Arce prout nunc exstant Ferramenta siquidem valde essent corrupta, sunt aestimata ad fl. hung.	34. fl. 8. x.
Caminarius, qui omnes Arcis Caminos, singulis Mensibus bis expurgare tenetur, menstruatim exolvitur a Rhen. florenis 8, unius Annuale sallarium constituit hung. fl.	105

Horologarius, Horologium Arcense continuo dirigere, et reparare tenetur, habet in Sallarium Annuale hung. fl. . . . 52. 80. x.” (OL. Magy. Kamara Urb. et Conscrip. Fasc. XVII/9. 105–110. – Dr. Baranyai Béláné közlése. – Urb. et Conscrip. II. füzet. Bp. 1967. 486–487.)

1723. okt. 1. *Aestimatio Bonorum Fiscalium Varadiensium*: „Arx Varadiensis necessariis cubiculis, cellariis, Propugnaculis et aliis requisitis provisiva aestimatur ad flor. hung. (6%) 12.000; flor. hung. (5%) 14.400.” (Uo. Fasc. XVII/9/III. p. 198. – Dr. Baranyai Béláné közlése. – Urb. et Conscrip. II. füzet. Bp. 1967. 487.)

1724. *Mosóczy András* pálos szerzetes adatgyűjtése: „Contigit interea casu sub Georgio a Rákóczyo, ut in crypta S. Ladislai et Sigismundi ingens thesaurus inveniretur; videlicet una corona, unum sceptrum . . . (a frankfurti újság közlésének az ismétlése). Haec omnia cum reverentia reposita et conservata sunt addito anathemate contra illum, qui prius ex illis quidquam sumeret, quam extrema arcis necessitas postularet.” (Gyéressy B., *Documenta artis paulinorum*. I. 1975. 195.)

1725. *A fiskális épületek összeírása a várban*: „In cujus interno aedificio datur Fisciale Cellarium 1.; reliqua circumcirca Patribus Jesuitis et Militaribus Dominis Officialibus Possidentibus cujus cellarij tabulatum, cum non sit ex fornice, verum solummodo ex crassis ligneis trabibus aedificatum, ex eis pleraeque ob vetustatem temporis sunt bifariam constractae . . .” – „In eodem Praesidiario datur Educillum Fiscale ex duobus Cubiculis constans, fenestris . . . provisum et Scandulis tectam, penes quod habetur cellarium Sub lapideo fornice et tecto ex scandulis reparatione tamen indigente existens, capax Tunniarum circiter 400.” (OL. Magy. Kamara. Urb. et Conscrip. Irreg. Fasc. II/XXVI. p. 298. – Dr. Baranyai Béláné közlése.)

1725. máj. 18. *Conscriptio Universorum Bonorum Fiscalium Magno-Varadiensium*: „In Ripa Fluminis Crisy, Sebes Keres vulgo nuncupati, priscis Saeculis exstructa, formam Pentagonam repraesentat, totidem validissimis Propugnaculis, et forinsecus Fossa, lata, admodum, ac alta, et uti perhibetur, quadratis strata lapidibus, eandem ambientibus, cujus interna aedificia . . . Praesidii illius, et Partium Trans-Tibiscanarum Generalis Commendans . . . inhabitare solet.” – „Sub hocce aedificio formam quadrangularem repraesentante, inque meditulo Spatio-sam Aream habente, datur cellarium unum . . .” (OL. Magy. Kamara. Urb. et Conscrip. Fasc. XVII/9. p. 306. – Dr. Baranyai Béláné közlése. – Urb. et Conscrip. II. füzet. Bp. 1967. 487–488.)

1725–1776. *A bécsi Hofkriegsrat iratai*. Bécs, Kriegsarchiv.

A Kriegsarchiv anyagából átnézhettem a Hofkriegsrat aktáinak Index köteteit (Index Expedit; Index Registratur), főként azokból az évekből, amikor a váradi váron javítási munkálatok folytak, tehát 1725-től 1742-ig, majd 1752-től 1754-ig, végül 1775-től 1776-ig. Az indexekben az akták tárgyáról csak rövid, egy-két soros utalások találhatók, legtöbbször Grosswardein címszó alatt, ritkábban Wardein alatt. Az indexekből kikeresett jelzetek alapján átnéztem a Protocollum köteteket (1725–1754), ezekben valamivel bővebb aktakivonatokat találhattam, olykor neveket is, de a várbeli munkálatokat sajnálatos módon ezek sem nevezik meg részletesebben. Az 1775–76 évekre terjedő aktákról pedig protocollum sincs,

sőt az indexekben talált váradi aktáknak a protocollumokat helyettesítő kötetekben (Streichbuch 1762–1776. H.K.R. 999/1; Asservata 1769–1776 H.K.R. 999/2) sincs semmi nyoma (az utóbbi két kötetről az illetékes levéltáros Dr. Wagner közlése). Az eredeti aktákat mind kiselejtezték, azokból egy darab sem maradt, ami nagyon nagy kár, mert az Indexek és Protocollumok tanúsága szerint az aktacsomók jelentéseket, szerződéseket, elszámolásokat és terveket is tartalmaztak. Az Indexekben jelzett tervekből néhány a Kartensammlungba került, de korántsem mind. Az aktaselejtezés következtében nincs lehetőség arra, hogy a XVIII. századi munkálatokról szabatos áttekintésünk lehessen. Ezekről a munkákról jelenleg a rajzok tájékoztatnak a legjobban. Az indexbejegyzéseket a kötet-számok jelzésével közlöm, az aktaszám jelzéseket elhagytam, mivel az akták kiselejtezése következtében értéktelenné váltak. — A fentiekben kívül átnéztem még a „Feldakten” névvel jelzett iratokból az 1692–1699. évekre vonatkozókat, továbbá a „Feldakten” indexeit 1692-ről 1700-ig és 1711-től 1755-ig. Ezekben azonban Váradról csak kevés adat található, bár néhány lényeges.

1725–1735. A *Hofkriegsrat* egykori aktáiról *Index és Protocollum bejegyzések* az évszámok sorrendjében:

1725. „Wardein Vöstungs bruckhen errichtung und holz darzue.” (Index Exp. Bd. 571.)

1726. „Wardein fortificationsreparirung.” (Index Reg. Bd. 583.)

1728. jan. „, Graf **Zinzen d o r f f** C o m m e n d a n t zu Grosswardein habe nach gepflogener Visitation gesagter Vestung den Von dem Kays. I n g e n i e u r O b r i s t e n V x a t [Doxat] über die dassige Vestung gemachtem zwar guten Vorschlag zu bewärckhen unnütig gefunden, hingegen remonstrierend, dass der Graben gesäubert, dann ein Place d’armes angeleget die Innere Pasteyen errichtet, mit weniger besser unterbringung der garnisonirenden Mannschaft, und Picxenmeistern angekerhet werde die Höchste not erfordere . . . wegen schlagung des zu erbauung all dassiger Cassarmen erforderlichen Holzes das Behörige an die Hungarische Canzley zu erlassen . . .” (Prot. Exp. 1728. Bd. 598. fol. 97.)

1729. „Fortifications Reparierung.” (Index Reg.)

1730. jan. „Obrister und C o m m e n d a n t (D u M e s n i l) zu Grosswardein, respondet in puncto Raumbung des dortigen Vestungsgrabens . . .” A továbbiakban részletezi ennek a munkának a nehézségeit. „Bittet Einen Ingenieur darzu hinabzuschickhen, urgiret mehrmahlen die zeitliche Herbeyschaffung des zur Bruckhen und Neuen Cassarmen Bau erforderlichen Holzes, und Bau Mitteln, Beyfügend, wass der (Cardinal) Csaky sowohl an baaren geld, als Bau Materialien a Conto deren zur Casarmen reparirung gratis Verwilligte 3000 f. abführen lassen.” (Prot. Exp. 1730. Bd. 615. fol. 39.)

1731. „Fortificationsbau und gelder- grundriss — Commandantenquartiers reparation — Zeugs Casseren errichtung.” (Index Reg. 1731. Bd. 629.)

1731. jan. „, (D u M e s n i l) O b r i s t e r , und Commandant zu Grosswardein, Berichtet wie weith der aldortige Cassarmen Bau Verfertiget seye, und warumben die reparation der Bruckhen eingestellet Verbleiben muss, und zeigt weiters an wie nöttig die reparation denen zerfallenen Fortifications-Mauern Vorzuckerhen, dann zu Verfassung eines darüber erforderlichen Plans ein Ingenieur dahin

zu beordern, und der erforderliche fundus dazu sowohl, als Raumbung des Grabens anzuweisen seye." (Prot. Exp. 1731. Bd. 625. fol. 77.)

1731. jan. 13. „Ingenieur, da könne der Doxat nacher Grosswardein nicht abgehen, komme also nit weder ein ander Ingenieur Vorzuschlagen, oder an ihm Doxat selbsten zu schreiben, dass Er ein tüchtiges Subjectum abschicke." – A margón: „nach Grosswardein Ingenieurs abschickung Doxat." (Prot. Reg. 1731. Bd. 630. fol. 44.)

1731. ápr. „, Du Mesnil Obrister und Commandant zu Grosswardein, langet an, dass Behörige zuerordnen, womit der Ingenieur Leuth (nant) Rousseau zu entwerffung deren an dassiger Vestung erforderlichen Bau Noturfftigen Von Arrath [Arad] dahin sich ehstens begeben möge, werde inzwischen Eine Provision an materialien herbey schaffen lassen, der (:tith:) Doxat wolle ihm auch einen Plan Von Grosswardein Verfertigter überschickhen lassen, sich annebst wegen abwechslung der Max Starhembergischen guarnison auf seinen lezhinigen Bericht Beziehend." (Prot. Exp. 1731. Bd. 626. fol. 666.)

1731-ben a Hofkriegsrat a Borgsdorf-féle tervet akarta megvalósítani. Egy évvel később, 1732-ben újabb terv készült, ennek alapján azonban csupán csak a kapu előtti pajzsgátat építették meg. (Gyalóky 1942. 92. – hivatkozva Blasek–Rieger, Beiträge zur Geschichte der k. u. k. Genie-Waffe. S. 715.) – Az újabb tervet valószínűleg Doxat mérnök készítette, aki ez időben a vár mérnöke volt.

1732. „Wardein zum Vöstungsbau geld beytrag Vom Cardinalen Czaky – Fortificationsbau und reparirung – Riss – im Commandenten hauss Keller gewölbung – Zeugs Cassernen erbauung, geld darzue und riss – Commandanten Quartier – Garnisons Cassernen Erbauung und gehalt darzue – Zeughauss Erbauung und gehalt darzu." (Index Exp. 1732. Bd. 633.)

1732. „Fortificationsbau, gelder und Riss–Zeugs-Caserne erbauung – nach Grosswardein Ingenieurs abschickung – Caserne mit Ziegl deckung – Offiziers Stallungen erbauung." (Index Reg. 1732. Bd. 637.)

1732. jan. Du Mesnil jelentése: „Grosswardein fortifications baugelder – Verwendung und berechnung und Versandtene bau materialen und Schanzzeug." (Prot. Exp. Bd. 634. fol. 49.)

1732. febr. 2. „, Du Mesnil Remitt(it) die Von dem Doxat überreichte relation über den stand, und bevöstigung des Posto Grosswardein, nebst den Plan nach welchem, und nicht nach dem unteren 16° Octobris 731 überschikten die werke zu repariren und zu errichten kommen, worzue nächstkünftigen Sommer der anfang gemachet, und am ersten der Fuss an dem Haupt: Wall aussgebessert, ingleichen 1. oder 2. Flanques casamattiret, item die keller in der Commandantens: wohnung mit einem gewölb versehen, und endlich, wan es die fundamenta des Ravelin Vor dem Thor in seiner behörigen Tiefe aussgegraben werden sollen." (Prot. Reg. 1732. Bd. 638. fol. 137.) – A. Scholtz kapitány közlése szerint a Ravelin felépült a vár nyugati szárnya előtt a Csonka és a Bethlen-bástya között két lunette-tel. (Scholtz 1907. 287. – Nb. Scholtz még láthatta a bécsi Kriegsarchivban az eredeti aktákat.)

1732. febr. „, Du Mesnil Obrister, und Commandant zu Grosswardein, accusiret den zurückh remittirten approbirten Plan dassige Vöstung Betref-

find, und Berichtet anbey wass der (:tith.:) Doxat bey dortigen Fortification in augenschein genohmen, und in ein – und anderen Vorzukheren Vor gutt Befunden hat.” (Prot. Exp. 1732. Bd. 634. fol. 219^v.)

1732. febr. „(Doxat) Ingenieur Obrister, Erstattet Bericht über die eigentliche Beschaffenheit der Vöstung Grosswardein, und schadhafftigkeit dassiger Fortifications-Werckkern, mit anlegung Eines Plans, wass daran Theils zu repariren, und abzuändern, Theils neu zuerbauen, und zu Casematiren seye, fände auch nöthig die unter des Commandantens Hauss Befindliche Keller einfach gewölben zulassen.” (Prot. Exp. 1732. Bd. 634. fol. 240.)

1732. febr. „Du Mesnil Commandant zu Grosswardein, Berichtet, wie die von dannen nacher Ofen abgeschickhte 12 schwäre Stückh aldorth Bereits glücklich eingetroffen, übersändet Einen Riss sambt unköstens überschlag von der aldorth zu erbauen antragenden Artilleristen Casarme, mit Vorstellung, warumben hierzu der Fundus zeitlichen an Hand zuschaffen, dann dem Stückh-Hauptmann Zellner die incumbenz über dissen Bau aufzutragen wäre, requirendo Bey repariturung deren redemptions- und Baugelder auf Grosswardein mit Einen hinlänglichen Fundo zu reflectiren.” – A margón: „Gross Wardein Stuckh nach Ofen-Transportirung, nach Ofen-Gross Wardein zeugs Casarmen erbauung geld darzue und riss. Zellner Gross Wardein geld anstatt der robatten Hungarn.” (Prot. Exp. 1732. Bd. 634. fol. 273.)

1732. márc. „(du Mesnil) Obrister, und Commandant zu Grosswardein, stellet uor auss wass ursachen zu fortsetzung des Fortifications-Bau der Ingenieur Roseau Von Segedin dahin zubeorderen, und der für ihm Benöthigten quartiers halber durch dass Consilium Regium ausszumachen, und Warumben Entlichen Besagter Roseau Völlig dahin zu transferiren seye, rathet ein die Cassarmen- und Commandantens Keller mit Ziegelgewelber zu Bedeckhen und langet an die Fortifications-gelder für Heuer ehstens zu excindieren.” (Prot. Exp. 1732. Bd. 634. fol. 427.)

1732. márc. 26. „du Mesnil Solle ihn dortigen fortifications Bau nachahn überschickten Plan Vornehmen lassen, die reparirungs der Kellern müssen biss auf künftiges Jahr Verschoben bleiben. Der Ingenieur könne nicht zur beständigen wohnung nachar Grosswardein transferiret werden, wohl aber habe solcher sich ein und ander mahl disen sommer hindurch dahin zubegeben, und den fortifications-Bau zu besorgen, die daselbstige Casarmes seyen künftigt mit ziegl Dächern zuverwahren.” (Prot. Reg. 1732. Bd. 638. fol. 347^v.)

1733. jan. „Du Mesnil, Gross Wardein – Zeugs-Casserne erbauung, geld darzu und riss.” (Prot. Exp. 1733. Bd. 642. fol. 20^v.)

1733. febr. „Commandant zu gross Wardein langet an den Ingenieur L ä t h e u n a n t R o s a u von Segedin dahin zu aussteckung der fortifications arbeith zubeorderen . . .” – A margón: „du Mesnil – Rousseau – Gross Wardein – Ingenieurs.” (Prot. Exp. 1733. Bd. 642. fol. 167^v.)

1733. „Fortifications bau und geldt – Zeugs repositoriij und Cassernen errichtung und geldter – fortifications baugelder berechnung-Caserne Erbauung – Offiziers Stallungen erbauung – nach Grosswardein Ingenieurs abschickung – pulver magazin bau.” (Index Reg. 1733. Bd. 646.) – Továbbá „fortifications bauschreiber ausstellung.” (Index Exp. 1733. Bd. 641.)

1734. jan. (d u M e s n i l) „Obrister und Commendant zu grosswardein, wegen erbauung der Artillerischen cassernen und zeughauss habe Er das behörig schon veranlasset, und wirdet mit nächsten wintern, wass der Erlauer Maurermeister disfahls für einen überschlag machen dörfte; . . .” (Prot. Exp. 1734. Bd. 652. fol. 110.^v)

1734. máj. „Approbatur, dass selber mit Vorstellung des dahin ney resolvirtem Statt Leuth. Stadler bis zur überkommung seines decreti zurückhalte, und können ihme so ferne Er die fortifications Baurechnung zugleich auf sich nehmen will die Vorhin genossene Monatliche 10 fl. Beygelassen werden.” (Prot. Reg. 1734. Bd. 656. fol. 690.)

1734. szept. „, d u M e s n i l Commendant zu grosswardein übersendet das wochen particulare Von dortigem artigleristen casarmen bau nebst der Stands Tabell auch Proviand und bau cassae Extracts pro August und werde Er trachten, zu Verfertigung der arbeith noch Einige Maurer aufzutreiben, auch befänden sich unter denen ruinen noch viele brauchbare zigel, So das der Schaden sich nicht auf 2 m [2000] fl. belauffen werde.” – A margón: „Gross Wardein eingefallene neue Zeugs-Casserne und Zeughauss.” (Prot. Exp. 1734. Bd. 653. fol. 1622^v.)

1734. „Fortifications bau und reparirung – Cassernen erbauung – Zeughauss erbauung – eingefallene neue Zeugs-Casserne und Zeughauss.” (Index Exp. 1734. Bd. 651.)

1735. „Vom Vorigen Commendanten aufgeführter gebau – Vom Commendanten zum fortificationsbau Vorgestrebtes geld – Zeugs Cassernen erbauung – Garnisons Cassernen erbau und reparirung – Baurechnung – Zeughauss erbauung. Ingenieur haubtmanns quartier – Cornidi – Ingenieur.” (Index Exp. Bd. 660.) – Azonos tételek ismétlése, továbbá „pulver magasins bau und gelder – von Commandanten zum Casernen bau anticipirte 400 fl”. (Index Reg. 1735. Bd. 665.)

1735. júl. 14. *Conscriptio Universorum Bonorum Regio-Fiscalium Magno-Varadensium*: „In Rippa Fluminis Crisij, Sebes Körös vulgo nuncupatae, priscis saeculis exstructa, formam pentagonam repraesentat, totidem validissimis Propugnaculis, et fórinsecus fossa lata admodum, et alta, et uti perhibetur, quadratis strata lapidibus, eandem ambientibus, cujus interna aedificia superiorum temporum oppugnationibus (uti conscriptio Anni 1725 innumeret) labefactata ac in Parte destructa fuerant, his autem praeterlapsis annis, per Suam Maestatem Sacratissimam Dominum Dnum Clementissimum ad statum perfectum deducta, et restaurata conspiciuntur, quaeve aedificia Praesidij illius Partium Trans-Tybiscanarum Generalis commendans, ejusdem officialibus inhabitare solet. Sub hocce aedificio, formam quadrangularem [!] representante, inq(uo) meditulo spaciosam Aream habente, datur fiscale Cellarium unum in toto circiter 150 Vini Vasorum Göncziensium capax, cujus tamen Partem dimidiam, proxime praeterita Revolutione, intuitu securioris Vinorum Conservationis R.R.P.D. Societatis JESU, et alij Militares officiales apprehenderunt, usuantque etiam de praesenti. Quod cum non sit fornicatum, verum pavementum illius antiquitus nonnisi ex quercinis Trabibus confectum reperitur, in quantum ulterius non duraret, reficiendum.” – „In eodem Praesidio datur Educillum Fiscale, ex duobus cubiculis, culina et camera constans, omnibus requisitis, videlicet Januis, fenestris et fornacibus bene provisum, et

scandulis tectum; cui adjacet Celarium sub lapideo fornice et Tecto ex scandulis, sub quo conservant Vasa vacua, capax minorum Tinnarum circa 400 . . ." (OL. Urb. et Conscrip. Fasc. 80. Nr. 6. – Mályusz Elemérné gyűjtése.) – Az 1752. évi Conscriptio (uo.) szövege azonos.

A fiscus pincéje a belső vár nyugati szárnyában volt; így jelzi Lodovico Marini 1775–1776-ban készült alaprajzán (Adattár. III. 39. sz.) 19. sorszámmal.

A fiscus kocsmája jelezve Benzininek 1752 körül készült tervrajzán (Adattár. III. 36. sz. 30. számú tétel) a külső vár dél-keleti cortinája mellett a Királyfia és a Veres bástya között. Marininek 1775–1776-ban készült rajzán (Adattár. III. 39. sz. 37. számú tétel) szintén jelezve a dél-keleti cortina előtt.

1736–1754. A Hofkriegsrat aktáiról Index és Protocollum bejegyzések, továbbá jelentések és rajzok.

1736. jan. „, L u b e t i s c h P e n z O b r i s t l e u t h n a n t z u g r o s s w a r d e i n , d a s E r v o n d e s P r o v i a n t V e r w a l t e r s R e i n e r s V e r l a s s e n s c h a f t d i e S p ö r r e r ö f f n e n l a s s e n ; S o n s t e n s e y e d e r I n g e n i e u r H a u b t m a n n c o r n i d i d a s e l b s t a n g e l a n g e t , u n d i h m e i n d e s s e n i n d e r V o r s t a t t E i n q u a r t i e r a s s i g n i r e t w o r d e n , b i t t e t z u b e s o r g u n g d o r t i g e n P r o v i a n t w e s e n s b a l d i g s t j e m a n d e n a n s t e l l e n z u l a s s e n , m a s s e n E r d e n s o l c h e s i m m i t t e l s b e s o r g e n d e n S t a t t L e u t h n a n t S t a d l e r z u e x e r c i r u n g s e i n e r F u n k t i o n n ö t h i g h ä t t e , u n d s c h i c k e t d i e g u a r n i s o n s - T a b e l l p r o D e c e m b r i E i n . " (P r o t . E x p . 1 7 3 6 . B d . 6 7 2 . f o l . 3 9 ^v .)

1736. febr. „, C o r n i d i I n g e n i e u r H a u b t m a n n , l e g e t b e y d i e ü b e r d e n b e f u n d d e r v o n i h m e a n d e r V ö s t u n g g r o s s w a r d e i n v o r g e n o h m e n e n v i s i t a t i o n v e r f a s s t e r e l a t i o n u n d P l a n , u n d b i t t e t i h m e d a s z u S e g e d i n v a c a n t s t e h e n d e I n g e n i e u r q u a r t i e r a n g e d e y h e n z u l a s s e n , m a s s e n E r s o w o h l d a s i g a l s d e n g r o s s w a r d e i n e r P o s t o z u g l e i c h z u r e s p i c i r e n i n S t a n d s e y e . " (P r o t . E x p . 1 7 3 6 . B d . 6 7 2 . f o l . 1 9 4 .)

1736. márc. „, P e n z O b r i s t l e u t h e n a n t . . . l a n g e t h a c o c c a s i o n e a n d i e h e u r i g e F o r t i f i c a t i o n s g e l d e r i n t e m p o r e z u e x s c u d i r e n , u m b s e i n u n d d e r e n O f f i c i r s b a u f ä h l i g e q u a r t i e r r e p a r i r e n l a s s e n z u k ö n n e n . " (P r o t . E x p . 1 7 3 6 . B d . 6 7 2 . f o l . 3 8 1 .)

1736. K a r l v o n C o r n i d i k a p i t á n y h a d i m é r n ö k j e l e n t é s e a v á r á l l a p o t á r ó l . E g y k o r B é c s K r i e g s a r c h i v . V a l ó s z í n ű l e g a z o n o s a f e n t i P r o t o c o l l u m b a n j e l z e t t j e l e n t é s s e l [1 7 3 6 . f e b r .] . E z t a j e l e n t é s t a X X . s z á z a d e l e j é n S c h o l t z k a p i t á n y m é g l á t t a é s t a n u l m á n y o z t a , d e a h o z z á c s a t o l t t e r v m á r a k k o r s e m v o l t m e g t a l á l h a t ó . A j e l e n t é s b ű l S c h o l t z i d é z i , h o g y n é h á n y é v e l ő t t a b á s t y á k t ű l s á g o s m a g a s s á g á b ű l n é h á n y k ö n y ö k n y i t l e h o r d t a k . (S c h o l t z 1 9 0 7 . 2 8 6 – 2 8 7 .)

1736. K a r l v o n C o r n i d i k a p i t á n y h a d i m é r n ö k m á s o d i k j e l e n t é s e a r r ó l , h o g y a m u n k á l a t o k k ö z b e n r é g i k ö v e k e t t a l á l t a k , a m e l y e k e t á t e n g e d t e k a k a p u c i n u s t e m p l o m é p í t é s é h e z . (U o . 2 8 8 .)

1736. „, I n g e n i e u r a u s s t e l l u n g u n d q u a r t i e r – W a r d e i n r i s s – G a r n i s o n s O f f i z i e r s q u a r t i e r s r e p a r i r u n g – b a u g e l d e r V e r w e n d u n d B e r e c h n u n g – F o r t i f i c a t i o n s b a u u n d r e p a r i r u n g – V o m C o m m a n d o e x c l u s i v e d e m I n g e n i e u r s a n o r d n e n d e r f o r t i f i c a t i o n s b a u , b e s t e l l e n d e b a u m a t e r i a l i e n u n d V e r w e n d e n d e B a u g e l d e r u n d r e m e d u r – Z e u g s l a b o r a t o r i u m e r b a u u n g – G a r n i s o n s C a s s e r n e n r e p a r i r u n g . " (I n d e x E x p . 1 7 3 6 . B d . 6 7 1 .)

1736. aug. 21. Pozsony. *Helytartótanácsi rendelet* arról, hogy az új székesegyház csak olyan helyre lehet építeni, amely a váron és annak védelmi vonalán kívül van. (Váradi r. k. püspöki levéltár. Publ. 8. 58. – Bunyitay 1885. 12.)

1737. „Fortificationsbau und reparirung – Cassernen und Ofiziers quartiers reparirung – Fortifications baugelder Verwend und berechnungen.” (Index Exp. 1737. Bd. 682.)

1738. „Vöstungsreparation und gelder – Commendanten Plaz Majors quartier reparation – Fortificationsbau und Redemptionsgelder.” (Index Reg. Bd. 698.)

1738. „Casernen Reparaturung – Fortificationsbau und reparirung – Fortificationsbau-gelder Verwand und berechnung – Ingenieurs Haubtmanns quartier.” (Index Exp. 1738. Bd. 693.)

1739. „Fortificationsbau – Risse und arbeiter – Zeugsquartier Reparation – Fortifications baurechnungen.” (Index Reg. 1739. Bd. 709.)

1739. „Zeugsquartier Reparaturung und Handlanger und geld darzu – Fortificationsbau und Reparaturung – Pulver Magasins Tachung Reparaturung und zwey Lichtfenster erbrechnung – Commendanten Quartier reparirung – vom Proviand offizier die fortificationsbau Rechnung Führung und Remuneration – Casernen Reparaturung.” (Index Exp. 1739. Bd. 703.)

1740. márc. 9. „Lubetisch respondetur... ferner 11 084 fl 20 xer [Kreutzer] dahin erfordert seyen, habe man ungerne Vernohmen. Coccando (?) dass man zu abhelfung deren annoch alda Vorhandenen Schadschaftigkeiten (!) einen Verständigen Ingenieur aldahin absenden werde...” (Prot. Reg. 1740. Bd. 723. fol. 338–338^v.)

1740. „Cassernen Reparaturung – Offiziers quartier Reparaturung-Fortifications baugelder Verwend und Berechnung – Fortificationsbau und Reparaturung.” (Index Exp. 1740. Bd. 715.)

1740. „Commendanten wohnung reparation und gelder – Fortifications baugelder, Riss und Ingenieur – Thumb Capitll zu nachtheil der Fortification errichten wollende gebäude.” (Index Reg. 1740. Bd. 722.)

1741. jan. „Pogwisch Plaz Major zu Grosswardein erstattet den abgeforderten bericht... ansonsten kome die ruinirde... öhrs reparacion Von dem dasigen Cameral Provisore Arbeiter dermahlen nicht Vorgenohmen, sondern müsse sowohl als die beyführung des gefehlten [gefällten] Bruckh bau holz biss zu besserer Saison Verschoben werden inmittelst aber lasse Er die Bruckh durch das noch Vorhandene Holz aussbesseren.” (Prot. Exp. 1741. Bd. 730. fol. 55^v–56.)

1741. aug. „Pfeffershoven Commandant zu Grosswardein berichtet... jedoch findete er für nötig einen Ingenieur dahin zu beordern umb allenfahls hierüber einen Plan abfassen, auch selben alsogleich zu diser Vestung anhalten zu mögen.” – A margón: „nach Wardein Einen Ingenieur anstellen und fortifications Bau und Riss.” (Prot. Exp. 1741. Bd. 733. fol. 2052–2052^v.)

1741. „Vöstungsbrückhen reparirung und holz darzu beyführung-Fortificationsbau und Reparaturung – Grosswardein Riss – Vom Domb Capitul zum praejudiz der fortification aufgeführte Gebäu und Remedur – an der Fortification durch die inundation causirter schad und Remedur – dem Bischoffen die Erbauung

eines Kellers und gewölbs ohnweit der Vestung gestattung – nach Grosswardein Einen Ingenieur abschickung – Commandantens quartier Reparatur – Cassernen Reparaturung.” (Index Exp. 1741. Bd. 729.)

1742. márc. , , P f e f f e r s h o v e n C o m m e n d a n t zu grosswardein schicket ein drey überschläg, wass bey dasiger Vöstung zu reparirung deren officieren und gemeinen casernen, Hautb. und ordinari Wachtstuben, brünnen und höchst benöthigter bedachung derenselben als auch gänzliche Herstellung der Vöstungsbrücken, dann Keller unter denen Casernen nicht minder zu neu erbauung der bey dem Thor befindlichen, fast gänzlich eingegangenen Wachtstuben, Cassernen, und Plaz-Major, auch Doctors-quartieren an Materialien, und anderer requisiten erforderlichlich, und in geld betrage, zeuget aber aus anligenden fortificationsbau-Cassa Extract dass kein Kreuzer geld verlaag vorhanden seye, bittet also zu verfügen wormit zu obigen Ende die erforderlichen geld-Mitteln angeschafet werden mögten.” (Prot. Exp. 1742. Bd. 742. fol. 624^v.)

1742. Különféle javítások (Reparirung) a következő épületeken: „Vöstung brücken – Offiziers- und Placemajors quartiers – Wacht-Stuben – Vöstungsbrunnen – die Casernen Keller.” További tételek: „Fortifications baugelder Verwendung und berechnung – die auf der Vöstungs Esplanade befindlichen gebäude und gärten demolirung – dem Bischoff eingestelltes gebäu unweit der Vöstung.” (Index Exp. 1742. Bd. 740.) – Utóbb a püspöknek engedélyt adtak: „erlaubnis zu erbauung einiger nideren Hüthen sambt einem Keller.” (Index Reg. 1742. Bd. 747.)

1752 körül. *A vár alaprajza* német hadimérnöktől; a legendában a vár részletes leírása, l. az Adattár III. részében a 262. lapon. Ekkor a kápolna a belső vár délnyugati bástyatornyában volt a főhomlokzaton. Tehát a későbbi barokk helyőrségi templom ekkor még nem állt.

1752. aug. 10. , , I n g e n i e u r O b e r : L e u t h n a n t B e n z i n i die ohnweit der Theresia Bastion fürgenommene Schaz-Grabung einstellen, und dass Sie beede all: und jedes in Vorigen Stand suis Sumptibus herstellen, verordnen. . . . Solle die von dem Fürsten von Lobkowiz einberichtete und von dem zu Grosswardein commandirenden Obristen Krasky, und dem Ober: Leuthnant Benzini in der Vöste unweit der St. Theresia Bastion auf anleithung einer Zigeunerin vorgenommene schädliche Schaz-Grabung, und den daraus einschleichenden Unterschleif anthen (ahnden?) und abthuen. . . . Notificatur resolutio Caesareo-regia, dass zu Commorn, Erlau, Segedin, Grosswardein, Brood [Broos], und Carlsburg nur was weniges gebauet, und die Bau-Gelder zu anderen und nöthigeren Arbeiten Verspahrt werden sollen.” (Prot. Reg. 1752. Bd. 873. fol. 1378–1382.)

1752. nov. 2. A margón: , , B o h n G e n e r a l – B e n c i n i I n g e n i e u r. Grosswardein stehenden Ingenieur zur abstattung seines rapports über dorthige fortifications reparationes an dasigen Commando anhaltung.” A Protocolum szövegében: „Dass der Ingenieur-Ober-Leuthnant Bencini zu Abstattung seines rapports an das Grosswardeiner Commando von denen alda unternemmen den Bau-Arbeithen behörig angewisen, nicht minder respectu praeteriti, warummen solches hirbevor nicht befolget worden, die Beschaffenheit abgeforderet, und dem Hof Kriegs Rath angezeigt werden solle.” (Prot. Reg. 1752. Bd. 874. fol. 1864^v.)

1752. „Grosswardein an denen militar gebäuden Vorzunemende reparationes, Plans überschläge und Gelder – Grosswardein Plaz Majorn Was in ad fortificatorium gezogenen Garten errichtete Garten-hauss und herumb gezogenen Zaum Vergittung – Grosswardein Vom interims Commendanten und Ingenieur in Vöstungs Wercken unternommene Schaz Grabung ein und von Selben alles wider in Vorigen Stand herstellung – Grosswardein stehenden Ingenieur zur Abstattung seines Rapports über dortige Fortificationes reparationes an dasiges Commando anhaltung.” – Az utóbbi bejegyzés valószínűleg 1752 végéről. (Prot. Reg. 1752. Bd. 871.)

1753. „Grosswardein Glacis und Vöstungs Graben durch das Weydende Vieh nicht ruinirung – Grosswardein zwischen Ingenieurs und Artillerie Offiziers entstandener Rangs Disput und decision.” (Index in Publicis. 1753. Bd. 877.)

1754. „Grosswardein an der Fortification und militar Gebäuden im Vorigen Jahr bewärckte und anheuer Vorgenommende bau Arbeitzen und reparationes, Plans, überschläge, Contracten, aprobation, Gelder und berechnungen.” – „Zu Grosswardein befindlicher alter Thurm, Selben reparirung und herstellung, gelder und Fundus.” (Index in Publicis. 1754. Bd. 884.)

1755. júl. 13. Nagyvárad. *Marquis de Vuue* parancsnok jelentése Mária Teréziához a vár udvarán talált sírletről. Ez az irat elveszett. – 1755. júl. 17. Nagyvárad. *Marquis de Ville* második jelentése. L. Az Adattár III. részében a 263. lapon.

1756. *Ó-Torda ref. egyházának a leltára*: ebben öt ezüst edény van felsorolva (nagy és kis kanna I. Rákóczy György és Lorántffy Zs. címerével, kehely és patena Rákóczy címerével 1631-ből) és öt terítő, közöttük „a fejedelemasszony abrosza” (145., 146. kép), amelyeket a török ostromkor menekítettek Váradról Ó-Tordára. (Téglás G., Az ótordai ref. egyház fejedelmi kincsei. Művészet. 1914. 413–414. Bobrovsky 1980. 88–89. l. 52., 121. kép.)

1756. júl. 12. *Mária Terézia* a nagyváradai vár környékén kisebb gazdasági épületek építését nem engedélyezi, és utasítja a kamarát, hogy a máramarosi kamarai adminisztrátor ott tervezett építkezéseit tiltsa be. (OL. Kincst. Lt. Benignae Resolutiones. Reg. fol. 356. – Dr. Kapossy János regesztája.)

1769 körül. *A vár alaprajza és helyszínrajza* valószínűleg L. Du Marini (Lodovico de Marini velencei származású hadimérnök) kapitánytól; a legendában a vár részletes leírása. A rajzon különféle színekkel vannak jelezve a romos, illetve a kijavított vagy kijavítandó épületek. Tehát jelzi az 1768/69-ben végzett és az 1770-ben végzendő munkákat. A helyőrségi templomnak ezen a rajzon sincs nyoma. (Adattár III. 38. sz.)

1770. febr. 20. Bécs. *Mária Terézia* utasítja a kamarát, hogy a nagyváradai várban leégett katonai épületek helyreállítására és részben újjáépítésére a nagyváradai és élesdi kincstári erdőjavadalmakból megfelelő mennyiségű épületfát bocsásson rendelkezésre. – 1770. máj. 1. és 1770. aug. 28. a rendelkezést megismétli, és az épületfa kiutalását sürgeti. (OL. Kincst. Lt. Benignae Resolutiones. Reg. fol. 101, 254, 520. – Dr. Kapossy János regesztái.)

1772. *Emléktábla* a vár renoválásáról a külső vár nyugati kapujának belső homlokzatán. (Appendix III. 321. l.)

1772-ben a *váradí jezsuita rendházban* vendégül látják Krasinszky Mihály lengyel főnemest, aki megpillantja a falon Báthory István arcképét 1585-ös évszámmal. Erre kivonja a kardját, melynek felirata: „Stephanus Bathori Rex Poloniae 1585”. A váradí jezsuita kollégium alapítólevelét Báthory István király 1585-ben adta ki. Báthory arcképe utóbb az Alapy-féle fiúnevelőintézetbe került. (Bunyitay – Málnási 1936. 376.)

1775. *A Hofkriegsrat aktáiból*: „Baucassa extracten und journalien, auch Bau und Material rechnungen . . . anmerkungen und Erledigung – Bau Rechnungen – Arbeiten im vorigen Jahr bewirkte und anheuer wieder Vorzunehmende plans Ueberschläge und rapports – Rechnungsberichte und deren Erledigung – Contracte auf Bau-Arbeiten mit handwerksleuten . . . und deren approbation. – Taglohn bestimmung für die bey dasigen fortifications Arbeiten Verwandten . . . Maurern. – Auf . . . dasigen Maurer-Meister zu hier empfangene Geldern und deren Rückzahlung. – Contract auf bau Arbeiten . . . und anstatt der Caution ein Verbürgung Instrument . . . und Belohnung.” (Index in Publicis. 1775. Bd. 1114.)

1775. nov. 18. Bécs. *Mária Terézia* a nagyváradí várban az új kaputól balra eső kazamatákban építendő kincstári kocsmá költségeire a tervrajzok és költségvetés egyidejű visszaküldésével 9676 forintot engedélyez. (OL. Kincst. Lt. Benignae Resolutiones. N. 24. 4. – Dr. Kapossy János regesztája.)

1775. dec. 12. Várad. *Br. Patachich Ádám* püspök engedélyezi a káptalannak, hogy Szent Lászlónak Győrből ajándékozott ereklyéjét oltárra helyezhetik és körmenetben körülvihetik. (Podhradczky 1836. II. 73–74.)

1775–1776. *A vár alaprajza* L. *Marini kapitánytól*. A részletes legenda egyben jelentés az 1775-ben végzett munkákról. A belső vár délnyugati toronybástyájában levő kápolnát megszüntették, ebből konyhát készülnek építeni. A 10. pontban szól a „neu angefangenen Guarnisons Kirchen” építéséről, ugyanezen a rajzlapon látnható a tervezett templom keresztmetszete. (Adattár II. 39. sz.)

1778. *Wagner Károly* Thurzó Zsigmondról: „Non vulgaris hic ejus laus, quod sibi, et Successoribus aedes, quas deinde Georgius Martinusius amplificavit magnificentissimas in arce exstruxerit.” (Wagner, C., *Analecta Scepusia*. IV. Posoniae – Cassoviae 1778. 69.)

1780. *A várparancsnok* megengedi, hogy a contre-escarpe-on házakat építsenek. (Scholtz 1907. 290.)

1783. A vár erődítési jellegét megszüntetik. (Scholtz 1907. 290.)

1786. márc. 20. *II. József* a várban levő pálos kolostort (Capitel) megszünteti. (Scholtz 1907. 296.) Scholtz a külső udvar épületeinek a leírásában (328.) említi az egykori pálos kolostort, azaz akkor „das Militärsverpflegsmagazin”.

XVIII. sz. vége. *Eperiesi Tertina Mihály* („a nagyváradí Kir. Tud. Fő Oskolákban Emberiséget pallérozó Tanulásoknak Öregebbik Rendes Oktatója”): Nagyváradí várnak hadi szerentsétlensége. – Kéziratos munka, készült kisérei Rhédey Lajos támogatásával. Két példányban maradt fenn, a második példány címlapján felirat: „A Nagy-Váradí Várnak és Városnak régi Tekintetinek rajzolatlyával együtt.” (Széchényi Ktár. Kézirattár. Fol. Hung. 948. fol. 19–61 – első példány; fol. 64–95 – második példány.)

1807. *Schönwisner István* a váradi szobrok pusztulásáról. (Schönwisner, St., Catalogus Nummorum Hungariae. Pest 1807. Pars III. 106.)

1826-ban a régi székesegyház állítólagos helyén – valójában a klarisszák várad-velencei temploma területén – József nádor ásatott. Az ásatás eredményeiről csak rövid közlések jelentek meg. (Wenzel G., Négy egykorú Thurzó püspök. Bp. 1878. 18, 44. – Értekezések a tört. tud. köréből. VII.; Bunyitay III. 1884. 112.; Scholtz 1907. 298.) – Részletesebb ismertetése: Appendix I. 285. l.

1836-ban a vár leégett. (Scholtz 1907. 298.)

1853. szept. 19. (Bach korszak). Arany János költeménye: Szent László. – Legenda a szent csodás meglevenedéséről, aki meghallja a harci zajt:

És megindul ki a térre,
És irányát vészi jobbra,
Hol magasan felsötétlik
Ércből öntött lovagszobra.

1857. máj. 16. *I. Ferenc József* a vár erőd jellegét végleg megszüntette. (Gyalóky 1942. 93.)

1875-ben a helyőrségi templomot exsacrálták. (Scholtz 1907. 328.)

1881. A belső vár nyugati szárnyát részben lebontották és újraépítették. Ekkor fedezték fel egy kéttornyos templom nyugati kapujának a lábuzatát. A szerencsés lelet alapján ásatásokat végeztek 1882-ben és 1883-ban. A várparancsnok kívánságára azonban be kellett szüntetni az ásatásokat. (Scholtz 1907. 308–315.) – Az ásatás ismertetése: Appendix I. 285–286. l.

1881. szept. 1. *Steinhausz László* építész jelentése: „A laktanya [a belső vár] rothadozó állapotban lévő épület, szárnyankénti újjáépítése a cs. kir. Hadügy-minisztérium által elrendeltetett; jelenleg a nyugati szárnyon t. i. a mellékelt vázlaton a IV. és V. Pavillon [Királyfia és Bethlen-bástyának megfelelő toronybástyák] közötti rész [valójában a dél-nyugati szárny] le van bontva és újjáépítése folyamatban van, ugyanígy bontás alatt áll az I. Pavillon [a Csonka bástyának megfelelő toronybástya] egy része is.” (OMF. Irattár. 71/1881.) – Scholtz feljegyzése szerint a „nyugati” szárnyat bontották le és építették újjá. (Scholtz 1907. 308.)

1911–1912-ben újabb ásatásokat folytattak a vár udvarán. – Ismertetése: Appendix I. 287. l.

III. RAJZOK, MODELLEK, METSZETEK, FÉNYKÉPEK

Általános irodalom: *Rómer Fl.*, Észak-nyugati utam. Bp. 1879. 3, 7. — Ért. a tört. tud. köréből. VIII. köt. 7. sz. (Bécsben „a régi várnak a meghatározásához új terveket kaptam”; Párizsban, a *Bibl. Nat.*-ban 11 metszet Váradról); *Bubics* 1880. 45–46. 1. 340–352. sz.; *Bunyitay* 1880. 12–13.; *Eperjesy* 1929. 1033–1036., 2523–2529. sz.; *Glaser* 1933. 12, 30, 38, 260, 368, 376, 535, 640. sz. (Nb. az 535. és 640. sz. darabok a második világháborúban elégték.)

Átnézett gyűjtemények: Budapest, Hadtörténeti Múzeum; Hadtörténelmi Intézet; Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok; Paris, Bibliothèque Nationale, Cabinet des Estampes; Wien, Kriegsarchiv, Kartensammlung. — Karlsruheban levő gyűjtemények Glaser kiadványa, illetve fényképek alapján.

Térképek. XV–XVI. század. A korai térképeken feltűnik a Körös vidéke és némelyiken Várad, először M. A. Cusa térképén (1491) Varadino névvel. Ez a térkép Hieronymus Münzer másolatából (1507) ismeretes. (Kovács Géza, Nagyvárad az első középkori térképeken. Fáklya. Nagyvárad napilap. 1981. jan. 16.)

Térképkiadványok, illetve közlések: *Fodor A.*, A magyar térképírás. I. Bp. 1952; *Nemes K.*, Cartographia Hungarica. I. Bp. 1972; Kat. Schallaburg 1982. Nr. 849, 850, 851, 852, 853.

Modellek, tervrajzok és részletrajzok az újkori várhoz. 1569–1595. Ezekből semmi sem maradt fenn, jóllehet ilyeneknek feltétlenül lenniök kellett, ahogy ezt egy-két feljegyzés és a hasonló külföldi építkezések gyakorlata mutatja. Építészeti tervrajzok nálunk már Mátyás idejében készültek (Balogh 1966. 334.). 1556-ban pedig a nagybányai pénzverő kamarában „In domo praefecti” látható volt „Tabula pergamenum (!) in qua depictus situs castelli”. (Iványi B., Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. Bp. 1937. Nr. 83.) A Magyarországon dolgozó olasz építésszek is gyakran küldtek rajzokat hazai várainkról Itáliába. (Balogh J., Újabb adatok . . . Arch. Ért. 1929. 279.) Hasonlót a Váradon dolgozó építészekről is feltelezhetünk.

1. *Domenico Ridolfini* fából készült modellje a váradi várról, amelyet Báthory István megbízásából 1581 telén kellett elkészítenie. Báthory Giczyhez frott levelében (1581. jan. 30.) így nevezi: „illius arcis forma confecta”, Ridolfininek adott utasításában (1581. febr. 2.): „modello di legno della detta fortezza.” (Adattár 86. l.)

2. *Simone Genga* tervrajzai a várhoz. 1587–1591 körül. Erről feljegyzés a Simone Genga munkásságáról 1591-ben írt memorandumban: „dette disegni per un loco di Transilvania chiamata Varadino et la detta fortezza è già quasi fornita.” Csatolva Fulvio Genga leveléhez, melyet 1591. júl. 15-én Prágában írt az urbinoi hercegnek. (Adattár 349. l.)

3. *Giovan Marco Isolani*: az ötszögű, 5 bástyás vár alaprajzi vázlata (103. kép), melyet 1598. szept. 23-án Váradon kelt leveléhez csatolt: „Il disegno l’ho fatto in fretta, senza compasso.” Innsbruck, Landesregierungs Archiv, Ambraser Akten. (Adattár 102. l.) Vázlatán a középkori kör alakú vár (muro antico) világosan kirajzolódik, észak-nyugati sarkán félkörös kiszögelléssel. Talán ez lehetett az az erődítés (torrione), melyet — az 1598. évi olasz jelentés szerint

– Martinuzzi építtetett. – A rajz legendája: „A. Baloardo [Csonka bátya] che ha il parapetto di pietra et è la più parte voto. B. Baloardo [Aranyos bátya] che ha il parapetto di pietra con le troniere, et non è voto, nè del tutto pieno. C. Baloardo [Veres bátya] che ha le faccia longhissime et è del tutto voto, et la camiscia sola terrapieno. D. Baloardo [Királyfia bátya] che ha il parapetto di pietra con le troniere dentro. E. Baloardo di palizzata [földbátya] quasi tutto voto et senza parapetto. F. Parte del fosso che ha aqua. G. Parte del fosso che non ha aqua. H. Chiesa. H. 1. Palazzo, nella cui piazza sono 4 statue di bronzo in piedi et una a cavallo di Matthia Corvino Re d’Ungaria. I. Gl’ alberi et le case sono appresso al fosso a questo termine d’intorno. Quasi tutte le cortine sono senza terrapieno o ne han poco. La fortezza e quasi tutta cicondata dalla terra.” – A rajz közölve: Veress V. 1932. 195.; Avram 1979. 166.

4. *Joris Hoefnagel* (Georg Houfnagel) rajza után vagy valamely általa rendelt rajz után készült metszet (106., 108. kép). Várad látképe délről a várral és a két-tornyú székesegyházzal. A rajz 1598–1599 körül készülhetett. – Rézkarc. 342×468 mm. – Felirata: „VARADINVM” – Legenda: „VARADINVM vulgo Gros Wardein Transilvaniae oppidum cum munitissimo propugnaculo In provinciae introitu secundo, a Mahumeta Turcarum Imp. Obsessum et frustra tentatum. A. Satmar [északnyugaton a távolban]. B. Hospitale [északnyugaton a Körös jobb partján]. Suburbium Venetum [a vártól keletre]. E. Statua Regis equestris et tres statuæ pedestres ex aere fusili [a belső várban]”. – Jelezve: „Communicavit Georgius Houfnaglius.” – Közölve: Braun, G., *Theatri praecipuarum totius mundi urbium liber VI. Coloniae Agrippinae 1618.* fol. 40. – Példányai: Bp., Tört. Képcs. T. 2293.; Bp. Hadtörténeti Múzeum; Paris, Bibl. Nat.

Irodalom: *Bubics* 1880. 352. sz.; *Bunyitay* 1880. 13.; *Scholtz* 1907. 128.; *Balogh* 1934. 88.; *Maggiorotti* 1936. tav. XCIII/a.; *Szell* 1940. 4. kép; *Gyalóky* 1942. 2. kép; *Horváth* 1942. 13.; *Balogh* 1947. 25. I. I. kép; *Csemegi* 1948. 201.; *Rózsa Gy.*, Régi várképek Bp. 1955. XVII. tábla; *Sebestyén* 1963. p. 39. fig. 16.; *Anghel* 1973. 113.; *B. Nagy* 1973. 90. kép; *Avram–Godea* 1975. 29.; *Avram* 1979. 161, 162.; *Bethlen Gábor* emlékezete 1980. 29. kép; Kat. Schallaburg 1982. Nr. 13.

5. *Cesare Porta* rajza: A váradi vár látképe dél felől a kéttornyú székesegyházzal (51., 99., 105. kép). 1599. – Karlsruhe, Badisches General-Landesarchiv, Kartensammlung des grossherzoglichen Haus–Fideicommisses. Bd. XIV. Nr. 49. – Tollrajz. 320×432 mm. – Felirata: FORTEZZA DI VARADINO – Jelezve: „Cesare Porta.” (Nb. az írás jellege a XVI. század végének felel meg.)

Cesare Porta Basta mérnökkari tisztje volt, aki – Maggiorotti közlése szerint – Basta csapataival érkezett Szatmárra, és ott folytatta a vár megerősítését. (Maggiorotti 1936. 364.) Tevékenységéről számos adatot közölt Veress Endre. 1598-ban Tokajból küldött jelentést Ferdinánd főhercegnek. Rajzairól többször írt Basta: 1599-ben a Sajó torkolatánál tervezett erősség rajzát küldte el Mátyás főhercegnek, ez év végén Huszt várát rajzoltatta le Portával. (Veress E., Basta György levelezései és iratai. II. Bp. 1909. 76, 181, 325, 346. – Huszt várára vonatkozó adatot l.: Hurmuzaki, E., Documente privitoare la Istoria Românilor. III. Bucureşti 1880. 411.) 1600 telén megvált Basta csapatától, feltehetőleg betegsége

miatt. (Uo. 339, 346, 400.) — A váradi várat nyilván 1599-ben rajzolhatta le, amikor Váradon tartózkodott. (Adattár 127. l.)

Cesare Porta rajza hiteles kép Váradról, amely az 1598-i török ostrom utáni állapotot mutatja be. Johannes Sibmacher ezt a rajzot vagy ennek valamilyen másodpéldányát használta fel metszetéhez.

Irodalom: *Glaser* 1933. 260. sz. (Porta működését és ezzel egyben a rajzot is tévesen a XVII. század végére helyezi.)

6. *Johannes Sibmacher* metszete Cesare Porta rajza után: Várad látképe dél felől a várral és a kéttornyú székesegyházzal. 1603. — Porta rajzának gyenge másolata. — Rézkarc. 157×265 mm. — Felirata: „WAHRE CONTRAFACTVR DER VOESTVNG GROS WARADEIN IN OBER VNGERN WIE DIE VOM TVRCKN̄ BELEGRET GEWEST AÑO 1598.” — Legenda: A. Die Voestung; B. Die Kirchen S. Ladislai; C. Der Bischoffshoff; D. Die Pastey Tschonka; H. Die Gülden Pastey; F. Venetianer Pastey; G. Királyfi Pastey; H. Die Hültzen Pastey; I. Die Statt gros Wardein; K. Die Vorstet; L. Türkische Schanzen; M. Der Türcken Laufgraben; N. Der türkische Lager; O. Der Tarttern Lager; P. Gros Keresch; Q. Klein Keresch. — Közölve: Hieronymus Ortelius, *Chronologia Oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen vnnnd Belagerungen . . . in Ober vnd Vnder Vngern . . . etz.* Nürnberg 1603. 416–417.; Nürnberg 1620. 416. — Későbbi kiadások: *Chronica Turcica oder ausführliche Türkische Chronica.* Frankfurt am Main 1664. 124. (azonos legendával és felirattal, csupán az évszám van átváltoztatva 1660-ra): Ortelius *Redivivus et Continuatus.* Frankfurt am Mayn 1665. I. Theil. 277. — Metszetspéldányok: *Tört. Képcs. Lt. sz. 627.*; Bp. Hadtörténeti Múzeum. Lt. sz. 3404. Későbbi retusált példányok: *Tört. Képcs. Lt. sz. 2951, 6056, 6058.*

Irodalom: *Bubics* 1880. 345. sz.; *Bunyitay* 1880. 12–13. (az eredeti rajz Rödern jelentésének a melléklete lehetett); *Bunyitay* II. 1883. 309.; III. 1884. 19.; *Gyalóky J.*, Nagyvárad vára. Nagyvárad 1899. 6.; *Scholtz* 1907. 123.; *Balogh* 1934. 88.; *Balogh* 1943. 18.; *Balogh* 1947. 18.; *Csemegi* 1948. 195.; *Rózsa Gy.*, Régi magyar csataképek. Bp. 1959. XXII. tábla.; *Avram – Godea* 1975. 29.; *Avram* 1979. 161, 164.

6. A. *Severin Roter*: Várad látképe dél felől. 1640 körül régebbi (1598) vázlat nyomán (*108. a. kép*). Bécs, Öst. Nat. Bibl. Cod. 9238. Nr. 30. — Vízfestmény. 30×39 cm. — Felirata: „Gross Wardein vom Turcken beleget umbsonsten. 1598.” — Az eredeti mintarajz az 1598-as ostromkor készült. Topográfiailag, vízrajzilag igen jelentős — még a legeslegelső településre nézve is.

Irodalom: Kat. Schallaburg 1982. Nr. 171/b. (Németh István közlése a kódex képsorozatról, valamint a rajzolójáról.)

7. *Ismeretlen rajzoló után Wilhelm Dillich metszete*: Várad látképe észak felől a várral és a kéttornyú székesegyházzal (*109. kép*). A rajz 1600–1604 között készülhetett. Rézkarc. 52×195 mm. — Felirata: WARADIN — Legenda: A. Vöstung; B. S. Lasla; C. Bischofliche Wohnung; D. Stadt Waradin; E. Vorstädte; F. der Flus Sebes Keres. — Közölve: Wilhelm Dillich, *Kurtze Beschreibung und eigentliche Abrisse dero Länder und Festungen, so der Türcke biss dahero in Europa, besonders aber in Ungarn . . . zum Theil aber gantz under sein Joch bracht, sampt der Ungarischen Chronik.* Cassel 1609. 186–187.

8. *Ismeretlen metsző Wilhelm Dillich rézkarca (1609) után: Várad látképe észak felől a várral és kéttornyú székesegyházzal (110. kép).* Tulajdonképpen a Wilhelm Dillichtől közölt rézkarc retusált másolata. 1664. – Rézkarc. 71 × 220 mm. – Felirata: WARDEIN – Legenda: A. Vestung; B. S. Lasla; C. Bischoffliche Wohnung; D. Stadt Wardein; E. Vorstädte; F. Der Flus Sebes Keres. – Közölve: Zeiller, M., *Neue Beschreibung des Königreichs Ungern. Vermehrt und verlegt von J. Beza.* Leipzig 1664. 266–267.; Zeiller, M., *Hungaria oder Neu-Vollständige Beschreibung des ganzen Königreichs Ungarn.* Frankfurth und Leipzig 1690. S. 1040–1041.

A Dillich–Zeiller féle metszet kései másolatai, illetve változatai gyakoriak a XVII. század utolsó negyedében. Ekkor már a vár képe – a Bethlen–Rákóczi féle építkezések után – megváltozott. Tehát ezek a kései metszetek, illetve kiadványok anakronisztikus módon az 1600–1606 közötti állapotot tükrözik. Ezek a változatok a következők:

Birken, S., *Der Donaustrand.* Nürnberg 1663. 84. – Későbbi kiadás Nürnberg 1664.

Bizzozzeri, S., *Notizia de’regni d’Ungheria.* I. kiadás 1678. II. kiadás Bologna 1686. 66. (Apponyi Könyvtár 1215. sz.)

Birkenstein, A. E. Burghardt von, *Ertz-Herzogliche Handgriffe.* Wien 1686. 29.

Descriptio novissima imperii Turcici. Das ist: eine ganz neue Ausführliche und Grundrichtige Beschreib- Vorstellung und Entwerfung dess heutigen türkischen Reichs. Würtzburg 1687. 38–39.

Kreckwitz, G., *Totius Principatus Transylvaniae Descriptio.* Nürnberg–Frankfurth 1688. 323.

Coronelli, V., *Corso geografico universale.* Venetia 1692.

Coronelli, V., *Regno d’Ungheria. s.a.s.l.* (Apponyi Ktár 2358. sz.) 56. (tükörképesen), 57. (egyirányú változat), 52. (a vár alaprajza téves helyszínrajzzal, a kör alakú belső várban kéttornyú templom).

L’origine del Danubio. Venetia 1694. 120. – Korábbi kiadás Venetia 1684.

Theodor Dankerts rézmetszete (439 × 598 mm), Karlsruhe, Badisches General-Landesarchiv, Sammlung von Einzelkarten. Lt. sz. G. 180. (Glaser 1933. 376. sz.)

Metszetek a Tört. Képcsarnokban: T. 619, 620, 621, 622, 623, 2292, 2496, 2633, 3845, 3902, 3990, 6027, 6028, 6030, 6043, 6044, 6045, 6048, 6049, 6051, 6052, 6053, 6054 (tükörképes), 6055, 6059, 6096, 7125, 58.2233, 58.2234. – 2847/959 (erősen deformált változat). – Bubics 1880. 347. sz. (felirata: Eroberung der Weltberuffenen Stadt und Vestung Grosswardein – 1692 körül készülhetett).

Metszetek a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében: Lt. sz. 1717, 3359, 3390, 3391, 3393, 3394, 3396, 3398, 3401, 3408, 3505, 5400.

Metszetek: Paris, Bibl. Nat. Grafikai Osztály. V. c. 219. (Számos változat, közöttük több tükörképes, összesen 11 darab.)

Metszet: Wien, Kriegsarchiv. – Késői, 1692 után készült rézkarc. Közölve: B. Nagy 1973. 91. kép.

Valószínűleg a tükörképes metszetek (Coronelli 56. – stb.) nyomán alakult ki egy képzeletbeli metszettípus, amely dél felől ábrázolja a várat egytornyú székesegyházzal. Ennek már nincs köze a Dillich–Zeiller-féle alaptípushoz. Közölve:

Scala, E., *L'Ungheria compendiatata*. Modena 1685. Tört. Képcs. 4173. Második kiadás: Venetia 1687. 55. (Maggiorotti 1936. tav. XCIII/b.)

A Zeiller-féle metszethez és változataihoz (8. sz.) megjegyzendő, hogy ezeket – mivel a Dillich metszet (1609) másolatai – közvetlenül a mintakép, azaz a Dillich metszet (7. sz.) után kellett besorolni, jöllehet a XVII. század második felében készültek.

9. *A váradi belső várpalota tervrajza*. 1620-as évek. Említi Szalárdi Bethlen Gábor építkezéseinek a méltatásában: „minémü pompás királyi épületeket fundált és kezdett volt azok helyébe, láttam lerajzolva . . .” (35. h.) Ez a rajz valószínűleg a váradi káptalan levéltárában őriztetett, melynek Szalárdi volt a conservatora, káptalana.

10. *A várbeli templom tervrajza*: 1639. – Ibrányi Mihály vicekapitány 1639. jan. 13-án kelt jelentése a fundáló és Haller Gábor négyszegletű templom tervéről: „Az mint kirajzolták papiroson, azt is beküldöttem Nagyságodnak.” (Adattár 171. l.)

11. *A váradi vár alaprajza*: 1660. – Csatolva a váradi vár ostromáról szóló 1660. aug. 31-én Debrecenben kelt jelentéshez. Két példányban maradt fenn: 1. Nagyvárad, egykor a váradi r. k. káptalan magánlevéltára. Fasc. XLVI. 1. g., a borítékul szolgáló 8. ív 3. lapján. Említette Gyalóky Jenő, Új adatok a régi Várad helyrajzához. Biharvárad I. 1913. 15. Közölte: L. Borcea, Ismeretlen vázlat Nagyvárad 1660-as ostromáról. Fáklya (váradi napilap). 1980. ápr. 10. – 2. Széchényi Ktár. Kézirattár. Quart. Hung. 98. Fol. 27. – Színezett tollrajz. 190 × 250 mm. – Felirata: „Várad várának delineatioja.” (162. kép.)

12. *Ismeretlen rajzoló után francia metsző*: Várad alaprajza az ötbástyás várral, benne a középkori vár és a kéttornyú székesegyház látképe. XVII. század vége. – Rézkarc. 123 × 157 mm. – Történelmi Képcsarnok T. 6047.

A belső várra nézve a Houfnagel-féle típus anakronisztikus utánzata, de a vár és város erősítésére nézve hiteles. Felirata: GRAND WARADYN. – Legenda: 1. La ville; 2. La Citadelle; 3. Le Fort; 4. Palanque.

13. *Ismeretlen rajzoló után olasz metsző*: Várad alaprajza az ötbástyás várral, benne a kéttornyú székesegyház kicsiny távlati képe. XVII. század vége. – Rézkarc. 148 × 184 mm. – Tört. Képcsarnok. T. 4172. – Felirata: WARADIN. – Legenda: A. La citta abbruciat[a]: d. Turchi; B. Sant: Castia(!); C. La Fortezza; D. Criso Fiume; L. Il piccolo Criso.

A belső várra nézve a Houfnagel–Sibmacher-féle típus anakronisztikus utánzata.

14. *Olasz rajzoló*: Várad alaprajza az ötbástyás várral. XVII. század vége. – Tört. Képcsarnok, Lt. sz. T. 8921. – Színezett tollrajz 178 × 264 mm. Felirata: PIANTA DI GROS WARDEIN. – Legenda: A. Fortezza, B. Citta, C. Palanka.

15. *Német hadimérnök*: A váradi vár helyszínrajza. XVII. század vége. – Karlsruhe, Badisches General-Landesarchiv, Kartensammlung des grossherzoglichen Haus-Fideikommisses. Bd. XVI. Nr. 79. – Színezett tollrajz. 375 × 497 mm. –

Felirata: Abriss der Vöstung Gross-Wardein. — Legenda: A. die Fösstung; B. die Kirch Ladislai; C. der Bischoffshoff; D. die Pастey Tschonka; E. die Gulden Pастey; F. Venetianer Pастey; G. kiralifi Pастey; H. Hutzen Pастey.

Irodalom: *Glaser* 1933. 232. sz.

16. *Német hadimérnök*: Várad, a város és a vár térképe. XVII. század vége. — Karlsruhe, Badisches General-Landesarchiv, Kartensammlung des grossherzoglichen Haus-Fideikommisses, Sammlung von Einzelkarten. Nr. G. 67. — Színezett tollrajz. 313 × 414 mm. — Felirata: Grundriss der Vestung Gross Wardein. — Legenda A. das Schloss; B–K Tételszámok a város erődítményeire vonatkoznak. — Jelzetlen. — Ugyanezen a rajzlapon: „Profil der Neuen Schantz” (a Legendában a C tétel).

Irodalom: *Glaser* 1933. 368. sz.

17. *Német hadimérnök*: Várad, a vár és a város alaprajza (163. kép). 1690 körül. — Karlsruhe, Badisches General-Landesarchiv, Kartensammlung des grossherzoglichen Haus-Fideikommisses. Bd. VI. Nr. 22. — Színezett tollrajz. 286 × 334 mm. — Felirata: Die Statt und Vörstung Gross-Wardein. — Jelzetlen. — A Legenda a város erődítéseire vonatkozik.

Irodalom: *Glaser* 1933. 38. sz. (1688 körül).

18. *Ismeretlen hadimérnök*: Bihar megye nyugati részének térképe a községek, helyenként a templomok berajzolásával. 1685–1690 körül. — Karlsruhe, Badisches General Landesarchiv. Kartensammlung des grossherzoglichen Haus-Fideikommisses. Bd. VI. Nr. 15. — Színezett tollrajz. 342 × 454 mm. — Felirata: Carta Topographica Civitatis Fortalitiique Varadini Magni Eorumque Circumjacentium Cum vno projecto quomodo blocari possent. — A térkép melléklete: „Fig. 2. est vnum projectum quomodo Varadinum blocari potest.” (A főterkép alsó jobb sarkában, illetve az alatt.) — Színezett tollrajz. 205 × 170 mm.

Irodalom: *Glaser* 1933. 30. sz. (1685 körül.)

19. *Ismeretlen hadimérnök rajza nyomán spanyol metsző*: Várad, a vár és a város helyszínrajza. 1691. — Bécs, Kriegsarchiv. Inland, C. V. Env. C. Grosswardein Nr. 3. 485/4-a. — Rézkarc. 390 × 505 mm. — Felirata és jelzete nincs. — A számjelzések (1–125) topográfiai részleteket jelölnek. Mindazonáltal spanyol legenda nincs.

A helyszínrajz, valamint a város és a külső vár alaprajza hiteles, ellenben a belső vár alaprajza anachronisztikus rekonstrukció a Houfnagel–Sibmacher-féle metszettípus nyomán.

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 2525. sz. (a bécsi példány); *Dercsényi* 1942. 120.; *Gyalóky* 1942. 4. kép; *Balogh* 1947. 23.; *Csemegi* 1948. 194.; *Gerő* 1974. 185.

A spanyol metszet melléklete a bécsi Kriegsarchivban.

Olasznyelvű legenda, 1–125. tétel. — Kriegsarchiv, Inland C. V. Env. C. Grosswardein. Nr. 3. 485/4. c. — Felirata: SPIEGAZIONE E CARTA TOPOGRAFICA

DELLA PIAZZA DI GRAN VARADINO Con le operazioni dell' Armata Cesarea, che cominciò l' Anno 1691 alli 11 di Ottobre sino ali 15 di Novembre.

A külső és belső várra vonatkozó számjelzések és magyarázatok a SPIEGAZIONE DEL TERZO ATTACCO DELLA CITTADELLA FATTO PER DENTRO DELLA CITTA című rovatban:

58. Faccia del Baloardo battuta dal Cannone 44, che in parte ruuinata scopri l'arco della fabrica interiore del bastione non terrapienato doue staua in guardia un Corpo di riserva del Nimico.
59. Baloardo con angoli, e fianchi di pietra, e con le faccie di terra, che dicesi sia il baloardo, per doue entrarono i Turchi quando acquistarono Varadino.
60. Cortina, in cui vi è una sortita con un ponte di legno, che ha nel mezzo un ponte leuatoio.
61. Quattro baloardi piccoli capaci d' auer nella faccia quattro, o al piu cinque cannoni, ed uno nel fianco con strettissima gola, e piccolissima fronte.
62. Fianco d' un baloardo con un'apertura non ben scoperta se di sortita, o di Cloaca.
63. Baloardo piu grande delli altri capace di sei, o sette Cannoni in faccia.
64. Baloardo con terrapieno sostenuto di dentro da Travi.
65. Ritirata della Cittadella fabricata all'antica di sassi con torri quadre, e fianchi piccoli.
66. Residenza del Bassà, doue si à notizia che sia una Cantina capace dell' Abitazione di 300 Persone.
67. Gran Casa, e Magazeni con due cantine, che dalla ruina delle Torri vicine restarono oppressi.
68. Moschea di pietra della Fortezza.
69. Torre dell' orologio in parte di legno, che fu abbruciata delle Carcasse lanciatevi dentro.
70. Porta principale della Cittadella.
71. Porta interiore della Fortezza.
72. Ponte, che copre la porta principale della Piazza il quale è formato con pali di legno forte, sopra di cui possono andare due Carri di fronte, ed è lungo circa quaranta passi naturali.
73. L' Acqua del Fosso nel più profondo è di una pertica, e mezza, e alle margini non è più alta di due, o tre piedi.

A „SPIEGAZIONE DELLA CONSTRUZIONE DELLA FORTEZZA” című rovatban:

74. Case di legno la maggior parte abbruciate dai fochi lanciati dentro.
75. Strade tessute di travi non abbruciate per l'umidita contratta dal terreno.
76. Terrapieno delle Cortine, dentro sostenuto da pali, e traui, che non sono stati abbruciate.
77. Bosco vicino alla Fortezza tra l' Oriente, e Mezzogiorno.
78. Parte fangosa, e piena di marazzi quando cresce il Fiume.

A város környékére vonatkozó számjelzések és azok magyarázatai közül megemlítendő:

13. Fonte di pietra sopra un Torrente che è l' unico passo per li Carri in tempo di acqua. (Olaszítól északnyugatra. a városon kívül).

20. *Ismeretlen hadimérnök rajza nyomán spanyol metsző: Várad, a vár és a város kereszt- és hosszmetsete: 1. keresztmetset észak–déli irányban; 2. hosszmetset kelet–nyugati irányban (147. kép). 1691. – Bécs, Kriegsarchiv. Inland C. V. Env. C. Grosswardein Nr. 3. 485/4 a. – Rézkarc. 195 × 500 mm. Felirata: Carta Topografica de la Plaza de Granvaradin en los perfiles i Orisonte de su Contorno. – Jelzete nincs. – A jelzések a 100–124-es számokkal jelölt topográfiai pontokat magyarázzák. – Spanyol legenda nincs.*

Melléklete (mely közös a 19-es számú metsetével):

Olasznyelvű legenda. – Kriegsarchiv, Inland C. V. Env. C. Grosswardein, Nr. 3. 485/4. c. – Felirata: SPIEGAZIONE E CARTA TOPOGRAFICA DELLA PIAZZA DI GRAN VARADINO. con le operazioni dell' Armata Cesarea che cominciò l' Anno 1691 alli 11 di Ottobre sino ali 15 di Novembre.

A számok magyarázatai a SPIEGAZIONE DELLI PROFILI STRADE E DELLE PORTE című rovatban:

1. A z é s z a k – d é l i k e r e s z t m e t s e t j e l z é s e i (a metset vonala 94–95 jelzéssel bele van rajzolva a helyszíni rajzot ábrázoló metsetbe. – L. a 19. szám alatt.):

95. Aspetto Settentrionale, doue comincia la linea del profilo, che termina a Mezzo giorno.

100. Profilo dell' altezza della montagna di S. Steffano, e del ridotto in cui si collocò la batteria di dieci piccoli Cannoni.

101. Profilo del ridotto più basso dove la Fanteria, e i Dragoni smontati vegliano sopra le sortite del Nemico.

102. Posti capaci di piantarui il Cannone.

103. Profilo di un Ramo del Fiume Sebbetz Keres.

104. Profilo dell' Isola.

105. Profilo del fondo del Fiume Sebbetz Keres.

106. Profilo del Terreno tra 'l Fiume Sebbetz Keres, ed il fosso della Fortezza.

107. Profilo del fondo del fosso dela Fortezza.

108. Profilo del Baloardo, che guarda il Settentrione, fabricato nelli angoli di pietra, e con le faccie di terra.

109. Parte interiore delle Cortine, e del Baloardo più grande, che a la Fortezza verso Oriente.

110. Profilo del Baloardo, che guarda Mezzo giorno.

111. Profilo del fondo del fosso verso Mezzo giorno.

112. Profilo del braccio del Fiume Petze, che entra nel fosso, e dell' Orizonte che corre tra 'l fosso, e 'l Fiume.

113. Profilo del Fondo del Fiume Petze.

2. A k e l e t – n y u g a t i h o s s z m e t s e t j e l z é s e i (a hosszmetset vonala 96–96 jelzéssel bele van rajzolva a helyszínrájzot ábrázoló metsetbe. – (L. a 19. szám alatt):

96. Aspetto Occidentale, doue comincia la linea diametrale del Forte, della Città, e della Cittadella, e che termina all' aspetto Orientale.

97. Molini sopra il Fiume petze.

98. Linea del profilo, che mostra l'Orizonte del Forte e del parapeto.

99. Longhezza del profilo orizzontale della Città, e Fortezza.

114. Profilo del fondo del Fosso del Forte fatto dai Cesarei, della Palizata, che trouasi dentro, e del fosso pieno d' acqua della Città.
115. Profilo della Cortina, e del Terrapieno, che fu spianato.
116. Profilo della Gran Bateria de Cannoni.
117. Profilo del Ponte, e Porta della Fortezza. (117–121. sz. – 147. a. kép).
118. Profilo della Torre dell' Orologio, come era prima di esser abbruciata e del Terrapieno, e della Cortina sostenuta da grossi legni.
119. Profilo del Magazeno della prouienda, dove sono due gran Cantine rimase coperte dalle Torri rouinate dal Cannone.
120. Profilo d'una Torre della Casa del Bassà, che ha una gran Cantina.
121. Profilo del recinto interiore della Fortezza. [117–121. számú épületek: 147. kép.]
122. Profilo del gran Baloardo.
123. Profilo del Fondo del Fosso.
124. Orizzonte del Terreno sopra la spianata del fosso con un braccio del Fiume Petze, dove Comunica col Fiume Sebbetz Keres.
125. Prospetto dei Monti di S. Steffano.

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 2529., 2525. sz. (Csak felületes és mellékes említés.)

21. *Német rajzoló és metsző*: Várad alaprajza és keresztmetszete (az utóbbi keskeny sávban az alaprajz felett). 1692. – Magy. Nemz. Múz. Tört. Képcs. Lt. sz. T. 616. – Rézkarc. 167 × 285 mm. – Felirata: „Auslegung und Topographischer Abriss der Festung Grosswardein und was vor Operationes von der Kayserlichen Armee vorgenommen worden und vorbei gegangen seynd, von An. 1691 den 11 October bis zu völliger Eroberung welche den 30 May dieses 1692 Jahrs mit accord erfolget.” – Jelezve nincs. – Legenda: 1–125. szám.

Ez a német metszet némileg megcsönkített és egyszerűsített másolata a spanyol metszetnek (19. sz.). Megcsönkített, mert a vártól délre eső terület hiányzik róla; egyszerűsített, mert a keresztmetszet nagyon kis méretű és ezért elnagyolt.

Az általános topográfiai helyzet és a külső vár rajza nagyjából hiteles, ellenben a belső vár alaprajza anakronisztikus rekonstrukció a Houfnagel–Sibmacher-félet metszettípus után.

A metszet hosszú legendája azonos a spanyol metszethez csatolt részletes olasz legendával (15. sz.). A német metszet legendáját közli: Bunyitay–Málnási IV. 1935. 409–412.

Irodalom: *Bubics* 1880. 351. sz.; *Bunyitay* 1880. 13–14.; *Scholtz* 1907. 244.; *Bunyitay–Málnási* IV. 1935. 156–409, 412.; *Balogh* 1947. 23. (a vár rekonstrukciója nem hiteles).

22. *E. F. Baron von Borgsdorf hadimérnök*: Várad, a vár, a város és környék helyszíni rajza. 1692. – Bécs, Öst. Nat. Bibl. Handschriftensammlung, Cod. 8671. p. 26. – Tollrajz. 275 × 375 mm. – Felirata és jellezése: „Vorbildung der Vöstung Groswaradein in Ober Ungarn wie dieselbe von den Christ. Kayl: Truppen Anno 1691 den 15 Nov. an Ernsthaft Blocquirt gehalten wirdt. Entworfen durch E.F.B.V. Borgsdorf Kayl.: Ingenieur 1692 den 8. Jan. – Erklärung der Zeichen: A. Das Citadel . . .” – A bal sarokban három keresztmetszet: „Profil von Citadell”; „Profil von der Stadt-Balancka”; „Profil von den Kayl. Schantzen”.

Irodalom: *Borbély A.*, Adatok a magyar várak és városok ábrázolásához a XVI–XVII. századból. *Hadtört. Közl.* XXXII. 1932. 184.

23. *E. F. Baron von Borgsdorf*: Várad, a vár és a város helyszínrajza. 1692. – Karlsruhe, Badisches General-Landesarchiv, Kartensammlung des Grossherzoglichen Haus-Fideikommisses. Bd. III. Nr. 4. – Színezett tollrajz. 265 × 400 mm. – Felirata és jelzése: „Vorbildung der Vöstung Gros varadein in ober Vngarn, wie selbe von den Christ. Kays. Truppen dermalen ernsthaft Blockiert gehalten wurde. Entworfen. E. F. B. von Borgsdorf Ing.” – Erklärung der Zeichen, A. Das Citadel . . .; B–L. tétel. – Megjegyzendo, hogy a belso vár alaprajza téves.

Irodalom: *Glaser* 1933. 9. sz.

24. *Német hadimérnök*: Várad, a vár és város helyszínrajza. 1692 körül. – Bécs, Kriegsarchiv. Kartensammlung. H. III. c. 159. Színezett tollrajz. 590 × 627 mm. – Felirata nincs. – Jelzetlen. – Legenda: No. 1. die Vestung Grosswardein; 2. dass Thorr von der Vestung; 3. die grosse Pallancka; 4. fünff Pallancken Thorr; 5. die Aufschwellung dess Wassers umb die Vestung; 6. die kleine Pallancka; 7. dass kleine Pallancken Thorr; 8. zwey Redoutten; 9. ussere Redoutten Dass Dapproche; 10. ussere Batterien; 11. ussere Kessl zum Bombardiren; 12. die ussrige Preche; 13. die Fluss Vnd drassenstrom (?); 14. die Neue angefangene Schantz zu den Bloquade Groswardein; 15. Türkische Moscheen; 16. zwey Türkische Bäder; 17. Mühlen; 18. die geweste Gassen und Strassen, welche mit Holz durch und durch gebrückt waren.

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 1035. sz.

25. *Ismeretlen (francia?) hadimérnök*: Várad, a vár és a város erodítményeinek helyszínrajza. 1691–1692 körül. – Karlsruhe, Badisches General Landesarchiv, Kartensammlung des Grossherzogliche Haus-Fideikommisses. Bd. III. Nr. 7. – Színezett tollrajz. 520 × 785 mm. – Felirata (a bal alsó sarokban): „grand Waradin”. – Jelzetlen.

Irodalom: *Glaser* 1933. Nr. 12. (1692–1693 körül.)

26. *Német hadimérnök*: Várad, a vár és a város erődítményeinek helyszínrajza (132., 164. kép). 1692. – *Magy. Nemz. Múz. Tört. Képcs. Lt. sz. T. 6059.* – Színezett tollrajz. 280 × 374 mm. – Felirata: két torok szó | GROS | WARADIN. – Legenda: A. Die Vestung; B. Die grosse Statt; C. kleine statt Helsko; D. blockade schantze; E. p. gabriels kessel (?); F. abzappung des grabens | 1692.

Irodalom: *Balogh* 1947. 27. I. 4. kép; *Balogh* 1956. 306.; 1961. 341.; 1964. 341.; 1970. I. 238.; 1973. 240.; *Balogh* 1971. 191.

27. *Ismeretlen rajzoló után német metsző*: Várad látképe nyugat felől (131. kép). 1692 körül. – *Magy. Nemz. Múz. Tört. Képcs. Lt. sz. T. 3903.* – Rézkarc. 198 × 273 mm. – Felirata: Gross-Waradein.

Irodalom: *Balogh* 1947. 27. I. 3. kép.; *Balogh* 1956. 306.; 1961. 341.; 1964. 341.; 1970. II. 191. I. 365. kép; 1973. 239–240. I. 365. kép; *Balogh* 1971. 191.; 1974. 67.; 1975. 113.

28. *Mathias Kaiserfeld hadimérnök*: Várad látképe észak felől madártávlatban (165. kép). 1692. – Bécs, Kriegsarchiv, Kartensammlung. H. III. c. 158. Nr. 1. – Színezett tollrajz. 522×495 mm (az egész rajz), 360×495 mm (a látkép). – Felirata: „Prospect von Grosvardein wie solches von der Redouten 18 der perspektiven nach gesehen wird.” – Jelezve (az alsó jobb sarokban): „Grosvardein den 10 May 1692 M. Kaiserfeld.” – Legenda: No. 1. die breche auff rechter hand; 2. die auff linker hand; 3, 4, 5, die übrigen basteyen; 6. der wassergraben so 75 schritt breit; 7. das alte ruinirte Schloss oder pallatium; 8. die aprochen 1692.; 9. die batterie von 16 stuck; 10. Gros Wardein die statt; 11. die Morsch auff rechter Hand; 12. die Morsch auff linker Hand; 13. dic Keresch; 14. die Schantz zu der blocquade; 15. die petzech; 16. die Cauallerie; 17. Oloschi; 18. die redoute auff dem berg; 19. andere redoute; 20. Insulen.

Irodalom: *Bunyitay V.*, A mai Nagyvárad megalapítása. Bp. 1885. 7. és melléklet. – Értekezések a tört. tud. köréből. XXII. 6.; *Gyalóka J.*, Nagyvárad vára. Nagyvárad 1899. 8.; *Scholtz* 1907. 261.; *Eperjesy* 1929. 1034. sz.; *Bunyitay–Málnási IV.* 1935. 167.; *Szell* 1940. 5. kép; *Gyalóka* 1942. 5. kép; *Balogh* 1947. 23. l. 2. kép; *Avram* 1979. 170.

29. *Mathias Kaiserfeld hadimérnök*: Várad, a vár és a város helyszínrajza. 1692. – Bécs, Kriegsarchiv, Kartensammlung. H. III. c. 157. – Színezett tollrajz. 530×505 mm. – Felirata: „Kleine Land Carthen von Grosvardein sambt anzeigung der a° 1691 und 1692 geführten aprochen wie auch der Campirenden Regimente.” – Jelezése: „Grosswardein den 10. Junij 1692. M. Kaiserfeld.”

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 1033. sz.

30. *Francia (?) hadimérnök*: Várad, a vár és részben a város erődítéseinek helyszínrajza; a vár belső épületeinek részletes rajzával (173. kép). 1692. – Bécs, Kriegsarchiv, Kartensammlung, H. III. c. 160. – Színezett tollrajz. 428×590 mm. – Felirata: „L’Attaque de Grand Waradin Recommandée le 2 May et rendu par les Turcs le 5me Juin 1692.” – Jelezése nincs.

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 1036. sz.

31. *Német hadimérnök*: Várad, a vár és város helyszínrajza. 1692. – Bécs, Kriegsarchiv, Kartensammlung. Inland C. V. Env. C. Grosswardein 485/4f. Nr. 4. – Színezett tollrajz. – 368×300 mm. – Felirata: „Grundriss der Vostung grossvardein in ober hungarn wie selbige denen Türcken durch die Christliche Kaiserliche Waffen mit einer Cermonial Attaque Anno 1692 gewaltsam ist abgerungen worden.” – Láttamozva (az alsó bal sarokban): „Martin Joh. Eck Oberst wachmeister.” – Legenda: 1–35. tételszám. A várra vonatkozó jelzések: 1. die Vestung; 2. bischüffliche Residenz [belső vár]; 3. Vestungs Thor; 4. ausfall [az Aranyos bástyától keletre]; 5. brauchbare brunnen [az Aranyos, a Királyfia bástyák és a kapu előtt]; 6. gefängnuss [a belső vár közepén]; 7. küchen. – Részletrajzok (keresztmetszetek): Profil über die Stadt Palancka; Profil der Vestungs Face; Profil der Vestungs Casematte; Profil über die Vestungs Contrescarpe.

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 2526. sz.

32. *Ernst Friedrich Baron von Borgsdorf hadimérnök*: Várad, a vár alaprajza (168. kép). 1692. – Bécs, Kriegsarchiv. Feldakten, 1692/9./1 a. – Színezett tollrajz. 414 × 560 mm. – Felirata és jelzete: „Die Vöstung Groswaradein in Ober Vngarn wie selbe Anno 1692 nach der Eroberung befunden worden, observirt durch Ernst Friederich Baron von Borgsdorf Kayl. Ingenieur”. – Lépték: „Verjüngerte von Scala. 60. Klafter.” – A rajz felső jobb sarkában „1. Blat”. – Felzetén: „1692/9/1 a. Grosswardein, No. 27.”

Legenda: „Erklärung der Characteren: Num: 1. Die Vöstung Groswardein umbgeben mit ihren gemauerten Courtinen und Basteyen sambt dem wassergraben; Num: 2. Die Basteyen, welche zum Theil mit Erdene Wähl und Brustwehren versehen sindt [az öt bástya]; Num: 3. Die Cazematten [a bástyák udvar felőli végében]; Num: 4. die Courtinen, deren etliche mit was Erden hinder shüttet sein; Num: 5. das Thor in die Stadt [a nyugati cortinában]; Num: 6. Die Brucke über den Graben von der Vöstung in die Stadt; Num: 7. Der Steg von der Vöstung zur Veldt [az Aranyos bástya keleti sarkától a vár árkán át]; Num: 8. Die zerfallene Fütterungs Mauer des Grabens zum Theil vom Türcke Vorpallisidirt [a várárok túlsó fele]; Num: 9. pulvergewölbe [a Bethlen-bástyában]; Num: 10. Von uns bestimpte pullver Magazinen [a Királyfia bástya előtt és az északi cortina előtt]; Num: 11. Die Thörl zum Ausfallen in und über den graben [a Bethlen-bástyából és a Veres bástyából] die Scharten deuhnten an die aufgeführten Canonen; Num: 12. Die Vormahlsgeweste Bischofliche Residenz [a belső vár]; Num: 13. Das Gefängnus [a belső vár udvarának a közepén]; Num: 14. Brauchbare Brunnen [a déli cortina előtt, a Veres bástyában, az Aranyos bástya előtt]; Num: 15. Aufgesuchte Canal, zum ablauf des gewässers In den graben [a déli cortina előtt levő kúttól a nyugati cortinába a Bethlen-bástya mellett; a belső vár északi szárnyától a nyugati cortinába Csonka bástya mellett]; Num: 16. geweste Türckische Moschee [a belső vár déli szárnyához csatlakozó kis kerek épület, valószínűleg a minaret]; Num: 17. Der Armb aus dem flus Keresch, genannt Petschee [Pecze folyó]; Num: 18. Vnser Vorjährige Breche vom Feindt reparirt Vnd Von Vns Verbessert [a Csonka bástyán]; Num: 19. Vnser Heuherige Breche Vnd repartiret.

Irodalom: *Scholtz* 1907. 262–263. (említi Borgsdorf rajzait); *Gyalókey* 1933. 208.; *Maggiarotti, L. A.*, A hadi építészet Magyarország történetében. Hadtört. Közl. XXXVI. 1935. 31.; *Gyalókey* 1942. 6. kép.

32.A) *Ernst Friedrich Baron von Borgsdorf, hadimérnök*: Várad, a külső vár keresztmetszetei (169. kép). 1962. – Bécs, Kriegsarchiv. Feldakten 1692/9/1. b. – Színezett tollrajz. 415 × 550 mm. – Feliratai és jelzete: „Die Profil über die Vöstung Groswardein. E.F.B. v. Borgsdorf.” – A rajz felső jobb sarkában: „2. Blat” – Felzetén: „1692/9/1 b. – Expediert Sept.: 1692. No. 12.”

Legenda: „Erklärung der Caractaeren: Fig. 1. Stellt für die Höhe und Dicke des Wahls der Bastions-face bey Lit. A.B. des 1. Blats samt die Höhe und Dicke der Mauer wie Ingleichen die Breit Breithe und Tiefe des Wassergrabens mit seiner Fütterungsmauer allermassen in Türckischen Stande gefunden worden [Veres bástya és az árok keresztmetszete]; Fig. 2. Stellt für das profil Ebene der Vöstungs-Courtine bey Lit. C.D. des 1 Blats zue jetzigen Zustande [az északi cor-

tina keresztmetszete]; Fig. 3. Stellt für das profil der Cazematten bey lit. E. F. des 1. Blats in dermahligem Zustande [a Királyfia bástya kazamatájának a keresztmetszete]; Fig. 4. Mein Neues projectirtes profil der Face mit, der Contregarde ausser dem Graben bey Lit: A.B. des 3. Blats [a Veres bástyának, az ároknak és a túlsó part tervezett védőművének a keresztmetszete]; Fig. 5. Projectirtes profil der Courtine bey Lit. C.D. des 3. Blats [az északi cortina az árok és a túlsó part tervezett védőművének a keresztmetszete]; fig. 6. Projectirtes profil der Cazematten bey Lit. E.F. des 3. Blats [a Királyfia bástya kazamatájának tervezett keresztmetszete]; Fig. 7. Die Lenge eines Schuchs mit seinem 12 Zollen, deren Schuch ihrer 6 machen Eine Klafter, mit welchem Maas die Vöstung observieret worden.

Irodalom: Scholtz 1907. 262–263. (említi Borgsdorf rajzát).

33. *Ernst Friedrich Baron von Borgsdorf hadimérnök*: Várad tervrajza a vár megerősítésére (166. kép). 1692. – Bécs, Kriegsarchiv. Feldakten, 1692/9./1. c. – Színezett tollrajz. 415 × 550 mm. – Felirata és jelzete: „Verbesserte Vöstung Groswardein projectirt von E. F. Baron Von Borgsdorf. Ing.” – A rajz felső jobb sarkában: „3. Blat.” – Felzetén: „1692/9/1 c. – Expedirt Sept. 1692. No. 12.”

Legenda: „Erklärung der Caractaeren. Num: 1. Die ausgebesserte Vnd Vnder das Dach gebrachte Rezidenz [a belső vár]; Num: 2. Die Basteyen mit ihren Cazematten, versehen mit behörigen Wähln undt Brustwehren sambt denen gemächlichen Ausfealen [az öt bástya]; Num: 3. Die Courtinen mit ihnen gebührenden Wählen und Brustwehren. sambt den Platten formen; Num: 4. Die Contre – Garden ausser dem Hauptgraben vor den Vöstungs Courtinen mit ihren wählen, Brustwehren und für sich stehenden Truckenen gräblein [öt háromszög alakú erődítmény a cortinákkal szemben, a várárok túlsó partján]; Num: 5. Die Contregarden vor den Spitzen und Facen der Basteyen mit ihren Communications Brücklein [az öt bástya ellenében a várárok túlsó partján emelt erődítmény]; Num: 6. Das Tohr in die Vöstung an seinen vorigen Ohrte gelassen [a régi várkapu a nyugati cortinában, de torony nélkül, mert a rajzon a toronyépület alapzata nincs bejelölve]; Num: 7. Die Hautb Brücke über den Graben in die Stadt. – Die Cassirn zwischen dem Schlos und der Vöstung für die Soldaten seint nicht fürgestellt.”

Irodalom: Scholtz 1907. 262–263.; *Gyalókey* 1933. 211.

34. *Jacob Lepper mérnök* (kaiserl. Ingenieur): Várad, a vár alaprajza, valamint a Körös folyó helyszínrajza és Olaszi a régi várfalakkal és az új beépítési tervrajzzal. (166. kép). 1693. – Bécs, Österreichische Staatsarchiv. Finanz- und Hofkammerarchiv. „Hofffinanz Ungarn.” Rote Nummer 358. fol. 336. (M 21). – Két rajz egy lapon, mindkettő színezett tollrajz. 995 × 590 mm. – Felirata: „14 Aug. 1693. Plan der Festungen Grosswardein und Olosy. M 21.” – A legenda betűjelzései (a, b, c, d, e) Olaszira vonatkoznak. (Erre a rajzra dr. Zsigmondy Árpád hívta fel a figyelmemet, a fényképeket is neki köszönöm.)

35. *Ismeretlen rajzoló*: Várad, a vár alaprajza a tervezett új erődövezettel (171. kép). 1692 vége vagy 1693. – Budapest, Magy. Országos Levéltár. Térképtár. T.

2. XXXII. No. 1047. Az Esterházy levéltárból. — Tusrajz. 300 × 300 mm. — Felirata és jelzete nincs.

A rajz a Borgsdorf-féle tervrajz (33. sz.) egyszerűsített másolata. Valószínűleg Esterházy Pál nádor gyűjteményéből származik.

36. *Ismeretlen hadimérmők* (valószínűleg Benzini): Várad, a vár alaprajza és keresztmetszetei (175. kép). 1752 körül. — Bécs, Kriegsarchiv. Kartensammlung. Inland C. V. Env. C. Grosswardein. No. 5. 485/4g. — Színezett tollrajz. 850 × 425 mm. — Felirata: „Plann Der Granitz Festung Groswardein in Hungarn.” — Jelzete nincs.

Legenda: Explication über die angezeichneten Buchstaben und Numeri als: Lit.: A. der Parade Platz [belső várudvar]; B. die Bastion Sti. Innocentii [Bethlen-bástya]; C. die Bastion Stae Theresiae [Királyfia bástya]; D. Sti. Caroli [Veres bástya]; E. Sti. Josephi [Aranyos bástya]; F. Sti. Leopoldi [Csonka bástya]; G. das Ravelin [a várkapu előtt, a várárok túlsó partján]; H. die zwey Contre Gardes [a várkapu előtt, a várárok túlsó partján]; I. das äussere Thor [a Ravelin északnyugati oldalán]; K. das innere Thor [a régi főkapu nyugaton]; L. ein Cavalier [az Aranyos bástyában].

„Nri.: 1. Commendanten Logie [belső vár északnyugati bástyatornya a főhomlokzaton]; 2. das Hospital, unter disen aber das Garnisons Pater quartier und die Capeln [a belső vár délnyugati bástyatornya a főhomlokzaton]; 3. der Pulver Thurn so guts verwahret [a belső vár déli bástyatornya]; 4. die Rüss [!] Cammer [belső vár keleti bástyatornya]; 5. alter Pulver Thurn [a belső vár északi bástyatornya]; 6. gemeine Cassern [a belső vár nyugati és déli szárnya]; 7. Artillerie Cassernes [a belső vár délkeleti szárnya]; 8. dass Giess Hauss [a belső vár északkeleti szárnyának jobb oldali belső szakasza]; 9. Hautb Mans Quartier [a belső vár északkeleti szárnyának bal oldali belső szakasza]; 10. Hautb Mans Quartier [a belső vár északkeleti szárnyán a külső bal szakasz]; 11. Platz Lietenant Quartier [a belső vár északkeleti szárnyán a belső bal szakasz bal szélső vége, az északi bástyatorony mellett jobbra és az északi bástyatorony mellett balra is]; 12. Stuck: Hautb: Mans Quartier [a belső vár északkeleti szárnyán a külső jobb szakasz]; 13. Hautb Wacht [a belső vár északi szárnyán a belső jobb szakasz]; 14. ein gewesenes Lieutenants Quartier, welches dermahlen mit No 49 neu erbauet worden [a belső vár északi szárnyán a külső jobb szakasz egy része]; 15. ein zusammen gefalene Requisitionen Behaltens [a belső vár északi szárnyán a külső bal szakasz]; 16. Commendanten Küchel [a belső vár északi szárnyán a belső bal szakasz az északnyugati bástyatorony mellett]; 17. die Wacht Stuben an Inneren Thor mit Lit. K. bezeichnet [a kapu északi oldalához csatlakozó épület]; 18. Hautb Mans Quartier [a kapu déli oldalán]; 19. Commendanten Stellung [a kapun belépve balra, szemben a belső vár északnyugati bástyatornyával]; 20. Platz Major Quartier worin mein Logie [a kaputól jobbra levő épület]; 21. et 22. Zusammen gefallene Büchsen Meisters Casserne [a Bethlen-bástyában]; 23. alte Deto [sic!], Wo der Weiss Beckh logiert [a Bethlen-bástyában]; 24. Raufang Kherer Quartier [a Bethlen-bástya előtt levő kis épületben]; 25. Das Proviant Magazin [hosszú épület a Bethlen-bástya és a Királyfia bástya között]; 26. Die Proviant Schupffen [a Bethlen-bástyától délre a cortina fal mellett]; 27. et 27. Die abtritt [a déli

és a délkeleti cortinában]; 28. eine alt: zusammen gefallene Büchsen Meisters Casserne [a Királyfia bástyában]; 29. ein alt Türckhischer Pulfer Thurn [a Királyfia bástya előtt]; 30. Dass Keyser Würdts- Hauss [a délkeleti cortina mellett, a Királyfia és a Veres bástya között]; 31. Des uhr richters Quartier [a délkeleti cortina mellett, a Királyfia és a Veres bástya között]; 32. Ofiziers Quartier [a délkeleti cortina előtt elhúzódó kettős épület a Királyfia és a Veres bástya között]; 33. Die Brünnen [a Veres bástyában és az Aranyos bástyától nyugatra az északi cortina előtt; valamint a Királyfia bástyában]; 24. ein alt zusammen gefahlenes Laboratorium [a Veres bástya előtt]; 35. zusammen gefahlene Büchsen Meisters Wohnung [a Veres bástyában]; 36. Stuck Hautb Mans Garten [az északkeleti cortinában, a Veres bástya és az Aranyos bástya között]; 37. Hautb Mans Quartiers [Aranyos bástyában]; 38. ein zusammen gefahlenes detto Hautb Mans Quartier [Aranyos bástyában]; 39. alte Casserne wohrinnen die Officiers Pferd [az északi cortina előtt az Aranyos és a Csonka bástya között]; 40. Profosen Quartier [ugyanott, az előbbi mellett]; 41. zusammen gefahlene alte Casserne [ugyanott, az előbbi mellett]; 42. ein Hautb Mans Quartier welche beyde Numeri als 41 und 42 von grund auff Neu erbauet worden [ugyanott az előbbihez csatlakozóan]; 43. der uhr Thurn ober den Innern Thor [a főkapu épületének belső északi végében]; 44. Stuck Hautb Mans Keller [a Veres bástyában]; 45. Bomben Laboratorium [a Veres bástyában]; 46. Die Wacht Stuben in Ravellin [a várkapuval szemben, a várárok túlsó partján]; 47 et 48. ein Parter garten in der flanque [a Bethlen-bástyában és a Királyfia bástyában]; 49. ein zusammen gefahlenes offiziers-Quartier, welches wie Oben erwehnet No. 14. Neu erbauet worden [a belső vár északi szárnyán, a külső jobb szakaszon]; 50. Die 18 ungedeckte Cassenmaten, welche Anno 1752 Neu gedeckt worden [az északi cortina az Aranyos és a Csonka bástya között]; 51. Der Commendantens Garten [a nyugati cortinában a Csonka bástya és a várkapu között].”

A várárok túlsó partján, a Veres bástya déli oldalának irányában bejelölve: „Petze einlauff” és az Aranyos bástya irányában északon: „auslauff in die Göresch”. A várárok túlsó partján északon: „ein alt angefangen bedeckter werg” [hármás ékalakú]; a várárok túlsó partján keleten, a Veres bástyától jobbra és balra egy-egy ékalakú „alter Placedarme”, mindkettő ugyanezzel a szóval jelölve.

R é s z l e t r a j z o k, k e r s z t m e t s z e t e k

„Stand und Durschnitt der Linien a. b.” [a Ravelinon, a várárkon és a Bethlen-bástyán át].

„Stand und Durchschnitt der Linien c. d.” [a várárok és a Királyfia bástyán át].

„Stand und Durchschnitt der Linien c. f. [a várárkon és a Veres bástyán át].

„Stand und Durchschnitt der Linien g. h. [a várárkon és az Aranyos bástyán át].

„Stand und Durchschnitt der Linien i. k. [a várárkon és a Csonka bástyán át].

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 2527. sz. (1749-ből).

37. *Francia hadimérnök* (Charles de Camon Marquis de Ville generalis? – vagy az ő megbízásából valamelyik mérnökkari tisztje): Várad, a vár udvarának

az alaprajza (172. kép). 1755. — Színezett tollrajz. Mérete ismeretlen. — Bécs, Schatzkammer des allerhöchsten Kaiserhauses. — Akt. Nr. 51. (1897-ben kikölcsonöztek, azóta nyoma veszett.) — A rajzon bejelölve a vár udvaron talált királysír helye, és a tervezett ásatás határvonala „Ligne de determination pour L'avenir”. — Az ötszögű udvar feliratai: a nyugati és az északi oldalon „Casernes”; az északkeleti oldalon: „Corps du garde”; a délkeleti oldalon „Caserne d'officiers” és a „fonderie”; a déli oldalon „arsenal”; „Porte” jelzés a nyugati és a délkeleti oldalon. — A rajz melléklet Marquis de Ville 1755. júl. 17-én Váradon kelt jelentéséhez, melyben Mária Teréziát értesíti az újabb sírletekről és további ásatást javasol; az újabb leleteket egyidejűleg küldi: „encore une pièce de la couronne” és „agraffe”, ezeket ő Mária királyné halotti ékszereinek tartja. Leveléből kiderül, hogy az első jelentése az első küldeményhez 1755. július 13-án kelt. — A jelentéshez csatolva de France kincstárnoknak júl. 25-én kelt átvételi elismervénye a korona darabjairól, az országalmáról, és egy ékszerről, „une espèce de boucle d'or”, melyről sárkány függ. — Az iratokhoz csatolva az ékszerek restaurálásáról szóló feljegyzés 1871-ből. — A rajz, Marquis de Ville levele és az 1755-ben kelt nyugta közölve: Zimmerman, H., Inventare, Acten und Regesten aus dem Schatzkammer des Allerh. Kaiserhauses. Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen des Allerh. Kaiserhauses. XVI. 1895. II. Teil. S. III – IV. Reg. 12618.

Irodalom: *Böheim, V.*, A Habsburg-ház műkincsei. — Magyar Műkincsek. Szerk. Radisics Jenő. Bp. 1898. 50.; *Forster Gy.*, Szent László váradi székesegyháza. — III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gy. Bp. 1900. 304. l. 190. kép.

38. *Lodovico Marini kapitány (?) hadimérnök*: Várad, a vár alaprajza és helyszínrajza (174. kép). 1769 körül. — Bécs, Kriegsarchiv, Kartensammlung. Inland C. V. Env. C. Grosswardein. No. 6. 485/4 h. — Színezett tollrajz. 510 × 980 mm. Felirata: „Rapports und Projects PLAN Von der Kays. Königl. Festung GROSSWARDEIN”. — Jelezve az alsó jobb sarokban elmosódottan: „L. Marinj” (?). — Felzetén: „Litt. A. Rapports und Projects Plan von der Kaysl. Königl. Festung Grosswardein pro Anno 768/9.”

Legenda: „Explication der Farben: . . . Die rothen Linien deuten das alte Mauerwerck an.” [Vörös vonallal van jelezve mind a belső mind a külső vár teljes egészében.] Nb. a többi színjelzés a romos vagy pedig a kijavított vagy kijavítandó épületekre vonatkozik.

„Explication der Zeichen”: 1 – 30 tételszám (a jelzett épületekben felsorolja a javításokat: padló, ajtó, kályha stb.). — I – V. tételszám (jelzi a bástyákban végzett javításokat). Fontosabb tételek: „1. Commendanten Quartier [a belső vár északnyugati bástyatornya]; 2. Commendanten Stallung [a főkapu és a Csonka bástya között]; 3. Altes Pulver Magazin [a belső vár északkeleti bástyatornya]. 4. Alte Rüst-Kammer [ugyanott]; 5. Neue Officiers Caserne [a várudvar északkeleti sarkában]; 6. Artillerie Caserne worunter das Stuck Gewölb [a belső vár délkeleti szárnya]; 7. Dermaliges Pulver Magazin [a belső vár délkeleti bástyatornya]; 8. Guarnisons Caserne [a belső vár nyugati és déli szárnya], welche 3 Stock-Werck hoch, also ein gantz neuer Dachstuhl, bis auf das Stuck (!) was im letzten Jahr hergestellt, dann die Haupt Mauer zu erhöhen und die übrigen Sturtz und Fuss-Böden, auch die schon gnädigst verwilliget gewesen, und wegen Kürtze

der Zeit nicht haben können hergestellt worden, angetragen sind; 9. Grosse Gemeine Kuchel, unter welcher die Guarnisons Kirchen, ober welcher ein neuer Dach-Stuhl errichtet worden [a belső vár délnyugati bástyatornya]; 10. Ingenieurs Officiers Quartier; 11. Stuck Hauptmanns Quartier; 12. Haupt-Wacht [a belső vár északi oldalán, az udvar felől jobbra]; 13. Platz Major Küchel [a belső vár északi oldalán az udvar felől balra]; 14. Fortifications Requisiten-Schuppen; 15. Schantz Schreiber et Mauer Meisters Quartier [a főkapu mellett]; 16. . . .; 17. Der Thurn [óratorony a főkapu mellett] alwo die abgefaulte Kupel abgebrochen und ein Kasten von Mauerwerck aufgeföhret dann mit einer leichten Dachung versehen worden; 18. Das Wachthaus an dem Thor [a főkapu mellett]; . . . 29. Festungsbrunnen.” – (Minden tételszám csak kisebb javításokról emlékezik meg).

Melléklet: rajzlap a vár két bástyájának és a Körös túlsó partján emelt erődítményének keresztmetszetével. 1769 körül. – Ugyanott. Inland C. V. Env. C. No 6. 485/4 i. – Színezett tollrajz. 475 × 540 mm. – Felirata: „Profill der Kayserl. Königl. Festung GROSSWARDEIN”. – Jelezve: „L. Mariny ppria Hauptmann.” – Felzetén: „Litt. C. Profill von der Kayserl. Königl. Festung Grosswardein pro Anno 786/9.”

Legenda: „Explication der Farben: Die gelbe Farb zeigt an was unmassgebist angetragen ist; Die blas rothe aber was im letzten Jahr neu erbauet worden; Die blasse Erd: Farb zeigt ebenfals was neu angeführet worden”.

I. Keresztmetszet: „A–B. Profill durch die rechte Face der Bastion N. I. (Csonka bástya) und der Öffnung vor derselben an der Contrescarpe so im verflossenen Jahr zugemauret worden.”

II. Keresztmetszet: „C–D. Profill durch die rechte Face der Bastion N. III. [Veres bástya] vor welcher die Contrescarpe Mauer zu erhöhen unmassgebist angetragen wird.”

III. Keresztmetszet: „E–F. Profill durch den jenseitigem Vfer bey der Köröch (!) geföhreten Sporn welcher zu erhöhen Komet und des Flusses”.

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 2528. sz. (tervrajz az 1768–69-ben végzett és az 1770-ben végzendő munkáról).

39. *Lodovico Marini kapitány, hadimérnök*: Várad, a vár földszinti alaprajza, valamint nyolc épület keresztmetszete (176., 177. kép). 1775–1776. – Bécs, Kriegsarchiv. Kartensammlung. Inland C. V. Env. C. Grosswardein Nr. 7. 485/4j. – Színezett tollrajz. 982 × 1210 mm. [Nb. a közölt fényképen – 176. kép – a belső vár délkeleti szárnyát és a keleti toronybástyát papillon fedi. Az utóbbi változtatásai csak a keleti toronybástyára vonatkoznak.] – Felirata: „RAPPORTS und PROIECTS PLAN samt denen Profils Der Kays: König: Festung GROSSWARDEIN. Nach dem alten Maasstab pro Anno 775 et 776.” – Aláírás: „L. Mariny ppria Hauptmann.” – Jelezése (lent jobbra): „L. Marinij Capitaine”. – Felzete: „1776. Dit^a A 14 . . . 16. Rapports und Projects Plan Samt deren Profils der Kays. König. Festung Grosswardein pro Anno 775 et 776. Zum Rechnungs Convolutio gehörig.”

A kitűnő rajzok mestere Lodovico Marini velencei származású mérnökkari százados volt. Ugyanő készített kevéssel utóbb, 1780 körül, tusrajzot a kassai erődtésről. (Mihalik S., A Miklós börtön. Kassa 1942. 48.)

Legenda (az első szakasz): „*Explication deren Farben und Zeichen*: Die gelbe Farb zeuget was neu projectiret; Die blas rothe aber was in Anno 775 neu erbauet worden; Die blaue Farb bedeutet dasjenige Pflaster so von Kis Oder andern Steinern hergestellt; Was roth und schwartz überzogen weiset dasjenige was schon rasiret und noch künftig abzutragen kommet; Die lichte Erd Farb an dem Profil Lit. AB. zeigt was an der halben Courtine lincks des alten Thor angeschüttet wozu die Erden meistens aus denen Fundamenten dahin gebracht, ein Theil aber der zu weit sich alda extendirten Erden abgehoben und dazu genohmen worden; Dasjenige was zwischen denen Gemäuer licht Schwartz angeleget ist, weiset, wo Theils Kellers, Durchfahrten oder sonsten Cassematten existiren; Die rothen Ziffern oder Namen bemercken die Abtheilung deren Gebäuden oder Objecten Die schwartzen hingegen die Cottirung; Bey denen Objecten auswendig auf denen Punctirten Linien die Ziffern zeigen die Nummern deren Schied und andern Gemäuer an, die in Rechnungs-Bericht angeführet sind. Bey jeden Object fangen diese Zahlen von Numero 1 an; Die grossen Romanischen Buchstaben weisen wo die Profils genohmen worden; Die Buchstaben hingegen bedeuten als b. breite, l. länge, n. Numero.” —

Legenda [a második szakasz]: „*Explication deren Grund Risses*” Nach denen Numern zu Eebener Erden oder ersten Stock: No I. Sti Leopoldi Bastion [Csonka bástya]; II. Sti Josephi Bastion [Aranyos bástya]; III. Sti Caroli Bastion [Veres bástya]; IV. St Theresiae Bastion [Királyfia bástya]. V. Sti Innocentij Bastion [Bethlen-bástya]. — 1. Dermahlige Festungs Capellen aus welche eine Gemeine Kuchel zu errichten kommet, an denen zwey darneben befindlichen Zimmer ist die schadhafte Gewölbung abgetragen und neu errichtet worden [a belső vár délnyugati toronybástyájában]; 2. Gewestes Battail Commendanten Quartier aus welchen Gemeine Wohnungen gemacht [a belső vár nyugati szárnyán boltozatos helyiség és egy átjáró egymás mellett]; 3. Commendantens Holtz Kammer [ugyanott a csatlakozó utolsó boltozatos helyiség]; 4. Gemeine Zimmer die erst zuge richtet, wo auch aus 2 Kleinen mittelst einen im mitten belassenen Pfeiller ein grosses Zimmer gemacht worden [a belső vár déli szárnyán 4 boltozatos helyiség és egy átjáró egymás mellett]; 5. Ein Behältnus wo Artillerie Geräthschaften depositirter liegen [ugyanott a csatlakozó utolsó boltozatos helyiség]; 6. Gewestes Pulver Magazin so zu errichtung einiger Officiers Quartier gnädigst resolwired ist, zu welchem Ende auch eine Schiedmauer im Fundament hergestellt, ainige Fenster durchgebrochen, die alda befindliche Gewölbung aber nebst der alten Schied Mauer noch abzutragen kommet [a belső vár déli toronybástyájában]; 7. Behältnus wo vormahls Kugel gelagert gewesen, dermahlen aber, vor die Artillerie zu einer Requisites Kammer Stads der im alten Pulver Thurn sub No. 13 bewilliget, alwo eben auch 2 Pfeiller im Fundament ausgemauret sind [a belső vár keleti toronybástyájában]; 8. Zeughaus ober welchen die Artillerie Wohnungen und noch ein Tract aufzuführen gnädigst begnehmiget ist [a belső vár délkeleti szárnya]; 9. Stuck Wirthshaus in welchen eine neue Schied-Mauer zu errichten ist, dann auch gehorsamst projectiret wird wider ein Theillung alca und vorgehenden

Objects der obmasgebigsten Meinung nach füglich Beschehen könnte, wodurch mehrere Quartiers und Rauhm erhalten wurde, auch die gleichheit des gegenüber stehenden Kirche Facade observiret [keleti toronybástya]: 10. Neu angefangenen Guarnisons Kirchen wo von das Gemäuer bis zur Fenster gleiche ausser dem Fundament stehet [a belső vár északkeleti szárnyán a jobb oldali szakasz az udvar felől tekintve]; 11. Der übrige Theil des gewesten Stuckhauptmans Quartier, so gänzlichen zu rasieren, dasselbe aber in dem neben befindlichen Pavillion transferiret werden könnte [ugyanannak a szárnynak a külső szakaszán a templom külső oldala mellett]; 12. Alt schon meist eigegangenes Ingenieur Quartier so gänzlichen abzutragen ist [a belső vár északkeleti szárnyán az udvar felől tekintve a külső bal szakaszon az északi bástyatorony mellett]; 13. Alter Pulver Thurn und dermahlige Artillerie Requisitionen Kammer so sub No 7 zu transferiren Kommets [a belső vár északi bástyatornya]; 14. Zum Platz Majors Quartier gehöriges Zimmer und Kuchel [a belső vár északi szárnyán az udvar felől tekintve a belső bal szakaszon, az északnyugati toronybástya mellett]; 15. Ist das Gebäu rechts und links der Haupt Wacht, überhaupt aber wird dieses Object die Haupt Wacht genenet [a belső vár északi szárnyán, az udvar felől tekintve, a belső jobb és a külső bal szakaszon]; 16. Die Haupt Wacht, von welcher bis an dem ausspringenden Winckel des Offiziers Casserne auf dem Paradi Platz [a belső várudvar] alle Schied-Mauer, die Haupt-mauer aber nur von Horizonhöhe gänzlichen aufgeführt, die Dachung aufgeschlagen und trocken mit Dach-Ziegl eingedecktet. Kommen also noch dieselbe ins Malter zu legen, durchgängig eingewölben und alles nöthige beizuschaffen um es in Wohnbahren Stand zu setzen [a belső vár északi szárnyán, a várudvar felől tekintve a jobb szakaszon]; 17. Das Platz Majors Quartier [a belső vár északnyugati toronybástyája több boltozott helyiséggel]; 18. Eingang in des Commendantens Keller [a belső vár nyugati szárnyán az udvar felől]; 19. Detto in des Kameral Keller [ugyanott]; 20. Eingang in des Battailions Comendanten Keller in welchen auch der sub No 21 des Guarnisons Keller transferiret worden [ugyanott]; 21. Entweckter Cassierter Eingang des Guarnisons Keller, so bereits schon verschüttet [a belső vár délnyugati toronybástyájának az északi oldalán]; 22. Gemeine S h Priveth; 23. Festungs Brünnen [a Bethlen-bástya előtt jobbról és balról egy-egy, a Veres bástyában szintén egy]; 24. Abführungs Canälle [a Bethlen-bástyától kiindulva áthalad a belső vár délnyugati bástyatornyának a keleti oldalán, a belső várudvaron és mellékágait az udvar középpontjából, a nyugati, északi és az északkeleti épületszárnyakból összegyűjtve áthalad a külső vár északi cortináján]; 25. Das alte Thor [a külső vár nyugati cortinájában]; 26. Wacht Haus an diesem Thor, darneben eine Wagen-Schuppen und die Cassematirten Stallungen [az északi cortina mentén]; 27. Officiers Casserne welche noch mit einer Dachung zu versehen ist, so aber erst Künftiges Jahr beschehen Kan [a belső vár északkeleti szárnyán, az udvar felől tekintve a bal szakaszon]; 28. Officiers Casserne, so wegen ihren schlechten Fundamenten und Gemäuer zu rasiren, dann von Fundaments aus neu aufzuführen ohnmasgebigst angetragen wird [az északi cortina előtt elhúzódó hosszú épület]; 29. Neu an vorhergehender verlängerter Theil der Officiers Casserne, so schon seit abgewichenen Jahr bewohnt wird [ugyanott]; 30. Fortifications Back Haus [az északi cortinában a Csonka bástya mellett]; 31. Cassematten [az északi cortina mentén

húzódna végig]; 32. Guarnisons Stock Haus [az északi cortina mentén két helyiség]; 33. Stabs Stock Haus [ugyanott két helyiség]; 34. Das neue Thor [az északkeleti cortinában]; 35. Das Wacht Haus darneben [az új kapu déli oldalán]; 36. Alt baufällige Officiers Casserne, so aus mangel anderen Rauhms bewohnet werden muss [a délkeleti cortina előtt elhúzódó épület]; 37. Cameral Würrths-Haus [a délkeleti cortina előtt]; 38. Dessen Keller [ugyanott]; 39. Verpflegsmagazin [a déli cortina előtt elhúzódó épület]; 40. Mehl. leg. Stadt Binderey und Requisiten Kammer [a déli cortina előtt, az előbbi épület rövid nyugati oldalával párhuzamosan]; 41. Fortifications Zeug Stadel [a Bethlen-bástyában]; 42. Neu erbaute Ingenieur Officiers Cassern, und vor das Bau Personale alwo auf dem Boden das Ziegel Pflaster herzustellen kommet [a nyugati cortina előtt, a kaputól délre]; 43. Dermahliges Pulver Magazin, Stadt dem gewesten sub No. 6.” [a Veres bástyában].

Keresztmetszetek ugyanazon a lapon:

AB. Keresztmetszet: „Profil nach der Breithe der Courtine zwischen No V et I.” [a Bethlen-bástya és a Csonka bástya között].

CD. Keresztmetszet: „Profil durch die Officiers Casserne zwischen No I et II so zu Rassiren und neu herzustellen kommet” [az északi cortina előtt levő hosszú épület].

EF. Keresztmetszet: „Profil durch die Breithe der Haupt Wacht dann die zwey darauf kommende Contignationen” [a belső vár északi szárnya].

GH. Keresztmetszet: „Profil durch die Breithe der Gemeinen Cassern gegen das gewesten alten Pulver Magazin” [a belső vár déli szárnya].

IK. Keresztmetszet: „Profil durch die Officiers Casserne auf dem Paradi Platz” [a belső vár északkeleti szárnyának az északi toronybástya felé eső szakasza].

LM. Keresztmetszet: „Profil der neu angetragenen Festungs Kirchen” [a belső vár északkeleti szárnyának a keleti toronybástya felé eső szakasza].

NO. Keresztmetszet: „Profil durch die Breithe des Arsenal’s” [a belső vár délkeleti szárnya].

PQ. Hosszmetszet: „Profil durch die Länge des gewesten alten Pulver Magazin under Gemeinen Casserne von da bis Zur Gemeinen Kuchel und gleichfals der Breithe nach genohmmen worden” [a belső vár déli szárnya a déli toronybástyától a délnyugati toronybástyáig, belefoglalva a két bástyát is].

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 2529. sz. (a rajz említve). *Balogh* 1974. 66.; *Balogh* 1975. 110.; *Kat. Schallaburg* 1982. Nr. 843.

Másolat – kevés módosítással – Marini alaprajzáról: Nagyvárad, Múzeum. Közölve: Kovács 1976. 210; Kovács 1979. 109. l., 61. kép. Talán Adalbert Scholtz kapitány közvetítésével került Váradra; Scholtz ugyanis dolgozott a bécsi Kriegsarchivban.

40. *Lodovico Marini kapitány, hadimérnök*: Várad, a belső vár második és harmadik szintjének alaprajza (178., 179. kép). 1775. – Bécs, Kriegsarchiv. Kartensammlung. Inland. C. V. Env. C. Grosswardein Nr. 7. 485/4 k. – Színezett tollrajz. 485 × 682 mm. [A belső vár délkeleti szárnyán papillonok; a változtatások lényegtelenek; a közölt fénykép a rajzot papillon nélkül ábrázolja.] – Felirata:

„GRVND-RISS von Der Kaysl. Königl. Festung GROSSWARDEIN Pro Anno 775 nach dem alten Masstab Des Zweyten und Dritten Stock.“ – Jelezve (a III. szint alaprajza alatt): „L. Mariny ppria Hauptmann“ – Ellenjegyzés (a lap alján jobbra a legenda szöveg alatt): „Maillard Ing. Oberst“. – Felzetén: „1776 Dit^aB 14 16. Grund Riss Der Kayserl. königlichen Festung Grosswardein des zweyten und dritten Stock pro Anno 775 et 776., zum Rechnungs Convoluto gehörig.“

Legenda: „Die verschiedene Farben haben eben die nemliche bedeutung, wie solche schon im Grund Riss zu ebener Erden angemercket worden.“

„Continuation deren Zeichen [Nb. a jelzések mindkét emeleten kevés kivétellel azonosak]: 44. Gemeine Kuchen im 2ten und 3ten Stock in welchen letzteren das Kistein Pflaster hergestellt worden [a délnyugati toronybástyában]; 45. Gemeine Zimmer [ugyanott és a nyugati szárnyon]; 46. Gleichfals Gemeine Zimmer von welchen 3 einzugewölben sind durchgängig, aber die Fus-Böden zu legen, dann die Thürn und Fenster beyzuschaffen und vorwartz der Gang durch alle 3 Stöck einzugewölben auch mit dem erforderlichen Kiss Flaster zu versehen [a belső vár déli szárnya]; 47. Des Festung Comendanten quartier [északnyugati toronybástya]; 48. Officiers Casserne über welche zukünftiges Jahr eine Dachung zu errichten ist [az északkeleti szárnyak az északi toronybástya felé eső részén]; 49. Neu angetragener und schon gnädigst resolvirt gewester Kirchen, Uhr und Glocken Thurn [az északkeleti szárnyon a templom előtt]; 50. Ist wo das Stuck Hauptmans Quartier transferiret werden könnte [a keleti toronybástyában]; stadts des sub No 55. 51. Die neu zu errichten kommende Artillerie Wohnungen [a délkeleti szárnyon a második emeleten]; 52. Dritter Tract der Artillerie Casserne worunter 2 zur noth auch 3 Compagnien untergebracht werden könnten welche errichtung schon gnädigst resolviret ist. Es werden diese 3 lezteren Objecten wie der angeklebte Grund Riss zeigt nach einer anderen Eintheillung, welche man Ohnvorschreiblichst bequemer zu seyn errachtet, wodurch auch mehr unterkomen erhalten wird zu errichten Ohnmasgebist projectiret und unter der Rubrique bey dem Arsenal angetragen [a délkeleti szárny harmadik emeletén]; 53. Zweyter und 3er Stock [szint] Ober der Haupt-Wacht vor verschiedene Officiers Partheyen worinter auch ein Staabs Officier Quartier sich befindet, welch 2 Tract zukünftiges Jahr gäzlich herzustellen und in Wohnbahnen Stand zu setzen kommet [az északi szárny]; 54. Gewestes Pulver Magazin welches zu Officier Quartier zu errichten gnädigst resolviret [a déli bástyatorony]; 55. Altes Stuck Hauptmanns und Ingenieur Quartier so meist schon eingegangen, das übrige aber abzutragen kommet“ [a belső vár északkeleti szárnyának a keleti toronybástya felé eső szakasza].”

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 2529. sz. (a rajz említve).

41. *Joseph von Ceresa hadnagy, hadimérnök*: Várad, a vár és a környező telkek helyszínrajza. 1783. – Bécs, Kriegsarchiv. Kartensammlung. Inland, C. V. Env. C. Grosswardein Nr. 1. 484/4a. – Színezett tollrajz. 980 × 123 mm. – Felirata: „PLAN Der Festung GROSSWARDEIN und dazu gehörigen Gründen zu der Erleuchtung der eigeschickten Inventarii und hierüber erfolgten Verordnung d.d. 10ten Xber 782 wonach die Licitation vorzunehmen ist.“ – Jelzése (a lap alján): „Grosswardein den 12ten Febr. 783.“ – Jelezve: „Jos. v. Ceresa kays. Lieut. Ing.“

Legenda: „Explication der Buchstaben: a. Ist das Haupt Gebäude darunter begriffen wird Des Kommendanten und Platz Majors Quartir, Die Haupt Wache, Die alte Officier Caserne, Die Garnisons Kirche, Die so genannte Alt- und neuer Pavillon, das Arsenal, Die Gemeine Caserne; b. ist die Officirs Caserne längst der Courtine zwischen N. I–II. [északon]; c. Die Ingenieurs Caserne; d. Das Verpflegs Gebäude; e. Das Pulver Magazin; f. Casematten in der Courtine zwischen I. und II. woran zwey zum Sta . . . Stock Hauss die übrige zum gebrauch der Garnison ge . . . sind; g. Casemattirte Garnison Stallung in der Courtine zwischen V und I.; h. Fortifications Zeug Stadt; in. Drey Wacht Häuser am alten und neuen Thor und im Ravelin; i. Zwey den Cammerali gehörige Wirthshäuser; m. Verschiedene Behältnussen zum Gebrauch der Garnison. — Explication der Farben [Nb. ez a telkekre vonatkozik].” — A vár területén a külső erősítési övezetben megjelölve: „Das alte Thor”; és északkeleten „Das neue Thor”.

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 2523. sz.

42. *Bar[tholom]jeus Gartopp kapitány, hadimérnök*: Várad, a vár alaprajza és az öt bástya profilja. XVIII. század vége. — Bécs, Kriegsarchiv. Kartensammlung. Inland C. V. Env. C. Grosswardein No 2. 485/4. b. — Színezett tollrajz. 540 × 690 mm. — Felirata: „Plan und Profils der abandonirten Festung Grosswardein, wo die Anlage der projectirten Demolirungs-Minen die Dicke der Eskarp-Mauer und die Lage jener Casematten die man zu lassen vorgeschlagen hat, angezeigt wird.” — Aláírás és jelzés (a lap alján jobbra): „Frantischeck — Bar. Gartopp Ing. Hpt.”

Legenda: „Erklärung einiger Buchstaben: G. Sind das Ravelin und die 2 Lu-netten die von der Loebel: Kammer verauszert wurden; K. Sind gleichfalls Gründe auf der Contreskarpe und Esplanade die von der nahmlichen Seite ist veräuszert worden.” — A külső várövezeten belül levő épületek: az ötszögű palota = „Grosse Garnisons Caserne”. A külső vár nyugati oldalán a főkapu melletti épület = „Ing. Caserne”; a külső vár déli oldalán levő épület = „Verpflegs Amt”; a külső vár északi oldalán levő épület = „Prolongirte Caserne”.

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 2524. sz.

43. *Eperiesi Tertina Mihály* kéziratos művéhez (A nagyváradai vár hadi-szerencsétlensége) csatolva volt — a címlap felirata szerint „A Nagy — Váradai várnak és városnak régi Tekintetinek rajzolatlyával együtt”. (Adattár 247. l.)

44. *Hochwalsky kapitány, hadimérnök*: Várad, a város, a vár és a környék térképe. 1841. — Bécs, Kriegsarchiv. Kartensammlung. G. 1. H. 445. — Színezett tollrajz. 534 × 365 mm. Lépték: 1 : 14 400. — Felirata: „Brouillon-Plan der Umgebung von Grosswardein”. — Jelzése: „Entworfen und gez. durch Haupt. Hochwalsky”. — Hozzácsatolt mutatóval.

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 733. sz.

45. *Ismeretlen rajzoló után Pollák Zsigmond fametszete: Várad, a város lát-képe északkelet felől madártávlatban (181. kép).* 1857. – Fametszet. 135 × 195 mm. – Jelezve a jobb alsó sarokban: „POLLAK”. (Pollak Zsigmond pozsonyi származású festő és fametsző – Művészeti Lexikon. III. Bp. 1967. 791.) – A kép bal sarkában látható a vár, középen a kanyargó Körös, benne a nagy sziget, jobb és bal partján a város a barokk templomtornyokkal, a jobb sarokban az északon emelkedő hegyek nyúlványai. A tájképszerű ábrázolás kitűnően szemlélteti a város és benne a vár topográfiai helyzetét.

Irodalom: Nagy Várad c. cikk. Vasárnapi Ujság. 1857. jún. 21. 229.; *Vita Zs.*, Jókai Erdélyben. Bukarest 1975. 30.

46. *Halácsy Sándor: Várad, a város és a vár térképe (182. kép).* 1859. – Bécs, Kriegsarchiv. Inland C. V. Env. C. Grosswardein No. 8. – Könyomat. 672 × 750 mm. – Felirata: „NAGY VÁRAD VÁROSA belső területének TÉRKÉPE”. Jelzése: „Készítette és kiadja Halácsy Sándor Bécsben 1859.” – A nyomda jelzése: „Reiffenstein & Rösch könyomdája Bécsben”. – Legenda: „Városrészek: I. Várad Olaszi; II. N. Várad; III. Váralja; IV. Várad Velence; V. Csillagváros; VI. Külváros.” – „A nevezetesebb épületek elősorolata” (utcák szerint). – A térkép egyik példányán a magyar legendát papillon fedi német legendával, a másik példányán a magyar címfeliratot fedi üres papillon. A térképbe berajzolt utcanevek mind a régi (XVIII–XIX. századi) magyar elnevezések.

Irodalom: *Eperjesy* 1929. 2530. sz. (a német papillon alapján tévesen 1865-re keltezi).

47. *A váradi vár első fényképfelvételei.* 1873. – Cséplő Péter gimn. tanár, premontrai kanonk 1872. júl. 16-án Váradról írja a Magyarországi Műemlékek ideiglenes Bizottságának, hogy vállalja a váradi „pusztulásnak indult vár” leírását és sürgeti a történelmi nevezetességű vár fényképeztetését. A Bizottság 1872. okt. 9-i ülésében elfogadta az ajánlatot. (Mob. 29/872.) 1872. dec. 4-i levelében Cséplő Péter 100 forintot kér a fényképeztetésre; 1873. febr. 5-én az összeg kiutalása felől intézkednek. (Mob. 132/872.) – Ezek a fényképek az OMF fényképtárában vannak (*III.*, *II2. kép*).

48. *Feszty Árpád: Várad, a vár bástyái északkelet felől (184. kép).* XIX. század vége. Tört. Képcs. Lt. sz. T. 7672. – Vízfestmény. 260 × 382 mm. – Jelezve (a bal alsó sarokban): „Feszty Árpád”. – A rajzon jobbról látható az Aranyos bástya sarokéle, a bal szélén távolabbról a Veres bástya, a kettő között az északkeleti cortina a XVIII. századi új kapuval és mögötte a belső vár északkeleti szárnyába épített barokk helyőrségi templom.

Irodalom: *Maggiorotti* 1936. tav. XCV b.

49. *Steinhausz László: a belső vár alaprajza, benne jelezve az első középkori templom feltételezett alaprajza és az ásatási szakasz (180. kép).* 1881. – OMF. Tervtár. 51/881. K. 346. – Tollrajz. 395 × 445 mm. – Jelezve: „Steinhausz László építész”. – Steinhausz többi rajza az ásatási leletekről: Appendix I. 287–288. l.

50. *Adalbert Scholtz* kapitány felvételei: a váradi vár alaprajza; a nyugati várkapu; a keleti kapu; a vár távlati képe (183. kép). 1907. — Közölve: Scholtz, A., *Geschichte der Festung Nagyvárad*, Nagyvárad 1907. Taf. XII, XIII, XIV, XV. — Magyar kiadásban 269, 270, 272, 274.

51. *Fényképfelvétel*: Várad, a vár udvara a délkeleti és az északkeleti épület-szárnyal, az utóbbiban a beépített barokk templom. 1940. — Közölve: Széll S., *Nagyvárad*. Bp. 1940. 8. kép.

52. *Fényképfelvételek* 1944-ből (185–192. kép).

53. *Légi felvétel*: Várad, a vár külső erődövezete, valamint az ötszögű belső vár. Képeslap az 1960-as évekből; a bukaresti Meridiane kiadása (193. kép).

54. *Diapozitív sorozat a váradi várról*: Cetatea Oradiei. Monument al Renașterii transilvanene. — Muzeul Țării Crișurilor. Animafilm. București 1969. Vasile Polizache felvételei: 6 darab. — Romania-Souvenir.

55. *Új fényképfelvételek* román kiadványokban: Anghel 1973. 109–110. kép; Avram—Godea 1975. fig. 24–28.; Dumitrașcu 1976. fig. 10.; Avram 1979. Abb. 5, 6, 7.

APPENDIX I.

A KÖZÉPKORI SZÉKESEGYHÁZ

TÖRTÉNETE

Az Adattár II. részében közölt adatok a 23–50. lapokon.

TITULUSA

Beata Maria Virgo.

FELÉPÍTÉSE

Háromhajós bazilika négy toronnyal.

Külséről tájékoztatnak: a Képes Krónika miniatúrája 1368–70 (Szent László temetése – 7. kép); Cesare Porta hadimérnök tollrajza 1599 (99. kép); Georgius Houfnagel metszete 1598–1599 körül (108. kép); Wilhelm Dillich rézkarca 1609 előtt (110. kép).

Hajója

12 kőből faragott oszlop, azaz hat pár oszlop osztotta három hajóra. Méretei: 82 lépés hosszú (kb. 60 m), 56 lépés széles (kb. 40 m). A padlózata sárga, kék, zöld mázas csempékkel volt kirakva (Miskolczy 1609), – valószínűleg azonban e drága és kényes anyaggal csak egy-egy kápolna padlója lehetett fedve. Az 56 lépés szélesség – Bunyitay meggyőző feltevése szerint (1880. 17.) – valószínűleg másolási hiba 36 lépés (kb. 25 m) helyett. Miskolczy meglépte a Veres bástyát is, az északi oldalán 139 lépést, a délin 120 lépést mért; az újabb felmérés szerint ennek a bástyának a méretei 87–101 m. (Gyalóky 1942. 82.) Ehhez viszonyítva a székesegyház hajója valóban kb. 60 m lehetett. A Henszlmann Imre által megszerkesztett templom teljes hosszúsága 57,432 m, szélessége 24,80 m, az első templom hossza 37 m. (Bunyitay III. 1884. 150.) Bunyitay ugyanakkor (III. 1884. 35.) a következő méreteket közli: a főhajó hossza 65,785 m, szélessége 18,27 m. Gyalóky szerint a főhajó hossza a szentély nélkül 63–65,5 m (Új adatok a régi Várad helyrajzához. Biharvárad. I. 1913. 51.); Szent László székesegyháza pedig kb. 46 m hosszú lehetett. (Uo. 52. 1.) Tetőzetéről, a hajó boltozatáról az 1598–1599-i inventarium így ír: „cuius media Pars vna cum testudine templi jam diu est collapsa. Medietas tamen ea quoque Globis et Vetustate satis lacera exstat.” Ez a romlás a későbbi földrengések és ostromok következtében nyilván fokozódott.

Szentélye

Az első szentély Szent László idejéből félköríves volt; a második legnagyobbított szentély kápolnakoszorúval (cellas circa chorum) épült Báthory András és Futaki Demeter idejében 1342–1372 között (Statutumok 1375). Az első szentély mérete kb. 10–12 méterre tehető, a második szentély (sanctuarium novum 1375, 1400) mérete kb. a duplájára, azaz 20–24 méterre. A kápolnakoszorú a szentély körül feltehetőleg 5 kápolnából állott; erre vonatkozhatik Miskolczy feljegyzése (1609), mely szerint „narrant hic quinque olim sacella fuisse, sextum vero Sanctuarium”. A szentélyt 1443-ban a földrengés súlyosan megrongálta, de helyreállították. 1609-ben azonban a székesegyház szentélye már teljesen hiányzott (Miskolczy 1609), feltehetőleg az ostromok (1556–1557, 1598, 1604–1606) és a földrengések (1603, 1604) pusztították el. A rongálást folytatta 1614-ben az újabb földrengés.

Tornyok

A négytornyos felépítésről tanúskodik a Képes Krónika miniatúrája (Szent László temetése 1368–1370 – 7. kép), valamint a Statutumok feljegyzése (1375), amelyben Emericus lector (olvasókanonok) világosan megkülönböztette a négy tornyot: „nam a latere dextro (a főoltártól jobbra) altare Sancti Martini sub *campanili*” – ha az epistola oldalát nevezi jobbnak, amint ez a prépost helyéből következik (Statutumok – Bunyitay 1886. 94. – Appendix 281. l.), akkor az a délkeleti torony; „nam in sinistro latere altare sancti Petri sub *alio campanili*” – ha az evangélium oldalát nevezi balnak, akkor az északkeleti torony; altare sancti Dominici sub *campanili dextro occidentali*” – nyilván a délnyugati torony; „sub *turri leva occidentali* est altare Spiritus Sancti” – azaz az északnyugati torony.

A keleti toronypár az 1443. évi földrengéskor rongálódott meg, illetve pusztult el (Hunyadi János oklevele 1444-ből). Az északkeleti tornyot újból felépítették, de a délkeletit nem. Ezért látható csupán csak három torony Cesare Porta rajzán és Houfnagel metszetén. A nyugati tornyok méretei (a harangház és a fedélsisak nélkül): 79 lépcső + 14 létrafok (Miskolczy 1609), tehát kb. 20 méter. A toronysisakok sárga–zöld–vörös mázas cseréppel voltak borítva; a sisakok csúcsain aranyozott gömb tartotta a keresztet; az *óras tornyon* azonban a kereszt meghajlott (Miskolczy 1609); Szamosközy szerint akkor, amikor a vár egyik termében Báthory Zsigmond megszületett.

A tornyokat az 1598-i ostrom alkalmával okt. 2-án a török erősen lövette (1598. olasz tüzértiszt és Rödern jelentései). – Az „öreg gombos keresztet” Bethlen a székesegyház lebontása után a belső vár ún. veres toronybástyáira tette fel, ahonnan a török 1660-ban leszedette. (1660. emlékirat; 1662. Szalárdi. Vö. Adattár 203., 216. l.)

Kapuk

„Januam habet primam duplicem ad duas videlicet Partes diuisam cum pessula ferrea magna. Posterior Janua est simplex.” (1598/1599 leltár.)

Sekrestyék

Két sekrestye volt, a kanonoki sekrestye az északkeleti torony alatt (1375. Statutumok), a másik a püspöki sekrestye feltehetőleg a délkeleti torony alatt. A kanonoki sekrestyében állott Szt. Erzsébet oltára (1375. Statutumok). A sekrestye 1400 körül kiégett (Zsigmond oklevele 1406), 1443-ban a földrengés beszakította a boltozatát. Erről Ivanich Pál tudósít (1451), ugyanő feljegyzi, hogy a sekrestye boltozott volt, berendezéséhez tartoztak: „armaria, cistas, scrinia”.

Oratorium Sancti Ladislai

A szószék közelében (tehát valószínűleg az északi oldalon) „nam superius in pulpito eundo oratorium Sancti Ladislai altare Sancti Gerardi martyris” (1375. Statutumok). Valószínűleg azonos Szent László kápolnájával (sacellum Sancti Ladislai), amelyen Miskolczy (1609) a négy evangélista szobrát látta.

Orgonakarzat

„Corus (!) in quo Regina olim audire solita fuit missam, extat vna cum corpore organi.” (1598/1599 leltár.)

Kápolnák (a forrásadatok időrendjében)

Capella S. Andree 1345 előtt, benne állt Szt. Bereczk oltára, Szt. András oltára és Szt. Mihály oltára; rektorát említik 1348-ban, 1366-ban.

Capella S. Demetrii 1372 előtt, benne állt Szt. Demeter oltára; 1402-ben említik rektorát és helyét „in novo sanctuario”.

Capella nova iuxta capellam Sancti Demetrii 1375 előtt.

Capella S. Dominici 1375 előtt, benne állt Szt. Domokos oltára.

Capella S. Ioannis Evangeliste 1375 előtt, benne állt Szt. Bertalan oltára; említik 1454-ben; 1495-ben. Ide temették Farkas Bálint püspököt 1495-ben.

Capella S. Johannis Baptiste 1375 előtt; rektorát említik 1397-ben.

Capella S. Spiritus 1382 előtt; említik még 1448-ban (Bunyitay 1880. 19.); az 1402-ben kelt oklevél szerint azonban ez a kápolna a kisebbik Mária-egyházban állott. Lehetséges, hogy mind az utóbbiban, mind a székesegyházban volt kápolna ezzel a titulussal.

Capella Corporis Christi 1418 előtt.

Capella S. Catharine Virginis 1419 előtt.

Thurzó Zsigmond sírkápolnája 1506–1512.

Kápolna a székesegyház mellett. 1598–1599-i leltárban: „Capella circa hoc idem templum (székesegyház) in quo instrumenta bellica continentur.”

Egyéb topográfiai adatok a Statutumok (1375) szerint

„altare sancti Luce sub gradibus.”

„altare sancte Katharine virginis iuxta sepulcrum sancti regis Ladislai.”

„superius ad arcum altare sanctorum Cosme et Damiani.”
„altare sancti Salvatoris supra Chorum.”
„altare sancte Katharine supra ianuam occidentalem.”
(*Bunyitay* 1886. 70, 73.)

OLTÁROK

A legrégebb oltárok 1375-ig (az alapító megnevezésével)

- 1092 előtt Szűz Máriának szentelt főoltár (Szent László).
1092 – 1095. Szt. István és Szt. Imre oltára (Szent László).
1192 után Szt. László oltára (III. Béla vagy a káptalan).
1258 körül Szt. Kereszt-oltár (a káptalan és a püspök).
1306 – 1316. Szt. Vince-oltár (Kopasz nádor).
1317 – 1329. Szt. Erzsébet-oltár (Ivánka püspök).
1317 – 1322. Szt. Domokos, Szt. Anna, és Szt. Ilona oltára (Csanád prépost).
1319. Szt. Lajos-oltár (Károly Róbert király).
1320 előtt Szt. Katalin-oltár; említik 1331-ben.
1321. Szt. György-oltár.
1322. Szt. Miklós-oltár.
1333 után Szt. Háromság oltára (Barsa nembeli István).
1333 után Szt. János evangelista oltára (Barsa nembeli István, illetve a káptalan).
1343. Szt. Pelbárt oltára.
1345 előtt Szt. András oltára (Báthory András püspök).
1345 előtt Szt. Bereczk oltára (Báthory András püspök).
1345. Szt. Tamás oltára.
1346. Szt. Péter oltára.
1355. Szt. Demeter oltára (Futaki Demeter püspök).
1367. Szt. Bertalan oltára.
1367 – 1370 körül Szt. Erzsébet-oltár (László oppelni herceg, nádor).
1368 – 1375. id. Szt. Jakab oltára (Jakab őrkanonok).
1369 – 1375. Szentlélek-oltár (Simon bán).
1372 előtt Szt. Katalin, Szt. Dorottya és Szt. Gergely oltára (Futaki Demeter püspök).
1373 – 1374. Szt. Domokos oltára (Bebek Domokos püspök).
1375 előtt Szt. Zsigmond oltára (Vámos György váradi polgár).
1375 előtt Mindenszentek oltára.

Későbbi alapítások

1407. Új főoltár Szűz Mária tiszteletére (Zsigmond király).
1426. Andrea Scolari oltára.
1524. Drágffy János országbíró oltára.

Az oltárok topográfiai rendje

A szentélyben: „altare maius beate Marie virginis”.

A főoltártól jobbra (az epistola oldalán levő oltárok: „altare sancti Martini sub campanili”; „altare sancti Pauli”; altare sancti Nicolai”; „altare sancti Adalberti (altare pendens)”; „altare sancti Georgii”; „altare sancte Marie” (a kisebbik Mária-oltár); összesen tehát hat oltár.

A főoltártól balra (az evangelium oldalán) levő oltárok: „altare sancti Petri sub alio campanili”; „altare sancti Luce sub gradibus”; „altare sancti Thome (altare pendens)”; „altare sancte Katharine iuxta sepulcrum Sancti regis Ladislai”; „altare omnium Sanctorum”; „altare sanctorum Cosme et Damiani superius ad arcum”; összesen hat oltár.

Egyéb helymegjelölések: Szt. Bertalan oltára az Ev. Sz. János-kápolnában. – Szt. Bereczk és Szt. Mihály oltára a Szt. András-kápolnában, valószínűleg a Szt. András oltára is. – Szt. Demeter oltára a Szt. Demeter-kápolnában (capella nova). – Szt. Márton oltára a keleti bal torony alatt; Szt. Péter oltára a keleti jobb oldali torony alatt. – A Szentlélek oltára a nyugati bal torony alatt. – Szt. Domokos oltára a nyugati jobb oldali torony alatt. – Szt. Katalin oltára a nyugati ajtó felett. – Az Üdvözítő oltára a chorus felett. – Szt. Imre oltára „in Choro”. – Szt. Gellért oltára Szt. László oratóriumának közelében. – Szt. Vince oltára a Szent Kereszt-oltártól délre. – Szt. Erzsébet oltára a káptalan sekrestyéjében.

Az oltárok betürendben az okleveles adatok évszámaival (Bunyitay 1880. 19–27.; Bunyitay 1886. 68–75.; a jelen Adattár 23–60. I. Nb. a Statutumok évszámát 1375-tel jelölöm 1374 helyett).

Szt. András 1345 előtt, 1375, 1378.

Szt. Anna 1317–1322, 1334–1537.

Szt. Adalbert 1332–1339, 1375.

Szt. Balázs 1375, 1385.

Szt. Bereczk 1345 előtt, 1375.

Szt. Bertalan 1367, 1375, 1410, 1414, 1492.

Szt. Demeter 1345 után, 1355, 1372, 1375.

Szt. Domokos (az egyik keleti toronyban) 1365, 1369, 1375.

Szt. Domokos az új kápolnában 1374, 1375.

Szt. Dorottya 1345 után, 1369, 1375, 1459.

Szt. Erzsébet (sekrestyében) 1317–29, 1355, 1371–1469.

Szt. Erzsébet (László oppelni herceg nádor alapítása) 1367–1370 körül, 1375.

Szt. Gellért 1375, 1435, 1478, 1479.

Szt. Gergely 1345 után, 1359, 1369, 1375, 1472, 1476.

Szt. György 1314, 1375, 1398, 1472.

Szt. Háromság 1333, 1349, 1359, 1369, 1375, 1429, 1481.

Szt. Ilona 1317–22, 1375, 1462.

Szt. Imre 1349, 1357, 1358, 1371, 1375, 1430, 1471, 1477.

Szt. István 1364, 1375.

Id. Szt. Jakab 1368, 1375, 1412, 1459.

Ev. Szt. János 1333 után, 1352, 1355, 1375, 1495, 1547.

Ker. Szt. János 1375, 1531.

Szt. Katalin 1331, 1332, 1355, 1357, 1366, 1375, 1391, 1394, 1400, 1419.

Szt. Katalin (másik) 1345 – 1372 között.

Szt. Kereszt 1258 körül, 1357, 1375, 1378, 1401, 1418, 1451.

Szt. Kozma és Damián 1344, 1375, 1420, 1429, 1475, 1476.

Szt. Lajos 1319, 1373, 1375, 1440, 1475.

Szt. László 1192, 1312, 1335, 1375, 1469.

Szentlélek 1369, 1375, 1438, 1498.

Szt. Lőrinc 1375, 1463, 1475, 1486.

Szt. Lukács 1375.

Szt. Mária Magdolna 1374 után, 1375, 1377, 1419.

Szt. Margit és Szt. Dorottya 1375, 1443, 1493, 1509.

Szt. Márton 1375, 1430, 1440, 1445, 1466.

Szt. Mihály 1375, 1524, 1529.

Szt. Miklós 1322, 1348, 1375, 1384, 1447, 1468, 1470.

Szt. Pál 1327, 1361, 1375, 1451, 1534.

Szt. Pelbárt 1343, 1375.

Szt. Péter 1346, 1375.

Szt. Tamás 1345, 1349, 1375.

Szt. Vince 1316 előtt, 1360, 1375, 1525.

Szt. Zsigmond 1375, 1419, 1423, 1437, 1536.

Szt. Zsófia 1513, 1525.

Szűz Mária nagy oltára (főoltár a szentélyben):

1095 előtt az első főoltár a román kori félköríves szentélyben.

1345 körül az oltár a kápolnakoszorús gótikus szentélyben 1347, 1356, 1358, 1361, 1375, 1389 (in novo sanctuario).

1409 körül Zsigmond királytól alapított új főoltár.

Szűz Mária kisebb oltára 1375.

Mindenszentek oltára 1375, 1394, 1474, 1476, 1478.

Üdvözítő oltára (Sancti Salvatoris) 1352, 1375, 1382, 1486.

Corpus Christi-oltár 1351, 1375, 1426, 1474, 1546.

Három királyok oltára 1569.

Tízezer vértanú katona oltára 1400 előtt, 1478, 1479.

Tizenegyezer vértanú szűz oltára 1464, 1508.

SZOBROK

A sekrestyében 1400 körül a nagy tűzvészben elpusztultak: „,i m a g i n e s ’ ’ (1406. okt. 18. Zsigmond oklevele); ezek – legalább részben – szobrok, valószínűleg ezüstsobrocskák lehettek. Az imagines kifejezés ilyen értelemben fordul elő II. Lajos számadáskönyvében (1525): „,i m a g i n e s a r g e n t e e d e a u r a t e ’ ’ (Balogh 1966. 135.). Középkori templomainkban az ezüstsobrocskák igen gyakoriak voltak (a budai várkápolna, a székesfehérvári bazilika ezüstsobrai – Balogh 1966. 135–136.); az érdi templomnak a XVI. század elején ákosházi Sárkány Ambrus 14 ezüstsobrocskát csináltatott (Tört. Tár. 1901. 140.).

A Szent László-kápolna kapuzatán (supra fores Sacelli Sancti Ladislai): a n é g y e v a n g e l i s t a s z o b r a vagy domborműve (effigies), közülük az egyik hiányzott (1609. Miskolczy). — Bunyitay feltételezése szerint (1880. 18.) a szobrok a toronykápolnát díszíthették. Miskolczy azonban a székesegyház leírásával összefüggően említi a Szt. László-kápolnát, mely nyilvánvalóan a Statutumok által említett Szt. László-oratóriummal azonos.

M á r i a - s z o b o r f e j e és bal keze roncsolt állapotban, az 1881-i kaszárnya építkezés alkalmával került elő (Steinhausz László jegyzéke 35. sz.). Bunyitay: „egykor a Boldogságos Szűzet mint fájdalmas Anyát állította elő”. (Bunyitay III. 1884. 37–38.) A feljegyzés alapján vagy Kálvária-szoborra vagy Pietà-szoborra gondolhatunk.

S z e n t L á s z l ó s z o b r a. (28. kép) Nagyvárad, Múzeum. Erősen rongált szobortöredék fej nélkül; ásatási lelet 1883-ból (Rómer jegyzőkönyve. Széchényi Ktár, Kézirattár. Oct. Hung. 495/II. p. 2^v). Anyaga mészkő, egykor vörösre volt festve (Rómer), feltehetőleg az aranyozás alapjaként. Méretei: 61 cm magas, egykori teljes nagysága kb. 108–120 cm lehetett. A hajlított pajzsformára nézve I. a Képes Krónika miniatúráit: fol. 16 (De Symone et Michaele), fol. 59. (II. Géza). A pajzson kettős kereszt látható.

A szobor csonkasága megnehezíti ikonográfiai meghatározását, a jellegzetes csatabárd ugyanis hiányzik. Mindazáltal kettős kereszt címerpajzs több hazai emlék tanúsága szerint (Andrea Scolari pecsétje, a siklói várkápolna freskója, a szepesbélei oltárszárny, a zágrábi érseki palota oltárképe stb.) Szent László attribútuma volt. Miskolczy ugyan a Szent Imre szobor leírásában említi a „tabellam cum nota duplicatae crucis”, azonban a tabella semmiképpen sem jelenthet pajzsot, annál kevésbé, mert a szobor felirata is „tabellán” volt ugyancsak Miskolczy leírása szerint.

Irodalom: Balogh 1934. 47–50.; Balogh 1943. 21–221.; Csemegi 1948. 189–205.; Muzeul Oradea 1972. fig. 42.; Arion, Gh., Sculptura gotica din Transilvania. Cluj 1974. fig. 74.; László király emlékezete. 1977. 2. kép.; Marosi E., Ungarn und Buda. Die Parler und der schöne Stil. Köln 1978. II. 453.; Homolka, J., Zur Problematik der Böhmischen Plastik. 1350–1450. Umeni. XL. 1965. 443. Anm. 68. (a körmöcbányai töredékekhez kapcsolja); Drăguț 1979. p. 281. fig. 305.; Marosi, E., Statuenfund in Buda. — Die Parler und der schöne Stil. 1350–1400. Das Internationale Kolloquium. 5–12 März 1979. Köln 1980. 138. 149/43.

G y á m k ő i f j ú f e j j e l (67. kép). L. a töredékek jegyzékében. (Adattár 292. l.)

V í z k ö p ő á l l a t f i g u r a m a r a d v á n y a, Steinhausz László jegyzékében 63. sz. (Adattár 291. l.)

FALFESTMÉNYEK

A S z e n t L á s z l ó - l e g e n d a j e l e n e t e i, falfestmény-sorozat, valószínűleg a Szent László-kápolnában, illetve oratóriumában. Jóllehet erről adat nincs, mégis ilyen sorozatnak kétségtelenül lennie kellett a váradi székesegyházban, a Szent László-kultusz központjában. Feltehetőleg a XIII. században készült a szenttéavatás (1192) után. Az erdélyi Szent László-sorozatok, melyek részben

már a századfordulón 1300 körül és a XIV. században készültek (Gelence, Bögöz, Maksa), valami módon közvetve vagy közvetlenül a Váradon kialakult képtípusokkal függnek össze.

Irodalom: *Tóth M.*, Árpád-kori falfestészet. Bp. 1964. 163–164. (A tatárjárás után készülhetett. — Megjegyzendő azonban, hogy a székesegyház 1241-ben nem pusztult el, csak kifosztották, tehát a tatárjárás előtt is készülhetett, ami valószínű.) — *Lukács Zs.*, A Szent László-legenda a középkori magyar falképfestészetben. — *Athleta Patriae*. Szerk. Mezey L. Bp. 1980. 167, 170, 172, 185.

Szent püspököt ábrázoló falfestmény-töredék (66. kép); ásatási lelet. (Steinhausz jegyzék 1881.) Lelőhelye: a délnyugati torony (Bunyitay III. 1884. 36. l. II. tábla). Esztergom Keresztény Múzeum. Lt. sz. 54. Mérete: 18 × 24,5 cm. Színezése: kék háttér, piros kazula, aransárga dicsfény. Az egész hajóra, vagy legalább az egyik kápolnára kiterjedő falfestmény-sorozat maradványa, ikonográfiai programjának egyik alkotó eleme. Hasonlóképpen négyes karéjba helyezett szentek mellképeivel együtt valamelyik ívhevedert vagy pillért díszíthette.

Irodalom: *Balogh* 1943. 21., 38. l. 34. jegyz. (a korábbi irodalommal); *Radocsay D.*, A középkori Magyarország falképei. Bp. 1954. 41–42, 188. (irodalommal); *Vătăşianu* 1959. 429.; *Boskovits M.* — *Mojzer M.* — *Mucsi A.*, Az esztergomi Keresztény Múzeum Képtára. Bp. 1964. 113–114. (XIV. század 3. negyede, feltehetőleg olasz iskolázottságú magyar mestertől); *Prokopp M.*, A nagyváradi freskótöredék. *Ars Hungarica*. 1974. 77–89. (Futaki Demeter idejéből firenzei hatás alatt dolgozó helyi mestertől); *Prokopp M.*, Az itáliai trecento hatása. Uo. 1975. 330.; *Prokopp M.*, Az itáliai trecento hatása a középkor-európai falfestészetre. Kandidátusi tézisek, 1976.; *Radocsay D.*, Falképek a középkori Magyarországon. Bp. 1977. 159. (irodalommal). *Drăguş* 1979. 716.; *Prokopp, M.*, Bemerkungen zur Malerei in Ungarn im 14. Jahrhundert. — *Die Parler*. Das Internationale Kolloquium 5–12. März 1979. Kat. 1980. 142. (1350 körül.)

TÁBLAKÉPEK

A sekrestyében 1400 körül a nagy tűzvész elpusztította „a s s e r i a s t a b u l a s”, vagyis a fára festett képeket. (1406. okt. 18. Zsigmond oklevele.)

Drágffy János oltárára csináltatott „t a b l a”. (1524. Drágffy magyar nyelvű végrendelete.)

A székesegyházban a szemtanú Giovanandrea Gromo feljegyzése szerint „a l c u n e t a u o l e” állottak. (1565. június eleje.)

BERENDEZÉS

Szószerk

pulpitus” feltehetőleg a hajó északi oldalán. (1375. Statutumok.)

Püspöki stallum

Lukács püspök esküre kötelezése „in suo stallu”. (1403. Zsigmond oklevele.)

Kanonoki stallumok

A stallumokban az olvasó kanonok (lector) helye: „obinet primum locum in levo choro in capite”, tehát az evangélium oldalán; az éneklő kanonok helye pedig „in choro dextro circa prepositum” azaz az epistola oldalán. (1375. Statutumok.) – A stallumok pusztulása az 1444-i földrengésben: „dirutis iam et collapsis turribus, stallis et choro.” (1444. Hunyadi János levele.)

Orgona

Az orgonakarzaton: „Corus [!]... extat vna cum corpore organi.” (1598/99 leltár.)

Kandeláberek

1587. Szántó István jelentése: „exportavimus [a várbeli kápolna-raktárból] candelabra aenea maxima ad 33.” – 1738. Spangar András feljegyzése ismeretlen forrás alapján: „Kinizsi Pál Mysiában és Ráczi Országban rabolván a toebb preda koezoett vissza nyér hat nagy gyertyatartót, Kiket Sz. László király csináltott, de Nagy Váradról Ali Bég egynéhány esztendővel elvitt vala.” (Pethő Gergely Magyar Krónika. Bővített kiadás P. Spangar András jezsuitától. Kassa 1738. 228. – Nb. Pethő Krónikájának korábbi kiadásában – 1660, 1729, 1734. – ez a feljegyzés nem található.)

Toronyóra

„turris, quae horologium habet...” – a nagyobbik harang „haec servit horologio”. (1609. Miskolczy. Vö. Adattár 137. l.) Ez az a harang, amelyet Filipecz János csináltatott.

Harangok

Az egyik nyugati toronyban két középnagyságú és egy kisebb harang, a másik toronyban, melynek keresztje meghajlott, két nagyobb harang: „Vna est unius Cubitj seu orgiae latitudinis: altera paulo minor.” (1598/99 leltár.) Az utóbbi toronyban levő nagyobbik harang mérete: belső kerülete „circumferentia lata 18 palmorum et quinque digitorum”, felirata:

€ W. 1 R 78. Maria

(azaz Filipecz János csináltatta 1478-ban); az ugyanott levő kisebbik harang mérete: „interior circumferentia 17 palmorum, exterior 23,” felirata: „Lucas, Marcus, Mateus, Ioannes, magister Albertus”. (1609. Miskolczy.) – 1623 júniusában Bethlen Gábor fejedelem a nagy harangot Gyulafehérvárra vitette; az ágyúkerekéből csinált szekeret 52 ökör húzta (1623. jún. 6. és jún. 7. Kvár szkve; Szalárdi 39.), elpusztult 1658-ban a tatárdúláskor (Szalárdi 390.). – A

Váradon maradt harangokról tájékoztat Ibrányi Mihály vicekapitánynak 1640. júl. 2-án kelt jelentése: a nagyobbik harangot „az elebi Heleről” levetette és a következő napon „az vij toroniban” (azaz az új harangos toronyba) felvonatja. Ez az „öreg harang” 1660-ban megsérült és tönkrement. (1660. emlékirat; 1662 Szalárdi. Vö. Adattár 203., 213. l.)

SÍREMLÉKEK

A források adatai

Szent László síremléke (†1095).

Okleveles adatok

1208–1235 eskütelek „super sepulchrum” (Várad Regestrum).

1226. A Várad Regestrum az első sír felnyitásáról 1192-ben: „sepulchrum”.

1304. jún. 2. Várad káptalan: „sepulchrum”.

1326. okt. 14. Károly Róbert: „sacra tumba”.

1342. dec. 10. Nagy Lajos: „sepulchrum”.

1375. Statutumok: „... institutum fuit ad ejus sepulchrum sub eius titulo altare.” – A Szent Katalin-oltárról: „iuxta sepulchrum sancti regis Ladislai.” (Bunyitay 1880. 71, 70.)

1400. máj. 25. IX. Bonifác: „altare maius beate Marie Virginis in corpore ecclesie Waradiensis prope sepulchrum sancti Ladislai regis.”

1407. júl. 13. Zsigmond alapítványa és rendelete az állandó zsolozsmázásról: „in medio Ecclesie.”

1459. Janus Pannonius költeménye: „Cujus splendida marmorum columnis, Sudarunt liquidum sepulcra nectar.”

1478. Szent László-ének: „Oleo sudat sacrum sepulchrum Ossa teguntur auro fulgenti.”

A Szent László-ének magyar szövegében: „Kornol fekesnek téged chazarok pwpokok keralyok ees Iobbagy wrak.”

1525. aug. Vincenzo Guidoto velencei követ: „alla sepultura dilqual vltra tutte le hore diurne et nocturne de di et da nocte sempre se cantano psalmi.”

1549. Szkhárosi Horváth András: „az kic (a székesegyház papjai) kerengic szép koporsoiát.”

1550. Georgius Reychersdorfer: „suam habet sepulturam marmore eleganter excussam tanto Principe dignam.”

1565. június. Giovanandrea Gromo: „il sontuoso sepolcro del Re Ladislao tutto di finissimi marmi sottilmente intagliati.”

A fenti adatok szerint a síremlék tumba alakú volt, feltehetőleg a szent alakjával, a tumba felett pedig oszlopokon nyugvó baldachin emelkedett. Helye: a főoltárral szemközt, a hajó keleti szakaszának közepén, körüljárható módon. Hasonlóképpen körüljárható volt a székesfehérvári bazilikában Szt. István és Szt. Imre síremléke is. (Seybold jelentése 1476-ból – Balogh 1966. 664.). Henszlmann alaprajzán a történeti adatoknak megfelelően Szt. László sírját a székesegyház közepére a főoltár elé helyezte, és a görög alpha (α) betűvel jelölte. Az itt kiásott sírbolt mérete 5,90 × 3,70 m. Bunyitay feltételezése szerint a síroltár (Szt.

Lászlónak szentelt oltár) a hajó déli oldalán lehetett, a 3. és 4. oszlop között, ahol fundamentumra találtak. (Bunyitay III. 1884. 106.) Henszlmann alaprajzán n betűvel jelölte; rekonstruált rajzát is közölte. (Bunyitay III. 1884. 173. 17. kép.) A kiásott fundamentum mérete 6 × 3 m.

Beatrix királyné síremléke (†1319). A Statutumok feljegyzése szerint (1375) a Szt. Vince-oltár, illetve Károly Róbert által Szt. Lajosnak (Anjou Lajosnak, Toulouse püspökének) dedikált oltár előtt temették el.

Magister Alexander de Nechke de genere Aba síremléke (†1326 előtt).

Ivanka püspök (†1329) síremléke a kanonoki sekrestyében az általa alapított Szt. Erzsébet-oltár előtt. (1375. a Statutumok feljegyzése.)

Stephanus filius Thome, Barsa nembeli Tamásfi síremléke (†1333). István Kopasz nádor testvére volt. (1375. a Statutumok feljegyzése.)

Erzsébetnek (?), a havasalföldi vajda leányának (filia Alexi Andri vayvode Transalpine), László oppelni herceg nádor feleségének a síremléke (†1367–1370 körül) a férje által alapított Szt. Erzsébet-oltár előtt, melyet a nádor rendelkezésére utóbb a szentély egyik új kápolnájába vittek át. (1375. Statutumok.)

Futaki Demeter püspök (†1372) síremléke az általa alapított Szt. Demeter-oltár előtt „in capella nova, ubi sepultus requiescit”. (1375. Statutumok.)

Bebek Domokos püspök (†1374) síremléke az általa alapított Szt. Domokos-oltár előtt a szentély egyik új kápolnájában. (1375. Statutumok.)

Mária királynő síremléke (†1395). Temetéséről, síremléke helyéről nincsen adat. Henszlmann feltételezése szerint helye Szt. László sírjához csatlakozóan kelet felé lehetett; alaprajza görög béta (β) betűvel jelzi.

Ioannes Siberdinus (†1407) „kit Janos püspöknek hittanac”. (1609. Miskolczy István.) Más adat nincs róla, nem azonosítható; Miskolczy aligha jegyezte le pontosan a feliratot.

Andrea Scolari püspök síremléke (†1426), az általa alapított és halála után felépített oltár előtt (71. kép).

Zsigmond király síremléke (†1437). Helyéről nincsen adat. Henszlmann feltételezése szerint Szt. László sírjától nyugatra lehetett, ahol a nagy boltozott sírt ásták ki. (Bunyitay III. 1884. 15. kép.) Alaprajzán görög delta betűvel (δ) jelzi.

Farkas Bálint püspök síremléke (†1495) Ev. Szt. János kápolnájában.

Thurzó Zsigmond püspök síremléke (†1512) az általa épített sírkápolnában sírkövének felirata szerint (91. kép).

Sírkömaradványok

Főpapi (?) sírkő gótikus címerrel, gótikus majuszkulás felirattal, igen rongált állapotban (64. kép). XIV. század. Anyaga: vörös márvány. Mérete: 207 × 112 cm. Helye: r. k. székesegyház, befalazva az előcsarnokban.

Irodalom: Rómer Flóris jegyzőkönyve a sírkő vázlatával. Széchényi Ktár, Kézirattár. Oct. Hung. 495. I. Jegyzőkönyv 15°; *Bunyitay* III. 1884. 114. IX. tábla.

Főpapi sírkő pásztorbottal (63. kép). XIV. század (?). Anyaga: mészkő. Mérete: 130×74 cm. Helye ugyanott.

Irodalom: *Bunyitay* III. 1884. 114. VIII. tábla.

Sírkőtöredék gótikus majuszkulás felirattal: DE·RAVEN. — XIV. század. 1891. évi lelet, utóbb elkallódott.

Irodalom: *Bunyitay* II. 1883. 136. (a XV. században élt Raveni Mihály ősenek tulajdonítja); *Bunyitay* III. 1884. 114. I. 8. kép.

Sírkőtöredék, a keret jobb felső sarka, gótikus minuszkulás felirattal: „... J o h a n ...” Rómer Flóris ceruzavázlata. Széchényi Ktár. Kézirattár. Quart. Hung. 495/II. 4.

Főpapi sírkőtöredéke (a főpapi ruha széle ráterítve egy jobbra forduló kutyára) gótikus minuszkulás felirattal: „anno domini mccc...” 1883-as lelet Rómer ásatásaiból, utóbb elkallódott.

Irodalom: *Bunyitay* III. 1884. 114.

Andrea Scolari püspök síremléke (†1426). Anyaga mészkő, mérete 200×78 cm. Felirata gótikus minuszkulákkal, feloldva a rövidítéseket: „Hic iacet reverendus in Christo pater Dominus Andreas Florentinus huius ecclesie Varadiensis pontifex venerandus deo ac gentibus hungarie dilectus qui obiit XVIII. die mensis januarii VII. hora noctis anno domini MCCCCXXVI hic honorifice sepultus.” Lelőhelye: a nagy sírbolttól északra, Henszlmann alaprajzán R betűvel jelölve. (*Bunyitay* III. 1884. VII. tábla.) Őrzési helye: Nagyvárad, r. k. székesegyház (71. kép).

Irodalom: *Balogh* 1926. 176–177. (a régebbi irodalommal); *Vernei-Kronberger E.*, Magyar középkori síremlékek. Bp. 1939. 24.; *Vătăşianu* 1959. 315.; *Istoria*. 1968. 211.; *Arion, Gh.*, Sculptura gotica din Transilvania. Cluj 1974. 48.; *Avram—Godea* 1975. 26.; *Kat. Schallaburg* 1982. Nr. 10. (*Balogh J.* közlése.)

Alattyáni Miklós nagyprépost sírkövének sarok kerettöredéke renaissance betűs felirattal: „SEBASTENSIS.” Alattyáni felszentelt „episcopus Sebastensis” volt, és Filipecz püspök helynöke 1481-től. Valószínűleg 1500 körül halt meg. A töredék 1881-ben került elő, utóbb elkallódott. Rajza Rómer Flóris jegyzőkönyvében. (Széchényi Ktár Oct. Hung. 495/II. p. 2^v.)

Irodalom: *Balogh* 1943. 279. (a régebbi irodalommal).

Thurzó Zsigmond püspök sírköve (†1512). Anyaga: kolozsvári homokkő (Komarik Alfréd mérnökkari kapitány feltételezése). Mérete: 179×88 cm. Felirata: I. az Adattárban 59. lapon. Lelőhelye: a főhajó déli oldalán nyugat felé; Henszlmann alaprajzán N betűvel jelölve (*Bunyitay* III. 1884. I. tábla).

Rómer Flóris 1883. évi ásatásaiból került elő. Őrzési helye: Nagyvárad, r. k. székesegyház (91. kép.)

Irodalom: *Balogh* 1943. 280–281. (a régebbi irodalommal); *Gerevich, L.* Johannes Florentinus und die Pannonische Renaissance. Acta Hist. Artium. 1959. 317. (Joh. Florentinus terve alapján készült); *Vătăşianu* 1959. 704.; *Istoria* 1968. p. 420, fig. 428.; *Avram—Godea* 1975. p. 17. képpel; *Nagybákay P.* Beriszló Péter . . . sírköve. A Veszprém megyei Múzeum Közleményei. 1977–1978. 125.; Kat. Schallaburg 1982. Nr. 840/i. (Balogh J. közlése.)

Főpapi (?) sírkő maradványa vörös márványból, a vár falában. Vázlata Rómer Flóris jegyzőkönyvében. (Széchényi Ktár Oct. Hung. 495/I. 21. l.) Ugyanerről röviden ír az ásatási jegyzőkönyvében is (Széchényi Ktár Quart. Hung. 1413/II. 27. l.), Scholtz szintén (1907. 322.).

Sírkő maradvány mész kőből latin felirattal, átmeneti típusú betűkkel, valószínűleg a XVI. század első negyedéből (100. kép). Felirata: a sírkő felső szegélyén: HIC IAC [et] . . . ; a sírkő bal oldali szegélyén és folytatólagosan a középső mezőben: . . . S·ANIMA·REQ | VIESC[it] . . . | IN SA . . . | PACE . . . | V [i]TAM . . . Lelőhelye: a külső vár déli cortinája, Rómer Flóris feljegyzése szerint „a gátony legtetijén hosszában letéve”. (Széchényi Ktár Kézirattár. Oct. Hung. 495/I. 21. l., vázlatos rajzzal. — 73. kép); Quart. Hung. 1314/II. 27. l.). Valamelyik várbeli templomból származhatik. 1944-ben bevitték a Múzeumba.

Irodalom: *Bunyitay* III. 1884. 115. (befalazva a Bethlen- és a Királyfia bástya között).

ÁSATÁSOK

1826-ban József nádor megbízásából Nagy Pál váradi professzor felügyelete alatt ásatás folyt a zsinagóga előtti utcában, ahol novemberben egy nagy középkori templom szentélyét ásták ki téglából rakott, boltozott sírboltokkal, különféle sírletelekkel, középkori pénzekkel (Béla királytól II. Lajosig). Ezt a szentélyt tévesen Szent László székesegyházának vélték.

Irodalom: *Magyar Kurir.* 1827. I. 7. sz. 56.; II. 36. sz. 288.; Hazai és külföldi Tudósítások. 1827. jan. 17.; *Gerecze* 1906. 228. h.

A templom azonosítható az 1752. évi Conscriptio helyrajzi adatai alapján: „Extra Praesidium vero in Terreno ejusdem circumferentiali versus oppidum Katona város ad orientem datur Synanoga Judaeorum, ex crudis Tegulis constructa, et Arundinis tecta . . .” (OL. Urb. et Conscrip. Fasc. 80/6.) A Katonaváros a középkori Velence városrész helyén épült (l. Hochwalsky kapitány térképén 1841-ből. — Adattár. III. 44. sz.), ott pedig a klarisszáknak Szt. Anna-temploma és kolostora állt. A zsinagóga is jelezve van Lodovico Marini 1769 körül készült tervrajzán (Adattár. III. 38. sz.), mégpedig az egykori Velence városrészben. Kétségtelen tehát, hogy a kiásott középkori szentély a klarissza templom maradványa.

1881-ben a belső vár délnyugati sarkánál az épület részleges bontása közben falmaradványokra és töredékekre bukkantak, melyben Rómer Flóris a középkori templom nyugati kapuzatát ismerte fel. Bejelentésére, valamint Oláh Gyula váradi tanfelügyelő aug. 27-i táviratára a Műemlékek Országos Bizottsága ugyanaznap kiküldte Steinhausz László építész, majd aug. 29-én Zsigmandy Gusztáv mérnök-

köt, szept. 2-án pedig Henszlmann Imre előadót, aki — mivel a MOB a közös hadügyminisztériumtól az ásátásra közvetlen engedélyt nem kapott — a helyszínen tárgyalásokat folytatott a katonai parancsnoksággal. Szept. 14-én pedig Rómer Flóris, Schulek Frigyes, valamint a katonai személyek jelenlétében tanulmányozta a kiásott részt, és erről jegyzőkönyvet vettek fel. Henszlmann szept. 24-én kelt jelentésében írja, hogy valóban a belső vár nyugati szárnya bontásakor egy középkori templom nyugati homlokzatának a falmaradványai kerültek elő, melyek kapuzat és ikertorony aljából állanak. A déli torony délnyugati sarkát Komarik Alfréd mérnökkari kapitány előzékenységéből felásathatta. A törmelékben faragott kövek kerültek elő a XIII—XV. századból, sőt renaissance kövek is. — 1881. dec. 18-án Trefort miniszter értesíti a MOB-ot, hogy a király az ásátást engedélyezte. (OMF. Irattár 1881/71.)

1882. febr. 19-én Trefort miniszter az ásátások vezetésével megbízta Rómer Flórist. (OMF. Irattár 1882/16.) 1882-ben azonban az ásátást nem kezdhették meg, mert az előkészületek hiányoztak és anyagi fedezet sem volt. Mivel a MOB-nak nem volt rá lehetősége, az ásátás költségeit fele részben a r. k. püspök, fele részben a r. k. káptalan vállalta.

1883. szept. 16-án kezdte meg Rómer Flóris az ásátást, és ugyanez év novemberében fejezte be, végjelentése nov. 25-én kelt. Ez alkalommal kiásták néhány sírkő maradványát, valamint az északkeleti torony alapzatát, mely megegyezik a két nyugati torony alapzatával. A további ásátást a katonai parancsnokság nem engedélyezte, mivel attól tartott, hogy az a várudvar közepén levő kút kárára lehet. Ezért a szentély kiásása elmaradt.

1911—1912-ben (1911. okt. 10-től) újabb ásátás folyt a belső vár udvarán, melyet Halasi Fekete Péter kezdett meg, majd Gyalóky Jenő és Foerk Ernő irányították a munkálatokat. A várudvaron a kúttól délre és keletre ástak és ehhez csatlakozóan a székesegyház déli szakaszán; 4 és 1/2 m mélységig hatoltak le. A kút közelében sírbolt került elő, melyet az 1755-ben talált sírbolttal azonosítottak. Foerk Ernő az ásátások után így nyilatkozott: „Ami érdekes dolog a régi székesegyházból megmaradt, az már a múzeum lapidáriumban van, a föld alatt nincs többé mit keresnünk.” (Gyalóky J., A nagyvárad várban 1911—1912-ik években folyt ásátások eredménye. Biharvárad. I. 1913. 43—60.) — 1942-ben Dercsényi Dezső hangsúlyozta az újabb ásátás szükségességét. (Építészet. II. 1942. 120.)

Ásátási jelentések és közlemények

1881. szept. 1. Steinhausz László építész jelenti: „A laktanya rothadó állapotban levő épület, szárnyankénti újjáépítése a cs. kir. Hadügyminisztérium által elrendeltetett; jelenleg a nyugati szárnyon t. i. a mellékelt vázlatban a IV. és V. Pavillon közötti rész le van bontva és újjáépítése folyamatban van, ugyanígy bontás alatt áll az I. Pavillon egy része is.” Leírja a falmaradványokat: egy portálét, egy falpillért s egy faltömeget. (OMF. Irattár. 881/71.)

1881. szept. 24. Henszlmann Imre jelentése. (Közölve: Arch. Ért. U. F. I. 1881. XXVIII—XXXI. 1.)

1882. Henszlmann Imre évi jelentése 1881-ről. (Arch. Ért. U. F. II. 1882. XXX–XXXI. 1.)

1882–1883. Rómer Flóris iratai, jegyzőkönyvei. (Széchényi Ktár. Kézirattár):

Fol. Hung. 1110/VIII. A nagyváradai ásatásokra vonatkozó hivatalos iratok gyűjteménye és az ásatások eredményeinek ismertetése 1882–1883-ból. Naplószerű jegyzetek számos vázlattal (12. kép); jelentések a káptalannak; végjelentés.

Oct. Hung. 495/1–II. Kis jegyzőkönyvek, naplószerű feljegyzések az ásatásokról 1883. szept. 24-től, számos vázlatrajzzal.

Quart. Hung. 1413/II. A nagyváradai ásatások eredménye a II–IV. részletig. 1883. okt. 11-étől. Számos vázlatrajzzal.

Rómer Flóris: A nagyváradai ásatásról. (Egyházművészeti Lapok. IV. 1883. 319–320, 328–334, 350.)

Rómer Flóris: Előleges jelentés a nagyváradai várban 1883-ban történt ásatásról. (Arch. Ért. U. F. III. 1883. Megjelenési év 1884. XVI-tól XXIV. I.)

1883. nov. 25. Rómer Flóris „végjelentése” a „káptalan levéltára számára”. Mellékletei: I. Az ásatási jegyzőkönyv a III. és IV. későbbben engedélyezett részletről; II. végjelentés „az egészen befejezett ásatásról”; III. Erlesbeck Henrik mérnök három rajza és egy táblázata az ásatásról, Nagy Virgil építész rajzai a töredékekről és Lojánék fényképész felvételei; IV. számlák és nyugták; V. „Minden egyéb irományok csomagja, mely az ásatásra vonatkozik.” – Ez az elsőrendűen fontos irat- és rajzanyag a váradai r. k. püspökség és káptalan megszüntetése után a váradai Állami Levéltárba (Arhiva Statului Oradea) került, helyileg a belső vár délkeleti szárnyába – a váradai Múzeumtól 1974-ben kapott értesülés szerint. Ezt az anyagot sajnos nem láthattam. – A végjelentés fogalmazványa: Széchényi Ktár. Fol. Hung. 1010/VIII. 86.

1884. Henszlmann Imre az ásatásokról írott tanulmányát átadja a MOB-nak; a közlemény megjelenik Bunyitay művének III. kötetében. (Arch. Ért. 1884. VII. 1.; 1885. III, VII. 1.)

Cséplő Péter: Kutatások a nagyváradai várban. (A nagyváradai r. k. gimnázium értesítője. 1884. 27.)

Adalbert Scholtz kapitány feljegyzései (1907. 308–315. Taf. X.).

1911–1912. évi ásatásokról szóló közlemények: Halasi Fekete Péter, Mária királyné sírjáról. (Arch. Ért. 1912. 90–92.) – Gyalóky J., Beatrix királyné sírjáról. (Uo. 83–90. Egy fényképpel és öt rajzzal.) – Gyalóky J., A nagyváradai várban 1911–1912-ik években folyt ásatások eredménye. (Biharvárad. I. 1913. 43–60.)

Rajzok

Steinhausz László rajzai 1881-ből. (OMF, Tervtár. 51/1881. sz. akta.)

A székesegyház rekonstruált alaprajza. Tollrajz, 70×53 cm. K. 3439. (ezt közölte Henszlmann). – Ugyanez pauszpapíron. Tollrajz, 21×36 cm. K. 3433. – Ugyanez színjelzéssel. Tollrajz, 19×35 cm. K. 3432. (9. kép.) – Ugyanez szín-

jelzéssel. Tollrajz, 25×34 cm. K. 3440. — Ugyanennek a vázlata. Tollrajz, 24×34 cm. K. 3434.

A váradi belső vár alaprajza, belerajzolva az első székesegyház feltételezett alaprajza és a kiásott falmaradványok (180. kép). Tollrajz, 39,5×44,5 cm. K. 3416. Jelezve: „Steinhausz László építész, a kassai dóm helyreállításának a rajzolója.” — Ugyanennek az előkészítő vázlata: a várudvar és belerajzolva a feltételezett első székesegyház (a várudvar méreteinek jelzésével). Ceruzarajz, 21×26 cm. K. 3441. Henszlmann Imre láttamozásával: „N. Váradon 1881 szept. 4.-én.” — Ugyanez nagy méretben. Tollrajz, 81×50 cm. K. 3417.

Rómer Flóris rajzai 1882-ből. (Széchényi Ktár. Kézirattár.)

Rómer Flóris ceruzavázlata. Készült 1882 tavaszán (kétségtelenül július előtt) az ásatási területről, belerajzolva a román kori székesegyház vélt alaprajza az első szentéllyel; ugyanezen a vázlaton feljegyzések az ásatások technikai menetéről, a tervezett ásatási dátum. (Széchényi Ktár. Fol. Hung. 1110/VIII. 3.)

Rómer Flóris tollrajza a várudvarról, az ásatási területről, a román kori templom vélt területével. Részletes magyarázattal és jelzésekkel. Készült 1882. május 11-én. (Uo. 5. l. — 12. kép.)

Jelzetlen tollrajz a kiásott területről és a lépcsőzetről; német nyelvű magyarázattal. Valószínűleg Erlesbeck Henrik mérnök rajza 1882-ből vagy 1883-ból. (Uo. 27. l. Erlesbeck készítette a rajzokat Rómer 1883. nov. 25-én kelt jelentéséhez is.)

Erlesbeck Henrik három rajza: „az 1. és 2-ig méternyi mélységről, valamint egy tábla, melyen csoportosítva mind a háromféle rétegben előfordult lelet ki van tüntetve.” Csatolva Rómer Flórisnak 1883. nov. 25-én kelt végjelentéséhez „a káptalan levéltára számára”. A jelentés fogalmazványa uo. 86. l.)

Henszlmann Imre rekonstrukciós alaprajza a kiásott falmaradványokról, valószínűleg Steinhausz Lászlótól. (Közölve: Bunyitay III. 1884. VII. tábla.)

Vázlat az 1911–1912. évi ásatásról. (Közölve: Biharvárad. I. 1913. Melléklet az 58–59. l. között, jelmagyarázat nélkül. — 11. kép.)

Foerk Ernő rajza: „A nagyváradi 1881–1883 és 1912 évi ásatásainak összesített tervrajza.” Tollrajz, 40×46 cm. (OMF. Építészeti Múzeum gyűjteménye, Foerk-hagyaték. Lt. sz. 69.024676. — 10. kép.)

A székesegyház építéstörténetére vonatkozó irodalom: *Podhradczky* 1836. II. 9–22.; *Zimmermann K.*, A nagyváradi székestemplom. Vallási és Egyházi Tár. X. 1837. 164–182.; *Henszlmann I.*, A székesfehérvári ásatások eredménye. Pest 1864. 131.; *Henszlmann I.*, Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílusú műemlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876. 74. (a székesfehérvári négytornyos bazilika mintájára épült); *Bunyitay V.*, A váradi ősz székesegyház. Arch. Közl. XIII. 1880. 7–32.; *Bunyitay III.* 1884. 23–34.; *Henszlmann I.*, A nagyváradi kettős székesegyház. Közölve: *Bunyitay III.* 1884. 147–174. Különnyomatban is; *Henszlmann I.*, Die alte Kathedrale von Grosswardein. s. l. s. a. (ezt a tanulmányát sehol sem találtam, valószínűleg a magyar nyelvű szöveg német fordítása); *Henszlmann I.*, Hazai műemlékeink hivatalos osztályzása. Arch. Ért. 1887. 349–350.; *Forster Gy.*, Szent László király váradi egyháza. Közölve: III. Béla király emlékezete. Bp. 1900. 300–306.; *Scholtz* 1907. 259–261, Taf. XI–XII.; *Dercsényi D.*, A nagyváradi vár. Építészet. II. 1942. 111–122.; *Avram, A.*, Arhitectura romanică din Crișana. Oradea 1969. 13–15. Comitetul Județean pentru Cultura și Artă-Bihor. Muzeul, Oradea. No. 5.; *Avram, A.*, Romanesque Basilicas

of Bihar. Revue Roumaine d'histoire de l'Art. VI. 1969. 69—70.; *Marosi E.*, Stiltendenzen und Zentren der spätgotischen Architektur in Ungarn. *Kunsthist. Jahrbuch der Univ. Graz*. VI. 1971. 2.; *Marosi E.*, A XIV—XV. századi magyarországi művészet európai helyzetének néhány kérdése. *Ars Hungarica*. 1973. 32, 33, 50.; *Avram—Godea* 1975. 24. *Drăguț* 1979. 40.; *Marosi E.*, Magyarországi művészet Szent László korában. — *Athleta Patriae*. Szerk. Mezey L. Bp. 1980. 207.

KŐFARAGVÁNYOK (TÖREDÉKEK) ÉS FALMARADVÁNYOK

Jelentések, jegyzékek

Bethlen Gábor levele 1618. jan. 22-én Rhédeyhez: az árokból „sok faragott követ szedhetnek ki”.

Ibrányi Mihály váradi vicekapitány jelentései: 1638. márc. 4., júl. 17.; 1639. júl. 1., júl. 16., júl. 30., aug. 14., 1640. júl. 24.

Karl von Cornidi kapitány, hadimérnök jelentése 1736.

Steinhausz László jegyzéke az 1881-ben napvilágra került töredékekről. (OMF Irattár 1881/51. A jelentéshez csatolt rajzok az OMF Tervtárában.)

Jegyzéke

a nagyváradai várban álló katonai laktanya IV. és V. Pavillon közti szárnyának s az I. Pavillon egy részének bontása s alapárkolása alkalmával 1881 szeptember 17^{éig} napfényre került, részint a régi egyháztól részint későbbi építkezésekről származó faragott köveknek s építészeti műrészleteknek.

(:A kövek a megfelelő számokkal jelölvék:)

1. Koczkafejezet.
  2. Lábazat kis oszlop számára.
  3. Oszloptörzs-töredék, 2. számhoz tartozó.
  4. Lábazat két oszlop számára.
  5. Ugyanaz.
  6. Feliratos kő: DE · RAVEN
  7. Kő, koronázott fejjel (homorú).
  8. Díszkő, — két Phoenix közti tér kehely idomot mutat.
  9. Ivképszék. (:Bogenfries:).
  10. Oszloptörzs-töredék 4. számhoz.
  11. Kettős oszlopfetjezet, a falvastagság elérése céljából erősen kiugró tagozással (:abacussal:).
  11. Töredék, 11-hez tartozik.
12.' Portale-lábazat.	} bal kapufél
12." " "	
13. " "	
13. " "	
14. " "	
15. Portale-tagozat rézslével.	

16. Portale-lábazat.	} jobb kapufél
17. " "	
18.' " "	
18'' Töredék 18'-hoz tartozik.	
19. Portale-tagozat rézslével.	
20. " " " "	

21. Portal-ivkő (:polychrom:).
22. Portal-ivkő.
23. Letompított él (:nyílásnál:) román lába
24. Tagozott félkő (:Gewände:).
25. " " (:pillér?):
26. Tagozott ivkő (:öv?:)
27. Tagozott félkő rézslével.
28. Tagozott kő (:pillér?:).
29. Tagozott consol-rész- vagy párkány sarok-darab (:Gesims mit Qwader . . .:)
30. Félkő- tagozva.
31. 1/2 nyolczszögű lábazat oszlopaljjal.
32. Tagozott borda.
33. 1/2 nyolczszögű lábazat.
34. Párkány-tagozat- hozzá derékszög alatt hajló síkba futva (:sich todtlaufend:).
35. Tagozat körives taggal, homorzattal s körtével.
- 35.' Madonna-fej.
36. Félkő. (:pillér?:).
- 36' Consol fejjel.
37. Tagozott iv-kő.
38. Tagozott félkő.
39. Baldachin-töredék diszmüvel.
40. Félkő tagozva (:ajtó?:).
41. Tagozott borda.
42. " "
43. " "
44. " "
45. " "
46. Félkő.
47. Ablakoldalkő.
48. Tagozott félkő.
49. Ablakdiszmü-töredék.
50. Keresztvirág töredéke.
51. Fiale-darab (:Wimperge:).
52. Tagozott félkő.
53. Ablakoldalkő-töredék (?)
54. " "
55. Bordakezdet.
56. Polychrom ivtagozat Krabbe töredékkel (:ajtó?:).
57. Ajtófél-lábazat rézslén ülő 2 oszlopaljjal.

58. Bordakezdet; – a bordák szabadok lesznek.
- 58' Ugyanaz.
59. 1/2 nyolczszögű konzol pajzzsal.
60. Fiale-töredék.
61. Egymás mellett álló 2- négyasz töredéke (:Blind 4-Pass:).
62. Pajzs keresztel, töredék (:dombormű:).
63. A fiale testén ülő vizokádó töredéke; a vízcsatorna s a vizokádó körmei valamint lábainak részei láthatók.
64. Fiale-darab, jobbra és balra bemetsző tagozattal.
65. Gazdag tag. vízszintes ablakfej.
66. Tagozott főpárkánylemez.
67. Finom tagozású sirkő.
68. Két borda áthatása.
69. Párkány-tagozat.
70. Borda, tagozva.
71. Ablakdiszmű töredéke.
72. Ablakoldalkő.
73. Csigalépcsőfok orsóval.
74. Ivkő, tagozva.
75. Kosár levelekkel diszítve.
76. Bolt-zárkő.
77. Fiale-rész (:test:).
78. 1/2-nyolczszögű lábazat.
79. Tagozott lemez.
80. Ablakoldalkő.
81. Ugyanaz.
82. Félkő.
83. Fiale-rész (mint 77. szám)
84. Ablakdiszmű töredéke.

--

Renaissance-kövek.

85. Cannelirozott falpillérdarab (:Lisene:).
86. Párkánydarab.
87. Balluszter-töredék.
88. Lábazat töredéke (:falpillér?:).
89. Párkánydarab.
90. Tagozott félkő.
91. Lábazat.
92. Ablakszemöldök (?).
93. Ajtó félkő.
94. Ugyanaz.
95. Párkány-darab.
96. Párkánysarok.
97. Félkő, tagozva.
98. Félkő   ”

- 99. Párkány-függlemez (:Sima :) sarokdarab.
- 100. Cannelurázott Lisen-darab lábazattal.
- 101. Félkő, tagozva.
- 102. Párkánydarab.
- 103. Félkő, tagozva.
- 104. Félkő, sarokdarab (:mit Gährung:).
- 105. Ugyanaz.
- 106. Nagy lábazat.
- 107. Barok consol.
- 108. " "
- 109. Cannelurázott lisen-darab, lábazattal.
- 110. Finoman dolgozott Anthemion-virág (:lemez:).
- 111. Finoman dolgozott Anthemion-virág (:lemez:).
- 112. Márvány-párkány.

— —

A fentebb felsorolt 112 illetve 118 kő mindaddig, míg az elvitelre szükséges engedély az aradi cs. kir. katonai mérnökkari igazgatóságától meg nem érkezik, a várbeli kaszárnya nagy udvarán — kellőleg rendezve — van elhelyezve. Az engedély megérkezése után azok a nagyváradi m. kir. jogakadémia épületébe szállítatni s egy arra alkalmas helyiségben elhelyeztetni fognak.

A felsorolt köveken kívül találtatott még:

Egy frescodarab (:fej:).
 Egy fej (:consolon:).
 Egy szobor keze.
 Egy keresztvirág töredéke.
 Egy baldachin-töredéke.
 2-tagozott borda-darab.
 Ablakdiszmű-töredéke.
 Egy oszlop lábazata.
 Egy 1/2-nyolcyszögű consol paizzsal.
 Egy levél.

Főtisztelendő
 Bunyitay Vincze egyházmegyei
 könyvtárnok lakásán (:püs-
 öki palota:) őriztetnek.

Továbbá:

Egy syrena (:dombormű:) s különféle
 részlet, összesen 4 darab.

Nagyságos Rómer Flóris
 lakásán őriztetnek.

Vége:

Egy zárkő, három borda-nyúlvánnyal
 s több- jelentéktelen renaissance
 kő.

Dr. Mayer városi orvos
 lakásán őriztetnek.

Kelt Nagyváradon 1881 szeptember 18-án.

Steinhausz László építész
 a kassai szék. egyház helyreállításának
 rajzolója.

Steinhausz László rajzai a kiásvott falmaradványokról és a töredékekről (OMF. Tervtár):

Falmaradvány felmérési rajza (ásatási szelvény). 51/1881. K. 3419. Tollrajz és ceruza, 26 × 32 cm. Jelezve: „Steinhausz” – „Nagyvárad 1881 aug. 28.”

A falmaradványok végleges rajza. 51/1881. K. 3420. Tollrajz, 20,5 × 49 cm. Jelezve: „Steinhausz”. Felirata: „A nagyvárad régi székesegyház feltalált falai.” (8. kép)

Kapuzat alaprajza, felmérési rajz. 51/1881. K. 3418. Ceruzarajz, 26 × 39 cm. Jelezve: „Steinhausz” – „Nagyvárad 1881 aug. 28.” (22. kép)

Kapuzat alaprajza, végleges rajz. 51/1881. K. 3423. Tollrajz, 26 × 39 cm. Jelzetlen.

Kettős oszlop talapzata. 51/1881. K. 3442. Ceruzarajz, 13 × 20 cm. Jelezve: „Steinhausz.” (21. kép)

Építészeti tagozatok (gyámkő, ablakosztó). 51/1881. K. 3429. Ceruzarajz, 13 × 20 cm. Jelezve: „Steinhausz” – „Nagyvárad 1881 szept. 9.” (24. kép)

Építészeti tagozatok (bordák, ajtóbéltetek). 51/1881. K. 3443. Ceruzarajz, 13 × 20 cm. Jelezve: „Steinhausz” – „Nagyvárad 1881 szept. 9.” (23. kép)

Részletrajzok (9 darab) egy lapra felragasztva. 51/1881. K. 3421. – Ugyanezek a részletrajzok külön-külön: sírbolt alaprajza és keresztmetszete (K. 3425, K. 3424); borda-keresztmetszet (K. 3426); korong madárpárral (K. 3421. – 15. kép). Valamennyi kis méretű tollrajz, ezeket közölte Henszlmann Imre.

Irodalom: Gerecze P., A Műemlékek Orsz. Bizottsága rajztárának jegyzéke. Magyarország Műemlékei I. Bp. 1905. 230–231. h. – Nb. Gerecze 5 rajzot említ.

Rómer Flóris jegyzetei kb. 1882–83-ból: „A nagyvárad püspöki Múzeum lapidáriuma” (7 lapos feljegyzés – OMF kézirat LVI/K. 461). Ebben részletesen beszámol a faragott kövek ideiglenes, majd a püspök parancsára végleges elhelyezéséről a püspöki Múzeumban. A kövek másodlagos felhasználásból rongált állapotban kerültek elő. Nagy Virgil építész minden egyes darabot lerajzolt.

Rómer Flóris végjelentéséhez (1883. nov. 25.) csatolt III. mellékletben „egy tábla a talált jelesebb köveknek rajzaival, melyet a pesti müegytemi segédtanár Nagy Virgil készített el”, valamint Lojanek fényképész felvételei. A jelentés „a káptalan levéltára számára” készült összes mellékleteivel együtt. A jelentés fogalmazványa: Széchényi Ktár. Kéziratár. Fol. Hung. 1110. VIII. köteg. 86. l.

Rómer Flóris ceruzavázlata a déli várfalban levő töredékekről: gótikus fríz négykaréjos dísszel; kétféle bordatípus keresztmetszete. (Széchényi Ktár. Kéziratár. Oct. Hung. 495/I. jegyzőkönyv 21. – (73. kép.) Ugyanezekről a töredékekről ír egy másik jegyzőkönyvében. (Quart. Hung. 1413. II. köt. 27.) – A bordatípusok Várnai Dezső táblázatában a 4. és 5. számú bordáknak felelnek meg, amelyeket Várnai a XIV. századra keltez. (Várnai D., Budavári középkori boltozatok bordáinak formai fejlődése. Budapest Régiségei XVI. 1955. 364–367.)

Bunyitay könyvében, illetve Henszlmann Imre tanulmányában (Bunyitay III. 1884.) közölt falmaradványok és töredékek: 1. sz. kapuzat alsó része (lábazata) és alaprajza (33.); 9. sz. borda (157.); 10. sz. ugyanaz, mint az 1. számú, de

részletesebb (158.); 11. sz. ablakrészlet (161.); 12. sz. zárókő (163.); 13. sz. töredék koszorús fejjel (164.); 14. sz. „DE RAVEN” töredék (165.); 15. sz. sírbolt (167); 16. sz. Szent László feltételezett sírja (171.); 17. sz. Szent László feltételezett sírja más nézetben (173.). — A közölt rajzok részben Steinhausz Lászlótól valók.

A töredékek a püspöki kőtárból átkerültek a Biharmegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet tulajdonába, illetve annak a Múzeumába. (Nb. a Múzeumot 1872-ben alapították.)

Szórványleletek

Régi fényképfelvételen (1873 — OMF) a nyugati kaputól jobbra befalazva homályosan látható: féloszlop, belőle kifaragva királymellkép (Scholtz is említi a szakállas, koronás fejet „mit kapitellartigem Abschluss”. — 1907. 320.); dombormű töredék térdelő alakkal; a kaputól balra bordák felsorakoztatva.

A Királyfia bástyán feliratos és évszámos kövek, a déli cortinába befalazva vörösmárvány sírkőmaradvány és oszlopfaj. (Scholtz 1907. 320–321.) — (Nb. az évszámok és a feliratok olvasata kétséges; részben utólagos bevésések, bekarcolások lehecnék.)

Töredékek az 1911–1912. évi ásatásokból

Csiszolt márványdarabok vörös, fehér és szürke színben (talán intarziamaradványok vagy padlózatfedő kövek); rózsablak küllője, mértmű töredéke, ajtóbéllet, „néhány igen gondos kivitelű darab”. (Gyalókay J., A nagyváradi várban 1911–1912 években folyó ásatások eredménye. Biharvárad. I. 1913. 59.)

A jelenlegi állomány rövid jegyzéke

E sorok írója a kőtöredékeket 1931-ben a régi Múzeum-épület pincéjében látta, 1943-ban ugyanott, 1960-ban részben kiállítva a régi múzeumban, részben a múzeum udvarán levő ideiglenes raktárépületben; 1974-ben részben kiállítva az új Múzeum-épületben (egykori r. k. püspöki palota), részben ugyanott a raktári folyosón, illetve az udvarban. Ez alkalommal a köveket részletesen tanulmányozhattam Dumitraşcu Sever igazgató engedélyével, Ordentlich Ioan és Chidiosan Nicolae muzeológusok segítségével. Szívességüket, készségüket ezúttal is hálásan köszönöm. Fényképeket azonban sajnos, nem kaphattam — az MTA Művészet-tört. Kutató Csoport hivatalos átíratára sem. A tanulmányomban közölt néhány fénykép 1944-ben készült. — Jegyzékembe felvettem a stílustörténetileg értelmezhető jelentős töredékeket, a formátlanná vált köveket azonban elhagytam. A kövek anyaga mészkő; a méretek jelzésében az első számú a magasságot, a második a szélességet vagy a hosszúságot, a harmadik a vastagságot jelöli centiméterekben. A töredékek őrzési helye: Muzeul Țării Crişurilor.

K a p u b é l l e t m a r a d v á n y a fél oszlopfőkkel (18. kép). Kemény mészkő. 26 × 62 × 26 cm. Hozzá tartozó darabok: kapubéllet hengeres és ék alakú, szögletes féloszlopokkal váltakozva, kemény mészkő 42 × 63 × 22 cm; talapzat

hasonlóképpen félkörös, illetve ék alakú tagozatokkal. Kemény mészkő. $22 \times 72 \times 26 - 22$ cm. Mind a három töredék (20. kép) kisebb kapuzat maradványa, feltehetőleg a XII. századból. Provenienciája az ismételten kapott múzeumi közlés és a Várad Múzeum hivatalos kiadványa szerint: a várad vár. Csemegi szerint: Váradles. Közlését azonban nem okolja meg, leletkörülményeket nem említ. Ha netán onnan került volna a Múzeumba, akkor is csak szórványleletnek tekinthető, lévén Les falu túl jelentéktelen. Készítési helye mindenesetre Várad. A XII. században három épület volt a várban: a székesegyház, a toronykápolna, illetve lakótorony és a püspöki palota. A töredékek egymásra helyezve ki vannak állítva a Múzeum 5. termében.

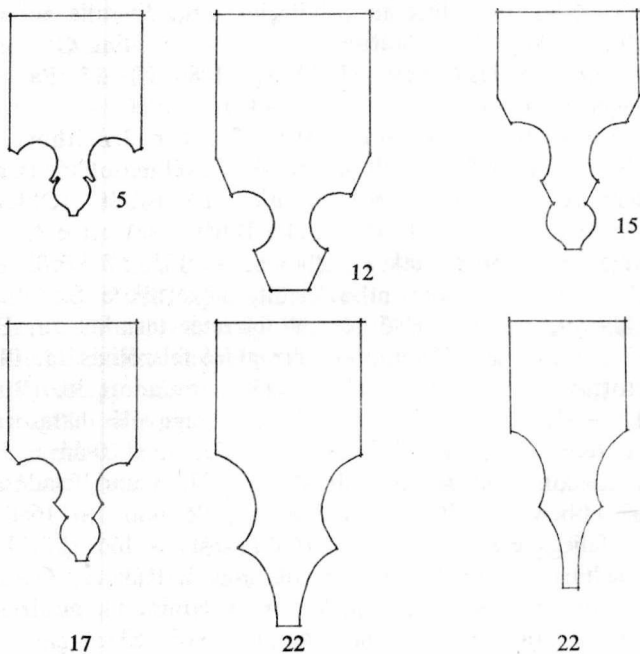
Irodalom: Csemegi J., Egy románkori kapuzat maradványa. Arch. Ért. 1950. 130–131.; Muzeul-Oradea. 1972. fig. 44. (ez a kiadvány a Múzeum alapításának centenáriuma alkalmával jelent meg).

Talapzat két kerek oszlop hengeres végével (17. kép). Kemény mészkő. $25 - 19 \times 58 \times 28$ cm. Kerengő kettős oszlopának maradványa. XII–XIII. század. Raktári folyosó. – Hasonló töredék az udvarban.

Bordakeresztződés vastag, széles hengertaggal és keskeny lemeztaggal (16. kép). $28 \times 17 \times 14$ cm. XII. század. Elkallódott, 1974-ben nem láttam.

Sarokoszlopfő töredéke, hegyes levelekkel díszített. $42 \times 37 \times 42$ cm. Igen rongált. XIII. század (?). Raktári folyosó.

Számos bordatöredék. XIV–XV. század. Raktári folyosó. Hatféle bordatípus maradványai. Ezek a Várnai-jegyzék következő sorszámainak felelnek meg: 5, 12, 15, 17, 22. számú bordák, közülük az 5. számú – Várnai keltezése szerint – XIV. századi, a többi XV. századi. Mátyás-kori típus a 22. számú.

Számos fríztöredék gótikus négykaréjos díszítéssel. XIV–XV. század. Raktári folyosó.

Gyámkő ifjúfejjel (67. kép). 23 × 18 × 25 cm, a fej magassága 18 cm. XIV. század vége. Raktári folyosó. – Említve Steinhausz László jegyzékének (1881) a függelékében (Appendix I. 292. l.).

Mértműves töredék. Lt. sz. 6158. Mészkö. 47 × 52 × 30 cm. XIV–XV. század. Kiállítva az előcsarnokban.

Gyámkő üres címerpajzzsal (75. kép). 33 × 33 × 45 cm. Lt. sz. 6164. XV. század. Kiállítva az előcsarnokban.

Gyámkő üres címerpajzzsal (76. kép). 35 × 36 × 17 cm. Lt. sz. 5822. XV. század. Raktári folyosó.

Gyámkő maradvány címerpajzzsal, a címer mezejében kereszt. 20 × 25 × 22,5 cm. Igen rongált. XV. század (?). Raktári folyosó.

Gyámkő torzó maradvánnyal. 32 × 32 × 54 cm. Lt. sz. 5801. Igen rongált. XV. század (?). Raktári folyosó.

Címerkő, a hegyes talpú pajzsban lilimot tartó kéz. Homokkő. Kis méretű darab. XV. század vége. Kiállításban, vitrinben.

GYŰJTEMÉNYEK A SZÉKESEGYHÁZBAN ÉS A PÜSPÖKI PALOTÁBAN

Levéltár

Helye: a káptalan sekrestyéje az északkeleti torony aljában (sacristia seu conservatorium). Itt őrizték az okleveleket „sacristium”-ban, a pecsételőket külön „pyxis”-ben. (1375. Statutumok.)

Oklevelek pusztulása: 1241-ben (1375. Statutumok), 1400 körül a sekrestye égésekor (1406 Zsigmond: litterae privilegia, jura, literalia monumenta). – 1398-ban említik a káptalan nótáriusát: „Gregorius filius Gregorij magni de Chengerfalua”. A káptalani hiteleshely: Varga 1980. 20–35. Papírokleveleinek vízjegyei: Magyar Könyvszemle. 1907. 129–131.

A levéltár történetére vonatkozó adatok: 1521. febr. 2. Báthory István nádor rendelete, melyben egy 1355-ben kelt határjáró oklevél másolatának a kiadatására kéri a káptalan. A káptalan a másolatot valóban ki is adta. (Oklevele közölve: Anjoukori Okmánytár III. 1891. 310–311.) Tehát a sekrestye égésekor a XIV. századi oklevelek nem pusztultak el teljesen. – 1556/57 körül a levéltár egy része a jászói premontréi konventbe került, közöttük a Statutumoknak egy töredékes példánya, mely az első rész 9 fejezetét tartalmazta. Erről a jászói konvent 1615-ben Forgách Zsigmond országbíró felszólítására, illetve Telegdi János választott váradi püspök kérésére másolatot adott ki. (Bunyitay 1886. XXI–XXIII.) – 1566. dec. 13-án a szebeni országgyűlés határozata a levéltár őrzéséről és a requisitorok kiküldéséről. – 1622. aug. 20-án a levéltár helye „in sacristia seu conservatorio”. – 1660. aug. 27. Várad feladásának kapitulációs pontjai, ebben a levéltár kiadatásáról szóló pont. – 1660–1665 körül Georg Kraus feljegyzése a levéltár elszállításáról. – 1662 körül Szalárdi feljegyzései a levéltárról, többek között arról, hogy I. Rákóczy György „új levéltartó házról” (conservatorium) gondoskodott, valamint a kapitulációról. A levéltár utolsó conservatora „Szalárdi János káptalan” volt (538. h.).

Könyvtárak

A székesegyház, illetve a káptalan könyvtára

Helye: a káptalan sekrestyéje az északkeleti torony alatt, ahol a kódexek az „armarium librorum”-ban voltak elhelyezve (1419. Andrea Scolari supplicatiója; 1550. Ritus explorandae veritatis előszava: „in sacratio summi templi”). A könyvtárosi tisztség (rectoria armarii librorum) azonos volt a Szt. Katalinoltár rektorátusával; 1419-ben – mikor Scolari supplicatiója kelt – Antonius Nicolai de Nagmihal volt a könyvtáros.

Kódexekre vonatkozó adatok: 1241-ben a tatárok felgyújtották és feldúlták a székesegyházat (Rogerius), ekkor számos kézirat pusztulhatott el; – 1400 körül, a sekrestye égésekor számos könyv (libri, literalia monimenta) semmisült meg (1406. Zsigmond); – 1443-ban a földrengés ledöntötte a boltozatot, a lezuhanó kövek nyilván a könyvtárt is megrongálták; – 1476–1490 között Filipecz János püspök adományozott könyveket és nagy méretű díszes liturgikus kódexeket (graduarios et antiphonarios); – 1490-ben Johann Beckensloer végrendeleti végrehajtója visszaküldte azt a missalét, amelyet Beckensloer 1468-ban Váradról elvitt és Salzburgban haláláig használt. (Fraknoi, V., Beckensloher váradi misekönyve. Magy. Könyvszemle. 1913. 291.) – 1495. Farkas Bálint püspök hagyománya: „ducentos et tres libros diversarum materiarum.” – 1585. Lengyel jezsuita jelentés: Báthory István a váradi könyvtárat (Bibliotheca antiqua varadiensis) a váradi jezsuita rezidenciának adományozta, értékét 2000 forintra becsülték. – 1587. Szántó István jelentése: „exportavi (a várbeli kápolnaraktárból) Antiphonaria et Gradualia 9 maxima quibus similia nunquam vidi, aureis litteris in multis litteris scripta, unum illorum 600 aureis constitisse scribitur . . . et duo plaustra onusta variis libris.” – 1615. febr. 1. Ecsed várában átadott egyházi ruhák jegyzéke, az egyik ládában: „Graduale pedig numero öt;” 1617. márc. 15. Kassán kelt leltárban: „Nr. 94. Antiphonarium, Nr. 95. Graduale duo valde mutila.”

Fennmaradt, illetve nyomtatásban kiadott kéziratok

Regestrum Varadiense, feljegyzések 1208–1235-ből; kinyomtatta Martinuzzi György Ritus explorandae veritatis címen 1550-ben Kolozsvárt. – A Ritus kéziratát később Pázmány Péter Oláh Miklós hagyatékában találta meg (in Nicolai Olahi erudita suppellectile inventum) és a nagyszombati jezsuitáknak adta; a Ritus egy másik csonka kézirata a XIV. századból való volt „character expictum”. (Péterffy, P. C., Sacra Concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata. I. Pozsony 1741. 29.; Bunyitay I. 1883. 78.)

Rogerius: Epistola és Carmen miserabile. Kiadták 1488-ban Brünbnben és Augsburgban a Turóczy krónika függelékeként, Brünbnben valószínűleg Filipecz János váradi püspök megbízásából.

A váradi püspökség dézsmajegyzéke 1291–1294-ből és II. Benedek püspök (1280–1296) beszéde Szent Lászlóról. Bécs, Öst. Nat. Bibl. Cod. 1062. (colligatum).

A váradi püspökség Statutumai, Imre örkanonok munkája 1375 körül. Másolatpéldánya a XV. század végéről vagy a XVI. század elejéről Gyulafehérvárt, Batthyaneum. Nyomtatványokból és kéziratokból álló colligatum utolsó darabja. Kiadta Bunyitay Vince 1886-ban.

Szt. Brigitta látomásai 1444-ből, másolta Johannes de Gordova „in schola Varadiensi”. Németújvár, Ferences könyvtár.

Ilosvai István váradi kanonok, majd segédpüspök (1547–1557) törvénygyűjteménye. Bécs, Öst. Nat. Bibl. Cod. lat. 8496.

Graduale két kötetben 1518-ból (ún. kassai Graduale). Széchényi Ktár. Cod. Lat. 172. a. b. (92–94. kép.) Tartalma Szendrei Janka megállapítása szerint: Cod. lat. 172. a. Graduale téli-tavaszi időben, Kyriale, Sequentionale: Cod. lat. 172. b. Graduale nyári-őszi időben, Kyriale, Sequentionale.

Irodalom: *Kalauz* az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett kiállításhoz. Bp. 1882. 21. 57–58. sz.; *Hoffmann E.*, A Nemz. Múz. Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratai. Bp. 1928. 104–106.; *Berkovits I.*, A kassai Graduale. Emlékkönyv Gerevich Tibor hatvanadik születésnapjára. Bp. 1942. 10–83. (részletes bibliográfiával, a kódexek tüzetes leírásával); *Güntherova, A.* – *Misianik, J.*, Illuminierte Handschriften aus der Slowakei. Praha 1962. Nr. 58–59.; *Radó P.* – *Mezey L.*, Libri liturgici. Bp. 1973. 515. Nr. 173.; *Szendrei J.*, A magyar középkor hangjegyes forrásai. Bp. 1981. 62. l. C.C 25–26. sz.

Ezt a kétkötetes pompás munkát kassai eredetűnek gondolták, ebben egyedül Hoffmann Edith kételkedett. E sorok írója a pozitív és negatív adatok alapján váradi eredetet feltételez. Feltevését a következő adatok és megfigyelések támogatják: 1. A kassai Szt. Erzsébet-templom 1552. évi leltárában nem szerepel (Tört. Tár. 1882. 728.), holott ha 1518-ban valóban Kassán készült volna, akkor feltétlenül benne kellett volna lennie ebben a leltárban; az 1604-es leltárban ugyan nyolc különféle jó állapotban levő graduale van felsorolva (Magy. Könyvszemle 1890. 23–28.), de ezekkel nem azonosítható; ez a nyolc graduale is feltehetőleg menekített darab volt. A kassai parochiális könyvtár 1781-ből való leltárában egy graduale sincs felsorolva (Magy. Könyvszemle. 1891. 333–336.). Tehát a kétkötetes Graduale csak az 1782. évi restaurálása után kerülhetett a Szt. Erzsébet-plébániatemplom kódexei közé. – Nem tartozhatott az egri székesegyháznak a kassai plébániatemplomban deponált kincseihez sem, mert azokat 1614-ben visszaadták az egri káptalannak, közöttük egy Antiphonalet, egy Gradualet és egy Psalteriumot (Tört. Tár. 1889. 596.). – 2. Ecsed várában az 1615. febr. 1-én átvett kincsek leltárában, a negyedik ládában 5 graduale szerepel (Egyházművészeti Lap. II. 1881. 169.); Kassán az 1617. márc. 7-én felvett leltárban pedig a következő tétel található: „Nr. 95. Graduale duo valde mutila in initio et fine ita ut vix dimidius libri super est unius cuiusque. – Domj in cista.” (Magy. Sion. II. 1864. 218–227.) Ez a leírás teljesen ráillik a két Graduale-kötet állapotára. Ugyanis ezek mindegyike elől-hátul csonka és számos nagy initialéja ki van vágva, az első kötetnek mintegy az első negyede égéstől erősen rongált. – 3. Mindkét kötet sérültségében, rongáltságában, csonkaságában hosszas vizontagságok nyomát viseli magán, különösen az első kötet. Kassán készült és állandóan Kassán maradó kódexekkel ilyesmi aligha történhetett meg. – 4. A miniatúrák stílusa az ún. Bakócz-monogramista stílusával függ össze, aki a budai királyi

műhely tagja volt. A Graduale-kötetek ornamentális motívumai a Bakócz-monogramista által festett címeres levelekkel (Balajthy István és János címeres levele 1517-ből) és kódexekkel mutatnak hasonlóságot; a fejtípusok is ugyanennek a mesternek a műveire (Erdődy Bakócz-Missale, Zágráb, székesegyház) emlékeztetnek; a Krisztus keresztelése miniatúra tájképe az égre rajzolódó száraz fágakkal a legvilágosabban mutatja a Bakócz-monogramista hatását. Némely indamotívum (I. köt. fol. 297.a.) hasonlóképpen az esztergomi Bakócz-Graduale egyszerűbb lapszéli virágdíszéhez kapcsolódik, jóllehet keményebb vonalvezetéssel. Ezekkel az összefüggésekkel szemben a Graduale stílusa semmiféle kapcsolatot nem mutat a kassai festészettel. — 5. A két Graduale-kötet óriás mérete és ennek megfelelő nagy súlya — oly annyira, hogy felemeléséhez két ember szükséges — pazar díszé nagy központra utal, székesegyházra és nem plébániatemplomra. A váradi székesegyház az ország legelső egyházai közé tartozott, ezért — a fenti adatok alapján méltán tekinthető a Graduale megrendelőjének, különösen abban az időben (1518), amikor az ország nádorának a fia, Perényi Ferenc ült a püspöki székben.

Egyházkönyvtára

A püspöki könyvtár helye: vagy a püspöki sekrestye a székesegyház déli oldalán, vagy a püspöki palota egyik terme. Erre a könyvtárra vonatkozik Janus Pannonius verse (1459) és Miklós modrusi püspök levele (1463–1464 körül), valamint Georgius Peuerbach ajánlólevele (1464 körül); a két utóbbi világosan Vitéz János könyvtáráról szól, feltehetőleg Janus verse is.

Andrea Scolari könyve: „Bibbia de lictera gallica parvj voluminis pretij florenorum triginta sex vel circa.” (Balogh 1926. 187.)

Vitéz János kódexei. Hoffmann Edith jegyzéke (1929. 69.) 26 kéziratot tartalmaz; ez a szám Csapodiné Gárdonyi Klára kutatásai alapján jelentősen megnövekedett. (Csapodi Cs. — Gárdonyi K., Die Bibliothek des Erzbischofs Joh. Vitéz. Gutenberg Jahrbuch. 1973. 441–447.; Csapodiné, Vitéz János könyvtára. — Janus Pannonius tanulmánykötet. Bp. 1975. 225–245.; Csapodiné, Külföldre került magyarországi kódexek nyomában. Irodalomtört. Közl. 1976. 103–110.) Jakó Zsigmond jegyzékében 52 kéziratot sorol fel. (Jakó 1976. 331–333.) Vitéz kódexei közül Váradon készült a Tertullianus-kódex, amelyet 1455-ben Briccius de Polanka másolt, kötése (80. kép) is feltehetőleg váradi munka. (Sz. Koroknay Éva, Magyar reneszánsz könyvkötések. Bp. 1973. 97., 107. l. 293. sz.) Csapodi szerint az 1462-ben Szebenben emendált Victorinus kódexet is Váradon illuminálták. (Csapodi Cs., Bibliotheca Corviniana. Bp. 1967. 27. sz.)

[Császári Császár István váradi kanonok címereslevele. 1462. jan. 9. Buda (Balogh 1966. I. 320.; II. 478. kép). Ezzel az oklevéllel a király miniatúrájának a műve került Váradra.]

Filipecz János kódexe: Pontificale (83. kép). Esztergom, Főszékesegyház, Kincstár. (Hoffmann 1929. 122–124.; Balogh 1943. 315.) — Ősnyomtatványa (Avicenna művei). Drezda, Staatsbibliothek. (Csapodi Cs., Filipecz János váradi és olmtüzi püspök könyvei. Magy. Könyvszemle. 1967. 248.; Jakó 1976.

159–160.) Újabb feltételezés szerint talán Filipecz megrendelésére készült, és pedig váradi használatra, az ún. győri antifonale. (Szendrei J., A magyar középkor hangjegyes forrásai. Bp. 1981. 40–41.) Viszont Filipecz kódexei közül törlendő az olmtüzi Alberti-kódex, mert nincs benne Filipecz címere. (Csapodi Cs. megállapítása.)

Zrednai Vitéz Mihály könyve: Vocabularium juris, 1482. Bp. Egyetemi Könyvtár. (Bunyitay II. 1883. 163.)

Ioannes Varadiensis Ord. Aug. kézírata: Commentarius in Canticum Canticorum. XV. század utolsó negyede. München, Staatsbibliothek. Clm. 14.610.

Farkas Bálint kétszázhárom darabból álló könyvtára. (Balogh 1943. 316.)

Kálmáncsehi Domokos kéziratái (Hoffmann 1929. 111–119.); ezek azonban még váradi püspöksége előtt készültek.

Szathmáry György váradi püspöksége idején Aldus Manutius velencei nyomdász kiadványait gyűjtötte. (Balogh 1943. 198–199)

Thurzó Zsigmond könyvei: Antonius Gazius kéziratós műve 1508-ból (Szepeshely, Szepesi Káptalan Könyvtára – Balogh 1943. 323.) és nyomtatványok. Ezekből 14 kötetet ajándékozott Henckel Jánosnak. (Jakó 1976. 162.)

Magyi Sebestyén váradi kanonok (1516–1522) Janus Pannonius kiadványai. (Balogh 1943. 313.)

Székely Miklós váradhegyfoki premontrei kanonok (1503) könyve (79. kép): Bruno episcopus super libros Moysi et Isaiam prophetam, XIV. század. Salzburg, Studienbibliothek. V. I. B. 19. (Hoffmann 1929. 169.; Jakó 1976. 159.)

Henckel János váradi kanonok, utóbb löcsei plébános (1513) könyvei: (Hoffmann 1929. 189–190.; Jakó 1976. 163–165.). – Könyveinek kötése jórészt Váradon készülhetett. (Jakó 1976. 38. kép.)

Perényi Ferenc Missaleja (97. kép), 1522. Győr, Szemináriumi Könyvtár. (Hoffmann 1929. 187–189.; Balogh 1943. 319.) – Latin klasszikus írók nyomtatványait is gyűjtötte, ezeket Celio Calcagnini küldte neki. (Bunyitay I. 1883. 370.; Balogh 1943. 319.; Jakó 1976. 162–163.)

Haczaki (Hátszegi) Márton kanonok (1520-as évek), kispópost (1538), majd Martinuzzi segédpüspöke (1547-ig). Görög nyelvű kézírata: Ptolemaios Geographiája. Bécs, Öst. Nat. Bibl. Hist. gr. I. – Könyvtárából számos nyomtatott könyv maradt fenn, amelyeket Jakó Zsigmond kutatott fel. (Jakó 1976. 165–167.)

Thegzes Péter kanonok (XVI. század közepe) könyve: Biblia. Venezia, Franz Renner, 1482–1483. Esztergom, Ferences rendház könyvtára.

Váradhegyfoki premontrei kolostor könyvtára. Adatok 1234-ből (scriptoriumuk volt, mintapéldányokért megbízottat küldtek a franciaországi anyakolostorba) és 1461-ből (Mátyás orvosa innen kölcsönzött egy astronomiai munkát).

Irodalom: Jakó Zs., Könyv és könyvtár művelődésünkben. Korunk. Kolozsvár 1972. 11.; Jakó 1976. 140–142.

Helye: a káptalan sekrestyéje (sacristia seu conservatorium) az északkeleti torony alatt.

A kincstár pusztulása: 1241-ben (1244 körül Rogerius feljegyzése: „reliquias, turribula, cruces, calices aureos, vasa aurea et alia debita ad altaria ministeria”). — 1400 körül a sekrestye égésekor (1406. Zsigmond oklevele: „una cum thesauro videlicet crucibus, calicibus, thecis aureis et argenteis . . . gemmis, et paramentis ornatibus” — „thecas capitis et reliquiarum”). — 1443-ban a sekrestye boltozatának beomlásakor (1451. Ivanich Pál: „armaria, cista, scrinia omnia” összezúzódtak, kivéve az ereklyetartók, közöttük Szent Lászlóé). — 1526-ban királyi parancsra (jún. 23. és júl. 7.) minden arany–ezüst tárgyat be kellett szolgáltatni a török háború céljára. Ez a kiürítés igen alapos lehetett, a későbbi leltárakban, feljegyzésekben ötvösmű alig szerepel.

A forrásokban megnevezett darabok: Szent László fejereklyetartója és két karereklyetartója (1370-es Statutumok, 1451. Ivanich). — A káptalan pecsételői, a legrégebbi a XII–XIII. századból (2. kép) és két újabb 1291-ből (1375 Statutumok — 3., 6. kép), amelyek lenyomatokból ismeretesek. — Szt. Agatha karereklyetartója, melyet az aradi káptalan menekített Váradra a török elől (1451. Ivanich). — Filipecz János püspök ajándékai 1476–1480 között (Ransanus: „pretiosis tum sacerdotum vestibus tum argenteis vasis”). — Farkas Bálint püspök hagyománya 1495-ben: „unam tabulam ex toto argenteam et desuper deauratam mirifico opere fabricatam et elaboratam.” — 15 kárpit, „tria maxima quae cingunt sanctuarium” (1587. Szántó István).

A kincstár története a káptalan megszüntetése után. 1556-ban a káptalan a kincseket Ecsed várába szállíttatta és átadta megőrzésre 5000 magyar forint értékben Báthory Andrásnak és Miklósnak (1577-ben Derecskey János és Garay Márton kanonokok vallomása). — 1557-ben a tordai országgyűlés határozata az egyházi kincsek megőrzéséről. — 1576-ban Bornemissza Gergely váradi püspök a kincsek egy részét átvette Báthory Miklós országbírótól, tőle azonban a kincsek tovább vándoroltak (Bunyitay–Málnási 1936. 50.). — 1587. Szántó István jelentése a várbeli kápolnába beraktározott egyházi kincsekről (kódexek, könyvek, kárpitok, kandeláberek), ugyanő ezeket Báthory István engedélyével átvitte a jezsuita rezidenciába, illetve a Szt. Egyed-templomba. — 1588-ban Kassán a váradi kincsekről felvett jegyzékek, három kelet nélküli főként a paramentumokról és a rajtuk található drágakövekről, a negyedik 1588. május 24-én kelt, ebben feljegyzés a Mátyás címerével ékes miseruháról. — 1589. Pethe Márton püspök átveszi a kincseket Bornemissza Gergely hagyatékából (Századok. 1902. 406.). — 1603. Melith Pál levele egy koronáról, mely „asservabatur in scrinio Capituli Varadiensis”. — 1605. Báthory István országbíró végrendeletében az ecsedi tárházban levő papi öltözetek drágaköveit iskolák céljaira való értékesítésre adta, a könyveket pedig megégetésre. Intézkedése nem hajtatott végre, hanem később a primási udvar közbelépésére a paramentumokat és a könyveket Kassára vitték, ahol szétszították. (Bunyitay–Málnási 1936. 85–86.) — 1615. febr. 1. Ecsed várában őrzött kincsek leltára. — 1617. márc. 7. Kassán felvett leltár az ecsedi kincsekről.

A kincstár maradványai

Szent László fejereklyetartója, Győr, Székesegyház (1. külön címszó alatt a 303. lapon).

Két a m p o l n a. Magy. Nemz. Múz. Lt. sz. Poc. Jank. 188. Provenienciája: Bethlen Elek gróf özvegye Marosvásárhelyt; Totes Izsák óbudai kereskedő, akinek állítása szerint a váradi székesegyházból származik; Jankovich Miklós. (Bunyitay III. 1884. 74.)

Irodalom: *A magy. tört. ötvösműkiállítás lajstroma*. Bp. 1884. 132. sz. (proveniencia adat nélkül); *Kolba J.—T. Németh A., Ötvösművek*. Bp. 1973. 16., 36. l. 26. kép.

Jankovich Miklós gyűjteményének kéziratos leltárában még a következő állítólagos váradi eredetű darabok találhatók: Nr. 32. *Acus capillaris aurea*; Nr. 250. *Armilla aurea* (Jankovich Miklós közlése 1972-ben). Az utóbbi karkötő párdarabjával együtt az irodalomban is többször szerepelt. (Bock, Fr. *Der Ungarische National Museum. Mitteilungen der K. u. K. Central-Commission für Denkmalpflege*. XII. 1867. 100–101.; *A magy. tört. ötvösműkiállítás lajstroma*. Bp. 1884. III/7. stb.), de nem bizonyult eredeti munkának. Az előbbi (*acus capillaris*) talán az 1826-os ásatásból származik, amikor valójában a klarissza templomot tárták fel.

Püspöki gyűjtemények

Sándor váradi püspök (1219–1230) gyűrűje (27. kép) zafírkőbe vésett antik gemmával, mely Nagy Konstantinus feleségének, Flavia Maxima Faustának profilarcképét ábrázolja. Egykor Bp., gr. Andrassy Manó gyűjteménye, 1970-ben külföldön aukcionálták.

Irodalom: gr. *Andrassy M.*, Kiadatlan magyar érmék és pecsétgyűrűk saját gyűjteményemből. *Arch. Közl.* II. 1861. 62. l. VI. tábla 3. sz.; *Hlatky M.*, *A magyar gyűrű*. Bp. 1938. 48. l. III. tábla 41. sz.; *Kovács É.*, Árpád-kori ötvösség. Bp. 1974. 39.

Imre váradi püspök pecsétje 1299 (26. kép).

Báthory András püspök pecsétje 1340 (25. kép).

Lukács püspök pecsétje 1398 (65. kép).

Andrea Scolari püspök pecsétje 1422. (69. kép); ezüst edényei; kárpitja Szt. Apollonia történetével (végrendelet 1426-ból).

Filipecz János püspök gemma-pecsétjei: az egyik szárnyas lóval, azaz Pegazussal, a másikon (81. kép) profilban ábrázolt szakállas fej. (Balogh 1966. 683.)

Perényi Ferenc pásztorbotja (96. kép) 1526. Nyitra, székesegyház.

Irodalom: *Bunyitay III.* 1884. 72–73.; *A magy. tört. ötvösműkiállítás lajstroma*. Bp. 1884. 93–95. l. 83. sz.; *Pulszky F.—Radisics J.*, *Az ötvösség remekei*. Bp. 1885. I. 89–90.

SZENT LÁSZLÓ FEJEREKLYETARTÓJA

Az első ereklyetartó: feltehetőleg kevéssel a szenttéavatás után készülhetett kb. 1192–1200 között. Említi Lodomér püspök 1273-ban, Imre örkanonok 1375-ben a Statutumokban. Elpusztult 1400 körül a sekrestyében támadt tűzvészben (1406. okt. 18. Zsigmond oklevele).

A második fejereklyetartó (54., 57., 58. kép): vert ezüst, részben aranyozott, a mellrész sodronyománc dísszel. Magassága 64,5 cm. — Részletes leírása, mai állapotának és a restaurálásoknak tüzetes közlése László Gyula tanulmányában (Arrabona. VII. 1965). A mellrész rozettadíszének az eredetéről: Balogh 1934. 40. A sodronyománcról: Mihalik, A., *L'origine dello smalto filogranato*. Roma–Budapest 1933; Kovács, É., *Late Medieval and Renaissance Metalwork*. — *Hungarian Art Treasures*. London 1967. 69. Őrzési helye: Győr, székesegyház, Héderváry kápolna.

Középkori őrzési helye: a kanonoki sekrestyében az északkeleti torony alatt, ahol 1443-ban a földrengés előtt a másod-örkanonok succustus „non reposuit caput ipsum ad locum, seu armarium, pro eius conservatione deputatum, sed dimisit simpliciter in Altari, in ipsa sacristia habita, ad quod exponi seu collocari consueuerat, dum a peregrinis visitabatur” — „caput vna cum theca, in qua consistit”. (1451. Ivanich).

A második fejereklyetartó a nagy tűzvész után 1400 körül készült, 1402–1403 telén Nápolyi László hívei a fejereklyére esküdtek (1406. aug. 1. Zsigmond oklevele). Tehát legkésőbb 1402-ben készen volt. Az 1443. évi földrengéskor épségben maradt (1451. Ivanich). 1549-ben említi Szkhárosi Horváth András. A püspökség felosztása után a gyulafehérvári nagy templom kincstárába került (1600 leltár), ahonnan Naprágyi Demeter erdélyi püspök (1595–1601) elhozta és a pozsonyi társaskáptalanban helyezte el (1605. márc. 6. pozsonyi leltár). Később, amikor Naprágyi győri püspök lett, a fejereklyetartót a győri székesegyháznak adta.

Irodalom: *Ipolyi A.*, Magyar ereklyék. Arch. Közl. III. 1863. (a herma története); *Czobor B.*, Szent László király ereklyetartó mellszobra. — *Forster Gy.*, Béla király emlékezete. Bp. 1900. 306–327.; *Balits L.*, Szent László király fejereklyetartójának története. Győr 1928. (részletes irodalommal); *Balogh 1934.* 37–41. (irodalommal); *Dercsényi D.*, Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 120.; *Braun, J.*, Die Reliquiare des christlichen Kultus und ihre Entwicklung. Freiburg in Breisgau 1940. 421. Abb. 498.; *Vătăşianu 1959.* 447; *Fillitz, H.*, Der Cappenberger Barbarossakopf. Münchener Jahrbuch. 1963. 39.; *Kovács, É.* Kopfreliquiare des Mittelalters. Bp.—Leipzig 1964. S. 70. Abb. 29.; *László Gy.*, Szent László fejereklyetartója. Arrabona. VII. 1965. 137–160.; *Hungarian Art Treasures*. London 1967. 69 (*Kovács, Éva* Late Medieval and Renaissance Metalwork); *László, Gy.*, Reliquaire de buste de Saint Ladislas à Győr. Acta Archaeologica. 1965. 313–342.; *A magyar–lengyel kapcsolatok 1000 éve*. Kiállítás a budai várpalotában. Bp. 1970. 5. sz.; *Genthon, I.*, Monumenti artistici ungheresi all' estero. Acta Historiae Artium. XIII. 1970. 11. (Dercsényi összefüggést állapított meg Nagy Kázmér krakkói síremléke és a herma között); *Gerevich L.*, A gótika korának művészete. — A magyarországi művészet története. Szerk. Dercsényi D.—Zádor A. V. kiadás Bp. 1973. I. 141.; (a Kolozsvári testvérpár műve); *Pogány-Balás E.*, Kolozsvári Márton és György. Művészettört. Ért. 1975. 9.; *Pogány Balás, E.*, Observations in connection with the antique prototype of the St. George sculpture of Márton and György Kolozsvári. Acta Historiae Artium. 1975. 342.; *Kovács É.*, Magyarországi Anjou-koronák. Ars Hungarica. 1976. 16. I. 95. jegyz.; *László király emlékezete*. 1977. 1. kép (színes részlet felvétel); *Marosi, E.*, Büstenreliquiar des hl. Ladislaus. — Die Parler und der schöne Stil. Köln 1978.

II. 462. (a budai gótikus szobrokhoz áll közel); *Drăguș* 1979. 308.; *Beke L.*, Sodronyozománcos ötvösművek. Bp. 1980. 14, 16, 72–77. (irodalommal — 1406 után készült); *Halász Á.*, Magyarország. Bp. 1980. (Szelényi Károly színes felvétele); *Marosi E.*, Zur Frage der Tätigkeit der Gebrüder Martin und Georg von Klausenburg. — Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Bd. 4. Das internationale Kolloquium. 5–12. März 1979. Köln 1980. S. 139. Anm. 20. (XV. század első negyede a sodronyozománc technika miatt, Kovács Éva szerint a fej és a büszt egykorú); *H. Kolba J.*, Szent László alakja a középkori ötvösművészetben. — *Athleta Patriae*. 1980. 228–230. I. 52., 53., 54. kép. (1400 körül); *Dávid K.*, Magyar egyházi gyűjtemények kincsei. Bp. 1981. 43. tábla (magyar munka a XV. század elejéről).

SÍRLELETEK

1638-ban a belső vár építése alkalmával előkerült sírleletek. Erről mesészerűen kiszínezett és ellenségesen célzatos jelentés: Frankfurt'sche Frühlingsrelation 1639-ben. Hiteles jelentések: 1639. jan. 31. Debreczeni Tamás, 1660. aug. 31. Szalárdi János, 1696. ápr. 16. Tarródy János.

1660-ban a törökök kincskeresése (1660. A váradi nemesség emlékirata. Vö. Adattár 203. I.).

1755-ben a belső vár udvarán kutatás közben királynői vagy királyi sírra találtak. Carles de Canon Marquis de Ville várparancsnok júl. 13-án és júl. 17-én jelentette Mária Teréziának és a leleteket felküldte Bécsbe. (Vö. Adattár 263. I.)

De Fronde kincstárnok júl. 25-i elismervénye a következő tételeket sorolta fel: korona darabjai (62. kép), országalma (61. kép), mellboglár, amelyről sárkány függ le. Az ékszereket 1871-ben restaurálták. (Az adatokat I. a „Rajzok, metszetek, fényképek” c. rovatban.) 1933-ban a velencei egyezmény alapján átadták Magyarországnak. — A sír azonosítása vitatott, vagy Mária-nak, vagy Zsigmond-nak tulajdonították, Gyalókay pedig Beatrixnak. Ha az 1755. júl. 25-i elismervényben említett sárkányos boglár a sárkányrend jelvénye volt, akkor Zsigmond-ra gondolhatunk. A koronát Kovács Éva a XIV. század közepére keltezi.

Irodalom: *Pray, Gy.*, Dissertatio de Sancto Ladislao. Posonii 1774.. 111. jegyzet; *Márki S.*, Mária királynő. Bp. 1885. 149.; *Bunyitay* 1880. 8.; *Czobor B.*, III. Béla és hitvese halotti ékszerei. — III. Béla király emlékezete. Bp. 1900. 223–228.; *A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása* a Magyar Nemzeti Múzeumban. Bp. 1933. 136. sz.; *Bunyitay—Málnási* 1936. 296, 313.; *Vattai E.*, A margitszigeti korona. Budapest Régiségei 1958. 197–198.; *M. Kolba J.—T. Németh A.*, Ötvösművek. Bp. 1973. 11.; *Kovács Éva*, Magyarországi Anjou koronák. *Ars Hungarica*. 1976. 7–19.

1912-ben a belső vár udvarán kiásott sírban egy vörös gránátköves aranygyűrűt találtak. (Gyalókay J., A nagyváradi várban 1911–12. évben lefolyt ásatások eredménye. Biharvárad. I. 1913. 58.)

SZŰZ MÁRIA KISEBB EGYHÁZA

Történeti adatok: Csanád váradi prépost alapítványa 1320 előtt (1320. júl. 2. a pápa megerősítése). — 1375 körül a Statutumok feljegyzése: Csanád „ecclesiam beate Virginis minorem de juxta porticum, ecclesiam nostram erexit in collegiatam”. — 1402-ben a capella Sancti Spiritus említése, nem világos azonban, hogy ez a kisebbik vagy a nagyobbik Mária-templomban volt (1402. dec. 13.

IX. Bonifác oklevele). — 1598–1599-i leltár: „Secundum templum est in oppositu huius templi magni”, ahol hadi felszerelést tartottak. — 1618 májusában kezdték lebontani „az bástya épületire, az épjebb volt az nagy szent egyháznál” (1618. május 20-án Ankreiter Mihály jelentése). Tehát a Bethlen-bástya építéséhez nem a székesegyházat bontották le, jóllehet az igen rongált volt.

KERESZTELŐ SZENT JÁNOS EGYHÁZA

Történeti adatok: 1463. Mátyás király levele a pápához a „collegium novae foundationis” érdekében. — 1472-ben oklevelés említése „ecclesia beati Johannis Baptiste de castro varadiensi”.

Maradványa: 1895-ben a várban talált gótikus kapu-szemöldökkő (78. kép). Mérete: 22×90×22 cm, anyaga vörösmárvány. Felirata Karácsonyi János olvasása szerint: „... clesie ipsi XV. praepositus cultor . . . t sancti testudine templa johannis.” Őrzési helye: Múzeum.

Irodalom: Cséplő P., A nagyvárad szoborletről. Arch. Ért. 1895. 95. 430–431.; Némethy Gy., A nagyvárad szoborletről. Arch. Ért. 1896. 92–93. (a felirat ifj. Vitéz Jánosra vonatkozik).

A KÖZÉPKORI PÜSPÖKVÁR

Körfal tornyokkal

Történeti adatok: 1244 körül Rogerius váradi főesperes levele, ebben a vár részletes leírása. — 1375 körül a Statutumok a vár jogi helyzetéről, a várárokról, az északi kapuról. — 1476–1490 Filipecz János építkezése: „struebat Varadini arcem inexpugnabilem, cuius ingens murus turresque et idoneas tanto operi mansiones satis plane ostendunt magnitudinem animi conditoris” (1488–1490 körül Ransanus). — 1491. aug. 5. Farkas Bálint levele kelt „in castro nostro Waradiensi”. — 1495. szept. 1. Kálmáncsehi Domokos, 1503. dec. 26. Szathmáry György, 1508. szept. 4-én Thurzó Zsigmond ugyanígy keltezi levelét. — 1529. május 25-én Czibak Imre levele kelt „Ex arce nostra Waradiense”. — 1535. Francesco della Valle: „castello assai forte.” — 1598. Isolani jelentése. — 1598. olasz tűzértiszt feljegyzése. — 1598–1599-i inventarium leírása. Felépítéséről Porta rajza (5. sz.) és Houfnagel metszete (4. sz.) tájékoztatnak (99., 106. kép).

Irodalom: Gyalóky J., Nagyvárad középkori vára. Akad. Értesítő. XLIII. 1933. 84–85. (kerülete kb. 580–600 m volt; kerek és négyszegletes tornyokkal épült Houfnagel metszete szerint; egy kapuja volt északon, a Statutumokban megnevezett „porta septemtrionalis”; a várfal „fogazott párkányából” egy darabot 1911-ben megtaláltak); Gyalóky 1942. 66, 79. (a vár nyugati körfalának egy része 1911-ben előkerült), 69. (déli nyugati bejárója két ikerorony között volt).

Toronykápolna (toronyvár?)

1598/99. Inventarium: „Est etiam circa culinam magnam et in oppositu domus supradictae Provisoris Capella vna instar turris per Sanctum Ladislaum facta, quae eiusdem Divj Ladislai oratorium seu deuotizatorium uocatur, ibj enim Priuatim semper orasse dicitur.” — Talán Schells kapitány 1598-iki feljegyzése az okt. 12-i ágyútűz rombolásáról is erre a toronyra vonatkozik, jöllehet túlozva a pusztulást, ugyanígy Istvánffy Miklós későbbi közlése. (Adattár 134. l.). Megjegyzendő, hogy egyik közlés sem vonatkozhatik a székesegyház tornyaira, mert azok megmaradtak, jöllehet sérülten. Talán azonos a Porta rajzán (99. kép) látható, a várkaputól délre emelkedő, fedetlen toronnyal.

A KÖZÉPKORI PÜSPÖKI PALOTA

Történeti adatok: 1373. Bebek Domokos: „In palatio nostro.” — 1375. Statutumok: „palatium episcopale, curia episcopalis”. — 1387. „capella S. Andreae in palatio episcopali sita”. — 1422. Andrea Scolari: „In Sala seu domo nostre habitationis.” — 1426. Andrea Scolari: „in nostro palacio episcopali.” — 1451. Ivanich: „in curia episcopali.” — 1509. névtelen tudósítás Thurzó Zsigmond palotájáról. — 1536. Oláh Miklós Thurzó építkezéseiről. — 1598. olasz tüzérparancsnok: „Palazzo contro al Baloardo Kyralfia.” — 1598–99-i inventarium leírása. (Ebben a feljegyzés a kápolnáról is, melynek „ablakai hosszúak” [fenestrae longae], tehát gótikusak.) A palota felépítéséről Cesare Porta (5. sz.) és Houfnagel metszete (4. sz.) tájékoztatnak.

Renaissance kőfaragványok a püspöki palotából

Steinhausz László jegyzéke az 1881-ben kiásott renaissance töredékekről, összesen 26 darabról (l. a 291–292. lapon).

Rómer Flóris feljegyzései (Széchényi Ktár. Kézirattár, Quart. Hung. 495/II. 3. l.): párkánydarab utólagos bekarcolással „Hic fuit Jacobus Zederkinj 1533”; továbbá írja Rómer: „későbbi épületekből kövek szórványai és kunkorodó fülben végződő virágos vázák felé néző alakok.”

Bunyitay rövid említése vörösmárvány párkányról és többféle vörösmárvány töredékről, amelyeket az ásatáskor benne hagytak a földben; töredék vésés és aranyozás nyomaival, befalazva a várfal déli oldalán (Századok. 1886. 894.).

Balogh Jolán jegyzéke 1943-ból, összesen 7 darabról (Balogh 1943. 277–278.). Ezek a következők:

Pilaszterfő-töredék palmettával. 22 × 14,5 × 7 cm. Anyaga mészkő.

Pilasztertöredék (84. kép). 38 × 16 × 20 cm. Mészkő.

Pilasztertöredék. Lt. sz. 100. 32 × 15 – 17 × 28 cm. Mészkő.

Fríztöredék két szirénnel (99. kép). 38,5 × 91 × 13 cm. Mészkő.

Irodalom: Balogh 1943. 273–278. (a régebbi irodalommal, amely vagy Izabella királyné vagy Martinuzzi palotájából származtatja).

Fríztöredék szirénnel (90. kép). 38 × 38 × 13 cm. Mészkö.

Gyámkő (89. kép). 25 × 27 × 30 cm. Mészkö.

Kerettöredék. Lt. sz. 104. 19 × 29 × 18 cm. Mészkö.

1943–44-ben még négy igen fontos töredék került elő, amelyek utóbb elkallódtak, csak fényképről ismeretesek. Ezek a következők:

Baluszter törpepillér maradványa, vázából kinövő növényi dísszel (86. kép). Mészkö. Lelőhelye: a belső vár egyik saroképületébe volt befalazva.

Baluszter törpepillér maradványa növényi dísszel (87. kép). Mészkö.

Irodalom: *Balogh, J.*, Mecenati ungheresi del primo rinascimento. Acta Historiae Artium. 1967. 208, fig. 3.; *Balogh* 1973, 210.; *Kat. Schallaburg* 1982. Nr. 828. (*Balogh J.* közlése).

Baluszter-orsó maradványa (85. kép). Mészkö. Elkallódott.

Keresztoszású ablakkeret szemöldökkövének a maradványa (88. kép). Mészkö. Elkallódott.

A KÖZÉPKORI VÁROS

A város jellemzése

1192 körül. Szent László-himnusz: „felix aue Varadinum”. — 1244 körül Rogerius váradi főesperes: „Civitas multum erat in Hungaria nominata.” — 1375. Statutumok: „civitas nostra.” — XV. század vége, Dubniczi krónika: „Civitatem illam opulentissimam Varadiensem, Civibus diuicys omnibus plenam, cui inter ceteras Regni vrbes in rebus vix erat par . . . que prius felix Civitas vocabatur.” — XV. század vége, Magyi Sebestyén formulás könyve: „illam opulentissimam civitatem Varadiensem, quae felix appellabatur.” — 1535 körül Francesco della Valle: „Varadino è città piccola in pianura senza alcun alta Serraglia di muro” (valószínűleg a városmagra értette). — 1550. Georgius Reichersdorffer: „Civitas . . . Varadiensis est amplissima et nullis moenibus circumdicta, in planitie existens.”

Városrészek

A Körös bal partján Velence (1375. Statutumok: vicus Venetia alio nomine Tykol), Vadkert, Hétközhely, Szombathely; a Körös jobb partján Olasz, Szentpéter.

Templomok

A Körös bal partján Szent Lélek, Szent Kereszt, Szent Jakab valószínűleg a Padua utcában, Szent Márton, Szent Mihály Vadkertben, Minden-szentek, a domokosoké Vadkertben, Szent Anna-templom, a klarisszáké Velence városrészben, ferences templom „in contrata S. Francisci”. A Körös jobb partján Szent Egyed temploma Olasziban, Szent Péter a hasonló nevű városrészben, Szent Miklós az ágostonosok temploma. Helymegjelölés nélkül említve 1299-ben

„ecclesia Sancti Johannis evangeliste”. (Hazai Okmánytár. VII. 1880. 775.) A városon kívül a váradhegyfoki premontrei prépostság, a pálosok kápolnai Szűz Mária-egyháza, a pálosok Szent Jeromos-egyháza Fudi (Fugyi)–Vásárhely határán. (Bunyitay II. 1883. 436–497.; III. 1884. 119–133.; Jakó 1976. 139–150.; Gyéressy B., Documenta artis paulinorum. I. Bp. 1975. 191–197.; II. 1976. 391–394.) – A váradi ferences kolostorokról (marianus, salvatorianus, klarissza, ferences begina-ház): Karácsonyi J., Szent Ferenc rendjének története Magyarországon. I. Bp. 1923. 292–294.; II. 1924. 204–209, 473–482, 555.

A káptalani iskola

1375. A Statutumok az iskola helyéről: a harmadik kanonoki ház, „quae est prope scholas”. A Statutumok az olvasókanonok tanítói feladatairól. – 1444. Johannes de Cordova kódexet másolt „in scola Varadiensi”. – 1451. Petrus dictus Gallicus zenetanítása. – 1533. Oláh Miklós a görög nyelv tanulásáról.

Ispotályok

1375. Statutumok: „in area quarta curie (kanonoki ház) constructum est Hospitale.” – 1426. Andrea Scolari: „hospitale sancte helisabeth quod est positum iuxta sanctam Crucem de civitate Varadinj.” – 1440 körül. Vépi Péter „fundator hospitalis Sancti Spiritus iuxta scolas”.

Házak

H i d a s p a l o t a: 1375. Statutumok: préposti palota. – 1438. Conradus de Cardinis prépost elhanyagolta „contra intentionem fundatoris”, ezért a püspök, Johannes de Curzola, egy olasz polgárnak, Johannes de Sores ytalicus-nak adományozta.

K a n o n o k i h á z a k: 1375. Statutumok: 24 volt a városban a Káptalanszeren, a succustos háza és a succintor háza a várban.

Z e n y t h c i v i s I t a l i c u s háza, melyet Hosszuaszói István váradi kanonok 1438-ban 125 magyar arany forintért vett meg.

Utcanevek

Vicus venetiarum vagy vicus Velence (1338), Bolonia vicus, Padua vicus, mind a három a bal parton, a „vicus Bononya”-ban 1425-ben malom állt a Körösön (Gyéressy B., Documenta artis paulinorum. II. Bp. 1976. 392.), Contrata S. Francisci hasonlóképpen a bal parton, a Szent Ferenc utca a Körösrévnél, a vár Veres, azaz a keleti bástyájával szemközt, Káptalanszer (1544).

Hegynevek

1507-ben „in monte Thawr”. Szőlőhegyek nevei 1552-ben: Mézesmál, Nadmizes, Nadas hegye, Baráthegye, Törkölymérő hegy; 1576-ban Dorongós; 1598-ban vinea Sancti Ladislai, Reghi Misses (Régi Mézes), Beranto.

Hévjó (1426), a későbbi Pece folyó, másként Kis-Körös – Csergő vagy Csurgó forrás az északi hegyek alatt (1522); – Szöllős mellett Kyralkwtha forrás (1495. – Doc. artis paulinorum. I. Bp. 1976. 393.).

Általános irodalom: *Bunyitay* I. 1883. 38–39.; *Csánki* I. 1890. 600–601.; *Gyalókey J.*, Új adatok a régi Várad helyrajzához. Biharvárad. I. 1913. 16–24.; *Jakó* 1940. 380, 381, 83.; *Györffy* 1966. 681–689.

VÁRADI KÉZMŰVESEK A KÖZÉPKORBÓL

- 1192. Dionisius artifex, fiának neve Tecus.
- 1341. Arnoldus lapicida.
- 1375. „artifices civitatis nostre” (Statutumok).
- 1396. Ladislaus Paruus aurifaber in vico Veneciarum.
- 1478 körül magister Albertus harangöntő.
- 1481. A kovácsock, sarkantyú- és kardgyártók céhlevelének a megújítása.
- 1489. Várad szabócéh.
- 1489–1502 körül. Helias Lapicida de Baradino (Varadino).
- 1491. Emericus de Varadino harangöntő.
- 1495. Barnabas sartor de Wadkerth.
- 1528. Dionysius Kewmyes.

BÁNYÁK

Ezüstbánya

Belényesen, a váradai püspökség birtokán ezüstbánya (argentifodina) volt. Imre püspök (1297–1317) az ezüstbánya jövedelmének harmadrészét átengedte a káptalannak (Statutumok 1375 körül. – *Bunyitay* 1886. 18.) Belényesről: *Györffy* 1966. 599.

Rézbánya

L. Appendix II. 340. 1.

Kőbánya

A középkorból nincsen adat arról, hogy a püspökség építkezéseihez hol fejtették a követ. Valószínű azonban, hogy az egyik bánya Somlyó hegyen volt, mert ez később a váruralalom tartozéka lett. (Appendix III. 339. 1.)

APPENDIX II.

A BRONZSZOBROK – MÁRTON ÉS GYÖRGY KOLOZSVÁRI SZOBRÁSZOK MUNKÁSSÁGA

VÁRADI SZOBROK

Királyszobrok (álló alakok)

Szt. László, Szt. István, Szt. Imre. Feliratuk mesternév jelzéssel „tabella”-n az első szobron: 1609. Miskolczy feljegyzése. (Adattár II. 136. l.)

Méretük: közel életnagyságú lehetett, legkevesebb 140–150 cm. Az 1598-i olasz jelentés szerint életnagyságúak voltak.

Az egyik szobornak, valószínűleg Szt. László szobrának közel egykorú másolata: álló szobor töredéke (28. kép), várbeli ásatási lelet. (Appendix I. 279. l.)

Lovas szobor

Szt. László lépő lovon.

Felirata a ló alatt (valószínűleg a talapzaton) érc tabellán: 1609. Miskolczy feljegyzése (Adattár II. 136. l.); 1671. Polos István feljegyzése (Adattár II. 222. l.).

Mérete életnagyságú vagy életnagyságon felüli (Balogh 1934. 41.). Az 1598-i olasz jelentés szerint a ló „molto grande”.

Történeti adatok valamennyi szoborról

1459. Janus Pannonius költeménye. – 1478 előtt latin és magyar ének Szt. László királyról. – 1488–1496 körül Bonfini. – 1535 körül Francesco della Valle. – 1536. Oláh Miklós. – 1549. Szkhárosi Horváth András verse. – XVI. századi orosz évkönyvek feljegyzései. – 1575. Heltai Gáspár. – 1598. Giovan Marco Isolani. – 1598. olasz tüzérparancsnok jelentése. – 1598. nov. 15. Rudolf király levele, dec. 1. Miksa főherceg jelentése; dec. 14. Rudolf levele. – 1598–1599. Inventarium. – 1600. Inventarium. – 1600–1603. Szamosközy István. – XVII. század eleje Istvánffy Miklós. – 1609. Miskolczy István. – 1618. Georgius Braun. – 1621. Révay László. – 1648. Martin Zeiller. – 1659. Révay Péter. – 1660. emlékirat az ostromról. – 1660. Evlia Cselebi. – 1662. Szalárdi János. – 1664. Martin Zeiller. – 1670. Matthias Miles. – 1671. Polos István. – 1688. Georg Kreckwitz. – 1705. Timon Samuel. – 1712. Szerdahelyi Gábor. – 1718. Michael Bonbardi. – XVIII. század első fele Kazy Ferenc.

Rajzok és metszete k valamennyi szoborról

1598. Cesare Porta tollrajza (51. kép). – 1598 után Johann Sibmacher metszete. – 1598–1599. Georg Houfnagel rézkarca (48. kép).

A PRÁGAI SZENT GYÖRGY-SZOBOR (30., 38., 40., 42–44., 47. kép)

Őrzési helye: Prága, Narodni Galeria, Szent György-kolostor.

Felirata mesternév jelzéssel az elveszett pajzson, több változatban maradt fenn (Balogh 1934. 84–85.; 1943. 39.) – Az 1749-ből fennmaradt másolat (Balogh 1943. 39.) szerint a művészek származási helyének, azaz Kolozsvárnak a neve ilyen alakban olvasható: „Chilenburg”, utólag a g betű áthúzva és átírva ch-ra. Ez a névforma látszik a leghitelesebbnek, és kétségtelenné teszi a név „Burg” végződését, amelyet igazolnak a városra vonatkozó összes egykorú hazai dokumentumok. Külföldi utazók leírásaiban a város neve szintén csak a „-burg” változataiban található: Closenburg (1385. Peter Sparnau és Ulrich von Tennstadt zarándokok), Clysemborch (kb. 1380–1390. flamand zarándok Brugesből), Clausenburch (1396. Peter von Rez); közölve: Călători I. 1968. 24, 29, 35.

Méretei: 196 cm magas, 177 cm széles.

Anyaga: „Bleibronz” (Kotrba 1969).

A restaurálása 1941–1942-ben. Erről tudósít P. František (1954) és jóval részletesebben, a restaurálás hibáit is felsorolva Viktor Kotrba tanulmánya (1969).

A szobor stílusának olasz kapcsolatairól: Posta Béla 1908.; Lázár Béla 1916.; Balogh Jolán 1934, 1935, 1936, 1943.

A szobor stílusának kapcsolata az erdélyi magyar művészettel: Balogh Jolán 1934, 1935, 1936, 1943.

A nyeregről: Balogh 1934; László Gyula 1942, 1943.

A Szent György magyar hajviseletéről: Balogh 1934. 76–77. – További adatok: Zemplén vára közelében talált honfoglalás kori férfi csontváz üstöke öt fűrtbe volt rendezve, a hajfonatok pedig korongokba vannak fűzve. (Dienes István, A honfoglaló magyarok. Bp. 1974. 21.) – XIV. század, a kakaslovnici falfestményen Szent László hosszú haja fonatokba rendezett (Szent László emlékezete. 1977. 41. kép). – 1489. Buzlay Mózesnek, Mátyás követének gyöngyös fonatokba csavart hosszú haja volt. (Balogh 1966. 435.) – 1746. júl. 26. Bethlen Kata levele: „Az legényt hívják Jancso Gyurkának. Magos száll termetiben, szőke, a haját hátraköti.” (Bethleni Bethlen Kata írásai és levelezése. I. Bp. 1922. 332.)

Történeti adatok: Balogh 1934. 90–91.

Rajzok és metszetek: Balogh 1934. 91–92. – továbbá: Rudolf Alt vízfestménye (1839. – Bécs, magángyűjt.); Franz Xaver Sandmann színes litográfiája (1845 körül).

NAGYBÁNYA VÁROS EZÜST PECSÉTELŐJE, TYPARIUMA

Nagybánya, Városi Levéltár, illetve kiállítva a Városi Múzeumban. Stíluskritikai alapon a testvérpárnak tulajdonított mű. (Balogh 1934. 61–62. [a régebbi irodalommal]; Balogh 1943. 25.; Drăguț 1979. 309.)

BRONZÖNTÉS VÁRADON

A három királysobrot és a lovassobrot kétségtelenül Váradon öntötték. A Kolozsvári testvérek példátlanul jelentős műhelye több mint negyedszázadig működött. Feltehetőleg a prágai sobrot is Váradon öntötték.

A bronzöntés folytonosságát Váradon bizonyítják a XV. századi harangok (Appendix I. 281. l.), különösképpen Emericus de Varadino harangöntő neve és munkája 1491-ből (Adattár II. 55. l.).

Ennek a virágzásnak gyakorlati alapja a bihari rézbányászat lehetett Rézbányán, másként Kisbányán (Györffy István, *A Feketekörös völgyi magyarság települése*. Bp. 1914. 39, 56.; Jakó 1940. 330–331.; Mezösi 1943. 312.), ahonnan a fejedelmi korban nagy mennyiségben szállították a rezet Váradra is. (1635. febr. 2.) A középkorból ugyan csak általános adatok vannak a Belényes vidéki bányászatról. A rézbányát először 1595-ben említik (jan. 24. „az rez baniahoz ualo fak”), Rézbánya helységet pedig 1599-ben, majd Kisbánya néven 1600-ban. Mégis feltételezhető, hogy ez a rézbánya már a középkorban is működött, és mint a váradi püspökség birtoka szállította a rezet a bronzöntéshez.

Kolozsvár, a művészek szülővárosa

Lakossága a XIV. században: Balogh 1934. 63–66.; Makkai L., *Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron*. Kolozsvári Szemle. 1942. 87–111.

IRODALOM

Valamennyi szoborról 1934-ig

A váradi szobrokról 1741–1879-ig; a prágai Szent Györgyről 1815–1879-ig; valamennyiről 1879-től 1934-ig: Balogh 1934. 88–103.

Kiegészítések ehhez az időszakhoz

Mitteilungen der K. K. C. Commission. II. Wien 1857. 322. (Passavant cikkének bírálata.) Szilágyi S., Erdélyország története I. Pest 1866. 213.

I. A., Magyar Mű- és Történeti Emlékek kiállítása. Századok. 1874. 330.

Bunyitay V., A mai Nagyvárad megalapítása. Bp. 1885. 7.

— *ab.*, Az Aacheni magyar kápolna műkincseiről. Arch. Ért. XIII. 1893. 192. (Schnütgen tanulmányának ismertetése.)

Tóth-Szabó P., Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában. Nagyvárad 1904. 36, 79.

Scholtz, A. Geschichte der Festung Nagyvárad. Nagyvárad 1907. 42–43, 142–143, 312.

Karácsonyi J., Szent László lovas szobrának alakja és elpusztulása. Biharvárad I. A Bihar-megyei Régészeti és Történeti Egylet Évkönyve. Nagyvárad 1913. 37–42, 80–81.

(Langewiesche, K. R.), Tore, Türme und Brunnen. Königstein in Taunus 1921. 42.

Karlinger, H., Die Kunst der Gotik. Propyläen Kunstgeschichte. Berlin 1926. 455, 685.

Wirth, Á., Československé umeni. Praha 1926. Tab. 88.

Csányi K., A magyar műkincsek elkallódása. A Műgyűjtő 1928. 172.

Ybl, E., Le développement des Arts en Hongrie. Gand Artistique. VII. 1928. No. 2. p. 22.

Divald Kornél ismertetése Pinder könyvéről (Die deutsche Plastik). Magy. Művészet. VII. 1931. 186.

Friis, H., Rytterstatuens historie i Europa. Kobenhavn 1933. S. 108–109, 483. (Karácsonyi János közlései alapján ismerteti a szobrokat).

Éber László, Európai művészet — Baráth B.—Éber L.—Felvinczi Takács Z., A művészet története. Bp. 1934. 300.

Valamennyi szoborról 1934 után

Balogh J., Kolozsvár műemlékei. Bp. 1935. 10–11, 44–45., l. 3. jegyzet.

Bunyitay V.—Málnási Ö., A váradi püspökség története. IV. Debrecen 1935. 73, 78, 125.

- Genthon István* ismertetése Balogh J. könyvéről. *Magy. Művészet*. XI. 1935. 188—189.
- Mesterházy J.*, Egy híres magyar lovasszobor. *Magy. Iparművészet*. XXXVIII. 1935. 127—129.
- Mesterházy, E.*, A famous hungarian equestrian statue. *Apollo*. (London) 1935/I. 214—215.
- Pigler Andor* ismertetése Balogh J. könyvéről. *Századok*. LXIX. 1935. 457—459.
- Schürer, O.*, Prag. Wien—Leipzig—Prag 1935. S. 431. Abb. 39.
- Vásárhelyi M.* (Kelemen Lajos): Eldőlt a vita a Szent György szobor körül. *Keleti Újság*. Kolozsvár, 1935. 98. sz. 7.
- Balogh, J.*, Martin et Georges, sculpteurs de Kolozsvár. *Nouvelle Revue de Hongrie*. 1936. 251—259.
- Balogh J.*, Márton és György kolozsvári szobrászok. *Magy. Női Szemle*. II. 1936. 47—54.
- Hekler, A.*, Ungarische Kunstgeschichte. Berlin 1937. 50—52.
- Lázár B.*, Miklós mester, a Kolozsvári testvérek apjának műve. *Magy. Művészet* XIV. 1938. 375—389.
- Swoboda, K. M.*, Zum deutschen Anteil an der Kunst der Sudeten-Ländern. Brunn—Leipzig 1938. Abb. 21.
- Müller, C. Th.* recenziója A. Hekler (1937) és Schürer—Wiese könyvéről (1938). *Zeitschrift für Kunstgeschichte*. VIII. 1939. 85.
- Behne, A.*, In Stein und Erz Meisterwerke deutscher Plastik. Berlin 1940. 128.
- Farkas, J. v.—Bogyay, Th. v.*, Die Kultur der Ungarn. *Handbuch der Kulturgeschichte*. Lief. 17—18. Konstanz s. a. (1940 körül).
- Gerevich T.*, Erdélyi magyar művészet. — Erdély. Kiadja a Magy. Tört. Társulat. Bp. 1940. 151—152.
- Pinder, V.*, Die Kunst der Ersten Bürgerzeit II. Ausgabe. Leipzig 1940. 119—120.
- Széll S.*, Nagyvárad, Szent László városa. Bp. 1940. 6, 14.
- Dercsényi D.*, Nagy Lajos kora. Bp. (1941). 176.
- Genthon, I.*, L'arte ungherese. „Termini” című olasz folyóirat. (Fiume) VI. No. 53—61. 1941. 1223.
- Hankiss J.*, A magyar génius. Bp. 1941. 188.
- Kletzl, O.*, Die deutsche Kunst in Böhmen und Mähren. Berlin 1941. S. 140.
- Reitzenstein, A. v.*, Martin und Georg von Klausenburg, Reiterstandbild des hl. Georg, 1373. *Deutsche Kunst*. Bd. VII. Bremen (1941). Taf. 3/4.
- Swoboda, K. M.*, Prag. Berlin 1941. S. 53—54.
- Dercsényi D.*, Kolozsvári Márton és György. *Szépművészet*. III. 1942. 106—108.
- Gerevich T.*, Magyar művészet Nagy Lajos korában. *Szépművészet*. III. 1942. 211.
- Gerevich, T.*, L'arte ungherese nell' epoca di Luigi il Grande. *Corvina*. N. S. Tom. V. 1942. 612—633.
- Horváth J.*, Nagyvárad története. Nagyvárad 1942. 18—19.
- László Gy.*, Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának lószerszáma. Kolozsvár 1942.
- Makkai L.—Vásárhelyi Z. E.*, Kolozsvár. Kolozsvár 1942. 14, 58—59, 113., I. 118. kép.
- Weigert, H.*, Geschichte der deutschen Kunst. Berlin 1942. S. 697, Abb. 298.
- Balogh J.*, Az erdélyi renaissance I. Kolozsvár 1943. 18—25, 38—43., I. 19—24, 29. kép.
- László Gy.*, A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Budapest 1943. 87—90.
- Pukánszky, B.*, Ungarn und die Deutschen. — Ungarn und die Nebenländer. Hgg. von St. Gál. Budapest s. a. (1943). S. 40.
- Fettich N.* ismertetése László Gy. tanulmányáról. *Századok*. LXXVIII. 1944. 328—335.
- Berkovits, I.*, La miniature ungherese nel periodo degli Angioini. „Janus Pannonius” (folyóirat). 1947. 100.
- Csemegi J.*, Hol állott egykor Szent László lovasszobra? *Antiquitas Hungarica* (folyóirat). II. 1948. 189—205.
- Kampis A.*, Régi magyar szobrászat. Bp. 1948. 8—9.
- Volavka, V.*, Praha. Praha 1948. 349.
- Wirth, Z.*, Prague en images, cinq siècles d'histoire. Prague 1948. fig. 52, 91, 156, 221 (régimetszetek közlése).

- Újvári B., A Kolozsvári testvérek Szent György szobra. Művészetszemlélet. I. 1949. 4. sz.
 Fülep L., A magyar művészettörténelem földadata. M. Tud. Akad. II. Oszt. Közl. 3. Muzeológiai sorozat II. köt. 1. sz. Bp. 1951. 7, 12.
- Balogh J., Tino da Camaino magyarországi kapcsolatai. Művészettörténeti Értesítő. 1953. 10.
 Feulner, A.—Müller, Th., Geschichte der deutschen Plastik. München 1953. S. 212.
 Gádor E.—Pogány Ö. G., Magyar szobrászat. Bp. 1953. 6.
 František, P., Díla bronzová měděná mosazná, olověná a jejich konservání. Les travaux ouvriers en bronze, laiton et plomb et leur conservation. Zprávy Památkove péče. 5. XIV. 1954. 132—133.
- Kardos T., A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. 159.
 — —, Prága. Orbis—Prága 1956. 2.
- Gerevich L., Az érett gótika Magyarországon. — A magyarországi művészet története I. Szerk. Dercsényi D. Bp. 1956. 166—169., II. kiadás 1961. 179—184.; III. kiadás 1964. 179—184.; IV. kiadás 1970. 138—139.; V. kiadás 1973. 140—141.
- Bielz, J., L'art des orfèvres saxons de Transylvanie. Bukarest 1957. 7—8. (román bibliográfiával).
- Dercsényi D., Műemlékvédelem Csehszlovákiában. Műemlékvédelem. I. 1957. 59.
 Entz G., Művészek és mesterek az erdélyi gótikában. — Kelemen Emlékkönyv. Bukarest 1957. 254.
- Dombi J., Művészettörténet (tankönyv). Bp. 1958. 142.
 Gerő L., Építészeti stílusok. Bp. 1958. 75.
 Goldenberg, S., Clujul in sec. XVI. București 1958. 103.
 Zsák V., Kolozsvári Márton és György szobrászok és szoboröntők munkássága. Öntöde. IX. évf. 9. sz. 1958. 219—223.
- Schmoll, J. A., St. Georg in Domjulian (Südlothringen). Annales Universitatis Sareviensis. VIII. 1959. 290—291.
- Vătășianu, V., Istoria artei feudale în Țările Române. București 1959. 316—317, 320, 446, 447.
 Kampis A., A Képzőművészetek. — Kultúra világa című sorozat. Bp. 1960. 414, 422.
 Posszonyi L., A Kolozsvári testvérek műremekének a sorsa. Új Ember. XVII. 4. sz. 1961. jan. 22. 1.
- Stange, A., Deutsche Malerei der Gotik. München 1961. 158.
 Kutal, A., České gotické sochárství 1350—1450. Praha 1962. str. 66—70, 133. No. 256—278. fig. 112, 113, 114, 115.
- Müller, Th., Plastik. — Europäische Kunst um 1400. Kunsthistorisches Museum. Wien 1962. 306. — Kiállítási katalógus.
- Frisnyák S., A „száztornyú” Prága. Borsodi Szemle. 1963. 94, 97. képpel.
 Kutal, A., La „belle Madone” de Budapest. Bulletin du Musée Hongrois des Beaux Arts. — A Szépművészeti Múzeum Közleményei. No. 23. 1963. 22—23.
- Rieckenberg, H. J., Die Erzgiesser Martin und Georg von Klausenburg. Archiv für Kulturgeschichte. XLV. 1963. 210—231.
- L'art médiéval en Hongrie. Neuchâtel 1965. 34. (Entz G. cikkében), 44. (Mihalik cikkében).
 Eszláry É., A magyar reneszánsz szobrászat. Művészet. 1965. 22—23.
 Homolka, J., Zur Problematik der Böhmischen Plastik. 1530—1450. Umeni. XI. 1965. 446.
- Kosegarten, A., Zur Plastik der Fürstenportale am Wiener Stephansdom. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte. XX. 1965. 74.
- László Gy., Szent László győri ereklyetartó mellszobráról. Arabona. 1965.
 Lyka K., A művészetek története. IV. kiadás. Bp. 1965. 105., 1. 102. kép.
 Kampis, A., The History of Art in Hungary. London 1966. 73—74.
 Kosegarten, A., Zur Plastik der Fürstenportale am Wiener Stephansdom. Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft. XX. 1966. 47.
- Művészeti Lexikon I. Bp. 1966. 667—669. (Dercsényi D. cikke); III. 1967. 828.
 Der Sonntag (folyóirat). Leipzig 25. Sept. 1966. Képpel.
 Hungarian Art Treasures. London 1967. 24. (Entz G. cikkében).
 Muzeul de Istorie din Cluj. Red. H. Daicoviciu. București 1967. 44—45.

- Radocsay, D.*, Einige Bemerkungen zur neueren Literatur über das Reiterstandbild des Hl. Georg in Prag. Sborník — Acta Musei Nationalis Pragae. XXI. 1967. Nr. 4—5. S. 233—237.
- Călători străine despre Romane*. I. București 1968. 236, 495.
- Istoria artelor Plastice în România*. I. București 1968. 212—213, 222, fig. 196, 213, 215.
- Szigeti K.*, A budavári várkáporna zenei élete a XIV—XVI. században. Magyar Zene. 1968. 403.
- Bachmann, H.*, Plastik bis zu den Hussiten-Kriegen. — Gotik in Böhmen. Hgg. von K. M. Swoboda. München 1969. S. 128, 405, 421. Anm. 82—85. Abb. 58.
- Kotrba, V.*, Die Bronzeskulptur des hl. Georg. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums. 1969. 9—28.
- Entz, G.*, Gótika. Bp. MRT 1970. 26.
- Genthon, I.*, Monumenti artistici ungheresi all' estero. Acta Historiae Artium. 1970. 11, 12.
- Kotrba, V.*, Bronzove suosoši Sv. Jiri. — Česke umění gotické 1350—1420. Praha 1970. Nr. 166. p. 135—137 (irodalommal).
- Csapodi-Gárdonyi, K.*, De eerste eigenaer van de Anjou-Bijbel vorheen te Mechelen. Hadelingen van de Kon Kring voor oudheid kunde, letteren en Kunst van Mechelen. LXXV. 1971. 50, 65.
- Hilger, A. P.*, K. M. Swoboda: Gotik in Böhmen. Pantheon. 1971/II. S. 168.
- Kalmár J.*, Régi magyar fegyverek. Bp. 1971. 289., 345—346.
- Bialostocki, J.*, Spätmittelalter und beginnende Neuzeit. — Propyläen Kunstgeschichte. Berlin, 1972. S. 285. Abb. 226.
- Kutal, A.*, Bemerkungen zur Reiterstandbild des hl. Georg auf der Prager Burg. Sborník praci filosof, fakulty brněnski university. F 16. 1972. 36. s.
- Marosi E.*, A XIV—XV. századi magyarországi művészet európai helyzetének néhány kérdése. Ars Hungarica. 1973. 56, 64.
- Pogány-Balás E.*, Római szoborművek hatása a reneszánsz nagymestereire. — Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. 1973.
- Arion, Gh.*, Sculptura gotica din Transilvania. Cluj 1974. p. 47., fig. 87—88.
- Avram, A.—Godea, I.*, Monumente istorice din Țara Crișurilor. București Meridiane 1975. 24—25.
- Kutal, A.*, Socha sv. Jifi na Hradčanoch a Italie. Classica atque mediaevalia Jaroslauo Ludovský octogenario oblata. Brno 1975.
- Pogány-Balás E.*, Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának antik előképéről. Művészettört. Ért. 1975. 1—16.
- Pogány-Balás, E.*, Observations in connection with the antique prototype of the St. George, sculpture of Márton and György Kolozsvári. Acta Historiae Artium. 1975. 333—352.
- Csapodi-Gárdonyi, K.*, The Bible of Andrew Anjou. Acta Historiae Artium. XXIII. 1976. 104.
- Drăguț, V.*, Dictionar enciclopedic de artă medievală românească. București 1976. 102, 119, 197.
- Lovag Zs.*, Középkori bronzművesség. Bp. 1976. 38—41., 54. l. 44. sz.
- Homolka, J.*, Reiterstatue des hl. Georg, Peter Parler (?) und Martin und Georg aus Klauenburg. — Die Parler und der schöne Stil 1350—1400. Hgg. von A. Legner. Köln, 1978. Bd. II. 663—664.
- Homolka, J.*, Peter Parler der Bildhauer. — Ugyanott. Köln 1978. Bd. III. 28—30.
- Marosi, E.*, Ungarn und Buda. — Ugyanott. Köln, 1978. Bd. II. 453.
- Marosi Ernő* előadása Kölnben, 1979. március.
- Eisler János*, per Martinum et Georgium de Colosvar. Előadás a Magyar Régészeti és Művészettört. Társulatban., 1979. ápr. 17.
- Drăguț, V.*, Arta gotică în România. București 1979. 273—276.
- Lovag, Zs.*, Mittelalterliche Bronzekunst. Bp. 1979.
- Didier, R.—Recht, R.*, Paris, Prague, Cologne et la sculpture de la seconde moitié du XIV. siècle. Bulletin Monumental. 1980. 185.
- Eisler, J.*, Die Reiterstatue des hl. Georg der Nationalgalerie in Prag, ein Werk der Gebrüder

- Martin und Georg von Klausenburg. — Die Parler und der schöne Stil 1350—1400. Resultatband zur Ausstellung des Schnütgen Museums. Köln 1980. 87—94.
- Marosi, E., Zur Frage der Tätigkeit der Gebrüder Martin und Georg von Klausenburg. Die Parler und der schöne Stil. 1350—1400. Das internationale Kolloquium 5—12 März 1979. Köln 1980. 134—136, 139.
- Prokopp, M., Bemerkungen. — Die Parler und der schöne Stil. Internationale Kolloquium. 5—12 März 1979. Köln 1980. 142.
- Stafski, H. hozzászólása a vitához. Die Parler und der schöne Stil. Das internationale Kolloquium. 5—12 März 1979. Köln 1980. 141.
- B. Nagy M., Kalotaszegi táblaképek. — Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest 1980. 70.
- Török Gy., A mateóci mester művészetének problémái. Művészettörténeti Értesítő. 1980. 74. l., 66. és 69. jegyzet.
- Varga A., A váradi káptalan hiteleshelyi működése. — Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest 1980. 22.
- Marosi E., Kolozsvári Márton és György szobra. — Művészet I. Lajos király korában. Katalógus. (Kiállítás Székesfehérvárt.) Bp. 1982. 147. sz. 277—280. l.

APPENDIX III.

AZ ÚJKORI VÁR

A KÜLSŐ VÁR

Neve

Arx Varadiensis a XVI. század közepétől, feltehetőleg a Martinuzzi-féle építkezések óta (1550. Reychersdorff; 1556. Zabárdy; 1569. János Zsigmond). — Magyar nevei: Vég-Várad, szép végház, fő végház, Erdély főbástyája, Erdély kulcsa; I. Rákóczy György instructiójában (1640) „szegény hazánk leg főbbik Bástyája”.

Története, egyben építéstörténete

1569–1912. (Adattár 75–248. l.)

Felépítése

Rajzok, metszetek 1598–1907. (103., 105., 106., 106. a., 109–110., 131–132., 147., 162., 163–184. kép.); fényképek 1873–1975. (111–120., 124., 185–193. kép.)

Leírásai (a legfontosabbak)

1598. Giovan Marco Isolani (Adattár II. 102. l.; Adattár III. 3. sz. rajz a 249. lapon). — 1600–1603 körül Szamosközy István (Adattár II. 130–132. l.). — 1660. Evlia Cselebi (Adattár II. 204–205. l.). — 1662. Szalárdi János (Adattár II. 208–217. l.). — 1691. spanyol metszetekhez csatolt olasz legendák (Adattár III. 19. és 20. sz. a 254–257. lapon). — 1692. Corbelli (Adattár II. 228–230. l.). — 1692. Borgsdorf (Adattár II. 230–233. l.; Adattár III. 32. és 33. sz. 259–261. l.). — 1752 körül készült alaprajz és keresztmetszet legendája (Adattár III. 36. sz. 262. l.). — 1769 körül készült alaprajz és keresztmetszet legendája (Adattár III. 38. sz. 264–265. l.). — 1775–1776. Lodovico Marini alaprajzának a legendája (Adattár III. 39. sz. 265–268. l.). — 1907. Adalbert Scholtz (124–125, 319–328). — 1942. Gyalókey Jenő (77–83.).

Méretei

Gyalókey adatai szerint (1942. 82–83.), aki Borgsdorf tervrajza (Adattár III. 32. sz.) alapján számította ki a méreteket.

A vár területe: 15 és fél hektár. A bástyák csúcsát összekötő ötszög kerülete 1141 méter; a cortinák által határolt ötszög kerülete 788 méter. —

Szamosközy szerint a vár területe „quaterna circiter in circuitu stadia”. Scholtz szerint (1907. S. 319): 155 486 m².

A bástyák méretei: A bástyákat Gyalókey így jellemzi (1942. 72.): „A bástyáknak az ötszög négy (esetleg mind az öt) oldalával határoltnak kell lenni, mégpedig úgy, hogy a külső négy oldal közül a két hosszú a homlokzatot, a két rövid pedig a szárnyat alkotja.” A bástyák homlokzatméretei: Csonka-bástya 68 és 74 m; Aranyos bástya 70 és 70 m; Veres bástya 87 és 101 m; Királyfia bástya 57 és 62 m; Bethlen-bástya 89 és 99 m. A szárnyak méretei: Csonka bástya 5 3/4 és 5 3/4 m; Aranyos bástya 7 1/2 és 7 1/2 m; Veres bástya 9 1/2 és 13 1/3 m; Királyfia bástya 7 1/2 és 4 3/4 m; Bethlen-bástya 9 1/2 és 9 1/2 m. Csúcszögek: Csonka bástya 72°; Aranyos bástya 73°; Veres bástya 70°; Királyfia bástya 88°; Bethlen-bástya 72° (Gyalókey 1942. 82.).

A cortinák hosszúsága különféle, a leghosszabb 91 m, a legrövidebb 76 m (Gyalókey 1942. 82.). – A cortina (a bástyákat összekötő fal) régi magyar neve közkőfal (Szalárdi); Gyalókey a kötőgát elnevezést használja, Gerő szintén.

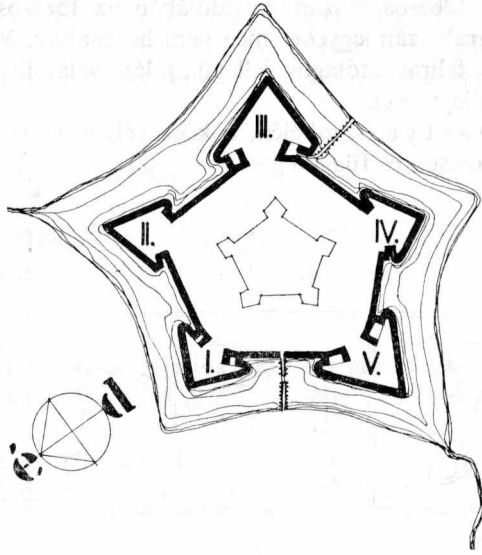
Az árok mérete: 1598-ban 40 lépés széles (Isolani), illetve 150 bécsi láb és igen mély (olasz tüzértiszt); 1692-ben Mathias Kaiserfeld szerint „75 schritt breit” (Adattár III. 28. sz. 259. l.), tehát kb. 52 m. Gyalókey szerint eredetileg 16 öl, azaz 30 1/2 méter. Kiszélesítése után 45 m, a kapu előtt 89 m, a Veres és Bethlen bástya csúcsánál 108 m (Gyalókey 1942. 79, 85.). A víz befolyó csatornája a Körösből a Csonka bástyával szemben volt, kifolyó csatornája a Királyfia bástya alatt. Az 1752 körül készült rajz (Adattár III. 36. sz.) legendája szerint: „Petze einlauff” a Veres bástya déli oldalának az irányában bejelölve; „Auslauff in die Göresch” északon az Aranyos bástya irányában. A víz szintje – Szalárdi szerint – embermagasságú volt. Evlia szerint (1660) a vízzel teli várárok „tengerhez hasonló”.

A bástyák nevei

A fejedelemség korában: I. az északnyugati a Csonka bástya; II. az északi az Aranyos bástya; III. a keleti a Veres bástya; IV. a déli a Királyfia bástya; V. a délnyugati a Föld bástya, utóbb – az átépítés után – Bethlen bástya. Névváltozatok Szamosközy feljegyzése (1600–1603) szerint: a Csonka bástya másként Nyilas bástya, az építető vagy építő Nyilas Mihály neve után; a keleti bástya Nagy Tamás bástyája. Az utóbbit Velencei bástyának is nevezték (1598. olasz tüzértiszt; 1670. Mathias Miles), mert a Velence nevű városrészre tekintett.

A török hódoltság idején Henricus Christophorus Schwegler (1693) szerint: I. Cigány bástya – Tzynghine Tabiesi; II. Aranyos kapu – Kapudan Tabiesi; III. Janicsár bástya – Aga Tabiesi; IV. János király bástyája – Joram Tabiesi; V. Rucsuk tabii.

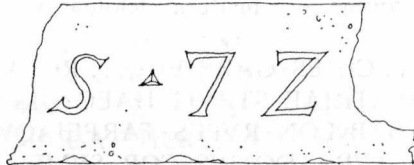
A visszafoglalás után: I. Szt. Lipót; II. Szt. József; III. Szt. Károly; IV. Szt. Teréz; V. Szt. Ince.

Feliratok és címerek

A Várkapu ormán (?) Martinuzzi címere, Scholtz feljegyzése szerint (1907: 91.) „ober dem Festungstore”, mely még a XVIII. században is látható volt. Ez a kapu nem lehetett azonos a Báthory István idejéből való várkapuval. A helymegjelölés valószínűleg téves. A címer eredetileg a Martinuzzi által épített erődítményen lehetett.

Az Aranyos bástya ormán, a Báthory-címer alatt kőbe vésett évszám:

Az évszamos kő mérete: 34×75 cm. (113. kép) A Báthory címer maradványa 1943-ban még látható volt, ma már nincs meg, csak az évszamos táblát (. . 572) tartó oroszlánfej (114. kép); ennek mérete 54×37 cm.

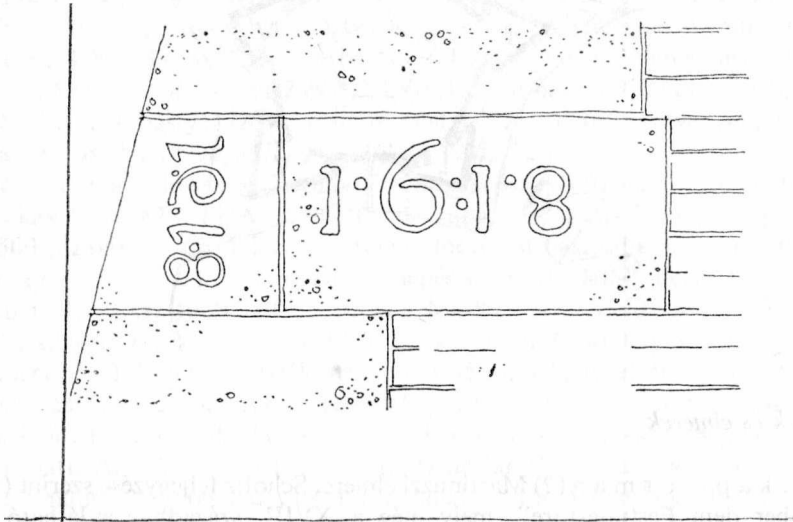
A Veres bástya sarokköveit jelképesen nagy kőgolyó koronázza.

A Királyfia bástya kövein – Scholtz feljegyzése szerint (1907. 322.) – évszámok és feliratok: több kő 1386-os évszámmal; kő betűjelzéssel J. B.; kő betűjelzéssel H B F I; kő felirattal:

B H F I
1386 VIRÁG SZOMBATON
VÉGEZTEM

Valószínű, hogy az 1386-os évszámok valójában az 1586-os évet jelzik, mivel a XIV. században arab számjegyeket még nem használtak. Valamennyi évszám, illetve betűjelzés és felirat utólagos jellegű, talán valamilyen javítási munkát végző kőművesek feljegyzései.

A Bethlen-bástya sarokélén, a kőszegélybe vésvé kétszeresen az évszám, és pedig vízszintesen és függőlegesen

A nyugati várkaputól jobbra, azaz dél felé a Bethlen-bástya nyugati homlokzatán emléktábla (129. kép) cartouche-szerű keretben Bethlen építkezéséről. Anyaga mészkő, mérete 189 × 312 cm. A tábla felső kerete elpusztult, a feliratos mezőből több darab kitört. 1618–1619 között készülhetett. Az erősen rongált felirat szövege – a ligatúrák feloldásával – a következő:

PANNONVS...CIDES·GABRIEL·...ROSA·TRIVMPHIS
 MOENIA·COR·PATRIAE·STRVIT·HAEC·HIS·TROIA·FVISSES
 TVTIOR·HIS·BABY·LON·RVPES·TARPEIAQVE·GALLO...
 AETER...TVRA·DOMVS·COR·SVME·GYGANTIS
 FRA...RVS·TIRVS...ENTVRA PROPAGO
 ASTRA·SVPER·GABRIEL·FVERIT·CANTANDVS ET AETHER
 SCVLPET·DIVINVM·GABRIELIS·SYDERE·NOMEN

A feliratot leolvasták: Kereszturi József (II. 1806. 58.), Rómer Flóris (OMF. Rómer jegyzőkönyve XV. 45. – 1870-ből) és Adalbert Scholtz kapitány (1907. 157–158.). A fenti szöveg, amely fényképről készült, Rómer feljegyzésével egyezik, kivéve az első sor második szavát, melyet Rómer AEDES-nek olvas, Kereszturi és Scholtz ellenben CIDES-nek. Kereszturi ezt a szót DACIDES-re egészíti ki. A feliratot – Kereszturi meggyőző feltevése szerint – Háportoni Forró Pál fogalmazta. Ugyancsak Kereszturi feljegyzése szerint ugyanott volt látható BETHLEN Gábor kőbe faragott, ellipszis alakú címere (scutum ellipticum).

I. Rákóczy György építési emléktáblája (140. kép) egyszerűen profilált keretben. 1638. Állapota rongált, a bal oldala jórészt kitért. 1943-ban a Múzeumban volt, fényképe akkor készült. Lelőhelye ismeretlen. Felirata:

..... EOR · RAKOCI
.....RA ..... PRIN · TRAN
..... REGI · HVN · DNVS et SI
CVLOR · COM · FIERI FECIT
ANNO 1638

A nyugati kapu külső homlokzatán a bejárat felett chronostichonos felirat a vár visszavételéről. Évszáma: 1692. Felirata Scholtz nyomán:

DEO VNI TRINOQVE GRATIAE QVI IPSA SALVTARI
HOSTIAE SACRATA DIE OSTIA APERVIT VARADINI

Scholtz szerint (1907. 320.) a kaputól balra, azaz észak felé kőből faragott hadi trophaeum volt látható, jobbra, azaz dél felé pedig koronás szakállas fej; az utóbbi a várkapu régi fényképén homályosan látható (Appendix I. 294. l.).

Várudvar északi szakaszán hosszú boltozott kazamata homlokzatán ökörfej 1737-es évszám alatt. Mérete 62×53 cm. — Megjegyzendő, hogy a faragvány stílusa régies, tehát kérdéses, hogy faragvány valóban 1737-ben készült. (Említi Scholtz 1907. 326.)

A nyugati kapu belső homlokzatán a boltív felett a vár renoválási emléktáblája 1772-ből. 40×50 cm. Felirata Karácsonyi János olvasása szerint (Biharvárad. I. 1913. 76–77.) :

RENOVATVM

Anno MDCCLXXII

IOSEP · II. IMPERA · ET

MARIA THERESIA

HVNG · REG · AVGG ·

A bástyák felépítése

Tégla falazás, a sarok éleken kőszegély (armírozás). A bástyákra „vigyázó és cirkáló erkély” volt építve (Szalárdi 553. h.), nyilván fából. Feltehetőleg gúla alakú, tornácos fedélsisakjuk lehetett, hasonlók azokhoz, amelyeket a tokaji vár (L. G. Ssicha metszete 1664.), meg a kállói vár (L. G. Ssicha metszete 1665.) metszet-látképein láthatunk.

Az Aranyos bástyán: „mindkétfelé alkalmas jó házakra garádison felmenének, melyekben a kapitányok lakni szoktak volna.” (Szalárdi 551. h.)

N y á r i h á z

Az Aranyos bástyára épült. Leírása: 1640. szept. 27. ifj. Rákóczy György levele. — 1662. Szalárdi (551–553. h.).

Várkapu nyugaton

Feljegyzések: 1581. a várkapu helyének kijelölése Ridolfini meghatározása szerint. — 1598–1599 inventarium: „anterior arcis porta,” felette domus Castellani Geörgi Korlath (ez talán a belső vár kapuja); „prima porta arcis”, felette „domus castellani Benedicti Thorma”, alatta boltozott átjáró „testudo per quam ad Pontem itur. Habet portam adtractoriam cum duabus catenis ferreis quibus eleuari solet. Serae magnae No 4.” — XVII. század eleje. Szamosközy István, „nam unicam [portam] tota arx habet”.

Kapubástya nyugaton a kettős várkapuval és a híddal

Leírásai: 1632. márc. 3-án kelt leltár (Kapufeli). — 1636 őszén Ibrányi jelentése. — 1662. Szalárdi (363, 523, 536, 540, 557. h.). — 1691. spanyol metszethez csatolt olasz legendák: az alaprajz 70, 71, 72. sz. tétele (Adattár III. 19. sz.) és a keresztmetszet 117. sz. tétele (Adattár III. 20. sz.). — 1692. Corbelli jelentése. — 1692. Borgsdorf alaprajzán (Adattár III. 32. sz.) az 5, 6. tétel. — 1722. conscriptio; 1741. jan. és 1742. márc. javaslat a híd javítására.

Morgószin

Feljegyzések: 1639. júl. 1. Ibrányi: „az arok mellet szinten az morgo szen mellet.” — „Az Morgó szinben nem igen tractalhatnak mostan az vrain.” — 1662. Szalárdi: „a vár kapuja előtt való góré” (502. h.); „a vár árka szélén való szin” (523. h.); „a vár előtt való szin” (579. h.).

Torony

Valószínűleg az első kaputorony. Az 1617. évi kolozsvári számadások (márc. 13. és ápr. 15.) tanúsága szerint kaszai Farkas Péter építette. Az ő műve volt a nagybányai Szt. István-templom négyfatornyos, árkádos tornácos fatorony sisakja (1619), mely régi képről ismeretes. (Balogh Ilona, Magyar fatornyok. Bp. 1935. 40–41. l. 10. kép.) Váradon hasonlót építhetett a várban, feltehetőleg a kapubástyára. Mivel Kolozsvárt a város gondoskodott az ellátásáról, kétségtelen, hogy a fejedelem szolgálatában dolgozott Váradon, és pedig nyilvánvalóan a várban.

Harangos vagy óratorony

Helye: a főkapu épületének belső északi vége. (Adattár III. 36. sz.) — Épült 1640-ben Ibrányi Mihály vicekapitány irányításával. (Ibrányi jelentései: 1640. jan. 13., febr. 18., ápr. 11., 15., 17., jún. 23., júl. 2., 24., aug. 1., 4., 13. és I. Rákóczy György levelei 1640. szept. 7. és 16.)

Leírásai: 1640. Ibrányi jelentései. — 1662. Szalárdi János feljegyzései (139, 240, 549–550. h.). — 1691. spanyol metszethez (alaprajz) csatolt olasz legendában a 69. sz. tétel (Adattár III. 19. sz.). — 1691. spanyol metszethez (keresztmetszetek) csatolt olasz legendában a 118. sz. tétel (Adattár III. 20. sz.). — 1722. dec. 31. conscriptio; 1752 körül készült alaprajz legendájában a 43. sz. tétel (Adattár III. 36. sz.). — 1769 körül Lodovico Marini kapitány alaprajza, a legendában a 17. sz. tétel (Adattár III. 38. sz.).

Rajzai: 1660. alaprajz, csatolva az 1660. aug. 31-én kelt jelentéshez (Adattár III. 11. sz.). — 1691. spanyol metszet a vár alaprajzával, legendájában 69. sz. (Adattár III. 19. sz.), a keresztmetszet legendájában 118. sz. (Adattár III. 20. sz.). — 1692. metszet-látkép (Adattár III. 27. sz.). — 1752 körül a vár alaprajzán a 43. sz. tétel (Adattár III. 36. sz.). — 1769 körül Lodovico Marini alaprajzán a 17. sz. tétel (Adattár III. 38. sz.).

Az 1660-ban készült alaprajznak (Adattár III. 11. sz. — *162. kép*), valamint az 1691-ből való spanyol metszetnek (Adattár III. 20. sz. — *147. kép*) a tanúsága szerint a harangos vagy óras toronynak hagyma alakú sisakja volt; hasonló ahhoz, amely a sárospataki templomtornyon (Détshy M., A sárospataki r. k. pléb. templom történetének okleveles adatai. Magy. Műemlékvédelem. 1969–1970. Bp. 1972. 91. l. 42. kép), a szendrői templomtornyon (XVII. századi rajz, közölve: Takáts S., Rajzok a török világból II. Bp. 1915. 26–27.) meg a kálói templomtornyon (L. S. Ssicha metszete 1665.) volt látható és amilyen a csetneki ev. templomon (*149. kép*) és a tolcsvai r. k. templomon (*148. kép*) ma is felmagaslik. Csetnek és Erdély között szoros volt a kapcsolat, a csetneki vasat állandóan szállították Erdélybe, a csetneki várbán pedig I. Rákóczy Györgynek birtokrésze volt (OL. Urb. et Conscrip. Fasc. 174/8, 1643. márc. 25-én kelt Inventarium Chietnekiense. — Dr. Baranyai Béláné közlése; Makkai L., I. Rákóczy György birtokainak gazdasági iratai. Bp. 1954. 146.); 1644-ben pedig Rákóczy a felvidéki hadjárat alkalmával itt is megfordult (Erd. Tört. Adatok. IV. Kolozsvár 1862. 97.). Tolcsva szintén a Rákóczy birtokok közé tartozott; tornya 1655 előtt épülhetett, harangja ugyanis ebből az évből való (Genthon I., Magyarország művészeti emlékei. 2. Bp. 1961. 306.).

A sárospataki tornyot Rákóczy 1638–1641 között építtette, mely Debreczeni Tamás prefektus szerint „mind erősségere s mind zepsegere lenne az helnek” (Détshy, Sárospatak. i.m. 1972. 99.). Maga Rákóczy pedig 1634. márc. 11-én kelt levelében így nyilatkozott az építendő toronyról: „Az Torony penig vgian lenne vgi emlekezeteonk maradna meg abbanis” (uo. 90.). Mikor pedig Rákóczy 1648-ban Ecsed birtokába jutott, első terve-gondja ismét a toronyépítés volt (1648. jún. 12. Debreczeni levele — Détshy 1972. 372. — Adattár 361. l.). Ezek a toronyépítések (Patak, Várad, Ecsed) összefüggnek, valamennyi a fejedelem szándékait tükrözi.

Ebbe az irányba tartozhatott Debrecenben az ún. Veres torony a Szent András-templom kerítésfalában, amelyet 1642-ben megújítottak, hogy a Rákóczytól 1636–1637-ben ajándékozott harangot méltóképpen elhelyezhessék. (Szücs István, Debrecen város története. Debrecen 1870. I. 292.; Bobrovsky 1975. 113.)

Conservatorium vagy levéltartó ház

1662. Szalárdi feljegyzése szerint a Harangos torony „alatt levő erős bolt pedig és az előtt más egy bolt is rakattatván . . . conservatoriumul, levéltartó házul rendeltetett” (240. h.).

Földházak

1662. Szalárdi: „a vár külső kapuja és Bethlen bástya között a külső várban . . . egy sor földházak, amely a viceporkolábok lakása volt . . .” (537. h.). Valószínűleg paticsfalú házak voltak.

Kutak

1635. I. Rákóczy György instrukciója, amelyet Ibrányinak adott: „az Varbeli kutakat igen tisztán tartassa eö kegielme.” — 1692. német hadimérnök rajzán (Adattár III. 31. sz.) 5. sz. tétel (az Aranyos és a Királyfia bástyák meg a kapu előtt). — 1692. Borgsdorf alaprajzán (Adattár III. 32. sz.) a 14. sz. tétel „Brachbare Brunnen” (a déli cortina előtt, a Veres bástyában, az Aranyos bástya előtt). — 1732 körül a vár alaprajzán (Adattár III. 36. sz.) a 33. sz. tétel „Die Brünnen” (a Veres bástyában és az Aranyos bástyától nyugatra az északi cortina előtt, valamint a Királyfia bástyában). — 1775–1776. Marini alaprajzán (Adattár III. 39. sz.) a 23. sz. tétel (a Bethlen bástya előtt jobbról és balról egy-egy kút, a Veres bástyában is egy).

1755-ben a belső vár udvarán új kutat ástak (Adattár III. 37. sz.).

Vízvezeték, csatorna

1625. ápr. 24-én bártfai kézművesek és május 20-án lőcsei kézművesek érkeznek „pro ductione aquarum”. — 1692. Borgsdorf rajzán (Adattár III. 32. sz.) és a legendában 15. sz. tétel: „Aufgesuchte Canal, zum ablauf des gewässers In den graben” (a déli cortina előtt levő kúttól a nyugati cortinába a Bethlen bástya mellett; a belső vár északi szárnyától a nyugati cortinába a Csonka bástya mellett). — 1775–1776. Marini rajzán (Adattár III. 39. sz.) és a legendában a 24. sz. tétel: „Abführungs Canälle” (a Bethlen bástyától kiindulva áthalad a belső vár délnyugati bástyatornyának az oldalán, a belső vár udvarán és mellékágait az udvar középpontjából a nyugati, északi és az északkeleti épületszárnyakról összegyűjtve áthalad a külső vár északi cortináján a Körös felé).

Malmok

Portörő (?) malom: 1625. júl. 14. szerszámok (instrumenta) a váradi malomhoz Mathias Heringh kassai cribrariustól.

Szárasmalom: 1632-ben épült, Rudolffus Fusz malommester, illetve „az új keresztyén fő malommester” munkája (1632. márc. 29.; júl. 12.). — A nagy mesterséggel készült malomról Szalárdi leírása (558. h.). Helye: az élés- és czait-ház szomszédságában, azaz a külső és belső vár közötti területnek a keleti végében.

Újabb malomépítés vagy javítás: 1647. júl. 24–nov. 24. között három új keresztény ács és a vinci (alvinczi) molnármester dolgozott rajta.

Vízimalom: XVI. század eleje, Szamosközy: a Királyfia bástya közelében „anniculum quendam qui Pece vocatur, e thermarum aquis ad agendas molas isthuc corrivatum”. — 1660. aug. 31-i jelentés: „az Peczen levő malom alól.” — 1670. Matthias Miles: a Királyfia bástyával szemben „kombt der kleine Bach aus den Warmen Bädern Pecze genant, ist der Mühlen zu dienst dahin geleittet worden”. — A Pecze folyót, régi nevén Hévjót még Andrea Scolari vezettette a vár alá (1426. ápr. 26.).

A külső vár építésének időrendje

János Zsigmond idejében a Királyfia bástya (1569–1570) és valószínűleg a Csonka bástya vagy legalábbis annak a megkezdése.

Báthory István, Kristóf és Zsigmond idejében: Csonka bástya építésének a folytatása, Aranyos bástya (1572), Veres bástya (1584), Föld bástya, Kapu bástya.

Bethlen Gábor idejében: a délnyugati bástya (1618).

I. Rákóczy György idejében: az árok kiszélesítése, mélyítése a Körös fenekénél alább; az árok béleltetése kővel a bástyák ellenében, amely azonban az Aranyos bástya ellenében nem készült el; a Csonka bástya helyreállítása és feljebb rakatása másfél öllel; a közkőfal (cortina) építése az Aranyos bástyaig; a Királyfia bástya feljebb rakatása; közkőfal a Bethlen-bástyaig; a Harangos torony a Kapu bástya mellett; nyári ház az Aranyos bástyán.

A török foglalás idejében: főként az ostromkarak kijavítása.

A bécsi Hofkriegsrat birtoklása idején: jelentések 1692–1676. (Adattár II. 226–247. l.); rajzok legendái 1692–XVIII. század végéig (Adattár III. 32–42. sz. 259–270. l.). — A bástyák magasságát csökkentették.

A BELSŐ VÁR (KÖZÉPKORI)

Körülbelül 1620-ig a középkorban épült, a XVI. század elején renaissance stílusban átépített püspöki palota volt használatban. Ebben lakott Martinuzzi, majd Izabella királyné (1558), utóbb a váradi főkapitányok. Az 1598–99.-i inventariumban feljegyzett berendezési tárgyak (a „Palota” nagy érc kandelábere, bútorok stb.), festett mennyezetek (a „belső szobában” és a vele szomszédos szobában, ahol Báthory Zsigmond született) ebből az időből származhatnak — talán a kápolna oltárképe (beata Virgo) is.

A BELSŐ VÁR (ÚJKORI)

Épült az 1620-as évektől az 1650-es évek derekáig, ötszögalakban, a sarkokon egy-egy „toronybástyával” (Szalárdi elnevezése). Kapuja volt délen, keleten és északon (Szalárdi). Feltűnő, hogy Szalárdi a nyugati oldalon nem említ kaput, mindazáltal feljegyzését igazolják a rajzok (Adattár III. 36., 38., 39. sz. — 175., 174., 176. kép). A XVIII. századi építkezések óta két boltozott bejárata van

nyugaton és északkeleten (Scholtz 1907. 327.). Kaiserfeld rajza szerint (Adattár III. 28. sz. – 165. kép) a déli és a délkeleti szárny udvari frontja árkádos volt. Marini pedig nagyon pontos tervrajzán (39. sz. – 176., 177. kép) jelzi az árkádokat tartó pilléreknek a lábazatait az udvar minden oldalán, kivéve az északkeletit, a délkeleti szárny külső homlokzatán szintén jelez pillérlábazatokat. Kérdés azonban, hogy az árkádokból mennyi épült a XVII. században és mennyi később. – A belső várat 1643-ban Trauzner János „igen szép fejedelmi lakóhelynek” nevezi; hasonlóképpen nyilatkozott Bethlen János 1663-ban.

Méretei

Az alapsokszög kerülete 360–380 méter; a középkori várnál kisebb terület (Gyalóka 1942. 84.).

A várudvar méretei: az északi szárny hossza 45,52 m; az északkeletié 63,53 m; a délkeletié 52,45 m; a délié 48 m; a nyugati szárnyé 50,35 + 11,75 m. Az udvar hossza keresztben: a délnyugati saroktól a keleti sarokig 81,50 m; az északnyugattól a keletiig 89,18 m; az északnyugattól a délkeletiig 91,58 m. (Steinhausz László felmérése 1881-ben. – OMF. Tervtár. K. 3441., aktaszám 51/1881.)

Leírása

1662. Szalárdi (551. h.). – 1663. Bethlen János. – 1691. spanyol metszet olasz legendájában a 65. és a 66. sz. tétel: „65. Retirata della Cittadella fabricata all' antica di sassi con torri quadre e fianchi piccoli.” (Adattár III. 19. sz.) – 1692. Corbelli. – 1692. Borgsdorf.

Ábrázolásai (alaprajzok és távlati képek)

1691. spanyol metszet (Adattár III. 19. és 20. sz. – 147., 147. a. kép). – 1692 körül német hadimérnök alaprajza (uo. 24. sz.). – 1692. német helyszínrajz (uo. 26. sz. – 164. kép). – 1692. német metszet-látkép (uo. 27. sz. – 131. kép). – 1692. Kaiserfeld távlati rajza (uo. 28. sz. – 165. kép). – 1692. Borgsdorf alaprajza (uo. 32. sz. – 168. kép). – 1752 körül a vár alaprajza a belső vár részletes jelzésével (uo. 36. sz. – 175. kép). – 1769 körül a vár alaprajza a belső vár részletes jelzésével (uo. 38. sz. – 174. kép). – 1775–1776. Lodovico Marini rajzai (uo. 39. és 40. sz. – 176–179. kép), a földszinti (első contignatio), valamint az első emelet (2 contignatio) és a második emelet (3 contignatio) alaprajzával, hosszmetsetekkel, részletes legendával. – Steinhausz László alaprajza 1881-ből (uo. 49. sz. – 180. kép). – Adalbert Scholtz felvételei (uo. 50. sz. – 183. kép). – Fényképfelvételek (uo. 47, 51–55. sz.). – Légi felvétel az 1960-as évekből (uo. 53. sz. – 193. kép), a bukaresti Meridiane kiadása.

A fejedelmi lakosztály

Bethlen Gábor idejében a délnyugati Veres toronybástyában volt, melynek keresztmetsete Marini rajzán (1775/76) látható (Adattár III. 39. sz. Q betűvel jelezve. – 176. kép).

Nagyterem a nyugati szárny déli sarkában

Adatok: 1691. spanyol metszet olasz legendájának 66. sz. tétele (Adattár III. 19. sz.): „Residenza del Bassa, doue si à notizia che sia una cantina capace dell' Abitazioni di 300 Persone.” — 1691. spanyol keresztmetszet olasz legendájának 120. sz. tétele (Adattár III. 20. sz.): „Profilo d'una Torre della casa del Bassà che ha una gran Cantina.” Valószínűleg azonos azzal a nagyteremmel, ahol az állatalkos stukkók vannak.

Tárház

Helye ismeretlen, feltehetőleg vagy a nyugati szárnyban, vagy a délnyugati Veres toronybástyában volt. — 1647. április 28-án „a váradi tárházból igen nagy ládát” hoznak „könyvekkel teli”. — Adatok I. Rákóczy György váradi könyvvásárlásairól, illetve könyvek szállításáról Váradról: 1636. febr. 27.; 1637. márc. 1.; 1642. máj. 18.

Pincék

1640. aug. 14. I. Rákóczy György levele a pincék építéséről. — 1718, 1722, 1725. összeírások (conscriptio) a fiskus pincéjéről. — 1775–1776. Lodovico Marini rajzán (Adattár III. 39. sz.) a 19. sz. tétel: a fiskus pincéje a belső vár nyugati szárnyában.

A vártemplom

Tervezése 1639-ben (Ibrányi Mihály jelentése 1639. jan. 13-án). Szalárdi feljegyzése szerint (242. h.) beépítették a déli szárnyba négyszegletesen, belső tere boltozott volt. Az 1691-i spanyol metszet olasz legendájában a 68. tétel említi „Moschea di pietra della fortezza” (Adattár III. 19. sz.). Távlati képe látható Kaiserfeld 1692-i rajzán (Adattár III. 28. sz. — *165. kép*). Ebben a templomban tartották 1658-ban a hálaadó istentiszteletet a fejedelem jelenlétében, 1660-ban pedig ide vitték a városi szentegyházból a temetési címeres zászlókat a török elől (Szalárdi 544. h.).

Kőfaragványok

Kolozsvári faragott kövek (ajtók, ablakok, kandallók, boltozattartó gyámkövek stb.) szállítása Váradra: 1619. ápr. 15. és 22.; 1622. jún. 29. (összesen 40 szekérral ajtó és ablakkövek); 1622. aug. 5. és 6. (összesen 26 és 16 szekérral); aug. 12. (négy szekérral) — tehát júniustól augusztusig 86 szekérral. — 1622. szept. 11. és 14. (20 szekér — kísérője Végh Lőrinc kolozsvári kőfaragó mester). — 1623. máj. 6. (14 szekér — ugyanekkor Végh Lőrinc is Váradra ment).

Kolozsvári kőművesek (kőfaragók) kiküldése Váradra: 1618. szept. 5–6. Bred Márton. — 1619. ápr. 4. Keomiues Pall mester. — 1619. ápr. 8. tíz kőműves; 1619. ápr. 15. és 22. — 1621. máj. 2.; 1621. okt. 3–4. — 1629. jún. 14.; aug. 25.

(öt kőműves), szept. 6. (három kőműves), szept. 8. (tíz kőműves). — 1623. márc. 21. (kilenc kőműves). — 1625. ápr. 10. és jún. 9.; 1626. ápr. 17., aug. 11. (Brassai Keomies János). — 1638. febr. 14., 1638. júl. 5. (négy kőműves) és júl. 17. — 1648. jún. 8. — A kolozsvári számadások feljegyzései — kevés kivétellel — többes számban szólnak a kiküldött kőművesekről, olykor létszámukat is jelzik.

Szalárdi feljegyzése az 1660. ostromról (550. h.): a törökök nyugat felől „a belső torony alatt való házakra, annak faragott köveit rutul megvesztegetvén, váltig lövöldöznek vala”.

Maradványai: s z e m ö l d ö k k ő triglyphes tagolással és rosettákkal (130. kép). Nagyvárad, Múzeum. Lt. sz. 6162. Mérete 43×60×19—20 cm. Anyaga homokkő. — S a r o k g y á m k ő egyszerű tagolással (141. kép). Újabb szórványlelet a vár árkából.

Alabástromfaragvány

1635. jún. 8-án alabástrom követ visznek Váradra. 1642-ben „Brassai kőfaragó Illies mester” (Elias Nicolai) dolgozott Váradon, ahonnan május 8-án érkezett Kolozsvárra. Talán alabástrom köveket faragott Váradon, amiképpen 1646-ban Kolozsvárt a Farkas utcai szószékre.

Ablaküvegezés

1621-ben két kolozsvári mester megy Váradra: Tölcséres Lőrincz a Király utcából és Tölcséres Lőrinc a Közép utcából. 1628—1629-ben Ioannes et Laurentius Tolczeres dolgozott a várban. 1640. aug. 9-én Kolozsvárról Váradra visznek 16 000 üvegtányért és 300 ónos pléhet.

Stukkók

A belső vár nyugati szárnyában, a szobasor déli végében, a délnyugati toronybástya szomszédságában földszinti nagy terem (10,50×7,80 m, magasság 4,40—4 m) fiókos dongaboltozattal, az ívmezőkben állatalakos stukkókkal. „Jelenleg csupán az udvar felől egy — a boltozatok tanúsága szerint — XVIII—XIX. századi folyosón közelíthető meg, amely az árkádívek elfalazásával jött létre.” (Kovács 1979. 111.) A stukkók rendje a következő: két futó szarvas szemközt, két ágaskodó griff szemközt (a bal oldali elpusztult), két ágaskodó oroszlán szemközt, futó ló, futó egyszarvú, lépő leopárd, álló elefánt a hátán turbános török, karkákon függő gyümölcsfűzér két végén lecsüngő jelképes tobozzal; valamennyi utólagosan bronz színűre patinázott (134—137. kép). A stukkókról a szerző fényképek alapján évtizedek óta tudott, de egyszer sem volt lehetősége a megtekintésükre.

A stukkókat Kovács András és Mircea Țoca közölték és valamennyit Halász Mátyás és Frank Konrád mészmeteszőknek (stukkátoroknak) tulajdonították (Kovács 1976. 199—209. képekkel; Kovács 1979. 107—115. képekkel), akik 1625-ben Fehérvárt dolgoztak, és utána Váradra mentek. Kérdés azonban, hogy valóban dolgoztak-e Váradon vagy csak átutaztak. A stukkók stílusa merőben

ellentétes a fenti tanulmányokban idézett és közölt német művekkel (Kovács 1977. 11., 12., 13. kép; Kovács 1979. 70., 71., 72. kép). A stukkók témája és az állatok rajza heraldikus eredetre vall. Erdélyi címereslevelek felső szegélyének az indadíszében is előfordulnak állatalakok (1641. ápr. 23. Andreas Pásztohi de Varad; 1642. júl. 16. Ferencz család – mindkettő magántulajdonban). A Ferencz címereslevél heraldikus állatfigurái (Balogh J., A Későrenaissance falfestés kérdései Erdélyben. Szépművészeti Múzeum Közleményei. 52. sz. 1979. 113. l. 80. kép) különösképpen is emlékeztetnek a stukkókra. Egzotikus állatok ábrázolása szintén előfordult: ilyen freskó díszítette az aranyosmedgyesi kastély Paradicsom szobáját (1630–1650 körül). Indadíszbe helyezett állatalakok láthatók a radványi kastély kápolnájának falfestményén is, amely a XVII. század közepén készült. (Szmodis-Eszlár É., Későrenaissance falfestészetünk néhány jelentős emlékééről. *Ars Hungarica*. 1980. 205–206. l. 12–15., 20. kép.) A stukkósorozatban két kéz munkája különböztethető meg. Az egyik mestertől származtak a kitűnően megrajzolt heraldikus állatalakok, a másiktól a nehezkesebben mintázott elefánt és a vaskos gyümölcsfüzér, végén a romolhatatlanságot jelképező cédrustobozzal. (Vö. Szabó, J., „Cedrus aeternitatis hieroglyphicum.” *Acta Historiae Artium*. XXVII. 1981. p. 67, 68, 72. fig. 58, 59, 64.)

Falfestmények

Festők működése Váradon a várban: 1623. aug. 20-án a képiró Kolozsvárról Váradra megy; 1624. júl. 11-én a fejedelem képirója Váradról érkezik; 1626. szept. 6-án Képiró István kolozsvári mester megy Váradra és a német képiró; 1629. jún. 20-án Brassai Képiró János érkezik Váradról; 1629. szept. 27-én Képiró János Váradról érkezik; 1638. szept. 25-én Diószegi Ferencz Deák képiró megy Váradra; 1648. jún. 19-én kolozsvári képirók mennek Váradra; 1648. szept. 17-én kolozsvári képiró megy Váradra.

Fából faragott mennyezet

1623–1624-ben a váraljai (szepesváraljai) képfaragók mennyezetet faragtak Váradon; kifizette Bethlen kassai kamarája 1624. febr. 9-én. Mivel a munkát a kassai kamara fizette ki, csak felvidéki mesterekre, mégpedig a szepesváraljai képfaragókra gondolhatunk. Olyanféle faragványok lehettek, amilyenek a szepesváraljai prépostsági templom padjain (1630) láthatunk. (Schürer, O. – Wiese, E., *Deutsche Kunst in der Zips*. Brünn 1938. S. 83, 208. Abb. 302–303.)

Asztalosmunkák, festett mennyezetek

Asztalosok működése a váradai várban: 1621. okt. 19. kolozsvári asztalosok. – 1624. bártfai asztalosok. – 1624. német asztalosok. – 1625. német asztalosok. – 1628–1629. váradai asztalosok. – 1629. okt. 26. újkeresztény (anabaptista) asztalosok. – 1642. júl. 24. medgyesi és segesvári asztalosok. – 1645. szept. 22. Michael Asztalos de Varadino.

Lakatos- és kovácsmunkák

Lakatosok és kovácsok működése a váradi várban: 1635. várbeli lakatosok és kovácsok. — 1647. német lakatosok, Hans Adrian negyedmagával. — 1658. váradi lakatosok és kovácsok.

Egyetlen maradvány: nagy ajtólakat vasból (194. kép), késő renaissance növényi ornamentikával díszített. (Muzeul Țării Crișurilor. Ghidul expozitei — Sectiei de Istorie. Oradea 1972. Fig. 34.)

Kályhák

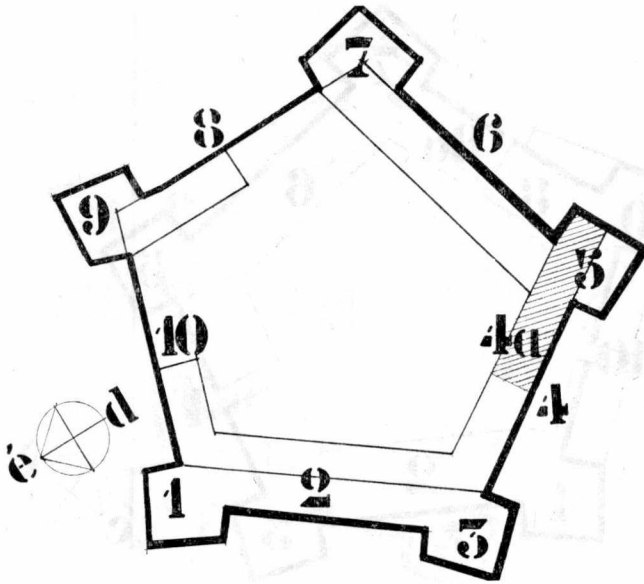
Kályhafiókok szállítása Váradra: 1642. aug. 30-án Alvincről négy szekér mázas kályhát visznek Váradra az újkeresztyén fazekasokkal. — 1642. okt. 4-én két szekér alvinci mázas kályhát szállítanak Váradra. — 1642. okt. 31-én újkeresztyén fazekasok mennek Váradra. — Az 1882–1883. évi várbeli ásatáskor számos késő renaissance mázas kályhacsempe-töredék került elő, részben növényi ornamentikával, részben figurális ábrázolásokkal. Ezekről Rómer Flóris jegyzőkönyvében számos ceruzavázlat található. (Széchényi Ktár. Kézirattár. Quart. Hung. 1413/II. 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58. — 150–153. kép.)

A belső vár beosztása

A részletes leírások alapján a vár beosztása nagyjából rekonstruálható. Megjegyzendő azonban, hogy az egykori állapot rekonstruált áttekintésében az égtájakat a középkori, illetve a XVII. századi (Szalárdi) gyakorlat szerint jeleztük. Ennek megfelelően a székesegyház homlokzata nyugatra tekintett, az újkori vár főkapuja nyugaton volt, holott valójában északnyugaton van. Égtáj jelzés látható Benzini térképén. (Adattár III. 36. sz.)

A belső vár a fejedelemség korában Szalárdi leírása nyomán

1. Északnyugati toronybástya = Veres toronybástya, boltozott.
2. Nyugati szárny = Olaszfokos szárny, utóbb zsindelemmel fedett; földszintje (alsó sorházak) boltozott, emelete gerendás (felső sorházak).
3. Délnyugati toronybástya = Veres toronybástya, veres cseréppel héjazott, mindegyik szint boltozott (fejedelmi „házak”).
4. Déli szárny = Olaszfokos szárny, utóbb zsindelemmel fedett; alsószint boltozott.
- 4/a. A déli szárny keleti szakasza = A boltozott vártemplom.
5. Déli toronybástya = Bethlen halálakor üszögében maradt; I. Rákóczy György befejeztette.

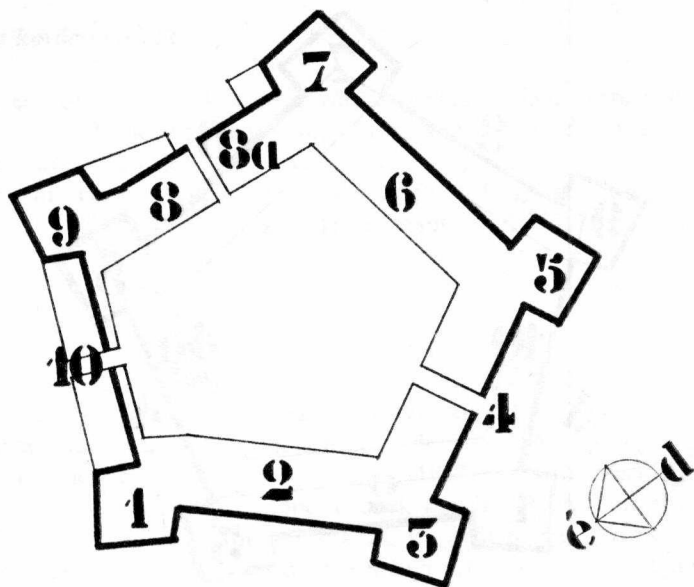

A belső vár 1650 körül

6. Délkeleti szárny	= Alsó szinten czaig-ház (fegyvertár), felső szinten élésház; gerendás mindkét szint, boltozását tervezték.
7. Keleti toronybástya	= Cserepes toronybástya, másként czaigház-bástya; alsó szinten czaig-ház, felső szinten élésház, az utóbbi boltozott.
8. Északkeleti szárny	= Kívül szekérszín fél héjazatra, belül kőistálló fél-héjazatra.
9. Északi toronybástya	= Üszögében maradt, boltozata hiányzott.
10. Északi szárny	= A kőfal felrakása az északnyugati toronybástyaig.

A belső vár 1752 körül Benzini térképe alapján (36. sz.)

1. Északnyugati toronybástya	= Comendanten Logie.
2. Nyugati szárny	= gemeine Cassern.
3. Délnyugati toronybástya	= Das Hospital, unter disen das Garnisons Pater quartier (a jezsuiták szállása) und die Capeln.
4. Déli szárny	= gemeine Cassern.
5. Déli toronybástya	= Pulver Thurm.
6. Délkeleti szárny	= Artillerie Cassernes.
7. Keleti toronybástya	= Rüstkammer.
8a. Északkeleti szárny	= Giess Hauss (a jobb oldali azaz északnyugati belső szakaszon).

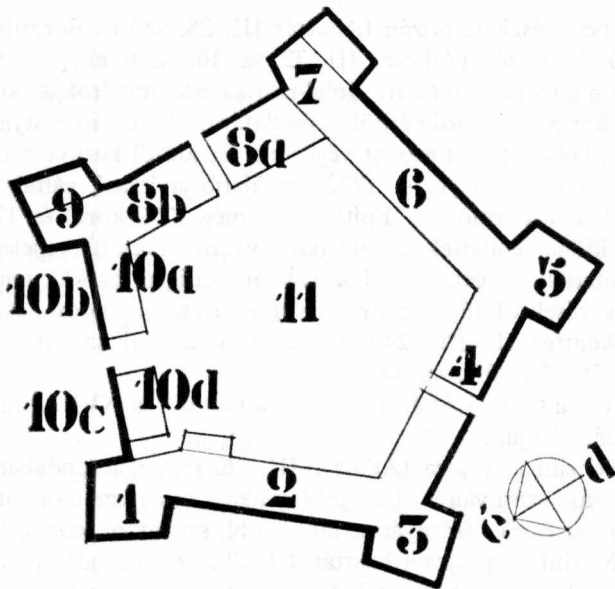
A belső vár 1752 körül

8/b. Északkeleti szárny	=	Haupt Mans Quartier (a bal oldali, azaz északkeleti belső szakaszon), mellette Platz Lieutenant Quartier.
9. Északi toronybástya	=	Alter Pulver Thurm.
10. Északi szárny	=	a. Haupt Wacht b. Gewesenes Lieutenants Quartier c. Requisiten Behalttnus d. Commendanten Küchel
11. Várudvar	=	Parade Platz.

A belső vár 1775 – 76-ban Marini térképe alapján (39. sz.)

1. Északnyugati toronybástya	=	Platz Majors Quartier.
2. Nyugati szárny	=	Egykor Battaill Commendanten Quartier, most gemeine Wohnungen.
3. Délnyugati toronybástya	=	Egykor kápolna, amelyből konyhát alakítanak és újraboltozzák.
4. Déli szárny	=	Gemeine Zimmer és Benháltnus Artillerie Gerätschaften.
5. Déli toronybástya	=	Gewestes Pulver Magazin, amelyet átalakítottak tiszti szállássá.
6. Délkeleti szárny	=	Zeughaus, amely fölé új traktust építenek.
7. Keleti toronybástya	=	Stuck Wirtshaus.

A belső vár 1775 körül

8. Északkeleti szárny = Keleti szakaszán (8a) Garnisons Kirche. Északi szakaszán a lebontandó Ingenieur Quartier.
9. Északi toronybástya = alter Pulver Thurm – Artillerie Requisition Kammer.
10. Északi szárny: c, d = Platz Majors Quartier gehöriges Zimmer und Kuchel az északnyugati toronybástya mellett; a, b = Haupt Wacht az északi toronybástya mellett; A belső jobb szakaszon átalakítás.
11. A várudvar = Paradi Platz.

A belső vár építésének időrendje

Bethlen építkezései: az ötszögű belső vár tervezése, az északnyugati és a délnyugati veres toronybástya, a nyugati és a délnyugati szárny felépítése olasz fokos pártázzattal; a déli toronybástya megkezdése, amely üszögében maradt.

I. Rákóczy György építkezései: a déli toronybástya befejezése, a délkeleti szárny építése, mely földszintjén czaigház, emeletén élésház; a keleti toronybástya földszintjén czaigház, emeletén élésház; az északi toronybástya: az északnyugati szárny magas kőfalának felhúzósa; a vártemplom beépítése a délnyugati szárny keleti végébe.

II. Rákóczy György építkezései: az északkeleti szárny belső (udvari oldalán) kőistálló félhéjazatra, külső oldalán szekérszín félhéjazatra.

A török uralom idején: 1660 őszén helyreállították (Debreczeni Nagy János jelentése), a váradi basa palotájának rendezték be; 1662-ben a vártemplomot mecsetté alakították és minaretet építettek melléje. A minaret látható Kaiser-

feldnek 1692-ben készített rajzán (Adattár III. 28. sz.) és Borgsdorfnek szintén 1692-ből való alaprajzán (Adattár III. 32. sz. 16. sz. tétel).

A visszafoglalás után: 1692-ben az ostromkárok kijavítása Corbelli kapitány és Borgsdorf hadimérnök javaslatára. A toronybástyák magasságát csökkentették, belső átalakításokat végeztek. Ez időtől kezdve a tiszántúli katonai parancsnokság székhelye. — 1722-ben újabb javítások váltak szükségessékké (1722. dec. 31. conscriptió). — Építkezések még 1750 körül és 1775–1776-ban is folytak. Ez időben építették az épületszárnyakra a második emeletet és az északi szárnyat kiépítették, az északkeleti szárnyban pedig új barokk templomot emeltek. Az építkezésekről tájékoztatnak a Hofkriegsrat index- és protocollumbjegyzései (Adattár II. 226–247. l.); és még sokkal szabatosabban a rajzok (Adattár III. 36., 38., 39., 40. sz.).

Javítási és átalakítási munkálatok a XVIII. században a tervrajzok legendái alapján.

1752 körül Benzini alaprajza (Adattár III. 36. sz.), a legendában 14. sz. tétel: a belső vár északi szárnyán a külső jobb szakasz egy része újonnan épült; 49. sz. tétel: a belső vár északi szárnyán a külső jobb szakaszon építkeztek.

1769 körül Marini alaprajza (Adattár III. 38. sz., legendájában a 8. sz. tétel a nyugati és déli szárny harmadik Contignatiója (azaz második emelete) és új tetőzet; számos belső javítás: padló, ajtó, kályha.

1775–1776-ban Marini alaprajzán (Adattár III. 39. sz.) a legendában a következő tételek: 1. a délnyugati toronybástyában az egykori kápolna konyhává alakítása; 4. a déli szárny belső átalakítása; 6. a déli toronybástya átalakítása tiszti szállássá; 7. a keleti toronybástya belső átalakítása; 8. a keleti szárny fölé egy emelet építése; a keleti toronybástya átalakítása; 10. az új templom építése az északkeleti szárnyban; 11. az északkeleti szárnyban átalakítások; 16. az északi szárnyon, a várudvar felől tekintve a jobb szakasz, azaz a kelet felé eső rész átalakítása; 27. az északkeleti szárny átalakítása tiszti szállássá. — A belső és a külső vár közötti területen kisebb-nagyobb épületek emelése.

1775-ből a második és harmadik Contignatio, azaz az első és második emelet alaprajza Marinitől (Adattár III. 40. sz.), ezen a következő tételek: 46. a déli szárnyon padló, ajtó, ablakcsináltatás, három szoba boltozása és „vorwartz der Gang durch alle 3 Stöck einzugewölben”; 49. az új templom; 52. a délkeleti szárny második emeletén (harmadik Contignatio) átalakítás; 53. az északi szárny első és második emeletén (második és harmadik Contignatio) átalakítás; 54. a déli bástya átalakítása tiszti szállássá.

AZ ÚJKORI VÁROS. XVI–XVII. SZÁZAD

A VÁROS HELYRAJZA

Leírásai

1599. német katonai commissarius „Ist wol der Ort . . . einem irdidischen Paradeis zu vergleichen”. — XVII. század eleje Szamosközy István. — 1662. Szalárdi János (365–366, 434–436. h.). — 1663. Bethlen János. — 1699. Theatrum Europaeum. — 1718. Bonbardi.

Rajzok

Látképek és alaprajzok: Adattár III. 4., 5., 6., 6.a., 16., 17., 19., 23., 24., 25., 26., 30., 31. sz.

Erődítései

1574. a várad palánk építéséről országgyűlési végzés. — 1659. Ebeni István főkapitánysága alatt a város erődítéseit megújították és derekasan kiépítették. — 1662. Szalárdi leírása (365–366, 434–436. h.).

Utcanevek

1544. Káptalanszer; 1552. platea Olaszi; 1575. Velenceze utca; 1598. Pintek utca (a vártól nyugatra); 1599. vicus Zombathely, Supos, Olazij, Wybecs, Vadkert, Zentmiklós; 1608. Várad utca; 1630. ápr. 1. vicus vulgo Szent Ferencz, vicus Olazi, vicus Vadkert (Vadkert a vártól délre, Szt. Ferencz utca a vártól keletre a Veres bástyával szemközt); 1636. júl. 22. Uj Becz Utca. Az 1658. évi összeírás szerint a Körös jobb partján Olaszi, Szent Miklós, Buda, Felszer, Vizi utcák; a bal parton Velence városrészben Szent Jakab, Szent Ferencz, Kisujbéc, Nagyujbéc, Velence utcák. — 1632-ben elrendelték a sáros utcák javítását.

Szőlőhegyek

1552. évi feljegyzés (Adattár 65–66. l.); 1576. Dorongós; 1635. Omlás (Csukás Lénárd végrendelete); 1645. Dalyoshegijallia (Asztalos Mihály szőlője); 1699. Aranyos, Ablakosch (Theatrum Europaeum). — A várat körülvevő kertekről Isolani írt (1598). A kítűnő gyümölcsöket Domenico Ridolfini és Tommaso Piazza említi (1582). A gyümölcsösökről Szalárdi tudósít, közöttük Csomaközi Andrásné Nadányi Sáráéról, melyet a veje és örököse Gyulay Ferenc a városnak adományozott temető céljára (437., 545. h.).

Irodalom: Zsák J. Z., Várad az 1598. évi ostrom idején. A Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve. 1901–1902; Gyalóka J., Nagyvárad 1692-ben. Ugyanott 1903–1909; Gyalóka J., Új adatok a régi Várad helyrajzához. Biharvárad. I. 1913.

Templomok

„Ö r e g e g y h á z” a vár előtt (Szalárdi), ref. templom. Valószínűleg azonos a középkori Szentlélek-templommal, a Péntekhely utcában. Nemesi temetkezések helye (Petneházy István, Bornemissza Pál stb.). Vázlatos képe Houfnagel, Dillich és Zeiller metszetén. (Adattár III. 4., 7., 8. sz.) — I. Rákóczy György és Lorántffy Zsuzsanna adományai a templomnak: öt darab úrasztali ezüst edény (146. kép), hímzett úrasztali abrosz (145. kép) és hímzett kehely takaró, amelyeket 1660-ban Ó-Tordára, a ref. templomba vittek (1756. leltár). — A templom hatalmas tetőzetéről és 1660. évi pusztulásáról Szalárdi írt (544. h. — Adattár.). Ugyancsak

a nagy tetőzetet említi 1664-ben Martin Zeiller: „ein gross aufgericht Schindel-tach, gleich einer grossen Scheuern.” (Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn. Vermehrt und verlegt von J. Beza. Leipzig 1664. 260.) A magas tetőzet az ostromos idők után, a XVII. század első felében épülhetett, ugyanekkor kibővíthették a templomot, amint erre Szalárdi leírásából következtethetünk.

R. k. t e m p l o m : 1583 őszén Báthory István ígéri Possevinónak: „restituere una chiesa la quale serve alle munitioni di quella cittadella.” — 1584. a Szt. Egyed-templom a jezsuitáké. — 1587. Szántó István a templom helyrehozataláról és az új építési tervről. — 1588. a jezsuiták jelentése: „templum quod nos Varadinj habebamus.” — 1599 után új templom kijelölését kéri. — A jezsuita rezidenciáról: Lukács III. 1967. 28* 451. — Adattár 86, 101, 128. l. (A középkori templomok felsorolását l. 307–308. l.)

Hospitale—ispotály

1556 után a Szentlélek ispotály a reformátusok kezébe került. — 1598–1599 körül Houfnagel metszetén jelezte a Körös jobb partján. — 1635. Csukás Lénárd hagyománya. — 1662. Szalárdi feljegyzése két ispotályról (271. h.).

Kollégium

1557. a ref. kollégiumot a Mindenszentek kolostorában helyezik el. — 1629. Várad Mihály (contrascriba Scholae Varadiensis) Bethlen Gábor fejedelmet sirató verse. — 1630 januárjában 30 „öreg deák” ment Váradról Bethlen Gábor temetésére. — 1634. Marcus Antonius Venetus professzorsága. — 1635. Csukás Lénárd hagyománya. — 1636. Rákóczy fejedelem alumnusait Váradra küldi. — 1646. Czeglédi Istvánné hagyománya. — 1647. várad schola mester. — 1656. II. Rákóczy György adománya. — 1660. aug. 27. a kapitulációs pontokban az „oskola” védelme. — A várad diákság önként részt vett a vár védelmében, közülük többen elestek, hadnagyukkal, Almásy Dénessel együtt; az életben maradottakat Martonfalvi György rektor vitte át Debrecenbe. — 1662. Szalárdi I. Rákóczy Györgyről: „A várad iskolában egy akademikus mesternek tartására mindjárt fejedelemségének kezdetén nagy szép fizetést rendelt vala.” (237. h.) Ugyancsak Szalárdi ír a fejedelmi pár adományairól és az oskola épületeiről (Adattár 307. l.).

Nyomda

1565-től működik. 1566. az első ismert várad nyomtatvány (RMNY 222. sz.), amelyet számos kiadvány követett. (RMNY I. 1971. 764.; RMK I., II., 1879, 1885.) Az 1640-es években id. iktári Bethlen István „Luneburgumbul igen szép typographiát nagy költséggel hozatott volt”. (Szalárdi 229. h.; Tóth-Szabó [1904. 75.] a nyomdafelszerelés vásárlását tévesen I. Rákóczy Györgynek tulajdonítja.) Ez időben a református egyház tulajdonában volt a nyomda, melyben Szenci Kertész Ábrahám nyomdász működött, akit a fejedelmek nagyra becsültek. Jeles munkásságáért 1648-ban címeres nemeslevelet (157. kép) kapott. (Adattár 188. l.) Legjelentősebb kiadványai: Approbatæ Constitutiones 1653-ból (156., 160. kép)

és a „váradai Biblia” 1660–1661-ből (160. kép). Kertész Ábrahám hagyatékában könyvkötő felszerelés is maradt. Tehát a nyomtatványok kötése is – legább jórészen – a váradai nyomdában készült.

Papirosszállítás Gyulafehérvárról Váradra és onnan kész nyomtatványok szállítására Gyulafehérvárra a kolozsvári számadások szerint: 1646. szept. 29.; 1648. jún. 4. és jún. 15.; 1653. jún. 5., jún. 29., dec. 7.; 1659. júl. 5., aug. 13. – Ezek a papirosszállítványok a fejedelmi megrendelésekhez voltak szükségesek.

1660. aug. 27. A kapitulációs irat 5. pontja a nyomda védelméről és kiadatásáról, amelyet a török teljesített. Szenczi Kertész Ábrahám Kolozsvárt, majd Szebenben folytatta működését.

Házak

Varkocs Tamás és felesége Zólyomi Klára háza (1551 körül).

Pest-budai menekült kézművesek kőházai (1552).

Melius Juhász Péter háza (1566 – korábban a Halottak oltárának a háza).

Nyárády Demeter váradhegyfoki prépost háza (1568 előtt).

Ábrámfy István árváinak a háza (1568).

Pázmány Miklós háza (1569–1570 körül).

Giczy János főkapitány kőháza a várakozhoz közel, a vár nyugati oldalával szemközt (1585 előtt. – Istvánffy utólagos feljegyzése).

Francesco Castaldo háza (1597).

Váradai kézművesek házai utcánként felsorolva (1599).

Martinus Literatus Köveskuthy váradai provisor háza „in platea Pintek utca” (1600).

Jenei Sebestyén háza (1608).

Asztalos István háza (1608).

Kovács Benedek háza (1608).

Csomaközi András vicekapitány háza (1620, 1632–1635).

Csukás Lénárd háza (1635).

Török kereskedők szállás- és árusítóhelye a Péntekhely utcában Bethlen Gábor idejében (1613–1629).

Nánási István vicecastellanus háza az Új-Bécs utcában (1636).

Petneházy István generális háza (1640 előtt).

Petneházy Istvánné Király Anna háza (1640, 1648).

Kornis Zsigmond bihari főispán, generális, váradai főkapitány háza (1640 előtt, 1648. – Erről 1669-ben Vánoviczi jelentése).

Szalárdi János fejedelmi secretarius, váradai káptalan háza (1642), amelyhez Szalárdi 1647. május 23-án Kolozsvárról faragott köveket szállítottott négy szekérral.

1643. júl. 16. Trauzner követ nyilatkozata: „annyi fő ember . . . nemesi és vitézlő rend lakja.”

Bornemissza Pál udvari főkapitány háza (1644 előtt).

Szenczi Kertész Ábrahám nyomdász háza (1648 előtt, – 1660 a kapitulációs irat 5. pontja).

Bonczidai János maradékainak a háza a Péntekhely utcában (1650 körül).

Gyulay Ferenc főkapitány kertés nagy kúriája a Péntekhely utcában (1650 körül, 1658).

Szépán (Stepán) Ferenc várbeli tiszt háza (1658).

Pohárnokok, majd a papok háza (1658).

A váradi nemesek házai utcánként felsorolva: a jobb parton Olaszi, Szent Miklós, Buda, Felszer, Vizi utca; a bal parton a Velence városrészben Szent Jakab, Szent Ferenc, Kisujbács, Nagyujbács, Velence utca (1658. évi összeírás).

Teleki Jánosné, id. Bornemissza Anna háza (1659).

Boldvai Márton bihari viceispán háza Olasziban „a híd végén” (a Körös híd végén). (1660. – Szalárdi 524. h.)

Sírkövek a XVI–XVII. századból

Sírkő 1541-ből. 1883-ban került elő, utóbb nyoma veszett. (Nagy S., Biharország. Nagyvárad 1884. 1.; Balogh 1943. 281.)

Kenéz Szücs András pesti bíró sírköve. 1554. (Adattár 66–67. l.)

Ábrámfy (Ábránfy) István sírköve (101. kép). 1568., illetve 1570. (Adattár 74. l.)

Címeres sírkő (143. kép). XVII. század első fele (1660 előtt). Nagyvárad, Múzeum.

Anyaga mészkő. Méretei: 123 cm magas, 64 cm széles, 16,5 cm vastag. Felirata lekopott. Felső kimélyített mezejében: szárnyas zárt sisakkal koronázott négy-szegletes pajzsban három felfelé álló nyílhegy. Lelőhelye ismeretlen.

Cobos (Czobós vagy Csobós) János váradi mészárosmester sírköve (143. kép). 1655. (Adattár 192. l.)

Temetkezések az „öreg egyházba”: Petneházy István generális (1640 előtt); Bornemissza Pál udvari főkapitány (1644); Bálpataki János Lorántffy Zsuzsanna hopmestere (1645). – A címeres sírkő ebből a templomból származhatik.

A város temetője: Szalárdi (1662) a „régii temetőről”, melyhez Gyulay Ferenc adományából nagy gyümölcsös és szőlős kertet foglaltak és a kettőt „jó, állandó kerítéssel” körülvették (437. h.). – Innen származhatik Csobós János mészárosmester ereszes sírköve (1655).

KÉZMŰVESEK VÁRADON ÉS A KÖRNYÉKEN A XVI–XVII. SZÁZADBAN

1546. Névtelen ágyúöntők.

1549. Ferences ácsmesterek.

1552. Pest-Budáról Váradra telepedett kézművesek.

1554. Szücs Kenéz Antal egykori pesti bíró.

1563. 1569. Váradi ötvösök.

1565 előtt. A kovácsok céhmesterei: Ágoston Kovács Olasziban, Sarkantus Benedek és Csiszár Oszvald.

1565 előtt. Ötvös Demjén váradi főbíró.

1570. júl. 15. előtt. Vitalis magister architectus; Zawath községben volt birtokos.

1575. Lakatgiarto Oswald főbíró.

1579. Váradi gyöngyfüző.

1588. Keomijes Váradi György Kolozsvárt.

1593. Opifices et mechanici, részletezve: lapicides, muratores, fusores, molitores, rotipares.
- 1598 előtt. Thuri Tamás és Böjti László a kovácsok céhmesterei.
1599. A váradi dézsmajegyzékben molnárok, ácsok, asztalosok, kőművesek, az utóbbiak közül kettő az Új Bécs utcában, egy a Vadkert utcában.
- XVI. század második fele. Bihar megyei községekben számos ács és molnár, Belényesen 1600-ban Ács, Asztalos, Kőműves, Molnár.
1604. Asztalos György.
1608. Asztalos István.
1608. Kovács Benedek.
1614. Váradi szabócéh számos névvel.
1615. Váradi molnárok.
1625. jún. 23. Váradi ötvösök.
- 1628–1629. Murarii Varadiensis, Mensarii Varadiensis, Murarii Tyrones (bihari jobbágyfiúk), Ioannes és Laurentius Tolczeres.
1630. ápr. 1. Stephanus Paisgiarto.
1635. júl. 1. A várhoz szolgáló lakatosok, kovácsok, asztalosok.
1638. márc. 4. Ibrányi „it is alkalmas mester [kőműves-kőfaragó] vagion egi”.
1640. Szegedi Ötvös Mihály váradi bíró.
1642. Csergei György ötvös céhmester és még nyolc váradi ötvös.
1645. Michael Asztalos de Varadino.
1653. Váradi céhek.
1653. Váradi kovácsok.
1653. Nagybányai István a kovácsok fő céhmestere.
1653. Váradi Mihály a kovácsok kiscéhmestere.
1653. Martinus Képiró alias Váradi, a kolozsvári festők főcéhmestere.
1658. A váradi lakatosok és kovácsok céhe.

BÁNYÁK

Kőbányák Várad környékén

1609. Somlyó hegye erdejével, mésznek való kövével és kőbányájával a vár tartozéka. — 1638. febr. 12. Ibrányi Mihály: „io követ is találni az pap mező felé ualo Baniaban.” — 1635. márc. 4. Ibrányi: „Az ide ki ualo faragot kő nem io.” 1777 után. A váradi r. k. püspökség birtokainak összeírása: Bikács praedium (Váradtól délre kb. 25 km): „Lapidicina lapidis Mollis pro rebus Statuariis et Lapididarum apti;” az új székesegyházhoz és a püspöki rezidenciához innen szállítottak követ a kapukhoz, ablakokhoz, lépcsőkhöz. (OL. Urb. et Conscript. Fasc. 125/1. I. köt. 278–280. — Dr. Baranyai Béláné közlése.) Mivel Bikács már a középkorban püspöki birtok volt (Györffy 1966. 603.), utána pedig a vár birtoka, lehetséges, hogy ezt a kőbányát már a korábbi századokban is használták.

Kőbányák Kolozsvár környékén

A bányákra vonatkozó adatok közlése: Balogh J., Későrenaissance kőfaragó műhelyek. III. Közlemény. *Ars Hungarica*. 1975. 55–56. A Kolozsvárról Váradra

szállított faragott kövek (ajtó- és ablakkövek, kandallók stb.) anyaga mind ezekből a bányákból származott, valószínűleg Thurzó Zsigmond sírkövéé is.

Alabástromkövek bányászása Kalotaszegen

A kolozsvári számadáskönyvek adatai: 1622. okt. 7.—1623. ápr. 2.; ápr. 3-án Gyerővásárhelyig vitték a kőszegő mestereket; ápr. 6-án „Kapuson túl szegetenek”.

Rézbányák

1595. jan. 24. A rézbányához tartozó öt falu felsorolása, közöttük Kisbánya 20 jobbággal, az öt falu összesen 157 jobbággal. — 1600. A bányák összeírása: rézbánya Kisbányán és Poyanban. — 1619. jún. 3. A kisbányai rézbányából 2 1/2 mázsa rezet szállítanak a fejedelem parancsára Gyulafehérvárra.

APPENDIX IV.

FEJEDELMI FUNDÁTOROK

DOMENICO DA BOLOGNA

1531 – 1533 között I. Ferdinánd szolgálatában működött, a király kijelentése szerint „multaque et valde utilia contra Turcam prestiterit nobis servitia”.

1540 előtt Zápolyai János szolgálatában Budát erősítette meg, majd Új-Bálványos várát (Szamosújvárt) építette. 1540-ben Beszterce város erősítéseit készült megvizsgálni a király parancsából; erről Domenico maga írt Új-Bálványos városban 1540-ben keltezett levelében.

1540. aug. 26-tól I. Ferdinánd szolgálatában állt. (Valamennyi adat közölve: Balogh 1943. 209–210.)

1553. nov. 7. Léka. *Barthus* lékai tisztartó értesíti Nádasdy Tamás nádort, hogy „magister Dominicus, architector Regiae Maiestatis” Lékáról Grazon át „Italiam versus se contulit”. (OL. Magy. Kamara Nádasdy Itár. Miss. *Barthus*. – Dr. Horváth Tibor Antal közlése.) – Feltehetőleg magister Dominicusnak része lehetett a lékai vár megerősítésében, renaissance átalakításában. A kápolnatorony kapuja felsőolasz jellegű. Kérdés azonban, hogy ez a mester azonos-e Domenico da Bolognával. Détszly a Grazban élő Domenico de Latio-val azonosította. (Hadtört. Közl. 1976. 574.)

GIOVANANDREA GROMO

1560 körül (?)–1565. ápr. 6. János Zsigmond fejedelem testőrkapitánya, saját feljegyzése szerint „Colonello de gl' Italiani”. Műve: „Compendio della Transilvania” (1564–1565). Kiadta Aurel Decei, *Apulum* II. 1943–1945. Alba-Julia, 1946. 153–213. Német fordításban megjelent: *Archiv des Vereins für Sieb. Landeskunde*. II. 1854. – Bár adat Gromo hadimérnöki tevékenységéről nincsen, emlékiratában sincs erre vonatkozólag utalás, mégis ebben a művében az erdélyi várak hadászati jellemzésében igen alapos szaktudásról tesz bizonyosságot. Feltehetőleg ilyen kérdésekben javaslatokkal szolgált a fejedelemnek, aminthogy erre éppen művéből (206–207) következtethetünk.

ORBAY MIKLÓS FŐPALLÉR

1568-ban Orbay Miklós főpallér mint János Zsigmond követe Konstantinápolyban járt. (Erd. Orsz. Eml. I. 1876. 268. – Forrásra való hivatkozás nélkül.)

1571. jan. 14. *János Zsigmond* megerősíti az 1571. jan. 6–14-i marosvásárhelyi országgyűlés törvénycikkét Szászsebes városfalának építéséről, melyet negyed-

részt a fejedelem vállalt, háromnegyedrész pedig a három nemzet. „Hogy felséged kegyelmesen ajánlja magát, hogy Orbay Miklósnak megparancsolja az Szászsebes építésének főpallérságát, hogy felvegye azt, felségednek megszolgáljuk.” Orbay feladata a mészégetésről, téglavetésről és tégláégetésről gondoskodni, az aprómívesek nótáriusával elszámolni, a behozandó lengyel tóásokkal megszerződni. „Orbay Miklósnak penig az főpallérnak igirunk mindenóra asztalára tizenhat forintot adni, az felit munkájának [más példányban: az felett munkáját] megszolgáljuk országul ő kegyelmének.” (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 375–377.)

NÉVTELEN FUNDÁTOR (ARCHITECTUS ITALUS)

1577. márc. 17. *Kvár szkve*: „Eodem die váradi Kochys Mathias hozá ide 4 lovon az fundatort, hogy Tordára vinné. Attam fl. 1.” (1577/X. 61.)

1577. márc. 28. *Kvár szkve*: „Az fundator Fejérvárról jöve vissza;” négy lovon viszik Hunyadig [Bánffyhunyadig]. (Uo. 62.)

1577. szept. 5. *Kvár szkve*: „Kontha Miklós viszi a fejedelem fundálóját Désig.” Kifizettek 3 lóra fl. 1. den. 50. (Uo. 70.) – Lehetséges, hogy a huszti építkezésekhez ment.

1578. jan. 13. *Kvár szkve*: „Turi Boldizsár viszi 4 lovon az váradi fundatort Hunyadra. Attam fl. 2.” (1578/XIV. 65.)

1578. nov. 7. *Kvár szkve*: „Kocsis Benedek viszi az fundatort Ujvárba” [Szamosújvárba]. Fizetnek neki den. 75. (1578/XIV. 96.)

1580. jan. 27. Kolozsmonostor. *P. Jacobus Wujek* jelentése P. Eberhard Mercurian jezsuita generálisnak: „... missus erat ab Illmo principe architectus, qui aedificium scholarum metiretur... insuper architectus ipsi affirmaret monasterium refici et scholas extrui, Quales nos vellemus, 8.000 florenis vix posse... Addebat et illud cancellarium cum architecto post dies aliquot huc esse venturum, ut locum alium scholarum deligat...” (Balogh J., Későrenaissance kőfaragó műhelyek. *Ars Hungarica*. 1975. 223–224.)

1580. febr. 20. Gyulafehérvár. *Francesco Tenchetta* levele P. Francesco Sunieri provincialisnak: „Ho l'avisò ch'il Magnifico S^r canzeglier ha detto al fuonditor che si prepari, perchè l'III^{mo} principe lo vol mandar a dar ordine et principio alla fabrica.” (Uo. 224.)

1580. febr. 28. Kolozsmonostor. *P. Wujek* jelentése P. Everardo Mercurian generálisnak: „Missurus erat Princeps cancellarium ad nos una cum architecto, ut ex domo monialium scholas facerent...” Mindez ideig azonban nem jöttek. (Uo. 224.)

1580. ápr. 11. Kolozsmonostor. *P. Wujek* rektor Caligari püspök lengyelországi nunciussnak: „Ill^{mus} princeps postridie dominicae Palmarum misit huc cancellarium suum, una cum architecto Italo, ut aedificia scholarum in civitate et monasterium habitationi nostrae accomodaretur.” (Uo. 224–225.)

1581. febr. 2. *Báthory István* utasítása Ridolfini váradi küldetéséhez: „2. veder se l'intentione dell Architetto defonto sia stata ben intesa o no.” (Adattár 86. l.)

Irodalom: *Balogh* 1935. 22.; *Balogh* 1947. 10–11.; *Lukács—Polgár* II. 1965. 477. (a kolozsvári jezsuita kollégium építését tévesen Tenchettával azonosítják); *Balogh* 1970. 240.; *Kovács* 1973. 23.; *Balogh* 1973. 240.; 1975. 223–225, 229–230 (a régebbi irodalommal); *Avram* 1979. 172.

DOMENICO RIDOLFINI DA CAMERINO

1578. szept. 17. s. l. (Krakkó?). *Joh. Michael Brutus* értesíti Gyulay Pált, hogy Domenico Ridolfini – akit a király Váradra akar küldeni – felkereste őt Aquilius Mugilisnek adott megbízólevéllel, mely szerint Mugilis adjon kíséretet Ridolfini mellé. Mugilis betegsége miatt az intézkedés elmaradt, mire Ridolfini újból felkereste Brutust, aki őt a prokurátorhoz, az pedig Tornyai Kristófhhoz utasította. Ridolfini az utóbbival elégedetlen lévén, újból Brutushoz fordult, amidőn heves szóváltás közben feljelentéssel fenyegetődött. Brutus kéri Gyulayt, hogy – ha szükséges lenne – járjon közbe érte a királynál. (*Brutus, Jo. Michael, Opera varia selecta*. Berlin 1697–1698. 540–545. – Papp M., *Brutus J. Mihály és Báthory István magyar humanistái*. Bp. 1940. 67–68.)

1579. febr. 10. Wilno. *Báthory István* király levele Rómába Tyczyn Györgynek: küldje sürgősen Ridolfini hadimérnököt, akit a meginduló, új háborúban nem nélkülözhet. Szükség van reá, „quia belli administrationem iam suscipimus . . . et stipendium quinquagenorum aut sexagenorum tallerorum menstruorum, aliaque commoda ei promissimus”. (Veress 1944. 116.)

1579. dec. 10. Róma. *Tyczyn* jelenti a királynak, hogy Ridolfini még karácsony előtt útnak indul Lengyelországba. (Uo.)

1579. dec. 20. Ridolfini Anconában hajóra száll, dec. 28-án érkezik Velencébe, 1580. jan. 21-én Bécsbe, febr. 3-án Krakkóba, febr. 12-én Varsóba. (Banfi 1941. 23.)

1580. febr. 16. Varsó. *Ridolfini* értesíti sógorát, Giov. Batt. Liliust, hogy Báthory István király febr. 13-án fogadta. (Uo.)

1580-ban Ridolfini részt vesz Báthory hadjárataiban.

1580. szept. 2. Wielkie Luki. *Báthory István* király Ridolfinit hadi érdemeiért ezredesnek nevezi ki. (Adattár II. 85. l.)

1581. jan. 23. Varsó. *Ridolfini* levele, melyben arról ír, hogy a király Erdélybe akarja küldeni. (Adattár II. 85. l.)

1581. jan. 31. Varsó. *Báthory István* értesíti Giczy János váradi kapitányt, hogy Ridolfini ezredest Váradra küldi. (Adattár II. 85. l.)

1581. jan. . . . Báthory István számadásai: Ridolfini 50 forintot kap a váradi útra. (Veress 1918. 132.)

1581. febr. 2. *Báthory István* részletes utasítása Ridolfini számára váradi kületéséhez. (Adattár II. 86. l.)

1581. febr. 2. Varsó. *Ridolfini* levele sógorához: „Hoggi parto per Transilvania et Ungaria. Hier sera stetti a parlare al mio Re il quale mi fece addimandare sopra le cose di Transilvania e mi detto un’ istruzione di cose importantissime, le quali la Maesta d’Iddio benedetto me l’ha mandate, perchè il Re conosca quanto vaglio e posso in servizio di Maesta Sua.” (Banfi 1941. 26. l. 16. jegyz.)

1581. febr. 19. Várad. *Ridolfini* értesíti sógorát, hogy – bár a király őt nagyra becsüli – mégis vissza kíván térni Itáliába „essendo il paese non poco aspro”.

Jóllehet magasztalja a királyt, mégis „sono stanco dalle fatiche di tanti anni, ne mai mi è avvenuto che habbia desiderio di ritornare in Italia come adesso”. (Uo. 27. l. 19. jegyz.)

1581. máj. 25. *Kvár szkve*: „Az funadatort vitte Tordára Zigyarto Daniel 4 loven fl. 1.” (V/X. 46.)

1581. június 22-én Ridolfini Vlnóba érkezett; ettől kezdve 1582 júniusáig ismét részt vett Báthory hadjárataiban. (Banfi 1941. 28.)

1582. aug. 25-én Ridolfini Váradra érkezett, szept. 14-én kelt levele szerint.

1582. szept. 14. és 16. Várad. *Ridolfini* levelei váradi tartózkodásáról és munkájáról. (Adattár 87. l.)

1582. okt. 4. *Báthory István* király számadáskönyve: „Dominico Ridolfini Varadinum a Sua Maiestate Regia misso, in expensas itineris dati fl. 30.” (Veress 1918. 174.)

1582. nov. 25. Várad. *Domenico Ridolfini* levele Alberto Bolognetti lengyelországi nunciusnak: erdélyi munkáinak végeztével vissza szándékozik térni Camerinóba. (Adattár 88. l.)

1582. dec. 7. Varsó. *P. Antonio Possevino* levele Ptolomeo Galli bíboros-államtitkárnak: „ultimamente ha mandato il colonello Ridolfini ad emendare alcune cose nella fortezza di Varadino in Transilvania.” (Veress 1911. 247.)

1583. okt. 20. Kassa. *P. Antonio Possevino* levele Galli bíboros-államtitkárnak: „Et se bene non posso dubitar'che il Signor Ridolfini havra considerato il tutto . . .” Mégis arra kéri az államtitkárt, hogy figyelmeztesse a királyt „con questoche Sua Maiesta non scuopre al Ridolfini, acciochè stiamo in pace”. (Adattár 89. l.)

1583 őszén. s. l. *Tommaso Piazza* jelentése Antonio Possevinóval közösen megtett erdélyi útjáról: Váradon találkoztak „architecto viro primario Italo.” (Adattár II. 88. l.)

1584. febr. 26. Brześć. *Báthory István* levele a hármaskormánytanáchoz: „Az mi illeti Gyczy Janos itiletet az fundator Dominicus felwl, ha nem esmertem volna Dominicust, elhinném, de miert hogy esmerem, chwdalom inkab Gyczy Janos uexallia ki semmit nem tud hozza . . .” – „Awal Dominicust senki sem wadolhatia hogy walamit elrontott volna, esz egy hitwan feöld bastanal egiebeth, kit migh el nem bontottak volna, akar ki sem chenalhatóth volna wyobath.” (Adattár 91. l.)

1584. márc. 31. Jaroslaw. *P. Joannes Campani* provinciális P. Claudio Aquaviva generalisnak erdélyi útjáról: „Est ibi [Váradon] colonellus Rudolphinus Italus catholicus et medicus Italus Calvinista, favens tamen nostris.” (Veress II. 1913. 71.)

1584. aug. 13. Gyulafehérvár. *Az erdélyi hármaskormánytanács* jelenti Báthory Istvánnak: a váradi kapitány segítséget kér „az bastia eörzésére kepest, ki most bontakozasba wagion Dominicus fundatornak nagy malitiáia, vagy tudatlansága myath . . .” – „Baldigara . . . megh latwan az Dominicus fundalasath, es megh emmendalwan, anny hasznot teött, hogy az menni hozzan Dominicus fundaltal wolt az bastiat, Baldigara tizen kilencz eölliel hozza bellieb az oromzattiath.” . . . – „Az Dominicus fundalasa zerenyth, az teöb bastiaknakis bontakozasa leött volna, ky mondhatatlan nagy karos leött volna.” – „Melly Baldigara ugy megh

demonstrálta az intézeseth, hogy wgyan eömagá Dominicus approbalta, es youa hatta.” (Adattár 93. 1.)

1584. szept. 5. Bialowierze. *Báthory István* levele az erdélyi hármás tanácsnak: „De Dominicust azért ebből wgyan nem ytilleök tudatlannak, kynek értelmet my sok dologban nalwnk leteben megh probaltwk.” – „De az my nezy Dominicus dolgath, ha az eo ott walo maradasa zwksegh lezen, es eö magays megh akar maradny, yo, ha penigh nem, megh yrtwk Gyczy Janosnak, hogy bochiassa hozzank, megh lattywk, ha el kellesseneke bochiatanonk wagy ytt walo zolgalatwnkra tartanonk.” (Adattár 93. 1.)

1585. máj. 7. *Giovanni Battista Lilius* levele, melyben Báthory István király támogatását kérte Ridolfini gyermekei számára. (Banfi 1941. 29.) A levél alapján Ridolfini valószínűleg 1585 első hónapjaiban halt meg Lengyelországban.

Irodalom: *Banfi* 1932. 30. (olasz irodalommal); *Maggiorotti* II. 1936. 439.; *Banfi* 1941. 26–37.; *Veress* 1944. II. 155.; *Balogh* 1947. 11–12.; 1970. 240.; 1973. 240.; *Kovács* 1973. 23.; *Avram* 1979. 172.

FOGARASI FUNDÁLÓ

1588. jún. 6. *Kvár szkve*: „Eodem az fogarassi, Király fundatora, jü volt ide. Lovai elfarattak Bániabükínél. Biró uram küldötte eleiben Konta Miklóst, 2 lovával fizettem den. 29.” (III/XVIII. 7.)

1584. jún. 10. *Kvár szkve*: „Az fogarassi fundatort vitte Tordáig vissza Konta Miklós 2 lovon den. 50.” (Uo.)

1585. márc. 20. *Kvár szkve*: „Herman Márton viszi Tordáig az fogarasi szentegyház fundalot, feleségestől. Attam az négy lóra Tordáig fl. 1.” (III/XXIV. 49.)

SIMONE GENGA

Életrajzát megírta C. Promis, *Biografie di ingegnieri militari italiani*. *Miscellanea di Storia Italiana* edita per cura della Regia Deputazione di Storia Patria. Tom. XIV. Torino 1874. 533–561.

Szülei: Andrea Genga, Guidobaldo della Rovere urbinói herceg udvarmestere (maggior-domo) és Caterina Poavieri. Négy fiuk volt: Fabio, Fulvio, Giovanbattista és Simone. Valamennyi járt Erdélyben, Fabio, Giovanbattista és Simone a fejedelem szolgálatában álltak. Simone 1530 körül született.

1572-ben a toszkán nagyherceg szolgálatában állt; havi fizetése 35 scudo.

1576. jún. 18. *Francesco I. toszkán nagyherceg* levele Károly főherceghez, aki tőle építést kért. A nagyherceg Simone Gengát ajánlja, aki az ő mérnöke, és számos jelét adta tudásának: „prouve della intelligenza et saper suo.” – Genga tanácsot adott Graz várának és városának építkezéseihez, modellt készített Fürstenfeld és Radkerksburg erődítéséhez. (Kohlbach, R., *Steirische Baumeister*. Graz 1961. 51.)

Ez a hiteles adat megcáfolja Promis feltevését, mely szerint „il Genga soggiornando in Ungheria vi abbia conosciuto Stefano Báthory, poichè per questo,

quand'era semplice Principe di Transilvania, disegnò e principiò la fortezza di Varadino et che dopo l'elezione sua in Re di Polonia nel 1575 lo abbia poi seguito in quel regno." (535.) – Ezzel szemben a valóság az, hogy a váradi vár építését 1569-ben kezdték meg, Báthory 1576-ban lett lengyel király, ugyanakkor Genga Ausztriában tartózkodott.

1584. szept. 5. Bialowierze. *Báthory István* levele az erdélyi hármastanácsnak: „... yewtt wolt hozzank olaz orzagbol egy Architectus, kit noha sokan commendáltak nekeönk, de myerthogy mesterseghet nem exporaltuk, chak illien instructiowal kwldénk Gyczy Janoshoz hogy mygh eö oda ywth Baldigara megh mondotta lezeön az eö itiletyth, kyhez kepest el inditotak az opust azth megh ne waltoztassa, ha penigh ollykor yutna, hogy consultatioban wolna a dologh, zollyon ewys hozza, de ugy, hogy Gyczy Janos azerth Baldigara tanachan maraggyon megh ha megh nem alkuthatnanakis.” (Adattár 93. l.)

1584. okt. 22-én kezdte meg Genga a szolgálatát az 1586. aug. 22-én kelt *kifizetés* szerint. (Adattár 94. l.)

1585. máj. 27. *Kvár szkve*: „Az váradi fundator hetedmagával, ugyanazon váradi kocsisok vivék Tordára.” (III/XVIII. 6.)

1585. jún. 2. *Kvár szkve*: „Az varadi fundator jöve vissza Fejérvárról, ugyanazon váradi két kocsis vivé Hunyadig.” (III/XVIII. 7.)

1585. jún. 27. *Kvár szkve*: „Ugyanazon napon jöve az váradi fundáló, az olasz. Attunk 4 lovat alája. Ugyan váradi kucsisnak Borgyütő szolgája István 4 lova. Fizettem fl. 1.” (III/XXII. 10.)

1585. júl. 5. *Kvár szkve*: „Jöve vissza az fundáló ugyan azon kocsin. Borgyütő Fábrián 4 lova. Fizettem Hunyadig fl. 2.” (Uo. 11.) – Lehetséges, de nem feltétlenül bizonyos, hogy ezek az adatok (1585. máj. – júl.) Gengára vonatkoznak.

1586 elején Genga Lengyelországból írott levele az Archivio Mediceoban van. (Promis i. m. 536.)

1586. aug. 22. *Báthory István* számadáskönyvei: *kifizetés* Gengának 1584. okt. 22-től 1586. aug. 22-ig „pro mensibus 22 per fl. 75 cedunt fl. 1600. Ad rationem horum In Transilvania soluti fl. 675. Niepolomiciis 1585 fl. 300 . . .” Az összegből kiderül, hogy szolgálati idejének csak kisebbik részét tölthette Erdélyben. (Adattár 93–94. l.)

1587. jan. 7. Grodno. *Genga* levele Belissario Vintához: 1586 augusztusa óta többször írt a nagyhercegnek (Francesco I.), hogy adjon engedélyt (licenza) az ottmaradásra egy-két évre, de ezek a levelek nem érkeztek meg. Most a király halálával szabad lett. (Promis i. m. 537–539.) – Promis szerint Grodno várát Genga építette.

1587. szept. 21. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* méltatva Simone Genga munkásságát, megállapítja évi stipendiumát 1587 júliusától. „Nos Sigismundus Bathori de Somlío Waivoda Transilvaniae et Siculorum Comes etc. Significamus per praesentes, quod nos rationem habentes praeclarae erga nos fidei atque in muniendis fortificandisque arcibus singularis artis diligentiae et studii Generosi Simonis Gengae Architeti, quae ipse cum antea in arcis nostrae Waradiensis aedificatione, tum postea apud Serenissimum Principem Divum Stephanum Regem Poloniae Magnum Ducem Lituniae et dominum et patrum olim nostrum piae memoriae, desideratissima in variis sibi commissis operibus cum industriae

ingentique sui laude abunde satis declaravit. Eundem Simonem Gengam ad dictae arcis nostrae Waradiensis curam et ejusdem aedificationis munitionisque continuationem conducendum adhibendumque duximus, certe sperantes eum in illo sibi demandato munere omnes fidelis, solertis, et solliciti hominis partes, magno nostro comodo obitur. Ut autem ad hoc opus studiumque alacriorem eum redderemus, stipendium ei in singulos menses septuaginta sex tallerorum quorum singuli centenos et quinos nummos nostrales valent, constituimus. Insuper de victu cum quatuor famulis quos secum est habiturus, et quatuor equorum pabulo ei prospeximus, ita ut, hoc salario, integro anno, cuius principium Calendae Julii proximae polliciti erunt, operam studiumque suum nobis impendat, ac in alios etiam annos, dum finis ei fabricae imponatur, si nobis videbitur, eadem conditione addictus nobis sit. In cuius rei testimonium praesentes literas nostras dare jussimus. Datum in civitate nostra Alba Julia vigesima prima die mensis septembris Anno Domini Millesimo Quingentesimo Octuagesimo septimo.” (Promis i. m. 556–557.)

1587. nov. 15. *Kvár szkve*: „Az fundalo mestert viszik Korcholás Istvánék négy lóval Tordára. Attam fl. 1.” (III/XXX. 63.)

1588. okt. 9. *Kvár szkve*: „Eodem die gazdalkottam az olaszoknak az város házánál Közép utcában [ez a város vendégfogadója volt]. Volt az fondáló és Fabius Gyiniga.” Bőséges gazdálkodás mind ebédre, mind vacsorára. „Voltanak tizen szolgástól ahhoz.” – Okt. 10. *Kvár szkve*: „Az ő nagysága fundatorának, a bíró parancsolattyára kültem ajándékot: kenyeret den. 6., 2 tikot den. 7., 3 ejtel bort den. 12.” (IV/VI. 45, 46.)

1588. okt. 10. *Kvár szkve*: „Bíró uram parancsára vitték el az ő nagysága fundatorát Tordára, Kuchis János váradi 4 lóval. Attam nekie fl. 1.” (IV/VI. 112.)

1588. nov. 23. *Kvár szkve*: „Tempe János bíró uram akarattyából vitte el az fejedelemnek a fundáló mesterét Désig, 7 lóval. Fizettem fl. 3. den. 50.” (IV/VI. 116.)

1589. febr. 23. *Kvár szkve*: „Segesvári Gáspár vitte az fundalót Gálfi uram szolgájával öszve 2 lován Désre. Attam neki fl. 1.” (IV/X. 66.)

1589. máj. 1. *Kvár szkve*: „Az fundalót vitte Zente Bálint Tordára 2 lovon. Attam neki fl. 1. den. 75.” (IV/X. 67.)

1589. máj. 7. *Kvár szkve*: „Az fundaló, hogy itt volt tizedmagával, kültem neki fél bárányt den. 10., két kenyeret den. 11., öt cipót den. 5., öt ejtel bort den. 20.” (IV/X. 17.)

1589. máj. 7. *Kvár szkve*: „Az fejedelem fundalóját vitte Zente Bálint 4 lovon Huniadra. Attam neki fl. 2.” (IV/X. 67.)

1589. júl. 12. *Kvár szkve*: „Az fundalót vitte Nagy János és Sós Jakab Tordára 6 lovon fl. 1. den. 50.” (IV/X. 71.)

1589. szept. 21. *Kvár szkve*: „Az fundaló öccsét [valószínűleg az inasát] Nagi Péter vitte Móczra Danczi Lőrincz 4 lovon den. 50.” (IV/X. 74.)

1589. okt. 8. Gyulafehérvár. *Simone Genga* megköszöni I. Ferdinánd toszkán nagyhercegnek a jóakarátát. Személyesen szerette volna tiszteletét bemutatni és szolgálatába állani „se non fossi stato trattenuto in continua speranza da questo Illmo principe di concedermi licentia di giorno in giorno intorno a che ho fatto quell’instantia maggiore che dovevo, et se bene non mi si può negare la tornata,

restato in questo servitio come servitore dell'Altezza Ser^{ma} di Toscana, et riserbatomi sempre a'suoi cenni: nondimeno essendo parso a questo principe, dopo molte dilationi, di trattenermi sino alla risposta delle lettere, che scrivono a Vostra Altezza Ser^{ma} et il medesimo all'III^{mo} Sig.^r. cardinale Bathori, non ho potuto mancare di dar loro questa sodisfattione: havendo io visto in questi III^{mi} Signori degni di molta devotione verso Vostra Altezza Ser^{ma}, onde mi persuado, che non sarà dispiacuto a Vostra Altezza Ser^{ma} questa resolutione, restando hora nell'arbitrio di lei il comandar, quanto desidera, ch'io facci." (Veress III. 1931. 200.)

1590. febr. 15. *Kvár szkve*: „Biró uram akarattyából vitte Korcholy Demeter Désre az fondalót, 4 lóra attam fl. 2.” (IV/XXI. 75.)

1590. febr. 22. *Kvár szkve*: „Biró uram akarattyából Brassaj György vitte az fondalót Tordára 4 lóval. Attam fl. 1.” (IV/XXI. 76.)

1590. márc. 27. Livorno. *I. Ferdinánd toszkán nagyherceg* értesíti Báthory Zsigmondot, hogy kész mindenben kedvezni neki. „Però non solo non ho havuto a male che Simone Genga mio Architetto et servitore sia rimasto a servirla fino ad hora, ma gliene concedo ancora per due anni prossimi a venire, se bene la presenza et opera sua per la perfectione di alcune mie piazze, mi sarebbe stata hora grandemente necessaria.” Ezért kéri a fejedelmet, hogy két év múlva bocsássa őt vissza, sőt akkor is, ha netalán közben neki (a nagyhercegnek) sürgős szüksége lenne rá. A nagyherceg kész arra, hogy a fejedelemnek mindenben kedvezzen: „di tutto quelle che sta in mio potere per sua sodisfattione et beneficio. Et con questo le baserò la mano et il. Sig. Dio la prosperi.” (Promis i. m. 557–558.)

1590. ápr. 4. *Kvár szkve*: „Az fondalót és az pattantyust szolgálástól, marhástól, hogy elvitték Váradig, biró uram parancsára italokra és ételekre attam...” (IV/XXI. 14.) – Valószínűleg a fundalót nem Váradig vitték, hanem Váradról hozták.

1590. ápr. 4. *Kvár szkve*: „Biró uram parancsára vitték el az fondalót és pattantyust, az váradit, Désre, szolgálástól Zambó Gergely és Zabó Márton 10 lóval, az terheket is vitték. Fizettem fl. 5.” (IV/XXI. 80.)

1590. ápr. 19. *Kvár szkve*: „Biró uram parancsolattyára az fondalónak vacsorára, ételére, italára Borbély Mártonnétól vöttem: sós halat den. 16., kenyeret, czipót den. 12., tikmonyot den. 4., faolajat den. 4., bort hozattam den. 15., hust a szolgájának den. 12., vaját den. 14., gyertyát den. 3., fát Nyro Jósának den. 20., ecetet den. 7.” (IV/XXI. 22.)

1590. ápr. 19. *Kvár szkve*: „Biró uram akarattyából Kepelyes János vitte Tordára az váradi fundalót 6 lovon. Fizettem fl. 1. den. 50.” (IV/XXI. 81.)

1590. aug. 3. Gyulafehérvár. *Kovacsóczy Farkas* végrendelete: „temessenek el ott, ahol helt csináltattam neki [holttestének], Fehérvárott, a koporsót is kőből csináltassák meg, amint én elrendeltem volt, kinek jegyzésit megtalálják; Gienga is az én barátom jobban elejekben tudja adni.” (Tört. Tár. 1893. 56.)

1590. szept. 1. *Kvár szkve*: „Biró uram akarattyából az váradi fundátornak küldtettem ételére, italára kenyeret den. 12., peccenyét den. 10., két tikot den. 8., 4 ejtel bort den. 12.” (IV/XX. 16.)

1590. szept. 20. *Kvár szkve*: „Vitte Pótz János az fundátorokat 3 lovon Tordára. Fizettem den. 75.” (IV/XXI. 86.)

1590. nov. 10. *Kvár szkve*: „Eodem die Biró uram parancsára vitte Kádár Zsigmond fia az fundátor fiát Hunyadra, 4 lovon.” (IV/XXI. 20.)

1591. febr. 3. *Kvár szkve*: „Franciscus Ginga jutott Lengyelországból hetedmagával.” Megvendégelik. (V/I. 11.)

1591. április (?). Alba Julia. *Simone Genga* levele Francesco Maria della Rovere II. urbinói herceghez: megköszöni ismételten tanúsított jóakarátát, késznek nyilatkozik hálája jelét adni „in cosa di sua servitia”. Helyzetéről testvére, Fulvio tudósítja a herceget. (Promis i. m. 542.)

1591. április 18. (Gyulafehérvár). „*Sigismundi Bathori* donationales cum collatione juris regii pro Simone Genga Architecto Principis eiusque posteritatibus universis super domo lapidea in theatro civitatis Albensis, inque vicinitate domorum Gabrielis Kolosvári, secretarii principis et Ambrosii Hyppoliti pharmacopoli ejusdem principis existente, ac antea per Georgium Blandrata Doctorem possessa, sed eo demortuo ab haeredibus ejus in rationem principis relate.” (In Archivo Kolostormonostoriensi, in protocollo Rubeo, folio 313. — Kolozsvár Akad. Ltár, korábban Erd. Múz. levéltára. Kemény József gr.: Appendix. 14. köt. 55. sz. — Kelemen Lajos közlése.)

1591. máj. 2. Alba Julia. *Simone Genga* a prágai spanyol követnek: kész szolgálni a spanyol királynak, de mivel „non vuole il dovere . . . ch'io lasciassi così d'improvviso alcune fortificationi d'importantia sotto la cura mia”, azt kéri, egyezzen bele „ch'io pigli lo spatio di tre mesi per accomodar il tutto, et liberarmi affatto dalla servitu di Polonia”. Ezenközben testvérével, Fulvio Gengával tárgyalja meg jövődő szolgálatának feltételeit. (Promis i. m. 558–589.)

1591. máj. 15. *Kvár szkve*: „Benessy Balás vitte az fejedelem fondatorát Hunyadig 6 lovon fl. 3.” (V/X. 45.)

1591. júl. 15. Prága. *Fulvio Genga* levele az urbinói herceghez, Francesco Maria II. della Rovere-hoz, melyben testvérét Simonét ajánlja kegyeibe mint a herceg alattvalóját. Kéri, hogy támogassa őt a spanyol királynál, akinek a szolgálatába akar lépni. Egyben részletesen beszámol ebben az ügyben folytatott tárgyalásairól. Beadványához emlékiratot csatol Simone munkásságáról. (Promis i. m. 542–561.)

1591. júl. 15. *Memoriale di Fulvio Genga* per Simone fratello suo. Simone munkásságát méltatva először felsorolja azokat a várakat, amelyeket a toszkán nagyhercegnek épített, illetve átalakított. „Fu chiamato dalla Maesta Cesarea felice memoria et mandato dal Gran Duca Cosimo, alla quale dette disegni per alcuni lochi di Ungaria, et altri ne dette per l'Archiduca Carlo, dal quale si può havere informationi di lui, poichè ne è fatta la fortezza di Graz. Fu poi chiamato dal Re Stephano in Polonia ove dette disegni per un loco in Transilvania chiamato Varadino et la detta fortezza è già quasi fornita, dette perimenti disegni per lochi di Polonia che non si sono eseguiti, per la morte che successe del Re, et dopoi per gl'impedimenti seguiti. Al presente lasciara il servitio del nuovo Re di Polonia, et verra prontamente a servir a S. M. Cattolica, quando si degni servirsi di lui, col trattamento et mercede che parrà conveniente al grado et habilita sua.” Felsorolja azokat az olaszokat, közöttük Don Pietro di Medicit és a toszkán nagyherceg követét, akik Madridban és Portugáliában információkat adhatnak

róla. „Et in Italia et in Polonia dove al presente si ritrova il detto Simone bene può haver pienissima informatione.” (Promis i. m. 554–555.)

1591. júl. 21. *Kvár szkve*: „Kelemen László viszi Gynga Simont 2 lóval Tordára den. 50.” (V/I. 78.)

1591. aug. 21. *Kvár szkve*: „A fejedelem fondatorának küldtem Biró uram akarattýából egy pecsenyét den. 10; kenyeret attam neki stb. den. 18; 3 ejtel bort den. 12.” (V/X. 28.)

1591. aug. 24. *Kvár szkve*: „Pap János vitte az fejedelem fundatorát Désre 4 lóval. Attam neki fl. 2.” (V/X. 51.)

1591. aug. 29. *Kvár szkve*: „Mondra Jakab viszi Gingát az fondálót Tordára 3 lóval den. 75.” (V/I. 80.)

1591. szept. 7. *Kvár szkve*: „Zep Bálint vitte a fejedelem fundálóját Gyaluban 4 lovon. Attam den. 50.” (V/X. 52.)

1591. okt. 7. *Kvár szkve*: „Az fejedelem fundalóját vitte Kanta Mihály 6 lovon Tordára. Attam fl. 1. den. 50.” (V/X. 56.)

1591. dec. 1. *Kvár szkve*: „Péchy János viszi a fondáló öccsét Gingát 4 lóval Zilahig fl. 3.” (V/I. 88.)

1592. ápr. 26. *Kvár szkve*: „Fabiust, az fundator öccsét viszi Elek János 4 lovon Tordáig fl. 1.” (V/XV. 81.)

1592. júl. 18. *Kvár szkve*: „Baniai András Gingát, az fundator vitte 6 lovon Hunyadig fl. 3.” – „Hunyadi Mátyás is ugyanazon féle olaszokat, kik Gingával voltak vitte 6 lovon Hunyadig fl. 3.” (V/XV. 86.)

1592. júl. 18. *Kvár szkve*: „Eodem az öccsét [azaz Simone Genga öccsét] a Fabiust viszi Szabó Lőrinc Tordáig den. 75.” (V/XV. 86.)

1592. aug. 1. Pratinolo. *Belisario Vinta* nagyhercegi titkár értesíti Simone Gengát, hogy egy konstantinápolyi jelentés akadályozta meg a tervezett házasságot az erdélyi fejedelem és a toszkán hercegnő között. A nagyherceg azonban továbbra is szívből szereti és becsüli a fejedelmet és kész mindenben segítségére lenni. Genga iránt is változatlan jóindulattal viseltetik és akkor, ha már ő „non sia più occupata nel servizio di cotesto virtuosissimo principe, l'aspetta, et la raccoglierà qua con grande amore, et con quelle utili et grate conditioni che ella sa, et di me si assicuri che io gli desidero ogni maggior bene, et che mi affaticherò sempre per ogni suo beneficio et servizio.” (Veress II. 1931. 301.)

1592. aug. 5. *Kvár szkve*: „Az olasz Gingát viszi Benesi Mihály postán, 6 lovon Tordára fl. 1. den. 50.” – „Ezen olasz Gingának szolgálóinak portékáját viszi esmeg Zabó András 6 lovon Tordára fl. 1. den. 50.” (V/XV. 292.)

1592. aug. 17. *Kvár szkve*: „Az olasz fundator szolgáját posta viszi, Chyzar Tamás 2 lovon Deésig fl. 1.” (V/XV. 293.)

1592. nov. 16. *Kvár szkve*: „Gienga az fundator juta tizenkettőd magával. Erőlteté biró uramat, hogy jobban gazdálkodgyanak neki. Biró uram hagyásából gazdálkottam ilyen módon: 2 uttal 8 tyukot den. 32; 4 ludat den. 40; 2 öreg kenyeret den. 32; tyukmonyot den. 4; 2 uttal 8 ejtel bort den. 32; esmet kültem 2 ejtel óbort.” (V/XV. 162.)

1592. nov. 16. *Kvár szkve*: „Eodem die Vyda Miklós vitte Deésig Gengát 6 lovon fl. 3. János deák is ezen olaszokat viszi Deésig 6 lovon fl. 3.; Kósa Márton és Darai János 5 lovat öszve fognán ezen olaszokat vitte Deésig fl. 2. den. 50.”

1592. nov. 17. *Kvár szkve*: „Biró uram egy olasszal bocsátott urunk parancsolattýából 6 darabontot az kapuból kísérőbe; vitte Polchi János őket 6 lovon Deesig fl. 3.” – „Az olaszt ő magát viszi Zambó Gergely 6 lovon Deesbe fl. 3.” (V/XV. 98, 99.)

1592. nov. 25. *Kvár szkve*: „25 novembris Genga az fundator juta, Biró uram akarattýából költöttem ételére italára: 3 tyukot den. 15; 1 ludat den. 10; egy peccenyét den. 8; 2 kenyeret den. 24; 8 ejtel bort den. 32.” (V/XV. 163.)

1592. nov. 26. *Kvár szkve*: „Olasz Gingát és portékáját viszik 2 szekeren Tordára.” (V/XV. 313.)

1592. dec. 13. *Kvár szkve*: A fejedelem költségei Újvárra „Smelcer György Néb János öszvefogván vitte Gengát az fundator 6 lovon fl. 2. den. 25.” (V/XV. 105.)

1594. febr. 23. Gyulafehérvár. *Báthory Zsigmond* levele Concino toszkánai követnek Prágába: „quanto ella con questo mezzo può conoscere la singular stima, che io faccio del Ser^{mo} Gran Duca, et per consequenza di tutte le cose sue, tra le quali, so esserli carissimo il perito et valore di V. S. si come a pieno mi ha esposto il S^{re} Simon Genga.” (Veress E., Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai. Bp. 1906. 444–445.)

1594. aug. 13. *Kvár szkve*: „Olasz Birtát Ginga szolgáját postán viszi Tonai Boldisár 2 lovon Désre fl. 1.” (VI/VIII. 159.)

1594. aug. 17. *Kvár szkve*: „Urunk szolgáját Olaz Antalt postán viszi Zeiffer Lőrincz 2 lova Deésre fl. 1.” (VI/VIII. 161.)

1594. aug. 22. *Kvár szkve*: „Gingha szolgáját Olaz Antalt vitte Pula Mátyás 2 lovon, postán Deésre. Attam fl. 1.” (VI/III. 57.)

1594. szept. 9. *Kvár szkve*: „Eodem Olaz Ginga portékáját viszi Tot Gáspár 4 lova, szekere Tordára fl. 1. – Vida Miklós viszen azonképpen Ginga portékáját 4 lovon szekeren Tordára fl. 1. – Eodem Karaznai Tamás 1 lován ment el ezen Gingának egyik szolgája Feiervárra, attam den. 62 1/2 – Tott Gáspár az mely olaz Ginga portékáját és szolgáit Tordára viszi, Tordáról vitettek mágokat Feiervárra. Fizettem nekik fl. 1. den. 87.” (VI/VIII. 198, 199.)

1594. *Szamosközy István* feljegyzése a fogoly Kovacsóczy Farkas kancellárról: „Genga Simonénak is irt volt olaszul, ki voltaképpen törekedett mellette.” (IV. 1880. 42.)

1594. okt. 1. Prága. *Alfonso Carrillo* pápai követ Acquaviva jezsuita generálisnak ajánlja Fabio Gengát, Báthory követét, aki „sit frater domini Simonis Genga, quem unice amat Serenissimus Princeps ob prudentiam et dexteritatem minime vulgarem . . .” Néhány hónap óta Simone „Camerae Serenissimi Principis praefectus”. (Veress E., Carrillo Alfonz levelezése. II. Bp. 1944. 123.)

1595. jan. 15. Róma. *VII. Kelemen* pápa utasítása követe Alfonso Visconti cerviai püspök részére: Simone Genga István király mérnöke volt, most pedig „ministro di camera” Báthory Zsigmond udvarában. (Veress E., Erdélyországi pápai követek jelentései. Bp. 1909. 53.)

1595. jan. 21. Gyulafehérvár. *Pietro Busto* muzsikus levele testvéréhez: Báthory Zsigmond néhány magyar és olasz hívével Kővárba vonult vissza, az olaszok között volt „tra i quali era il Signor Simon Genga architetto già del Granduca di Toscana . . .” (Bascapè 1931. 270.)

1595. febr. 23. Gyulafehérvár. *Simone Genga* levele Cosimo Concini toszkán követnek Prágába. (Veress E., Carrillo Alfonz levelezése. II. Bp. 1944. 422.)

1595. márc. 23. *Kvár szkve*: „Olaz Antalt Gengha szolgáját, jött Rómából, vitte 2 lóval Thordára Márkos Lőrincz den. 50.” (VI/XVII.a. 48.)

1595. ápr. 10. *Simone Genga* megköszöni Ferdinánd toszkán nagyherceg támogatását és azokat az ajánlóleveleket, amelyeket a nagyherceg az ő érdekében Báthorynak és kancellárjának küldött. Említi, hogy ugyanakkor „codesto Cancelliere Stefano Tosica [Jósika]” írt a nagyhercegnek, mondván „il Signor Genga è da me accettato in ogni miglior grado”. (Promis i. m. 560.)

1595. máj. 12. Gyulafehérvár. *Simone Genga* értesíti Ferdinánd toszkán nagyherceget a háborús eseményekről. (Promis i. m. 560.)

1595. máj. 14. *Kvár szkve*: „Olasz Antalt Gyengha szolgáját másodmagával vitte Thordáig, Seres Péter 6 lova, den. 75.” (VI/XVII.a. 63.)

1595. máj. 25; jún. 11. Gyulafehérvár. *Simone Genga* értesíti Ferdinánd toszkán nagyherceget az erdélyi eseményekről és a török háborúról. (Veress IV. 1932. 222–226, 239–240.)

1595. júl. 6. *Kvár szkve*: „Gyengha uram kohnya kucsiját vitte aszonyunk eleiben 6 lóval Zillahig Zabó András fl. 3. den. 75.” (VI/XVII.a. 79.)

1595. júl. 6. *Kvár szkve*: „Alphonsus püspöknek, Gingának és urunknak gazdálkottam eszerént . . .” ebédre és vacsorára. (VI/XVI. 17.) — 1595. júl. 6. *Kvár szkve*: „Urunknak az püspökkel, pápa követével és Gingával 2 uttal itt nálunk létében hat fizetésre költöttem az két konyhára ennyi fűszerszámot . . .” (VI/XVI. 101.)

1595. júl. 15. *Kvár szkve*: „Gingának gazdálkottam ez szerint . . .” (VI/XVI. 19.)

1595. júl. 16. *Kvár szkve*: „Boldis György vitte Gingát Tordára 6 lovon. Item Tordáról vitte Simon Gienga kényszerítéséből Enyedre. Attam neki 3 mélyföldre Biró uram akarattyából miért hogy az tordaiak megh nem fizettenek volt neki fl. 2. den. 28.” (VI/XVI. 134.)

1595. júl. 17. *Kvár szkve*: „Gyengha nevében hagyá Egervári János egy børszekeret ide és kéré biró uramat, hogy megcsináltassa, ő megfizetteté Gyenghával.” — „24 Julii, hogy urunk öfelsége az püspekkel Fejérvára mene, akkor vevék az børszekeret öfelsége alá, és senki egy pénzt se ada. Biró uram meghagyá, hogy uraimat megfizessem. Kerekes Pál csinált rajta 2 uj kereket, hintónak valót, attam érte fl. 1. den. 30. Egy kőrösfá rudat, 6 lóra valót den. 60. Egy tengelyt senellyestől den. 32.” További kifizetések kézműveseknek, közöttük a kovácsoknak. (VI/XVII.a. 136.)

1595 júliusában *Simone Genga* Báthory Zsigmondot Nagykarolyba kísérte a fejedelem menyasszonya, Mária Krisztierna elé. (Szádeczky L., Báthory Zsigmondné Mária Krisztierna. Bp. 1883. 7.)

1595. júl. 24. *Kvár szkve*: „Baptista Gyengha szolgája másodmagával ment postán Thordáig, Werner Mátyás 3 lován. den. 75.” (VI/XVII.a. 85.)

1595. aug. 25. Gyulafehérvár. *Cosimo Capponi* Belisario Vinta nagyhercegi titkárnak: „so et vedo che il Signor Simone Genga tiene ragguagliato il Serenissimo Gran Duca nostro Signore [a toszkán nagyherceg] e lei di tutto quello passa e che segue giornalmente.” (Veress IV. 1932. 266.)

1595. aug. 27; aug. 28. Gyulafehérvár. *Simone Genga* első levelében Ferdinánd toszkán nagyherceget, a másodikban Belisario Vinta nagyhercegi titkárt tudósítja a török háború eseményeiről. (Veress IV. 1932. 269–272. – L. még: Mon. Vat. Ser. II. Tom. 3. 107–108.)

1595. szept. 18. Brassó. *Simone Genga* első levelében Giovanbattista Gengát, a másodikban Ferdinánd toszkán nagyherceget tudósítja a török háborúról. (Uo. 276–277, 280–282.)

1595. szept. 22. Brassó. *Báthory Zsigmond* levele Ferdinánd toszkán nagyherceghez: „Per le littere che V. A. Ser^{ma} si compiacque scrivere a Simone Genga, servitore suo e mio . . .” (Uo. 283.)

1595. szept. 25. *Kvár szkve*: „Simon Gengát vitte Markos Albert és Demeter György 6 lóval Thordáig fl. 2. den. 25.” (VI/XVII.a. 104.)

1595. szept. 25. *Kvár szkve*: „Érkezék be Simon Gyengha similiter urunk őfelségétől nuncius ad Italos equites. Bíró uram hagyá, hogy ajándékot kölgyek . . .” – „Eadem. Simon Gyengha hozott urunk őfelségétől parancsolatot, hogy az olasz lovasoknak, hadnagyának, gazdálkodgyunk. Bíró uram ő maga vitt menyhálat 1 tállal den. 18.” (VI/XVII.a. 187.)

1595. szept. 30. Gyulafehérvár. *Simone Genga* értesíti Ferdinánd toszkán nagyherceget a török háborúról. (Veress IV. 1932. 285–287.)

1595. okt. 1. Gyulafehérvár. *Fabio Genga* levele Belisario Vintának: „Simon mio fratello andò incontro al Signor Silvio [Piccolomini] et nel ritorno si tratteno qui in Alba pochissime hore, et che n'è ritornato con diligentia al campo richiamato da Sua Altezza.” (Veress IV. 1932. 287.)

1595. okt. 5. Havasalföldi tábor. *Simone Genga* tudósítja Silvio Piccolomini kapitányt a török háborúról. (Uo. 289–290.)

1595. okt. 8. Havasalföldi tábor. *Visconti nuncius* Silvio Piccolomininek: „Ho ricevuto dal Signor Simone la lettera del Serenissimo Granduca mio Signore.” (Veress E., Relationes nuntiorum apostolicorum. Bp. 1909. 116.)

1595. okt. 19. Tergovist. *Simone Genga* tudósítja Ferdinánd toszkán nagyherceget a török háború eseményeiről. (Uo. 292–293.)

1595. nov. 1. Giurgiu. *Báthory Zsigmond* levele Ferdinánd toszkán nagyherceghez: „Per che V. A. Ser^{ma} veda ch'io amo Simone di core, e che per da dovero l'ho raccomandato all'A. V. Ser^{ma} e gl'ho desiderato, e desidero ogni bene, ho fatto l'allegata alla S^{tà} di Nostro Signore potendo facilmente conietturare, e della littera di V. A. Ser^{ma} e dalle parole del Genga, ch'ella voleva propormi cosa tale, o simile onde et per avanzar tempo, et dar comodità di negotiar questo fatto per questo prossimo Natale, la mando a V. A. et la prego a far sì col favore, e autorità sua, che siano intese queste mie giuste et honeste dimande, e che ne sia dalla S^{tà} Sua in ogni modo compiaciuto, che oltre che ella favorirà un antichissimo suo benemerito servitore, degno per le sue buone qualità, d'ogni gratia, io gliene sentirò particolar obbligo, per che com'ella prudentemente discorre, n'è per tornar anco a me particolar comodo. I progressi della nostra guerra gli saranno scritti dal Genga.” (Uo. 301.)

1595. nov. 3. Bukarest alatti tábor. *Visconti nuncius* Cinzio Aldobradini h. államtitkárnak: Sennyey Pongrác levelét a moldvai hadjáratról Simone Genga közvetítésével küldi Rómába. (Uo. 134.)

1595. nov. 13. Brassó. *Alvise Davilatta* a mantovai hercegnek: „Capitò la mattina seguente da me Signor Simon Genga, fratello de Signor Fabio, et ministro di Camera di Sua Altezza”, aki jelentette a fejedelemnek Davilatta érkezését és előkészítette fogadtatását Brassóban, amikor átadta a mantovai herceg ajándékait (cavallo, corazza). (Veress IV. 1932. 303–304.)

1595. nov. 28. Gyulafehérvár. *Visconti nuncius* Aldobrandininek: a fejedelem „cognosce la bona et fedel servitù che li fa il Signor Simone”, aki buzdítás nélkül is megtesz mindent „si al servitio suo particolare, come al publico della christianità”. (Veress E., *Relationes nuntiorum apostolicorum*. Bp. 1909. 149.)

1595. dec. 5. Gyulafehérvár. *Fabio Genga* levele Giambattista Gengához: „Simone non vi scrive per essere anche egli occupatissimo con Sua Altezza Serenissima . . .” (Veress IV. 1932. 315.)

1595. dec. 5. Gyulafehérvár. *Don Cesare Viadana* levele a mantovai herceghez: „Mandò [Báthory Zsigmond] subito doppio desinare quattro principalissimi Signori, fra i quali era il Signor Simon Genga Cameriero Maggiore del Ser^{mo} invitare il signor Avilio.” (Uo. 317.)

1596. máj. 25. *Kvár szkve*: „Genga szolgálja pénzt viszen Gyaluba.” (VII/XIX. 33.)

1596. jún. 19. Temesvári tábor. *Simone Genga* tudósítja Fabio Gengát a török háborúról. (Veress V. 1932. 37–38.)

1596. okt. 6. *Kvár szkve*: „Genga megy Désre.” – Okt. 12-én Genga Zilahra megy, nov. 10-én pedig Tordára. (VII/XXIX. 33, 38, 40.)

S. a. (Gyulafehérvár.) „*Sigismundus* . . . Egregiis nobilibus etc provisori nostro Albensi uni cuique eius gerente modernis et futuris quoque praesentes visuris salutem et favorem. Quoniam Nos generoso Simoni Genga architecto nostro ex proventu arcis nostro Albensis annuatim 76 cubulos tritici et 8 vasa vini pro victu et sui sustentatione deputavimus. Quapropter committimus vobis ut vos etiam dictis 76 cubulos tritici et 8 vasa vini quotannis eidem reddere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi.” (A volt Erd. Múz. Kézirattára Agg sz. XVI. századi stylionariumából vagy formularéjából a 191. sz. oklevél, a 61/a. lapról. – Kelemen Lajos közlése.)

1603. *Szamosközy István* feljegyzése Albertus Magnusról: „Maxime autem illum conscientia caedis duorum Gengarum Itolorum fratrum Simonis et Fabij agitabat, quos superiore anno [1602] durante inter Bastam et Sigismundum bello, in Castello Vintz cum Gregorio Cyzare, viro nobilissimo et popularium patriaeque amantissimo, in societatem patranda caedis adscito, iure hostili interfecerant; claros hominos ac Sigismundo Principi aequae ac Bastae ob singularem virtutis et prudentiae opinionem inprimis caros et acceptos.” (III. 1877. 5.)

(1603.) *Szamosközy István* feljegyzése arról, hogy Báthory András fejedelem az Ompoly vizét Gyulafehérvár városába akarta vezetetni: „Et licet ille ad perficiendum destinatum omni studio conniteretur, imperatis ex omni circa vicinia rusticis operis, atque etiam architecto et aquilege, Simone Genga, Italo, ad ducendam fossam adhibito: tamen postea sive inscitia aquilegis, sive alia de causa remoratus, paulo ante quam Michael irrumperet, ab incepto destitit, postquam aliquot florenum millia in Simonem et operas frustra erogasset. Extatque adhuc inchoati operis vanum vestigium.” (Szamosközy III. 1877. 279.)

Irodalom: *Balogh* 1930. 669.; *Banfi* 1932. 301–335.; *Balogh* 1947. 15–17.; 1953. 44.; 1961. 240.; 1970. 240.; 1971. 190.; *Călători* III. 1971. 479, 508, 655.; *Balogh* 1973. 240.; *Kovács* 1973. 23–24.; *Balogh* 1974. 66.; 1975. 112.; *Avram* 1979. 177–179. — Avram észrevételére hivatkozva (1979. 177.) hangsúlyoznom kell, hogy Genga működését váradi tanulmányomban részletes megokolással (1947. 15.), 1584-re tettem. Ebből nyilvánvaló, hogy későbbi tanulmányomban (1953.) az 1580-as dátum sajtóhiba.

VICELIUS

1594. febr. 3. *Kvár szkve*: „Jöve urunk fundaloja Vicelius. Biró uram akarattyából kellett néki gazdálkodnunk. Minthogy hatodmagával volt, ebédre küldtettem . . .” Bőséges gazdálkodás mind ebédre, mind vacsorára. (VI/VIII. 7.)

1594. febr. 3. *Kvár szkve*: „3 die Februarii Viceliust, az fundalot szolgálival és portékáival viszi Varga Benedekné 4 lovas szekere Tordára fl. 4.” (Uo. 177.)

ACHILLE TARDUCCI DA CORINALDO

1599. *Achille Tarducci* ajánlólevele Miksa főherceghez „Il Turco vincibile in Ungheria” (Ferrara 1600) című művében: „Quattro anni sono desiderando uscire dalla teoria con l’occasione della presente guerra, andai in Transilvania, per la fama di quell’Altezza, si favorevole alla nazione italiana . . . Onde non finiti due anni, fui forzato pel pensiero della sanità tornare (da Varadino) a Vienna, quale hoggi mai tengo come aere paterno.” Ugyanebben a művében (30.) említi, hogy meg akarja írni a Báthoryak történetét. Az erdélyi hadjáratról ír még a következő munkájában: „Delle macchine, ordinanze et quartieri antichi e moderni” (Velence 1601). A fentiek szerint 1595-től 1597-ig volt Báthory Zsigmond szolgálatában

Irodalom: *Banfi* 1932. 305.; *Maggiorotti* 1936. 441.; *Kovács* 1973. 25.; *Avram* 1979. 182 (a váradi építkezést Tarducci fejezte be 1596-ban). — Avram feltevéséhez a következőket jegyezzük meg: Tarducci Báthory Zsigmond szolgálatában nem egészen két évig volt éspedig magas katonai ranggal. Ugyanekkor Genga volt a fejedelem kedvelt építésze és kamarása, bizalmasa. Ha Tarducci valamilyen jelentősebb erődítési munkát végzett volna Váradon, ezt bizonyára megemlítette volna művében.

JACOPO RESTI (GIACOMO RESTI)

1615. jún. 27. *Kvár szkve*: A fundáló Kolozsvárról Fehérvárra megy. (XIII. b./VIII. 10. — *Kovács* 1973. 26.)

1615. szept. 27–30. *Kvár szkve*: gazdálkodás a fejedelem kíséretének, közöttük a fundálónak. (XIII. b./V. 125.)

Megjegyzendő, hogy nem teljesen bizonyos, hogy ez a két feljegyzés Jacopo Restire vonatkozik, mivel Restiről csak 1617–1618-tól kezdve vannak dokumentumok.

1617. febr. 24. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* levele a kolozsvári bírónak: „Mienw keo labokat es egieb fele faragot keouekett kellessek mi szamunkra az kegielmetek varasaban leueo keomiueseknek faragnio, magunkis Brassai Janos-

nak eleiben attuk, fundatorunk is penigh neki mind mertee kit mind penigh egieb miuoltat azoknak beosegesen megh mutatta.” (Kvár Áll. Ltár. Fasc. III/178. – Kvár Városi Iratok. OL. Filmtár. 11.543. sz. doboz.)

1618. jan. 22. Gyulafehérvár. *Bethlen Gábor* levele Rhédey Ferenchez Várad építéséről: „az fundalot a végre kiküldtem, mivel az viz is mostan megfagyott, jobban mérsékelhet most mindenütt, az veres bástyának minden állapotját kívül belül megmérvén, hogy annak formájára és öregségére veresse fel az földbástyának czövekeit, meghagytam. Kegyelmed az porkolábokat és udvarbirót hivatván parancsolja nekik, a fundaló mellett jelen legyenek mindenütt.” (Adattár 141–142. l.)

1618. jan. 29. *Kvár szkve*: „Eodem juta urunktól az fundaló mester 4 magával, Váraddá megyen. Biró uram hagyásából attam neki urunk parancsolattyára . . .” – Gazdálkodás mind ebédre, mind vacsorára bőségesen. (XIV. b./XVIII. 27.)

1618. jan. 30. *Kvár szkve*: „Biró uram hagyásából atták az fundaló mester alá Taligás György négy lovát. Vitte szintén Váradig. Attam neki fl. 6.” (Uo.)

1618. febr. 16. *Kvár szkve*: „Eodem die Váradról érkezvén az fundaló mester Bernei Jacab, negyedmagával. Biró uram hagyásából . . .” Gazdálkodás. (XIV. b./XXI. 21.)

1618. júl. 28. *Kvár szkve*: „Eodem juta Váradról az fundaló mester 4 magával. Urunk hivatta Fogarasban. Biró uram hagyásából attam . . .” – Gazdálkodás. (XIV. b./XVIII. 64.)

1618. szept. 29. *Kvár szkve*: „Juta az fundaló mester Fogarasból. Biró uram hagyásából attam neki bort 4 ejtelt den. 12.; pecsenyét 4 fontot den. 6.; egy tyukot den. 5.; egy kenyeret den. 6.” – „Zabó Ábrahám négy lovát adatta alája Biró uram Váradig fl. 6.” (XIV. b./XXI. 132.)

1618. okt. 26. *Kvár szkve*: „Eodem atták az fundaló mester alá Zigiartó Pál két loát, Baba Balázsnak is két loát. Fejérvárig 4 lótol fl. 3. den. 50.” (XIV. b./XVIII. 75.)

1619. febr. *Kvár szkve*: elszámolás a fejedelmi kíséret költségeiről; a fejedelem kíséretében jelen volt a fundálómester is. (XV. a./XII. 31–72.)

1619. júl. 7. *Kvár szkve*: „Az fundaló mester Fejérvárról megyen Váraddá harmadmagával. Biró uram hagyásából attam . . .” Bőséges gazdálkodás (6 font hus, 1 tyuk, 2 ejtel bor, összesen den. 35), továbbá „zabot 2 vékát den. 18., szénát is den. 6”. (XV. a./XII. 85.)

1619. júl. 8. *Kvár szkve*: „Urunk ő felsége fundaló mesterét viszi Kuczis Máté négy loán, szekeren szintén Váradra fl. 6.” (Uo. 153.)

1619. júl. 19. *Kvár szkve*: „Juta vissza az fundaló mester Váradról hatod magával. Biró uram hagyásából attam . . .” – Bőséges gazdálkodás, azonfelül két véka zab. (XV. a./XII. 88.)

1619. júl. 19. *Kvár szkve*: „Eodem urunk fundaló mesterét, visszajövéen Váradról, viszi Pap István Enyedig 4 loán, szekeren fl. 2. den. 50.” (XV. a./XII. 155.)

1619. aug. 28. *Kvár szkve*: „Érkeznek az sidó doctorral az fundalók és Urunk paticariussa. Vadnak 10 magukkal szolgástól.” – Gazdálkodás. (XV. a./XII. 90.)

1619. szept. 6. *Kvár szkve*: „Juta urunk fundaló mestere 6 magával.” – Gazdálkodás. (XV. a./XII. 105.)

1620. jún. 6. *Kvár szkve*: „Juta urunk fundalója megyen Váraddá.” – Gazdálkodás. (XV. a./XXI. 43.)

1620. jún. 7. *Kvár szkve*: a fundálónak gazdálkodnak ebédre és az olasz fundálónak is vacsorára. (Uo.)

1620. jún. 22. *Kvár szkve*: „Juta Urunk fundalója, Váradról Fejérvárra megyen.” – Gazdálkodás. (XV. a./XXII. 74.)

1621. szept. 23. *Kvár szkve*: „Az fundaló jöven Fogarasból, bíró uram adatá alája Thorday Márton két lovát; az harmadikon maga ment utánuk. Fizettem neki kész pénzt Zilahigh, az öt mélyföldig fl. 1. den. 87. 1/2.” (XV. b./XI. 255.)

1621. okt. 7. *Kvár szkve*: „Juta az fundaló. Bíró uram hagyásából attam neki 2 magával étére, itára den. 12.” (XV. b./IX. 91.)

1621. okt. 7. *Kvár szkve*: „Az fundaló Zilagyból jöven, atták alája Hustaligás András 2 lovát. Attam tőlle Tordáig den. 50.” (Uo. 139.)

1622. ápr. 12. *Kvár szkve*: „Juta az fundaló is Bornemissza Tamással. Bíró uram hagyásából attam nekik . . .” – Gazdálkodás. – Ápr. 13. *Kvár szkve*: „Az urunk fundalójának attam . . . (4 font hus, 1 tyuk, cipó), zabot lovainak kétszerre attam két vékát den. 22. . . .” – Vacsorára is gazdálkodás. (XV. b.)XXI. 31.)

1622. ápr. 14. *Kvár szkve*: „Az fundalónak is attam . . .” – Gazdálkodás mind ebédre, mind vacsorára, továbbá a lovaknak zab. (Uo. 32.)

1622. ápr. 15. *Kvár szkve*: „Az fundalónak is attam ebédre két potykát, cipót den. 5., bort 2 ejtelt. Vacsorára similater étére, itára den. 17.” (Uo. 33.)

1622. jún. 10. *Kvár szkve*: „Eodem az urunk két fundalója érkezvén, Fejérvárról Váradra akarván menni, bíró uram hagyásából attam nekik 1/4 bárányhust den. 7., tyukmonyat den. 3., sajtot den. 4., cipót den. 10., bort 3 ejtelt den. 24., füet 6 lónak den. 16.” (XV. b./XXI. 49.)

1622. jún. 11. *Kvár szkve*: „Az ket olasz fundalonak el akarván menni és bíró uramat megtalálván attam . . .” Gazdálkodás. (XXV. b./XXI. 50.) – 1622. jún. 11. *Kvár szkve*: „Az ket olasz fundaló alá atták Horti István 6 lovát Váradig, maguk kucsiján lévén. – fl. 9.” (Uo. 95.)

1622. júl. 11. *Kvár szkve*: „Az fundaló mester jöven Váradról hamarsággal, ő felsége parancsolatjából, attam ebédre bíró uram hagyásából . . .” Gazdálkodás. (XV. b./XXII. 144.)

1622. júl. 12. *Kvár szkve*: „Az fundaló Váradról jöven sietséggel megyen Fejérvárra. Attam alája 4 lovat, szekeret.” (XV. b./XXII. 218.)

1623. máj. 2. *Kvár szkve*: „Az Urunk ő felsége fundaló mesterét vitte el Enyedig Czieb Bálint két lovával, fizettem neki fl. 1. den. 25.” (XVI/III. 127.)

1623. jún. 28. *Kvár szkve*: „Nagy György viszi az fundalót három lován, szekeren Enyedig fl. 1. den. 87 1/2” (XVI/XVIII. 142.)

1623. aug. 10. *Kvár szkve*: „Kornis Sigmond uram érkezvén kültem bíró uram hagyásából ajándékot az fundálónak . . .” (egy tál pecsenyét, egy ludat, két tyukot, fenesi jó bort stb.) (XVI/XVIII. 75.)

1623. aug. 10. *Kvár szkve*: „Nagy István vitte az fundalót 4 loán, szekeren Baratkái fl. 4.” – Tehát Váradra ment. (XVI/XVIII. 147.)

1623. szept. 10. *Kvár szkve*: „Érkezvén a fundaló negyedmagával urunktól Fejérvárra akarván menni, bíró uram akarattyából attam ételt, italt nekik.” (XVI/III. 66.)

1623. szept. 11. *Kvár szkve*: „Az urunk ő felsége fundalóját vitte el Zeller Márton négy lóval Enyedig. Fl. 2. den. 50.” (XVI/III. 135.)

16 25.máj. 20. *Kvár szkve*: „Az fundaló alá attam Kis Lőrincz lovát nr. 6. – fl. 5. den. 25.” (XVI/XXXIV. 208.)

1625. szept. 4. *Kvár szkve*: „Eodem die Fundaló Jakab érkezvén Fejérvárról és Urunk ő felsége után akarván menni, nyolcad magával lévén, bíró uram hagyásából attam nekik ebédre, vacsorára . . .” (XVI/XXXIV. 104.)

1625. szept. 5. *Kvár szkve*: „Fundaló Jacobot viszi Pál Veber alias Timár két lován, szekeren Váradig fl. 3.” (Uo. 213.)

1625. szept. 26. *Kvár szkve*: „Fundaló Jakab Váradról érkezvén tizenketted magával, bíró uram hagyásából attam nekik . . .” – Gazdálkodás. (XVI/XXXIV. 120.)

1625. szept. 26. *Kvár szkve*: „Eodem die az mely brassai szászok az fundalót és szolgálit és azok mellett az fejedelem ő felsége marháját öt szekeren hozták, hogy az fejedelem marháját és az fundalót az szolgálíval együtt ugyanazon szekereken Fejérvárra vigyék, mivel hogy mi szekereket nem adhattunk, attunk bíró uram hagyásából magoknak 4 lóért, ételt és italt, lovaknak pedig abrakot is.” – „Eodem die ugyanazon szekereken jöven egy néhány mives legény, – németek – lakatosok, asztalosok és képirók, azoknak is bíró uram hagyásából attam . . .” – Gazdálkodás. (XI/XXXIV. 120.) – 1625. szept. 27. *Kvár szkve*: ugyanazoknak reggel is gazdálkodnak, mielőtt elindulnak. (Uo.)

1626. márc. 21. *Kvár szkve*: gazdálkodás a fejedelem bejövetelekor: „A fundaló mesternek . . .” (XVII. b./VIII. 171.)

1626. máj. 3. Bodola. *Lukácsi Márton*, csekefalvi lakos (Csikszék) jobbgylevelén fogott bíróként szerepel „Resty Jakab eo Felsege Fundaloia”. (Kvár, Akad. Ltár, Béli Ltár 3. csomó.)

1626. máj. 17. *Kvár szkve*: „Fundaló Jakab ötödmagával érkezvén Fejérvárról, akar menni Váradra, bíró uram hagyásából attam neki ételt, italt . . .” (XVII. b./VIII. 126.)

1626. máj. 17. *Kvár szkve*: „Fundaló (!) Jakabot viszi Elek János négy lovon, szekeren Váradra fl. 6.” (Uo. 221.)

1626. máj. 18. *Kvár szkve*: „Bíró uramnak és az egész Tanácsbeli uraimnak ő kegyelmeknek akarattyokból Fundaló Jakabnak flestekemre minthogy az kőfal látni is fárasztották volt ő kegyelmek: báránycimert egyet den. 8. – tyukot nro. 1 . . . den. 15. – kenyeret az utra egyat den. 16. – bort, fenesit, pinczetokban Czanádi Antal uramtól 3 ejtelt . . . den. 30. – vörös bort is, fenesit egy ejtelt den. 10. – eczetet egy ejtelt den. 12.” (XVII. b./VIII. 171.)

1629. máj. 4. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról az fundaló Restur Jakab, Urunk ő felsége Váradra küldi. Vagyon ötödmagával, gazdálkottam nekik bíró uram hagyásából . . .” (XVIII. a./II. 73.) – 1629. máj. 4. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról az fundaló Restur Jakab ötödmagával, attunk postalovat alája, hatot, Keresi Sándort hat lovával Váradig fl. 9.” (Uo. 469.)

1629. nov. 6. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról az fundaló Rosztur Jakab negyedmagával. Gazdálkottam bíró uram hagyásából . . .” (XVIII. a./II. 142.)

1629. nov. 10. *Kvár szkve*: „Érkezik Váradról a fejedelem . . .”, kíséretében „a fundaló”. (Uo. 106.) – 1629. nov. 10. *Kvár szkve*: „Az fundalónak hatodmagával ebédre gazdálkottam . . .” (Uo.) – Nov. 11-én: „Az fundalónak hatodmagával gazdálkottam . . .” (Uo. 274.)

1631. máj. 16. *Kvár szkve*: gazdálkodás a fejedelem kíséretének: „Resti Jakabnak Urunk ő nagysága fundalója, hét personára, vacsorára . . .” (XVIII. b./VII. 185.)

1631. okt. 17. . . . I. *Rákóczy György* utasítása a Patakra kiküldött fundálónak: „delineallion mindeneket, hogi nekwnk ualosagott mondhasson, hozhasson.” (Détshy 1972. 350–351.)

1631. okt. 18. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezék Fejérvárról Urunk ő nagysága fő fundalója, olasz fundaló Jakab, küldi urunk Váraddá. Levele lévén, biró uram hagyásából gazdálkodtam neki 4 personára.” – 1631. okt. 19. *Kvár szkve*: „Mégis mivel hogy az fundaló megh maradván, dolgai lévén, biró uram hagyásából gazdálkodtam neki . . .” (XVIII. b./VI. 106.)

1631. nov. 6. Patak. *Róthy várkapitány* jelentése: „Az Fundalo . . . itt eleget fundala . . . tudom, az Onodi Varhozis hozza szol, es ottis fogh ualamit delinealni.” (Détshy 1972. 351.)

1631. nov. 17. *Kvár szkve*: „Az fundaló érkezvén Patakról nyolczadmagával, urunkhoz akarván menni, uti levelek lévén . . .” – Gazdálkodás. (XVIII/VII. 293.) – 1631. nov. 18. *Kvár szkve*: „Urunk ő nagysága fundalóját négy lovon viszik Enyedig.” (XVIII. b./VII. 360.)

1632–1634. *Kvár szkve*: feljegyzések olasz fundaló mesterről, aki talán Restivel azonos. L. „Olasz fundaló mester 1632–1634-ben” címszó alatt a 364. lapon.

1637. aug. 13. Bécs. III. *Ferdinánd* – miután elődje, II. Ferdinánd még 1636-ban kinevezte „egregium Jacobum Resti pro commissario architecturae fortalitionum ibidem in Regno nostro Hungariae constitutorum – utasítja az udvari kamarát, hogy Restinek márc. 1-i hatállyal évi 1000 forint fizetést és havi 40 forint úti átalányt folyósítson. (Művészettörténeti Értesítő. 1962. 228. l. 909. sz. – Kaposy János regesztáiból.)

1637. szept. 11. Bécs. *Az udvari kamara* közli, hogy „Jacobus Resti pro fortificationibus confiniorum . . . deputatus commissarius” évi járandóságait az 1637. aug. 13-i legfelsőbb rendelet tévesen állapította meg, mert a felsőmagyarországi várépítőknek havi 40 forint fizetés és évi 100 magyar forint vagy 125 rénes forint úti átalány jár. Ennek értelmében kiutaltak Restinek havi 40 forintot. – Csatolva hozzá az udvari kamarának 1637. szept. 11-én kelt rendelete a fizetés összegéről és kiutalásáról Jacobus Resti „new angenombenen Paw Meister in Hungern”-hez. (Művészettörténeti Értesítő. 1962. 228–229. l. 910. sz. – Kaposy János regesztája.)

1662. *Szalárdi János* feljegyzése Bethlen Gáborról: „Az országba idegen országokból nagy költséggel mindenféle jó mesterembereket, tudós fundalókat, kőműveseket behozat vala.” (62. h.)

Jacopo Resti valószínűleg a De Restis családból származott, melynek egyik tagja, Alessandro De Restis építész 1564–1565-ben Milanoban működött (Arte Lombarda. 1965. 122, 123.) A kolozsvári számadáskönyvek Bernei Jakab elnevezését Garas Klára meggyőző módon a Como vidéki „Verna”-val azonosította.

Irodalom: Balogh 1940. 547.; 1947. 20–29. (váradai működése); 1953. 51.; 1956. 307–308.; 1961. 344–345.; 1964. 344–345.; 1970. 242.; 1971. 191.; Détshy 1972. 356.; Balogh 1973. 242.; Kovács 1973. 26–27.; Balogh 1974. 67.; 1975. 113.; Garas 1975. 206.; Kovács 1979. 110. (Resti 1615-től működött Erdélyben; 1617-ben Alvincet építette.) Kovács 1980. 85, 89–91, 98. (Resti munkásságát kiterjeszti több erdélyi és felvidéki várra, ami – adatok hiányában – egyelőre kérdéses.)

OLASZ FUNDÁTOR (MÁSODIK FUNDÁLÓ JACOPO RESTI MELLETT)

1619. aug. 28. *Kvár szkve*: „Érkeznek az sidó doctorral az fundalók . . .” (XV. a./XI. 90.)

1620. jún. 7. *Kvár szkve*: a fundálóknak gazdálkodnak ebédre és az olasz fundálónak is vacsorára. (XV. a./XXI. 43.)

1622. jún. 10. *Kvár szkve*: „Eodem az urunk két fundalója érkezvén Fejérvárról Váradra akarván menni, biró uram hagyásából attam . . .” (XV. b./XXI. 49.)

Irodalom: *Balogh* 1947. 24.; *Kovács* 1973. 28.

MAURIZIO VIENNERI

1604-ben Cipriano Concini kapitány Váradra küldi Barbianoéhoz (Belgiojosóhoz), majd visszatér a rakamazi táborba (Isthvánfi, N., *Historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae 1622. 811.*), tehát a császári csapatok szolgálatában állott. 1619-ben Bethlen Gábor megbízásából Kassát, majd Nyitrát erősíti. (Maggiorotti 1935. 321. [tévesen Istvánffyra hivatkozva]; 345. [hivatkozás nélkül].) Erdélyi működéséről adat nincs. Bár felmerülhetne a kérdés, hogy vajon nem azonos-e a „második fundálóval”?

Irodalom: *Banfi* 1932. 305.; *Maggiorotti* 1935. 331, 345.; *Balogh* 1947. 27.

KEOMIVES MÁRTON OLASZ (?) FUNDÁLÓ

1624. aug. 1. *Kvár szkve*: „Keomives Mártonnak olasz fundálónak 4 magával gazdálkottam: 4 font pecsenyét den. 8. – 10 cipót den. 10. – 2 ejtel bort den. 12. – 1 csirkét den. 8.” (XVI/XXI. 93.)

1624. aug. 1. *Kvár szkve*: „Az német fundálót Giepesij Geörgy viszi Hunyadra 2 ökrön den. 50.” (XVI/XXI. 153.)

Irodalom: *Balogh* 1947. 24.; *Kovács* 1973. 28. (Kömives Mártonnal azonosítja.); *Kovács* 1980. 90, 279/64. (talán löcsei Medvés Mártonnal azonos).

FRANCISCUS GUIOTT

1624. A *kassai kamara* elszámolása: „Solutio salarii architectorum suae Serenitatis.” Kifizetések „Egregio Francisco Guiott architectori suae Serenitatis Cassensi”: 1624. máj. 6-án 100 frt, máj. 17-én 20 frt. Kifizetések havonként 33 frt és 33 denár dec. végéig. Ez a havi sallárium és évenként rókaprémes suba.

1625. jan., febr., márc. kifizetés havi 33 frt 33 den.

1625. máj. 2. kifizetés „Fundatori Suae Serenitatis Egregio Francisco Guiott pro confectione funium et emptione asserum, circa propugnacula hic Cassoviae noviter extracta necessariorum . . . 54 frt.”

1625. jún. 21. „Fundatori Francisco Guiott ad varios propugnaculi noviter extracti necessitates . . . fl. 12. den. 50.”
(Valamennyi adat közölve Radvánszky 1888.)

Irodalom: *Radvánszky B.*, Bethlen Gábor udvartartása. Bp. 1888. 181, 182, 192. — Udvartartás és számadáskönyvek I. köt.; *Balogh* 1974. 81.; *Balogh* 1975. 127–128.

PÁLÓCZI HORVÁTH JÁNOS

1650–1660 körül. *Georg Kraus* segesvári jegyző feljegyzése: „Alss verordnet er [Bethlen Gábor] neben seines bruders sohn Betthlen Peter alias Kis Groff genannt, den Herrn Bornemisza Janos Cseffei Lazlo, vndt einen Canceley Schreiber Paloczi Horvath Janos, schicket ehr sie mit sehr grossen Vnkosten, ihn alle hie erzehlte landtschafftten vndt länder (Reich, Holandt, Engelandt, Franckreich, Hispanien, vndt Italien vor auss aber in der Res Public von Venedig). . . . Vndt ist weiter zu wissen, dass der Bethlen Peter nach verrichteten geschefften zu Venedig nach Hausse verreisset, vndt auss befehl des Betthlen Gábor Joannes Horvath de Palocz zu Padua weiter Jura, vndt Architecturam Militarem zu studiren gelassen, so ich auch anno 1628 ihn meiner Peregrination allda funden, vndt biss ihns 3. Jahr miteinander conversiret vndt studiret; diesser Horvath Janos wardt hernacher des Betthlen Istvans praefectus vndt auch Hoffmeister, vndt nach seines Herrn thodt des Gn. H. Rakoczi György Fürsten ihn Sübenbürgen Secretarius mein stetiger gutter freundt biss ihn seines thodt.” (Kraus I. 1862. 81–82.)

Pálóczi Horváth György naplófeljegyzése szerint öccse, Pálóczy Horváth János 1627. szept. 14-én indult el Kassáról a német birodalomba, Belgiumba, Olaszországba peregrinálni, és 1629. okt. 7-én tért vissza Olaszországból. (Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI–XVIII. századból. Közli Szopori Nagy Imre Bp. 1881. 193, 194. — Mon. Hung. Hist. I. oszt. 31. köt.)

1628. okt. 11. Bethlen Péter és Pálóczi Horváth János bejegyzése a padovai egyetem anyakönyvében. Három évig tanultak együtt. (Veress 1941. 213.)

1629. szept. 1. Pálóczi ajánló levele Bethlen Péterhez padovai kiadványában: *Mnemosyne historica*. Patavii, 1629. (Veress 1941. 214.)

Padovai tartózkodásáról és tanulmányairól részletesen írt Veress Endre, *Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae studentium*. I. Bp. 1915. 118. (irodalommal). Padovai tartózkodására vonatkozik Bethlen Gábor két levele 1629-ből. (Tört. Tár. 1887. 21.; 1888. 383–384.)

Később iktári Bethlen István szolgálatában állt, majd annak halála után I. Rákóczy György fősecretariusá lett. (Szalárdi 230.) Rákóczy 1648-ban Ecsed várának a felülvizsgálására küldte ki.

1648. márc. 25. Ecsed. *Pálóczi* részletes jelentése a fejedelemhez az ecsed vár cölöpalapozásáról. (Déthsy 1972. 376.)

1650. okt. 27. és 1651. szept. 1. *Pálóczi* Horváth János ellenjegyezte II. Rákóczy György címerleveleit. (Sándor I., Címerlevelek. II. Kolozsvár 1912. 264, 268. sz.)

1652. július. *Liber Regius* 26^{mus} (II. Rákóczy György) címlapján „Existente Ioanne Horvat de Palocz Secretario.” (OL. Gyféhérvári Kápt. Orsz. Ltára. Erdélyi fejedelmi kancellária. *Liber Regius*. XXVI.)

1653. jan. 25. Gyulafehérvár. II. *Rákóczy György* címeres nemeslevelet adományoz Agostino Serenának, ezen Pálóczi aláírása: „Johannes Horvat de Palocz Secretarius” (Adattár 392. 1.)

Irodalom: *Balogh* 1934. 149.; 1940. 547.; 1956. 307.; 1961. 344.; 1964. 344.; 1970. 243.; *Détszy* 1972. 376.; *Balogh* 1973. 243.; *Trócsányi* 1980. 186, 256/79.

ORBÁN MIHÁLY FŐPALLÉR

1628. körül. *A gyulafehérvári udvar számadásai*: „Orbán Mihály főpallérnak husravaló pénzével együtt . . . fl. 50.” (Radvánszky 1888. 299.)

GIOVANNI LANDI

1628-ban érkezhettek Erdélybe.

1629. június. *Landi* levele a beszercei bíróhoz, melyben panaszolja, hogy a beszerceiek 18 hónap óta késlekednek a náluk megrendelt szekér gyártásával. (Kovács 1980. 90. — Közlés a beszercei levéltárból.)

1629. máj. 22. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról az Urunk őfelsége fundalója Longius János neve, nyolczadmagával, gazdálkottam nekik biró uram hagyásából: edgy fél bárány hust den. 16. — edgy halat attam den. 7. — cipót attam den. 16. — bort cup. 5. den. 40. — abrak metri 3 den. 30.” (XVIII. a./II. 86.)

1629. máj. 23. *Kvár szkve*: „Ugyan ismét a fundalónak Longius Jánosnak nyolczadmagával gazdálkottam nekik Biró uram hagyásából . . .” — Vacsorára újból gazdálkodás. — 1629. máj. 24-én ismét gazdálkodás a fundalónak nyolczadmagával ebédre és vacsorára. (Uo. 87, 88, 90.)

1629. máj. 24. *Kvár szkve*: Eodem die érkezék az fundaló Fejérvárról Longius János. Attunk posta lovakat neki az hintója eleiben Jónás deák uramnak két lovát fl. 1. — Kültük el mellette Liskai Mihált Hidkapuból, hogy visszahozza Uyvarból. Ment Désre; onnét hozta vissza . . . den. 25.” (XVIII. a./II. 474.)

1629. júl. 23. *Kvár szkve*: „Érkezik az Fundaló Janos Fejérvárról hatodmagával. Ujvárra [Szamosújvárra] megyen.” — Gazdálkodás. (XVIII. a./II. 111.)

1629. júl. 23. *Kvár szkve*: „Érkezék az fundaló Janos Restur Fejérvárról Urunk ő felsége Uyvárba küldötte. Attunk posta szekeret alája . . .” (Uo. 479.) — A sáfár nyilván tévedésből nevezte Fundaló Jánost „Resturnak”, azaz Restur Jakab fundalóval tévesztette össze.

1629. júl. 28. *Kvár szkve*: „Érkezék az fundaló Janos ötödmagával Szamosújvárból, Fejérvárra megyen.” — Gazdálkodás. (Uo. 118.)

1629. júl. 28. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezék az fundalo Janos Szamosújvárról ötödmagával, Fejérvárra megyen. Attunk posta lovakat az hintója elejiben, hatot . . . Enyedig . . .” (Uo. 481.)

1629 körül. *Giovanni Landi névjelzése* a szamosújvári vár északi bástyájának a fokán: IOANES LANDVS FVNDATOR SERM ITALVS (feloldva: Ioannes Landus fundator serenissime maiestatis italus). Mivel csak Bethlen Gábort illethette a maiestas címzés, a feliratos tábla legkésőbb 1629-ben készülhetett; ez az idő megegyezik Landi szamosújvári tartózkodásával is. A felirat közölve: Lechner

Jenő: Renaissance építési emlékek Szamosújvárott. Bp. 1917. 15. A közlést helyesbítette és Landira vonatkoztatta: Balogh 1947. 24.

1630. márc. 22. Algyógyi fürdők. *Brandenburgi Katalin* levele Landihoz: „... Siquidem praesentia tua certis de causis necessaria sit, benigne injungimus quo ratione aedificandi Templi ipsius Fogarasiensis cum magistris Lapidarijs recte disposita subito itinere te committes et des opera ut in sequenti septimana die martis Albae Juliae comparare posses. Inde post septimanae decursum aut citius etiam ad continuationem incepti operis remittimus. Secus itaque non facturus.” – Címzés: „Egregio Ioanni Lando Architecto nostro fideli nobis grato.” (OL. Magy. Kamara. E. 190. Archivum Familiae Rákócziánae Fasc. II. No. 212. – Kivonatosan közölve Détsky 1972. 355.)

1630. ápr. 20. Kolozsvár. *Brandenburgi Katalin* levele Giovanni Landinak: „Allatis literis ipsius, adventum eius cum equis curribusque, eumque dispositis rebus omnibus, tormentisque ad iter apparatus, iam itineri accintum esse percepimus.” Közli egyben, hogy a gyulafehérvári provisornak írt, hogy 50 gyalogost és 6 lovast küldjön vele, Enyedre pedig pénzt rendelt, a munkácsi kapitányt is értesítette. „Nunc nil superest, misi ut maturato itinere ea quamprimum exequatur, quae iam pridem fidei industriaeque suae commissa sunt. Cui in reliquo benigne propensae manemus.” – Címzés: „Egregio Ioanni Landi Fundatori et Mathematico nostro etc. Fideli Nobis dilecto.” (Uo. Fasc. 2. nr. 214. – Kivonatosan közölve uo.)

1630. aug. 24. „Datum in Castello Gerend.” *Brandenburgi Katalin* levele Giovanni Landihoz: „... certis de causis siquidem tua praesentia nobis opus sit, serio mandamus et committimus quo alijs occupationibus suis postpositis, iter suum ad nos maturet, ita ut antequam Szamosujvarium perveniamus, te nobis sistas. Secus non facturus.” – Címzés: „Egregio et Nobili Ioanni Lando, Fundatori nostro etc. Nobis grato.” (Uo. Fasc. 2. nr. 224. – Közölve uo.) – Landi feltehetőleg erdélyi nemességet kaphatott, Brandenburgi Katalin Liber Regiusában (XVI. Lib. Reg.) azonban nincs bejegyezve Landi nemessége.

1632. okt. 1. Kassa. *Johannes Landus Senensis* hivatali esküje (Reuersales Ioannis Landus Senensis Fundatoris Superioris Hungariae): „... Quod ego in officio Fundatoris Partium Regni Hungariae Superiorum ac in omnibus mihi concreditus Negotijs, ero sincerus fidelis et obediens, Sacrae Caesareae et Regiae Majestati Ferdinando Secundo ... commoda Suae Maiestatis in foundationibus meis totis viribus promovebo, incommoda autem auertere conabor. Et si quando in negotijs Suae Maiestatis ad confinia expeditus fuero, tempus itineris mei recte et absque fraude annotabo, Cameraeque intimabo ...” (OL. Magy. Kamara. Pénzügyigazgatósági Itár. Lymbus I. sorozat Fasc. 9. 613–614. – Ismertetve Détsky 1972. 555.)

1634. márc. 29. Bécs. *Az udvari kamara* értesíti a pozsonyi kamarát, hogy az uralkodó „in superioribus partibus Regni Hungariae constituto architecto moderno egregio Joanni Landj” havi fizetésén felül „ad officii architectoratus commodiorem administrationem” hat ló tartását engedélyezte és utasítja a kamarát, hogy Landinak „quam diu officio architectonico praeerit” a megfelelő összeget a felsőmagyarországi kamarai jövedelmekből folyósítsa. (Művészettörténeti Értesítő. 1962. 228. – Dr. Kaposy János regesztája.)

1634. *Giovanni Landi* Memoriale-ja Melith Györgynek és Bercsényi Imrének. (OL. Kincstári Osztály. Magy. Kamara. Litterae ad Cameram exaratae. Series I. fasc. 3. — Dr. Kaposy János regesztája — MTA Művészettört. Kutató Csoport levéltári gyűjteménye.)

1643. Ez év májusában Sárvárrott meghalt. — „Ioannes Landi fundator” javainak az összeírása. (OL. Nádasdy István. Számadások 1643. — Említve H. Takács M., A sárvári vár. Bp. 1957. 44.)

1650–1660 körül. *Georg Kraus* segesvári jegyző feljegyzése Bethlen Gábor építkezéseiről: „...welches er durch italienische Fundatores alss Joannes Landi Mantuanus vndt Augustinum Lerenam [tévesen Serenam helyett] Venetianum, fundiren vndt verrichten lassen. Joannes Landi stirbt ihm landt.” (Kraus I. 1862. 57.)

Irodalom: *Balogh* 1930. 669.; *Banfi* 1932. 305.; *Balogh* 1934. 149. (szamosújvári tevékenysége); 1940. 547.; 1947. 24.; 1953. 52.; 1956. 307.; 1961. 344.; 1964. 344.; 1970. 240, 243.; 1971. 191.; *Détsy* 1972. 354–356.; *Balogh* 1973. 240–243.; *Kovács* 1973. 28–29.; *Tóth M.*, Sárvár — Várépítészetünk. Szerk. Gerő L. Bp. 1975. 232.; *Kovács* 1980. 90, 280/70.

LINDNER MÁRTON, EPERJESI ÉPÍTŐMESTER

1629. jan. 5. Gyulafehérvár. *Lindner Márton* eperjesi polgár, őfelsége az erdélyi fejedelem építőmestere levele Kassa város tanácsához, melyben ajánlkozik a város által emelendő torony építésére és megemlíti, hogy mind Gyulafehérvárt mind Eperjesen hasonló épületet emelt. — Kassa városa az ajánlatot elfogadta, és Lindner felépítette az Orbán-tornyot 1629-ben, jóllehet az emléktáblán 1628-as évszám olvasható, ami valószínűleg a kezdet ideje volt. (Kemény Lajos, Kassai építőmesterek. Magy. Mérnök- és Építészegylet Közlönye. 38. köt. 1904. 81.)

NÉMET SÁNTA JÁNOS FUNDÁLÓ

1629. jún. 1. „Fundalo Hansz német” Váradra megy. (Kvár szkve XVIII.a./IV. 306.)

1634. márc. 9. „meiszter Hansz” Székelyhídra megy. (Kvár szkve XIX/XIII. 204.)

1635. szept. 3. „Német Sánta János” Patakról Kolozsvárra érkezik. (Kvár szkve XXI/III. 527, 625.)

Irodalom: *Kovács* 1980. 90, 280/70. (a fenti adatok rövid közlése).

OLASZ FUNDÁLÓMESTER 1632–1634-BEN

1631. szept. 14. *Kvár szkve*: gazdálkodás a fejedelem kíséretének, „az fundaló számára vacsorára nyolcz personára.” — Szept. 15-én ismét gazdálkodnak a fejedelem kíséretének: „Az fundaló mester számára vacsorára . . .” (XIX/IV. 163, 207.)

1632. szept. 20. *Kvár szkve*: „Érkezik Urunk ő nagysága fundalója vissza Urunktól, ment Fejérvárra Urunk parancsolattýából.” — Gazdálkodás. (Uo. 248.)

1632. szept. 21. *Kvár szkve*: „Érkezék az fundaló vissza urunktól. Urunk külte Fejérvárra, hogy az collegiumot építtesse. Biró uram hagyásából attam posta lovat alája, Enyedig fl. 1. den. 25.” (Uo. 299.)

1534. jan. 21. *Kvár szkve*: „Az olasz fundator Ereosz Istvánnal érkezének Fejérvárról, Sekelyhidat fundálni mennek. Vadnak nr. 10 personák, salvus conductusok vagyon . . .” – Gazdálkodás. (XIX/XII. 78.) – 1634. jan. 22. *Kvár szkve*: „Az olasz fundator érkezék Fejérvárról, Székelyhidra megyen fundálny. Attunk lovat, szekeret neki.” (Uo. 203.)

1634. jan. 31. *Kvár szkve*: „Eodem az olasz fundator visszaérkezék, Sekelyhidat másképpen fundálta. Vagyon nr. 8 magával.” – Gazdálkodás. (Uo. 84.) – 1634. jan. 31. *Kvár szkve*: „Az olasz fundator vissza érkezék Székelyhidról, Meggiesre megyen.” (Uo. 203.)

Ennek a fundálónak a személyét nehéz azonosítani. Elsődlegesen Jacopo Resti jöhetne számításba, de ezekből az évekből Restiről hiteles adat nincsen. Viszont 1631–34-ben I. Rákóczy György szolgálatában állott Joannes Olasz alias Bobik de Ragusia.

JOANNES OLASZ ALIAS BOBIK DE RAGUSIA, FUNDALO DE ALBA IULIA

1631. márc. 13. „In Arce Varad.” *I. Rákóczy György* „ex speciali gratia erga Ioan-nem Olasz Bobik de Raguzia” régi nemességét megerősítve felveszi őt az erdélyi és Partiumbeli nemesek sorába. (OL. Gyfehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Erdélyi fejedelmi kancellária, Liber Regius XVI. p. 241. – Nobilitatio Egregii Ioannis Olasz alias Bobik de Raguzia cum Armis.)

1634. aug. 6. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György*: „Memoriae commendamus te-nore praesentium significantes quibus expedit Universis. Quod cum nos gratiosum habentes respectum fidelitatis et fidelium seruitiorum nobilis Bobith alias Fundalo de Alba Julia, qua ipse nobis in hic regno nostro Transilvaniae pro locorum et et temporum obuersitate, iuxta Possibilitates sue exigentis fideliter exhibuit et impendit, exhibiturumque et impensurum ipsum, in futurum etiam minime diffidi-mus. Totalem igitur et integrum domum in Ciuitate nostra Alba Julia in platea vulgo Olah vcza vocata, cuj ab vna Domus Egregij Michaelis Oroszi . . . peditum . . . nostrorum Ductoris, ab altera vero partibus platea illa que ad fluuium Ompolj directe deducit”, ezt a sarokházat, amely Georgius Bánhegyesi gyalogos kapi-tányé volt, a fundálónak és feleségének, Juditha Bandj-nak elzálogosította. (Uo. Erd. fejed. kancellária Liber Regius XVIII. p. 6–6^v. – Inscriptio vnus Domus in Ciuitatem Alba Julia in platea olah vcza existente pro egregio Johanne Bobith alias Fundalo de Alba Julia facta.)

DEBRECZENI TAMÁS SÁROSPATAKI PREFEKTUS

1609: szatmári provisor, 1623–1629: főarendator, 1623–1630: fejedelmi prae-fectus, Bethlen Gábor, majd utána I. Rákóczy György udvarában. (Trócsányi 1980. 325,226.)

1632–1650 között I. Rákóczy György magyarországi birtokainak a praefectusa, aki egyben a várépítkezéseket is irányította, főként a sárospataki munkálatokat. Mindezekről részletes jelentéseket küldött a fejedelemnek. (Közölve: Détsy 1972. 349–375.) Munkásságát jellemzi a következő levél:

1646. jan. 29. Fogaras, *Lorántffy Zsuzsanna* levele Debreczenihez: „Isten az dologh idejét elhozván ki küldgyük az Fundalottis, ha szüksegh leszen, de az nélküls megh tudgya azt [a grádicsot] kegyelmed czinaltatni.” (Uo. 365.)

NÉMET FUNDÁLÓ GYÖRGY (SÁNTA FUNDÁLÓ)

Munkásságáról egyrészt Debreczeni Tamás sárospataki praefectusnak I. Rákóczy Györgyhöz írott jelentései szólnak, másrészt a kolozsvári számadáskönyvek. Az előbbieket Détsy Mihály közölte (1972. 357–359.), ezekre csupán dátum szerint röviden utalunk.

1633. júl. 11., aug. 25.; 1634. febr. 4., márc. 22., ápr. 9., ápr. 24., máj. 26. *Debreczeni Tamás* jelentései a következő munkákról: a pataki templom helyreállítása, a pataki külső várkapu (1622. aug. 25.), a dési templom javítása (1634. ápr. 9.).

1634. ápr. 9. *Debreczeni* jelentése: „Az Santa keomiuest nem tartóztathatom az Desi Templomnakis mestere levén be kwldeom Postan . . .” (Détsy 1972. 357.)

1634. ápr. 20. *Kvár szkve*: „Urunk őnagysága német kőmiese, az sánta, érkezvén vissza Patakról harmadmagával . . .” (XIX/XII. 458.)

1634. jún. 14. *Kvár szkve*: „Urunk őnagysága küldvén az sánta német kőmiest negyedmagával Patakra . . .” (XIX/XII. 469.)

1635. márc. 12., 29.; ápr. 1., 13; júl. 1.; aug. 28. *Debreczeni Tamás* jelentései a pataki munkákról.

1635. ápr. 13. *Kvár szkve*: „Deésen lakó Keomyes György megyen Patakra negyedmagával.” (1635/III. 91.)

1635. júl. 1-én és aug. 25-én Váradon. (Adattár 161., 163. 1.)

1636 őszén (?) *Ibrányi* a fejedelemtől kéri kiküldését Váradra. (Adattár 164. 1.)

1637. máj. 4. *Kvár szkve*: „Sánta német Keomies Antal [sic!] visszamegyen Désről Patakra.” (1637/III. 161.)

1637. júl. 13. *Debreczeni Tamás* jelentése a pataki templom építéséről.

1637. szept. 27. *Kvár szkve*: „Német sánta kőmies György Désről megyen Patakra.” (1637/III. 120.) – 1637. szept. 28. *Kvár szkve*: „Német Sánta Kőmies György megyen Patakra.” (1637/III. 175.)

1637. okt. 14. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezék salussal Székelyhídról György mester Urunk fundatora, másodmagával, attam szállására . . .” – Gazdálkodás. (1637/II. 153.)

1638. jan. 11. *Kvár szkve*: „Érkezék salussal az Urunk fundatora György mester másodmagával. Hivattya urunk Gyaluban fundálni.” – Gazdálkodás. (1638/V. 109.)

1638. jan. 14. *Kvár szkve*: „Urunk fundalója György mester, urunk után akarván menni, attam maga egyetmáσαι alá Tegez Antal 4 ökrét.” – Hunyadig viszik őket. (1638/V. 233.)

1638. febr. 17. *Debreczeni Tamás* jelentése a pataki templom építéséről.

1640. jún. 6. *Kvár szkve*: „Megyen Gyaluba az fundáló, attuk az Cigán Pál lovát alája. Azon jött vissza is. Fizettem den. 12.1/2.” (XXIII/VII. 229.)

1640. jún. 28. *Kvár szkve*: „Az fundálót viszi Lekenczéigh Varga Tamás négy lova, szekere.” (XXIII/VII. 200.)

1640. aug. 20. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György* írja fiának, Györgynek: „Székelyhidát . . . az egyik bástyát kicsinyen kezdette el az Sánta kőmives.” (Szilágyi 1886. 67–68.)

1640. aug. 22. *Kvár szkve*: „Érkezék a fundáló negyedmagával, Gyauba küldi urunk.” – Gazdálkodás ebédre, vacsorára. (XXIII/VII. 114.)

[Mivel az 1640. jún. 6., jún. 28., aug. 22-i bejegyzések nem nevezik meg a fundáló nevét, nem bizonyos, hogy ez a fundáló a sánta kőművessel volt azonos.]

1641. jan. 5. *Kvár szkve*: „Érkezék urunk ő nagysága német fundalója Fundaló György secundose. Biró uram parancsából gazdálkottam . . .” (XXIII/IX. 62.)

1641. jan. 5. *Kvár szkve*: „Urunk Eő nagysága német fundalója György alá salvus conductusa lévén adatta biró uram négy ökrü szekeret Enyedig fl. 1. den. 25.” (XXXIII/IX. 178.)

1641. jan. 6. *Kvár szkve*: „Az német Fundaló Györgynek secundose . . .” – Gazdálkodás. (XXIII/IX. 67.)

1641. jan. 19. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról urunk ő nagysága fundalója, Fundaló György másodmagával.” – Gazdálkodás. (XXIII/IX. 68.)

1641. jan. 20. *Kvár szkve*: „Német fundálónak ad personas 2 . . .” – Gazdálkodás. (Uo.) – 1641. jan. 21. *Kvár szkve*: „Az sánta német fundálónak” gazdálkodás. (Uo.)

1641. jan. 22. *Kvár szkve*: „Az német sánta fundáló (érkezék). Adatta biró uram Küttes Balás négy ökrét Enyedig den. 50.” (XXIII/IX. 179.)

1642. jan. 18., máj. 21. és 1643. ápr. 6. Patak. *Debreczeni Tamás* jelentései az ónodi vár helyreállításáról.

KASSAI FUNDÁLÓ

1634. máj. 30. Patak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Az Kassay Fundaloert mingiart el kwlttem volt . . . delinealtatom eörömet Patakot es be kwldeom.” (Détshy 1972. 351.) – Talán Lindner Mártonnal azonos, aki Kassán is (Adattár 364. l.) működött.

IBRÁNYI MIHÁLY VÁRADI VICEKAPITÁNY

1635–1650-ig Várad vicekapitánya. Ez időben ő irányította az építkezéseket, és ezekről részletes jelentéseket (1636–1642) küldött a fejedelemnek. (Adattár II. 163–177. l.) Szalárdi így ír róla: „Mindezek pedig [a váradi építkezések] inkább mind Ibrányi Mihály vicekapitánysága alatt vitettek végbe, az ki is az építések környül való szorgalmatosságban is, semmi részből hátra nem hagyja vala.” (243. h.) Jelentéseiből kitűnik, hogy a harangos torony lényegében az ő tervezése volt. 1640. febr. 18-án így írt a fejedelemnek: „Az ácsok, Kegyelmes uram, ki érkezének, immár el is fundaltam velek együtt a toronynak állapotját.”

VÁRADI ÉPÍTŐMESTER

1638. febr. 12. Várad. *Ibrányi* jelentése a fejedelemnek: „Az építő mester instrukciójából látom az Nagyságod kegyelmes parancsolatiát.”

1638. júl. 6. *Ibrányi*: az apró mivesek pénze „el fogi . . . az építőmester kezével”; 1639. júl. 20. *Ibrányi*: a szolgabírák a pénzt „az építő mester kezébe szolgáltatassak”; 1639. aug. 8. *Ibrányi*: a debreceniek 1400 forintot „az építő mester kezében attak.” (Adattár II. 173. l.)

Valószínűleg azonosítható, bár nem teljes bizonyossággal, László deák építőmesterrel, aki 1647-ig működött Váradon; ez évben pedig I. Rákóczy György Borosjenőbe rendelte. (Adattár II. 187. l.)

PIG THOMAS NÉMET FUNDÁLÓMESTER

1638. júl. 10. *Kvár szkve*: érkeznek „Niczaj és Pig Thomas német fundáló mester quintose”. (XXIII. b. II. 103.) – Erről a mesterről több adat nincsen. Kérdés, hogy építész volt-e vagy pedig hadászati szakértő.

HALLERKEÖI HALLER GÁBOR FŐKAPITÁNY

Életéről naplófeljegyzései (1630–1644) tudósítanak. (Közölve: Erd. Tört. Adatok. IV. 1862.)

1614-ben született, apja Haller István (a kerelőszentpáli várkastély építtetője), anyja Kendi Judit, régi magyar nemzetségnek egyik utolsó tagja. 1629-ben a fejedelmi udvarba került „inasságra” Brandenburgi Katalin mellé. 1630-ban áttért a református hitre. 1630-tól 1635-ig külföldön tanult, Németországban (Frankfurt am Oder) és Hollandiában (Franeker, Leyden). Tantárgyai naplója szerint: logika, francia nyelv, német nyelv, mathematica, Collegium Theologicum, philosophia, arithmetica, geographia, oratoria, Juris prudentiae opera. Leydenben, astrolabiumot is csináltatott magának minden szerszámával együtt. 1634-ben Gusztáv Adolf svéd királyról tartott latin emlékbeszédet, melyet 1635-ben kinyomtatott Leydenben. 1635 augusztusában ért haza, amikor tanulmányait Gyulafehérvárt Bisterfeldnél folytatta. 1635–36-ban a fejedelem „bejárója”. 1636 őszén a fejedelem táborával Várad, Jenő és Lippa táján járt. Ez időben kezdődött hadiépítészeti tevékenysége. Részt vett az országgyűléseken, a fejedelem hadjárataiban. 1644-ben pedig így ír szolgálatáról: „állottam bé főember számban az ő nagysága méltóságos udvarában”. (90.) 1651-ben jenei főkapitány és zárándi főispán; 1659-ben rövid ideig váradi főkapitány Barcsay oldalán. 1660-ban Barcsay Temesvárra küldte Ali pasához, aki vasra verette, mivel nem akarta Váradot átadni. Várad eleste után kiszabadult. 1661-ben marosszéki főkapitány. Később Kemény János pártjára állt, 1662 januárjában részt vett a nagyszöllősi csatában. 1662-ben az országgyűlés ismét követként küldte Temesvárra Ali pasához, 1663-ban Apafit kísérte Budára a nagyvezérhez, aki Hallert kivégeztette.

Naplófeljegyzései építkezésekről:

1638. márc. 16. „Fogaras, Urunk ment Kóhalomban, engemet hagyott itt fundálni.” (45.) – Márc. 9-én érkezett Fogarasba.

1638. márc. 22. „Fogaras, Urunk indult meg Fejérvár felé, engemet hagyott az várost erősíteni, lovaimnak, szolgálóimnak rendelt ő nagysága quártélt Szeben székben, magamnak itt prebendát.” (45.)

1638. ápr. 8–12. „Fogaras. Kezdettem az városnak bástyáinak töltéséhez. Hópénzemet küldé meg Koncz András uram.” (45.) – Ápr. 29-ig tartózkodott Fogarasban.

1638. jún. 10. „Fogaras. Urunk levele jutott, kibem hivatván ő nagysága, az fogarasi töltést félben hagyatta.” (47.) – Máj. 14-től jún. 10-ig tartózkodott Fogarasban.

1638. aug. 16. „Geöcz. Parancsolta urunk ő nagysága, hogy Fogarasban az szombatosokkal dolgoztassak.” (50.) – Aug. 26-tól 31-ig volt Fogarasban.

1639. jan. 6. „Patak. Az várbeli négy szegletű tornyot nézegettem, kiért urunk oda küldött volt.” (53.)

1639. jan. 7. Patak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Haller Vram az keomiuesekkel holnap vegezheti dolgát es mingiarast indul, ma el nem vegezhetek delinealast, noha valtig erte voltak, mind küveol beleol, az Torniot Varat es Varost ellege megh mutogattam Haller Vramnak, el hittem referiallia Nagysagodnak eö gygelme.” (Détshy 1972. 363.)

1639. jan. 12. „Ebéden az váradi bányában [Püspökfürdő], holott urunkat elérvén, ő nagysága Székelyhidra expediált.” (53.) – Jan. 13-án este érkezett Székelyhidra, ott maradt 14-én és 15-én.

1639. jan. 22. „Székelyhid. Az vár fundálásában értünk véget.” (54.) – Jan. 21-én érkezett Székelyhidra.

1639. febr. 5. „Fogaras. Fundáltunk vagy inkább igazítottunk meg egy bástyát, kinek fele igen rossz volt.” (54.) – Egy napig volt Fogarasban: febr. 4-én este érkezett, febr. 6-án délben már Gerdélyon volt, febr. 20–21-én ismét Fogarasban, márc. 1–ápr. 8-ig szintén Fogarasban.

1639. máj. 26. „Gyalu. Fundáltatta urunk az gyalui házakat.” (56.) – Máj. 25-én este érkezett, máj. 27-én már Kolozsvárt van.

1639. máj. 30. „Ebéden Válaszuton, estére Szász-Fenesen. Urunk ő nagysága ment a mezőség felé, engem expediált az gyalui házak építtetésére.” (56.) – Máj. 31–jún. 13-ig volt Gyaluban.

1639. jún. 7–9. „Építéshez kezdettem itt.” – Ti. Gyaluban. (56.)

1639. júl. 4. „Ebéden Görgényben. Végeztem el az görgényi várnak lerajzolását és egy bástyát fundáltam el. Estve Fintaházán.” (56.) – Jún. 27–júl. 4-ig Görgényben.

1640 márc. 9. „Gyalakuta. Az gyalakuti ház mellett való kertnek csináltatásához kezdettem.” – Márc. 31. „Az gyalakuti kertemet igen szépen csináltattam meg.” (62–63.)

1640. nov. 10. Patak. *Debreczeni Tamás* jelentése a fejedelemnek a pataki torony felméréséről: „tudom, hogy az elmúlt eztendeoben egizer Haller Gábor Vram itt leven, megh mérék es el viuek Nagysagodnak.” (Détshy 1972. 363.)

1641. jún. 9. „Bunon fundáltam egy bástyát Bethlen János uramnak, estve Gyalakután.” (70.) – Jún. 8-án érkezett Kisbunra, jún. 9-én már Gyalakután volt.

1642. ápr. 12. „Gyalakuta. Itt udvarom kapuját állattam fel.” (77.)

1642. nov. 28. „Gerebenesen. Az itt való házamnak építtetéséhez kezdettem.” (80.)

1644. máj. 22. „Patak. Az külső város sánczának ujitását kezdettem, de félben maradt.” (93.)

1644. máj. 24–28. „Patak. Az kapu előtt kezdettem egy sánczhoz, mely az mi nemzetünk között első dolog fog lenni.” (93.) – Máj. 22–júl. 12-ig tartózkodott Patakon, de közben betegeskedett.

1644. aug. 30. „Estve Patakon. Urunk ő nagysága küldött az pataki erősségnek delineálására és reformálására, de félben maradt.” (95.) – Aug. 30–31., szept. 7–29-ig Patakon.

1651. máj. 18. *Kvár szkve*: „Vásárhelli Péter deák Bihari Pál deákkal edgyütt Urunk kancellárta deáki jönnek Váradról most, voltak Boros Jenőben, Haller Gábor uram ő nagysága jenei kapitányságára való introductiojára inventálni küldvén Urunk, és Váradon is inquisitiot peragálván fiscus számára, mostan penigh mennek urunkhoz.” (XXVI. b./IV. 54.) – Szalárdi Haller jenei főkapitányságáról így ír: „Jenőben főkapitányul Haller Gábor . . . helyeztetett vala. Melly különben meg is lehet vala, hogy Haller Gábor jó vigyázó és gondviselő, jó fundáló s szorgalmatos építő ember volna.” (254. h.)

1652. *Építési emléktábla* a borosjenői vár modern főkapuja felett, másodlagos helyen Haller Gábor nevével. Felirata:

PROPVGNACVLVM HOC
EXTRVXIT TEMPORE S. M. GABRIE
LIS HALLER DE HALLERKEO CELS
ISSIMI PRIN · TRAN · CONSILIARII ET
REGNI COMITE DE ZARAND AC ARCIS
DE BOROSJENEO CAPITANEVS B · R · A
S · M · 1652

1654. aug. 8. Borosjenő. *Haller Gábor levele* II. Rákóczy Györgyhez: „Immár kegyelmes uram Isten áldomásából úgy vagyon megépítve csak addig is [a jenei vár], nem hiszem soha ilyen készüllettel lett volna; csak az deszkákkal érkeznének és az sziget körül való sánczot vitethetném végben, Isten segítsége mellettünk lévén igen derekas ellenségtől is alkalmas ideig nem félhetném, csak lennének emberek.” (Ötvös Ágoston közlése – Erd. Tört. Adatok. IV. 1862. 106.)

1660–1663 körül. *Haller Gábornak a görgényi vár főkapitányának évi fizetéséről készült jegyzék*. „Anno Do . . . [az évszám kikopott]. Series universorum conventionatorum, Servitorum ad Arcem Görgény et Curiam ejusdem pertinentium. Főkapitány Hallerkői Haller Gábor ő nagyságának:

Készpénz fizetése	500 frt.
Buza, cubuli Saxonicales	100.
Zab, cubuli Saxonicales	100.

Bor, urnae	300.
Verő disznó	8.
Bárány	32.
Eczet, urnae	10.
Vaj, itcze	50.
Méz, itcze	30.
Tyuk	numero 100.
Lud	nr. 50.
Széna	orgiae 10.
Káposzta fő	nr. 500.”

(Ötvös Ágoston közlése. – Erd. Tört. Adatok. IV. Kolozsvár 1862. 110–111.)

H a d i é p í t é s z e t i t r a k t á t u s, egykor Haller Gábor, majd Haller Pál tulajdonában. Székelyudvarhely, Tudományos Könyvtár. Székely László thécája Nr. 343. „Notationes utiles” című colligatum, a végén a hadiépítészeti traktátus. Címe:

DE ARCHITECTONI
CA MILITARI.

Latin nyelvű kézirat, fol. 1–107, 51 rajzzal, közöttük ötszögű, hatszögű, nyolcszögű váralaprajzok, bástyák különféle védőművekkel, részletrajzok, profilrajzok stb. Legszebb egy ötszögű, ötbástyás vár alaprajza (fol. 38.). Tartalmi beosztása: Előszó – Definitiones Terminorum Ichnographia – Definitiones Terminorum Ortographia – Fortificationes Defensivae – De premunitionibus sive operibus extrinsecus – Fortificationes Defensivae (sectio tertia) – De structura castellorum ad civitates. A kötéstábla belsejében: „Haler Gabor” (sic!) és „Sum Pauli Haller.” – Valószínűleg másolat valamilyen külföldi traktátus után, vagy esetleg compilatio traktátusokból, amelyet Haller Gábor kézikönyv gyanánt használhatott.

Irodalom: *Jakó Zs.*, A Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár I–IV. Közl. Könyvtári Szemle (Bukarest) XIV–XV. 1970–1971. – II. Közl. XV. 1971. 1. sz. 24. l. 44. jegyz.; *Balogh* 1974. 81.; *Balogh* 1975. 127.

1662. *Szalárdi János* részletes ismertetése a görgényi, gyalui és jeni építkezésekről (238, 239, 254, 266–267. h.).

Irodalom: *Szabó Károly* bevezetése Haller Gábor naplójához. Erd. Tört. Adatok. IV. köt. Kolozsvár 1862. IX–XIV.; *Benkő K.*, Marosszék ismertetése. Kolozsvár 1868/69. 67–68.; *Balogh* 1953. 52.; 1961. 348.; 1964. 348.; 1970. 244.; *Détshy* 1972. 362–365.; *Sasu, Ecaterina*, Cetăți in stilul renașterii din Țara Crișurilor. – Centenar Muzeal Orădean. Oradea 1972. 544–546.; *Balogh* 1973. 244.; 1974. 40, 81.; 1975. 94, 127. *Izsépy* 1981. 267–268.

NÉVTELEN FUNDÁLÓ

1639. jan. 13. Várad. *Ibrányi Mihály* vicekapitány jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Haller Gábor megérkezett Váradra a fundalóval együtt.” Ekkor a vártemplomot tervezték. (Adattár II. 171. l.)

Mivel 1639-ből nem maradtak meg a kolozsvári számadáskönyvek, ez idő szerint nincs adat a személy azonosítására. Következtetéssel sem juthatni pozitív eredményre, mert a fejedelemnek több fundáló dolgozott.

SÁRDI IMRE – FUNDÁLÓ IMRE DEÁK

1640. szept. 7. Románfalva. *I. Rákóczy György* levele *II. Rákóczy György*höz: „Az székelyhidi s mind az váradi épületeket igen igen szorgalmatosan kell continuálni. Mi ugy reméllyük Imre deák eddig bement, mert régen megparancsoltuk volt neki, ugy penig, hogy elsőben is te hozzád menjen.” (Szilágyi 1875. 71.)

1640. szept. 13. Görgény. *I. Rákóczy György* levele *II. Rákóczy György*höz: „Imre deák az rosz ember még ide nem érkezett, ma küldtünk érette, hogy az héten itt érjen bennünket. A székelyhidi bástyákban ha nincs vétek, azt csak rakasd szorgalmatosan valamig az idő engedi; az kasamatákat ott Váradon is meg tudja csinálni, ahhoz az télen hozzá kell készülni, s az Ur Isten kikeletet adván érned, idején hozzá kell fogatnod s végben vitetned.” (Uo. 74.)

1641. márc. 17. *Kvár szkve*: Fundaló Imre Deák alá 3 lovas postaszeker Váradig. (XXIII/IX. 183.)

1641. júl. 10. *Kvár szkve*: Fundaló Imre deák alá 3 ló Gyaluig. – 1641. júl. 11. *Kvár szkve*: Fundaló Imre deák alá 3 ló Gyaluig. (XXIII/IX. 188, 189.) – Imre deák Kolozsvárt lakott és valószínűleg naponként járt Gyaluba.

1641. szept. 20. *Kvár szkve*: „Fundaló Imre deák érkezék.” – Gazdálkodás többedmagára. (XXIII/IX. 150.)

1641. szept. 22. *Kvár szkve*: „Az mely szekeren az fundalo jött, ugyanazon szekeren megyen vissza.” (XXIII/IX. 162.)

1641. nov. 11. *Kvár szkve*: „Érkezék Fundaló Imre negyed magával. Biró uram parancsára gazdálkodtam neki. Attam nolcz cipót den. 8; attam egy csirkét den. 7.; hust den. 6.; attam egy ejtel bort den. 12.” (XXIII/IX. 164.)

1641. nov. 15. *Kvár szkve*: „Érkezék az fundaló Imre” – Gazdálkodás. (XXIII/IX. 199.)

1642. jan. 8. *Kvár szkve*: „Fundaló Imre uramat a fejedelem hivatja Fejérvárra.” (XXIII/XI. 58.)

1642. febr. 26. *Kvár szkve*: „Fundalo Imre alá adatta Biró uram Nytraj György négy lovát Enyedig.” (XXIII/X. 163.)

1642. ápr. 20. *Kvár szkve*: „Eodem érkezék Sárdi Imre az fundalo Fejérvárról megyen Gyaluba.” (XXIII/X. 60.)

1642. ápr. 27. *Kvár szkve*: „Az fundalo Sárdi Imre alá 4 ló Vásárhelyig.” (XXIII/X. 170.)

1642. máj. 13. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról Kegyelmes Urunktól Fundaló Imre.” (XXIII/XI. 93.) – 1642. máj. 13. *Kvár szkve*: „... érkezék Feiervarrol Fundalo Imre, menven Váradra.” (XXIII/XI. 340.)

1642. máj. 23. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról Fundaló Imre.” (XXIII/XI. 98.)

1642. máj. 31. *Kvár szkve*: „Érkeztén Gyaluból Fundalo Imre, Kegyelmes Urunktol küldetven Görgényben . . .” négy lovas postaszekeret adnak neki Vásárhelyig fl. 3. – (XXIII/XI. 341.)

1642. jún. 23. *Kvár szkve*: „Fundalo Sardi Imre alá adatott Biró uram egy város postalovát Gyaluig.” (XXIII/X. 137.)

1642. júl. 18. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról, Kegyelmes Urunktól Fundalo Imre és Brassai Székely Mihály 5 magokkal.” (XXIII/XI. 119.)

1642. júl. 25. *Kvár szkve*: „Fundalo Imre alá adatta Biró uram Kis Lőrincz 4 lovát Marosvásárhelyig fl. 4.” (XXIII/X. 175.)

1642. aug. 15. *Kvár szkve*: „Az Fundalonak Sardi Imrének, hogy lovakat nem kért, adatott Biró Uram 2 véka zabot . . . den. 28. Item 2 ejtel bort den. 24.” (XXIII/X. 88.)

1642. szept. 1. *Kvár szkve*: „Hivatván kegyelmes urunk Fundalo Imrehet Gyaluban két postalovat attam alája.” (XXIII/XI. 212.)

1642. szept. 4. *Kvár szkve*: „Érkezék Gyaluból kegyelmes urunktól Fundalo Imreh Görgényben menvén.” (XXIII/XI. 350.)

1642. szept. 5. Kolozsmonostor. I. *Rákóczy György* levele Lorántffy Zsuzsannához: „Kemencze aljára való kő nem lévén egy is Gyaluban kész, mert ha négy lött volna is kiküldtem volna, Imre deák ugy informála ki küldte rajzolva formáját.” (Szilágyi 1875. 100.) – Lorántffy Zsuzsanna valószínűleg Patakon volt.

1642. szept. 13. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezék Feiervárról Fundalo Imreh, ki ismét sietséggel megyen Görgénybe . . .” Vásárhelyig küldik öt lovas szekeren. fl. 5. – „Ugyanö előbb Gyaluban menvén sietséggel” két lovas szekeren küldik. (XXIII/XI. 352.)

1642. okt. 12. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról Fundáló Imre deák, megyen Görgényben.” (XXIII/X. 102.)

1642. dec. 15. *Kvár szkve*: „Érkezék Fogarasi Jónás cimeres posta Gyaluból. Fundáló Imréért küldte Urunk önagsága ide be a városra. Esmét visszamegyen.” (XXIII/X. 280.)

1642. dec. 19. *Kvár szkve*: „Érkezék Kis Maté, cimerral, Urunktól, Fejérvárról, Fundáló Imrének és Filstich Lőrincz Uramnak hozott leveleket.” (XXIII/X. 297.)

1643. febr. 28. *Kvár szkve*: „Érkezék Fundalo Imrének Kegyelmes Urunk ö nagysága levele, serio alá menne Fejérvárra.” – Négy lovas szekeren küldik Enyedig. (XXIV/I. b. 293.)

1643. ápr. 4. *Kvár szkve*: „Érkezék meg Fogarasból Kolozsvárt lakó Fundalo Imre, ki ismét Gyaluban megyen.” (XXIV/I. b. 293.)

1643. ápr. 14. *Kvár szkve*: „Érkezék Fogarasból Kegyelmes Urunk Ö Nagysága levele, hogy Fundalo Imre serio Gyaluban mennyen.” – Három lovon, kocsin küldik Gyaluig. (XXIV/I. b. 297.)

1643. ápr. 17. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezék Gyaluból vissza Fundalo Imre, ki ismét Görgényben sietséggel megyen.” (XXIV/I. b. 298.)

1643. máj. 29. *Kvár szkve*: „Fundalo Imre alá adatá Biró uram Gyaluig Török János lovait, nr. 2. . . . den. 25.” (XXIV/IV. 230.)

1643. jún. 14. *Kvár szkve*: „Érkezék Gyaluból Fundalo Imre, ki ismét Fogarasba megyen.” – Négylovas szekeren küldik Enyedig. (XXIV/I. b. 304.)

1643. jún. 29. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról Fundalo Imre, ki ismét mingyárt Gyaluban ment.” (XXI/I. b. 107.)

1643. júl. 30. *Kvár szkve*: „Fundalo Imre alá adata Biro uram Désig Szikszai János lovait nr. 6. . . . fl. 3.” (XXIV/I. b. 234.)

1643. aug. 5. *Kvár szkve*: „Érkezék Kegyelmes Urunk Ő nagysága levele Fundalo Imrének, hogy serio Váradra menne ki.” (XXIV/I. b. 308.)

1643. aug. 28. *Kvár szkve*: „Érkezék Váradról haza Fundalo Imre, ki ismét Fogarasban megyen igen serio.” (XXIV/I. b. 314.)

1643. okt. 11. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról Kegyelmes Urunk ő nagysága parancsolattya Fundalo Imrének, hogy serio Görgényben menjen.” – 4 lovas szekéren küldik Lekencéig. (XXIV/I. b. 317.)

1643. okt. 18. *Kvár szkve*: „Érkezék meg Fundalo Imre Fejérvárról, ki innét Kővárban megyen.” (XXIV/I. b. 319.)

1643. okt. 23. *Kvár szkve*: „Érkezék meg Kővárból Fundalo Imre uram, ki innét sietséggel Fejérvár felé megyen.” – Négylovas szekéren küldik. (XXIV/I. b. 322.)

1643. nov. 8. *Kvár szkve*: „Három musnai szász embereknek, kik az fundalo Imreh diákot hozták ide Fejérvárról, gazdálkottam . . .” (XXIV/IV. 156.)

1643. nov. 27. *Kvár szkve*: „Fundalo Imre ala adatá Biro uram Gyaluig Benkeo János lovait nr. 2. . . . den. 25.” (XXIV/IV. 240.)

1643. nov. 29. *Kvár szkve*: „Fundalo Imreh ala adatá Biro uram Fejérvárig Parlaghi Péter lovait nr. 4. . . . fl. 3. den. 50.” (XXIV/IV. 240.)

1643. dec. 21. *Kvár szkve*: „Érkezék Kegyelmes Urunk ő nagysága levele Fundalo Imrének, hogy serio Gyaluban menjen, onnét Zékre.” (XXIV/I. b. 455.)

1643. dec. 23. *Kvár szkve*: „Érkezék Kegyelmes Urunk ő nagysága levele Fundalo Imrének, hogy serio Gyaluban menjen és onnét Fejérvárra, Urunkhoz ő nagyságához.” – Négylovas szekéren viszik Gyaluig és onnan Enyedig, fizettek érte fl. . . . 3. (XXIV/I. b. 468.)

1644. júl. 25. Munkács. *I. Rákóczy György* levele Lorántffy Zsuzsannához: „Imre deáknak parancsoltunk, hogy ide jöjjön, hagy meg édesem te is neki, siessen ide jőni, az mit Balling uram elejiben ad, azt vigye végben.” (Szilágyi 1875. 213.)

1645. ápr. 9. s. 1. (Valószínűleg Munkács). *I. Rákóczy György* levele fiához Györgyhöz: „Imre diák csak tegnap jött ide, de most is elmaradt az kurlandiai kőműves.” – A fejedelem márc. 22-én Munkácson volt. (Uo. 312.)

1646. jan. 29. . . . *Lorántffy Zsuzsanna* levele Debreczeni Tamásnak, a pataki prefektusnak: „Isten az dologh idejét elhozván kiküldgyük az Fundallóttis, ha szükségh leszén, de az nélkülis megh tudgya azt kegyelmed czináltatni.” (Détshy 1972. 365.)

1646. márc. 19. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelentése Lorántffy Zsuzsannának: „Imreh deák a' mikor ki jeő kegyelmes Azzoniom cziak fundallia el a' faragast, hamar el vegeztettem . . .” A továbbiakban a német kőművesről szól: „. . .bar Imreh Uram ha nem faradis a' mint en ertem, ez veghhez fogja vinni az it valo fundalast.” (Uo. 365, 369.)

1646. ápr. 2. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek a német fundáló érkezését, továbbá „hogy immár Imre Deák Uram itt vagyon . . . Munkáczra el küdeom mind Imre Deákot s mind ez Nemet kőmivest”. (Détshy 1972. 369.)

1646. ápr. 4. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti Lorántffy Zsuzsannának: „. . . annak az Rostélynak mestere itt ninczien. Imreh deak uram mondia hogy Colosvarat volna egy Viski Mihály nevü . . . Imreh deák Uram Negiedik napia hogy it vagion, az Innepeken nem foghatot semmihez. Jollehet az Uy gradiczhöz

valo keoveknek mertekeket ki atta teghnap es azoknak megh vagasokra el kuldetem, megh vaghvan Isten segedelmeből mingiart hordatom, es mennel hamareb meghis faraghtatvan a' mint el fundallia Imre uram es az Nemet [a német kőműves] . . ." (Uo. 366.; Détsy 1973. 73–74.)

1646. ápr. 9. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti Lorántffy Zsuzsannának „Az gradicz fundallasan Imreh deak Uramis itt vagion, s a' Nemet is, teghnap edgieztek megh raita, immar naponkent mind az keovek faragasan, s mindazon valo munkalkodasan raita lehetek masok által, es ha lehet mennel hamarabb megh czinaltatom . . ." (Détsy 1972. 366.)

1646. ápr. 23. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti hogy Imre deák a német mesterrel Munkácson volt és onnan április 23-ára tértek vissza Patakra, ahonnan őket a prefektus Regécre küldte. (Détsy 1972. 366.)

1646. ápr. 25. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti Lorántffy Zsuzsannának: „Erdely keomivesek . . . egy het mulva Imreh deak urammal el mehetnek." (Détsy 1973. 73.)

1646. ápr. 27. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „ez jeöveö hetfeön ugy mint 30. Ápr. megh inditom Imreh deak Uramat Pocziaj fele, mindazokkal az Erdely keömivesekkel kik most it vadnak es az Uy gradiczion mwelnek . . ." – azaz a brassai és segesvári kőművesek. (Détsy 1973. 73.)

1646. ápr. 30. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti Lorántffy Zsuzsannának: „Imreh deákot az keomiuesekkel im mindiaras inditom Pocziajban . . ." (Détsy 1973. 73–74.)

1646. jún. 18. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti I. Rákóczy Györgynek: „Többet erdemel Imre deák uramnál . . . ugyan többet tud az Imre uramnál, azmint eszemben vehetem, az epiteshez, fundalashoz . . .", azaz a német kőműves. (Détsy 1973. 81.)

1647. aug. 14. *Kvár szkve*: „Petrj Peter fogva vivén Fundalo Imrét Gyaluban kiserte. Petrj Péter szállót viszen Gyaluban, Biro uram küldi." (XXV. a./III. 573.)

1647. aug. 23. *Kvár szkve*: „Eodem Fundalo Imreh deakot viszik Gyaluból fogva Uy varba [Szamosujvárba], neki szolgáló darabontoknak Szakaczy Jánosnak három társával Biro uram parancsára gazdálkodtam . . ." (XXV. a./III. 499.)

1648. jún. 1. Munkács. *Rákóczy Zsigmond*: „. . . ha el erkezik Imre Deák." (Détsy 1972. 366.)

1654. dec. 23. *Kvár szkve*: „Volt Fundalo Imre Gyaluban, az maga két lovan, volt pedig öt uttal . . . fl. 1. den. 25." (XXVIII/III. 111.)

1662. febr. 7. *Kvár szkve*: „Anno 1662 die 7 Februarii az török sarczarol valo szaz forintos ado restantia: . . . Vetusban [az Ovarban] . . . Fundalo Imre h. fl. 32. den. 10." (XXXIII/XXII. 1.)

Irodalom: *Balogh* 1940. 548.; 1947. 30–31.; 1953. 52.; 1961. 348.; 1964. 348.; 1970 244.; *Détsy* 1972. 365–366.; *Balogh* 1973. 244.; *Détsy M.*, Perényi vagy Lorántffy loggia? Építés- építészettudomány. IV. 1973. 73–74, 80.

1640. jún. 17. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György* írja *Lorántffy Zsuzsannának*: „Mátyás mestert itt nem értem, elment Örményesre.” (Szilágyi 1875. 62.)

1642. jan. 2. Sárospatak. *Debreczeni* jelenti *Lorántffy Zsuzsannának*: „az hazak csinálása penigh it keo faragoknakwl nem lehet, s it valo keomiuesekkelis nem vihetem vegben. Keomiues Matthias Vram hogy ki jeöjeon mikor Nagyságod kegelmes akarattia, igen Zwkseses.” (Détshy 1972. 360.)

1642. ápr. 13. *Kvár szkve*: „Érkezének Patakról az urunk ö nagysága pénzével Gori János az pataki notárius és Fundaló Mátyás urunk szekerén és lován.” – Tíz váradi katona kíséri őket. (XXIII/X. 56.)

1642. máj. 26. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról Kömives Mátyás 3 magával Patakra menvén dolgozni.” (XXIII/XI. 341.)

1642. máj. 26. *Kvár szkve*: „Érkezék Feiervarrol Keomies Mátyás feleségestől hatodmagával menvén Patakra.” (1642/XI. 100.)

1642. okt. 10. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Az Uy eppölet allappatiát Matthias mestereteöl kit ez jeoweo hetfeon bociátok el Nagyságod kegielmesen megh ertheti, noha igen keseön jeowe ki in Junio mindazáltal nem haszontalanol volt itt, dicirhetem mesterseget, az kinek Isten azt engedi erni, ha idejen tauazzal ki jeone megh Zepithetne az Patak Várát, hogy akarkys megh tekinthetne, engedgie az Ur Isten Nagodságodis lathassa.” (Détshy 1972. 360.)

1942. okt. 19. *Kvár szkve*: „Érkezének az pataki praefectus rationistája Márton deák, Fundalo Mátyás és az fogarasi kőfaragó István és egy német képiró feleségestől gyermekestől, vadnak mind együtt 18 personak, mennek urunkhoz Fejérvárra.” – Gazdálkodás. (XXIII/X. 102.)

1643. ápr. 6. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Matthias mester penig ad ultimum Aug: ugi gondolnam be mehetne ha eleb nemis.” (Détshy 1972. 360.)

1643. ápr. 13. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti: „Matthias mester elerkezwen dolgot adok neki.” (Uo.)

1643. ápr. 15. *Kvár szkve*: „Érkezék Fejérvárról Kömies Mátyás, kit fejedelem urunk ö nagysága Patakra küld harmad magával.” (1643/I. b. 82.)

1643. ápr. 17. *Kvár szkve*: „Érkezék Brassóból Komies István és Mihály, kik vannak az fejérvári Komies Mátyással együtt 15 magokkal, kiket Kegyelmes Urunk ő nagysága parancsol Patakra kimenniek.” (1643/I. b. 298.)

1643. ápr. 24. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Matthias mester tegnap eleot erkezek ide, immar minden mester embereket is az dologra allattam tegnap es ma.” (Détshy 1972. 360.)

1643. máj. 6. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Matthias mester itkin vagjon, mikor erkezet ide ez eleot walo leuelemben Nagyságodnak megh irtam volt, tudom eddigh erti Nagysagod, ha it rozzol miuelne bwn volna, mert feletteb sem siettetem vele jobnak itelheteonk ugi cselekezeonk kegielmes Vram, Ugi Vagion nehez embernek velle alkunni, mert igen maga akarattian akarna jární, de tudwan immar természetit megh alkuzom en Vele, most it 20 keomiues Vagion.” (Uo.)

1643. máj. 10. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Mathias mester soha ad 1. Augusti be nem mehet, ha it el akaria Vegezni mindaz dolgot, it eo eddigh minden hetre az keomiuesekkel eggieot fizetue három három forintot veot fel, ha megh nem aggiuk neki talam az Eppeolettekben valami kart tezen.” (Détshy 1972. 360–361.)

1643. máj. 24. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Matthias mesterrel eleget bezelettem, be mehet ad 1. Aug. ugi, Egi vagi ket hetigh ot legien es ismegh ki jeöjeön, fizetest ez utan nem adatok neki ciak etelt italt.” (Détshy 1972. 361.)

1643. aug. 11-től a *sárospataki vár praebenda jegyzéke*: „Fundalo Mátyás mester” 20 emberrel dolgozott (8 öreg mesterlegény, 10 legény, 2 inas), 21–ik „Maga Mathias Mester Ur”, napi ellátmánya 4 fehér cipó, 2 icce bor. (Détshy 1972. 361.)

1643. okt. 25. *Kvár szkve*: „Eodem die erkezek Patakrol Fejérvart lako komies Mátyás mester haramad magaval, ki mostan haza megyen Fejérvarra.” (1643/I. b. 163.)

1645. ápr. 9. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Az mely botot [boltozatot] Mathias mester czinaltatot az kispalotan beleöl vagon fogiatkozias benne, a melliet ciak enis megh ismertem volt de oztan abban kellett hadni.” (Détshy 1972. 362.)

1645. okt. 8. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Matthias mester az keomiuesekkel haza bociattam, meniben lehetet az Eppeöletett vinni, maga megh tudgia mondani Nagyságodnak.” (Détshy 1972. 361.)

1645. okt. 24. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti Lorántffy Zsuzsannának: „Matthias mestert el kellett bociatanom az keomiuesekkel az kicien szüretechke erkezuen.” (Uo.)

1645. nov. . . . Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „ide igen hálnak az emberek semmit nem szwnuen az Poestis grassalasa . . . Zegeni Matthias mesteris kar, en most sohol ollian keomiues mestert nem ismerek.” (Uo.)

1645. dec. 20. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „még h keomiues mestereonkis nincien s nemis hizem, hogy ollian talalhassunk, mind az Zegeni Matthias mester vala, ha ollian nem lehet, Penigh nehez lezen tudatlan mesterrel jot Eppitenj.” (Détshy 1972. 361–362.)

1646. jan. 3. Fogaras. *Lorántffy Zsuzsanna* levele Debreczeni Tamáshoz: „Az szegeny Mattyas Mester nem tuggyuk ha hatta volt-e megh hogy az folyosohoz mennyire valo keoveket faragghanak . . .” – Debreczeni jegyzete a levél hátán: „Az Uy Eppeöltre gradichra hagiott volte Zegen Matthias mester koweket faragni.” (Détshy 1972. 362.; Détshy 1973. 72–73.)

1646. jan. 16. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti Lorántffy Zsuzsannának: „Zegeni Matthias mester semmi keo faragast nem hagiott volt ott az keofaragoknak az Uy Gradichoz, de megh tudnok az keovet faragtatnj, ciak volna el fundalwa.” (Détshy 1972. 362.)

1646. jan. 29. Fogaras. *Lorántffy Zsuzsanna* levele Debreczeni Tamáshoz: „Szegeny Mattyas Mester minekünk azt mondotta, hogy czak az Oszlopokatt kell megh farag hni, es Orso keoveket is teöbbet kell az regiekhez faraghtatni.” (Détshy 1973. 72–73.)

Irodalom: *Détshy* 1972. 359–362. (a pataki vár déli és nyugati szárnyát tulajdonítja Mátyás mesternek; a déli szárny boltozatos szárnyai és az erkély ma is megvan); *Détshy M.*, Perényi loggia vagy Lorántffy loggia? Építés-Építészettudomány. IV. 1973. 72–73, 80.

KURLANDIAI KŐMŰVESEK

1642-ben a kolozsvári Farkas utcai templom hajóját boltozták. Erről *Szalárdi János* tudósít (238. h.), valamint részletesebben *a kolozsvári számadáskönyvi bejegyzések*. Ugyanők dolgoztak még Gyulafehérvárt, Gyaluban. (Entz G., A Farkas utcai ref. templom. Kolozsvár 1948. 44–45.)

A fejedelem, I. Rákóczy György a templom boltozatának a megépítését már 1640-ben tervezte. Ennek érdekében megfelelő mestereket kerestetett megbízottai által Danzigban, Bécsben, Pozsonyban. (*Détshy* 1972. 366–368.)

FUNDÁLÓ JÁNOS

1643. márc. 9. *Kvár szkve*: „Fundalo János alá adata biró uram Gyaluig Rediger Pál Lovait [!] nr. 1. . . . den. 72 1/2.” (XXIV/IV. 226. – a fejedelem diversái.)

1643. márc. 22. *Kvár szkve*: „Urunk ö nagysága fundaloja alá adata biró uram Meggiesig Bolgár Péter lovait nr. 3., Kászoni Miklosét nr. 2. . . . fl. 3.” (XXIV/IV. 227.)

1643. ápr. 28. *Kvár szkve*: „Urunk ö nagysága fundaloja ala adata biro uram Meggiesigh . . .” 4 gazda öt lovát. (XXIV/IV. 228.)

1643. jún. 19. *Kvár szkve*: „Urunk ö nagysága fundaloja ala adata biro uram Görgénig . . .” Öt lovas szekeret. (XXIV/IV. 232.)

Fundáló Jánosról több adat nincsen. Kérdés, hogy azonosítható-e Joannes Olasz de Ragusióval, akiről 1632–34-ből vannak adatok.

FUNDÁLÓ 1644-BEN

1644. jún. 17. Sárospatak. *I. Rákóczy György* levele fiához, Györgyhöz: „Az hamis hir hordozókban meg kell büntetni, az fundalot is vasban kellene veretted tanulna más is rola.” (Szilágyi 1875. 181.)

1644. júl. 1. Nagysáros. *I. Rákóczy György* levele fiához, Györgyhöz: „Az fundálón nem csak vasban kell veretni hanem inquirálni is kell felőle, menynyi kövestől vött fizetést fel és tétet másnak munkát.” (Uo. 196.)

1644. júl. 11. „In curia Sáros.” *I. Rákóczy György* levele fiához, Györgyhöz: „Az fundáló ugy jó ha megijesztik.” – A levélből kiderül, hogy a két előbbi levél vételekor ifjabb Rákóczy György Örményesen volt. (Uo. 202.)

NÉMET FUNDÁLÓ 1646-BAN

1646-ban Sárospatakon dolgozott, Munkácson és Regécben is járt. Munkájáról *Debreczeni Tamás* jelentései (márc. 9., ápr. 2., ápr. 4., jún. 18., jún. 30., aug. 11.), valamint a fejedelemnek jún. 23-án kelt levele tájékoztatnak. (*Détshy* 1972. 369–370.)

LÁSZLÓ DEÁK ÉPÍTŐMESTER

1647. nov. 6. Pocsaj. *I. Rákóczy György* rendelete a váradi kápalannak: „Az ott valo epiteo mester László Deákat ordinaluan az jenei udvarbirosagra kegyelmesen parancziolliuk hüségteknek, edgyik mindgyart mennyen be vele s introducallya tisztiben . . .” (Adattár II. 187. l.)

FUNDÁLÓ KÖMŰVES BENEDEK

1647. júl. 5. *Kvár szkve*: „Fundalo Kömies Benedek ala adatott biro uram egy lovat Enyedigh, Tamás cigányét . . . den. 62 1/2.” (XXV. a./III. 180 – a fejedelem postálkodása.)

1647. júl. 31. *Kvár szkve*: „Ex commissione amplissimi Senatus attam Fundalo Benedeknek fl. 2.” (XXV. a./III. 247.)

Mivel a július 31-i bejegyzésből az derül ki, hogy Kolozsvár városának végzett munkát, feltételezhető, hogy talán kolozsvári származású, vagy kolozsvári lakos volt.

Irodalom: *Balogh* 1953. 52.; 1961. 348.; 1964. 348.; 1970. 244.; 1973. 244.

AGOSTINO SERENA, VELENCEI FUNDÁLÓ ÉS MUNKATÁRSAI

Serena Erdélybe érkezéséről és tevékenységének megkezdéséről nincs közvetlen adat. Csak a kolozsmonostori protokollum 1647. évi bejegyzéséből lehet arra következtetni, hogy a kolozsvári számadáskönyveknek 1647. évi adatai, valamint Debreczeni Tamás pataki prefektus 1647. évi jelentései és a fejedelem levelei (Détshy 1972. 370–371.), amelyek olasz, illetve velencei fundátorokról és köművesekről szólnak, Serenára és társaira vonatkoznak. Serena valószínűleg már 1646-ban Erdélyben dolgozott.

Szalárdi János feljegyzése (1662) *I. Rákóczy György*ről: „Az várak, végházak épittetését Velenczéből, s hol más külső országokból hozatván fő fundalo és kömives, s egyébféle jó mesterembereket, olly szorgalmatossággal continuáltatja.” (82. h.)

1646. márc. 19. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek a Bécsből érkezett fundálóról: „gradiczokat es egiebeketis mutogat, delinealtais.” (Détshy 1972. 352.)

1646. dec. 5. Gyulafehérvár. *I. Rákóczy György* levele Zemplén vármegyéhez Tokaj építéséről: „Belgiumból, *Velencéből* sok költségünkkal hozattunk mesterembereket, kik azt talállják fel, valamig a Tiszának sebessége azt a bástyát illy károsan kezdi érni, meg nem orvosolhatni . . .” (Csorba Cs., Várak a hegyalján. Bp. 1980. 139. – Közlés Zemplén vármegye levéltárából.)

1646. vagy 1647. A kolozsvári Farkas utcai templomnak 1646-ban épült és hibás volta miatt lebontott nyugati tornyáról *Szalárdi János* így ír (1662): „De egy olasz fundalo ollyan hibát találván benne, skarpáját kellett volna hagyni a fundamentum-

nak, azaz a fundamentum fenekét jó szélesen kezdvén mind beljebb-beljebb való hajlással kellett volna, ha csak a templom fele magasságáig, is felvinni, azután osztán igényesen és sugáron felrakni lőtt volna állandó, s nem indult volna meg, mint a másik, szünet vala meg építésétől, akarván, vagy hogy kihányatni a fundamentumot, kiszélesíteni.” (237. h.)

1647. Gyulafehérvár. *Gróf Csáky István* gyulafehérvári házait felbecsülik. Az egyik becsüs: Agustino Serena „eiusdem Suae Celsitudinis ex Italia recente fundatore, necnon . . . Benedicto Kwmwes deducta Alba Julia ac Matthia Szilaghi, et Georgio Weg [Végh György], omnino de Colosvar Artis et Cehae Murariae Magistris adultis.” (Kvár Áll. Ltár, Kolozsmonostori konvent. Prot. 35.25.)

1647. jan. 28. . . . *I. Rákóczy György* levele Debreczeni Tamásnak: „az mi az fundalo dolgatt illleti azt mi az Ur Isten meg tartouan bennunket magunkkal fogiuk tokaiban uinni In mense Aprilis hog magunk semelle s latasa alatt mehessen vegbe az fundalas . . . az koevek foglalasara az velencei komives vasatt nem kivan de miuel most munkacion uagion hivassa oda kegyelmed . . . az tob kiuansagit teliesittie, de uagion conuentioja, azt az serent kell adni.” — Debreczeni feljegyzése a levelen: „Thokaj Epeölete es Velencej [keofarago — áthúzva!]. Fundalo formaja mint kel faragni az keoweket.” (Détshy 1972. 370–371.)

1647. febr. 2. . . . *I. Rákóczy György* Debreczeni Tamáshoz: „Az olasz kómiues kell már nekünk az Tokay epitesre ki kvldenünk, ha mastt nem kaphatunk.” (Détshy 1972. 371.)

1647. febr. 4. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Velencei keomives vagi fondalo mint rendelte az keoweket faragni foglalnj, az mennire gondolkodhatom feleölle ugi megh erossebb lenne, s annij Vass es Onra walo keolttsag is nem kellene, itt az Pappiros forma, azeleottis irtam Nagyságodnak feleolle, s mostis Warom kegielmes Parancsolattiat, ha ugi kelle az uttan faragtatni az Nemetekkel.” (Détshy 1972. 371.)

1647. febr. 18. *Kvár szkve*: „Érkezék egy olasz fundalo Danczkáról, és más office főember, Mahunet Albertusnak nevezték, feleségestől; vadnak 17 lóval, váradi főkatonák kísérték.” — Bőséges gazdálkodás. (XXV. a./III. 408.)

1647. febr. 18. *Kvár szkve*: „Olasz fundaló érkezvén Albertus Mahumet [!] német kapitánnyal, ökor szekeren nem akartak elmenni, Biró uram parancsára attam alájok két szekeret . . . 5 lóval . . . Enyedigh . . . fl. 3. den. 12.” — „Eodem die fundalo mellé kísérot kellett adnom, Német Györgyöt, Enyedigh. Fizettem neki den. 70.” (Uo. 524.)

Valószínűleg ez lehetett az a második olasz fundaló, akit Serenával együtt említenek a számadáskönyvek, illetve a jelentések és levelek.

1647. máj. 11. Fogaras. *I. Rákóczy György* instrukciója a Sárospatakra küldött tüzérségi főfelügyelőnek (artellariae magister), akinek az olasz fundalóval kellett megszemlélni Patakon a ledölt délnyugati várfalat és ugyanott a sarokbástya újjáépítését. (Szilágyi S., Adalék két tüzérszertár történetéhez. Hadtört. Közl. I. 1888. 182–183.)

1647. máj. 24. *Kvár szkve*: „Ugyan Fay Lászlóval jöven az olasz fundalo felesegestol 4 tose; Patakra megyen. Biró uram parancsára . . .” — bőséges gazdálkodás. (XXV. a./III. 92.) — 1647. máj. 27. *Kvár szkve*: „. . . Ugyan Fay Laszlo viszi Patakra.” — Hat lovat és szekeret adnak Váradig. (XXV. a./III. 218.)

1647. jún. 3. . . . I. Rákóczy György levele Debreczeni Tamásnak „az olasz keomies kiis erekezet, adig kit ugi vottunk esunkben nem ross tudatlan mester”. (Détshy 1972. 371.)

1647. jún. 20. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Jo hogi ide jeot az Artellariare Magister, mert az olaz talam mind addigh asatta volna, migh vizet ert volna.” (Uo.)

1647. jún. 15. Gyulaféhevár. *Lorántffy Zsuzsanna* levele Debreczeni Tamásnak: „Az mely Olasz keomives ottkún vagyon annak megh hattuk volt kimenetelekor, hogy itt Fejervárat az Folyoso Padimentumozasához minemü Sartt kellessek czinalni, az kivel az keovek keozit beverjek, hadgya megh az itt valo keomivesnek de el felettkezette rola vagy . . . nem hatta megh . . .” (Uo.)

1647. jún. 28. Sárospatak. *A főporkoláb* jelenti a fejedelemnek: „Az olaz fundalok most nincs semmi dolga it.” (Uo.)

1647. júl. 12. . . . I. Rákóczy György levele Debreczeni Tamásnak: „Tegnap hozak Munkacrol az Olasz keomies Leuelet, onnet Szakmarra, s Keouarra irja jeouetelet, ha azert ki kell küldenünk, irja meg kegielmed.” (Uo. 371–372.)

1647. júl. 20. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Az olaz keomies it immar nem kyuantatik, ha az bastia Fundalasa eozzel.” (Uo. 372.)

1647. aug. 1. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalot küldi Urunk Désről Gyaluban az torony ledölése felül és latni. Salvus cunctusa leven, Biro uram parancsara 6 personara gazdalkodtam. . . .” – Bőséges gazdálkodás. (XXV. a./III. 492.)

1647. aug. 1. *Kvár szkve*: „Olaz fundatort viszi Vasas Miklós 5 loval Gyaluban . . . den. 62.” (Uo. 534.)

1647. aug. 15. *Kvár szkve*: „Olasz fundalo érkezik Uyvarbol. Salvus conductusa leven Biro uram parancsara gazdalkottam . . .” (XXV. a./III. 497.) – 1647. aug. 15. *Kvár szkve*: „Eodem olasz fundalo felesegestol erkezik.” – Gazdálkodás. (Uo.)

1647. aug. 16. *Kvár szkve*: „Eodem az olasz fundalok derek salvus conductusa leven Biro uram parancsara, feleseget itt hadgya, ő maga Gyaluba megyen. Gazdalkottam ebedre estvere . . .” (Uo.)

1647. aug. 16. *Kvár szkve*: „Eodem olasz fundalok . . .” – Bőséges gazdálkodás. (Uo. 498.)

1647. aug. 15–16. *Kvár szkve*: „Eodem Olaz fundalo erkezik, siet Gyaluban. Biro uram parancsara attam alaja Nogi Ferencz negy lovu szekerét Gyaluban ma, – honap alá Monostorra es vissza onnét Gyaluba, onnét ide Kolozsvarra. Kolozsvárról harmadszor is Gyaluba. Fizettem ennyi jarasre Nogi Ferencznek fl. 1. den. 50.” (XXV. a./III. 535.)

1647. aug. 16. *Kvár szkve*: „Olaz fundalot küldöm Enyedigh Czompo Lorincz öt lovan.” (Uo.)

1647. szept. 12. *Kvár szkve*: „Erkezek az olasz fundalo Urunktol Gyalu latni. Salvus cunctusa leven, Biro uram parancsara attam ebedre . . .” Bőséges gazdálkodás. „Vacsorara visszajoven Gyalubol attam egy csirket főve . . .”, újból bőséges gazdálkodás. – „Az régeni szászoknak, hogy visszavigyék Biro uram parancsára attam zabot . . . öt vékát . . .”, továbbá húst, cipót bőségesen. (XXV. a./III. 125.)

1647. szept. 13. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalok Biro uram parancsara attam mégis ebedet egy csirket . . .” – bőséges gazdálkodás mind a fundalónak, mind a legényének. (Uo.)

1647. szept. 13. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalo kocsija eleiben adatott Biro uram 3 lovat segitsegül Görgényigh, mert ide jövet az szászok lovai az nehéz uton mind elfáradván, nem birták vissza csak azok, s azért kellett adni . . . Fl. 3. den. 37 1/2.” (Uo. 230.)

1647. szept. 21. *Kvár szkve*: „Érkezék az olasz fundalo Görgénből, Gyaluban megyen.” (Uo. 230.)

1647. szept. 21. *Kvár szkve*: „Érkezék az olasz fundalo Görgénből, itt hevert az varason, többire minden nap Gyaluban kellett küldenünk egy ideig. Salvus conductusa lévén Biró uram parancsára attam . . .” — Bőséges gazdálkodás: sós hal, olaj, vaj, tyukmony, cipó, dió, sajt, szőlő, barack, bor stb. (XXV. a./III. 129.)

1647. szept. 22. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalonak attam ebédre Biró uram parancsára egy csirkét den. 4 . . .” stb. — Vacsorára hasonlóképpen gazdálkodás. (Uo.)

1647. szept. 23. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalo ismét megyen Gyaluban.” — Kétlovas szekéren küldik. (XXV. a./III. 231.)

1647. szept. 25—szept. 27—szept. 30. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalo megyen ismét Gyaluban.” (XXV. a./III. 231, 232, 233.)

1647. okt. 3. *Kvár szkve*: „Eodem olasz fundátort viteti Biro uram maga kettő lován Gyaluban és Borbély Péter egy lován den. 37.” (XXV. a./III. 537.)

1647. okt. 7—okt. 12—okt. 13—okt. 17. *Kvár szkve*: az olasz fundálót viteti a biró Gyaluba hol két lovon, hol három lovon, hol négy lovon. (Uo. 537, 539, 540.)

1647. okt. 17. *Kvár szkve*: „Eodem olasz fundalo érkezik Gyaluból, megyen Feiervarra. Biro uram parancsára attam alája felesége és portekája ala az Veres Mihály hat lovu szekerét Enyedig. Solvi fl. 3. den. 5.” (Uo. 586.)

1647. dec. 9. *Kvár szkve*: „Érkezék az fundalo. Biro uram parancsára ilyen renddel gazdálkodtam haramadnapig mind ebédre, vacsorára mivel hogy convencioja tartya: napjába tyuk 2; den. 18; hus; lib. 6 . . . den. 9; czipo 6; bort just 4 . . . den. 32; petrezselyem, hagyma, vaj, méz den. 15; gyertya 1 . . . den. 1. — facit den. 81.” — „kétszer még ezt össze summálván tesz fl. 1. den. 62.” (XXV. a./III. 658. — „ifju urunk diversája”).

1647. dec. 15. *Kvár szkve*: „Az fundalo megyen Désre. Urunk parancsára postaszekeret attam alaja, az kocsija elejébe, Kovacz Istvánnak 6 lovát. Fizettem Fl. 3.” (Uo. 642.)

1648. jan.—júl. *A munkácsi számadáskönyvben kifizetések* január 1-től „Czaskaso Lenart Olasz keo Faragonak”, január 7-től egy másik olasz kőfaragónak, május 22-től két velencei olasz kőfaragónak. (Détshy 1972. 373.)

1648. márc. 23. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Az Olasz fundalo ha meg érkezék, kit én latwa hizek, . . . akkor magam mennék Eciedben velle, es ugi mutogatnam megh neki, s probaltatnam megh vele . . .” A továbbiakban a pataki bástya építéséről szól. (Détshy 1972. 372.)

1648. ápr. 23. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezik egy Örmény György nevű görög Velenczéből, három olasz kömiesekkel és fundalokkal, marhajokkal és két szolgajokkal. Biro uram parancsára . . .” — Gazdálkodás. — „Item volt vellek két váradi katona.” Gazdálkodás azoknak is. — „Biró uram parancsára hatlovas szeker Enyedig.” (XXV. b./VI. 199.)

1648. máj. 5. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti Lorántffy Zsuzsannának: „az Velencebeol haza érkezet kis (?) fundalot arra (Pocsajba) kwldeom Eciédbeol, elejben adwan az Nagyságod kegielmes paranciollatiát.” (Détshy 1972. 372.)

1648. máj. 10. *Kvár szkve*: „Az vellencei 3 kűművesnek attam 3 font hust ebédre den. 1 1/2; 4 cipót; 1 1/2 ejtel bort den. 20 . . .” (XXV. b./III. 526. – a város diversája.)

1648. máj. 11. *Kvár szkve*: „Attam ebédre az velencei kűműveseknek . . .” (Uo. 562. – a város diversája. – Nb. az 562 lapszám tévedésből az 569. lap után következnek.)

1648. máj. 16. *Kvár szkve*: „Kaiantay János viszi Eczetben az velencei olasz kűműveseket hat lovon, Zilaigh . . . fl. 3. den. 75.” (XXV. b./VI. 566. – a fejedelem szekerezése – Nb. az 566. lap hasonlóképpen téves másodszori számozás.)

1648. jún. 4. Munkács. *Rákóczy Zsigmond* levele anyjához, Lorántffy Zsuzsannához: „mostis mar az fundalo sem ju ala.” (Détshy 1972. 372.)

1648. jún. 4. Munkács. *Rákóczy Zsigmond* levele a fejedelemhez: „. . . ugy paranczoltam Eczedben az olasz keomiveseknek elsőben it fundallyanak azutan menjenek Eczedben, az töb helyekre az utan, orankint varom öket.” (Détshy 1972. 372. 161. jegyzet.)

1648. jún. 12. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Az Fundalo ki nem jeowe talam nemis fogh ki jeoni migh nagyságod ki nem jeő. Pociajtis megh tekinthetne es Eciédbennis az Toronihoz talan hozza foghatnank mikor tudhatnam jeowetelit, talam Pociajban elejben mennek es onnet Eciédben.” (Détshy 1972. 372.)

1648. júl. 5. *Kvár szkve*: „Eodem die az olasz fundalonak gazdálkodtam Biró uram parancsára . . .” (XXV. b./VI. 602.) – 1648. júl. 5. Újabb bejegyzés szerint gazdálkodtak az „olasz fundalónak” mind ebédre, mind vacsorára. (Uo. 604.) – Júl. 5. A gazdálkodás „az velencei fundaló szolgájának”. (Uo. 604.)

1648. júl. 5. *Kvár szkve*: „Eodem die Somogi Péter viszi Désre az Olasz fundalót, 3 lovon fl. 2. den. 50.” (Uo. 613.)

1648. júl. 10. *Kvár szkve*: „Érkezők vissza az olasz fundaló Désről.” – Gazdálkodás. (Uo. 605.) – 1648. júl. 11-én újból gazdálkodás a fundalónak. (Uo. 605.)

1648. júl. 11. *Kvár szkve*: „Gergely deák alá menván az olasz fundalóval Désre, az maga 3 lován attam hozzá Tótházi István 1 lovát Désig . . . fl. 2.” (Uo. 614.)

1648. júl. 23. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek: „Keomiuesek elegen vannak ciak az Welencejnek kettej betegh.” (Détshy 1972. 373.)

1648. szept. 27. Görgény. *I. Rákóczy György* levele Zsigmond fiához: „Az fundalonak az Munkaczi Bastiaba valo fogyatkozast még akkor kellett volna eszében venni, mikor mi ott voltunk, s mi hirunk nelkul nemis kellett volna bontogatni. Az delineatiot meg küldte ugyan, de inkább tehetnének az szemmel látott valóságról ítéletet.” (Szilágyi 1875. 398–399.; Balogh 1937. 129.; Détshy 1972. 372.)

1648. okt. 12. *Kvár szkve*: „Eodem die érkeznek az olasz fundalo Eczedből két szolgájával, és négy eczedi szabadosokkal.” – Gazdálkodás ebédre és vacsorára. – „Attam három lovat szekeret alájuk Enyedig.” (XXV. b./VI. 274.)

1648. dec. 2. . . . *Rákóczy Zsigmond* levele Debreczeni Tamáshoz: „A Fundalo dolgat a’mi illeti, kegyelmed annak fizeteséről tudosicson talam azt foghia meg

tartani Asszonyunk eo Nagysága, s az ott kinn valott el bocsattjuk, ha kegyelmednek is tetszik.” – Debreczeni fejlegyzése a levélen: „Az Welenczei fundalo Conuentiojarol tudosiciam, mert talam azt fogia megh tartani Azzoniunk es az masikat elbociattia.” (Détshy 1972. 373.)

1649. jan. 4. *Kvár szkve*: „az olasz fundalo Feiervárra megy.” (XXVI/V. 77. – Kovács 1973. 31.)

1649. ápr. 26. *Kvár szkve*: „Érkeznek Fogaras felől öregbik fejedelem asszonyuktól és Rákóczy Zsigmond uramtól ő nagyságától az olasz fundalo és konterfeit csinálók, az kik az megholt fejedelem képit Fejérváratt kiábrázolják az templomban, 2 szekérrel. Commissarius és darabantyok lévén és ő nagysága hat lovaival két kucsissal, biro uram parancsára és salvus conductusuk lévén gazdálkodtam.” – Bőséges gazdálkodás. (XXVI./VI. 231.)

1649. ápr. 27. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalo megis több tarsaival együtt itt maradvan, sok embertelensegek utan megis gazdalkottam biro uram parancsara flöstökömmel.” (Uo.)

1649. ápr. 27. *Kvár szkve*: „Viszi az fundalot Kis Lőrincz és Kovacz István 8 lován Szamos Ujvárig, unnét Székre, unnét Desre, fizettem nekik fl. 5.” (Uo. 232.)

1649. máj. 29. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezvén az olasz fundalo másod magaval, velle lévén kiserő négy pataki katona es négy darabontok es kucsisok egyet masokat is hozván, salvus conductusuk lévén bíró uram parancsára attam magoknak czipót, nr. 4. den. 4. Attam két heringet, mivel bőjtölt ő maga den. 10. Item attam tyukmonyat, salátát, eczetet, olajat az mellete lévőknek den. 8. Item attam két ejtel bort másodmagára den. 16.” – „Item másod napon megindulván attam az olasz fundalónak flöstökömmre . . .” (XXVI./V. 166.)

1649. máj. 29. *Kvár szkve*: „Érkezvén az olasz fundaló attunk a kuczija eliben nr. 4 lovat Enyedig.” (XXVI./V. 320.) – Máj. 29. „Attam az olasz fundalonak egy darabontot az csatlora, mivel innen visszamenvén az váradi darabantot. Attam az darabontnak den. 12.” (Uo. 441.)

1649. jún. 23. *Kvár szkve*: „Érkezék az olasz fundalo és prefectus uram szolgálái velle Fejérvárról, 5 -tose, megyen Gyaluban.” – Gazdálkodás. (XXVI./VI. 242.)

1649. jún. 25. *Kvár szkve*: az olasz fundaló Ujvárra megy. (XXVI./VI. 243. – Kovács 1973. 31.)

1649. aug. 8. Munkács. *Vizaknay Márton* udvarbíró jelenti Lorántffy Zsuzsannának: „Az Fundalónak idevaló jeovetele kegelmes Azzoniom már kivantatnék, mutatna megh mint akarja cinaltatni az Bastiaknak kasamatait, innen az utan el mehet.” (Détshy 1972. 373.)

1649. aug. 31. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti Lorántffy Zsuzsannának: „Az Fundalot es az Fogarasi Czaigbertot tegnap bociatam el Munkachra, az Fundalo három holnapiat zamlala az Tauaszkor valo ki jeoueteliuel it valo Szolgalattianak, Conuentioja Zerent fizetese kész penz fl. 560 den. – Eggik Cantorra az három holnapra kellett neki fl. 140 den. – ha kell ez utannis el jeo.” (Uo.)

1649. szept. 2. Munkács. *Vizaknay Márton* udvarbíró értesíti Debreczeni Tamás prefektust: „Az Olasz Fundalo es az Artellariae Magister it vadnak el érkeztenek az my dolog Leszen el hittem hozza Latnak, gazdalkodasokból es utravalo indulasokból azon Leszek . . . ne Legien fogiatkozás.” (Uo.)

1649. okt. 4. *Kvár szkve*: „Érkezék az olasz fundalo Kővárból, 4 tose. Megyen Gyaluban.” – Gazdálkodás. (XXVI./VI. 260.)

1649. okt. 5. *Kvár szkve*: „Érkezék vissza Gyaluból az olasz fundalo megyen Dévára.” (Uo. 261.)

1649. dec. 15. *Kvár szkve*: „Érkezék az olasz fundalo, 4-tose; jött ide urunkhoz.” Gazdálkodás böjti eledellel. Ugyanaznap vacsorára is gazdálkodnak és dec. 16-án ebédre. (Uo. 360.)

1649. dec. 15. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalot viszi Varga Tamás Fejérvárig, öt lovon. (Uo. 392.)

1650. szept. 5. . . . *Rákóczy Zsigmond* levele Klobusiczky András pataki prefektushoz: „Az fundalo ki nem mehet, czinaltassa kegelmed az bástya casamatai ajtait mennél jobban.” (Déthsy 1972. 373.)

1650. szept. 16. . . . *Rákóczy Zsigmond* értesíti Lorántffy Zsuzsannát: „Az Pataki bastyaban valo fogyatkozás mind az roszt Marton mester dolga, valoban nagy kart, bait szerzett, eddig ot lehet az Olasz fundalois.” (Déthsy 1972. 374.)

1650. nov. 16. . . . *Lorántffy Zsuzsanna* írja Klobusiczky prefektusnak: „Tokaj varahoz valo Eger (éger) fakat, ha most meg nem vaghiak a mint az Fundalo mondja, sem telben sem Tausaszal nem jo vagni.” (Uo.)

1651. jan. 13. *Kvár szkve*: „Augustus Serena uram, az Urunk fundaloja érkezék negyed magaval.” – Gazdálkodás 4 személyre. (XXVI. b./IV. 19.)

1651. jan. 14. *Kvár szkve*: „Az tegnap jött fundalo ma is mind estig itt maradván, ebédre, vacsorára ismét gazdálkodtam ad 4 personas.” (Uo. 19, 21.)

1651. jan. 15. *Kvár szkve*: „Az tegnapi és tegnap előtti fundalo az mai napra is megmaradván, praetendálván azt, hogy még sok dolgait nem vihette véghez, kellett ismét gazdálkodnom ebédgyére bíró uram parancsolattyára ad quatuor personas.” (Uo. 21.)

1651. jan. 22. *Kvár szkve*: „Augustus Serena Urunknak olasz fundalója érkezén negyed magával és bíró uram Koronkay Márton nevű darabontot hozzám küldvén, az fundalónak gazdájával, Keömies Kis Andrással és megh parancsolván, hogy jobban gazdálkodgyam, kellett azért ebédre is gazdálkodnom: 1 ludat . . .” stb. – Bőséges gazdálkodás. (XXVI. b./IV. 24–25.)

1651. jan. 23. *Kvár szkve*: „Az fundaló ismét megh maradván és az csemegés praebendáért bíró uramat solicitálván kellett egyszersmind ebédgyére és mind vacsorájára is gazdálkodnom bíró uram parancsára. Attam két ludat, két tyukot, valore den. 80; két kolbászt, 3 májast, valore den. 30.; 20 ejtel jó bort, négy ejtel den. 80.; egy oldal pecsenyét den. 20.; szegény bort 4 ejtelt 10 pénzest, den. 40.; halat, csikot, mézet, vaját, retket, petreselymet, hagymát, gyertyát den. 50.; fél véka abrakot den. 12.; 6 fehér czipot valore den. 18.” – A számvevő megjegyzése: „Megh sem ehette!” (XXVI. b./IV. 25.)

1651. jan. 24. *Kvár szkve*: „Az olasz fundaló ismét megh maradván, praetendálván azt, hogy valasza nincs az gyalui udvarbírótól, az mellett reá izenvén bíró uramra, hogy ő nálla az német kapitánok lesznek ebédre, annak okáért ő az estvéli ebédgyét is ki akarja fogni, sőt bíró uram is jobbittassa ebédgyét, kellett azért ilyen módon gazdálkodnom . . .” – Hasonló bőséges gazdálkodás. (Uo. 25–26.)

1651. jan. 25. *Kvár szkve*: „Az fundaló alá adott postalónak után megyen Muska Mihály. – Ugyanezen fundaló inassa alá attam a városnak egy lovát, kinek ment utánna Varga János.” (XXVI. b./V. 13.)

1651. jan. 25. *Kvár szkve*: „Az fundalo alá attam postalovakat Enyedig.” – Hat lovat adtak nekik. (Uo. 60.)

1651. márc. 17. *Kvár szkve*: „Fundaló Augustus Serena érkezék Urunktól negyed magával.” – Gazdálkodás ebédre és vacsorára. (XXVI. b./IV. 38.)

1651. márc. 19. *Kvár szkve*: „Az fundalo Augustus Serena mivel tegnap Gyaluban ment volt fel, maga lovain, jütt vissza onnat az mai napon, és azon kérvén engem, mivel vendégi lesznek, így azért az mai napon ebédre adassam ki nekije az vacsorára valót is.” – Bőséges gazdálkodás négy személyre. (Uo. 39.)

1651. márc. 20. *Kvár szkve*: „Augustus Serena az fundalo ismet megmaradt ebédre, mivel praetendalta az kömivesekkel ácsokkal és tölcserésekkel való sok dolgát. Kelletett azért ismét ujabban gazdálkodnom neki ebédgyére ad minus ad valorem den. 80.” (Uo.)

1651. márc. 20. *Kvár szkve*: „Augustus Serena, az fundalo kocsija elejiben attam Horti István öt lovát vitte Enyedig. fl. 3. den. 12. 1/2.” (XXVI. b./V. 61.)

1651. márc. 29. *Kvár szkve*: „Vatay László az mely könnyü szekerecskéjét az olasz fundaló alá atta volt, Horti István lovai elejiben, mivel vissza jüvőben lovai el állottak és az kocsit egy sárba hatta Bányabükín, kellett biró uramnak utána küldeni Viz utcában lakó Nagy Györgyöt, négy ökrön. Fizettem azért Bányabükigh neki 25 pénzt.” (Uo. 87.)

1651. máj. 25. *Kvár szkve*: „Muszka Mihály az lovászt küldi biró uram postalovak után, kiket diversis vicibus az postak oda tartották és az réveken, hogy az lovakat elhozhassa, adatott velem biró uram neki den. 25. A város lován menvén penigh el Radnótig 6 mély földet, attam den. 84.” – „Ezen alkalmatossággal Muszka Mihálytól küldött biró uram az olasz fundalonak gratificatiojában négy mézes pogácsákat, husz pénzeseket, gratificalni akarván mind arról, hogy az ló hajtót meg ne veresse, mind arról, hogy ne haragudgyék az vitorlás gomboknak nem készüléseért, melyeknek árok tött in summa den. 80.” (XXVI. b./V. 111.) – A bejegyzésből kiderül, hogy Serena Radnótra ment a kastély építéséhez, amely akkor a befejezéshez közeledhetett, mivel már a vitorlás gombokat is küldeni kellett.

1651. jún. 3. Radnót. II. *Rákóczy György* levele Rákóczy Zsigmondhoz: „Az fundalót jó szüvel kiküldjük, noha bizony édes öcsém uram igen nagy szükségünk reá most, épített itt is, Ujváratt is, nehezen lehetnek nálla nélkül; mindazáltal ha oly siető kegyelmeteknek dolga, kimehet öt-hat napra.” (Szilágyi 1875. 432.)

1651. (a teljes dátum és keltezési hely nélkül). I. *Rákóczy György* rendelete a besztercei tanácshoz, hogy a szamosújvári épületeknek continuálására „Serena olasz fundalo” rendelkezésére annyi kőművest küldjenek, amennyit csak adhatnak. (Koncz 1889. 46.)

1651. jún. 14. *Kvár szkve*: „Eodem die érkezék Görgényből az olasz fundalo Augustus Serena negyed magával, hivatván Urunk az kalastromnál való scholanak fundálására. Salvus conductusa lévén Biró uram parancsára gazdálkodtam neki.” – Bőséges gazdálkodás. – A számvevő bizalmatlan megjegyzése: „Álmában látta,

mert itt nem fundalt.” (XXVI. b./II. 75.) – Serena ekkor a Farkas utcai ref. kolégiumot fundálta.

1651. jún. 14. *Kvár szkve*: „Eodem die Biró uram parancsára ismét az fundalónak Augustus Serenának attam vacsorára . . .” – Bőséges gazdálkodás. (Uo.)

1651. jún. 15. *Kvár szkve*: „Eodem die az olasz fundalónak Biró uram parancsára gazdálkottam ebédre neki, mivel Urunk parancsolattyaiból itt kellett várakozni.” – Bőséges gazdálkodás mind ebédre, mind vacsorára. (Uo. 78.)

1651. jún. 16. *Kvár szkve*: „Ismét attam ebédre az olasz fundalónak . . .” – Bőséges gazdálkodás mind ebédre, mind vacsorára. (Uo. 79.)

1651. jún. 17. *Kvár szkve*: „Ismét ebédre Biró uram parancsára az olasz fundalónak gazdálkottam . . .” (Uo. 81.)

1651. jún. 18. *Kvár szkve*: „Ismét az olasz fundalónak Biró uram parancsára, mivel mégis itt kellett mulatni, gazdálkottam ebédre . . .” (Uo. 83.)

1651. júl. 16. *Kvár szkve*: „Augustus Serena Urunk fundaloja érkezvén, volt negyed magával és salvus conductusa lévén gazdálkottam Biró uram parancsára ebédre egy kövér ludat den. 28.; két tyukfiat, 12 pénzest den 24; egy halat, csukát valore den. 12. . . .” stb. – „Vacsorára hasonlóképpen attam rákot, valore den. 8.; két tyukot, 16 pénzest den 32.: négy kárászt den. 12.; 12 pénzes bort, két ejtelt, den. 24.; czipot nyolcat den. 16.; mézet, ecetet, vaját szalonnát, borsot, sáfrányt ad valorem den. 32.” – A számvevő megjegyzése: „Ilyen szűk időhöz képest kellett volna magát alkalmaztatni.” (XXVI. b./IV. 76.)

1651. júl. 16. (!) *Kvár szkve*: „Ezen fundalo más nap is meg maradván, ebédgyére attam . . .” – Bőséges gazdálkodás. – A számvevő megjegyzése: „Éktelenség ilyen drága és szűk üdön, sinon sit ars rationis.” (Uo. 76–77.)

1651. júl. 17. *Kvár szkve*: „Az fundalo a vacsorán is megh maradván, mivel az mely szekerest alája vetettek volt, el butt előlle s hajnalban jött elő. Kelletett azért gazdálkodnom biro uram parancsára.” – Bőséges gazdálkodás. – A számvevő megjegyzése: „Nem szánta az szegénységet.” (Uo. 77.)

1651. júl. 17. *Kvár szkve*: „Az urunk fundaloja Augustus Serena alá attam Jónás Mihály 4 lovát, az mellyen volt Bacziban, Fenesen, Monostoron és az Kőbányában is. Fizettem ezekért az utaiért neki fl. 1.” (XXVI. b./V. 66.)

1651. júl. 18. *Kvár szkve*: „Augustus Serena az fundalo vissza jüvén ismét az hova ma hajnalban ment volt, tudni illik, Gyaluban Bakator nevü kömivest meg akarván fogtatni (!).” – Gazdálkodás. – A számvevő megjegyzése: „Bő volt kezénél a rák. Nem volt-e jó az tizenhat pénzes bor?” (Uo. 78.)

1651. júl. 19. *Kvár szkve*: a fundalónak gazdálkodnak mind ebédre, mind vacsorára. (XXVI. b./IV. 79.)

1651. júl. 19. *Kvár szkve*: „Az fundalo Augustus Serena alá vetettem ismét ujlag Jónás Mihályt 4 lovával, az ki volt elsőbben Szamosujvárba, ment onnan Szent Péterre s onnan Radnótra, s onnan eresztette vissza; mely járás tött könnyen 9 mély földet és így fizettem fl. 4. den. 50.” (XXVI. b./V. 67.)

1651. júl. 20. *Kvár szkve*: a fundalónak gazdálkodnak mind ebédre, mind vacsorára. (XXVI. b./IV. 79.)

1651. júl. 20. *Kvár szkve*: „Az fundalo mára is rám izene, hogy ő el menne, de az Tanács marasztatta őtet, mivel az köműveseknek törvények lészen az Tanácsházban, s meg kell várni. Pántolódott velem, hogy őtet tisztességesen nem tar-

tom, ebédgyén s vacsoráján az Urunk rendelte praebendáját ki nem adom. Kelletett azért ebédre is gazdálkodnom . . .” – A számvevő megjegyzése: „Tékozlás az városnak kárára.” (Uo.)

1651. júl. 20. *Kvár szkve*: „Ezek után vetvén az fundalo alá Német Jónás Mihált, estve felé négy lovával el nem ment rajta, megh eskütt rajta, az még ló nem leszen és ugy itt maradott vacsorára is. Lovat pedig nem kaphattunk, s Biró uram meg izente, hogy kedvét keressem s attam azért ismét . . .” – Bőséges gazdálkodás. (Uo.)

1651. szept. 9. *Kvár szkve*: „Fundalo Augustus Serena uram jü Patakról, Rákóczy Zsigmond Uramtól ő magyságától. Vadnak vele kísérorül váradi katonák s azon kívül ő maga szolgálái és Patakról is jünek velle holmi lovasok ugyan felesen, kik Erdélyből az szász városokból ugy mint Szebenből, Szászvárosról, Medgyesről, Segesvárról, Beszterczéről mentenek volt velle s Magyarországban az Urunk váraiban ő tugya mi okon járt vellek, melyeknek számok felöl az hütös szolga Chavasi István referálja constientiose, hogy husz lóval volt.” – Bőséges gazdálkodás. (XXVI/IV. 89.) – Vacsorára újból gazdálkodnak a fundálónak. (Uo.)

1651. szept. 10. *Kvár szkve*: „Az fundalo pretendállja azt, hogy vasárnap vagon és azonkívül is ritkán hallhat hütin való praediciatiót; annak okáért fel megyen Monostorra az praediciatoria és misére. Az tegnapi napon jütt Franciscus Thomasoval az Urunk Velenczében menő factorával edgyütt. és így Biró uram parancsából kellett mind az két rendbeli szállomnak ebédre gazdálkodnom. 7 személyre ilyen renndel.” – Bőséges gazdálkodás (2 lúd, 1 tyúk, 20 font hús, méz, vaj, bor, körtvély, dinnye, sulyom stb.) – A számvevő megjegyzése: „Nem praedicalnak olaszul Monostoron.” (Uo. 89–90.)

1651. szept. 10. *Kvár szkve*: „Az fundalo kért tizenkét postalovat magának s az mellé való szászoknak és szerzettem el egy köből zabbal, mely teszen fl. 1. den. 20.; és ugyanazért attam négy ejtel 32 pénzes bort is. Facit. fl. 1. den. 28.” – A számvevő megjegyzése: „Nb. szemtelenség ide irni.” (XXVI. b./V. 59.)

1651. okt. 30. *Kvár szkve*: „Érkezők az fundalo Augustus Serena Görgeniből, kilenczed magával, hivatván Kegyelmes Urunk postán, kísérték mind ide, s mind ki mezei katonák. Salvus conductusa lévén Biró uram parancsára gazdálkottam neki tisztességesen.” – Gazdálkodás mind a fundálónak, mind a szolgálainak és a katonáknak. (XXVI. b./II. 127.) – Ugyanaznap vacsorára is gazdálkodtak a fundálónak. (Uo. 128.)

1651. okt. 31. *Kvár szkve*: „Az fundalo elmenvén, biró uramat ő kegyelmét megtalálván, hogy itt hadgya kucsiát, hat lovát, két szolgáját, ő kegyelme parancsolván felőle, hogy addig migh oda lenne, adatnék szolgálainak, lovainak prebendát.” (Uo.)

1651. okt. 31. *Kvár szkve*: „A fundalo Augustus Serena és szolgálái alá, mivel czimer nállok, attam négy lovat alájok Zilahig.” (XXVI. b./II. 207.)

1651. nov. 1. *Kvár szkve*: „Az fundalo Augustus Serena itt lévén az elmúlt napokban, és elmenvén, hatta itt egy szolgálóját és két szolgáját, öt lovával edgyütt, az mint informáltattam és biró uram megigérvén, hogy visszajöttéig praebendát adok nekik, így azért én az mai nap attam nekik . . .” – Gazdálkodás nov. 1–8-ig bezárólag minden nap. (XXVI. b./IV. 104.)

1651. nov. 9. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalo is elérkezék Urunktól vissza, nyolczad magával, betegesen és biró uram parancsára gazdálkottam ebédgyére ilyen renddel: attam tiz font hust den. 20.; egy ludat valoris den. 21.; egy tyukot den. 18.; 16 czipot den. 16.; öt ejtel bort, tudom ejtelét csak ad den. 24., noha edgyiknek ejtele volt den. 32. És mivel beteges volt speciális étkeket kívánt: kellett (jó lélekkel mondom) adnom mézet, vaját, eczetet, peterselymet, avas szalonnát, foghagymát tyukmonyit, melyek in simul az mostani drága üdőben meg értek den. 40. — Vacsorára is ezen modalitással gazdálkottam, mely teszen computus szerint fl. 2. den. 39. — Ezeken kívül attam estvére három véka zabot, hogy fele reggelire jusson. den. 48.” — A számvevő megjegyzése az ebédhez: „Nyeghetett utána!” (Uo. 109.)

1651. nov. 10. *Kvár szkve*: „Az fundalonak az mai napon el akarván praebendáját fogni, Biró uramra ment pántolódni és ő kegyelme kiadatta velem. Én bona conscientia irom, mennyi mézet, vaját, eczetet, sajtót, jó bort, tyukmonyat, húst, ludat, tyukot, kellett adnom; szalonnát, avast, fűszerszámot én szégyenlem leírni; hanem volt legalább ötödmagával, és így ebédgyét és vacsoráját postamódon tudván csak, felteszen fl. 2.” — A számvevő megjegyzése: „Abusus” (Uo. 111.).

1651. nov. 11. *Kvár szkve*: „Az fundalo miatt annyira voltam, hogy az szeke-rest lovastól szállására küldtem s még sem tudhattam el az városról ugy annyira, hogy az káptalanba mentem protestálni, de hejában, mert hogy valami nyavalyát az házára ne hozzak, per totam diem (én csak ennyire tudom) ad 5 personas, ebédre vacsorára gazdálkodtam biró uram parancsára ad fl. 2., és zabot is attam 2 vékát den. 32.” (Uo. 111.)

1651. nov. 12. *Kvár szkve*: „Erkeznek Urunknak Radnótról 3 szabadossi, holmi edgyetmasokat és leveleket hozuán ide az fundalonak es az gyalui udvarbironak.” (XXVI. b./IV. 112.)

1651. nov. 13. *Kvár szkve*: az olasz fundáló Radnótra megy (XXVII/V. 71. — Kovács 1973. 32.)

1651. nov. 13. *Kvár szkve*: „Az fundalo ma is megrázván magát, noha jó hajnalban oda kültem az szeke-rest, de ilyen fortélt hagyott volt az utolszori exceptio-jára, hogy ő késérő nélkül és egy darabont nélkül el nem megyen. Ez alatt az ebéd ott érte, és gazdálkottam ad 5 personas ad valorem fl. 1. — Attam Nagy Márton nevü darabontot melléje, adván az utra neki czipót 6 és pénz den. 12, in summa den. 24.” (XXVI. b./IV. 113.)

1651. dec. 27. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalo Augustus Serena uram érkezék hatod magával.” (XXVII/VI. 3.)

1651. dec. 27. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalonak ad personas nr. 6. . . .” — Gazdálkodás ebédre, vacsorára. (XXVII/IV. 7.)

1651. dec. 27. *Kvár szkve*: a számvevő megjegyzése Széczy Seres István sáfárkodásáról: „Az olasz fundalónak nem írja, hogy egy czipot is adott volna (kit nem kell hinni) de az sáfár ir 12 városét, mely teszen den. 12.” stb. (XXVII/V. 147.)

1651. dec. 28. *Kvár szkve*: gazdálkodás az olasz fundalónak. (XXVII/VII. 4.)

1652. jan. 1. *Kvár szkve*: a fundáló érkezik hatodmagával. (XXVII/VII. 5.)

1652. jan. 1. *Kvár szkve*: „Érkezék az olasz fundalo Gyaluból”. — Gazdálkodás ebédre, vacsorára. (XXVII/IV. 9, 10.)

1652. jan. 2. *Kvár szkve*: a fundaló érkezik hatodmagával Gyaluból. (XXVII/VII. 6.)

1652. jan. 2. *Kvár szkve*: „Érkezék az olasz fundalo és az csorgó csináló pers. nr. 5.” – Gazdálkodás ebédre és vacsorára. (XXVII/IV. 11.) – A „csorgó csináló” Giovanni Fontanicu.

1652. jan. 3. *Kvár szkve*: „A fundaló érkezek és az csorgó csináló hatodmagával.” (XXVII/VII. 7.)

1652. jan. 3. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalónak ebédre egy ludat den. 28.” stb. – Bőséges gazdálkodás, estére is. (XXVII/IV. 12.)

1652. jan. 4. *Kvár szkve*: az olasz fundaló Kolozsvárt maradt, gazdálkodnak neki ebédre és vacsorára. (Uo. 13.)

1652. jan. 6. *Kvár szkve*: „Az fundaló jöve Gyaluból, 6 magával.” – Gazdálkodás. (XXVII/VII. 91.)

1652. jan. 7. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalónak Biró uram parancsára attam 1 tyukot den. 15. . . .” – Bőséges gazdálkodás. (XXVII/IV. 15.)

1652. jan. 8. *Kvár szkve*: „Az fundaló érkezek Gyaluból 7-ed magával.” (XXVII/VII. 10.)

1652. jan. 8. *Kvár szkve*: „A fundaló Gyaluból alá érvén gazdálkottam . . .” – Gazdálkodás ebédre, vacsorára. (XXVII/IV. 17.)

1652. jan. 9. *Kvár szkve*: a számvevő megjegyzése Széczy Seres István sáfárkodásáról: „Az fundaló számára 2 véka zabbal többet ir itt az contra. Ebédre, vacsorára az sáfár ir 12 czipót, az fundaló számára, de egyet sem; (maga talám nem ött kenyér nélkül) den. 12.” stb. (XXVII/V. 149.)

1652. jan. 9. *Kvár szkve*: „Urunk ő nagysága parancsolattýából Fogarasban megyen az fundaló; viszi Enyedig Bolgár Péter és Kovacj István 4 lovon . . . fl. 2. den. 50.” (XXVII/IV. 123.)

1652. ápr. 19. *Kvár szkve*: „Érkezék Urunk ő nagysága fundalója Feiervárról, Aogustus Serena. Gazdálkottam néki . . .” – Bőséges gazdálkodás. (XXVII/II. 79.) – Azonos dátumú és azonos bejegyzés: XXVII/VI. 24.

1652. ápr. 19. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalót Biró uram parancsára viszi Gyaluban Varga Tamás 4 lovon, onnét viszi Feiervárra. Fizettem nekije fl. 4.” (XXVII/II. 192.) – Azonos dátumú és szövegű bejegyzés: XXVII/II. 108.

1652. máj. 19. *Kvár szkve*: „Érkezék az olasz fundaló Radnótról.” – Bőséges gazdálkodás: fél bárány, szalonna, bor, salása stb. (XXVII/IV. 39.)

1652. máj. 19. *Kvár szkve*: „Az fundaló jöve Ragnotról (!), Gyaluban megyen 5-öd magával.” (XXVII/VII. 25.)

1652. máj. 20. *Kvár szkve*: „Az olasz fundaló itt mulatván attam Biró uram parancsára . . .” – Bőséges gazdálkodás. (XXVII/IV. 39.) – Azonos bejegyzés: XXVII/VII. 25.

1652. máj. 20. *Kvár szkve*: „Az fundalót viszi Fejér Márton 4 lovon Gyaluban, onnét Drágyban, onnét Uyvárban: Mill 9 . . . teszen fl. 4. den. 50.” (XXVII/IV. 128.) – Azonos bejegyzés: XXVII/VII. 102.

1652. okt. 9. *Kvár szkve*: „Eodem érkezek az olasz fundaló harmad magával. Salvus conductusa lévén Biró uram parancsára attam . . .” – Bőséges gazdálkodás ebédre (tyúk, sós hal, bor stb.), vacsorára (2 tyúk, két pisztráng, vaj, bor stb.) (XXVII/VI. 114, 115.) – Hasonló bejegyzés: XXVII/VI. 57, 58.

1652. okt. 10. *Kvár szkve*: bőséges gazdálkodás „Az fundalónak” mind ebédre, mind vacsorára. (XXVII/II. 115.)

1652. okt. 17. *Kvár szkve*: „Eodem die az fundaló Augustus Serena érkezék Gyuluból . . .” – Bőséges gazdálkodás vacsorára: tyúk, hal, szalonna, bor, gyertya stb. (XXVII/II. 121.) – Hasonló bejegyzés azonos dátummal: XXVII/VI. 65.

1652. okt. 19. *Kvár szkve*: „Az fundalónak attunk czipót nr. 6; tyukmonyat 16; vaját, just 1/2; vizát, lib. 2; eczetet 2; gyertyát 2.” (XXVII/VI. 67.)

1652. okt. 19. *Kvár szkve*: „Érkezék az fundaló Gyalubó! Salvus conductusa lévén Biró uram parancsára gazdálkottam neki. Attam czipót 6 . . . den. 6.; tyukmonyat 16 . . . den. 10; vaját, just 1/2 . . . den. 16; vizát lib. 2 . . . den. 16.; eczetet, just 1/2 . . . den. 16; főbort just 3 . . . den. 96, harminckét pénzest; zabot, metr. 2 . . . den. 40; gyertyát den. 2. Facit fl. 1. den. 82.” (XXVII/II. 123.)

1652. okt. 20. *Kvár szkve*: „Érkezék az fundaló Monostorról.” – Bőséges gazdálkodás. (XXVII/VI. 67.) – Azonos bejegyzés: XXVII/II. 123. – Vacsorára újból bőségesen gazdálkodtak a fundalónak. (XXVII/II. 124.)

1652. okt. 21. *Kvár szkve*: „Érkezék az fundaló Monostorról.” – Gazdálkodás. (XXVII/VI. 68.) – Okt. 21. *Kvár szkve*: gazdálkodás a fundalónak ebédre és vacsorára. (XXVII/II. 124.)

1652. okt. 23. *Kvár szkve*: gazdálkodás a fundalónak ebédre és vacsorára. (XXVII/II. 124.) – Azonos bejegyzés: XXVII/VI. 68.

1652. okt. 23. *Kvár szkve*: „Az olasz fundalot Biró uram parancsára viszi Varga Tamás Enyedig.” (XXVII/II. 198.)

1653. jan. 24. Gyulafehérvár. *II. Rákóczy György* levele a velencei dogéhez, amelyben építészt Agostino Serenat a doge jó indulatába ajánlja. (Óváry L., A Magyar Tudományos Akadémia történeti bizottságának oklevél másolatai. III. Bp. 1901. Nr. 898.)

1653. jan. 25. Gyulafehérvár. *II. Rákóczy György* tanácsosainak a közbenjárására Agostino Serenát erényeinek (virtutes) jutalmául felveszi az erdélyi nemesek sorába és ezzel egyben címert adományoz neki és utódainak. „. . . Generosus Augustinus Serena Architectus noster Militaris et Civilis et antiquo Italici sanguinis splendore et non contemnenda artis suae peritia et perfectione, quam apud nos tot Annis re ipsa comprobata reddidit, titulum decusque Nobilitatis mereat et obtineat, nihilominus ut hoc etiam pacto maxime in se benignitatis incrementa sentiat, eumque igitur Augustinum Serenam in coetum et numerum verorum naturum et indubitaturum Regni nostri Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum Nobilium annumerandum agregandum cooptandum et adscribendum clementer duximus . . . In signum autem huiusmodi verae et perfectae nobilitatis eorum, haec arma seu Nobilitatis insignia Scutum videlicet militare rubei coloris, in cuius campo sive area marini fluctus aestuare, ac illis Siren integra in sua forma et colore (antiquum gentis eiusdem stemma) depicta super eminere, et quasi cantabunda blandiri visitur. Supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema Regium gemmis et unionibus eleganter distincta et ornata, ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum, hinc inde defluentes utriusque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout hac omnia in capite, sive principio praesentium litterarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur, animo deliberato

et ex certa scientia, liberalitate nostra Principali prefato Augustino Serena haeredibusque et Posteritatibus ipsius utriusque sexus universis gratiose dedimus, donavimus et contulimus . . .” A címeres nemeslevelet Rákóczy függő pecsétjével erősítette meg. Aláírások: Georgius Rákóczy, Joannes Horvat de Palocz. (OL. F. 1. Gyfnehérvári Kápt. Orsz. Ltára. Erdélyi fejedelmi kancellária. XXVI. Liber Regius Georgii Rákóczi II. fol. 80–81. – Libri regii 28.) – II. Rákóczy György egy héttel később, 1653. febr. 2-án virágornamentikával gazdagon díszített céhlevelet adott a marosvásárhelyi lakatosoknak. (Marosvásárhely, Bolyai Tudományos Könyvtár.) Ugyanez a kiváló képművész festhette Serena címereslevelét is.

1653. jan. 29. *Kvár szkve*: „Érkezik az olasz fundaló Urunktól pers. 7. Megyen Velenczébe, salvus conductusa lévén bíró uram parancsára attam . . .” – Bőséges gazdálkodás: 2 tyúk, czompó, csik, bor stb. (XXVI. b./XIV. 26.)

1653. jan. 30. *Kvár szkve*: „Ugyan annak az olasz fundalónak ebédre attam: czipót 14 . . . den. 14; 1 ludat . . . den. 35; tyukot nr. 1. . . den. 15; tehén hust lib. 7 . . . den. 14; egy czompót városét; bort, just 10 . . . den. 60; zabot metr. 4 . . . den. 24.” (Uo.)

1653. jan. 30. *Kvár szkve*: „Ugyanannak az fundalónak az vacsorára attam . . .” – Bőséges gazdálkodás: 14 cipó, 1 compó, 2 tyúk, 7 font hús, bor stb. (Uo. 27.)

1653. jan. 30. *Kvár szkve*: „Viszi Feier Márton az olasz fundalot Deésig 5 lovon fl. 2. den. 50.” (XXVI. b./XIV. 201.)

1653. jan. 31. *Kvár szkve*: „Ugyanazon fundalónak ebédre adtam czipót 14 . . . den. 14; csikot just 1/2 . . . den. 15; bort 1 . . . den. 48; Bíró uram adott 1 eitel főbort . . . den. 12.” (XXVI. b./XIV. 27.) – Úgy látszik, hogy 31-én is Kolozsvárt maradt ebédre.

1653. jan. 31. *Kvár szkve*: „Erkezek Balogh Istvan Feiervarrol czimeres posta [vagyis a fejedelem címerével érkező posta] hozott levelet az olasz fundalónak.” (XXVII/XIV. 151. – Kovács 1973. 33.) – Valószínűleg ekkor a január 25-én kelt címeres nemeslevelet hozták Serenának, melynek festése, kötése időbe tellett.

Détszy Serenának tulajdonítja a szamosújvári vár Rákóczy-szárnyán levő 1653-ból való ablakokat. Serena 1651-ben és 1652-ben valóban dolgozott Szamosújvárt, de 1653 januárjában végleg elhagyta Erdélyt.

1650–1660 körül. *Georg Kraus* segesvári jegyző feljegyzése Bethlen Gábor építkezéseiről és fundalóiról, Giovanni Landiról valamint Augustinus Lerenáról (!), akit tévesen szintén Bethlen építészének tart. „. . . Augustinus Lerena, wurde Anno 1654 von seinen eigenen Knechten, 2 Vngern vndt einem Croner so ihn nach Italien begleitet nicht weit von Wenedig ihm Görlitzer feldt ermordet vndt geplündert, die 2 vngrische Diener entsprungen, der arme Sax aber oder Croner, ergriffen vndt eben zu Görlicia einer Italienischen Stadt Justificiret vndt gewiertheilt worden, ist aber auss Gottes zulassung dem Augustino Fundalo zwar recht geschehen, sintemal er solches lengst verdienet gehabt, vndt ihm dass bezahlet wass er ihn Sübenbürgen mit grosser Hurerey, Sodomiterey vndt villen beschwehnrüss so er den Saxen auflegen hilffen welches thodt vndt entleibung Joannes Fontanicy mein gutter freundt Anno 1655 selbst von Venedig ihn Italianischer Sprachen zu geschrieben.” (Kraus, G., Siebenbürgische Chronik. I. Wien 1862. 57. – Fontes Rerum Austriacarum. I. Abt. III. Bd.)

Irodalom: Századok. 1869. 508.; *Tagányi K.*, Az Orsz. Ltárban őrzött nemesi oklevelek jegyzéke. Turul. 1885. 120.; *Lechner J.*, Renaissance építési emlékek Szamosújvárott. Bp. 1917. 24–25.; *Balogh* 1930. 669.; 1934. 149.; 1935. 24.; *Zádor Anna*, Agostino Serena. — *Thieme, M.—Becker, F.*, Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler. XXX. Leipzig 1936. 506.; *Balogh* 1940. 548.; 1947. 35.; 1953. 52.; 1956. 310.; 1961. 346.; 1964. 346.; *Herepei J.*, Scholabeli állapotok Apáczai Csere János Kolozsvárra érkezése előtt. — Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez II. Bp.—Szeged 1966. 376–388.; *Balogh* 1970. 273.; 1971. 193–194.; *Détsy* 1972. 270–274.; *Balogh* 1973. 243.; *Kovács* 1973. 30–34.

BARTHOLOMAEUS MAXELL VAGY MAUL, A PATTANTYÚSOK PREFEKTUSA, ÉPÍTŐMESTER

1647. máj. 11. Fogaras. *I. Rákóczy György*: „Instructio pro nobili ac generoso Bartholomaeo Maxell universorum artilleriarum nostrarum prefecto, Albam Juliam, Varadinum, Poczaium, Kalloviam, Patakinum, Tokaj, Onod, Szerencs, Cassoviam, Munkacs et Zakmarinum expeditio.” A fejedelem által megjelölt feladatok a következők. Az ágyúöntés, illetve a hadi felszerelés ellenőrzése Gyulafehérvárt, Patakon, valamint a többi várak felülvizsgálata. Bástyák és kazamaták építése Pocsajban és Patakon. Ugyanitt Patakon a ledőlt fal fundamentumát az olasz kőművessel együtt vizsgálja meg. Továbbá: „Mostani utjában Kállót is meglássa, s Váradon is az gránátokat, s az ki jó közülük, csináltassa meg.” (Teljes szövege közölve: Szilágyi S., Adalékok két tüzérszertár történetéhez. Hadtört. Közl. 1888. 182–183.)

1647. jún. 6. Gyulafehérvár. *Rákóczy Zsigmond* levele Debreczeni Tamáshoz: „... az Artelleria magister és a fundalo is eddigh ki erkeztének, s azok is tudnak hozzá...” (Détsy M., A sárospataki vár helyreállítási munkái 1952–1962-ben. — Magyar Műemlékvédelem. 1961–1962. Bp. 1966. 86.)

1647. jún. 20. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek a várfal fundamentum ásásáról: „Jo hogi ide jeott az Artelleria Magister, mert az olaz talam mind addigh asatta volna migh vizat ért volna.” (Uo. 87.)

1647. júl. 8. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti Lorántffy Zsuzsannának: „Pcciaj feold teoltestt nagon kezte ugian az Artelleriae Magister, immar mikor viheti vegben, nem tudom.” (Détsy 1972. 372.)

1947. júl. 20. Sárospatak. *Debreczeni Tamás* jelenti a fejedelemnek „Az Artelleriae Magistert hiában hordoztattam en Onadban, Zerencien, Regeczben, Cassan, Munkachban, Zakmart, Kalloban, Thokajban, s ittis mindent latott, kegielmesen Nagysagod megh bociassa, ha nem eoreokeos Zolga azmint immar vezem ezemben, bizoni az Varaknak titkajtt nemis kellett volna megh engedni lattni, az illien eggik hadtol masikban megien...” (Uo.)

1647. aug. 22. *Kvár szkve*: „Bartholomaeus Maul német érkezik Patakról, Urunk minden jószágabeli pattantyusok prefectussa. Feiervarra megyen.” (XXV. a./III. 536.)

1647. aug. 23. *Kvár szkve*: „Bartholomaeus Maul német, Erdélyben és Magyarországon minden pattantyusok praefectussa és pataki vára építő mestere jü Patakról, megyen Feiervarra. Salvus conductusa lévén Biró uram parancsára gazdálkottam...” (Uo. 499.)

1647. aug. 31. *Kvár szkve*: „Bartholomaeua Maul ismét vissza jü Feiervarról. Salvus conductusa lévén, Biró uram parancsára gazdálkottam . . .” (Uo.)

Irodalom: *Détshy* 1972. 375. (sárospataki munkálkodása).

DÉSI ANDRÁS MESTER

1652. márc. 5. Fogaras. *Lorántffy Zsuzsanna* levele Klobusiczkyhoz: „Désen lakik egy Andras mester nevü kőmives a' ki a' Pocsaj es Eörményesi házainkat építette, a' feleől irattunk hogy ki küldgyék ha egéssege lészen, jo mester es emberseges s az lehet eleötte valo az teöbbinek ha ki megyen.” (*Détshy* 1972. 377.)

1652. márc. 15. Fogaras. *Lorántffy Zsuzsanna* levele Klobusiczkijhoz: „P. S. minthogy penig az Dési András mester, ighen jó mester ember, s az Munkacsi boltokat is rea bizhatni, noha annak eleötte mas fel forintya jart, mindazaltal 2-2 forintot kell hetre adatni neki, s napjaban egy itze bort es egy ittze sert.” (Uo.)

Irodalom: *Balogh* 1961. 348. (Horváth Tibor Antal közlése nyomán); 1964. 348.; 1970. 244.; *Détshy* 1972. 377. (részletes közlés); *Balogh* 1973. 244.

GYULAY FERENC VÁRADI FŐKAPITÁNY

Dévai, jenei, utóbb váradi főkapitány 1651-től 1659 tavaszáig, majd 1659 őszétől II. Rákóczy György haláláig, azaz 1660 júniusáig (Adattár II. 189., 192., 193. l.).

1654-ben – *Georg Kraus* feljegzése szerint – Váradon és Várad környékén erősségeket építtetett (Adattár II. 191–192. l.).

1662. *Szalárdi János* feljegzése: „De a derék bányaépületeket [Szent László-fürdő], minden nyugodalomra való sok jó házakat, mellyeket csak azon mult két esztendőekben, mostani udvarbíró Nyötécsi György a régi héjazatok alá szép alkalmatossággal, mindenütt jó erős kőfalakkal felrakatott vala, a fejedelem számára pedig egy szép menyezetes tisztességes ebédlő öreg házat, azon belől külön magának való házat is ujonnan minden alkalmatossággal Gyulai Ferencz fundálásából rakatott s építtetett vala; konyhát is hasonló módon mind kőből épített vala, porrá tetetvén [1660-ban a török ostrom idején], csak kőfalok marada.” (404. h.)

Irodalom: *Balogh* 1953. 52.; 1961. 348.; 1970. 244.; 1973. 274.

NÉMET FUNDÁLÓ (HERMAN MIHÁLY SÁNCZ FUNDÁLÓ NÉMET)

1656. júl. 20. *Kvár szkve*: „Eodem vitte el Kovacz Szij Gyártó Mihály két lova Enyedigh az Urunk német fundalóját két lovon. Onnat visszajövéen az lova szeke-restől Pihenyi (?) Ferencz elő találta Feleken tul, ismét kocsisostul Enyedig vitte. Attam két uttyára . . . fl. 2. den. 50.” (XXIX/V. 111.)

1657. ápr. 10. *Kvár szkve*: „Urunk fundalóját vitte Keovarra Daika Lőrincz, 5 lóval.” (XXIX/XII. 112.)

1657. jún. 10. *Kvár szkve*: „Viszi Bonis György Urunk fundaloját Radnothra 4 lóval . . . fl. 4.” (XXIX/XII. 114.)

1658. márc. 16. *Kvár szkve*: „Gazdálkottam az fundalonak, bíró uram parancsára, hogy az szabó tornyokon [Bethlen bástya] fundalta az lövő lyukakat: cipót attam nr. 3 . . . den. 3.; hust lib. 2 . . . den. 4.; bort just 2 . . . den. 24.” (XXX/XIV. 124.)

1658. júl. 4. *Kvár szkve*: „Érkezek Boros Jeneoból Herman Mihály nevű főember, sáncz fundalo német pers. 5.” – Gazdálkodás. (XXX/XIV/47.)

Feltehetőleg a fenti adatok egy és ugyanazon személyre vonatkoznak, bár ez a bejegyzésekből teljes határozottsággal nem derül ki.

OLASZ FUNDÁLÓ BÉCSBŐL 1659-BEN

1659. júl. 12. . . . *Mednyánszky Jónás* jelenti II. Rákóczy Györgynek: „Az olasz fundaloyk kirüll jrtam uala Bechbüll vaarna az Nagyságod resolutiojat kvvantatjke szollghalattja zaybertis feő, sok szep delineatioy uannak kiknek magha authora, mynd az heleknek fortificalasarull, megh tartasáruul, es heleknek uytatararull.” (Détshy 1972. 352.) – Az adat jellemző Rákóczy törekvéseire, de kérdés, hogy az akkori nehéz körülmények között sor kerülhetett-e az olasz fundáló szerződtésére.

*

A fundálókra vonatkozó adatok – bármennyire bőségesek – mégsem tekinthetők teljeseeknek, mivel a fejedelmi számadáskönyvek megsemmisültek, csak egyetlen töredék maradt fenn közülük, a kolozsvári számadásokból is több esztendő hiányzik. A fundálók jegyzékében a tervező építészeknek kívül a történeti teljesség kedvéért felvettem olyan személyeket (vicekapitány, főpallér stb.), akik a gyakorlati kivitel irányításában vettek részt és nyilván gyakorlati tudásuk is volt.

Viszont a fejedelmi fundálók jegyzékébe természetesen nem vettem fel azokat az olasz hadiépítészeket, akik I. Ferdinánd (1551–1556), majd Basta idejében (1598–1606) Erdélyben jártak. Ezek a következők: *Bernardo Aldana* (1551 körül Temesvár, Lippa); *Alessandro da Urbino* (1551–1552. Szeben, az erdélyi szorosok megerősítése, Ojtoz stb.); *Antonio da Bufalo* (1552., 1554. Gyulafehérvár); *Alessandro Cavolini* (1553. Erdély); *Sigismondo De Bocol Sollin* (Erdély); *Francesco da Pozzo* (1555. Erdély); *Sigismundus de Prato Vecchio Pisano* (1551. Lippa, 1552. Huszt); *Antonio de Spazio* (1554. Erdély); *Martino De Spazio* (1551. Temesvár); *Paolo de Spazio* (XVI. sz. közepe Erdély); *Andrea Trevisano* (1552., 1554. Erdély). [Irodalom: Balogh 1979. 180, 200/7.] – Basta idejében: *Giovan Marco Isolani* és *Cesare Porta* (Adattár II. 102., 127. l.).

Megemlítendő még *Filippo Pigafetta*, vicenzai hadimérnök, aki az Erdélybe küldött toszkán csapat kapitányának, *Silvio Piccolominine*nek a titkára volt 1595-ben. Művei: *Ragguagli di Filippo Pigafetta sulla spedizione del 1595 in Ungheria e in Transilvania*; *Scrittura della difesa di Transilvania fatta al Cardinale Parravicino mandato a Ferrara a 2 di maggio 1598.* (Bascapè 1931. 184–191.)

UTÓSZÓ

Munkája befejezésekor (1978. március 28.) a szerző — számot vetve kutatásai-
val — úgy látja, hogy ezek során elment a kül- és belföldi lehetőségeknek a végső
határáig. Mindazáltal a jövőbeni kutatás érdekében szükségesnek véli megje-
gyezni, hogy még jelentős adatok várhatók a következő levéltárakból: Nagy-
várad, Állami Levéltár (Arhiva Statului Oradea), Rómer Flóris iratai az 1882—
1883. évi ásatásról (egykor r. k. káptalani levéltár); ugyanitt Várad városának
iratai a XVI—XVII. századból (egykor Városi Levéltár); továbbá Gyulaféhér-
vár, a Batthyaneum kéziratárában esetleg még lappangó Ibrányi-jelentések.
Ezekben a levéltárakban — külső akadályok miatt — kutatásokat nem végez-
hettem. Végül a XVII—XVIII—XIX. századi várbeli építkezések tisztázásához
elengedhetlenül szükséges az alapos falkutatás, amelyre a vár tervezett restau-
rálása alkalmával remélhetőleg sor kerülhet.

I—II. kötet ára: 163,— Ft

ISBN 963 05 2900 9 (13/1—13/2.kötet)

ISBN 963 05 2902 5 (13/2.kötet)

